

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Moderní hospodářské a sociální dějiny (7105V072)

Disertační práce

PhDr. Mgr. Ing. Martin Pola

***Řád Maltézských rytířů a jeho působení v českých zemích v
letech 1874–1938***

**The Order of Malta and its activity in the Czech lands
during the years 1874–1938**

Vedoucí práce prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc.

2022

Rád bych poděkoval svému školiteli prof. PhDr. Ivanu Jakubcovi, CSc., za to, že jsem pod jeho odborným a přívětivým vedením mohl tuto práci napsat.

Mé poděkování patří také příbuzným a přátelům z řad členů Maltézského řádu, kteří mi pomohli konzultací, svými postřehy a náměty, ale i otázkami, které mi často otevřely nové, dosud neuvažované prostory. Můj dík patří především mému tatínkovi a dědečkovi, dále emeritnímu knížeti-velkopřevorovi Frā Karlu Paarovi, bývalému Procuratore a Kancléři českého velkopřevorství Johannesovi Lobkowiczovi a historikovi Řádu PhDr. Milanu Bubnovi, Ph.D.

Za vstřícný přístup pak děkuji pracovníkům archivů, které jsem při sepisování této práce navštívil. Obzvláště jsem vděčný zaměstnancům 1. oddělení Národního archivu v Praze, Státního oblastního archivu v Třeboni a zaměstnancům pracoviště Klášter, náležejícího ke Státnímu oblastnímu archivu v Plzni.

Především bych ale chtěl poděkovat svým rodičům a své ženě za trpělivost, kterou se mnou měli při sepisování této práce.

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 30. září 2022

PhDr. Ing. Mgr. Martin Pola, v. r.

Abstrakt (česky)

Rytíři sv. Jana, známí též jako johanité, špitálníci nebo maltézští rytíři představují bezesporu nejvýznamnější rytířský řád křesťanstva, který hrál významnou úlohu v dějinách Evropy. Na území českých zemí přišel Řád již ve 12. století a od té doby zde nepřetržitě působí až do současnosti, ačkoliv jeho činnost v Československu byla v letech 1948–1990 takřka úplně potlačena a zdejší velkopřevorství přetrvalo jen díky svým členům v emigraci.

Předkládaná disertační práce popisuje působení tohoto Řádu na území českých zemích v rozmezí let 1874–1938. Zaměřuje se jak na organizační a společenské aspekty řádového působení, tak také na jeho hospodářskou stránku. Stranou zájmu této práce nestojí ani řádová kněžská větev. Vymezené období bylo dobou převratných změn – do roku 1918 se Řád mohl těšit podpoře ze strany rakousko-uherských elit včetně císaře, po rozpadu monarchie pak naopak musel hledat své místo v nové, občanské společnosti, a dokonce bojovat o svou existenci. Úspěšného završení těchto svých snah se Řád v českých zemích dočkal až na sklonku třicátých let, ovšem vzhledem k nadcházejícím dějinným událostem měly tyto úspěchy jen jepičí život.

Abstract (English):

The Knights of St. John, also known as the "Johanniter", the Knights Hospitaller or the Knights of Malta, are undoubtedly the most important chivalric order of Christendom, which played an important role in the history of Europe. The Order came to the Czech lands in the 12th century and has been continuously active here ever since, although its activities in Czechoslovakia were almost completely suppressed between 1948 and 1990 and the Grand Priory survived only thanks to its members in exile.

The present dissertation describes the activities of this Order in the Czech lands between 1874 and 1938. It focuses on the organizational and social aspects of the Order's activity as well as on its economic side. Nor does the priestly branch of the Order stand aside from the interest of this dissertation. The defined period was a time of revolutionary changes – until 1918 the Order could enjoy the support of the Austro-Hungarian elites, including the Emperor, however after the collapse of the monarchy it had to find its place in the new civil society and even fight for its existence. The Order did not see the successful culmination of these efforts in the Czech lands until the late 1930s, but in the light of the coming historical events, these achievements had only a very short life.

Klíčová slova (česky)

Maltézský řád, České velkopřevorství, Římskokatolická církev, Suverenita, Velkostatek, Charitativní činnost, Hospodářské strategie, Rakousko-Uhersko, První Československá republika, První pozemková reforma

Keywords (English):

Order of Malta, Grand Priory of Bohemia, Roman Catholic Church, Sovereignty, Large Estate, Charity, Economic Strategies, Austria-Hungary, First Czechoslovak Republic, First Land Reform

OBSAH

1.	ÚVOD	9
1.1.	TÉMA PRÁCE	12
1.2.	PRAMENY A LITERATURA	14
1.3.	BADATELSKÉ OTÁZKY A STRUKTURA.....	26
1.4.	METODOLOGICKÝ PŘÍSTUP	29
1.5.	KLÍČOVÉ POJMY A PRAVOPISNÝ ÚZUS.....	33
1.6.	ORGANIZAČNÍ STRUKTURA ŘÁDU MALTÉZSKÝCH RYTÍŘŮ A DEFINICE KLÍČOVÝCH POJMŮ	37
2.	RÁMCOVÝ PŘEHLED ŘADOVÝCH VELKOSTATKŮ V ČESKÝCH ZEMÍCH V LETECH 1874–1938	55
2.1.	ŘADOVÉ ÚSTŘEDÍ V PRAZE	55
2.2.	VELKOPŘEVORSKÁ DOMÉNA VE STRAKONICÍCH	56
2.3.	VELKOPŘEVORSKÁ DOMÉNA V HORNÍ LIBCHAVĚ	57
2.4.	VELKOPŘEVORSKÁ DOMÉNA V DĚTENICÍCH.....	58
2.5.	BAILLIVA SV. JOSEFA V DOŽICÍCH.....	58
2.6.	KOMENDA SV. DUCHA V BRNĚ A KRALOVICÍCH, DVŮR V HRUŠKÁCH..	59
2.7.	KOMENDA SV. JANA V OPAVĚ A MAKOVĚ (MAKÓW)	60
2.8.	KOMENDA V OBYTCÍCH.....	61
2.9.	KOMENDA V DÍVČÍM HRADĚ.....	62
2.10.	KOMENDA V MĚCHOLUPECH	63
2.11.	KONVENTUÁLNÍ VELKOSTATEK V BŘEZINĚVSI	64
2.12.	KONVENTUÁLNÍ VELKOSTATEK V MOTOLE	64
3.	DĚJINY VELKOPŘEVORSTVÍ OD POČÁTKU 19. STOLETÍ DO ROKU 1938 A JEJICH PERIODIZACE	66
3.1.	PŘÍPRAVA JEVIŠTĚ: ČESKÉ VELKOPŘEVORSTVÍ OD POČÁTKU 19. STOLETÍ DO ROKU 1874.....	68
3.2.	VELKOPŘEVORSTVÍ PRO ČECHY A RAKOUSKO ZE OTHENIA LICHNOWSKÉHO (1874–1887)	80
3.3.	VELKOPŘEVORSTVÍ V LETECH 1887–1918	86
3.4.	PŮSOBNÍ MALTÉZSKÉHO ŘÁDU V ČESKÝCH ZEMÍCH BĚHEM PRVNÍ A DRUHÉ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY	92
4.	POSTAVENÍ ŘÁDU A JEHO ČLENŮ V LETECH 1874–1938.....	98
4.1.	ČLENSTVÍ V ŘÁDU MALTÉZSKÝCH RYTÍŘŮ.....	98
4.2.	VAZBY MALTÉZSKÉHO ŘÁDU NA CÍSAŘSKÝ DVŮR VE VÍDNI.....	108
4.3.	OTÁZKA PRESTIŽE ČLENSTVÍ V ŘÁDU A OTEVÍRÁNÍ SE RYTÍŘSKÉ VĚTVE OSOBÁM S NEARISTOKRATICKÝM PŮVODEM.....	111
4.4.	ŘADOVÉ UNIFORMY, HERALDIKA A REPREZENTAČNÍ PROSTORY	115
4.5.	POSTAVENÍ VELKOPŘEVORSTVÍ PRO ČECHY A RAKOUSKO V LETECH 1874–1918 – SHRUTÍ	126
4.6.	VELKOPŘEVORSTVÍ PRO ČECHY A RAKOUSKO V PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLICE	127
5.	EXKURZE DO NACIONÁLNÍ OTÁZKY	151

5.1.	RYTÍŘSKÁ VĚTEV ŘÁDU.....	151
5.2.	KNĚŽSKÁ VĚTEV ŘÁDU.....	158
5.3.	OSTATNÍ	160
6.	KNĚŽSKÝ KONVENT MALTÉZSKÉHO ŘÁDU V PRAZE.....	162
6.1.	HISTORIE KONVENTU A JEHO PŘEVOŘI.....	162
6.2.	ŘADOVÍ KNĚŽÍ.....	171
6.3.	MAJETEK KNĚŽSKÉHO KONVENTU.....	176
6.4.	SHRnutí – KNĚŽSKÝ KONVENT MALTÉZSKÉHO ŘÁDU V PRAZE	182
7.	MALTÉZSKÝ ŘÁD V RÁMCI CÍRKEVNÍ ORGANIZACE.....	184
8.	SUVERENITA.....	195
9.	CHARITATIVNÍ DÍLO VELKOPŘEVORSTVÍ PRO ČECHY A RAKOUSKO	217
9.1.	ŘADOVÉ ŠPITÁLY V ČESKÝCH ZEMÍCH NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ	217
9.2.	NEMOCNICE, LAZARETY A OSTATNÍ ZDRAVOTNICKÁ ZAŘÍZENÍ ČESKO-RAKOUSKÉHO VELKOPŘEVORSTVÍ	228
9.3.	SANITNÍ VLAKY	245
9.4.	OSTATNÍ CHARITATIVNÍ DÍLA VELKOPŘEVORSTVÍ PRO ČECHY A RAKOUSKO	287
9.5.	RÁMCOVÉ PŘEDSTAVENÍ SPECIFIK HUMANITÁRNÍ ČINNOSTI MALTÉZSKÉHO ŘÁDU.....	293
9.6.	SHRnutí – CHARITATIVNÍ DÍLO VELKOPŘEVORSTVÍ PRO ČECHY A RAKOUSKO	296
10.	HOSPODAŘENÍ MALTÉZSKÉHO ŘÁDU	299
10.1.	ŘADOVÝ MAJETEK V ČESKÝCH ZEMÍCH	299
10.2.	POPLATKY CENTRÁLE.....	308
10.3.	SPRÁVA ŘADOVÉHO MAJETKU	315
10.4.	DRŽITELÉ ŘADOVÝCH VELKOSTATKŮ.....	318
11.	SPRÁVA VELKOSTATKŮ A ŘADOVÍ ZAMĚSTNANCI.....	327
11.1.	VE SLUŽBÁCH MALTÉZSKÉHO ŘÁDU	333
11.2.	SHRnutí – VE SLUŽBÁCH MALTÉZSKÉHO ŘÁDU	351
12.	DOHLED NAD MAJETKEM VELKOPŘEVORSTVÍ.....	354
12.1.	KABREUM.....	354
12.2.	SEPARAČNÍ ÚČTY A PŘEJÍMACÍ (PŘEDÁVACÍ) PROTOKOLY.....	354
12.3.	MELIORAČNÍ PROCES (VIZITACE ŘADOVÝCH VELKOSTATKŮ).....	357
13.	HOSPODÁŘSKÉ STRATEGIE	378
13.1.	ZEMĚDĚLSTVÍ	379
13.2.	LESNÍ HOSPODÁŘSTVÍ.....	400
13.3.	PROVOZY, RYBNÍČNÍ HOSPODÁŘSTVÍ A OVOCNÁŘSTVÍ	424
13.4.	KAPITÁLOVÉ VÝNOSY	442
14.	HOSPODÁŘSKÁ SITUACE ČESKO-RAKOUSKÉHO VELKOPŘEVORSTVÍ V PRVOREPUBLIKOVÉM OBDOBÍ	449
14.1.	DÁVKA Z MAJETKU	452

14.2.	POZEMKOVÁ REFORMA	465
14.3.	VÝDAJE NA PRÁVNÍ SLUŽBY	489
15.	INVESTICE JAKO NÁSTROJ KONSOLIDACE MAJETKU VELKOPŘEVORSTVÍ PRO ČECHY A RAKOUSKO	491
15.1.	LIGIST.....	495
15.2.	DOVHÉ	499
15.3.	SHRNUTÍ INVESTIC	518
16.	ZÁVĚR	520
17.	PRAMENY A LITERATURA	533
17.1.	SEZNAM ARCHIVNÍCH PRAMENŮ	533
17.2.	LITERATURA	533
17.3.	KVALIFIKAČNÍ PRÁCE.....	542
17.4.	SEZNAM CITOVANÝCH ZÁKONŮ A NAŘÍZENÍ	543
17.5.	OSTATNÍ PRAMENY	543
	PŘÍLOHA 1: DOBOVÝ TEXT ZMIŇUJÍCÍ POZITIVNÍ PŮSOBNÍ VELKOPŘEVORA KHEVENHÜLLERA-METSCHÉ V ROCE 1848.....	I
	PŘÍLOHA 2: OBSAH KNIHOVNY SANITNÍHO VLAKU	V
	PŘÍLOHA 3: PODKLADY K EKONOMETRICKÉMU MODELU	VII
	PŘÍLOHA 4: UNIFORMY PERSONÁLU SANITNÍCH VLAKŮ.....	XII

1. Úvod

V pondělí 15. června 1874 v 9 hodin a 10 minut ráno přišel na adresu „Lindengasse 10“ ve Vídni telegram ze Strakonice následujícího znění: „*Excellence, velkopřevor dnes ve 2 hodiny ráno klidně a odevzdaně zesnul v Pánu. Pohřeb ve středu ve 3 hodiny odpoledne ve Strakonících. Meraviglia*“.¹ Nicméně adresát telegramu, čestný bailli a velkokříž Maltézského řádu Frā Othenio říšský hrabě Lichnowský-Werdenberg, komtur v Měcholupech, běžně sídlící na této adrese, nebyl doma. Momentálně se totiž zdržoval v hotelu *Zum Elefanten* ve Štýrském Hradci, kam mu proto byl téhož dne ve 12:15 zaslán další telegram, ve kterém stálo: „*Telegram ze Strakonice hlásí, že dnes nastal skon pana velkopřevora. Pohřeb bude ve středu odpoledne. Langer*.“² Někdy v odpoledních hodinách onoho pondělního dne začal hrabě Lichnowský tušit, že jeho kariéra spěje ke svému vrcholu.

Byla to kariéra, o kterou pravděpodobně původně příliš nestál, ale jež přeci jen mohla alespoň částečně naplnit jeho ambice, které měl v době, když jako osmnáctiletý absolvent kadetní školy nastoupil roku 1844 k 3. hulánskému pluku polního maršála arcivévody Karla Ludvíka.³ Z armády musel odejít poté, co byl v dubnu roku 1847 těžce raněn v čestném souboji na pistole s hrabětem Waldsteinem. Lékařům se nepodařilo vyjmout kulku z těla, takže mu působila zdravotní omezení takřka po celý zbytek života. Proto vojenskou službu opustil v hodnosti majora a dne 20. května 1853 se stal novicem v českém velkopřevorství Řádu Maltézských rytířů. Ve službách Řádu pak osvědčil mimořádné schopnosti, které mu byly vlastní. Již roku 1869 se díky nim stal řadovým komturem, za zásluhy o výstavbu řádového hospicu v Tanturu u Jeruzaléma byl v roce 1871 jmenován velkokřížníkem a čestným baillim,⁴ a tak onoho pondělního odpoledne jistě tušil, jaký další krok bude následovat; dne 2. července roku 1874 se ve Vídni konala provinciální kapitula českého velkopřevorství Řádu Maltézských rytířů, na které byl Othenio Lichnowský zvolen velkou většinou hlasů jeho nejvyšším představeným – českým velkopřevorem.⁵

¹ Originální znění telegramu je následující: „*excellenz grossprior heute 2 uhr frueh ruhig und ergeben im herrn entschlafen bestattung mittwoch 3 uhr nachmittags in strakonitz = meraviglia* .+“. Telegram uložen v NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189–191,193–196, kart. č. 318.

² Originální znění telegramu je následující: „*telegramm aus strakonitz meldet heute erfolgtes ableben des herrn grosspriors leichenbegaerniss Mittwoch nachmittags = langer* .+“. Telegram uložen v NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189–191,193–196, kart. č. 318.

³ Jiří POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, Olomouc 2002, s. 26.

⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189–191,193–196, kart. č. 318, Bulla Magnae Crucis pro Commendatario Fratre Othenio de Lichnowsky-Werdenberg. Ve stejném roce byl magistrální bulou (rovněž datovanou 30. května 1871) také jmenován čestným baillim (Ibidem, Frater Alexander Borgia Dei Gratia (...), Roma 30 Maggio 1871).

⁵ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 32–33.

Řád, jehož byl nyní vysokým představitelem, v sobě kombinuje prvky vojenské a duchovní. Jeho počátky spadají hluboko do středověku, 15. února roku 1113 bylo bulou papeže Paschala II. potvrzeno v té době již dlouhodobě existující neformální špitální bratrstvo jako církevní řád, čtvrtý nejstarší na křesťanském západě.⁶

Řád sv. Jana, též známý jako řád špitálníků či řád johanitů, později – od roku 1530 – jako Řád Maltézských rytířů, obrazně řečeno, několikrát přežil svou smrt. Poprvé tomu bylo po roce 1291, ve kterém křesťanská vojska ztratila pevnost Akkon, svou poslední državu ve Svaté zemi. Na rozdíl od konkurenčního řádu templářů, který poté na boj s muslimy zcela rezignoval a věnoval se převážně finančním obchodům, což vedlo k jeho zániku v roce 1312,⁷ Řád sv. Jana se rozhodl zvolit jinou cestu.

Po krátkém pobytu na Kypru dobyl v letech 1306–1309 za pomoci janovských žoldnéřů (a florentských peněz) Rhodos, kde vybudoval svůj řádový stát.⁸ V něm pak pokračoval ve svém původním poslání, totiž péči o nemocné a potřebné, ale také v úkolu, který přijal záhy po svém vzniku, tedy v boji proti nepřítelům křesťanské víry. Za tímto účelem využil předností, které mu ostrov nabízel: Rhodos byl již od dob antiky známý skvělými staviteli lodí a jedněmi z nejlepších námořníků ve středomoří.⁹ Rytíři tak sedla koní vyměnili za paluby galér a ze všech sil se snažili narušovat muslimskou nadvládu ve východním mediteránu. Po pádu Konstantinopole roku 1453 se jejich řádový stát stal nejvýchodněji položenou baštou západního světa, jakousi křesťanskou kapkou obklopenou muslimským mořem.

Přesto ještě dlouhou dobu dokázali rytíři své pozice uhájit a odrazit několik osmanských útoků. Avšak jen do doby, než se vlády nad Osmanskou říší, tehdy vůdčí síly muslimského světa, ujal Sulejman I. Nádherný, známý též jako Sulejman Zákonodárce. Ten na začátku své vlády, v roce 1522, zahájil velký útok na Rhodos, který nakonec vedl k odchodu rytířů z ostrova dne 1. ledna roku 1523. Sultánovi se totiž nepodařilo rytíře porazit a ostrov dobýt silou, ale jelikož obléhání trvalo déle, než bylo v tehdejších dobách zvykem a rytířům docházely zásoby potravin a střelného prachu, a přitom neměli naději na pomoc z křesťanské Evropy, rozhodli se využít jeho nabídku čestné kapitulace.¹⁰

⁶ Milan BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. I. díl: Řády rytířské a křížovníci*, Praha 2002, s. 30.

⁷ *Ibidem*, s. 67.

⁸ Berthold WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*, Praha 2008, s. 329.

⁹ Erle BRADFORD, *Řádoví rytíři*, Praha 1996, s. 62–63.

¹⁰ Srov. např. E. BRADFORD, *Řádoví rytíři*, s. 120–132.

Od roku 1530 se pak Řád usadil na Maltském souostroví, ze kterého pokračoval ve svém námořním boji proti muslimům. Sultán později litoval svého rozhodnutí rytíře nezničit, a proto na sklonku své vlády chtěl tuto svou „chybu“ napravit. V roce 1565 vyslal proti Maltě veliké loďstvo s armádou, která početně několikanásobně převyšovala stavy obránců. Avšak hrdinná obrana rytířů a jejich vojáků, jakož i skutečnost, že na rozdíl od událostí na Rhodu byla Řádu přeci jen po více než pěti měsíčním obléhání poslána pomoc z Evropy, zapříčinily nezdar sultánových snah a jedno z nejoslavovanějších vítězství křesťanských vojsk vůbec. Bylo to totiž po dlouhé době poprvé, kdy nějaká křesťanská síla dokázala odolat mohutnému osmanskému útoku.¹¹

Co se však nepodařilo sultánu Sulejmanu I. Nádhernému, to s ještě daleko početnějším vojskem dokázal Napoleon Bonaparte, který roku 1798 Maltu během své známé výpravy do Egypta obsadil, uloupil řádové poklady a rytíře z ostrova vyhnal. Řád tehdy přežil jen díky pomoci, kterou mu poskytl ruský (pravoslavný!) car. Po ztrátě svého státu na Maltě rytíři rezignovali na vojenskou činnost, která má od té doby jen formální charakter a začali se naplno věnovat svému původnímu poslání, tedy pomoci potřebným. Hlavním sídlem Řádu se stalo město Řím. Zajímavé je, že po všeobecném zhroucení řádových struktur v souvislosti s vyhnáním rytířů z Malty, jediná organizační složka Řádu, která přetrvala – včetně kněžského konventu – bylo velkopřevorství v Čechách.¹²

Také české velkopřevorství však bylo na pokraji své existence. Císař plánoval jeho majetek převést na „perspektivnější“ Vojenský řád Marie Terezie. Ovšem tehdy se jako velmi užitečná ukázala další charakteristika Maltézského řádu. Již od počátků ve Svaté zemi se jednalo o řád šlechtický a rytířský, později se stal řádem aristokratickým, jehož členy byli příslušníci nejvyšší křesťanské šlechty. Když císař pojal úmysl zabavit řádový majetek, podařilo se českému velkopřevorovi, kterým byl v té době Josef Maria hrabě Colloredo-Wallsee a jeho nástupcům, zajistit Řádu dostatečně vlivné podporovatele, kteří mu nejprve vymohli na císaři souhlas se zachováním kněžského konventu v Praze, později, díky podpoře kancléře Metternicha, bylo zachováno také celé velkopřevorství, potažmo celý Řád.¹³

Do vedoucích struktur tohoto aristokratického Řádu s významnou a slavnou vojenskou historií se roku 1874 zapojil také bývalý císařský důstojník Otenio Lichnowský-

¹¹ Velmi přesný a detailní popis celého obléhání Malty v roce 1565 představil v nedávné době v českém prostředí Luboš Taraba ve své knize *Ta zatracená skála: Obléhání Malty 1565*, Praha 2016.

¹² M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v Českých zemích*, s. 36–40 a 46.

¹³ Tuto problematiku blíže popisuje kapitola 3.1. *Příprava jeviště: české velkopřevorství od počátku 19. století do roku 1874*.

Werdenberg, aby svou energií, cílevědomostí a smělostí přivedl české velkopřevorství k jednomu z jeho nejzářivějších dějinných vrcholů. K vrcholu slávy, ze které těžili i následující velkopřevorové, kteří však již nedokázali navázat na jeho úspěchy. Po roce 1918 byly tyto úspěchy tváří v tvář hroutícímu se řádovému hospodářství a dlouho nepříliš úspěšné snaze najít své místo v nově vzniklé společnosti, bytostně se stavící proti aristokracii, monarchistické tradici a (alespoň ze začátku) římskokatolické církvi, rychle zapomenuty.

1.1. Téma práce

Maltézští rytíři, známí též jako johanité, špitálníci, rytíři sv. Jana a podobně, zanechali v dějinách českých zemí nesmazatelnou stopu. Tento nejstarší rytířský řád křesťanstva¹⁴ byl po benediktinech, premonstrátech a cisterciácích čtvrtým církevním řádem, který do Čech přišel.¹⁵ Stalo se tak již ve druhé polovině 12. století a Řád od té doby působí v českých zemích dodnes, jakkoliv během své historie v českých zemích zažil kromě období prosperity také výrazné úpadky a musel se vypořádat s několika kritickými okamžiky.

Řádové struktury se mohutně otrásaly v základech především po roce 1798, kdy byl Řád Napoleonem Bonaparte vyhnán z Malty a v souvislosti s tím se dostal do výrazné krize, během níž zanikla celá řada jeho místních organizací a na několik desetiletí nebyl obsazen ani úřad knížete-velmistra, nejvyššího představeného Maltézského řádu.

Ačkoliv se uvádí, že české velkopřevorství jako jediné přežilo toto zhroucení (včetně kněžského konventu), je třeba dodat, že ani v jeho případě se to neobešlo bez vážných komplikací, a především v prvních desetiletích 19. století mu reálně hrozila nejen ztráta majetku, ale také úplný zánik. Následující léta se pak nesla v duchu stabilizace a konsolidace postavení Řádu nejprve v habsburské monarchii, a poté i v zahraničí. Od druhé poloviny 19. století pak pozorujeme ze začátku pozvolný, později strmý nárůst rozsahu řádových humanitárních aktivit, se kterým šel ruku v ruce také nárůst jeho prestiže.

Nejslavnější novodobé období českého velkopřevorství¹⁶ začalo roku 1874, když byl do jeho čela zvolen jako velkopřevor dosavadní komtur v Měcholupech bailli Frā Othenio říšský hrabě Lichnowský-Werdenberg. Rok jeho zvolení se stává počátečním rokem období,

¹⁴ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v Českých zemích*, s. 29

¹⁵ *Ibidem*, s. 43.

¹⁶ Pozn. autora: Přibližně od roku 1880 se ustálil název velkopřevorství pro Čechy a Rakousko.

kterému se věnuje tato práce. Velkopřevor Lichnowský nepřevzal velkopřevorství v období úpadku. Jeho předchůdci František Khevenhüller-Metsch a František Kolowrat-Krakowský naopak připravili solidní základ, na kterém mohl být úspěch Řádu v Rakousku-Uhersku vystavěn. Přesto to byla právě mimořádná osobnost Othenia Lichnowského, která dokázala tohoto potenciálu využít. Jestliže za vlády velkopřevora Othenia Lichnowského významně vzrostla prestiž velkopřevorství a pomyslným vrcholem tohoto vzrůstu se stala první světová válka, během níž dokázalo realizovat humanitární pomoc nebývalých rozměrů, následující dvě desetiletí po jejím konci se nesly ve znamení hospodářského úpadku a snahy přizpůsobit se novým společenským a politickým poměrům.

Hlavním cílem práce je předložit komplexní obraz působení a postavení Řádu Maltézských rytířů v českých zemích v této době, tedy v letech 1874–1938. Je nasnadě, že tohoto cíle může být dosaženo jen zaměřením se na jednotlivé klíčové aspekty řádové činnosti.

Z toho důvodu se disertační práce nejprve soustředí na dějiny velkopřevorství, zhodnocení vývoje jeho členské základy a proměn její struktury v monarchistickém a republikánském období, vazeb Řádu na císařský dvůr i československou politickou scénu a v neposlední řadě také na vyjednávání ohledně uznání suverenity Řádu a získání souhlasu se zřízením řádového diplomatického zastoupení v Československu. Pro komplexní představení působení Řádu se práce také věnuje kněžskému konventu a Řádu z hlediska církevního působení, otázkám nacionalismu, ale i řádové reprezentace. Značný prostor je věnován rovněž řádovým humanitárním dílům, které zdejší velkopřevorství realizovalo a které sloužily jako hlavní argument legitimizující existenci Řádu v Československu i po roce 1918. Konečně je pozornost věnována také chování velkopřevorství v oblasti hospodářské, a to jak z hlediska správy majetku, tak i z hlediska reakce na změnu ekonomických poměrů po rozpadu Rakouska-Uherska.

Právě rok 1918 je klíčovým mezníkem, na který práce z pochopitelných důvodů musí reagovat a který dělí její obsah na dvě (časově nerovnoměrné) části. Zatímco první čtyři desetiletí sledovaného období se mohl Řád těšit široké podpoře ze strany vídeňského dvora a těžit z relativně stabilního politického, společenského i ekonomického zázemí (jakkoliv především v hospodářské sféře začalo velkopřevorství na konce 19. století zaostávat), což mu umožnilo realizovat nesmírně nákladné a vyčerpávající charitativní projekty během první světové války, poslední dvě desetiletí sledovaného období se nesou ve zcela opačném duchu. V nově vzniklých společensko-politických poměrech, navíc zatížen hospodářskými

problémy, si musel Řád hledat nové místo a potvrdit legitimitu své další existence. Z toho vyplývá, že cílem práce také je představit způsoby, kterými se tento tradičně aristokratický řád, který mnozí již na počátku 20. století považovali za archaický přežitek, snažil najít cestu k ukotvení se v moderní společnosti.

Práce se koncentruje na Maltézský řád v českých zemích. Z toho je také zřejmé, že jejím cílem není přinášet zhodnocení a odpovědi na otázky týkající se významných politických a hospodářských procesů a opatření, které probíhaly ve zkoumaném období, jakkoliv se s nimi musel Řád potýkat a zásadně ovlivňovaly jeho působení. Práce si rovněž neklade za cíl být vyčerpávající mikrohistorickou (nebo jinou) studií ve vztahu ke konkrétním lokalitám či osobnostem. V tomto ohledu nechává značný prostor pro regionální bádání (například ve vztahu k dějinám jednotlivých řádových velkostatků), a rovněž tak pro zpracování biografii řady nesmírně významných osob, které byly s Řádem spojeny. Samostatné zpracování si namátkou bezesporu zaslouží kníže-velkopřevor Othenio Lichnowský či jedna z nejvýznamnějších osobností rakousko-uherského zdravotnictví prof. Dr. Jaromír svobodný pán von Mundy. Pro církevní dějiny ve dvacátém století by jistě bylo příhodné zaměřit pozornost historiků také na některé z řádových kněží, například na infulovaného převora pražského konventu Josefa Hammerschmieda, nebo mladší generace kněží, z nichž nejvíce kontroverzní postavou je bezesporu Franz Werner Bobe, jehož hlavní působení ovšem spadá až do období po roce 1938 a nemělo by zastínit další významné osobnosti konventu poloviny 20. století, jako například Antonína Voráčka a Vladimíra Píchu.¹⁷

1.2. Prameny a literatura

1.2.1. Prameny

Pramenná základna k tématu práce je velice bohatá a do značné míry vyčerpávající, přesto v jejím případě lze narazit také na určitá omezení. Ta jsou dána v zásadě dvěma hlavními faktory. Tím prvním je přirozená nekompletnost pramenů, které pravděpodobně nikdy nebyly z různých důvodů archivovány, případně byly z archivů odstraněny nebo ztraceny vinou nedbalosti a podobně. Historickou existenci těchto nedohledaných pramenů často dokládají prameny dochované, které se na ně odkazují. Tato absence pramenů však

¹⁷ Pozn. autora: V současné době se výzkumu působení maltézských kněží ve dvacátém století (a především v jeho druhé polovině) věnuje PhDr. ThLic. Michal Sklenář, Ph.D. et Ph.D.

není záměrná, a ačkoliv především při sledování dlouhodobých procesů dokáže způsobit určité komplikace, pro celkový výzkum není zásadní.

Druhým faktorem, který negativně ovlivnil kompletnost heuristické základny, je absence řady pramenů vztahujících se ke druhé polovině třicátých let 20. století. Na rozdíl od prvního faktoru zde došlo pravděpodobně k cílenému sběru pramenů – nejspíše v souvislosti s poválečným procesem řádového kněze Franze Wenera Bobeho – a tyto prameny již nebyly do archivu navraceny. Vzhledem k časovému vymezení disertační práce se jí tato absence pramenů týká jen okrajově, nicméně pro zpracování následujících válečných let by mohla být velice citelná.

Nejdůležitějším zdrojem pramenů je archiv českého velkopřevorství, uložený v Národním archivu v Praze (fond č. 198). V tomto archivu jsou obsaženy takřka kompletní prameny k dějinám velkopřevorství, a to hospodářské, správní, personální i jiné povahy.

Z hlediska hospodářských pramenů je velikou výhodou, že se velkopřevorství snažilo (v souladu s řádovými statuty) mít o svém majetku co nejlepší přehled. Archiv proto obsahuje rozsáhlou dokumentaci k jednotlivým řádovým velkostatkům a na nich probíhajícím procesům. V poměrně ucelené podobě jsou tak v řádovém archivu obsaženy například podklady k první pozemkové reformě, prvorepublikové dávce z majetku, ale také k prodejům jednotlivých velkostatků (včetně originálů smluv), nebo naopak k nákupům (či jiným ziskům) pozemkových majetků. K dispozici jsou také hospodářské zprávy o stavu velkopřevorství a souhrnné informace tohoto charakteru byly rovněž sdělovány na každoročních provinciálních kapitulách, jejichž zápisy jsou v archivu také uloženy. Významná je rovněž část, která obsahuje běžnou agendu receptorátu, jako je hospodářská korespondence, informace o zaváděných hospodářských opatřeních, hospodářské směrnice a podobně.¹⁸ Hospodářská část archivu obsahuje jak prameny k rytířské větvi Řádu, tak i k jeho kněžské větvi.

Vedle hospodářské dokumentace obsahuje řádový archiv také dokumentaci jiného charakteru. Z hlediska personálního se jedná například o dopisy uchazečů o přijetí mezi řádové kněze či zaměstnance (dopisy jsou často doplněny životopisy uchazečů, doklady o dosaženém vzdělání a jeho průběhu, doporučeními od významných osob a podobně), u rytířské větve jsou pak nesmírně zajímavé genealogické vývody, dokládající urozenost kandidátů členství, potřebnou pro přijetí do Řádu. Archiv rovněž obsahuje značné množství

¹⁸ Pro vysvětlení pojmu „receptorát“ viz kapitolu 1.6.1. *Vládní instituce a úřady v letech 1874–1938*.

podkladů k humanitární činnosti velkopřevorství, a to nejen ke známému provozování sanitních vlaků, ale také k dalším aktivitám, jako bylo zřizování nejrůznějších nadací či špitálů.

Vedle centrálního řádového archivu jsou k dispozici také archivy jednotlivých řádových velkostatků v českých zemích, které mají pro období 1874–1938 značně heterogenní vypovídající hodnotu. Nejdůležitější z těchto archivů vznikl na velkopřevorské doméně ve Strakonících (uloženo ve Státním oblastním archivu v Třeboni). Tento archiv je cenný nejen ve vztahu k dějinám strakonického velkostatku, ale také ke správně ostatního řádového majetku v českých zemích, neboť vedení strakonického velkostatku hrálo v hospodaření velkopřevorství významnou roli a neřídka kdy se na něj obraceli správci jiných řádových velkostatků s dotazy či žádostmi o konzultace. Vedle toho je strakonický archiv také důležitý díky skutečnosti, že ve Strakonících byl umístěn stále udržovaný řádový sanitní vlak a připravené vybavení pro zbylé vlaky, a proto zdejší archiv obsahuje značné množství administrativních i technických dokumentů vztahujících se k *Dobrovolné sanitní službě*, provozování sanitních vlaků i jejich zázemí. Prameny z archivu jsou převážně využitelné do poloviny dvacátých let 20. století. V této době došlo k prodeji strakonického velkostatku, a i když se také některé z následných pramenů dotýkají pojednávané problematiky, jejich množství i vypovídací hodnota jsou již marginální.

Vzhledem k tématu práce značně omezené jsou informace obsažené v archivech ostatních velkostatků. Prameny v těchto archivech se většinou týkají období staršího (tzn. před rokem 1874), anebo naopak období po prodeji velkostatku Maltézským řádem během prvorepublikového období. To je dáno jednak skutečností, že se velkopřevorství snažilo při prodeji velkostatků důležité prameny přemístit do centrálního řádového archivu v Praze, ale také tím, že v některých případech noví majitelé části archivu po nákupu velkostatku zlikvidovali (na tento problém se narazilo již na konci dvacátých let v souvislosti s penzemi některých bývalých řádových zaměstnanců).

Specifické jsou v tomto ohledu archivy velkostatků, které Řádu zůstaly i po celé prvorepublikové období. Jedná se o archivy komend Dívčí Hrad a sv. Jana v Opavě (oba uloženy v Zemském archivu v Opavě). Zatímco archiv komendy v Dívčím Hradě se dochoval v zásadě kompletní, budova komendy v Opavě (včetně archivu) byla na jaře 1945 zničena. Proto se z jejího archivu dochovalo jen torzo, byť stále obsahující řadu cenných informací lokálního charakteru.

Nekompletnost archivů jednotlivých velkostatků by představovala určitou obtíž pro sestavování mikrohistorických studií, ovšem při hodnocení působení Maltéžského řádu v českých zemích jako celku to s ohledem na existenci vyčerpávajícího centrálního řádového archivu není vážnější překážka. Informace založené na pramenech z archivů jednotlivých řádových velkostatků jsou v rámci této práce uváděny v podstatě jen v podobě konkrétních příkladů. Při tom je brán zřetel především na dva konkrétní archivy, a sice na již zmiňovaný archiv velkopřevorské domény ve Strakoniciích, a to vzhledem k jejímu mimořádnému historickému postavení a významu, dále pak na archiv řádové komendy v Měcholupech. Ta byla vybrána z důvodu, že byla jedním ze tří velkostatků, které utvářely určitou „maltéžskou enklávu“ v jihozápadních Čechách (spolu s komendou v Obytcích a baillivou v Dožicích) a na rozdíl od zbývajících dvou velkostatků, které tuto enklávu spoluvytvářely, její archiv (uložený ve Státním oblastním archivu v Plzni) obsahuje řadu využitelných pramenů.

Určitá pozornost byla věnována také pramenům, které se přímo nevztahují k Maltéžskému řádu nebo jeho majetku. V Archivu národního muzea je uchováván osobní archiv infulovaného převora Josefa Hammerschmieda, který hrál v rámci struktury Řádu v českých zemích důležitou roli takřka po celá první čtyři desetiletí 20. století. Tento archiv obsahuje jak informace osobní povahy (například informace o studiích a rodině, fotografie, přípravu kázání a dalších promluv, ale také podklady pro některé publikace, které převor Hammerschmied sepsal), tak dílčí dokumenty vztahující se k jeho členství v Řádu a funkci komtura rakouské komendy Maria Pulst.

V omezené míře byly také využity prameny obsažené v archivech státních institucí. Jedná se o fond Státního pozemkového úřadu (č. 705), uložený v Národním archivu v Praze, který obsahuje prameny k pozemkové reformě (zpravidla ovšem duplicitní k pramenům obsaženým v centrálním řádovém archivu). Dále pak Archiv ministerstva zahraničních věcí, v němž jsou uchovány prameny týkající se jednání o přiznání suverenity Řádu Maltéžských rytířů ze strany Československé republiky a také částečně se zabývající otázkou možných řešení hospodářských obtíží velkopřevorství ve třicátých letech 20. století. Nicméně je třeba uvést, že klíčové informace z tohoto archivu již byly vyčerpány Jiřím Pořízkou a především Zlatuší Kukánovou v jejich příspěvcích k otázce řádové suverenity.¹⁹ Okrajovým způsobem

¹⁹ Srov. J. POŘÍZKA, *Maltéžští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*; Zlatuše KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltéžských rytířů. (K navázání diplomatických styků s Československem v roce 1939)*. In: *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu 13 (2005) s. 32–80 a Zlatuše KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař a navázání diplomatických styků řádu maltéžských rytířů s Československem*. In: Pavel MAREK, Jiří HANUŠ (Eds.), *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*, Brno 2006, s. 217–228.

pak byly využity také prameny uložené v dalších archivech, a to především ve vztahu k jednotlivým velkostatkům.

Velkou přidanou hodnotu k danému tématu pak nemají prameny nacházející se v zahraničních archivech. Vzhledem k vysokým nárokům řádové kanceláře v Praze na archivování hospodářské a administrativní dokumentace byly do tamního archivu umísťovány originály nebo alespoň opisy všech důležitých pramenů. Pražský archiv byl během rakousko-uherského období hlavním archivem velkopřevorství, stejně jako zdejší rezidence byla, alespoň nominálně, hlavním sídlem knížete-velkopřevora. Po roce 1918 pak záležitosti Řádu v českých zemích právní, politické či společensko-kulturní povahy spadaly do agendy českého vicekancléře, který o nich podával zprávu kancléřství do Vídně, nicméně pražský archiv obsahuje jak originální dokumenty, tak korespondenci s vídeňským kancléřstvím. Stejný princip fungoval také z hlediska hospodářského, kdy československé ekonomické záležitosti spadaly do agendy pražského receptorátu, který následně o událostech informoval generální receptorát ve Vídni.

Mezi prameny lze řadit také dobové publikace. Z hlediska obecných dějin Řádu a velkopřevorství stojí za zmínku především německy napsané dílo *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*,²⁰ které sepsal kanovník kolegiální kapitoly v Mikulově a gymnaziální profesor Dr. Mathias Maria Feyfar (1821–1888) a česky psanou publikaci *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*,²¹ jejímž autorem byl Augustin Česlav Ludikar (1825–1892), historik a archeolog, jenž nějaký čas působil jako úředník ve službách Maltéžského řádu.

Obě zmiňovaná díla vznikla v podobné době (české v roce 1878, německé pak v roce 1882) a od doby jejich vzniku se odvíjí také jejich přednosti i nedostatky. Určité rezervy se projevují především v oblasti starších dějin, u kterých se autoři nemohli opřít o dnes známé výsledky bádání, a dopouštěli se proto větších či menších chyb a nepřesností.²² Hodnota a

²⁰ Mathias Maria FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, Nikolsburg (Mikulov) 1882.

²¹ Augustin Česlav LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, Klatovy 1878.

²² Jednou z takových nepřesností je například datace udělení práva pontifikálií převoru pražského kněžského konventu. Dřívější literatura uváděla, že se tak stalo již roku 1301, nicméně k udělení tohoto práva došlo až v roce 1395, což v poslední době přesvědčivě dokázal a rozpor uspokojivě vysvětlil Pavel Trnka, srov. Pavel TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálií jeho převorům v řádové historiografii*. In: *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu 27/1 (2019). Větší nepřesností je pak například u Ludikara uvedení Záviše z Falkenšteina mezi českými velkopřevory, a to v době, kdy úřad nejvyššího řádového představeného v českých zemích zastával ve skutečnosti Heřman z Brunshornu (1278–1283). Ostatně v seznamu velkopřevorů lze v jeho případě identifikovat chyb více. A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 270.

důvěryhodnost informací obsažená v těchto publikacích však stoupá, jakmile se autoři věnují období od poloviny 19. století, tedy své současnosti a době jí bezprostředně předcházející. Oba autoři byli evidentně důvěrně obeznámeni se situací velkopřevorství – Augustin Česlav Ludikar patrně díky svému původu (narodil se v Podsrpu, který byl součástí velkopřevorského panství ve Strakonících a fungovala zde významná řádová fara) a svému působení ve službách Řádu, Dr. Mathias Maria Feyfar pak pravděpodobně skrze církevní kontakty. Nicméně blízkost autorů k Řádu je zároveň také důvodem k obezřetnosti, protože je patrný jistý „glorifikující“ tón. Zvláště pak z díla Dr. Feyera vysvítá, že byl až nekritickým obdivovatelem velkopřevora Františka Khevenhüllera-Metsche.

Tematicky zaměřené dobové publikace se pak týkají především již několikrát zmiňovaných sanitních vlaků. Nutno podotknout, že jejich autory byly osoby v tomto ohledu nejpopovolanější – autor konceptu řádových sanitních vlaků prof. Dr. Jaromír svobodný pán von Mundy a Hugo Zipperling, ředitel společnosti Maschinen- und Waggonbau-Fabriks-Aktiengesellschaft v Simmeringu u Vídně, která sanitní vlaky sestavila. Jaromír von Mundy sepsal roku 1875 *Studii o přestavbě a vybavení nákladních vozů na sanitní vozy (Studien über den Umbau und die Einrichtung von Güterwaggons zu Sanitätswaggons)*²³ a v roce 1879 (po prvním ostrém nasazení dvou sanitních vlaků v předcházejícím roce) následovala od stejného autora vydaná publikace *Dobrovolná sanitní služba ve válce Suverénního Řádu Maltézských rytířů, doplněná o část nazvanou Evakuace v roce 1878 během okupace Bosny a Hercegoviny (Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege. Anhang: Die Evacuationen im Jahre 1878 während der Occupation Bosniens und der Herzegowina. Mit 4 tabellarischen Uebersichten und 7 Formularen.)*²⁴ Jí předcházela podstatně stručnější, nedatovaná *Generální zpráva o evakuacích nemocných a raněných c.k. armády během okupace Bosny a Hercegoviny 1878 (General-Bericht über die Evacuationen von Kranken und Verwundeten der K.K. Armee während der Occupation Bosnien und Herzegowina 1878)*, sepsaná pravděpodobně ještě roku 1878.²⁵ Hugo Zipperling pak napsal v roce 1876 detailní technický popis sanitních vozů: *Technische Beschreibung des ersten österreichischen Sanitäts-Schulzuges des souveränen Malteser-*

²³Jaromír von MUNDY, *Studien über den Umbau und die Einrichtung von Güterwaggons zu Sanitätswaggons. Mit 9 Tafeln*, Wien 1875.

²⁴Jaromír von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege. Anhang: Die Evacuationen im Jahre 1878 während der Occupation Bosniens und der Herzegowina. (Mit 4 tabellarischen Uebersichten und 7 Formularen.)*, Wien 1879.

²⁵Jaromír von MUNDY, *General-Bericht über die Evacuationen von Kranken und Verwundeten der K.K. Armee während der Occupation Bosnien und Herzegowina 1878*.

*Ritter-Ordens. Mit 9 Tafeln.*²⁶ Konečně v roce 1880 vydali baron Mundy a ředitel Zipperling rozšířený popis sanitních vlaků, nazvaný *Beschreibung der Sanitäts-Züge des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Zweite vermehrte und veränderte Auflage.*²⁷

Dalším významným typem (převážně interně) publikovaných pramenů, využitelných pro personální otázky velkopřevorství, jsou každoročně vydávané seznamy členů Řádu. Tyto seznamy byly vydávány jak na úrovni celého Řádu, tak na úrovni českého, respektive česko-rakouského velkopřevorství. Celořádové seznamy se nazývaly *Ruolo Generale del Sov.º S. M. Ordine Gerosolimitano*, byly sepsané v italském jazyce a vydávané v Římě.²⁸ Na úrovni velkopřevorství pak stejnou oblast postihovaly (zpravidla podrobnější) publikace nazvané *Rangs-Liste und Personal-Status des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens im Groszpriorate von Böhmen und Österreich nach dem Stande vom 1. Mai* určitého konkrétního roku, psané německy a vydávané ve Vídni.²⁹

Mezi prameny lze rovněž počítat schematismy velkostatků, které vznikaly na přelomu 19. a 20. století a pojednávaly jak o českých velkostatech Řádu, tak o jeho majetcích na Moravě, respektive ve Slezsku. Pro potřeby práce byly využívány převážně *Neuester Schematismus der Herrschaften, Güter und Zuckerfabriken, VI. Jahrgang* z roku 1890 (Morava a Slezsko) a o rok později vydaný *Topographisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, zugleich Adressenbuch sämtlicher bei demselben angestellten Beamten, des Forstpersonals, u. s. w.*, popisující velkostatky v Čechách.³⁰

Naprostá většina pramenů vztahujících se k velkopřevorství v období 1874–1938 je psána v německém jazyce, který v této době sloužil jako jeho hlavní komunikační jazyk. Druhým nejhojněji zastoupeným jazykem je čeština – její podíl z pochopitelných důvodů stoupá po roce 1918, ale již předtím se objevuje například v administrativně jednotlivých

²⁶ Srov. Hugo ZIPPERLING, *Technische Beschreibung des ersten österreichischen Sanitäts-Schulzuges des souveränen Malteser-Ritter-Ordens. Mit 9 Tafeln*, Wien 1876.

²⁷ Jaromír von MUNDY, Hugo ZIPPERLING, *Beschreibung der Sanitäts-Züge des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Zweite vermehrte und veränderte Auflage*, Wien 1880.

²⁸ Srov. např. *Ruolo Generale del Sov.º S. M. Ordine Gerosolimitano*, Roma 1877 (dále jen „*Ruolo Generale (1877)*“).

²⁹ *Rangs-Liste und Personal-Status des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens im Groszpriorate von Böhmen und Österreich nach dem Stande vom 1. Mai 1916*, Wien 1916. Dostupný z Archiv Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef, inv. č. 117–176, kart. č. 4. (Dále jen „*Rangs-Liste (1916)*“).

³⁰ Pro Moravu a Slezsko srov. *Neuester Schematismus der Herrschaften, Güter und Zuckerfabriken, VI. Jahrgang*, Brün 1890. (Dále jen „*Neuester Schematismus der Herrschaften (1890)*“); pro Čechy Johann PROCHÁZKA, *Topographisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, zugleich Adressenbuch sämtlicher bei demselben angestellten Beamten, des Forstpersonals, u. s. w.*, Prag 1891. (Dále jen „*J. PROCHÁZKA, Topographisch-statistischer Schematismus (1891)*“).

řádových velkostatků. Komunikace s řádovým ústředím v Římě pak probíhala také v italštině (v Praze, respektive ve Vídni si však museli nechat italské texty často překládat), částečně také v latině. Latinsky sepsaná je také část korespondence mezi řádovými kněžími. Marginální část pramenů je rovněž napsána francouzsky.

1.2.2. Literatura

Literaturu k Řádu Maltézských rytířů a jeho českému, respektive česko-rakouskému velkopřevorství v letech 1874–1938 lze členit tematicky na literaturu, která se věnuje Řádu Maltézských rytířů jako celku, případně českému velkopřevorství v obecné rovině, a na literaturu zaměřující se na určité konkrétní aspekty jeho působení.

Z hlediska Maltézského řádu hrálo české velkopřevorství v průběhu 19. století velice významnou roli, protože jako jediné (včetně kněžského konventu) uniklo všeobecnému zhroucení řádových struktur, zapříčiněnému vyhnáním Řádu z Malty a následnými napoleonskými válkami. Řád si pak uchoval v habsburské monarchii důležité postavení, a to včetně diplomatického zastoupení u vídeňského dvora. Z toho důvodu je 19. století v řádové historiografii občas označováno jako „století rakouské“.³¹

Ze současné literatury věnující se Řádu nebo jeho českému velkopřevorství lze uvést dílo Jiřího Pořízky z roku 2002 *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*.³² Jedná se o sumarizující práci snažící se předložit komplexní obraz o působení velkopřevorství ve vymezeném období. Výhodou díla je, že vychází z bohaté základny primárních zdrojů, z nichž některé jsou v současné chvíli nedostupné, a tedy také neověřitelné. Vedle toho autor pro sepsání monografie využil také vzpomínek řady pamětníků, jejichž svědectví dnes již není k dispozici. Sám v úvodu knihy zmiňuje významnou pomoc členů a spolupracovníků Řádu Frā Horkého, PhDr. Josefa Dolejše, Dr. Lifky, doc. Romana Makariuse a kostelníka pražských řádových kostelů pana Brandejse. Určité omezení představuje rozsah díla, který je s ohledem na množství pojednávaných témat relativně malý, a také jeho nevyváženost, jelikož jednotlivá témata jsou popisována značně nerovnoměrně. Zatímco osobě knížete-velkopřevora Lichnowského je tak například (oprávněně) v knize věnována velká pozornost, hospodářské záležitosti jsou pojednány spíše jen schematicky a v mnoha ohledech

³¹ Frā Ludwig CALL, Gregor GATSCHER-RIEDL, *Weißes Kreuz auf rotem Grund: Der Malteserorden zwischen Mittelmeer und Mitteleuropa*, Innsbruck 2021.

³² J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*. Za zmínku stojí také další autorova díla: Jiří POŘÍZKA, *Maltézští rytíři u nás. Tři studie k historii českého velkopřevorství řádu maltézských rytířů*, Brno 1990 a Jiří POŘÍZKA, *Řád maltézských rytířů. Z Palestiny na Via Condotti*, Praha 1997.

nepřesně.³³ Některým důležitým okolnostem se pak autor nevěnuje takřka vůbec. Nicméně i přes tyto výtky se jedná o velmi důležité dílo, umožňující vytvořit si rámcový obraz o působení Řádu v českých zemích ve vymezené době.

Neméně důležitým zdrojem informací, umožňujícím komplexní poznání dějin velkopřevorství, je dílo našeho největšího odborníka na dějiny Řádu, vysokoškolského pedagoga Milana Bubna. Maltézskému řádu se věnuje například v prvním díle své rozsáhlé *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, který byl vydán roku 2002.³⁴ Nověji je pak také autorem sumarizačního dílka *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách* (2018, rozšířené vydání pak 2022), které na omezeném prostoru seznamuje čtenáře s nejdůležitějšími aspekty více než osm století trvajících působení Řádu v českých zemích a s jejich nejdůležitějšími aktéry.³⁵ Ačkoliv obě tato díla vycházejí především ze sekundárních zdrojů, jsou důležitým příspěvkem k řádovým dějinám, a to díky mimořádně hluboké znalosti tématu, kterou autor (mimo jiné dlouhodobý člen Řádu, odborník na heraldiku, genealogii a šlechtickou společnost obecně) disponuje.

Pro pochopení řádového působení je z mnoha důvodů důležité znát i jeho starší dějiny. Z pohledu českých zemí je v tomto ohledu významné dílo magistrálního rytíře Řádu Františka Skřivánka *Rytíři svatého Jana Jeruzalémského u nás* z roku 1998.³⁶ Mimořádně kvalitní je pak (původně německy sepsaná práce) maltézského rytíře a rodáka z Třebíče Bertholda Waldstein-Wartenberga *Řád johanitů ve středověku*.³⁷ Toto dílo bylo v německém originále (*Die Vasallen Christi. Kulturgeschichte des Johanniterordens im Mittelalter*) publikováno roku 1988, českého vydání se mu dostalo v roce 2008.

Tímto oslím můstkem se dostáváme k literatuře, která pojednává o dějinách Řádu ze zahraničního pohledu. Asi nejvýznamnějším zahraničním dílem, vztaženým k českým zemím, je kniha *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich. Im Auftrage des Großpriorates von Österreich* z roku 1999, jejímiž editory byli Christian Steeb a Brigit Strimitzer. V tematicky zaměřených kapitolách se zde řada renomovaných rakouských odborníků věnuje dějinám rakouského velkopřevorství. Jelikož toto velkopřevorství vzniklo

³³ Jiří Pořízka například uvádí, že nákup velkostatku v Dohé byl realizován z prostředků získaných z prodeje velkostatku ve Strakoncích, což je nepřesné. Tyto finance totiž byly – spolu s prostředky utrženými z nákupu dalších českých majetků – použity pro nákup velkostatku Ligist. Srov. kapitola 15.1. *Ligist*.

³⁴ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v Českých zemích*.

³⁵ Milan BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, Praha 2018. V roce 2022 v Praze publikováno druhé, rozšířené vydání.

³⁶ František SKŘIVÁNEK, *Rytíři svatého Jana Jeruzalémského u nás*, Praha 1998.

³⁷ Berthold WALDSTEIN-WARTENBERG, *Die Vasallen Christi. Kulturgeschichte des Johanniterordens im Mittelalter*, Wien 1988; B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*.

roku 1939 rozdělením dosavadního velkopřevorství pro Čechy a Rakousko na dvě části, je zřejmé, že v námi sledovaném období 1874–1938 tato publikace představuje velmi důležitý zdroj informací také pro dějiny velkopřevorství českého. Její limity jsou však nasnadě – jednak jen ve velmi omezené míře pracuje s archivními prameny uloženými v České republice (kvůli čemuž se také v některých pasážích dopouští určitých nepřesností), dále se pak věnuje situaci Řádu na území Rakouska a jeho působení v českých zemích do značné míry marginalizuje.

K nejnovějším přírůstkům zahraniční literatury věnující se Maltézskému řádu náleží také v roce 2021 vydané dějiny Řádu nazvané *Weißes Kreuz auf rotem Grund: Der Malteserorden zwischen Mittelmeer und Mitteleuropa*, jejichž autory jsou profesní rytíř Frä Ludwig Call a Gregor Gatscher-Riedl.³⁸

Z tematicky více specializované literatury nelze opomenout příspěvky Zlatuše Kukánové z let 2005 a 2006, zabývající se řádovou suverenitou a jejím uznáním ze strany Československa.³⁹ Ve své práci navázala na patrně nejhodnotnější kapitolu z výše zmiňované publikace Jiřího Pořízky týkající se stejného tématu. Díky velmi důkladné analýze archivních pramenů (především těch náležejících vládním institucím) dokázala předložit komplexní obraz popisující tuto problematiku. Přesto zde zůstal prostor na doplnění, jenž v sobě skrývaly prameny uložené v řádovém archivu, které umožňují lepší pochopení strategie a záměrů Řádu. Řádové suverenitě z komplexního pohledu se pak věnuje dílo Fabrizia Turriziani Colonna z roku 2006, *Sovranità e indipendenza nel sovrano militare Ordine di Malta*, jehož (zdařilou) recenzi sepsal v roce 2012 Miroslav Černý, *Fabrizio Turriziani Colonna, Sovranità e indipendenza nel Sovrano Militare Ordine di Malta*.⁴⁰

Z hlediska řádové reprezentace lze zmínit zahraniční díla Hanse Kirchnera a George von Truszczynskiho *Ordensinsignien und Auszeichnungen des Souveränen Malteser-Ritterordens* z roku 1974⁴¹ a *Abiti, Uniformi e Decorazioni dell'Ordine di Malta / Robes, Uniforms and Decorations of the Order of Malta*, jež v roce 2010 publikoval Luciano

³⁸ L. CALL, G. GATSCHER-RIEDL, *Weißes Kreuz auf rotem Grund*.

³⁹ Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltézských rytířů*; Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař a navázání diplomatických styků řádu maltézských rytířů s Československem*.

⁴⁰ Fabrizio Turriziani COLONNA, *Sovranità e indipendenza nel sovrano militare Ordine di Malta*, Vaticano 2006; Miroslav ČERNÝ, *Fabrizio Turriziani Colonna, Sovranità e indipendenza nel Sovrano Militare Ordine di Malta*. In: *Právněhistorické studie*, 2012, roč. 41, s. 362–369.

⁴¹ Hans KIRCHNER, George von TRUSZCZYNSKI, *Ordensinsignien und Auszeichnungen des Souveränen Malteser-Ritterordens*, Köln 1974.

Valentini di Laviano.⁴² V českém prostředí k tomuto tématu svým dílem přispěli Michal Sklenář a Tomáš Urban publikací *Odznaky a heraldika maltézského řádu* z roku 2016.⁴³ Tato díla, disponující rozsáhlou grafickou přílohou, však reflektují současný stav, na což je zapotřebí při jejich používání pro historiografické účely pamatovat.

Oblast řádového práva a jeho historického vývoje pak ve svém díle *Rechtsgeschichte des Malteserordens* zpracoval v roce 1969 již zmiňovaný Berthold Waldstein-Wartenberg.⁴⁴ Autor v něm vyčerpávajícím způsobem představuje řádové právo a jeho vývoj od založení Řádu ve Svaté zemi až po druhou polovinu 20. století. Zabývá se zde mimo jiné otázkami členství či typem řádových velkostatků a řádových poplatků. Jeho dílo vychází z perfektní znalosti řádových archivních pramenů a statutů, kterou ostatně osvědčil i ve svém dalším, již zmiňovaném díle *Řád johanitů ve středověku*.

Hospodářským dějinám Řádu prozatím příliš pozornosti věnováno nebylo. Za zmínku rozhodně stojí příspěvek Vladimíra Červenky *Maltézští rytíři v jihozápadních Čechách. Komendy Měcholupy, Obytce, Dožice a specifika jejich obsazování, držby a správy* z roku 2014, který se – jak již název napovídá – zabývá řádovou enklávou v jihozápadních Čechách.⁴⁵ Autor čerpal informace ze svého zpracování inventářů archivních fondů velkostatků Dožice (2014) a Měcholupy (2015).⁴⁶ K literatuře vztažené k tématu Maltézského řádu lze počítat také relevantní kvalifikační práce. Hospodářskými dějinami Maltézského řádu v období 1918–1938 a jeho charitativním dílem se zabývám ve své rigorózní práci.⁴⁷ Pozornost je zde mimo jiné věnována jednotlivým řádovým velkostatkům, které se nacházely na území Československé republiky v prvorepublikovém období. Na hospodaření Řádu ve středověku se pak zaměřuje disertační práce Miroslava Svobody *Majetek johanitského řádu v Čechách ve 12.–16. století* z roku 2006.⁴⁸

Maltézského řádu se také okrajově dotýká Jan Županič v knize *Nová šlechta rakouského císařství* z roku 2006.⁴⁹ Jeho dílo však především umožňuje zasadit Maltézský

⁴² Luciano Valentini di LAVIANO, *Abiti, Uniformi e Decorazioni dell'Ordine di Malta / Robes, Uniforms and Decorations of the Order of Malta*, Roma 2010.

⁴³ Michal SKLENÁŘ, Tomáš URBAN, *Odznaky a heraldika maltézského řádu*, Ústí nad Orlicí 2016.

⁴⁴ Berthold WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, Wien–München 1969.

⁴⁵ Vladimír ČERVENKA, *Maltézští rytíři v jihozápadních Čechách. Komendy Měcholupy, Obytce, Dožice a specifika jejich obsazování, držby a správy*. In: *Západočeské archivy*, 2014, s. 26–40.

⁴⁶ Vladimír ČERVENKA, *Velkostatek Dožice 1660–1948. Inventář*, Klášter 2014; Vladimír ČERVENKA, *Velkostatek Měcholupy 1588–1938. Inventář*, Klášter 2015.

⁴⁷ Srov. Martin POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty* (rigorózní práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy), Praha 2017.

⁴⁸ Miroslav SVOBODA, *Majetek johanitského řádu v Čechách ve 12.–16. století* (disertační práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity), Brno 2006.

⁴⁹ Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha 2006.

řád do kontextu aristokratické společnosti Rakouska-Uherska a pochopit její specifika, rozlišující například mezi běžně zaměňovanými pojmy aristokracie a šlechta. Rytířská větev Maltéžského řádu byla (a stále do značné míry je) institucí aristokratickou, ve které nehrál roli ani tak stupeň šlechtictví, jako spíše starobylost rodu a perfektní původ. Ve skutečnosti tak byl Řád plně otevřen pouze pro skupinu osob, které tvořily takzvanou první společnost, tedy jen příslušníky zhruba čtyř stovek aristokratických rodin v okruhu vídeňského dvora s 16, 32 nebo 64 šlechtickými předky. Kniha Jana Županiče tak umožňuje poznat rozdíl mezi rodovou aristokracií a „novou“ šlechtou (byť ve stavu svobodných pánů nebo dokonce i hrabat), která, navzdory svému bohatství, titulu a schopnostem jen obtížně pronikala do řádových struktur a díky tomu také pochopit, jakým způsobem byla utvořena vnitřní řádová hierarchie.

Konečně dějinám řádového kněžského konventu (a jeho knihovny) se věnuje Pavel Trnka, například ve svých příspěvcích *Budování knihovny obnoveného konventu Panny Marie pod řetězem v Praze* a *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálií jeho převorům v řádové historiografii*, oba z roku 2019.⁵⁰ Své bádání o pražském řádovém konventu pak Pavel Trnka rozšířil roku 2021 cenným příspěvkem, nazvaným *Struktura a identifikace kněžské větve českého velkopřevorství řádu maltéžských rytířů v letech 1732–1950*.⁵¹

Vedle publikací zabývajících se přímo Maltéžským řádem (ať už jako celkem, nebo některou dílčí oblastí jeho působení) je důležitá také literatura zabývajících se událostmi a opatřeními, s nimiž se muselo velkopřevorství pro Čechy a Rakousko v českých zemích potýkat. Kromě publikací vztahených k pozemkové reformě (které je věnována poměrně značná pozornost⁵²) se jedná například o díla zabývajících se (nejen) majetkovými vztahy

⁵⁰ Pavel TRNKA, *Budování knihovny obnoveného konventu Panny Marie pod řetězem v Praze*. In: Bibliotheca Antiqua 2019. Sborník z 28. konference, 13.–14. listopadu 2019, Olomouc 2019; P. TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálií jeho převorům v řádové historiografii*.

⁵¹ Pavel TRNKA, *Struktura a identifikace kněžské větve českého velkopřevorství řádu maltéžských rytířů v letech 1732–1950*. In: *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu 29/2 (2021).

⁵² Srov. např. Magdalena BERANOVÁ, Antonín KUBAČÁK, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2010; Drahomír JANČÍK, *Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu*. In: Drahomír JANČÍK, Eduard KUBŮ (Eds.), *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*, Praha 2011; Antonín KUBAČÁK, *Provádění pozemkové reformy na majetku cizích státních příslušníků v období první republiky*. In: *Vědecké práce Národního zemědělského muzea* 29, Praha 1991–1992, s. 33–69; Vlastislav LACINA, Lubomír SLEZÁK, *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*, Praha 1994; Milan OTÁHAL, *Zápas o pozemkovou reformu v ČSR*, Praha 1963; Jana PŠENIČKOVÁ, *Zbytkové statky v Čechách 1919–1948*, Praha 1998; Jan RYCHLÍK, *Pozemková reforma v Československu 1919–1938*. In: *Vědecké práce zemědělského muzea* 27, Praha 1987–1988, s. 127–147; Lubomír SLEZÁK, *Tvůrci, kritikové a odpůrci pozemkové reformy*. In: *Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století*. Praha 1993, s. 197–215; Jan VOŽENÍLEK, *Předběžné výsledky československé pozemkové reformy: země Česká a Moravsko-slezská*, Praha 1930; Carlo WORLICZEK,

církve s Českou republikou (a jejími předchůdci). V tomto ohledu lze uvést publikaci Jiřího Rajmunda Tretery *Stát a církev v České republice* z roku 2002 a také příspěvek Mojžíra Kalného *Církevní majetek a restituce* z roku 1995, které se snaží o stručné shrnutí vývoje církevního majetku v českých zemích.⁵³

1.3. Badatelské otázky a struktura

Práce se zabývá hned několika otázkami z různých oblastí, čemuž také odpovídá její struktura. Jedná se primárně o práci z oblasti hospodářských dějin, kterým je proto věnován značný prostor. Nicméně pro vytvoření komplexního obrazu působení Maltéžského řádu v českých zemích ve vymezeném období bylo zapotřebí rámec hospodářských dějin v určitých částech práce překročit, a to především ve směru k sociálním a kulturním dějinám. Vzhledem k tomu jsou – relativně samostatně stojící – kapitoly sestavovány tak, aby postihovaly co možná nejvíce uceleným způsobem konkrétní aspekt řádového působení. Logickým důsledkem toho je skutečnost, že jsou jednotlivé kapitoly práce řazeny tematicky, nikoliv chronologicky. Toto řazení začíná obecným popisem struktury a principů Řádu a rámcovým představením dějin velkopřevorství ve sledovaném období a době, která mu bezprostředně předchází (s upozorněním na základní události a jejich aktéry). Následují kapitoly, které jsou svým obsahem spíše sociálně- nebo kulturněhistorické (částečně také s pozadím politických dějin – především v kapitole věnující se řádové suverenitě) a tato „nehospodářská“ část je zakončena kapitolami z dějin zdravotnictví a částečně též dějin techniky při popisech sanitních vlaků. Poté přichází na řadu část hospodářsko-historická, jejíž kapitoly se zabývají principy hospodaření velkopřevorství a jeho reakcí na významné události po roce 1918. Obsáhlejší kapitoly jsou zakončeny krátkým shrnutím. Na následujících řádcích je tato struktura nastíněna podrobněji.

Cílem úvodní části práce je poskytnout čtenáři, neznalému dané problematiky, vědomosti nutné k orientování se v řádové vnitřní struktuře, pojmech, majetku a historii českého velkopřevorství. Struktura vlády a vnitřní hierarchie, respektive systém hodností Maltéžského řádu, jsou poměrně komplikované, nicméně jejich znalost je důležitá pro pochopení motivů a limitů při rozhodování velkopřevorství, a rovněž tak pro zařazení jednotlivých aktérů v rámci řádových struktur. Ze stejného důvodu obsahuje práce také část

Die Tschechoslowakische Bodenreform. In: Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Bd. 80, 1925–1926, s. 447–499.

⁵³ Jiří Rajmund TRETERA, *Stát a církev v České republice*, Kostelní Vydří 2002; Mojžíra KALNÝ, *Církevní majetek a restituce*, Praha 1995.

definující důležité, ale obecně nepříliš známé pojmy využívané v této práci a také zdůvodňující využívaný pravopisný úzus. Cílem této disertační práce naopak není představit v mikrohistorických studiích jednotlivé řádové velkostatky v českých zemích, ovšem vzhledem k tomu, že tyto majetky jsou v práci na mnoha místech zmiňovány, je v její úvodní – přehledové – části zahrnut také jejich schématický přehled obsahující základní popis těchto řádových majetků.

Řádová historie je v obecné rovině poměrně známá a věnuje se jí celá řada více či méně odborných publikací, studií, článků a jiných příspěvků, z nichž některé byly zmíněny výše. Proto se historii Řádu jako celku tato práce nevěnuje a dějiny českého velkopřevorství jsou představeny jen rámcově se zaměřením na období od konce 18. století, aby bylo čtenáři umožněno pochopit základy, na nichž velkopřevorství stálo v roce 1874, tedy v počátečním roce našeho bádání. Větší pozornost je v rámci toho věnována především úvodním dekádám 19. století – v této době se v Rakousku vážně uvažovalo o to, že bude Řád postupně zrušen (v zahraničí se tehdy většina řádových struktur zcela zhroutila) a jeho majetek bude převeden na v té době poměrně značně udílený Vojenský řád Marie Terezie.⁵⁴ Této problematice se česká literatura prozatím věnuje spíše jen okrajově, ačkoliv se bezesporu jedná o jedno z nejvíce kritických období v dějinách českého velkopřevorství.⁵⁵ Zajímavé také je, že informace o možném rozpadu velkopřevorství nepodávají ani výše uvedené (a jinak velmi sdílné) dobové monografie *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen souveränen Johanniter-Ritter-Ordens* a *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*. Je tomu tak pravděpodobně z důvodu, že obě volí jednoznačně glorifikující tón jak ve vztahu k Řádu, tak k rakouskému císaři a připomínka rozhodnutí vídeňského dvora, které mělo vést k zániku velkopřevorství, do tohoto narativu jednoduše nezapadá.

Následující kapitoly řádových dějin a kapitola *Postavení Řády a jeho členů v letech 1874–1938* se pak zabývají otázkami, proč došlo k výraznému vzestupu významu a prestiže českého (později česko-rakouského) velkopřevorství po vzniku Rakouska-Uherska roku 1867 a zdali měl tento vzestup souvislost s hospodářským rozkvětem monarchie, která zažívala dlouhé období relativního míru a rozvoje, nebo za ním stály jiné faktory. Dále se dotýkají otázky členství v Řádu ve vymezeném období. Z tohoto pohledu se zdá být významným milníkem rok 1918, tedy období rozpadu monarchie do nástupnických států.

⁵⁴ Pozn. autora: K jeho rozmachu, respektive výraznému nárůstu členů došlo v souvislosti s napoleonskými válkami.

⁵⁵ Výjimkou v tomto ohledu je např. M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 102, 104–106.

Práce v tomto ohledu analyzuje, jaký měl rozpad monarchie a nově vzniklé společenské uspořádání dopad na členství v Řádu a jeho strukturu. Zabývá se také vazbami velkopřevorství na politickou scénu – zde je pochopitelné, že zcela jiné postavení měl Řád v monarchistickém období a po roce 1918, kdy si složitě (a s řadou neúspěchů) musel hledat cestu k nové politické reprezentaci. Nakonec svého klíčového zastávce našel v agrární straně. Tyto kapitoly se nevyhýbají ani otázce řádové reprezentace, ve které představují řádové uniformy, specifika řádové heraldiky a reprezentační funkci řádových sídel.

Kapitola *Exkurze do nacionální otázky* se snaží zodpovědět otázku, zda lze Maltézský řád vnímat jako „německý živel“, či nikoliv. Je totiž poměrně známou skutečností, že členem Maltézského řádu byl také Franz Werner Bobe, jeden z mála katolických duchovních, kteří byli po druhé světové válce jako nacističtí kolaboranti odsouzeni k trestu smrti. Práce tedy zkoumá, zda podobné germanizující tendence byly vlastní celému Řádu (respektive velkopřevorství), nebo se jednalo o ojedinělý případ. V tomto ohledu se také zohledňuje vnitřní rozdělení velkopřevorství na rytířskou a kněžskou větev a je nasnadě, že díky původu ze zcela odlišného sociálního prostředí a dalším souvisejícím faktorům, je zapotřebí obě tyto skupiny posuzovat odděleně.

Kněžské větvi Řádu Maltézských rytířů se věnuje také kapitola *Kněžský konvent Maltézského řádu v Praze*. Maltézský řád totiž není světským, nýbrž duchovním řádem a v letech 1874–1938, na které se tato práce zaměřuje, disponoval kněžským konventem v Praze, jehož kněží pak spravovali také řadu inkorporovaných far při řádových sídlech v českých zemích i v Rakousku. V související kapitole *Maltézský řád v rámci církevní organizace* je zkoumána možnost jeho srovnání s jinými církevními řády a je zde také nastíněno jeho působení v rámci římskokatolické církve.

Poté je otevřena otázka řádové suverenity, respektive zkoumána snaha zástupců Řádu pocházejících z česko-rakouského velkopřevorství i z Itálie, aby byl ze strany republiky Československé Řádu přiznán status subjektu mezinárodního práva a aby mu bylo povoleno zřídit v Československé republice své diplomatické zastoupení. Této problematice byla již na více místech věnována pozornost, ovšem práce se snaží obohatit dosavadní výzkum o dosud opomíjené informace z jednání, které jsou obsaženy v pramenech uložených v řádovém archivu, a které umožňují lépe pochopit stanoviska a způsob jednání ze strany Řádu.

Následující, relativně obsáhlá kapitola *Charitativní dílo velkopřevorství pro Čechy a Rakousko* si klade za cíl komplexně přestavit rozsah humanitárních aktivit velkopřevorství

v pojednávané době. Některé z nich jsou známé a dodnes zmiňované v literatuře věnující se Maltézskému řádu. Jedná se především o *Dobrovolnou sanitní službu*, tedy organizaci, v rámci níž byly provozovány mimo jiné řádové sanitní vlaky. Ty se mimořádným způsobem osvědčily především za první světové války, a to spolu s dalšími zdravotnickými aktivitami, které v té době velkopřevorství pro Čechy a Rakousko realizovalo. Tato disertační práce se snaží na základě dobových publikací a pramenů analyzovat především méně známý proces vzniku těchto vlaků, jejich podoby a vybavení, ale také jejich personálu a tak dále. Vedle toho se ale soustředí také na jiná charitativní díla velkopřevorství, k nimž patří (známá) nemocnice v Tanturu u Jeruzaléma, ale také některé méně známé nebo zcela neznámé počiny, jako je provozování řádových špitálů sv. Jana a sv. Markéty (s nadačním statkem v Kozlově) či zřizování dobročinných nadací a fondů, například *Jubilejní nadace císaře Františka Josefa I.* Důležité je zmínit, že mnohá tato řádová díla pokračovala ve své existenci i během prvorepublikového období.

Velký prostor je poté v rámci několika kapitol věnován hospodářským dějinám velkopřevorství v letech 1874–1938. Ty jsou pojednány z hlediska vývoje řádového hospodaření, přístupu k řádovým zaměstnancům, problémům, kterým musel Řád v této oblasti čelit, řádovým investicím, ale také se zaměřují na specifika dohledu nad řádovým majetkem a systém jeho správy.

1.4. Metodologický přístup

Z hlediska teoretických východisek přístupu je poměrně obtížná kategorizace tématu disertační práce. Principiálně se jedná o dějiny instituce, ovšem její do značné míry unikátní charakter znesnadňuje jakýkoliv modelový přístup. České velkopřevorství je organizační složkou duchovního řádu. Na rozdíl od řady jiných církevních řádů však jeho poslání nespočívá v pastorační ani duchovní správě, ale v historicky poměrně neobvyklém spojení vojenské a humanitární činnosti (ve sledovaném období pak již jen – pro církevní instituce přeci jen běžnější – činnosti humanitární). Výrazným specifikem je ale velká uzavřenost Řádu, který byl v plném rozsahu přístupný pouze mimořádně malé socioprofesionální skupině osob z řad rodové šlechty s „bezchybným“ původem.⁵⁶ Jisté otevírání se osobám, které tuto podmínku nesplňovaly, nastalo (pomineme-li nečetné dřívější výjimky) až ve druhé polovině 19. století, nicméně během celého sledovaného období 1874–1938 byly „kariérní

⁵⁶ Za bezchybný původ se v místních podmínkách považovalo alespoň 16 generací šlechtických předků. Srov. Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha 2006, s. 16.

možnosti“ členů Řádu vzešlých z jiného než aristokratického prostředí (typicky lékařů či příslušníků „nové šlechty“) značně omezené. Ostatně výrazně aristokratický charakter si Maltézský řád – na rozdíl od všech ostatní duchovních řádů římskokatolické církve – zachoval dodnes.

Koncept Maltézské řádu jako řádu záslužného, určeného pro uzavřenou aristokratickou společnost, je ovšem také nesprávný. Maltézský řád totiž řádem záslužným nikdy nebyl, a naopak svým zaměřením působil téměř opačně – zatímco totiž záslužné řády (například Řád zlatého rouna, Vojenský řád Marie Terezie, či ostatní významné světské rytířské řády) se udílely za projevené zásluhy, členství v Řádu Maltézských rytířů naopak zavazovalo k tomu, snažit se tyto záslužné aktivity vykonávat v budoucnu. Smyslem členství v Řádu – na všech úrovních – totiž bylo (a stále je) přispívat k naplnění řádového poslání „*Tuitio Fidei et Obsequium Pauperum*“, tedy k „*Ochraně víry a službě chudým*“.⁵⁷ Nicméně vzhledem k výše pospaným specifikům nelze k Řádu v žádném případě přistupovat ani jako k humanitární organizaci (jakou jen například Červený kříž).

Konečně Maltézský řád se vnitřně dělil na dvě zásadně odlišné větve. Dominantní byla větev rytířská, jejíž členové nepřijímali kněžské svěcení. Vedle toho existovala také větev kněžská, která se od rytířské větve výrazně lišila z hlediska sociálního původu svých příslušníků – na rozdíl od rytířské větve totiž byla otevřená v duchu standardních, tehdy obecně platných podmínek pro přijetí do většiny katolických institucí – v zásadě se vyžadoval manželský původ a křest.⁵⁸ Kněžská větev v Maltézském řádu ale hrála jen doplňující úlohu a v letech 1874–1938 existoval v rámci Řádu pouze jediný kněžský konvent, a to ten pražský.

Maltézský řád tak představuje svébytnou organizaci do značné míry unikátního charakteru, která byla v období 1874–1938 srovnatelná pouze s Řádem Německých rytířů, a to jen částečně.

Určité výzvy v sobě skýtá také periodizace práce a sledování kontinuit a diskontinuit působení Maltézského řádu a jeho klíčových aktérů v českých zemích. Přirozeně se nabízí v řádové historiografii poměrně hojně užívaná periodizace dle jednotlivých velkopřevorů, ale tento přístup naráží na úskalí, že role jednotlivých řádových představených byla rozdílná a závisela jak na jejich povaze, tak na vnějších podmínkách. Někteří z velkopřevorů

⁵⁷ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v Českých zemích* s. 22. Pozn. autora: Chudí jsou myšleni v obecném významu jakýchkoliv trpících či jinak potřebných osob.

⁵⁸ A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltézském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 292.

(především v práci mnohokrát vzpomínaný Othenio Lichnowský) působili velice aktivně a díky tomu, že během jejich vlády nad velkopřevorstvím panovaly v zásadě stabilní společenské a politické poměry, měli možnost svým nasazením výrazně přispívat k rozvíjení činnosti velkopřevorství a vylepšování jeho postavení a prestiže. Jiní velkopřevorové, ačkoliv i oni působili v době relativně stabilních podmínek, byli spíše pasivní, takže se zaměřovali nikoliv na budování a rozvíjení, ale jen na udržování dosaženého stavu. Konečně další velkopřevorové museli reagovat na bezprecedentní události a změny různého charakteru, takže jejich posláním byla především snaha přizpůsobit se měnícím se poměrům, nicméně dějiny velkopřevorství v období jejich vlády byly determinovány vnějšími faktory, k nimž konkrétní činnost velkopřevorů přispívala jen okrajově. Periodizace dle konkrétních velkopřevorů tak umožňuje časové zařazení, ale v této práci se pro chronologický popis událostí používá jen omezeně, a to v kombinaci s periodizací zaměřenou na události, na základě čehož se práce snaží definovat určité, charakterově podobné epochy.⁵⁹ Jak již bylo ale zmíněno, práce je řazena tematicky, nikoliv chronologicky.

Z metodologického hlediska bylo využito několika metod obvyklých v historické vědě. Přístup ke zpracování této disertační práce byl ovlivněn skutečností, že autor práce je členem českého velkopřevorství Řádu Maltézských rytířů v hodnosti čestného a devočního rytíře a členy Řádu jsou také někteří jeho příbuzní a přátelé. Z toho důvodu byl kladen mimořádný důraz na skutečnost, aby veškeré uváděné informace byly podloženy důvěryhodnými zdroji, především kriticky posouzenými primárními prameny, případně literaturou publikovanou uznávanými odborníky. Tento přístup byl zvolen pro zachování maximální objektivity práce a v ní vyvozovaných závěrů.

Z konkrétních metod se jedná především o hermeneutickou metodu, použitou pro interpretaci pramenů, které byly podrobeny důkladné analýze. V případech, kde to bylo možné, byly prameny verifikovány za pomoci komparace (například když se tytéž informace vyskytovaly v různých fondech nebo v různých pramenech s rozdílnými autory – to se týká například výměr pozemkových majetků a postupů při pozemkové reformě, ocenění majetků pro potřeby dávky z majetku apod.), případně byla sledována konzistentnost informací napříč prameny v různých časových obdobích.

Z toho vysvítá, že práce používá v kvalitativních oblastech především empirický přístup, při kterém se na základě poměrně rozsáhlé pramenné základy snaží dopracovat

⁵⁹ Pro bližší komentář viz kapitolu 3. *Dějiny velkopřevorství od počátku 19. století do roku 1938 a jejich periodizace.*

k určitému zobecňujícímu závěru. Interpretace pak probíhá nikoliv na základě teoretického předpokladu, ale faktů. To platí také pro oblasti, které pracují s prameny kvantitativní povahy. Některé prameny obsahující kvantitativní (či kvantifikovatelná) data, byly zpracovány a interpretovány též v souladu s postupy statistické metody, případně jiných kvantitativních metod, nicméně využití pokročilejší matematicko-statistické postupy, jako je například interpolace či extrapolace časových řad, nebyly využívány, a to právě s ohledem na pozitivistický přístup k datům – tyto metody totiž vždy pracují s určitou mírou pravděpodobnosti, jakkoliv lze jejich výstupy považovat za objektivní.

Jedním z nejobtížnějších úkolů se ukázala být rekonstrukce dlouhodobých procesů na základě dochovaných archivních pramenů. A to především s ohledem na skutečnost, že se – navzdory relativně značné míře kompletnosti pramenné základny pro sledované období – informace k určitým částem procesů nedochovaly v celistvé podobě a bylo nutné je do určité aproximovat na základě pozdějšího vývoje. Nicméně konkrétní výsledky těchto procesů již známé jsou, a to opět především z dochovaných archivních pramenů, částečně také z odborné literatury věnující se tomuto tématu.

V dílčích částech práce byla rovněž okrajově využita metoda komparace. Ta byla využívána nejen pro již zmíněnou kritickou analýzu primárních pramenů, ale také pro verifikaci pramenů sekundárních, jejichž závěry byly porovnávány – pokud to bylo možné – s údaji obsaženými v primárních zdrojích.

Některé pasáže využívají také do určité míry sociálně-historickou analýzu. V sociálně historické části je určitý prostor věnován aktérům událostí a jejich jednání, které ovšem reprezentuje jednání instituce jako takové. Nicméně i do toho se nutně musí promítat mentální vzorce aktérů, dané mimo jiné jejich socioprofesionálním zařazením, zkušenostmi a původem.⁶⁰ Výrazné odlišnosti se projevovaly například při jednání zástupců Řádu a československé vlády, při kterých řádoví vyjednávači (možná až trochu naivně) očekávali nějaký způsob komunikace, nicméně reálný průběh se od tohoto očekávání v případě vládních představitelů – v čele s tehdejšími ministrem Benešem – výrazně lišil.

Naopak některé z metod, které se svou povahou částečně nabízejí, byly využity jen okrajově. Jedná se například o mikrohistorickou metodu (ve smyslu hluboké analýzy přesně konkretizovaných subjektů zájmu – například konkrétní malé společnosti nebo fenoménům

⁶⁰ Zde vycházíme z předpokladu, že chování aktérů v reakci na nastalé události obsahuje určité vzorce, které jsou dány především empirickou zkušeností na základě „souboru osvědčených praktik“. Srov. Eliška NOVOTNÁ, *Sociologie organizace*, Praha 2008, s. 9.

lokálního charakteru),⁶¹ případně biografii. Hlubková analýza vysoce specifických fenoménů nebo detailní životopisy osobností by totiž dle názoru autora způsobily značnou nevyváženost obsahu této disertační práce. Určité hloubkové sondy jsou nicméně používány pro konkrétní představení jednotlivých procesů (například pozemková reforma je blíže představena na příkladu velkostatku ve Strakonících, meliorační zkoušky pak na příkladu velkostatku v Měcholupech), nicméně toto použití slouží pro vytvoření reálného a konkrétního obrazu popisovaného procesu či události a neklade si za cíl vytvořit zcela vyčerpávající analýzu fenoménu lokálního charakteru, což je obsahem mikrohistorie. Stejná argumentace pak platí také pro biografii osobností – ty nejvýznamnější jsou v práci představeny, nikoliv však vyčerpávajícím způsobem.

Stejně tak v práci nejsou pojednávány teologické otázky, a to navzdory skutečnosti, že maltézští rytíři jsou duchovním řádem. Vzhledem k dominantnímu postavení rytířské větve v organizaci Řádu a k jeho poslání nehrají teologické otázky ve sledovaném období ve vztahu k Řádu výraznější úlohu.

1.5. Klíčové pojmy a pravopisný úzus

Pro plnohodnotné členství, které umožňovalo dosáhnout nejvyšších úřadů rytířské větve Maltéžského řádu, bylo zapotřebí vykázat náležitý šlechtický původ (alespoň 16 generací šlechtických předků). Nic na tom nezměnil ani rozpad monarchie a následné zrušení šlechtických titulů. Z toho důvodu jsou v práci u jednotlivých příslušníků Řádu, měli-li na něj historicky nárok, příležitostně užívány šlechtické predikáty, tituly a hodnosti i po roce 1918. Pro zápis vlastních jmen, pokud to bylo možné, je v práci používána česká forma. V disertační práci se lze setkat také s řadou nestandardních pojmů. Význam těch nejčastěji se objevujících je uveden níže:

Bailliva – historicky vyšší územně-organizační složka Řádu, stojící nad komendou a pod velkopřevorstvím. V 19. a 20. století v českém velkopřevorství existovala jen čestná *bailliva* sv. Josefa v Dožicích, která byla udílěna služebně nejstaršímu profesnímu rytíři. V čele *baillivy* stál *bailli*, držitel *baillivy* sv. Josefa v Dožicích byl pak nositelem čestného titulu *bailli anziano*.

⁶¹ Mikrohistorie usiluje „o velmi pečlivě ‚realistickou‘ rekonstrukci současnosti doby minulé v celé její jedinečnosti, přičemž zároveň vypracovává podrobnou a takřka konkrétní srovnávací metodu“. Srov. Alban BENSA, *Od mikro-historie ke kritické antropologii*, Praha 2010, s. 4 [online]. Centre français de recherche en sciences sociales [cit. 11. 11. 2021]. Dostupný z WWW: <https://www.cefres.cz/IMG/pdf/Bensa_2000_mikrohistorie_kriticka_antropologie.pdf>.

České velkopřevorství – jedná se o místní řádovou organizaci, která v námi sledovaném období působila v geografickém prostoru českých a rakouských zemí a také části Slezska (o zdejší majetky však přišla na počátku 19. století). Přibližně do roku 1880 se používalo označení *české velkopřevorství* od této doby až do konce sledovaného období pak označení *česko-rakouské velkopřevorství* případně *velkopřevorství pro Čechy a Rakousko*.⁶² V literatuře se objevují varianty s velkým i malým počátečním písmenem – vzhledem ke skutečnosti, že se primárně jedná o organizační složku Řádu, píše se v této disertační práci slovo „velkopřevorství“, či „české velkopřevorství“ nebo „česko-rakouské velkopřevorství“ s malým počátečním písmenem. Pokud v této práci stojí slovo „velkopřevorství“ samostatně, pak je jím myšleno vždy české (respektive česko-rakouské) velkopřevorství.

Comun tesoro – hlavní řádová pokladna. Na přelomu 19. a 20. století probíhala její správa v Římě.

Chovanci – myšleny jsou osoby, které měly přidělené místo v některém z řádových špitálů. Na základě toho jim Řád většinou zajišťoval ubytování v prostorách špitálu, základní životní potřeby, zdravotní péči a určitou apanáž. Místo ve špitálech bylo zpravidla uděleno doživotně a počet míst byl z ekonomických a kapacitních důvodů omezen. Pro označení chovance se příležitostně užívá též označení „beneficient“.

Dávka z majetku – myšlena je daň zavedená v Československé republice na základě zákona č. 309/1920 Sb. z. a n. ze dne 8. dubna 1920 *O dávce z majetku a dávce z přírůstku na majetku* a jeho novelizace na základě novely zákona o dávce z majetku a z přírůstku na majetku, č. 6/1924 Sb. z. a n. *Zákon ze dne 21. prosince 1923, kterým se mění a doplňuje zákon ze dne 8. dubna 1920, čís. 309 Sb. z. a n., O dávce z majetku a z přírůstku na majetku*.⁶³

Doména – z latinského *dominium* – panství. Slovo „doména“ respektive jeho německý ekvivalent „Domäne“ se používalo pro velkostatky náležející velkopřevorovi (Dětenice, Horní Libchava a Strakonice).

Frā – „z latinského *frāter* – bratr. Zkratka, kterou před svým jménem používají profesní členové rytířské i kněžské větve Řádu po složení slavných slibů.

Komenda – ucelený fyzický nebo kapitálový majetek, který byl svěřován držiteli z řad profesních rytířů (nebo převorovi kněžského konventu z titulu jeho funkce), jenž se na

⁶² Birgit STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende. „Né à Jérusalem, illustré à Rhodes, éclipsé à Malte, il mourrait à Vienne, s'il n'était utile à la Méditerranée...“*. In: Christian STEEB, Birgit STRIMITZER (Eds.), *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich*, Graz 1999, s. 162–189, s. 164.

⁶³ Dávka z majetku ve spojitosti s Maltézským řádem je popsána v kapitole 14.1. *Dávka z majetku*.

základě přidělení komendy stal *komturem*. Pokud se jednalo o reálný majetek – velkostatek – hovoříme o „reálné komendě“, v případě kapitálového majetku pak o „peněžní komendě“. Některé komendy byly spojením obou typů komend a stávalo se také, že byla reálná komenda prodána a z utržených prostředků byla vytvořena peněžní komenda. Reálné komendy (nebo prostřednictvím jejich kapitalizace utvořené peněžní komendy) se většinou nazývaly podle lokality, kde se nacházely, nově vytvořené peněžní komendy pak bývaly pojmenovány podle některého ze světců.

Meliorační proces – (též *meliorační zkouška* apod. – z latinského *melior* – lepší) většinou jednou za pět let prováděná důkladná kontrola stavu a hospodaření řádového velkostatku. Pozitivní výsledek kontroly dával držiteli velkostatku právo na přiřazení výnosnější komendy, pokud se uvolnila.⁶⁴ V rámci melioračního procesu se zkoumalo také dodržování „meliorační povinnosti“, která zavazovala držitele velkostatku investovat určitou část z jeho výnosů do rozvoje svěřeného majetku.

Pozemková reforma – myšlena je první pozemková reforma, která probíhala na území Československé republiky převážně ve dvacátých letech 20. století a řídila se zejména zákony č. 32/1918, o obstarání velkostatků, ze dne 9. listopadu 1918, č. 215/1919 Sb. z. a n. ze dne 16. dubna 1919, *O zabrání velkého majetku pozemkového*, č. 215 Sb. z. a n., *Ustanovení o přidělu zabrané půdy a upravuje se právní poměr ku přidělené půdě* a č. 329/1920 Sb. z. a n. ze dne 8. dubna 1920, *O převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový*.⁶⁵

Prebenda – v rámci disertační práce se tímto pojmem rozumí především nárok na určitou měsíční rentu, která vznikla některým členům velkopřevorství v roce 1929 v souvislosti se změnou majetkového správního systému. Pokud je slovo „prebenda“ použito v rámci disertační práce ve vztahu k údajům před rokem 1929, pak je použito ve svém standardním významu, tedy příjmu spojeného s určitou funkcí (například s funkcí komtura a s ní spojeným právem na příjem z komendy). Případně může být tímto pojmem myšlen i samotný zdroj příjmu (tzn. například určitý velkostatek). Příjemce výnosů může být označen také pojmem „beneficient“.

⁶⁴ Meliorační proces je popsán v kapitole 12.3. *Meliorační proces (vizitace řádových velkostatků)*.

⁶⁵ Pozemková reforma ve vztahu k Maltézskému řádu je popsána v kapitole 14.2. *Pozemková reforma*. První pozemková reforma byla ve své většině dokončena již ve dvacátých letech a její předběžné výsledky sumarizoval J. VOŽENÍLEK, *Předběžné výsledky československé pozemkové reformy: země Česká a Moravsko-slezská*.

Response – typ řádového poplatku, který musel být (až na výjimky) odváděn z jednotlivých řádových velkostatků do řádového centra, a to z hrubých výnosů těchto velkostatků.⁶⁶

Řád Maltézských rytířů – během historie byl Řád Maltézských rytířů známý pod mnoha různými názvy, které odrážely místa jeho působnosti, jeho charakter nebo jeho poslání. Z hlediska lokalit byl Řád znám například jako *rytíři z Rhodu*, *rhodští rytíři*, *Maltézský řád*, *Řád Maltézských rytířů* a podobně. Podle svého patrona pak jako *rytíři svatého Jana* (v *Jeruzalémě* nebo *Jeruzalémského*), *Řád sv. Jana* nebo jednoduše jako *johanité*. Konečně podle svého prapůvodního poslání bývají členové Řádu (především ve vztahu ke křížovým výpravám) často označováni jako *špitálníci*. V 19. století Řád používal označení *Suverénní johanitský řád*, na konci tohoto století došlo k úpravě tohoto oficiálního pojmenování, které bylo změněno na *Suverénní Maltézský rytířský řád*, případně francouzsky (pro diplomatické účely) *L'ordre souverain de St. Jean de Jérusalem*.⁶⁷ Všechny tyto názvy (a ještě řada jiných) označují jednu a tutéž instituci, která je katolickým duchovním rytířským řadem. V předkládané disertační práci se většinou používají pojmy „Řád“, „Maltézský řád“, „Řád Maltézských rytířů“ nebo „maltézští rytíři“. Pro jednoznačnou specifikaci a dle obvyklého vnitrořádového úzu je slovo „Řád“ psáno s velkým počátečním písmenem (s jedinou výjimkou slovního spojení „Maltézský řád“).

Řádový rok – (též *maltézský rok*) hospodářský a správní rok Maltézského řádu. Začínal 1. května a končil 30. dubna následujícího roku.

⁶⁶ Tento poplatek, spolu s dalšími, je blíže popsán v kapitole 10. *Hospodaření Maltézského řádu*.

⁶⁷ B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 164.

1.6. *Organizační struktura Řádu Maltézských rytířů a definice klíčových pojmů*

Řádové ústředí sídlí od roku 1834 v Římě. Z hlediska územního působení se pak Řád dělil v letech 1874–1938 na velkopřevorství a národní asociace. Velkopřevorství byla čtyři a hned tři z nich se nacházela na území Itálie: velkopřevorství římské, velkopřevorství lombardsko-benátské a velkopřevorství neapolsko-sicilské. Mimo území Itálie⁶⁸ se nacházelo pouze velkopřevorství česko-rakouské, které si jako jediné zachovalo historickou kontinuitu.⁶⁹ V čele jednotlivých velkopřevorství stáli profesní rytíři ve funkci velkopřevora (v případě česko-rakouského velkopřevorství od roku 1881 knížete-velkopřevora).

Vedle velkopřevorství existovaly také národní asociace, v jejichž čele stál prezident. Jednalo se například o asociaci rýnsko-vestfálskou, slezskou či britskou.⁷⁰ Na rozdíl od velkopřevorství neměly asociace delegáta v Řádové radě a podobně – jejich vliv na chod Řádu byl tedy výrazně menší.

Maltézský řád – jakožto církevní instituce – byl v duchovních záležitostech podřízen již od svého založení papeži. Ve světských (především majetkových) záležitostech pak musel respektovat vůli místních panovníků, respektive vlád. Do chodu Řádu tak například v 19. století výrazně zasahoval i rakouský císař.⁷¹

Je důležité ještě upozornit, že organizační struktura a úřady Maltézského řádu i velkopřevorství pro Čechy a Moravu byly v letech 1874–1938 v určitých ohledech odlišné, než jsou v současné době (2022).

1.6.1. Vládní instituce a úřady v letech 1874–1938

(Úplná) Státní rada

(Italsky: Consiglio di Stato). Scházela se k volbě velmistra. Osobami oprávněnými hlasovat při volbě velmistra byli dočasný místodržící velmistra, velkopřevorové, členové Řádové rady, justiční bailliové a dva zástupci z každého ze čtyř velkopřevorství.⁷²

⁶⁸ Pozn. autora: Itálie je v tomto případě uváděna pouze z geografického pohledu, jelikož například obnovení lombardsko-benátského velkopřevorství inicioval ještě rakouský císař v době, kdy toto teritorium spadalo pod jeho vládu.

⁶⁹ Italská a také všechna ostatní velkopřevorství byla po vyhnání z Malty a napoleonských válkách zrušena a k jejich obnově došlo až v první polovině 19. století – srov. kapitola 3.1. *Příprava jeviště: české velkopřevorství od počátku 19. století do roku 1874.*

⁷⁰ Srov. Ruolo Generale (1877).

⁷¹ Viz kapitolu 3.1. *Příprava jeviště: české velkopřevorství od počátku 19. století do roku 1874.*

⁷² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. 473, Organische Satzung des souv. Malteser-Ritter-Ordens (Statuta z roku 1919, německý překlad), Kapitola III, bod 38.

Řádová vláda⁷³

Hlavou Maltézského řádu byl velmistr, který též disponoval výkonnou mocí, o níž se dělil s Řádovou radou. Sídlem velmistra a celého Řádu je Palazzo di Malta na Via dei Condotti 68 (v Římě nedaleko takzvaných Španělských schodů) a Villa del Priorato di Malta na Piazza dei Cavalieri di Malta (v Římě na Aventinu). Toto sídlo se nazývá *Velké magistérium*. V přeneseném významu lze pojem *Velké magistérium* chápat i jako označení pro řádovou vládu v Římě; držitelé významných řádových funkcí (Velkokancléř, Sekretář Comun Tesoro apod.) byli v oficiálních přehledech uváděni jako „úředníci Velkého magisteria“ (Uffici del Gran Magistero). V budově Velkého magisteria měl rezidenční právo velmistr, velkokancléř a delegáti jednotlivých velkopřevorství.⁷⁴

Velmistr

V čele Maltézského řádu stál kníže-velmistr, který se o výkonnou moc dělil s Řádovou (Svrchovanou) radou (viz níže), které předsedal. Velmistr disponoval hned dvojím knížecím důstojenstvím – od roku 1607 (potvrzeno a rozšířeno na všechny nástupce v úřadu velkopřevora) byl povýšen do hodnosti říšského knížete s právem na oslovení *Výsost*, v roce 1880 pak císař František Josef I. povýšil velmistra také do hodnosti rakouského knížete.⁷⁵ Kromě toho od roku 1587 (trvale pak od roku 1630) byl úřad knížete-velmistra spojen s čestným kardinalátem s právem oslovení *Eminence*, což bylo potvrzeno i v roce 1880.⁷⁶

Velmistrem mohl být zvolen pouze člen rytířské větve Řádu, který byl profesním rytířem a měl nárok na udělení komendy. Kníže-velmistr Řádu také nesměl mít žádné žijící potomky.⁷⁷

Na každodenní bázi spolupracoval kníže-velmistr především se členy Řádové rady. Spolu s ní měl na starosti personální otázky či povolování prodeje řádového majetku. Do kompetence knížete-velmistra pak spadal také dohled nad morálními a disciplinárními

⁷³ Založeno na B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 219–221, pokud není v poznámce uvedeno jinak.

⁷⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. 473, Organische Satzung des souv. Malteser-Ritter-Ordens (Statuta z roku 1919, německý překlad), Kapitola III, bod 30.

⁷⁵ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 36 a 38.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ Mohlo se totiž stát, že by se profesním členem Řádu stal například jako vdovec. Srov. M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 27.

záležitostmi Řádu. Pouze v případě, že se rozhodl některého člena vyloučit, potřeboval se na tomto postupu shodnout s Řádovou radou.⁷⁸

Náměstek velmistra

Tato funkce byla obsazována pouze v případě, že nebyla obsazena funkce knížete-velmistra. V takovém případě si jeho pravomoci rozdělil právě náměstek (místodržící) velmistra a Řádová rada. Tuto funkci zaujímal velkokancléř a pokud nebyl obsazen ani tento úřad, pak nejstarší člen Řádové rady.⁷⁹

V letech 1805–1879 nebyl úřad knížete-velmistra trvale obsazován a v tomto období stáli v čele Řádu místodržící, kteří z hlediska Řádu disponovali prakticky totožnými pravomocemi jako kníže-velmistr, ale nemohli používat hodnost knížete-velmistra a s ní spojenou knížecí a kardinálskou důstojnost. Úřad knížete-velmistra nebyl obsazen s ohledem na krizi, kterou Řád prožíval po svém vyhnání z Malty v roce 1798 a během níž reálně hrozil jeho zánik. Jelikož se tuto krizi podařilo překonat, byl úřad roku 1879 obnoven.⁸⁰

Řádová rada (Svrchovaná rada)

Tvořil ji delegát z každého velkopřevorství (k roku 1928 existovaly čtyři velkopřevorství: římské, pro Čechy a Rakousko, pro Lombardii a Benátky a pro Dvojí Sicílii). Těmito delegáty se mohli stát (až na výjimky) jen profesní členové rytířské větve Řádu, kteří byli voleni provinciální kapitulou a potvrzováni velmistrem. K Řádové (Svrchované) radě dále náležel velkokancléř (který ji v případě nepřítomnosti knížete-velmistra předsedal), jenž byl označován za „Sekretáře Rady“ (Segretario del Consiglio), a to s ohledem na skutečnost, že měl na starosti protokolární průběh jednání Rady, zpracovával návrhy (které mohl podat jakýkoliv člen Rady včetně velmistra) a z jednání vyhotovoval zápis.

V dobových pramenech byla Řádová rada označována též jako „Consiglio del Gran Maestro“, tedy „Rada velmistra“. Na konci námi sledovaného období se pro Řádovou radu začalo používat označení *Svrchovaná rada*. Poprvé se tak stalo v roce 1936.⁸¹

⁷⁸ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 27–28.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 26.

⁸⁰ Viz kapitolu 3.2. *Velkopřevorství pro Čechy a Rakousko ze Othenia Lichnowského (1874–1887)*.

⁸¹ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 219.

Kníže-velmistr svolával Radu obvykle jednou měsíčně⁸² (v případě potřeby i častěji) a usnášeníschopná byla v případě, že se jí účastnili alespoň tři členové. Do kompetence Rady (ve spolupráci s knížetem-velmistrem) spadaly otázky členství (například schvalování přípuštění rytířů a kněží ke složení slavných slibů) a souhlas Rady byl nezbytný pro prodej řádového majetku. Od roku 1919 pak také Rada jmenovala diplomatické zástupce Řádu (u Svatého stolce i jinde), jmenovala kancléře, potvrzovala volbu velkopřevorů a jiných reprezentantů jednotlivých velkopřevorství, jmenovala nové bailli a komtury, rozhodovala o přijímání nových členů (všech hodností) a rozhodovala také o mimořádných výdajích souvisejících s budovami a majetky Velkého magisteria.⁸³

Velká rada

(Italsky „Consiglio Compito“, německy „das große Conseil“). Pokud to kníže-velkopřevor uznal za vhodné, mohl svolat Velkou radu, která byla složená ze zástupců jednotlivých velkopřevorství. V tomto případě byla Řádová rada zbavena všech pravomocí, ale její členové měli místo a hlasovací právo ve svolané Velké radě.⁸⁴

Velká rada se scházela také v době, kdy byl úřad knížete-velmistra neobsazen. Všechna usnesení přijatá Velkou radou ve věcech, za které byl odpovědný úřad knížete-velmistra v době, kdy tento úřad nebyl neobsazen, a před konáním nových voleb, měla platnost a účinnost řádových stanov.⁸⁵

Řádoví úředníci

Na rozdíl od současnosti, na přelomu 19. a 20. století nebyli řádoví úředníci uváděny mezi členy Řádové rady, ale patřili do skupiny „Úředníci Velkého magisteria“. Jedinou výjimkou v tomto ohledu byl velkokancléř, který byl součástí Rady. Po ztrátě Malty v roce 1798 došlo v řádových úřadech k výrazným změnám, takže na přelomu 19. a 20. století byly obsazovány následující funkce:

Velkokancléř

(Italsky „Gran Cancelliere“, německy „Großkanzler“). Mohl se jím stát profesní rytíř nebo i čestný a devoční rytíř. Podle statut z roku 1919 byl volen Řádovou radou a

⁸² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. 473, Organische Satzung des souv. Malteser-Ritter-Ordens (Statuta z roku 1919, německý překlad), Kapitola III, bod 27.

⁸³ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 220.

⁸⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. 473, Organische Satzung des souv. Malteser-Ritter-Ordens (Statuta z roku 1919, německý překlad), Kapitola III, bod 31.

⁸⁵ *Ibidem*, Kapitola III, bod 36.

velmistrem.⁸⁶ Byl také jejím členem s hlasovacím právem a v případě nepřítomnosti velmistra jí předsedal. Pokud byl velkokancléř zároveň místodržícím velmistra, nedošlo v jeho osobě ke kumulaci hlasů, ale měl v Radě stále jen jeden hlas. Pouze v případě rovnosti hlasů rozhodoval hlas předsedajícího.⁸⁷ Byli mu podřízeni kancléři a řádový archiv. Měl na starosti také diplomatické záležitosti Řádu. K dispozici měl také vicesekretáře,⁸⁸ pro kterého bylo dříve používáno také označení „Náměstek Velkokancléře“ (Luogotenente del Gran Cancelliere).

Sekretář (Receptor) Comun Tesoro

(Italsky „Segretario del Comun Tesoro“, německy „Sekretär von Comun Tesoro“). Ve druhé třetině dvacátého století byl titul „Sekretář“ nahrazen titulem „Receptor“. Tento úředník předsedal Receptorství Comun Tesoro (Ricevitoria del Comun Tesoro), k čemuž mu pomáhal vicesekretář a komise sestávající z receptorů jednotlivých velkopřevorství (reálně jen velkopřevorství pro Čechy a Rakousko, protože majetek v Itálii byl spravován centrálně) a konventuálním konzervátorem. Do jeho kompetence spadala správa řádového majetku.

Konventuální konzervátor

(Italsky „Conservator conventuale“). Byl jím profesní rytíř, který měl na starosti správu budovy Velkého magisteria (palác) a letní rezidence ve Villa Malta na Aventinu. Tato funkce byla někdy spojována s funkcí Sekretáře Comun Tesoro.⁸⁹

Komisař kostela

(Italsky „Commissario delle Chiese“). Zodpovídal za údržbu řádového kostela v Římě. Zpravidla jím byl justiční rytíř. V Ruolo Generale z roku 1929 tento úřad uveden není. S kostelem byl spojen ještě úřad „Farář Magistrálního kostela a převor“ (Parroco della Chiesa Magistrale e Priore), který byl obsazen příslušníkem kněžské větve Řádu.⁹⁰ Tento úřad se v 19. století nazýval jednoduše „Farář“ (Parroco). Ke kostelu náležel i úřad vicefaráře (Vice Parroco), který obsazoval obedienční kaplan.⁹¹

⁸⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. 473, Organische Satzung des souv. Malteser-Ritter-Ordens (Statuta z roku 1919, německý překlad), Kapitola II, bod 6.

⁸⁷ Ibidem, Kapitola III, bod 21.

⁸⁸ *Il Ruolo generale, le insegne e le uniformi del Sovrano militare ordine di S. Giovanni di Gerusalemme detto di Malta*, Řím 1929, s. 3. Dostupný z NA Praha, fond č. 198 ŘM, kart. č. 17. (Dále jen „Ruolo Generale (1929)“).

⁸⁹ Ruolo Generale (1877), s. 15.

⁹⁰ Ruolo Generale (1929), s. 3.

⁹¹ Ruolo Generale (1877), s. 15.

Ceremoniář

(Italsky „Cerimoniere“, německy „Zeremonienmeistertum“). Byl vedoucím protokolu knížete-velmistra. Tento úřad se vyvinul v Římě původně z úřadu velmistra sekretáře. K roku 1928 jsou uváděny oba úřady paralelně: ceremoniářem byl komtur Carlo Muccioli, sekretářem velmistra (Segretario Magistrale) pak komtur Francesco d'Afflito.⁹²

Organizační struktura velkopřevorství pro Čechy a Rakousko

Vzhledem ke skutečnosti, že dominantním jazykem česko-rakouského velkopřevorství byla na přelomu 19. a 20. století němčina, jsou u jednotlivých úřadů velkopřevorství uvedeny také jejich německé ekvivalenty.

Provinciální kapitula

(Německy „Provinzialkapitel“). Konala se každoročně, vždy v termínu mezi 1. květnem a svátkem sv. Jana Křtitele.⁹³ Kapitulu svolával kníže-velkopřevor do Prahy nebo do Vídně, a kromě něj v ní zasedali především bailliové a komtuři velkopřevorství. Na provinciální kapitule kníže-velkopřevor a další hodnostáři a úředníci velkopřevorství (receptor, syndikus a podobně) informovali o důležitých událostech uplynulého roku. Do agendy provinciální kapituly také spadaly personální otázky, řešila se hospodářská tematika (schvalovaly se důležité hospodářské kroky, jmenovala se komise na meliorační zkoušky a podobně). Kapitula také měla volební pravomoc velkopřevora a komturů, ovšem její volba podléhala schválení v Římě (a v 19. století také císařskému souhlasu). Provinciální kapitula rozhodovala prostou většinou hlasů. V případě potřeby mohla být kromě řádné provinciální kapituly svolána také mimořádná porada – takzvané *asebmlé* – která byla usnášeníschopná, pokud se jí účastnili alespoň tři oprávnění členové.⁹⁴

Velkopřevor

(Německy „Großprior“). Byl volen z řad profesních rytířů provinciální kapitulou, jeho volba poté podléhala schválení řádové vlády v Římě. Velkopřevor byl nejvyšším představeným velkopřevorství. Disponoval velkopřevorskými doménami (velkostatky) a svolával provinciální kapitulu, jíž také předsedal. Do jeho kompetencí spadal také dohled nad morálními a disciplinárními otázkami velkopřevorství, a rovněž tak povinnost podávat

⁹² Ruolo Generale (1929), s. 3.

⁹³ A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 299.

⁹⁴ *Ibidem*.

o stavu svého velkopřevorství pravidelné zprávy do Říma. Hodnost velkopřevora byla mimořádně prestižní. V roce 1881 povýšil císař František Josef I. velkopřevora Othenia Lichnowského a jeho nástupce v úřadu na rakouského knížete s právem na oslovení „Jeho Milost“. V roce 1905 pak došlo k polepšení oslovení na „Jeho Jasnost“.⁹⁵ V tomto ohledu bylo česko-rakouské velkopřevorství v 19. a 20. století naprosto unikátní. Ačkoliv byla funkce knížete-velkopřevora teoreticky časově omezená, prakticky v období 1874–1938 žádný z velkopřevorů neskončil v úřadu z důvodu, že by uplynula stanovená doba (kterou bylo možné prodloužit). S výjimkou knížete-velkopřevora Hardegga, který se sám rozhodl rezignovat, vykonávali ostatní velkopřevorové svůj úřad doživotně.

Receptor (též Generální receptor)

(Italsky „Ricevitore“, německy „General-Rezeptor“). Receptor měl na starosti správu majetku a všech hospodářských záležitostí velkopřevorství. Do své funkce byl jmenován řádovou vládou, a to na dobu tří let. Jmenování mohlo být opakováno.⁹⁶ Tak například v období od 1. května 1836 do 30. srpna 1839 byl (kromě jiných funkcí) ustanoven receptorem velkopřevorství František Saleský hrabě Khevenhüller-Metsch, k jehož zodpovědnosti za řádovou pokladnu v českém velkopřevorství patřilo právo vybírat veškeré předepsané řádové poplatky, vymáhat platby na provinciálních kapitulách a v případě dlužníků spravovat jejich benefícia až do doby, než bude dluh vyrovnán.⁹⁷ Toto právo mu bylo následně 2. listopadu 1838 prodlouženo místodržícím velmistra o další tři roky.⁹⁸ Funkce receptora se v tomto případě (podobně jako v dalších případech), stala jakýmsi předstupněm k funkci velkopřevora – tím byl František Khevenhüller-Metsch, dosavadní bailli v Dožicích, jmenován na deset let v roce 1847.⁹⁹ Úřad receptora vyžadoval dobrou orientaci v řádovém hospodaření. Receptor měl k dispozici také úředníky receptorátu, případně i jiné členy Řádu v hodnosti „receptorátní rada“. Po rozpadu Rakouska-Uherska byl generální receptorát ve Vídni, ovšem v Praze fungoval jemu podřízený pražský receptorát. Jeho významnou postavou byl například receptorátní rada Frā Jan Westfāl, řádový kněz, který sehrál důležitou roli při správně hospodaření velkopřevorství v první polovině dvacátých let 20. století. Vídeňský receptorát úzce spolupracoval s pražským

⁹⁵ Viz kapitolu 3.3. *Velkopřevorství v letech 1887–1918*.

⁹⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. 473, Organische Satzung des souv. Malteser-Ritter-Ordens (Statuta z roku 1919, německý překlad).

⁹⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 2682.

⁹⁸ Ibidem, listina č. 2685.

⁹⁹ Ibidem, listina č. 2688.

vicekancléřem. Důležitým generálním receptorem byl na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století Frā Mikuláš Chorinský. Význam receptorátu ještě vzrostl v roce 1929, když byla zavedena centrální správa zbývajícího majetku velkopřevorství.¹⁰⁰ Generální receptor hrabě Chorinský však v roce 1934 ze zdravotních důvodů svůj úřad nemohl vykonávat, a proto byla část jeho pravomocí delegována na zmocněnce, kterým byl čestný a devoční rytíř Karel hrabě Belcredi.¹⁰¹

Komandér (organizace Dobrovolné sanitní služby ve válce)

(Německy „Kommandeur“). Měl na starosti organizaci Sanitních vlaků. Z této pozice úzce spolupracoval s vrchním lékařem a řádovým kancléřstvím (oboje viz níže). Podléhali mu také velitelé jednotlivých řádových vlaků.¹⁰²

(Generální) vrchní lékař

(Německy „General-Chefarzt“). Vrchní lékař měl na starosti organizaci *Dobrovolné zdravotní služby* ze zdravotního hlediska. Z toho důvodu se vždy jednalo o uznávaného odborníka v oblasti medicíny. Prvním vrchním lékařem byl magistrální rytíř prof. Dr. Jaromír svobodný pán von Mundy.¹⁰³

Kancléřství

(Německy „Ordens-Kanzlei“). V čele kancléřství stál řádový kancléř, který mohl mít jakoukoliv hodnost.¹⁰⁴ V kancléřství dále působili další úředníci – například komisař (Kanzlei-Kommissär), hospodářský rada (Wirtschaftsrat) a podobně. Kancléřství zajišťovalo administrativní chod velkopřevorství (a to včetně organizace *Dobrovolné sanitní služby*). Z toho důvodu přicházelo často do styku se státními úřady. Po rozpadu Rakouska-Uherska bylo hlavní sídlo kancléřství ve Vídni, ale v Praze působil vicekancléř – tento pak úzce spolupracoval s pražským receptorátem.¹⁰⁵ Funkci pražského vicekancléře v prvorepublikovém období dlouhou dobu zastával Camillo hrabě Arco.

¹⁰⁰ Viz kapitoly 4.6.2. *Ostatní styky velkopřevorství se zástupci československé politické scény*, 8. *Suverenita a 15.2. Dohé.*

¹⁰¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis adresovaný kancléřství do Vídně ze dne 31. ledna 1934.

¹⁰² Viz kapitolu 9.3. *Sanitní vlaky.*

¹⁰³ Viz kapitolu 9.3. *Sanitní vlaky.*

¹⁰⁴ V roce 1916 byl například řádovým kancléřem justiční donát JUDr. Ludwig Schmitd. Srov. Rangs-Liste (1916), s. 25.

¹⁰⁵ Pozn. autora: Tuto funkci po dlouhou dobu zastával Camillo hrabě Arco, zmiňovaný na mnoha místech této práce.

Řádový archivář

(Německy „Ordens-Archivar“). Většinou příslušník kněžské větve Řádu, který se dobře orientoval v řádových dějinách. Funkci po dlouhou dobu zastával infulovaný převor kněžského konventu v Praze Frā Josef Hammerschmied.

Řádový syndikus

(Německy „Ordens-Syndikus“). Jednalo se o řádového zplnomocněnce, který vynikal svou odborností a měl na starosti především jednání politického, právního, případně ekonomického charakteru. Významným řádovým syndikem byl ve třicátých letech 20. století například Dr. Leopold Hayden, který měl – spolu s Dr. Josefem Pluhařem – velký podíl na vyřešení hospodářských potíží česko-rakouského velkopřevorství.¹⁰⁶

Vyslanec a zplnomocněný ministr

(Německy „Gesandter und bevollm. Minister am k. u. k. Hofe“). Řádový vyslanec u vídeňského dvora (později vyslanec v Rakousku a v Maďarsku, u Svatého stolce a v dalších státech). Jmenoval jej kníže-velmistr ve spolupráci s Řádovou radou.¹⁰⁷

Delegát velkopřevorství v Řádové radě

(Německy „Delegierter des Großpriorates beim h. Ordenskonsil“). Až na výjimky profesní členové (často komtuři) čtyř velkopřevorství, které zvolila provinciální kapitula a potvrdil kníže-velmistr jako členy Řádové rady (viz výše).

Generální vikář

(Německy „General-Vikar“). Tuto funkci zastával v česko-rakouském velkopřevorství zpravidla infulovaný převor kněžského konventu. Například v roce 1937 však došlo k situaci, že převor Frā Josef Hammerschmied na funkci generálního vikáře velkopřevorství rezignoval a na jeho místo byl ustanoven Frā Franz Werner Bobe.¹⁰⁸ Z pozice své funkce měl na starosti duchovní záležitosti velkopřevorství a jeho členů.

¹⁰⁶ Srov. kapitola 15.2. *Dovhé*.

¹⁰⁷ Pro bližší informace viz kapitolu 8. *Suverenita*.

¹⁰⁸ Viz kapitolu 6.1. *Historie konventu a jeho převoři*.

1.6.2. Kategorie členství a hodnosti Maltézského řádu v letech 1874–1938

1.6.2.1. Rytířská větev

Rytířskou větev Maltézského řádu tvořily osoby rozdělené do tří kategorií (tříd). Jednalo se o členy Řádu, kteří však nebyli kněžími.

Členové se sliby (profesní členové)

Pro přijetí za profesního člena česko-rakouského velkopřevorství Maltézského řádu bylo zapotřebí prokázat náležitý původ z alespoň šestnácti generací šlechtických předků. V případě nemanželského původu byl zapotřebí dispens. Na přelomu 19. a 20. století již nebylo (na rozdíl od dřívějších dob) překážkou, pokud rodina uchazeče členství byla dříve jiného, než katolického vyznání – k přestupu na katolickou víru však u ní muselo dojít před 200 nebo více lety. Pro přijetí za profesního člena bylo také zapotřebí splnit některé další podmínky – překážkou bylo pochopitelně manželství, věk nižší patnácti let, ale také osobní zadluženost uchazeče a podobně. Pokud byly všechny podmínky splněny (případně byl udělen dispens) a uchazeč členství zaplatil stanovený poplatek (*passagio*),¹⁰⁹ nastoupil do rok trvajících noviciátu, který začal exerciciemi (duchovním cvičením) a pokračoval především duchovní formací budoucího profesního člena Řádu. V případě přerušení noviciátu (například když se novic zdržoval více než třicet dní mimo území velkopřevorství), musel noviciát začít nanovo. Po uplynutí noviciátu se stal dotyčný šlechtic členem Řádu v hodnosti justičního rytíře.¹¹⁰ Profesní členové rytířské větve Maltézského řádu nejsou kněžími (tzn. jedná se o takzvané celibatérní laiky) a nejsou povinni žít v řádovém společenství (v klášteře).¹¹¹ V rámci Řádu tvoří takzvanou I. kategorii členství.

Následující systém hodností profesních členů je řazen hierarchicky od nejvyšší hodnosti.

Bailli Anziano

Bailli anziano byla čestná hodnost, určená profesně nejstaršímu profesnímu členu rytířské větve velkopřevorství. Držitel této hodnosti měl právo na doživotní přidělení baillivy sv. Josefa. Ta byla původně roku 1689 zřízena v chorvatském Karlovcí, ovšem

¹⁰⁹ Viz kapitolu 10. *Hospodaření Maltézského řádu*.

¹¹⁰ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 214.

¹¹¹ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 28.

v roce 1747 byla přenesena na panství Dožice u Klatov, kde zůstala až do jeho prodeje v roce 1926.¹¹²

Bailli

Bailli byla dříve správní, na přelomu 19. a 20. století pak čestná hodnost, která se udělovala profesním členům za zásluhy o Řád, případně to byla hodnost spojená s držbou významného řádového velkostatku – takzvané baillivy.¹¹³ Zásluhou pro udělení této hodnosti mohl být nějaký mimořádný výkon, ale také řádová ancienita; nárok na titul má tak pět služebně nejstarších členů Řádu, kromě nich ale také členové mimořádně schopní. Například pozdější první kníže-velkopřevor česko-rakouského velkopřevorství se stal v roce 1867 profesním rytířem, ve stejném roce i komturem v Měcholupech a od roku 1871 se stal čestným baillim a řádovým velkokřížem.¹¹⁴ Bailli-velkokříž¹¹⁵ používal před svým jménem většinou zkratku „V.B.“ (z italského *Venerado Bali* – ctihodný bailli).¹¹⁶ S hodností se pojila určitá mimořádná práva.

Komtur

Profesní rytíř, kterému byla udělena do správy komenda, se stal komturem. Do roku 1929 to znamenalo faktickou správu reálného velkostatku či profit z takzvané „peněžní komendy“, tedy právo na příjem z kapitálových výnosů majetku finančního charakteru, který byl pro tento účel speciálně vymezen. K roku 1877 mělo české velkopřevorství celkem osm reálných a pět peněžních komend.¹¹⁷ Profesní rytíři nastupovali do hodnosti komtura v případě, že se některá z komend uvolnila. Zpravidla jim byla nejdříve přiřazena méně

¹¹² M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 28 a V. ČERVENKA, *Velkostatek Dožice 1660–1948*, s. 6.

¹¹³ Rovněž „bailie“ – ve středově to byl „řádový celek jedné či více komend, který požíval v rámci velkopřevorství autonomní práva a byl veden baillim“. Srov. B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*, s. 429.

¹¹⁴ V literatuře je obvykle chybně uváděn rok 1872. Srov. M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 182 a J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 33). Řádový velkokříž však obdržel Othenio Lichnowský již v roce 1871, konkrétně z rozhodnutí místodržícího velmistra Alessandra Borgii ze dne 30. května 1871. Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318, *Bulla Magnae Crucis pro Commendatario Fratre Othenio de Lichnowsky-Werdenberg*. Ve stejném roce byl Magistrální Bullou (rovněž datovanou 30. května 1871) také jmenován čestným baillim (Ibidem, Frater Alexander Borgia Dei Gratia (...), Roma 30 Maggio 1871), o čemž Othenia Lichnowského informoval velkopřevor František Kolowrat-Krakowský dopisem zasláným z Horní Libchavy dne 16. června 1871, uloženým v NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318.

¹¹⁵ Tato hodnost byla v 19. a 20. století udílána současně – každý bailli byl automaticky řádovým velkokřížem. Srov. B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 218.

¹¹⁶ Srov. např. *Ruolo Generale (1877)*, s. 11.

¹¹⁷ *Ruolo Generale (1877)*, s. 99–102.

prestížní (výnosná) komenda a pokud se při její správě osvědčili,¹¹⁸ měli nárok na přiřazení komendy výnosnější. Před svým jménem používali zkratku „Comm.“ (z italského *Commendatore*, někdy též „Comm. Frā“ nebo „Comm. F.“).¹¹⁹

Profesní rytíř

Pro složení slavných slibů bylo zapotřebí dosáhnout věku alespoň 26 let a strávit stanovenou lhůtu (deset nebo pět let) v hodnosti justičního rytíře. Po schválení ze strany velmistra a Řádové rady mohl justiční rytíř před velkopřevorem při slavnostním ceremoniálu složit slavné (věčné) sliby (chudoby, čistoty a poslušnosti) a stal se plnoprávným členem Maltézského řádu.¹²⁰ Směl nosit profesní kříž a přede jménem si psát zkratku „Frā“ (z latinského *Frāter* – bratr, někdy též „Fra.“ „Cav. F.“ nebo jen „F.“).¹²¹ Především se ale mohl stát komturem, či zastávat ještě vyšší hodnosti v řádové hierarchii, a to včetně úřadu knížete-velkopřevora či knížete-velmistra.

Justiční rytíř

Justičním rytířem se stal uchazeč členství, který splnil stanovené podmínky a absolvoval roční noviciát. Justiční rytíři skládali jednoduché (časné sliby), a to vždy na dobu jednoho roku, poté je museli opakovat (obnova musela proběhnout nejpozději do šesti měsíců od vypršení předchozího – ročního – slibu). Pokud rytíři nedosáhli věku čtyřiceti let, trval celý proces deset let. U rytířů starších čtyřiceti let se zkrátil na polovinu. Justiční rytíři nenosili profesní kříž a (až na nečetné výjimky) nedisponovali hlasovacími právy na provinciální kapitule, ani se nemohli stát komtury, velkopřevorem či velmistrem. Po uplynutí časného slibu (tedy každý rok) mohli od svého slibu odstoupit, stejně tak Řád mohl obnovu slibu zakázat. V takovém případě pak rytíř zpravidla zůstal členem Řádu v hodnosti čestného a devočního rytíře (tedy v nižší kategorii členství). Tento postup nebyl zdaleka neobvyklý a nezanedbatelná část justičních rytířů slavné sliby nesložila. V opačném případě po uplynutí deseti (nebo pěti) let velmistr a Řádová rada schvaloval složení slavných (věčných) slibů. Tuto lhůtu bylo možné ale také prodloužit ještě o tři roky.¹²² Justiční rytíři se v řádových materiálech zpravidla označovali zkratkou „Cav.“ (z italského *Cavaliere*).¹²³

¹¹⁸ Srov. kapitola 12.3. *Meliorační proces (vizirace řádových velkostatků)*.

¹¹⁹ Srov. např. Ruolo Generale (1877), s. 11.

¹²⁰ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 215.

¹²¹ Srov. např. Ruolo Generale (1877), s. 11.

¹²² B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 214–215.

¹²³ Srov. např. Ruolo Generale (1877), s. 11.

Justiční donát

Pro uchazeče o profesní členství v rytířské větvi Řádu, kteří nemohli vykázat náležitý původ (tj. v českém velkopřevorství alespoň 16 generací šlechtických předků) či splnit jiné podmínky plnoprávného členství, byla k dispozici hodnost justičních donátů. Ta se vyvinula z původních služebných bratří a v této hodnosti byli často řádoví lékaři či úředníci, v zahraničí též příslušníci sekundogenitur významných aristokratických rodin. Justiční donáti skládali pouze slib poslušnosti.¹²⁴ Od roku 1922 do této hodnosti nikdo nebyl přijat a postupně zanikla.¹²⁵ Z hodnosti justičního donáta nebyl možný žádný hierarchický postup v rámci řádových struktur. K hodnosti náležela zkratka „Conf.“ (z italského *Confrate* či latinského *Confrāter* – spolubratr).¹²⁶ Justiční donáti tvoří II. kategorii členství.¹²⁷

Neprofesní členové

Neprofesní členové Řádu neskládali řeholní sliby čistoty, chudoby a poslušnosti a nebyly tedy řeholníky (na rozdíl od profesních členů). Vyžadovala se příslušnost k římskokatolické církvi a požadovalo se od nich, aby dle svých možností podporovali řádové dílo. Z pochopitelných důvodů jim byl uzavřen hierarchický postup v rámci řádových struktur a také drtivá většina řádových úřadů. Určité funkce či úřady však (především v hodnosti čestný a devoční rytíř) zastávat mohli – například v česko-rakouském velkopřevorství mohli být čestní a devoční rytíři jmenováni veliteli řádových vlaků, magistrální rytíř Dr. Josef Pluhař pak dokonce vykonával úřad kancléře českého velkopřevorství.¹²⁸ Tito členové bez slibů bývají zpravidla označováni za III. kategorii členství (I. kategorii tvoří profesní členové, II. pak justiční donáti a později obedienční rytíři). Do této kategorie spadá celá řada hodností (viz níže, řazeno hierarchicky od nejvyšší hodnosti). Přiřazení konkrétní hodnosti pak záleželo především na původu člena Řádu. III. kategorie členství, v minulosti nepříliš významná, se v 19. a 20. století stala jednoznačně nejpočetnější členskou třídou.

¹²⁴ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 28.

¹²⁵ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 216–217.

¹²⁶ Srov. např. *Ruolo Generale* (1877), s. 11.

¹²⁷ Do II. kategorie členství se řadí i obedienční rytíři, kteří skládají podobně jako justiční donáti pouze slib poslušnosti. Obedienční rytíři však v námi sledovaném období v Řádu nebyli – tato kategorie byla zavedena až v šedesátých letech 20. století. B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 231.

¹²⁸ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 130–131.

Čestný a devoční bailli – velkokříž

Hodnost vymezená především pro příslušníky panovnických rodů, hlavy nejvýznamnějších šlechtických rodin, kardinály svaté církve římské, mimořádně zasloužilé čestné a devoční rytíře a velmi vzácně také hlavy států občanského původu.¹²⁹ Až na výjimky v podobě církevních hodnostářů a hlav států se vyžadoval náležitý šlechtický původ, totožný s podmínkou pro přijetí za justičního rytíře.

Dámy dekorované čestným a devočním velkokřížem

Ženský ekvivalent výše uvedené kategorie. Rovněž tuto hodnost nosily převážně jen členky panovnických dynastií, ale také například Magdolna hraběnka Horthy de Nagybánya, manželka regenta Maďarského království admirála Miklóse Horthyho.¹³⁰

Čestný a devoční rytíř

Ve druhé polovině 19. století a v první polovině století následujícího nejpočetnější hodnost. Členové Řádu pro přijetí do této hodnosti museli (a dodnes musí) prokázat náležitý aristokratický původ – v českém velkopřevorství alespoň šestnáct generací šlechtických předků. Příslušníky Řádu v této hodnosti byly potomci starých aristokratických rodů monarchie. Její rozpad v roce 1918 a následný zákaz užívání šlechtických titulů neměl na tuto hodnost žádný vliv a doklad původu (takzvané „šlechtické zkoušky“) je vyžadován dodnes. Čestným a devočním rytířům byly otevřeny určité řádové úřady a funkce, mohli být též uživateli rodinných komend.¹³¹

Čestná a devoční dáma

Ženský ekvivalent výše uvedené hodnosti.

Magistrální rytíř – velkokříž

Magistrální rytíři (viz níže), kteří byli za své mimořádné zásluhy o Řád dekorováni řádovým velkokřížem. Velkokříž byl magistrálním rytířům udílen od počátku 20. století, poprvé se tak stalo v česko-rakouském velkopřevorství, když byl udělen Maxu Wladimirovi svobodnému pánu von Beck.¹³²

¹²⁹ V této hodnosti byl členem Řádu například od 31. ledna 1927 druhý rakouský prezident Michael Hainisch. Srov. Ruolo Generale (1929), s. 18.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ Srov. např. M. SKLENÁŘ, T. URBAN, *Odznaky a heraldika maltézského řádu*, s. 22; B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 217.

¹³² Ibidem, s. 218.

Magistrální rytíř

Hodnost určená pro členy Řádu, kteří nemohli vykázat původ dostačující pro přijetí do hodnosti čestných a devočních rytířů. Historicky byli tito členové přijímáni „z milosti velmistra“, a nazývali se též „graciálními rytíři“, tedy „rytíři z milosti“.¹³³ Hodnost byla určena pro novou šlechtu, vzácněji též pro osoby občanského původu, často z řad lékařů. V rozmezí 1874–1938 nebyla používána hodnost magistrálních dam.

Devoční donát I. třídy

V českém velkopřevorství byla původně aktivně používána jen jedna třída donátů.¹³⁴ Později se však uplatnilo hierarchické rozdělení do tří hodností. Donáti nebyli řádovými rytíři (na rozdíl od vyšších hodností) a stávali se jimi významní zaměstnanci Řádu (například ředitelé řádových velkostatků, kteří se nestali justičními donáty) nebo osoby (většinou občanského původu), které se významně zasloužily o Řád.¹³⁵

Devoční donát II. třídy

Střední hodnost řádového donáta III. kategorie členství.

Devoční donát III. třídy

Nejnižší hodnost řádového donáta III. kategorie členství.

1.6.2.2. Kněžská větev

Podobně jako rytířská větev, také členové kněžské větve – tedy osoby s kněžským svěcením – byli rozděleni do několika kategorií a hodností. Členové kněžské větve Řádu mohli být za zásluhy vyznamenáni zlatým řádovým křížem, později pak křížem „Pro Pii Meritis“.¹³⁶

Členové se sliby (profesní členové)

Profesní kaplani¹³⁷ tvoří – podobně jako členové rytířské větve se sliby čistoty, chudoby a poslušnosti – první kategorii, která sama o sobě představuje vlastní jádro Řádu.

¹³³ Tento pojem však nesmí být zaměňován s později zavedenou hodností graciálních rytířů, určenou pro osoby šlechtického původu, kteří však nemohou vykázat vývod předků dostačující pro přijetí do hodnosti čestného a devočního rytíře – tato hodnost byla zavedena až roku 1959, srov. ibidem, s. 242.

¹³⁴ Srov. Ruolo Generale (1877), s. 117.

¹³⁵ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 218.

¹³⁶ Srov. Ruolo Generale (1877), s. 95 a 97; Ruolo Generale (1929), s. 21.

¹³⁷ Srov. M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 28.

Na rozdíl od rytířské větve však u kněžské větve oficiálně neexistovala podmínka urozeného původu, ačkoliv až do roku 1812 se u vyšší hodnosti – konventuálních kaplanů – v praxi vyžadovala.¹³⁸

Konventuální kaplani

Spolu s obedienčními kaplany (viz níže) tvořili skupinu „profesních kaplanů“.¹³⁹ Jejich stav byl v 19. a 20. století velice omezený – k roku 1900 bylo celosvětově pouze 13 konventuálních kaplanů, většina z nich byla pověřena úkoly v budově Velkého Magisteria.¹⁴⁰ V česko-rakouském velkopřevorství měl hodnost konventuálního kaplana pouze infulovaný převor kněžského řádového konventu v Praze. Ten také zastával úřad generálního vikáře velkopřevorství pro Čechy a Rakousko.¹⁴¹ Konventuální kaplan, jako jediný z řádových profesních kněží, mohl obdržet řádovou komendu.¹⁴² Infulovaný převor pražského konventu byl z titulu své funkce komturem reálné komendy Maria Pulst a peněžních komend Ebenfurth a Hailenstein (Hallenstein).¹⁴³ V rozmezí let 1812–1922 se konventuálními kaplany stávali pouze převorové pražského konventu, ostatní členové konventu byly obedienčními kaplany. Od 20. let 20. století byla však tato praxe porušena a konventuálními kaplany se začali stávat i mimořádně zasloužilí členové konventu (neurozeného původu), kteří neměli funkci převora.¹⁴⁴ Konventuální kaplani používali přede jménem zkratku „Frā“ (z latinského *Frāter* – bratr).¹⁴⁵

Řádoví kněží a obedienční kaplani (kaplani z poslušnosti)

Italsky „Sacerdoti dell’Ordine e Cappellani d’Obbedienza“. Spolu s konventuálními kaplany (viz výše) tvořili skupinu „profesních kaplanů“.¹⁴⁶ V česko-rakouském velkopřevorství žili buď v konventu na pražské Malé Straně nebo na jedné z řádových inkorporovaných far. Z jejich středu se volil převor konventu (který se pak stal konventuálním kaplanem – viz výše) i ostatní funkcionáři (podpřevor, novicmistr, knihovník

¹³⁸ Srov. P. TRNKA, *Struktura a identifikace kněžské větve českého velkopřevorství řádu maltézských rytířů v letech 1732–1950*, s. 18.

¹³⁹ Srov. *ibidem*.

¹⁴⁰ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 215.

¹⁴¹ *Ibidem*; Ruolo Generale (1877), s. 94; Rangs-Liste (1916), s. 12; Ruolo Generale (1929), s. 17.

¹⁴² B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 215.

¹⁴³ Srov. kapitola 6.1. *Historie konventu a jeho převoři*.

¹⁴⁴ Srov. P. TRNKA, *Struktura a identifikace kněžské větve českého velkopřevorství řádu maltézských rytířů v letech 1732–1950*, s. 22–23.

¹⁴⁵ Srov. např. Rangs-Liste (1916), s. 12.

¹⁴⁶ Srov. M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 28.

apod.).¹⁴⁷ Pokud složili slavné sliby, psali si – podobně jako členové rytířské větve Řádu – přede jménem zkratku „Frā“ (z latinského *Frāter* – bratr).¹⁴⁸ U této hodnosti nebyl vyžadován šlechtický původ, uchazeč předkládal křestní list, doklad manželského původu a počestných rodičů, vysvědčení o mravech, doklad zdravotní způsobilosti a doklad o absolvování předepsaného studia.¹⁴⁹ Zasloužili obediční kaplani mohli být jmenováni čestnými konventuálními kaplany (viz níže). Kromě řádových kněží do této kategorie patřili také klerici a novicové. U kleriků bylo možné, že již složili slavné sliby (tedy byly profesními členy Řádu a používali zkratku „Frā“), ale ještě nepřijali kněžské svěcení.¹⁵⁰

Ostatní hodnosti kněžské větve Řádu

Čestní konventuální kaplani (Konventuální kaplani ad honorem)

Během monarchistického období v česko-rakouském velkopřevorství nepřilíš využívaná hodnost, jejíž nositelé pocházeli z řad vyšších duchovních a nepatřili k první kategorii členství.¹⁵¹ Ve dvacátých letech však byla tato hodnost udělena i některým významným profesním členům pražského kněžského konventu.¹⁵² K prvnímu jmenování došlo v roce 1922 a do roku 1938 bylo takto vyznamenáno celkem 16 kněží. Čestní konventuální kaplani se směli oblékat jako řádní konventuální kaplani a nosit kolem krku zlatý řádový kříž. Na počátku dvacátých let 20. století se takto vyznamenávali obediční kaplani například při dosažení 80 let věku nebo při výročí 50 let od kněžského svěcení. Podmínky se však postupně uvolňovaly.¹⁵³

¹⁴⁷ Srov. kapitola 6.2. *Řádoví kněží*.

¹⁴⁸ Srov. např. Rangs-Liste (1916), s. 12–20.

¹⁴⁹ P. TRNKA, *Struktura a identifikace kněžské větve českého velkopřevorství řádu maltézských rytířů v letech 1732–1950*, s. 24.

¹⁵⁰ Srov. např. ibidem, s. 20.

¹⁵¹ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 217.

¹⁵² Konventuálními kaplany ad honorem tak byli k roku 1928 Frā Josef Rathauský, Frā Antonín Worm, Frā Antonín Goetz, Frā Ludvík Wachek, Frā František Iba a Frā František Jung. Ruolo Generale (1929), s. 17.

¹⁵³ P. TRNKA, *Struktura a identifikace kněžské větve českého velkopřevorství řádu maltézských rytířů v letech 1732–1950*, s. 23.

Magistrální kaplani (Čestní kaplani, Čestní magistrální kaplani)

Dříve velmi vzácně používaná hodnost, hojněji užívaná až od 20. století.¹⁵⁴ Jednalo se o diecézní kněze, kteří byli přidruženi k Řádu, aby mu vypomáhali s výkonem duchovní služby.¹⁵⁵

¹⁵⁴ V roce 1877 byl v této hodnosti jen jeden člen českého velkopřevorství, stejně tak v roce 1916. Srov. *Ruolo Generale* (1877), s. 97 a *Rangs-Liste* (1916), s. 21. V roce 1928 již měli tuto hodnost tři kněží česko-rakouského velkopřevorství. Srov. *Ruolo Generale* (1929), s. 17. Z hlediska celého Řádu k roku 1880 byli pouze dva magistrální kaplani, v roce 1900 čtyři, v roce 1932 jich bylo již dvacet a v roce 1949 šedesát osm. Srov. B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 217.

¹⁵⁵ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 28.

2. Rámcový přehled řádových velkostatků v českých zemích v letech 1874–1938

2.1. Řádové ústředí v Praze

Do Prahy byl Řád pozván někdy v letech 1158–1169 králem Vladislavem I. Kromě panovníka položil základ majetků pražské komendy také pražský probošt Geruasius a jeho příbuzný Martin.¹⁵⁶ Okolo pražské komendy vznikl rozsáhlý opevněný areál, johanitům patřil v této době rovněž ostrov Kampa.¹⁵⁷ V řádovém kostele bylo vystaveno zesnulé tělo císaře Karla IV. a na území komendy (vzhledem k tomu, že se jednalo o neutrální území) došlo roku 1393 k setkání krále Václava IV. s arcibiskupem Janem z Jenštejna, během kterého padl do králových rukou a zemřel mučednickou smrtí později svatořečený generální vikář Jan z Pomuku (Jan Nepomucký).¹⁵⁸ Po vypuknutí husitských válek byla v roce 1419 komenda opuštěna a v roce 1420 vypálena.¹⁵⁹ Hlavní sídlo české řádové provincie se na více než dvě staletí přesunulo do Strakonice. Zpět do Prahy bylo sídlo velkopřevorství formálně přeneseno až roku 1694.¹⁶⁰ V 17. století došlo k opravě řádového kostela, velkopřevor Gundakar Poppo z Dietrichsteina se v následujícím století zasloužil o výstavbu velkopřevorského paláce (architekty byli Carlo Lurago a Bartolomeo Scotti). O něco později došlo také k výstavbě nové budovy kněžského konventu.¹⁶¹ Později však začali velkopřevorové sídlit především ve Vídni, ačkoliv například velkopřevor Othenio Lichnowský se snažil řádové provinciální kapituly svolávat opět do Prahy. Po vzniku první Československé republiky byl palác většinou pronajímán – od roku 1919 do roku 1931 vyslanectví Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, poté zde bylo pronajímáno několik bytů převážně různým soukromým osobám.¹⁶² Konventní dům však byl i nadále aktivně využíván kněžskou větví Řádu. Jádrem původní pražské komendy – kostel Panny Marie pod řetězem konce mosta, velkopřevorský palác a konventní dům jsou v majetku Řádu dodnes.

¹⁵⁶ Srov. F. SKŘIVÁNEK, *Rytíři svatého Jana Jeruzalémského u nás*, s. 10.

¹⁵⁷ *Ibidem*.

¹⁵⁸ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 29.

¹⁵⁹ Miroslav SVOBODA, *Majetek řádu johanitů v Čechách v husitské době. Podíl Zikmunda Lucemburského na likvidaci pozemkového majetku církve*. In: *Český časopis historický*, Ročník 103, číslo 2 (2005), s. 275–278.

¹⁶⁰ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 45.

¹⁶¹ František SKŘIVÁNEK, *Maltézský kostel Panny Marie pod řetězem na Malé Straně. Průvodce*, Praha 2000, nečíslováno.

¹⁶² Viz kapitolu 13.3.7. *Palác v Praze a další pronájmy budov*.

2.2. *Velkopřevorská doména ve Strakonících*

Doména ve Strakonících byla jednoznačně nejdůležitějším velkostatkem Maltéžského řádu v českých zemích, a to jak z hlediska hospodářského, tak z hlediska historického. Do Strakoníc přišli johanité roku 1243 na základě pozvání a donace mocného jihočeského šlechtice a účastníka křížových výprav Bavora I. ze Strakoníc, jenž kromě pozemkového vlastnictví daroval Řádu také polovinu svého hradu – johanité zde vybudovali svou komendu. Majetky Řádu ve Strakonících a okolí se postupem času dále rozrůstaly a formace strakonického řádového panství byla dokončena v roce 1402, když johanité zakoupili druhou polovinu hradu a zbývající části města.¹⁶³ Tak Řád získal významné panství, které se po propuknutí husitských bouří stalo jeho hlavním sídlem v Čechách – přesunulo se sem pravděpodobně v létě 1419 z Prahy, kde byla následně opuštěná komenda 8. května 1420 vypálena.¹⁶⁴ Aby měl převor české řádové provincie dostatečné prostředky na obranu strakonické komendy, byl dokonce například roku 1448 osvobozen po dobu války od placení řádových poplatků.¹⁶⁵ Do Strakoníc bylo roku 1512, poté, co v podsadě zanikl kněžský konvent v Praze, také přeneseno právo pontifikálií pro převora kněžského konventu, a to až do doby, než bude pražský konvent obnoven. Nicméně samotný strakonický kněžský konvent v podstatě přestal existovat na počátku třicetileté války a užívání pontifikálií zde definitivně ustalo v 90. letech 17. století.¹⁶⁶ Třicetiletá válka také postihla celé strakonické panství, které však i přesto zůstalo hlavním sídlem Řádu v zemi, a to až do roku 1694, kdy bylo sídlo velkopřevorství formálně přeneseno zpět do Prahy.¹⁶⁷ Strakonice zůstaly největším řádovým majetkem v zemi, například k roku 1843 mělo zdejší panství 2 města a 45 vesnic, ve kterých se nacházelo celkem 1 752 domů a žilo 12 618 obyvatel.¹⁶⁸ K roku 1891 měl velkostatek výměru 2 008,00 ha,¹⁶⁹ před pozemkovou reformou byla nahlášena výměra 1 953,34 ha¹⁷⁰ a během první pozemkové reformy přišel o

¹⁶³ Srov. M. POLA, *Působení řádu Maltéžských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 121–122. Koupě roku 1402 byla schválena jak velmistrem Řádu Bartolomějem Caraffou, tak i papežem Bonifácem IX. Pro její realizaci musel Řád prodat některé své majetky v Čechách. Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, listiny č. 2455, 2456 a 2458.

¹⁶⁴ M. SVOBODA, *Majetek řádu johanitů v Čechách v husitské době. Podíl Zikmunda Lucemburského na likvidaci pozemkového majetku církve*, s. 275–278.

¹⁶⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 1198.

¹⁶⁶ P. TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálií jeho převorům v řádové historiografii*, s. 74–75.

¹⁶⁷ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 45.

¹⁶⁸ František PALACKÝ, *Popis Království Českého (etc.)*, Praha 1848, s. 339–340.

¹⁶⁹ J. PROCHÁZKA, *Topographisch-statistischer Schematismus (1891)*, s. 374.

¹⁷⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 343, sig. C/7, kart. č. 179, Dopis Presidia Státního pozemkového úřadu za dne 27. listopadu 1928.

464,41 ha půdy.¹⁷¹ Centrem panství – a příležitostným sídlem českého velkopřevora – byl mohutný hrad, částečně přestavěný v barokním duchu. Na strakonický velkostatek poměrně tvrdě dopadla první pozemková reforma a v rozmezí od 19. prosince 1925 do 7. prosince 1926 byl ve dvou vlnách velkostatek postupně prodán (s výjimkou kostela sv. Prokopa a nemovitostí sloužících potřebám tamního děkanství).¹⁷² Kupci byli v první fázi Václav Pilař, Čeněk Prokop a Václav Prokop, ve druhé fázi se k nim pak ještě připojila Marie Beranová – manželka poslance Rudolfa Berana.¹⁷³ K finálnímu schválení prodeje ze strany všech relevantních autorit došlo v roce 1930.¹⁷⁴

2.3. *Velkopřevorská doména v Horní Libchavě*

Velkopřevorské panství v Horní Libchavě, ležící na severu Čech nedaleko České Lípy, představuje jediný přímý pobělohorský konfiskát, který se nacházel v majetku Maltézského řádu. V roce 1623 jej zakoupil generální převor Vilém Zdeněk Wratislav z Mitrowicz. Centrem panství byl renesanční zámek z roku 1574.¹⁷⁵ Toto sídlo sloužilo jako občasná rezidence českého velkopřevora, kterému rovněž plynul příjem z výnosů panství. Za velkopřevora Othenia Lichnowského došlo v roce 1876 k opravě zámku.¹⁷⁶ K roku 1891 měl velkostatek výměru 1 075,80 ha,¹⁷⁷ před pozemkovou reformou byla nahlášena výměra 1 084,09 ha¹⁷⁸ a během první pozemkové reformy přišel o 86,69 ha pozemků.¹⁷⁹ V roce 1923 byl zámek pronajat vyslanectví Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, které jej užívalo jako letní sídlo vyslance.¹⁸⁰ Kvůli svým hospodářským potížím se rozhodlo velkopřevorství

¹⁷¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 559, sig. 28A/k, kart. č. 288, Ausweis über verkaufte Grundstücke der einzelnen Ordensgüter in der Zeit vom 1 Mai 1919 bis 30 April 1925.

¹⁷² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 557, sig. 28A/h, kart. č. 288, Dodatek kupní smlouvy k velkostatku Strakonice ze dne 19. prosince 1925, uzavřený dne 7. prosince 1926 a NA, 288 Strakonice, Trhová smlouva ze dne 7. prosince 1926.

¹⁷³ Ibidem a NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 557, sig. 28A/h, kart. č. 288, Strakonice – Trhová smlouva ze dne 7. prosince 1926.

¹⁷⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Dopis Zemskému úřadu v Praze ze dne 13. února 1931.

¹⁷⁵ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 127.

¹⁷⁶ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 113.

¹⁷⁷ J. PROCHÁZKA, *Topographisch-statistischer Schematismus* (1891), s. 376.

¹⁷⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 343, sig. C/7, kart. č. 179, Dopis Presidia Státního pozemkového úřadu za dne 27. listopadu 1928.

¹⁷⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 559, sig. 28A/k, kart. č. 288, Ausweis über verkaufte Grundstücke der einzelnen Ordensgüter in der Zeit vom 1 Mai 1919 bis 30 April 1925.

¹⁸⁰ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 128.

doménu v Horní Libchavě v roce 1925 prodat panu Bedřichu Stavovi. Transakce byla formálně schválena v následujícím roce.¹⁸¹

2.4. Velkopřevorská doména v Dětenicích

Velkostatek Dětenice, nacházející se mezi Mladou Boleslaví a Jičínem, byl třetí, nejmladší velkopřevorskou doménou. Do rukou Řádu se dostal až ve druhé polovině 19. století, když Filip Jan Josef Jindřich svobodný pán z Wessenbergu a Ampringenu ustanovil Maltézský řád svým náhradním dědicem v případě, že jeho synovec – nemanželský syn jeho sestry – nesplní v závěti stanovenou podmínku, která jej ustanovovala univerzální dědicem. Ke splnění této podmínky (nastoupení do rakouského vzdělávacího ústavu) skutečně nedošlo, a tak zámek připadl roku 1867 Maltézskému řádu, ačkoliv související soudní spory trvaly ještě několik let.¹⁸² K roku 1891 měl velkostatek výměru 1 463,35 ha.¹⁸³ Na dětenickém velkostatku se nacházel krásný zámek, který byl oblíbeným sídlem velkopřevorů Františka Kolowrata i Othenia Lichnowského.¹⁸⁴ Nicméně jejich nástupcům se nedařilo pozvednout hospodářskou stránku panství, a tak jej kníže-velkopřevor Quidobald Josef Thun-Hohenstein roku 1903 prodal bratřím Rudolfu a Adolfu Blochovým z židovské podnikatelské rodiny.¹⁸⁵

2.5. Bailliva sv. Josefa v Dožicích

Nevelké panství v Dožicích v jihozápadních Čechách nedaleko Nepomuka bylo zakoupeno v roce 1746 jako náhrada za prodanou baillivu sv. Josefa v chorvatském Karlovaci – toto titulární označení bylo přeneseno i na nově zakoupený velkostatek.¹⁸⁶ V rámci struktury velkopřevorství tak Dožice zaujímaly zvláštní postavení, jelikož byly udělovány služebně nejstaršímu profesnímu rytíři velkopřevorství, nositeli čestného titulu *bailli anziano*.¹⁸⁷ Dožice se staly chronologicky druhým panstvím, které pomohlo utvořit řádovou „enklávu“ v jihozápadních Čechách (spolu s komendami v Měcholupech a zakrátko

¹⁸¹ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 129–130.

¹⁸² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 410, sig. 14a, kart. č. 233, Poslední vůle Filipa Jindřicha Wessenberga (Dieses mein letzter Wille) z 3. července 1866. Srov. kapitola 10.1. *Řádový majetek v českých zemích*.

¹⁸³ J. PROCHÁZKA, *Topographisch-statistischer Schematismus* (1891), s. 375.

¹⁸⁴ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 109–113.

¹⁸⁵ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 52, Petr MAŠEK, *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 2003, s. 30.

¹⁸⁶ V. ČERVENKA, *Maltézští rytíři v jihozápadních Čechách*, s. 35.

¹⁸⁷ *Ibidem* a V. ČERVENKA, *Velkostatek Dožice 1660–1948*, s. 6.

dokoupenou komendou v Obytcích). K roku 1891 měl velkostatek výměru 422,55 ha,¹⁸⁸ před pozemkovou reformou tato rozloha vzrostla na 425,53 ha¹⁸⁹ a během první pozemkové reformy velkostatek ztratil 110,53 ha pozemků. Sídlem baillivy byl drobný, přízemní, jednokřídlý zámek, vzniklý přestavbou původního – snad dřevěného – panského domu na počátku 19. století, snad podle plánů architekta Ignáce Jana Nepomuka Palliardiho. Ty však byly realizovány jen částečně.¹⁹⁰ V roce 1926 došlo k prodeji velkostatku JUDr. Karlu Šťastnému a jeho manželce.¹⁹¹

2.6. Komenda sv. Ducha v Brně a Kralovicích, dvůr v Hruškách

Špitál sv. Ducha na Starém Brně založil roku 1238 měšťan Rudger (či Rutger) s manželkou a jeho majetek byl záhy rozšířen Přibyslavem z Křižanova. Měšťan Rudger roku 1249 vstoupil do Řádu sv. Jana a Řádu při té příležitosti věnoval i majetek špitálu. Ten se tak stal základem brněnské komendy, které zůstalo patrocinium původního špitálu.¹⁹² Roku 1516 byl ke komendě připojen velkostatek v Hruškách poblíž Slavkova, získaný směnou za fary a podací práva v Dolní Bobrové, Svatce, Bobrůvce, Horních Borech a v Obyčtově.¹⁹³ K dalšímu vývoji majetku starobrněnské komendy došlo v roce 1667, když k ní byl připojen velkostatek v českých Horních Kralovicích – dnes tato lokalita neexistuje kvůli zatopení při stavbě vodní nádrže Želivka (též Švihov). Ten Řád získal již roku 1571 za peníze utržené z prodeje komendy v Žitavech (10 500 tolarů). Brněnský komtur nadále disponoval oběma majetky, nicméně v roce 1803 byl zámek a velkostatek Horních Kralovicích prodán a z kapitálu utrženého z tohoto prodeje byla vytvořena peněžní komenda, nadále spojená s reálnou komendou v Brně.¹⁹⁴ Pozemkový majetek komendy tak tvořil především dvůr Hrušky (kde stál panský dům, někdy označovaný za zámek), protože pozemkový majetek na Starém Brně byl poměrně zanedbatelný, a navíc byl roku 1907

¹⁸⁸ J. PROCHÁZKA, *Topographisch-statistischer Schematismus* (1891), s. 377.

¹⁸⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 343, sig. C/7, kart. č. 179, Dopis Presidia Státního pozemkového úřadu za dne 27. listopadu 1928.

¹⁹⁰ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 138.

¹⁹¹ *Ibidem*, s. 139.

¹⁹² M. SVOBODA, *Majetek johanitského řádu v Čechách ve 12.–16. století*, s. 157. Někdy však byla nazývána také „Na Božím poli“. Srov. M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 121.

¹⁹³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listiny č. 1952 a 1953.

¹⁹⁴ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 149 a 173.

prodán městu Brno.¹⁹⁵ K roku 1890 měl dvůr v Hruškách výměru 118,31 ha,¹⁹⁶ před vznikem republiky pak 113,14 ha.¹⁹⁷ Tato komenda existovala i v prvorepublikovém období, ačkoliv dvůr v Hruškách byl většinou propachtován a jeho správa probíhala z komendy v Opavě. Pozemková reforma se komendy, vzhledem ke skutečnosti, že dvůr v Hruškách nesplňoval zákonem stanovenou minimální výměru pro zábor, nijak nedotkla. Po roce 1989 se stal zbývajícím majetek brněnské komendy předmětem restitucí.¹⁹⁸

2.7. *Komenda sv. Jana v Opavě a Makově (Maków)*

Johanité byli do Opavy formálně uvedeni vévodou Mikulášem II. v roce 1359 a postupně v okolí získali i další majetky. Při komendě v Opavě od počátku fungoval špitál, od roku 1362 zvaný podle místního kostela špitálem sv. Jana, což se promítlo také do pojmenování celé komendy.¹⁹⁹ Na chod komendy měly negativní dopad husitské bouře a následný požár v Opavě roku 1431, komenda pak byla obnovena patrně někdy na konci 15. století. Od roku 1532 byla spojena s komendou v Makově (Maków, Opolsko-ratibořské knížectví), nicméně tento vzdálený velkostatek byl většinou propachtován a Řád o něj přišel, spolu s ostatními slezskými komendami, na počátku 19. století. Odkaz na Makov tak v názvu komendy zůstal jen z tradičních důvodů.²⁰⁰ Po faktickém zrušení komendy v Brně roku 1907 (kdy došlo k prodeji brněnských majetků komendy) spravovala komenda v Opavě také dvůr v Hruškách.²⁰¹ K roku 1890 měl velkostatek opavské komendy výměru 511,48 ha,²⁰² před pozemkovou reformou byla nahlášena výměra 638,26 ha²⁰³ a během první pozemkové reformy přišel o 237,18 ha pozemků.²⁰⁴ Pozemková reforma po vzniku první československé republiky připravila komendu v Opavě o značnou část zemědělské půdy (té jí zbylo jen

¹⁹⁵ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 207.

¹⁹⁶ *Neuester Schematismus der Herrschaften (1890)*, s. 83.

¹⁹⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 569, sig. 58A/v, kart. č. 291, Dopis nájemce dvora v Hruškách – Slavkovského cukrovaru a.s. receptorství souverenního řádu Maltských rytířů po Čechách ze dne 20. července 1926.

¹⁹⁸ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 121–122.

¹⁹⁹ Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, listiny č. 1999, 2000 a 2004.

²⁰⁰ Josef GEBAUER, *Velkostatek Johanitské komendy v Opavě 1652–1949. Inventář*, Opava 1980, s. 1.

²⁰¹ Ladislav HOŠÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 1938, s. 207.

²⁰² *Neuester Schematismus der Herrschaften (1890)*, s. 225.

²⁰³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 343, sig. C/7, kart. č. 179, Dopis Presidia Státního pozemkového úřadu za dne 27. listopadu 1928.

²⁰⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 559, sig. 28A/k, kart. č. 288, Ausweis über verkaufte Grundstücke der einzelnen Ordensgüter in der Zeit vom 1 Mai 1919 bis 30 April 1925.

42,5 ha), většinu pozemkového vlastnictví komendy tak tvořily lesy.²⁰⁵ Komendu v této době (od roku 1916 až do své smrti v roce 1931) držel kníže-velmistr Řádu Galeazzo von Thun-Hohenstein. S komendou sv. Jana byl od počátku spojen stejnojmenný špitál, který fungoval nejméně do roku 1938.²⁰⁶ Za druhé světové války byla komenda správně spojena s komendou Dívčí Hrad a nacházela se pod německou správou. Na jaře roku 1945 byla budova komendy (nevelký zámek) těžce poškozena. I když se v následujícím roce uvažovalo o jejím obnovení, vzhledem k tehdy panujícím okolnostem k tomu nikdy nedošlo.²⁰⁷ Opraven byl alespoň dodnes stojící kostel sv. Jana Křtitele.²⁰⁸

2.8. Komenda v Obytcích

Panství v Obytcích v jihozápadních Čechách nedaleko Klatov bylo zakoupeno roku 1749 z prostředků, které velkopřevorství za tímto účelem věnoval salcburský arcibiskup Jan Arnošt hrabě Thun-Hohenstein ve své závěti z roku 1709.²⁰⁹ Tento svůj odkaz podmínil požadavkem, aby první tři komtuři v Obytcích pocházeli z rodu Thun-Hohenstein s tím, že o přidělení měl rozhodovat držitel rodového majorátu v Klášterci nad Ohří.²¹⁰ Obytce tedy původně byly takzvanou „rodinnou komendou“, ovšem po splnění stanovené podmínky, když v roce 1827 zemřel jmenovec donátora Jan Arnošt hrabě Thun-Hohenstein, připadla komenda Řádu k volnému užívání.²¹¹ Stala se tak třetím panstvím, které pomohlo dotvořit řádovou „enklávu“ v jihozápadních Čechách (spolu s komendou v Měcholupech a baillivou v Dožicích). K roku 1891 měl tento velkostatek výměru 1 109,65 ha,²¹² před pozemkovou reformou byla nahlášena výměra 1 093,65 ha²¹³ a během první pozemkové reformy přišel o 366,42 ha půdy.²¹⁴ Sídlem komendy byl reprezentativní trojkřídlý patrový zámek, který byl

²⁰⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 568, sig. 58A/u, kart. č. 291, Hauptausweis der Verwaltung der Malteser Ritter Ordens Kommende st. Johann in Troppau über die seit dem Jahre 1918 von dem Besitze dieser Kommende auf Grund der Bodenreform erfolgten Grundabtretungen (nedatováno).

²⁰⁶ Srov. kapitola 9.1.1. *Špitál sv. Jana v Opavě*.

²⁰⁷ Zemský archiv v Opavě, fond č. 273 Vs Johanitské komendy v Opavě, inv. č. 88, kart. č. 20, Národní správa spojených komend Opava a Dívčí Hrad – dokumenty k obnově komendy v Opavě (situační plán a plán přestavby), vypracoval architekt Jaroslav Mosler roku 1946.

²⁰⁸ Ibidem, Národní správa spojených komend Opava a Dívčí Hrad – dokumenty k opravě kostela sv. Jana, Opava.

²⁰⁹ Marie WASKOVÁ, *Velkostatek Obytce 1732–1939, Inventář*, Klášter 2011, s. 4.

²¹⁰ V. ČERVENKA, *Maltézští rytíři v jihozápadních Čechách*, s. 31.

²¹¹ M. WASKOVÁ, *Velkostatek Obytce 1732–1939*, s. 6.

²¹² J. PROCHÁZKA, *Topographisch-statistischer Schematismus (1891)*, s. 378.

²¹³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 343, sig. C/7, kart. č. 179, Dopis Presidia Státního pozemkového úřadu za dne 27. listopadu 1928.

²¹⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 559, sig. 28A/k, kart. č. 288, Ausweis über verkaufte Grundstücke der einzelnen Ordensgüter in der Zeit vom 1 Mai 1919 bis 30 April 1925.

v první polovině 18. století barokně přestavěn. V roce 1926 byl velkostatek prodán Ing. Václavu Horákovi a jeho manželce Anně.²¹⁵

2.9. Komenda v Dívčím Hradě

Panství v Dívčím Hradě (*Maidelberg*), ležící v Moravských enklávách ve Slezsku nedaleko města Osoblaha, získal Řád v roce 1626. Jednalo se o pobělohorský konfiskát, který nejprve věnoval císař Ferdinand II. svému bratru Karlovi – velmistru Německého řádu, a po jeho smrti o dva roky později připadl Řádu Maltézských rytířů jako náhrada za řádový dům v Chebu, který byl postoupen jezuitům.²¹⁶ K roku 1890 měl velkostatek výměru 755,18 ha,²¹⁷ před pozemkovou reformou byla nahlášena výměra 741,62 ha²¹⁸ a během první pozemkové reformy přišel o 4,80 ha půdy.²¹⁹ Z řádového pohledu nejvýznamnějším komturem v Dívčím Hradě byl v letech 1889–1917 Galeazzo hrabě von Thun und Hohenstein, který v letech 1905–1931 zastával úřad knížete-velmistra Řádu.²²⁰ Po něm byl komturem krátce Moritz hrabě Rumerskirch, ale již v roce 1918 se komturem stal Jindřich (Henrich) Karel hrabě Thun-Hohenstein, jenž dlouhodobě neobývaný a zanedbaný (jinak ale velice hezký a reprezentativní) zámek z vlastních prostředků nákladně zrenovoval.²²¹ V roce 1923 například nechal do zámku a řádového statku zřídit vodovod.²²² Tento komtur, který se významně zasloužil o zachování řádového zámku i velkostatku, zemřel dne 28. července 1927, krátce po provedení pozemkové reformy (která byla na velkostatku Dívčí Hrad velmi mírná).²²³ Po něm byl od roku 1929 posledním komturem v Dívčím Hradě Mikuláš hrabě Chorinský, jenž byl rovněž receptorem česko-rakouského velkopřevorství.²²⁴ V roce 1929 došlo v řádovém hospodaření ke správní změně, takže majetky nadále nebyly spravovány

²¹⁵ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 141–142.

²¹⁶ *Schloss Maidelberg*, Jägerndorf 1920, s. 3. Uloženo v NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 567, sig. 58A/t, kart. č. 291.

²¹⁷ *Neuester Schematismus der Herrschaften (1890)*, s. 102.

²¹⁸ Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918–1938). I. díl: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha 2003, s. 711.

²¹⁹ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 133.

²²⁰ *Ibidem*, s. 4.

²²¹ Do roku 1925 investoval do jeho oprav přes 600 000 Kč. Srov. M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 132.

²²² Zemský archiv v Opavě, fond 805 Okresní úřad Krnov, inv. č. 1340, sig. 75/76a, kart. č. 880, Vodoprávní spisy pro soudní okresy Jindřichov a Osoblaha – Dívčí Hrad, zámek a řádový velkostatek.

²²³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/5-6, kart. č. 179, Protokol o pozůstalosti Karla Heinricha hraběte Thun-Hohensteina z 3. 4. 1929.

²²⁴ Zemský archiv v Opavě, fond č. 174 Velkostatek Dívčí Hrad, inv. č. 131, sig. 6 (302/9), kart. č. 4, Übergabungs-Protokoll (1927) – z roku 1929.

samostatně, ale byly řízeny centrálně.²²⁵ Spolu s komendou v Opavě, dvorem v Hruškách a dalšími drobnějšími majetky tvořil Dívčí Hrad poslední relikv majetku rytířské větve Řádu v českých zemích. Během nacistické okupace byl zámek pod německou správou (k formální konfiskaci však nedošlo).²²⁶ Po druhé světové válce zůstal pod „Národní správou johanitského majetku“ a uvažovalo o opravě zámku.²²⁷ V roce 1949 byl tento majetek vyvlastněn státem. Po roce 1989 se Řád rozhodl nepožadovat kvůli dezolátnímu stavu zámek zpět do svého vlastnictví.

2.10. Komenda v Měcholupech

Velkostatek v Měcholupech nedaleko Klatov zakoupil roku 1695 velkopřevor Ferdinand Ludvík hrabě Libštejnský z Kolowrat jako první majetek z později utvořené řádové „enklávy“ v jihozápadních Čechách (tu dále tvořila komenda Obytce a bailliva Dožice).²²⁸ K roku 1891 měl velkostatek výměru 788,08 ha,²²⁹ před pozemkovou reformou byla nahlášena výměra 730,82 ha²³⁰ a během první pozemkové reformy přišel o 306,03 ha pozemků.²³¹ Původním centrem velkostatku byl nevelký zámek (vzniklý přestavbou starší tvrze), sestávající jen z 9 místností. V letech 1800–1803 proto nechal místní komtur Leopold hrabě von Strassoldo vystavět v parku „starého“ zámku nový, klasicistní, přízemní zámek podélného tvaru s mansardovou střechou, který nadále sloužil jako sídlo komtura, zatímco starý zámek byl vymezen pro potřeby správy velkostatku. Tento nový zámek poté nechal opravit pozdější velkopřevor Othenio Lichnowský, který před svým zvolením do vedoucího úřadu velkopřevorství působil právě jako komtur v Měcholupech. Na velkostatek poměrně tvrdě dopadla pozemková reforma, která jej připravila o necelou polovinu výměry a prakticky znemožnila jeho efektivní hospodářskou správu. V roce 1925 byl proto velkostatek prodán JUDr. Janu Třebickému a jeho švagrové Idě Kratochvílové.²³² Separátně

²²⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Zápis z kapituly ze dne 5. června 1930.

²²⁶ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 135.

²²⁷ V tomto duchu probíhala intenzivní korespondence se Státním pozemkovým úřadem v Brně. Na opravě zámku se měl podílet krnovský architekt Stanislav Otto. Srov. Zemský archiv v Opavě, fond č. 273 Vs Johanitské komendy v Opavě, inv. č. 89, kart. 20, Národní správa spojených komend Opava a Dívčí Hrad.

²²⁸ V. ČERVENKA, *Velkostatek Měcholupy 1588–1938*, s. 7.

²²⁹ J. PROCHÁZKA, *Topographisch-statistischer Schematismus (1891)*, s. 377.

²³⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 343, sig. C/7, kart. č. 179, Dopis Presidia Státního pozemkového úřadu za dne 27. listopadu 1928.

²³¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 559, sig. 28A/k, kart. č. 288, Ausweis über verkaufte Grundstücke der einzelnen Ordensgüter in der Zeit vom 1 Mai 1919 bis 30 April 1925.

²³² M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 136.

pak bylo prodáno polesí Těšnice (s rozlohou necelých 35 ha), které v roce 1926 koupil Václav Vecovský s manželkou Marií.²³³ Nový zámek byl roku 1969 zbořen.²³⁴

2.11. Konventuální velkostatek v Březiněvsi

Velkostatek v Březiněvsi patří k nejstarším řádovým majetkům v Čechách, Řád jej získal již někdy mezi lety 1158–1169.²³⁵ V průběhu 15. století se na čas dostal do světských rukou jako zástava krále Zikmunda, ovšem v roce 1461 se vrátil zpět do rukou Řádu sv. Jana.²³⁶ Opětovně Řád tento velkostatek krátce ztratil během stavovského povstání, avšak záhy jej získal zpět.²³⁷ Březiněves sloužila jako mensální (nadační) statek pražského kněžského konventu, který jej ve druhé polovině 19. století a první polovině století následujícího celý propachtovával.²³⁸ K roku 1891 měl velkostatek výměru 210,45 ha,²³⁹ před pozemkovou reformou byla nahlášena výměra 200,98 ha²⁴⁰ a během první pozemkové reformy přišel o 20,36 ha půdy.²⁴¹ Na tomto velkostatku se nenacházel žádný zámecký objekt. Velkostatek zůstal v majetku Řádu i po roce 1938.

2.12. Konventuální velkostatek v Motole

Část motolského velkostatku vlastnil Řád nejpozději v roce 1376.²⁴² Následně se majetkové vztahy často měnily, například pod vlivem husitských válek a stavovského povstání, nicméně Řádu, respektive jeho kněžskému konventu, se vždy podařilo získat majetky v Motole zpět. Celý velkostatek ale zakoupil až roku 1747 převor František Dominik Špinka z Helfenthalu za 46 000 zlatých.²⁴³ K roku 1891 měl velkostatek rozlohu

²³³ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 136.

²³⁴ Zdeněk FIALA a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, IV. díl: Západní Čechy*, Praha 1985, s. 209–210.

²³⁵ Gustav FRIEDRICH, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*, Praha 1904–1907, s. 215. (Dále jen „CDB I“).

²³⁶ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 144.

²³⁷ *Ibidem*, s. 145.

²³⁸ *Ibidem*.

²³⁹ J. PROCHÁZKA, *Topographisch-statistischer Schematismus (1891)*, s. 379.

²⁴⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1239, sig. 236,237,239, kart. č. 466, Usnesení Okresního soudu v Karlíně č. 696/21 ze dne 19. dubna 1921; *ibidem*, Soupis zabraného majetku pozemkového, který předkládá dle nařízení vlády republiky Československé ze dne 9. ledna 1920 č. 61 Sb. z. a n. (knihovni vlastník: „Konvent kněží řádu malteského“) a *ibidem*, Hlášení změn zabraného majetku č. j. 7863/23 – VI/1 ze dne 21. března 1923.

²⁴¹ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 146.

²⁴² M. SVOBODA, *Majetek johanitského řádu v Čechách ve 12.–16. století*, s. 270.

²⁴³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1311, sig. 2, kart. č. 518, Akta koupě statku Motola řádem r. 1747.

373,30 ha,²⁴⁴ před pozemkovou reformou byla nahlášena výměra 331,67 ha.²⁴⁵ Ve druhé polovině 19. století došlo k historizující přestavbě drobného motolského zámku.²⁴⁶ Konvent svůj velkostatek převážně propachtovával. Na velkostatku se nacházel také propachtovaný pivovar (jeho budova stojí dodnes).²⁴⁷ Od roku 1908 byla většina velkostatku propachtována armádě.²⁴⁸ V roce 1922 byl velkostatek prodán městu Praze, aby umožnil její další územní rozvoj. Stalo se tak částečně pod nátlakem, respektive „*následkem zákona hrozícího vyvlastněním*“, jak si tehdy poznamenal infulovaný převor Hammerschmied.²⁴⁹

²⁴⁴ J. PROCHÁZKA, *Topographisch-statistischer Schematismus (1891)*, s. 379.

²⁴⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1239, sig. 236,237,239, kart. č. 466, Soupis zabraného majetku pozemkového, který předkládá dle nařízení vlády republiky Československé ze dne 9. ledna 1920 č. 61 Sb. z. a n. (knihovní vlastník: „Konvent kněží řádu maltéského“) a ibidem, Hlášení změn zabraného majetku č. j. 7863/23 – VI/1 ze dne 21. března 1923.

²⁴⁶ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 109–110.

²⁴⁷ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 149.

²⁴⁸ Ibidem.

²⁴⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1239, sig. 236,237,239, kart. č. 466, Hlášení změn zabraného majetku č. j. 7863/23 – VI/1 ze dne 21. března 1923.

3. Dějiny velkopřevorství od počátku 19. století do roku 1938 a jejich periodizace

Pokud se zaměříme na periodizaci dějin velkopřevorství pro Čechy a Rakousko v 19. století a v prvních čtyřech dekádách století následujícího, pak se nabízí rozdělení tohoto úseku lokální řádové historie do čtyř nerovnoměrných údobí.

První z nich začíná na přelomu 18. a 19. století, když se české velkopřevorství, podobně jako celý Maltézský řád, muselo vypořádat s jednou z nejzávažnějších krizí ve svých dějinách. Od konce 18. století totiž tento katolický, aristokratický a vysoce konzervativní Řád čelil kritice ze strany osvícenství, umocněné Velkou francouzskou revolucí, která Řád považovala za archaický, středověký přežitek, neslučitelný s moderní dobou a nově se formující občanskou společností, zahajující proces své demokratizace. Mimořádně těžkou ránu pak maltézským rytířům zasadil roku 1798 Napoleon Bonaparte, když zničil řádový stát na Maltě. V následujících desetiletích tak museli rytíři bojovat o své přežití. S výjimkou habsburské monarchie ztratil Řád v této době téměř veškeré své majetky a jednotlivé jeho místní organizace – opět s výjimkou českého velkopřevorství – vesměs zanikly. Ztráta majetku a následné zrušení ve druhém desetiletí 19. století velmi reálně hrozila také českému velkopřevorství a odvrátit tyto hrozby se podařilo až v jeho dvacátých, a především třicátých letech. V následujících dekádách se pak připravovala půda pro výrazný vzestup prestiže této starobylé instituce, kterého bylo dosaženo za velkopřevora Othenia Lichnowského, zvoleného do funkce roku 1874.

Druhé údobí začíná právě zvolením Fr̄a Othenia Lichnowského do čela českého velkopřevorství Maltézského řádu a končí jeho smrtí roku 1887. Během této relativně krátké doby zažilo velkopřevorství mimořádný rozmach své činnosti, s čímž ruku v ruce stoupala jeho prestiž a sláva. Lví podíl na tom jistě měla výjimečná osobnost velkopřevora Lichnowského, nicméně kořeny tohoto vzestupu sahaly dále do minulosti, přinejmenším do doby, kdy v čele českého velkopřevorství stáli František hrabě Khevenhüller-Metsch a František hrabě Kolowrat-Krakowský.

Třetí perioda pak začíná smrtí knížete-velkopřevora Lichnowského v roce 1887 a trvá až do rozpadu rakousko-uherské monarchie v roce 1918. Toto období je charakteristické pozvolným úpadkem řádového hospodářství a svým způsobem také určitým poklesem zájmu místního řádového vedení o správu velkopřevorských domén v Čechách (Dětenice, Horní Libchava a Strakonice). Nástupcům knížete-velkopřevora Lichnowského jako by chyběly potřebné schopnosti a příslovečná energičnost tohoto nejslavnějších velkopřevora

19. století, díky které zvládl nejen povznést úroveň řádových humanitárních aktivit, ale také udržovat hospodaření velkopřevorství jako takového i samotných velkopřevorských domén v odpovídající hospodářské kondici. Quidobald Josef Antonín hrabě von Thun und Hohenstein (1887–1904) ani Jindřich von und zu Liechtenstein (1904–1914), přes nepopíratelnou snahu, na něj v tomto ohledu nedokázali navázat. Tato třetí etapa, v jejímž závěru stál v čele velkopřevorství Jan Rudolf hrabě Hardegg auf Glatz und im Machlande, byla zakončena první světovou válkou. Během ní se velkopřevorství ze všech (rychle ubývajících) sil snažilo dostát svému poslání a realizovalo humanitární pomoc kolosálních rozměrů, což však vyčerpalo takřka veškeré jeho disponibilní zdroje.

Konečně čtvrtá etapa svým časovým vymezením spadá do období, ve kterém existovala první a druhá republika. Toto období se z hlediska působení Maltézského řádu v českých zemích neslo ve znamení neustálého řešení vážných hospodářských potíží, snahy dosáhnout přiznání suverenity a povolení zřízení řádového diplomatického zastoupení v Praze ze strany československé vlády a alespoň částečného nalezení místa v nově vznikající československé společnosti. Na počátku tohoto období řídil velkopřevorství stále kníže-velkopřevor Hardegg, jemuž však s přibývajícími neúspěchy a potřebou radikálních řešení kvapem ubývaly síly, a proto roku 1927 na svou funkci rezignoval a byl nahrazen mladším Karlem von Ludwigstorff, svobodným pánem von Goldlamb. Ten sice „vlil“ velkopřevorství do žil novou krev a odhodlal se k řadě zásadních kroků, ovšem ne vždy tyto kroky vedly ke kýženým výsledkům. Prakticky po celá třicátá léta tak muselo velkopřevorství řešit katastrofální investici do velkostatku v Dohé, která hrozila zapříčinit jeho absolutní hospodářský kolaps. Sám velkopřevor, snad i s ohledem na negativní zkušenosti svého předchůdce, jednoznačně preferoval rakouské prostředí. Z toho důvodu během prvorepublikového období značně vzrostl význam kněžského konventu v Praze, v jehož čele stál moudrý a sečtělý, ale již přeci jen poněkud letitý infulovaný převor Josef Hammerschmied, na jehož bedra po vzniku republiky dopadla nečekaná zodpovědnost za faktické reprezentování Řádu v Československu. Dlužno dodat, že na závěr této etapy velkopřevorství dosáhlo několika znamenitých úspěchů. Nejprve se mu podařilo vyřešit hospodářské problémy, v roce 1939 pak dokonce dosáhnout uznání řádové suverenity ze strany druhé republiky. Tyto úspěchy však měly vzhledem k následným dějinným okolnostem jen jepičí život.

3.1. Příprava jeviště: české velkopřevorství od počátku 19. století do roku 1874

Když v roce 1798 vyhnal na počátku svého egyptského tažení Napoleon Bonaparte rytíře sv. Jana z Malty, stál v čele českého velkopřevorství Josef Maria říšský hrabě von Colloredo-Mels-Wallsee (1791–1818).²⁵⁰ Na jeho bedra dopadla hlavní tíha zodpovědnosti za zachování velkopřevorství, což byl úkol, který se v následujících desetiletích ukázal být nesmírně obtížný. Přesto i díky jeho přispění a na rozdíl od většiny ostatních organizačních složek Maltézského řádu, toto velkopřevorství, které navzdory tradičnímu přízvisku „české“ svým rozsahem zahrnovalo větší část habsburské monarchie, prošlo následujícími desetiletími bez přerušení své historické kontinuity. Rakousko naopak začalo hrát v této době v řádových dějinách klíčovou roli, a to až do té míry, že autoři nedávno (2021) publikované historie Maltézských rytířů Gregor Gatscher-Riedl a Frä Ludwig Call neváhali 19. století označit v řádových dějinách pojmem „*das österreichische Jahrhundert*“ – „rakouské století“.²⁵¹

Řád sv. Jana měl v habsburské monarchii dlouhou tradici. Významná komenda v rakouském Mailbergu se do rukou Řádu dostala již v první polovině 12. století, a patří tak k nejstarším sídlům Řádu vůbec.²⁵² Totéž lze říci také o pražském řádovém sídle při kostele *Panny Marie pod řetězem konce mosta*²⁵³ a některých dalších majetcích v českých zemích, které Řád získával ve druhé polovině 12. století nebo později během středověku.²⁵⁴ Ostatně důležitost české provincie ve strukturách Řádu dokazuje také skutečnost, že od roku 1626 měl její představený hodnost velkopřevora, čímž se řadil mezi nejvýše postavené členy Řádu a zároveň zastával důležité postavení v rámci české politiky, neboť byl z pozice svého úřadu prvním skutečným zemským prelátem, stálým místopředsedou a přisedlím zemského soudu.²⁵⁵

Velkopřevorové přitom v té době nesídlili v Praze, ale v jihočeských Strakonících, které byly faktickým hlavním sídlem Řádu v českých zemích od roku 1420, jelikož představovaly bezpečnou baštu, do které se rytíři uchýlili před husitskými bouřemi.²⁵⁶ Zpět

²⁵⁰ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 101.

²⁵¹ L. CALL, G. GATSCHE-RIEDL, *Weißes Kreuz auf rotem Grund*, s. 226.

²⁵² Srov. Karl LECHNER, *Die Kommende Mailberg*. In: Schriftenreihe des Maltesermuseums Mailberg 3, Mailberg 1976.

²⁵³ Srov. F. SKŘIVÁNEK, *Rytíři svatého Jana Jeruzalémského u nás*, s. 8.

²⁵⁴ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 46–50.

²⁵⁵ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 45.

²⁵⁶ F. SKŘIVÁNEK, *Rytíři svatého Jana Jeruzalémského u nás*, s. 71.

do Prahy bylo sídlo velkopřevorství přeneseno až v roce 1694.²⁵⁷ Především v 17. století vzešlo z českého velkopřevorství hned několik znamenitých osobností. Velkopřevor Rudolf hrabě Colloredo-Wallsee (1637–1657), císařský polní maršál, proslul obranou Prahy před Švédy roku 1648. Velkopřevor Adam hrabě Wratislav z Mitrowicz (1661–1666) se stal velitelem řádového loďstva na Maltě a takřka i velmistrem celého Řádu – volbu prohrál o pouhé dva hlasy, přičemž jeho protikandidáta podpořil, snad z osobní závisti, také rytíř z českého velkopřevorství.²⁵⁸ Významným byl rovněž jeho bratr František Šebestián, který úřad velkopřevora zastával od roku 1667 až do své rezignace v roce 1675. V rámci Řádu požíval velké vážnosti, takže byl například vyslán jako posel do Říma k papeži Klimentovi X. Po své rezignaci zůstal na Maltě, kde je také pohřben v místní nádherné katedrále sv. Jana.²⁵⁹ Vysoké úřady, ať již řádové či světské (nebo vojenské) zastávali také další velkopřevorové a členové českého velkopřevorství.

Charakter působení Maltézského řádu však vedl k tomu, že se na něj v habsburské monarchii stále méně pohlíželo jako na řád duchovní. Jestliže právní předpisy monarchie chápaly ještě k 5. červenci 1766 a znovu k 29. červenci 1768 Maltézský řád (spolu s německými rytíři) za duchovní společenství, na přelomu 18. a 19. století již pod vlivem osvícenských myšlenek (a následně také vzhledem k úpadku obou řádů) převládal názor, že je třeba maltézské i německé rytíře považovat za světské instituty, což umožnilo vládě ve Vídni nárokovat si právo dispozice k majetkům obou řádů.²⁶⁰

Tento názor se objevil již v roce 1792, tedy ještě před vyhnáním Maltézského řádu z Malty. V této době totiž dvorská kancelář při otázce schvalování prodeje jednoho ze řádových statků uvedla, že na majetek Maltézského a Německého řádu nepohlíží jako na majetek církevní.²⁶¹ Jestliže na konci 18. století se jednalo spíše jen o právní formalitu, o necelá dvě desetiletí později nabyla tato problematika kruciálního významu.

Jak již bylo uvedeno, v roce 1798 zanikl řádový stát na Maltě. Shodou náhod vedly kroky posledního maltského knížete-velmistra Ferdinanda von Hompesch zu Bolheim, pocházejícího rodem z Kolínského kurfiřtství, z Malty přímo na území habsburské monarchie. Ostrov opustil se skrovným doprovodem 15 rytířů na palubě – rakouské – obchodní lodi, ze které se vylodili v Terstu. Jeho příjezd však ve Vídni způsobil

²⁵⁷ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 46.

²⁵⁸ A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 281–282.

²⁵⁹ *Ibidem*.

²⁶⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Frage der Staatsaufsicht über das Vermögen des Malteser-Ritter-Ordens in Oesterreich. (Elaborat des Herrn Ministerialrates Dr. Wallentin.).

²⁶¹ *Ibidem*.

diplomatické nesnáze. Na jedné straně cítil císař povinnost poskytnout podporu svrženému katolickému suverénovi, o to víc, že jím byl představitel církevního řádu. Na druhou stranu se však ve Vídni musely brát ohledy také na zájmy Ruska, které se začalo rovněž stavět do role ochránců Maltézského řádu. Proto dvůr usiloval o to, aby velmistr, který navíc před svým zvolením strávil dvacet dva let jako řádový vyslanec ve Vídni, přijel do hlavního města monarchie inkognito. Nakonec se však císař s velmistrem vůbec nesetkali a 6. června 1799, necelé dva roky po svém zvolení, velmistr na svou funkci abdikoval.²⁶² Jeho faktickým nástupcem se stal – přes veškeré právní překážky – ruský car Pavel I. (1799–1801).

Členové českého velkopřevorství, pod vedením velkopřevora Josefa hraběte Colloreda-Wallsee, s volbou ruského cara zpočátku nesouhlasili. Císaři a ruskému carovi adresovali zdvořilé protesty, v nichž upozorňovali na právní i jiné překážky. Nakonec však cara za velmistra uznali, stejně jako císař František II. Důvody pro to byly ryze politické, jelikož Habsburkové potřebovali ruskou podporu pro svou zahraniční politiku.²⁶³

Velkopřevor Colloredo-Wallsee byl osobností, které Maltézský řád za mnohé vděčí. Svým odhodláním a svou neústupností se výrazně zasadil o to, že v Rakousku nedošlo ke zrušení českého velkopřevorství, což by mohlo mít fatální dopad na celý Maltézský řád. Z přibližně 650 komend, které Řád držel před Velkou francouzskou revolucí, jich po Napoleonských válkách zbyly jen dvě desítky. Všechny přitom náležely k českému velkopřevorství.²⁶⁴ Na přelomu 18. a 19. století také Řád zaznamenal výrazný pokles členů, kterých ztratil až 90 % (v českém velkopřevorství bylo k roku 1788 jen 14 rytířů a 7 kněží).²⁶⁵

Důvodem celosvětového úpadku Řádu a výrazného snižování počtu jeho členů zdaleka nebyla jen ztráta Malty. Ve skutečnosti tento proces začal již dříve a úzce souvisel s osvícenstvím, liberalismem a celkově s idejemi Velké francouzské revoluce.²⁶⁶ Vůči těmto myšlenkovým proudům nebyli imunní ani maltézští rytíři (především ti z Francie). To se projevilo například tím, že řada z nich dokonce bojovala v americké válce za nezávislost proti Britům!²⁶⁷ Ztráta Malty jistě nebyla nevyhnutelným důsledkem těchto ideových

²⁶² Thomas POHL, *Der Verlust von Malta 1798 und die daraus resultierenden Folgen für den Orden in Böhmen und Österreich*. In: Christian STEEB, Birgit STRIMITZER (Eds.), *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich*, Graz 1999, s. 135–161, s. 137–138.

²⁶³ Ibidem, s. 140–141.

²⁶⁴ B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 182.

²⁶⁵ Ibidem, s. 163.

²⁶⁶ Ibidem, s. 183.

²⁶⁷ L. CALL, G. GATSCHER-RIEDL, *Weißes Kreuz auf rotem Grund*, s. 234.

proměn, odhodlanost obránců však rozhodně nebyla srovnatelná s jejich předchůdci, kteří v roce 1565 ostrov uhájili proti nesmírné turecké přesile. Je ale také pravda, že se jednalo o strategicky důležité území a o síle, kterou disponoval Napoleon Bonaparte, se mohlo o několik staletí dříve sultánu Sulejmanu I. Nádhernému jen zdát. Bez patřičné pomoci by tak Řád jistě nebyl s to francouzské armádě dlouhodobě vzdorovat, přesto se nelze ubránit dojmu, že se svého ostrova vzdal až příliš snadno.²⁶⁸

V první polovině 19. století pak vedení Řádu (neúspěšně) hledalo pro Řád nové území. V úvahu připadal návrat na Maltu, padaly také návrhy na ostrovy Elba, Korfu či jiné řecké ostrovy.²⁶⁹ Žádnou z těchto snah se však nepodařilo realizovat, stejně jako neuspěl návrh přesunout hlavní řádové sídlo do Jeruzaléma. Došlo alespoň ke dvěma klíčovými rozhodnutím – posílení neprofesní třídy čestných rytířů a koncentrování se na původní poslání Řádu, totiž humanitární činnost.²⁷⁰

Velkopřevor Colloredo-Wallsee, který v této době sehrál důležitou úlohu v řádových dějinách, se narodil 11. září 1735 v bavorském Řezně. V mládí se mu dostalo dobrého vzdělání a již od mala byl veden ke zbožnosti. Vstoupil do Maltézského řádu, stal se komturem a po smrti velkopřevora Althanna pak i českým velkopřevorem (dne 3. července 1789, ale úřadu se ujal až v roce 1791).²⁷¹

Ve funkci velkopřevora přečkal pád Malty v roce 1798 i Napoleonské války. Roku 1803 prodal komendu v Horních Královicích, která byla od roku 1667 spojena s komendou v Brně a z výnosu zřídil peněžní komendu, nadále spojenou s brněnskou řádovou prebendou.²⁷² Jinak se mu majetky velkopřevorství dařilo navzdory bouřlivým událostem, které Evropa zažívala, v prvním desetiletí 19. století udržet. Řádová panství v českých zemích nebyly válkami přímo dotčeny a ani když roku 1809 vtrhli francouzští vojáci na komendu Mailberg, nezpůsobili zde naštěstí příliš velké škody. Naopak se dokonce v této době dařilo řádový majetek částečně zvelebovat, především byl přestavěn řádový kostel na vídeňské Kärntner StraÙe, který dostal novou, empírovou fasádu.²⁷³

První pohroma však na sebe nenechala dlouho čekat a ohlásila se hned z kraje druhé dekády 19. století. Kabinetním nařízením z 30. října 1810 pruská vláda zkonfiskovala

²⁶⁸ E. BRADFORD, *Řádoví rytíři*, s. X.

²⁶⁹ Návrh na to, aby Řád získal některý z řeckých ostrovů, padl již na kongresu ve Veroně (1822). Proti byl ale překvapivě papež Pius VII. Srov. B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 167.

²⁷⁰ *Ibidem*, s. 163.

²⁷¹ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 172.

²⁷² *Ibidem*, s. 173.

²⁷³ L. CALL, G. GATSCHER-RIEDL, *Weißes Kreuz auf rotem Grund*, s. 231–232.

všechny slezské velkostatky patřící českému velkopřevorství.²⁷⁴ To samo o sobě představovalo velkou ztrátu, nicméně ještě větší nebezpečí hrozilo v habsburské monarchii, ve které byl situován prakticky veškerý zbývající řádový majetek. Na vídeňském dvoře totiž převládlo pod vlivem vývoje v zahraničí přesvědčení, že Maltézský řád je odsouzen k zániku, a proto se začala řešit otázka, jak naložit s jeho majetkem.

Při řešení této problematiky vykazoval vídeňský dvůr značně aktivní přístup. Již 24. září 1811 císař nařídil, aby se vzhledem k nejisté situaci Řádu přestaly udělovat řádové prebendy (respektive podmínil jmenování nových komturů a ostatních držitelů řádových velkostatků svým schválením). Krátce nato se ve Vídni diskutovalo přímo o zrušení Řádu, nicméně v tomto ohledu nikdy nepadlo definitivní, oficiální rozhodnutí. Neformálně se však se zánikem Řádu napevno počítalo, a proto se podle císařského usnesení z 20. března 1813 měl veškerý uvolněný majetek Maltézského řádu převést na Vojenský řád Marie Terezie.²⁷⁵ O této možnosti hovořil před císařem již 13. ledna 1813 Alois hrabě von und zu Ugarte.²⁷⁶ Nápad to nebyl bezdůvodný; Vojenský řád Marie Terezie, nejvyšší rakouský vojenský řád, se vlivem vysokého počtu udílení v období Napoleonských válek potýkal s vážnými hospodářskými potížemi. S tímto řádem totiž byla spojena doživotní renta, vztahující se v omezené míře i na vdovy po jeho nositelích. Maltézský majetek mohl tyto hospodářské potíže alespoň částečně vyřešit. Svůj návrh hrabě von und zu Ugarte také podporoval (chybným) názorem, že se tato instituce svým posláním Maltézskému řádu značně blíží.²⁷⁷

Hraběte Ugarteho podporovala také dvorská kancelář, ačkoliv se objevovaly i hlasy, jestli by nebylo lepší maltézský majetek převést přímo na stát. Nakonec bylo ve Vídni rozhodnuto, že nedojde k formálnímu zrušení Maltézského řádu v Rakousku ani k okamžitému odebrání jeho majetku. Stávajícím držitelům řádových velkostatků nebo prebend měly být tyto majetky ponechány na doživotí, poté však mělo dojít k jejich převodu na Vojenský řád Marie Terezie. Z toho důvodu císař zamezil již zmiňovaným rozhodnutím z 20. března 1813 přijímání nových členů do Řádu, který se tak měl nechat postupně vymřít.²⁷⁸ Tím, že příjemcem maltézského majetku neměl být náboženský fond, ale Vojenský řád Marie Terezie, zároveň bylo dáno najevo, že se na maltézský majetek

²⁷⁴ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 173.

²⁷⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Frage der Staatsaufsicht über das Vermögen des Malteser-Ritter-Ordens in Oesterreich. (Elaborat des Herrn Ministerialrates Dr. Wallentin.).

²⁷⁶ T. POHL, *Der Verlust von Malta 1798 und die daraus resultierenden Folgen für den Orden in Böhmen und Österreich*, s. 146.

²⁷⁷ *Ibidem*, s. 149–152.

²⁷⁸ *Ibidem*.

v Rakousku pohlíží jako na majetek světský, což bylo v souladu s již zmiňovanými stanovisky z konce 18. století. Tato skutečnost byla oznámena v souvislosti s daňovou problematikou také zemským úřadům dne 20. května 1813.²⁷⁹

Ačkoliv tedy nebylo přímo rozhodnuto o zrušení Řádu v Rakousku, kroky, které vídeňský dvůr učinil, k tomuto cíli nevyhnutelně směřovaly. Jasno nebylo jen ohledně kněžského řádového konventu, posledního, který existoval.²⁸⁰ Agilní hrabě Ugarte přišel s nápadem, že by se kněžský konvent mohl stát jakými starobincem pro duchovní. Našla se však také celá řada přímluvců, kteří naléhali na císaře, aby byl maltézský konvent v Praze zachován, s čímž nakonec císař souhlasil.²⁸¹ V dekretu dvorské komory z 25. června 1818 bylo uvedeno, že *"Jeho Veličenstvo rozhodlo, že majetek Německého řádu a Maltézského řádu není církevním, ale pouze světským majetkem, ale maltézské konventy a nadace nebyly nikdy považovány za jiný než církevní majetek"*.²⁸²

Jednalo se o první vítězství velkopřevora Colloreda-Wallsee, který ve druhém desetiletí 19. století vyvinul enormní úsilí, aby byl konvent zachován.²⁸³ Nedlouho předtím také proběhl Vídeňský kongres (1815), který však žádné reálné vylepšení řádové situace nepřinesl. Přesto již krátce nato začal Řád na mezinárodním poli slavit první úspěchy. Po zachování kněžského konventu v Praze to bylo především navrácení řádového majetku v Papežském státě v roce 1816; Řádu byly navraceny tři kněžské domy, dvanáct rytířských a jedenáct rodinných komend, které kdysi patřily římskému velkopřevorství, zrušenému roku 1798.²⁸⁴

Velkopřevor nezanedbával ani péči o majetek velkopřevorství, byť reálně hrozil jeho rozpad. Především dokončil stavbu pražského paláce, když nákladně vylepšil jak samotnou budovu, tak i její vnitřní vybavení. Pokoje nechal okrášlit zčásti červeným damaškem, zčásti tureckými koberci a jídelnu vyzdobil v duchu tehdy módního čínského umění. Také na poli válečném a politickém zaujímal velkopřevor mimořádné postavení. Byl c.k. tajným radou a komořím, polním maršálem a majitelem pěšího pluku. Věnoval se především dělostřelectvu,

²⁷⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Frage der Staatsaufsicht über das Vermögen des Malteser-Ritter-Ordens in Oesterreich. (Elaborat des Herrn Ministerialrates Dr. Wallentin.).

²⁸⁰ Dřívější zbývající maltézské konventy v Remeši, Štrasburku a Fribourgu v důsledku napoleonských válek zanikly. Srov. T. POHL, *Der Verlust von Malta 1798 und die daraus resultierenden Folgen für den Orden in Böhmen und Österreich*, s. 153.

²⁸¹ Ibidem, s. 156.

²⁸² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Frage der Staatsaufsicht über das Vermögen des Malteser-Ritter-Ordens in Oesterreich. (Elaborat des Herrn Ministerialrates Dr. Wallentin.).

²⁸³ T. POHL, *Der Verlust von Malta 1798 und die daraus resultierenden Folgen für den Orden in Böhmen und Österreich*, s. 154.

²⁸⁴ L. CALL, G. GATSCHER-RIEDL, *Weißes Kreuz auf rotem Grund*, s. 236–237.

o jehož zdokonalení se velmi zasloužil. Slavný matematik a rakouský generál Jurij svobodný pán von Vega, který v otázkách artilerie platil za jednoho z největších odborníků, mu proto dedikoval jedno ze svých děl. Velkopřevor Colloredo-Wallsee zemřel dne 26. listopadu 1818 ve Vídni, kde byl také se všemi vojenskými poctami a velkou pompou pohřben.²⁸⁵ Navzdory své snaze však nedokázal za svého života dosáhnout úplné záchrany Maltéžského řádu v Rakousku. Jak se ukázalo, bylo k tomu zapotřebí podpory nejmocnějšího rakouského politika, Klemense knížete Metternicha, v němž Řád našel oporu právě přibližně od roku 1818.

Po smrti velkopřevora Colloreda-Wallsee byl dne 11. října 1819 novým českým velkopřevorem potvrzen Vincenc Maria Josef hrabě Liebsteinský z Kolowrat (1819–1824). Tento velkopřevor se narodil 11. května 1750 v Černíkovicích v Čechách. Po ukončení studií vstoupil do armády a věnoval se vojenské službě, ve které vynikal. Vstoupil také do Řádu Maltéžských rytířů a před tím, než se stal velkopřevorem, zastával funkci komtura v rodinné komendě ve Vratislavi.²⁸⁶ O tom, že se postavení Řádu v Rakousku v době jeho nástupu do úřadu velkopřevora oproti roku 1813 výrazně zlepšilo, svědčí skutečnost, že v souvislosti s jeho jmenováním došlo také ze strany císaře k potvrzení předání komend novým rytířům, takže nebyl naplněn původní záměr, že uprázdněné komendy propadnou Vojenskému řádu Marie Terezie.²⁸⁷

Za tento pokrok Řád vděčil úsilí velkopřevora Colloreda-Wallsee, v pozadí se však jistě už projevoval také vliv kancléře Metternicha. Obecně se soudí, že během funkčního období velkopřevora Liebsteinského z Kolowrat došel proces záchrany Řádu v Rakousku do zdárného konce. Toto hodnocení je však poněkud předčasné. Velkopřevor Kolowrat během svého úřadování zahájil především jednání mezi pruskou vládou a rodinou Kolowratů ohledně rodinné komendy *Sanctissimum Corpus Christi* ve slezské Vratislavi (jejíž byl předtím komturem). Výsledků jednání s pruskou vládou, stejně jako záchrany Řádu v Rakousku, se však nedožil. Zemřel 7. prosince 1824 ve Vídni.²⁸⁸

K dalšímu výraznému zlepšení situace Řádu (byť stále ještě ne k jeho definitivní záchraně) došlo až za jeho nástupce, kterým se stal Karel hrabě z Neippergu (1826–1835), narozený 30. září 1757, jenž byl v úřadu potvrzen 17. listopadu 1826. Ještě před jeho

²⁸⁵ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 174.

²⁸⁶ *Ibidem*, s. 174–175.

²⁸⁷ T. POHL, *Der Verlust von Malta 1798 und die daraus resultierenden Folgen für den Orden in Böhmen und Österreich*, s. 156.

²⁸⁸ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 175.

nástupem byla vyřešena otázka komendy ve Vratislavi – pruská vláda se zavázala vyplatit bývalému rakouskému ministrovi Františku říšskému hraběti von Kolowrat-Libsteinskému (jakožto hlavě příslušné větve rodiny Kolowratů a z toho titulu osobě rozhodující o této rodinné komendě) 24 000 zlatých jako náhradu za její konfiskaci. Z těchto prostředků následně byla vytvořena peněžní komenda, která nadále zůstala v držení Maltéžského řádu. Za vlády velkopřevora Neipperga se pak do volného užívání Řádu (byť stále omezeného rakouským císařem) v roce 1827 dostala komenda v Obytcích, do té doby fungující jako rodinná komenda hrabat Thunů.²⁸⁹

Podstatnější než tyto majetkové změny, bylo dění na politické scéně, kde v roce 1826 zkoumal kníže Metternich možnosti, do jaké míry lze obnovit plnou integritu Maltéžského řádu. Argumentoval přitom tím, že na rozdíl od situace na počátku 19. století, kdy Řád balancoval na hraně zániku, panovala již v této době opodstatněná naděje na jeho záchranu nejen v Rakousku, ale i napříč evropskými státy.²⁹⁰

Výsledkem této Metternichovi aktivity bylo císařské usnesení ze 14. února 1827 následujícího znění: "*Považuji za nutné zrušit své usnesení, podle něhož měly skomírající majetky Maltéžského řádu připadnout Řádu Marie Terezie.*"²⁹¹ Nicméně tímto usnesením došlo v podstatě jen k faktickému potvrzení skutečného stavu, jelikož již v roce 1819 nedošlo k jinak předpokládanému majetkovému transferu mezi oběma řády. Zároveň ale císař svým usnesením nezrušil jiná výrazná omezení z let 1811 a 1813, která se k Maltéžskému řádu v té době stále pojila. Nadále tak například platil zákaz přijímání nových členů, o povyšování v rámci řádové hierarchie a dalších interních záležitostech pak rozhodoval císař. Nebyla obnovena ani možnost Řádu volně (tedy bez souhlasu císaře) nakládat se svým majetkem.²⁹²

I v těchto ohledech se však snažil kancléř Metternich Řádu pomoci. Radil přitom, aby se znovudobývání dřívějších pozic dělo postupně a skrze původní – tedy charitativní – řádové poslání. O vlivu Metternicha vypovídá dopis, který dne 30. května 1826 poslal místodržící velmistra Antonio Busca rakouskému řádovému vyslanci Lichtensteinovi do

²⁸⁹ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 175–176.

²⁹⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Frage der Staatsaufsicht über das Vermögen des Malteser-Ritter-Ordens in Oesterreich. (Elaborat des Herrn Ministerialrates Dr. Wallentin.).

²⁹¹ Ibidem.

²⁹² Ibidem.

Vídň. V dopise stojí, že „*kníže Metternich sám zachránil Řád. Bez něj by o nás již nebyla řeč. Jelikož štěstí tomuto ministrovi přeje, jdu s důvěrou jeho cestou*“.²⁹³

Metternich také trval na tom, že je zapotřebí na mezinárodní scéně podporovat řádovou svrchovanost. To však bylo v přímém kontrastu se zasahováním Vídně do personálních otázek českého velkopřevorství, zvláště pak se znemožněním přijímání nových členů. Tento Metternichův názor proto vyústil v císařské usnesení z 19. listopadu 1836, kterým došlo k dalšímu rozšíření autonomie Řádu v Rakousku. Především mu bylo umožněno volně přijímat nové členy a udílet vyznamenání, ačkoliv některé další personální záležitosti stále podléhaly souhlasu císaře. To se týkalo také nakládání s řádovým majetkem (především v otázkách jeho prodeje).²⁹⁴

Ještě předtím se Řád začal výrazně rozmáhat také v Itálii, respektive v Římě. V roce 1834 se řádová vláda trvale usídlila v barokním *Palazzo Malta* na Via dei Condotti 68. Ve stejném roce začal Řád v Římě také provozovat nemocnici *Ospizio dei Centro Preti*, která měla kapacitu 500 lůžek.²⁹⁵ Tyto italské úspěchy byly posíleny v roce 1839, když rakouský císař Ferdinand I. (opět jistě s Metternichovým přispěním) rozhodl o obnovení lombardsko-benátského velkopřevorství, které v té době mělo dvě kněžské, šest rytířských a dvacet čtyři rodinných komend. Tohoto příkladu následovaly i další italské řádové složky.²⁹⁶

V této době stál v čele českého velkopřevorství Karel hrabě Morzin. Jeho předchůdce velkopřevor Neipperg totiž zemřel 24. června 1835 ve Vídni. Za svého života se těšil všeobecné oblibě pro své ušlechtilé chování, štedrost vůči chudým a podporu umění a vědy.²⁹⁷

Nový velkopřevor Karel Boromejský hrabě Morzin (1836–1846) se narodil 3. srpna 1756. Předtím, než se stal velkopřevorem, byl mimo jiné baillim v Dožicích. Kromě toho působil také jako receptor velkopřevorství či jako mimořádný vyslanec a zplnomocněný řádový ministr u císařského dvora. V úřadu velkopřevora byl potvrzen 12. prosince 1836. Právě během jeho vlády nad českým velkopřevorstvím došlo k definitivní záchraně Řádu v Rakousku i ve světě. Snad z vděčnosti nad tím, že byla Řádu císařem Ferdinandem I.

²⁹³ B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 167.

²⁹⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Frage der Staatsaufsicht über das Vermögen des Malteser-Ritter-Ordens in Oesterreich. (Elaborat des Herrn Ministerialrates Dr. Wallentin.).

²⁹⁵ L. CALL, G. GATSCHER-RIEDL, *Weißes Kreuz auf rotem Grund*, s. 236–239.

²⁹⁶ *Ibidem*, s. 234.

²⁹⁷ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 176.

Dobrotivým navrácena velká část jeho autonomie, se rozhodl pojmenovat roku 1842 nově vzniklou peněžní komendu – utvořenou z prostředků utržených z prodeje pozemků bývalé komendy ve Frankfurtu nad Mohanem – jako „Komendu sv. Ferdinanda“.²⁹⁸ Velkopřevor Morzin, císařský komoří, tajný rada a generál-major kavalérie, mimo to také proslavený svou vzdělaností a svojí mimořádnou podporou umění a věd, zemřel v Praze 27. října 1846 ve věku 91 let.²⁹⁹

V této době již nejen že nebylo pochyb o možnostech další existence Maltézského řádu, ale v polovině 19. století se v Rakousku také začala připravovat půda pro jeho následný výrazný vzestup. Ten se pojí se jmény tří výrazných velkopřevorů: Františka hraběte von Khevenhüller-Metsch, Františka hraběte Kolowrata-Krakowského a konečně Othenia hraběte Lichnowského.

František de Paula hrabě z Khevenhüller-Metsch (1847–1867) se narodil 3. října 1783 ve Vídni a v mládí vstoupil do Maltézského řádu. V roce 1800 se také přihlásil do rakouské armády, které zasvětil – společně s Maltézským řádem – celý svůj život, když se účastnil celkem 8 válečných tažení a během nich celé řady bitev.³⁰⁰ Dosáhl hodnosti polního maršála, majitele pluku infanterie a také se stal velícím důstojníkem v Čechách v revolučním roce 1848.³⁰¹ Podle později zaznamenaného (a těžko ověřitelného) svědectví v této době svým tajným rozkazem rozhodl o tom, že během potlačování povstání nepálila děla přímo do Prahy, ale mířila nad budovy, aby povstalce na barikádách jen vystrašila, ale aby byly způsobeny co nejmenší škody na životech i na městě samotném.³⁰² Později působil také jako prezident vojenského apelačního soudu ve Vídni.³⁰³

Během jeho vlády byl kníže Metternich u příležitosti svých 80. narozenin v roce 1852 vyznamenán řádovým velkokřížem na poděkování za zásluhy o zachování Řádu.³⁰⁴ Z hlediska řádového majetku pak v roce 1847 prodal velkopřevor Khevenhüller-Metsch

²⁹⁸ Původní komenda ve Frankfurtu nad Mohanem náležela německému velkopřevorství, ale po jeho zrušení se dostala císařovým rozhodnutím do rukou velkopřevorství českého. Na počátku čtyřicátých let 19. století však projevilo město Frankfurt zájem o zbývající pozemky, které k této komendě náležely, a jelikož jejich správa z Prahy a Vídně byla komplikovaná, došlo roku 1842 k jejich prodeji, čímž reálná komenda zanikla, ovšem z výtěžku z prodeje byla založena zmíněná peněžní komenda sv. Ferdinanda. Srov. M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 177.

²⁹⁹ Ibidem, s. 176–177.

³⁰⁰ Ibidem, s. 23

³⁰¹ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 107.

³⁰² M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 23–27, viz přílohu 1.

³⁰³ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 107.

³⁰⁴ B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 168–169.

velkopřevorské panství Varvažov Karlu knížeti ze Schwarzenbergu, který jej připojil ke svému panství v Čimelicích.³⁰⁵ Ztrátu tohoto nepříliš využívaného velkopřevorského sídla v osobní rovině kompenzoval roku 1861 nákupem panství Čestice nedaleko Strakonice, a to za cenu 130 000 zlatých. Koupil jej do svého osobního vlastnictví od Alfreda Malabaila hraběte Canala. I jeho zdejší působení bylo v souladu s řádovým posláním, neboť je na velkopřevora vzpomínáno jako na „štědrého dobrodince zdejšího chudého lidu“. Toto panství však po jeho smrti připadlo velkopřevorovým dědicům, takže se nestalo řádovým majetkem.³⁰⁶

Kromě řady dobročinných počinů a skutků se zasloužil také o kulturní zvelebení velkopřevorství, konkrétně pražského řádového kostela. Do něj nechal vyrobiť někdy v letech 1856–1858 nádhernou zlacenou monstranci u zlatníka Jeronýma Gronhmana.³⁰⁷ V roce 1857 pak byl nad hrobem slavného velkopřevora Rudolfa Colloreda-Wallsee (1637–1657) vyhotoven Emanuelem Maxem náhrobek z kararského mramoru.³⁰⁸

Hlavní zásluhou velkopřevora Khevenhüllera-Metsche, která předznamenala budoucí slávu českého velkopřevorství, však byla jeho humanitární činnost. Kromě toho, že dal ve Strakonicích zbudovat školu a založil chudinskou nadaci (1854),³⁰⁹ podílel se také na zřízení řádového lazaretu v Emilienhofu roku 1866, který neváhal podporovat i z vlastních zdrojů.³¹⁰ Starému velkopřevorovi s tímto projektem výrazně pomáhal jeho pozdější nástupce František hrabě Kolowrat-Krakowský.

Velkopřevor František hrabě Khevenhüller-Metsch zemřel v pražském velkopřevorském paláci dne 14. listopadu 1867 ve věku 85 let a byl pochován v rodinné hrobce v Pöllendorfu v Rakousku. Podobně jako řada jeho předchůdců (například známý velkopřevor Rudolf Colloredo-Waldsee) si vymohl, že se jeho osobní statky po jeho smrti nestaly majetkem Řádu, ale zdědil je jeho synovec Emanuel hrabě Waldstein-Wartenberg.³¹¹ Nicméně na sklonku velkopřevorova života se měl majetek českého velkopřevorství přeci

³⁰⁵ Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis*, Budweis 1862, s. 542.

³⁰⁶ SOkA Strakonice, fond č. 44 Archiv obce Čestice, inv. č. 2, Obecní kronika, s. 63.

³⁰⁷ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 108.

³⁰⁸ L. CALL, G. GATSCHER-RIEDL, *Weißes Kreuz auf rotem Grund*, s. 229 a F. SKŘIVÁNEK, *Maltézský kostel Panny Marie pod řetězem na Malé Straně*, nečíslováno. Pozn. autora: Vzhledem k tomu, že socha velkopřevora Colloreda má na hlavě klobouk se předpokládá, že původně měla stát na jiném místě mimo kostel.

³⁰⁹ Srov. M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 108 a kapitola 9.4.2. *Nadace velkopřevora Khevenhüllera-Metsche (1854)*.

³¹⁰ Viz kapitolu 9.2.1. *Lazaret v Emilienhofu (1866)*.

³¹¹ SOkA Strakonice, fond č. 309 Archiv města Strakonice, inv. č. 129, Obecní kronika I., s. 63.

jen rozrůst, a sice o takzvané „wessenberské dědictví“, jakkoliv se jeho reálného převzetí velkopřevor Khevenhüller-Metsch již nedožil.³¹²

Posledním z velkopřevorů úřadujících před rokem 1874 byl František Xaver hrabě Krakowský z Kolowrat (1867–1874). Narodil se 5. nebo 6. června 1803 a členem Maltézského řádu se stal již v mládí.³¹³ Na rozdíl od svého předchůdce během svého života nedosáhl významných hodností v armádě, ale zato se osvědčil jako diplomat, když byl vyslán ke dvorům do Anglie, Francie, Belgie, Německa a Portugalska.³¹⁴ Působil také jako řádový vyslanec ve Vídni a dosáhl řádových hodností velkobailli a komtur v Opavě.³¹⁵ V roce 1866 zásadní měrou přispěl k provozování lazaretu v Emilienhofu, což předznamenalo jeho působení ve funkci velkopřevora, do které byl zvolen 2. prosince 1867, jako čtvrtý z rodu Kolowratů.³¹⁶

Během jeho vlády definitivně připadlo velkopřevorství dědictví po rodu Wessenbergů čítající překrásný zámek Dětenice v Čechách a také panství Kurima v Horních Uhrách. Majetek velkopřevorství se snažil náležitě zvelebovat. V nově získané Kurimě dal zbudovat lihovar a pravděpodobně za jeho vlády došlo také k přestavbě zámku v Motole, který byl součástí velkostatku náležejícího kněžskému řádovému konventu.³¹⁷

Velkopřevor Kolowrat-Krakowský rovněž stojí v počátcích významných charitativních projektů českého velkopřevorství, které byly plně realizovány až za jeho nástupce Othenia Lichnovského. V roce 1869 se začal připravovat projekt výstavby nemocnice v Tanturu u Jeruzaléma a v roce 1870 byla zahájena jednání o zřízení *Dobrovolné sanitní služby*, skrze níž Maltézský řád provozoval své slavné sanitní vlaky, které se mimořádně osvědčily nejen během první světové války.³¹⁸

S oběma projekty velkopřevoru Kolowrat-Krakowskému pomáhal tehdejší měcholupský komtur Othenio hrabě Lichnowský-Werdenberg, který se později stal dost možná nejslavnějším českým velkopřevorem vůbec.

³¹² Srov. kapitola 10.1. *Řádový majetek v českých zemích*.

³¹³ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 178.

³¹⁴ *Ibidem*.

³¹⁵ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 108.

³¹⁶ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 180.

³¹⁷ Viz kapitolu 10.1. *Řádový majetek v českých zemích* a M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 109.

³¹⁸ Viz kapitoly 9.2.2. *Nemocnice v Tanturu* a 9.3. *Sanitní vlaky*.

3.2. *Velkopřevorství pro Čechy a Rakousko ze Othenia Lichnowského (1874–1887)*

Zvolení Othenia hraběte Lichnowského, do té doby komtura v Měcholupech, do čela českého velkopřevorství se ukázalo vzhledem k jeho mimořádným kvalitám jako jedno z nešťastnějších rozhodnutí zdejších maltézských rytířů (nejen) v 19. století.

Othenio Bernhard Julius Eudoxius Maria říšský hrabě von Lichnowský-Werdenberg se narodil 7. května 1826 na zámku Hradec nad Moravicí do původně polské rodiny knížat Lichnowských z Voštic.³¹⁹ Jeho strýc Dominik hrabě von Zichy, biskup v uherském Veszprému, se zasadil o to, že se mu dostalo velmi dobrého vzdělání a výchování.³²⁰ V mládí nastoupil do armády a byl znám jako temperamentní voják. Vojenskou kariéru Othenia Lichnowského však předčasně ukončilo vážné zranění plic po souboji na pistole s hrabětem Waldsteinem z dubna roku 1847.³²¹ Ačkoliv se z tohoto zranění částečně vyléčil, jeho následky jej provázely po zbytek života.

Musel tedy nalézt nové životní poslání a dne 20. května 1853 vstoupil do noviciátu v Maltézském řádu jako justiční rytíř. Velkopřevorem v té době byl František Khevenhüller-

³¹⁹ První doložené zmínky o rodině knížat Lichnowských spadají do 14. století, ve kterém se rodina poprvé objevuje ve Slezsku. Podle rodové legendy pocházejí Lichnowští ze starobylého burgundského rodu Granson. Ačkoliv žila rodina ve Slezsku již od středověku, mezi vyšší rakouskou aristokracii začala pronikat až na počátku 18. století, když byl 18. srpna 1702 do českého stavu svobodných pánů povýšen František Bernard (1664–1747), kterého o pět let později 31. srpna 1707 následoval i jeho bratr Maximilian Ladislaus (+1738). František Bernard nadále stoupal v rámci šlechtické hierarchie, když byl v roce 1721 povýšen do českého a 1. ledna 1727 také do říšského hraběcího stavu. Jeho syn František Leopold (1690–1742) díky sňatku s Marií Barborou hraběnkou von Werdenberg rozšířil rodové jméno a jeho vnuk Karel Gottlieb (1720–1788), který v roce 1777 získal panství Hradec nad Moravicí, byl v roce 1773 v Prusku povýšen do knížecího stavu. Ten byl rodině 31. prosince 1846 potvrzen také v Rakousku jako primogeniturně dědičný, takže se titulatura hlavy rodu ustálila na kníže Lichnowský, hrabě von Werdenberg a svobodný pán z Woschtitz. Ostatní členové rodu byli v hodnosti říšských hrabat a užívali jméno Lichnowský-Werdenberg. Významnými členy rodu byli kníže Karel (1761–1814), hudební mecenáš, díky němuž věnoval Ludwig van Beethoven rodině Lichnowských pět svých skladeb, a jeho syn kníže Eduard Maria (1789–1845), který působil jako spisovatel, genealog a historik (mimo jiné se zabýval historií Habsburků). Právě Eduard Maria kníže Lichnowský byl otcem pozdějšího knížete-velkopřevora Othenia Lichnowského. Ten se mu narodil z manželství s Eleonorou, rozenou hraběnkou Zichy. Othenio měl tři starší sourozence: Knížete Felixe, který se stal vojákem a významným pravicovým politikem, kromě toho byl také svobodným zednářem. Dne 18. září 1848 byl zavražděn ve Frankfurtu nad Mohanem německými nacionalistickými vzbouřenci, kteří protestovali proti takzvanému „příměří z Malmö“. Jeho bratry byli Karel, pruský generál jízdy a člen pruské panské sněmovny, skrze jehož potomstvo rod pokračuje až do dnešních dní a Robert, kanovník a později děkan olomoucké kapituly a papežský tajný komoří. Srov. Constantin von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, svazek 15 (ročník 1866)*, Wien 1866, s. 74–76; P. MAŠEK, *Modrá krev*, s. 161–162 a Rudolf Johann Graf MERAVIGLIA-CRIVELLI, *Der Bömische Adel*, Nürnberg 1886, s. 236.

³²⁰ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 182.

³²¹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 32.

Metsch.³²² Jednoduché sliby složil Othenio Lichnowský v roce 1859.³²³ V roce 1867, poté, co složil slavné sliby, se stal profesním rytířem a hned záhy, 1. května téhož roku, byl jmenován komturem v Měcholupech.³²⁴ Rychlost jeho postupu v rámci řádových struktur dosvědčuje, že se jednalo již tehdy o velmi schopného a energického člověka. Nedlouho po jeho jmenování komturem skončil dne 14. listopadu 1867 velkopřevor Khevenhüller Metsch a na jeho místo byl dne 2. prosince téhož roku zvolen František Kolowrat-Krakowský.³²⁵ Strmá kariéra novopečeného komtura Lichnowského pokračovala také pod tímto velkopřevorem, se kterým udržoval rozsáhlou korespondenci.³²⁶

V roce 1870 byl pověřen zajištěním financování výstavby a provozu hospicu v Tanturu.³²⁷ Díky svému podílu na této aktivitě, která značně přispěla k emancipaci celého Řádu, obdržel v roce 1871 řádový velkokříž a byl jmenován čestným baillim.³²⁸

O tři roky později, 15. června 1874, zemřel ve Strakoněch velkopřevor Kolowrat-Krakowský.³²⁹ Adeptem na zvolení novým velkopřevorem byl vedle Othenia Lichnowského také velkokříž-čestný bailli a komtur v Opavě Sigmund svobodný pán von Reischach (1809–1878), velmi úspěšný voják, který byl od roku 1862 na odpočinku a tedy plně ve službách Řádu.³³⁰ Reálnou nadějí na zvolení, vedle Lichnowského a Reischacha, měli

³²² Srov. např. Rangs-Liste und Personal-Status des hohen souverainen Johanniter-Ordens im Grosspriorate von Böhmen für das Jahr 1866, Wien 1866, nepag. (Dále jen „Rangs-Liste (1866)“).

³²³ Srov. např. Rangs-Liste (1866), nepag.

³²⁴ *Ruolo Generale del Sov.^o M.^E Ordine Gerosolimitano*, Roma 1871, s. 71. Dostupná z Archiv Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef, inv. č. 117–176, kart. č. 4. (Dále jen „Ruolo Generale (1871)“). Jiří Pořízka jeho jmenování nesprávně posouvá až na rok 1869, srov. J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 33.

³²⁵ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 180.

³²⁶ Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318.

³²⁷ Jan ŽUPANIČ, Michal FIALA, František STELLNER, *Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české*, Praha 2001, s. 143; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 269 a J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 33.

³²⁸ V literatuře je standardně uváděn rok 1872 (srov. M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 182 J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 33). Řádový velkokříž však obdržel Othenio Lichnowský již v roce 1871, konkrétně z rozhodnutí místodržícího velmistra Alessandra Borgii ze dne 30. května 1871. Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318, *Bulla Magnae Crucis pro Commendatario Fratre Othenio de Lichnowsky-Werdenberg*. Ve stejném roce byl Magistrální Bullou (rovněž datovanou 30. května 1871) také jmenován čestným baillim (ibidem, Frater Alexander Borgia Dei Gratia (...), Roma 30 Maggio 1871), o čemž Othenia Lichnowského informoval velkopřevor František Kolowrat-Krakowský dopisem zaslaným z Horní Libchavy dne 16. června 1871, uloženým v NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318.

³²⁹ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 181.

³³⁰ V roce 1873 byl povýšen do hodnosti polního zbrojmistra ad honorem. Srov. *Ruolo Generale (1871)*, s. 71 a Antonio SCHMIDT-BRENTANO, *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816–1918*, Wien 1907, s. 149.

také komtur v Brně Adolf Podstatzky-Lichtenstein (člen Řádu již od roku 1828) a komtur ve Fürstenfeldu Alexander Attems-Heiligenkreuz (člen Řádu od roku 1833).³³¹

Ve prospěch Othenia Lichnowského však hrálo jeho zapojení do stále probíhajícího a mimořádně prestižního projektu výstavby hospicu v Tanturu, ale také jeho značná energičnost, rozhodnost, charisma a snad i relativní mládí v porovnání s jinými vážnými kandidáty.³³² Nakonec byl kapitulou ve Vídni dne 2. července 1874 skutečně zvolen a k potvrzení jeho volby Magisteriem došlo 10. listopadu téhož roku.³³³

Jedním z jeho prvních rozhodnutí nového velkopřevora bylo přenesení sídla řádové provinciální kapituly z Vídně zpět do Prahy.³³⁴ První kapitolu sem Othenio Lichnowský svolal 24. června 1875. Hlavním tématem této kapituly, se kterým se obrátil na přítomné komtury a profesní rytíře, byla otázka, jak vrátit Řádu jeho někdejší slávu skrze původní poslání, tedy pomoc potřebným.³³⁵ Navázal tak na řešení problematiky zachování Řádu, které již dříve prosazoval kancléř Metternich a o které se snažili i jeho předchůdci Khevenhüller-Metsch a Kolowrat-Krakowský.

Velkopřevor Lichnowský v tomto ohledu našel velkou oporu u další velmi významné osobnosti Řádu té doby, jíž byl prof. Dr. Jaromír svobodný pán von Mundy, od 7. ledna 1870 magistrální rytíř českého velkopřevorství.³³⁶ Ten již za vlády předchozího velkopřevora intenzivně pracoval na vytvoření *Dobrovolné sanitní služby*. Jejím posláním bylo při válečných konfliktech zajišťovat transport raněných a nemocných vojáků z fronty do nemocnic v zázemí, a to pomocí sanitních vozů (nejprve koněspřežných, později automobilů) a především prostřednictvím sanitních vlaků, které české velkopřevorství díky osobnímu nasazení barona Mundyho a velkopřevora Lichnowského zřídilo a provozovalo – a to až do prvorepublikového období. Poprvé byly tyto vlaky nasazeny během rakousko-

³³¹ Ruolo Generale (1871), s. 66–71. Vzhledem k intenzivnímu zapojení tehdejšího komtura Othenia Lichnowského do nejužšího řízení velkopřevorství však platil již před svou volbou za hlavního kandidáta. Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318, Dokument „Papiere welche auf dem Kampf...“. Jedná se o řadu dokumentů uložených v zapečetěné obálce, která měla být otevřena až po smrti velkopřevora („*Nach meinem Tode erst zu eröffnen – FürstGrossprior Lichnowsky*“.) Tato obálka obsahuje četnou korespondenci s velkopřevorem Kolowratem-Krakowským, ve kterých se – vedle financování výstavby hospicu v Tanturu – řeší mimo jiné také otázky noviciátu, profesních rytířů a podobně. Poslední z dopisů pochází z 31. března 1874.

³³² Pro povahové rysy velkopřevora viz J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 36–47 a M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 184. Druhý citovaný zdroj je dobovým pramenem, který o něm hovoří například následovně: „*Kníže-velkopřevor Othenio Lichnowský-Werdenberg je nanejvýš energický muž s nejpevnějším charakterem, který neustává v následování svých velkomyslných záměrů, dokud nedosáhne svého cíle*“.

³³³ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 182.

³³⁴ *Ibidem*.

³³⁵ *Ibidem*, s. 183.

³³⁶ Srov. např. Ruolo Generale (1877), s. 116.

uherské okupace Bosny a Hercegoviny v roce 1878.³³⁷ Právě zřízení *Dobrovolné sanitní služby* a provozování sanitních vlaků se stalo nejslavnějším počinem českého velkopřevorství v moderní době a velkopřevor Lichnowský na tom měl lví podíl, stejně jako na zřízení nemocnice v Tanturu u Jeruzaléma, která byla významná především pro posílení poněkud ochablého sebevědomí Řádu a potvrzení jeho legitimacy.

Rostoucí úspěchy českého velkopřevorství, doprovázené vzestupem, či téměř „znovuzrozením“ Řádu v ostatních zemích, vyústily v obnovení úřadu knížete-velmistra skrze mimořádné papežské breve Lva XIII. z 28. března 1879.³³⁸ Tyrolský šlechtic Giovanni Battista svobodný pán von Ceschi di Santa Croce, který zastával od roku 1872 úřad místodržícího velmistra, se tak stal prvním velmistrem Maltézského řádu od 13. června 1805, kdy zemřel velmistr Giovanni Tommasi.³³⁹ Kongregace ritů (předchůdce dnešní Kongregace pro bohoslužbu a svátosti) pak velmistru 5. července 1879 přiznala právo „*těšit se poctám, které náležejí kardinálům*“;³⁴⁰ kníže-velmistr měl také dle Kongregace ritů mimo jiné právo účastnit se bohoslužeb celebrowaných svatým otcem vedle tribuny určené pro panovníky nebo být doprovázen k papežskému dvoru dvěma oddíly Švýcarské gardy.³⁴¹

Císař František Josef, jemuž Řád vděčil za významnou podporu při stavbě hospicu v Tanturu, se rozhodl s udílením poct nezůstat za Svatým stolcem pozadu a 27. prosince 1880 udělil maltézskému velmistrovi a jeho nástupcům rakouský knížecí titul.³⁴² Tím však přízeň, kterou císař projevoval Řádu, zdaleka nekončila. Nejvyšším rozhodnutím ze dne 2. dubna 1881 byl totiž do hodnosti rakouského knížete s predikátem „knížecí Milost“ povýšen také Othenio Lichnowský a jeho nástupci v úřadu českého velkopřevora, a to za humanitární činnost, kterou české velkopřevorství pod jeho vedením provozovalo. Toto povýšení se dle dobových záznamů všude setkalo s „opravdovým nadšením“.³⁴³ Vedle toho byl kníže-velkopřevor (tedy nikoliv převor pražského konventu, jak uvádějí některé zdroje)

³³⁷ Pro podrobné informace o Sanitní službě viz kapitolu 9.3. *Sanitní vlaky*.

³³⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 1157.

³³⁹ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 184.

³⁴⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 1158.

³⁴¹ *Ibidem*.

³⁴² *Ibidem*, listina č. 1159. Blíž k této problematice viz kapitolu 4.2. *Vazby Maltézského řádu na císařský dvůr ve Vídni*.

³⁴³ Srov. R. J. MERAUVIGLIA-CRIVELLI, *Der Bömische Adel*, s. 236 a M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 184.

ustanoven prvním zemským prelátem Království českého.³⁴⁴ Dne 26. srpna 1905 pak byl predikát knížete-velkopřevora polepšen na „Jeho Jasnost“.³⁴⁵

Othenio Lichnowský se tak stal v historii prvním českým knížetem-velkopřevorem.³⁴⁶ Netřeba zdůrazňovat, že spojení úřadů velkopřevora s důstojenstvím rakouského knížete značně pozvedlo prestiž Maltézského řádu v rámci rakousko-uherské společnosti. Velkopřevor Lichnowský se snažil, aby tato prestiž Řádu byla patrná také v jeho vnější reprezentaci. Díky Lichnowského iniciativě se opět v hojnější míře nosily modernizované řádové uniformy³⁴⁷ a kandidáti členství začali být znovu přijímáni do Řádu v pražském řádovém kostele Panny Marie pod řetězem během slavnostních ceremoniálů.³⁴⁸

Do Prahy byly, jak již bylo zmíněno, rovněž svolávány řádné provinciální kapituly. Mimořádné kapituly, svolávané ad hoc, se pak dle okolností konaly buď v Praze nebo ve Vídni.³⁴⁹ Protěžování původního sídla velkopřevorství však neznamenalo, že by velkopřevor Lichnowský byl českým vlastencem. Během jeho působení, okolo roku 1880, se například namísto tradičního názvu „české velkopřevorství“ začalo používat označení „česko-rakouské velkopřevorství“ či „velkopřevorství pro Čechy a Rakousko“.³⁵⁰

To však byla jen jedna z mála modernizujících inovací, které velkopřevor Lichnowský udělal. V ostatních záležitostech se snažil skrze návrat ke kořenům Řádu (ať již ve smyslu jeho špitálního poslání, nebo prostřednictvím reprezentační strategie – využívání řádových uniforem a prastarého, původního sídla českého velkopřevorství) znovuobnovit řádovou legitimitu v rámci rakousko-uherské společnosti.

V otázkách hospodaření se velkopřevor Lichnowský snažil o zavedení jednoduchého a racionálního správního systému řádových majetků. V rámci těchto snah neváhal na počátku osmdesátých let prodat nedávno získaný velkostatek Kurima v Horních Uhrách, který se potýkal s hospodářskými potížemi a jeho správa byla pro velkopřevorství poměrně problematická.³⁵¹

³⁴⁴ R. J. MERAUVIGLIA-CRIVELLI, *Der Bömische Adel*, s. 236.

³⁴⁵ Žádný jiný duchovní úřad tímto oslovením nedisponoval. K polepšení došlo v rámci širšího polepšování predikátů, když se stejné výsady jako knížeti-velkopřevorovi velkopřevorství pro Čechy a Rakousko dostalo také například knížecím rodům Porcia, Kinský, Clary und Aldringen, Paar, Pálffy, Collalto či Montenuovo. Srov. *Kleine Chronik*. Wiener Zeitung. 1905-07-27, čís. 196, s. 3.

³⁴⁶ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 184.

³⁴⁷ Viz kapitolu 4.4.1. *Uniformy*.

³⁴⁸ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 185. Pro proces přijímání do Řádu viz kapitolu 4.1. *Členství v Řádu Maltézských rytířů*.

³⁴⁹ Srov. např. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318, Protocoll über die am 7. Jänner 1879 zu Wien (...) abgehaltenen Special Assemblée.

³⁵⁰ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 116.

³⁵¹ Blíže se k této problematice vyjadřuje kapitola 10.1. *Řádový majetek v českých zemích*.

Na druhou stranu, v souladu se svým důrazem na reprezentativní stránku, neváhal do zbývajících majetků značně investovat. Nechal opravit či přestavět velkopřevorské zámky v Horní Libchavě, v Dětenicích i ve Strakonících.³⁵² V roce 1880 také zajistil, že byla v obci Slunečná zřízena samostatná farnost při kostele, který byl vystavěn z iniciativy místních rodáků (a to i přes nedostatek kněží, který v té době panoval). Správu kostela měli díky rozhodnutí velkopřevora na starosti kněží z Maltézského řádu a místní obyvatelé tak nemuseli docházet na bohoslužbu do 5 kilometrů vzdáleného kostela.³⁵³

Svou pozornost věnoval také Strakonícím, kde se zaměřil především na zřízení zámeckých (hradních) parků. Přinejmenším do lokálních dějin pak vstoupil jeho spor s židovskými bratry Ignácem a Leopoldem Steinovými, kteří dali v blízkosti strakonického hradu vystavět činžovní dům – zvaný místními „palác“ – z něhož bylo částečně vidět na nádvoří a do soukromých částí hradu. Aby tomu velkopřevor Lichnowský zamezil, nechal vystavět mezi tímto domem a hradem někdy v rozmezí let 1880–1886 vysokou zeď s věží a cimbuřím, která ve výhledu bránila. Proto byla místními nazývána „tructurm“, nebo „trucbašta“. Při tom si ale velkopřevor neodpustil drobnou provokaci a na věž nechal umístit kanon, který namířil přímo na balkon činžovního domu. Celý spor, který se řešil dokonce oficiální cestou, byl zakončen příkazem k odstranění kanonu, věž zůstala stát až do roku 1936, kdy byla odstraněna v souvislosti se stavbou silnice.³⁵⁴

Nejoblíbenějším sídlem velkopřevora Lichnowského se však staly Dětenice. Z pozice prezidenta správní rady České obchodní dráhy (Böhmische Commercialbahnen) nechal přivést do Dětenic železnici a vystavět zde nádraží. V Dětenicích také založil obecnou školu.³⁵⁵ S velkou péčí se pak věnoval zvelebování krásného dětenického zámeckého parku. Na rozdíl od řady jiných zámeckých pánů té doby tento park částečně otevřel veřejnosti, kterou k návštěvám parku dokonce vyzýval. Platil za uznávaného pomologa a staral se o ovocné stromy vysazené v alejích, byl také dobrý hospodář a znalec lesa. To souviselo s jeho vášní, kterou byl lov.³⁵⁶

Othenio Lichnowský zemřel v šest hodin večer dne 13. února 1887 v Meranu. Krátce před smrtí, v lednu roku 1887, postoupil operaci, během níž mu byl po letech vyňat projektil,

³⁵² M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 113–114 a 116.

³⁵³ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 185.

³⁵⁴ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 116.

³⁵⁵ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 186. Stavbu železnice podporoval také ve Strakonících. Dokumentace k tomu je částečně uložena v SOA v Třeboni, fond č. 178 VS, inv. č. 1504, sig. VIII-B-3, kart. č. 248.

³⁵⁶ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 186.

který v jeho těle uvízl po souboji s hrabětem Waldsteinem v roce 1847. K operaci se odhodlal kvůli výrazně zhoršenému zdraví, neboť podle matričního záznamu zemřel po devítiměsíční nemoci. Pohřben byl 20. února v Osenicích u Dětenic, v souladu se svým přáním.³⁵⁷

Svým působením ve funkci velkopřevora, během něhož začaly být provozovány slavné řádové sanitní vlaky, došlo k dokončení stavby hospicu v Tanturu, velkopřevorský úřad byl okrášlen knížecí důstojností a byla všeobecně pozdvihnuta reprezentativní stránka Řádu, završil dílo, které započali již jeho předchůdci velkopřevorové Khevenhüller-Metsch a Kolowrat-Krakowský. Správně pochopili, že cesta k opětovnému vzestupu Řádu vede přes renesanci jeho původního poslání, totiž zaměření se na humanitární aktivity.

3.3. Velkopřevorství v letech 1887–1918

Nahradit v jakékoliv funkci mimořádně schopného a úspěšného člověka je vždy složitý úkol, který v případě česko-rakouského velkopřevorství připadl roku 1887 Quidobaldu Josefu Antonínovi hrabě von Thun und Hohenstein. Quidobald (též „Guido“) hrabě Thun-Hohenstein se narodil 19. září 1823 a do Řádu vstoupil 12. května 1859.³⁵⁸ Od 1. května 1876 byl komturem peněžní komendy sv. Petra.³⁵⁹ Na rozdíl od svého předchůdce měl za sebou diplomatickou, nikoliv vojenskou minulost a vojenská rozhodnost knížete-velkopřevora Lichnowského jako by velkopřevorství v letech následujících po jeho smrti chyběla.³⁶⁰

Přítom období, které bylo jeho úřadu vymezeno, bylo náročné z hlediska ekonomického. Na jednu stranu se Rakousku-Uhersku v této době vyhýbaly vážnější válečné konflikty, na druhou stranu tento „zlatý věk“ umožnil ještě větší akceleraci narůstajícího sebevědomí nové šlechty a podnikatelských kruhů, které přinášely stále nové a nové hospodářské a finanční inovace, se kterými tradičně hospodařící velkopřevorství – na rozdíl od některých významných aristokratů – nezvládalo držet krok. Konec 19. století se tak pro velkopřevorství nesl ve znamení zřetelného hospodářského úpadku. Jeho počátky

³⁵⁷ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 41–42.

³⁵⁸ Rangs-Liste (1866), list 13.

³⁵⁹ Ruolo Generale (1877), s. 101.

³⁶⁰ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 118 a J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 52.

však spadají již do období velkopřevora Lichnowského, zde však byly dovedně maskovány velkopřevorovými úspěchy.³⁶¹

Ačkoliv by se mohlo zdát, že velký nástup ke slávě, který velkopřevorství pro Čechy a Rakousko zažilo v poslední třetině 19. století, souvisel s obdobím míru a hospodářského rozkvětu, kterému se české země těšily za vlády Františka Josefa I., opak byl pravdou. Velkopřevorství sice dokázalo bohatě využít možnosti technologického rozvoje (například pro potřeby sanitních vlaků), nicméně konzervativní povaha Řádu postupně vytvářela napětí v otázkách demokratizace společnosti a hospodaření. Z hlediska společenského se stala neudržitelná uzavřenost Řádu vůči osobám nearistokratického původu, jejichž vliv v této době znatelně narůstal. Z toho důvodu se začal postupně zvyšovat počet členů v hodnosti magistrálních rytířů či donátů (tedy nearistokratických členů Řádu). Tito noví členové dokázali Řádu přinést finanční prostředky, ale především své zkušenosti a vědomosti – zářným příkladem toho je osoba prof. Dr. Jaromíra svobodného pána von Mundy, autora konceptu *Dobrovolné zdravotní služby*, který byl vrchním lékařem velkopřevorství až do své smrti v srpnu roku 1894.³⁶² Toto otevírání se novým členům občanského původu však muselo být prováděno velmi obezřetně, aby nedošlo ke ztrátě prestiže Řádu v aristokratických kruzích, které za vlády Františka Josefa I. tvořily takřka hermeticky uzavřenou společnost okolo vídeňského dvora.³⁶³

Konzervativnímu velkopřevorství nepomohl ani hospodářský rozkvět monarchie. Othenio Lichnowský sice byl ještě schopen v tomto ohledu do určité míry „držet krok“ s úspěšnými aristokratickými rodinami a stále sílícími podnikatelskými kruhy, celkově však byl hospodářský systém velkopřevorství značně konzervativní, závislý především na pozemkové rentě. Ačkoliv se ve druhé polovině 19. století objevovaly určité snahy zakládat průmyslové provozy (nejčastěji cihelny) a velkopřevorství také investovalo do nákupu cenných papírů za účelem dosažení kapitálových výnosů, byla přesto jeho hospodářská základna poměrně homogenní a tato nedostatečná diverzifikace se ukázala být při probíhající agrární krizi poměrně problematická.

Jestliže Othenio Lichnowský mohl po svém nástupu do úřadu opravit velkopřevorské zámky a nákladně je přizpůsobit svým představám, jeho nástupce již tyto možnosti neměl.

³⁶¹ Pozn. autora: Jednoznačným projevem toho je nepříliš úspěšná investice do lihovaru na velkostatku Kurima (ještě za velkopřevora Kolowrata-Krakowského) a následný prodej tohoto velkostatku na počátku osmdesátých let 19. století.

³⁶² Neue Freie Presse, 24. August 1894, Nr. 10777, s. 4 (Selbstmord des Baron Jaromir Mundy).

³⁶³ J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 16.

Strakonická obecní kronika k období jeho úřadování stručně uvádí, že se během něj „*tuze spořilo*“.³⁶⁴ Na vině při tom nebyl pochopitelně jen samotný kníže-velkopřevor, ale i objektivní faktory. Během doby, kdy stál v čele rakousko-uherské řádové provincie, kulminovala v českých zemích agrární krize, která zde probíhala v letech 1873–1904 a svého vrcholu dosáhla v roce 1894/1895.³⁶⁵ To pro velkopřevorství, jehož financování bylo závislé především na hospodářských výnosech jednotlivých řádových velkostatků, které přes výše zmíněné dílčí snahy postrádaly výnosnější průmyslové provozy a zaměřovaly se převážně na zemědělskou produkci a lesnictví, představovalo závažné komplikace.

Kníže-velkopřevor Thun-Hohenstein pro jejich řešení nenalezl jiný způsob než prodej řádového majetku. Volba padla na nejmladší, ale také nejpůvabnější řádový velkostatek v Čechách, kterým bylo panství Dětenice – nejoblíbenější sídlo jak velkopřevora Kolowrata-Krakowského, tak jeho nástupce knížete-velkopřevora Lichnowského. Důvodem pro prodej velkostatku měla být skutečnost, že nebyl dostatečně rentabilní. Je až symbolické, že noví majitelé – pocházející z řad židovských podnikatelů, kteří zastávali zcela odlišnou obchodní strategii než konzervativní Řád – dokázali velkostatek, který koupili 22. května 1903 za 1 150 000 Korun, velmi rychle proměnit ve velmi výnosný majetek.³⁶⁶

Nejednalo se o první prodej pozemkového majetku, ke kterému muselo velkopřevorství přistoupit. Již roku 1847 se rozhodl velkopřevor František Khevenhüller-Metsch pro prodej zámku a panství Varvažov knížeti Schwarzenbergovi, za knížete-velkopřevora Lichnowského pak bylo prodáno i uherské panství Kurima a podobně.³⁶⁷ Přesto však tento prodej, k němuž byl kníže velkopřevor donucen z hospodářských důvodů, nebyl vyvážen během funkčního období knížete-velkopřevora Thun-Hohensteina žádnými výraznými úspěchy, a působí tak jako neblahá předzvěst eroze majetku velkopřevorství po první světové válce.

Ze získaných prostředků byl vytvořen takzvaný „Dětenický fond“ (někdy též označovaný za „Dětenickou peněžní doménu“), přičemž část těchto prostředků byla investována do cenných papírů, které slibovaly generovat kapitálový výnos. K roku 1914 byla hodnota cenných papírů v Dětenickém fondu vyčíslena na 500 812,48 Korun, tedy

³⁶⁴ SOkA Strakonice, fond č. 309 Archiv města Strakonice, inv. č. 129, Obecní kronika I., s. 39.

³⁶⁵ Ivan JAKUBEC, Zdeněk JINDRA, *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, Praha 2016, s. 163–164.

³⁶⁶ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 52.

³⁶⁷ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 28 a 188.

necelou polovinu prodejní ceny velkostatku.³⁶⁸ Dlužno také dodat, že z Dětenic byly před jejich prodejem odvezeny nejcennější řádové artefakty, jako například poháry používané při slavnostním přijímání nových rytířů (včetně poháru korunního prince Rudolfa), „jeruzalémská přilbice“ z časů křížových výprav, několik hlavní děl z řádových galér z doby působení na Rhodu a na Maltě a podobně.³⁶⁹

Na konci 19. století došlo ke změně v oficiálním pojmenování Maltézského řádu; „Suverénní johanitský řád“ (Souveräner Johanniter-Orden“) byl oficiálně přejmenován na „Suverénní Maltézský rytířský řád – L'ordre souverain de St. Jean de Jérusalem“, o čemž informoval tehdejší řádový vyslanec ve Vídni (a pozdější kníže-velkopřevor) Frā Rudolf Hardegg ministerstvo zahraniční 6. března 1899. Již 11. března téhož roku byly s touto změnu oficiálně obeznámeny také státní úřady.³⁷⁰

Kníže-velkopřevor Quidobald Josef Antonín hrabě von Thun und Hohenstein, c.k. komoří, císařský tajný rada a doživotní člen panské sněmovny zemřel 7. září 1904 na velkopřevorském zámku v Horní Libchavě.³⁷¹ Jeho nástupcem byl 16. října 1904 zvolen Jindřich princ von und zu Liechtenstein, syn císařského generála kavalerie Františka de Paula prince von und zu Lichtenstein a bratranec lichtenštejnského panujícího knížete Jana II.³⁷² Narodil se 16. listopadu 1853 a do Řádu vstoupil jako dítě 9. května 1859. Slavné sliby pak složil o osmnáct let později 25. května 1887.³⁷³ Kromě toho, že disponoval velkopřevorskými statky Strakonice a Horní Libchavou a peněžním kapitálem z prodaného panství v Dětenicích, byl také od 1. května 1899 s ohledem na svou ancienitu držitelem baillivy v Dožicích.³⁷⁴ Jindřichovi bratři Alfréd a Aloys se stali významnými rakouskými politiky, kteří rozhodně propagovali katolicismus a centralismus. Ačkoliv oba platili za konzervativce, především Aloys byl známý svým sociálním cítěním a snahou o

³⁶⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

³⁶⁹ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 118 a J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 52.

³⁷⁰ B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 164.

³⁷¹ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 118.

³⁷² Ibidem.

³⁷³ Srov. např. Rangs-Liste und Personal-Status des hohen souveränen Malteser-Ritter-Ordens im Groszpriorate von Böhmen und Österreich nach dem Stande vom 30. April 1912, Wien 1912, s. 7. Dostupný z Archiv Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef, inv. č. 117–176, kart. č. 4. (Dále jen „Rangs-Liste (1912)“).

³⁷⁴ Ruolo Generale (1905), s. 110.

zlepšení poměrů dělnictva, za což byl někdy nazýván „rudým princem“. Na druhou stranu byl ale také vnímán jako přesvědčený antisemita.³⁷⁵

Z hlediska správy velkopřevorského majetku a aktivit velkopřevorství je působení knížete-velkopřevora Lichtensteina poněkud kontroverzní. Na jedné straně se příliš nestaral o česká sídla, na druhé straně rozhodně nelze tvrdit, že by zanedbával řádové poslání. Vzhledem k tomu, z jaké rodiny pocházel, se předpokládalo, že je velmi bohatý, a především ve Strakonících doufali, že investuje do opravy hradu. K tomu však nedošlo. Kníže-velkopřevor Lichtenstein naopak do Strakonice téměř nejezdil a „většinu času trávil na honbách v dalekých krajinách“.³⁷⁶ Za dobu jeho úřadování zde došlo k propachtování zemědělských dvorů.³⁷⁷ Největším pachtýřem se stal František Šašek, původně uzenář z Plzně, který na zemědělské půdě strakonického velkostatku hospodařil až do pozemkové reformy.³⁷⁸

Ze správy řádových nemovitostí tak v případě knížete-velkopřevora Lichtensteina stojí za zmínku snad jen oprava kostela sv. Michaela Archanděla u Dožic v letech 1906–1907.³⁷⁹ Daleko lépe si ovšem kníže-velkopřevor Lichtenstein vedl v řádové charitativní činnosti. Správně vytyčil, že sílíci politické napětí povede k ozbrojenému konfliktu, a proto v letech před první světovou válkou důsledně dbal na to, aby byly sanitní vlaky připraveny k rychlému nasazení.³⁸⁰ Krátce před světovou válkou se rozhodl pomoci potřebným během první balkánské války, když vyslal zdravotní misi, která zřídila velmi úspěšnou nemocnici v bulharské Sofii.³⁸¹

Samotné první světové války se ale Jindřich von und zu Lichtenstein nedožil. Zemřel přibližně půl roku před jejím vypuknutím, dne 15. února 1914 ve Vídni.³⁸² Posledním knížetem-velkopřevorem během rakousko-uherského období se tak stal 21. února 1914 Jan Maximilián Rudolf hrabě zu Hardegg auf Glatz und im Machlande. V době zvolení již rozhodně nemohl být považován za mladíka, neboť se narodil 24. dubna 1851. Do

³⁷⁵ SOkA Strakonice, fond č. 309 Archiv města Strakonice, inv. č. 129, Obecní kronika I., s. 39.

³⁷⁶ Ibidem, s. 41.

³⁷⁷ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1428, sig. IV-A-2, kart. č. 231, Podmínky ku pronájmu dvorů na velkostatku Strakonickém (1905).

³⁷⁸ SOkA Strakonice, fond č. 309 Archiv města Strakonice, inv. č. 129, Obecní kronika I., s. 41. Dle strakonické obecní kroniky František Šašek „dokázal, co možno z půdy vyzískati. Sám se dvěma syny spravuje všechny 3 dvory: Na blátě, Mutěnický a ve Slaníku“.

³⁷⁹ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 118.

³⁸⁰ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 52.

³⁸¹ Působení této nemocnice blíže popisuje kapitola 9.2.3. *Nemocnice v Sofii (1912)* a M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 73–79.

³⁸² M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 118.

Maltézského řádu vstoupil jako justiční rytíř 10. května 1867 a 22. května 1878 složil slavné sliby.³⁸³ Od 1. května 1880 až do svého zvolení velkopřevorem byl komturem v Obyčcích.³⁸⁴

Jako v pořadí čtvrtý kníže-velkopřevor se musel vypořádat s jedním z nejtěžších období v dějinách česko-rakouského velkopřevorství. Na jeho bedrech ležela hlavní tíha humanitárních aktivit, které velkopřevorství provozovalo během první světové války. I díky snaze jeho předchůdce mohly být první sanitní vlaky nasazeny do akce velmi rychle po vypuknutí konfliktu. Postupně bylo během války provozováno hned osm sanitních vlaků, dále pět chirurgických skupin, které operovaly v bezprostřední blízkosti fronty a několik nemocnic a ozdravoven v zázemí. Kníže-velkopřevor dal také obnovit nemocnici v bulharské Sofii, která se krátce před světovou válkou velmi osvědčila.³⁸⁵

Pomoc, kterou poskytlo velkopřevorství pro Čechy a Rakousko během první světové války se řadí mezi největší soukromé humanitární počiny nejen v dějinách českých zemí. Sám kníže-velkopřevor, navzdory svému pokročilému věku a důležitému postavení, nezůstal při válce v bezpečí svých rezidencí v Praze, ve Vídni nebo na velkopřevorských zámcích, ale aktivně doprovázel sanitní vlaky při řadě jízd. V jednom případě byl při nehodě vlaku dokonce vážně zraněn.³⁸⁶

Na konci války stálo česko-rakouské velkopřevorství jako jeden z morálních vítězů, jakkoliv Rakousko-Uhersko utrpělo porážku, která vedla k jeho zániku. Během války totiž pomohlo více než čtyř stům tisícům raněných a nemocných, na což neváhalo vynaložit takřka veškeré své finanční prostředky. V tomto ohledu se rovněž velmi vyznamenali jednotliví členové velkopřevorství v různých hodnostech, kteří neváhali řádové dílo podporovat štědrými dary; jejich individuální pomoc v některých případech dosahovala výše stovek tisíc Korun, mnozí se také aktivně účastnili řádové humanitární činnosti ve funkcích velitelů vlaků či zdravotníků v řádových zařízeních.³⁸⁷ Velkopřevorství pro Čechy a

³⁸³ Rangs-Liste (1916), s. 7.

³⁸⁴ Rangs-Liste (1912), s. 8.

³⁸⁵ Pro popis humanitárních aktivit velkopřevorství pro Čechy a Rakousko viz kapitolu 9. *Charitativní dílo velkopřevorství pro Čechy a Rakousko*.

³⁸⁶ Peter BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*. In: Christian STEEB, Birgit STRIMITZER (Eds.), *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich*, Graz 1999, s. 207–229, s. 216.

³⁸⁷ NA Praha, fond č. 198 RM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, Zur Disposition Srov. Durchlaucht des hochwürdigsten Fürst-Grosspriors. Bližší informace jsou obsaženy například v kapitole 9.2.5. *Polní nemocnice provozované velkopřevorstvím pro Čechy a Rakousko během první světové války*.

Rakousko tak během války dostalo svému poslání a svým způsobem završilo dílo Othenia Lichnowského a barona Mundyho.

3.4. Působení Maltézského řádu v českých zemích během první a druhé Československé republiky

S koncem první světové války nastaly velkopřevorství pro Čechy a Rakousko nové komplikace, z nichž některé byly zcela neočekávané a bezprecedentní. Skutečnost, že Maltézský řád svým charakterem propojoval římskokatolickou církev a rodovou aristokracii způsobila, že se stal takřka ukázkovým příkladem organizace, proti nimž se nově vzniklá Československá republika vymezovala.³⁸⁸ V českých zemích se vznikem republiky došlo ke změně společenských pořádků. Dříve respektovaná a uznávaná instituce, kterou velkopřevorství až do roku 1918 bylo, najednou musela čelit například otevřené nenávisti pražské lůzy, která se chtěla „vypořádat“ s Habsburky, monarchií i římskokatolickou církví. V listopadu 1918 došlo k výhrůžnému srocování davů před řádovým kostelem Panny Marie Vítězné v Praze (Pražské jezulátko), u hlavního kostela velkopřevorství Panny Marie pod řetězem dokonce vandalové zničili pamětní desku, která připomínala jeho vyplnění husity.³⁸⁹ Ještě závažnější však byla takřka úplná obměna politických elit, což pro velkopřevorství, bytostně navázané na staré společenské a politické struktury, představovalo tíživý problém, spočívající v prakticky úplné absenci jakékoliv politické opory.

Přítom politické zastání by mu rozhodně přišlo vhod, neboť muselo čelit dvěma velkým výzvám s politickým přesahem. Tou první byla skutečnost, že Československá republika, na rozdíl od Rakouské republiky a Maďarska, nepřiznala Maltézskému řádu suverenitu a nedošlo zde ke zřízení řádového vyslanectví. Jednání o suverenitě probíhala po celé prvorepublikové období a z pohledu Řádu byla úspěšně zakončena až v roce 1939, když

³⁸⁸ Zdeněk HAZDRA, *From the Imperial Period to the Era of Democracy and Totalitarianism Regarding the Changes in the Position of the Nobility in the Bohemian/Czech Society in the First Half of the 20th Century*. In: Jiří BRŇOVJÁK, Jan ŽUPANIČ, (Eds.), *Changes of the noble society. Aristocracy and new nobility in the Habsburg Monarchy and Central Europe from the 16th to the 20th century. A collection of studies from sections P69 and P80 of the 11th Congress of the Czech Historians (14th–15th September 2017, Olomouc, Czech Republic)*, Ostrava 2018, s. 223–244. Srov. též Jaroslav ŠEBEK, *Der Tschechische Katholizismus im Spannungsfeld von Kirche, Staat und Gesellschaft zwischen den Weltkriegen*. In: *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918–1939*, Stuttgart 2002, s. 145–156.

³⁸⁹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 54. Bližší informace o těchto událostech se nepodařilo dohledat.

velkopřevorství našlo oporu v Republikánské straně zemědělského a malorolnického lidu, známější pod pojmem „Agrární strana“.³⁹⁰

Ještě tíživější byla hospodářská situace. Administrativu řádového jmění vykonával po rozpadu Rakouska-Uherska receptorát v Praze, v němž byl z počátku aktivní především řádový kněz Frā Jan Westfāl.³⁹¹ Jakkoliv před první světovou válkou nebylo řádové hospodaření v optimální kondici, především ve srovnání s úspěšnými aristokratickými a podnikatelskými rodinami, přesto mělo velkopřevorství k roku 1914 vybudovanou poměrně slušnou hospodářskou základnu sestávající z relativně rozsáhlého pozemkového majetku a kapitálového vlastnictví. Tento majetek se však měl v následujících letech téměř celý rozplynout. Důvodů eroze majetku velkopřevorství pro Čechy a Rakousko bylo hned několik.

Tím prvním byly enormní výdaje spojené s jeho charitativní činností během války, na kterou „bylo bez rozpaku obětavě vyčerpáno skoro celé jmění řádové.“³⁹² Finančnímu stavu nepomohly ani válečné půjčky, jež Řád poskytl Rakousku-Uhersku a které po válce takřka úplně ztratily na hodnotě. Rovněž kapitálové příjmy, které plynuly z předválečných cenných papírů, byly během války značně znehodnoceny, stejně jako se v tomto období výrazně snížily příjmy plynoucí z pozemkového vlastnictví.³⁹³

Druhým důvodem byla pozemková reforma, která velkopřevorství přímo připravila přibližně o 22 % jeho pozemkového vlastnictví.³⁹⁴ Vedle této přímé ztráty tížila maltézské rytíře také nejistota, co se stane se zbývajícím majetkem – první Československá republika totiž hned ve svých počátcích ukázala, že se nerozpakuje, alespoň nepřímo, sáhnout na soukromé vlastnictví, jak dokládá právě pozemková reforma nebo dávka z majetku, o níž bude pojednáno níže. Maltézský řád, respektive jeho kněžský konvent si v tomto ohledu udělal vlastní zkušenost, když byl pod hrozbou vyvlastnění donucen roku 1922 prodat velkostatek v Motole městu Praha pro jeho další území rozvoj.³⁹⁵ Za této situace, s ohledem na skutečnost, že velkopřevorství působilo také v – pro něj jednoznačně přátelštějším –

³⁹⁰ Tuto problematiku blíže popisuje kapitola 4.6. *Velkopřevorství pro Čechy a Rakousko v první Československé republice*.

³⁹¹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 145.

³⁹² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství (Víděň, 16. listopadu 1936).

³⁹³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

³⁹⁴ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 202.

³⁹⁵ *Ibidem*, s. 151.

Rakousku a tváří v tvář hospodářským potížím se velkopřevorství rozhodlo prodat značnou část svého pozemkového vlastnictví v českých zemích. Postupně tak byly v letech 1925 a 1926 prodány velkostatky Měcholupy, Horní Libchava, Strakonice, Dožice a Obytce, za což velkopřevorství utržilo přes 11 milionů korun (včetně peněz za velkostatek v Motole prodaný již v roce 1922).³⁹⁶

Třetí příčinou eroze majetku velkopřevorství byla takzvaná „dávka z majetku“, což bylo opatření zavádějící plošnou majetkovou daň progresivního charakteru (v závislosti na velikosti daňové základny), která dosahovala až 40% výše hodnoty majetku. V případě velkopřevorství pro Čechy a Rakousko přesahovala tato daň při svém původním předpisu částku 5 milionů korun.³⁹⁷ Nakonec došlo k jejímu snížení přibližně na polovinu, ovšem náklady na právní zastoupení, které muselo velkopřevorství za tímto účelem vynaložit, rovněž dosahovaly statisícových částek.³⁹⁸ Advokáti velkopřevorství se ale vedle dávky z majetku museli zabývat také pozemkovou reformou a prodejem velkostatků, takže s nimi ve skutečnosti byly spojeny milionové výdaje.³⁹⁹

Výše popsaným výzvám čelil 76letý kníže-velkopřevor Jan Maximilián Rudolf hrabě Hardegg, který však v roce 1927 usoudil, že toto břemeno je nad jeho síly a na svou funkci rezignoval. Kapitula konaná 28. ledna následujícího roku na jeho místo zvolila Frā Karla von Ludwigstorff, svobodného pána von Goldlamb.⁴⁰⁰ Karel von Ludwigstorff se narodil 22. října 1880 jako syn Leopolda svobodného pána von Ludwigstorff a v Jemnici na Moravě narozené Gabriely, rozené markraběnky Pallavicini. Do Řádu vstoupil jako justiční rytíř 24. ledna 1921, tedy až po rozpadu rakousko-uherské monarchie.⁴⁰¹ Krátce předtím, navzdory změněným společenským poměrům, musel složit šlechtické zkoušky dokládající jeho náležitý aristokratický původ. Dne 14. ledna 1921 potvrdili členové komise bailli František Hardegg a Frā Adam de Berzeviczy, že jeho původ je dostatečný, protože otec

³⁹⁶ Trhové smlouvy jsou uloženy zde: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1240, sig. 238, kart. č. 467 (Motol); NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 557, sig. 28A/h, kart. č. 288 (Měcholupy, Strakonice, Dožice); NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 563, sig. 28A/o, kart. č. 290; NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/5-6, kart. č. 179, Dopis inspektora Schmidta ze 2. srpna 1926 receptorství řádu; M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 129; NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Dopis Zemskému úřadu v Praze ze dne 13. února 1931.

³⁹⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Platební rozkaz čís. 912. Ze dne 29. března 1926.

³⁹⁸ Ibidem, Zápis ze zasedání kapituly roku 1928.

³⁹⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 575, sig. 28B/III, kart. č. 295, Dopis obsahující informaci o tom, kolik přibližně vyplatilo velkopřevorství Dr. Parkusovi.

⁴⁰⁰ Anton F. GATNAR, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden im Großpriorat von Böhmen und Österreich von 1918 bis 1937*. In: Christian STEEB, Birgit STRIMITZER (Eds.), *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich*, Graz 1999, s. 230–240, s. 230.

⁴⁰¹ Ruolo Generale (1929), s. 17.

Karla Ludwigstorffa byl blízce příbuzný s řádovým komturem Frä Josefem von Spangenberg d'Uyternesse a matka s bývalým justičním rytířem Alfonsem markrabětem Pallavicinim.⁴⁰²

Nový kníže-velkopřevor se rozhodl vyřešit především hospodářské potíže velkopřevorství. V roce 1929 byl změněn dosavadní způsob správy majetku, který byl nově po schválení Magistériem v Římě od 1. května 1929 spravován centrálně (namísto dosavadního odděleného spravování komend jednotlivými komtury).⁴⁰³ Rozhodl se také investovat finanční prostředky, které velkopřevorství získalo prodejem svých českých majetků, do nákupu nových velkostatků. V roce 1928 tak byl zakoupen velkostatek Ligist ve Štýrsku za necelých 9 milionů Kč.⁴⁰⁴ Na sklonku stejného roku pak byl zakoupen ještě rozlehlý velkostatek Dohé na Podkarpatské Rusi, a to za 19 milionů Kč.⁴⁰⁵ Problémy s financováním tohoto nákupu, nutné vysoké investice do infrastruktury velkostatku a nedostatečné výnosy, které z něj plynuly, však přerostly ve vážný hospodářský problém, který muselo velkopřevorství intenzivně řešit prakticky po celá třicátá léta 20. století, na jejichž konci se podařilo velkostatek prodat československému ministerstvu zemědělství.⁴⁰⁶

Jednou z hlavních překážek, která po celé prvorepublikové období bránila velkopřevorství uspět ve své snaze dosáhnout uznání suverenity ze strany Československa a případně získat pomoc ve svých hospodářských záležitostech, byla skutečnost, že svou působností v podstatě kopírovalo značnou část území rozpadlé monarchie. Právě působení česko-rakouského velkopřevorství na území více států bylo jedním z hlavních problémů v očích československých vládních představitelů. Řád však rozdělení tohoto svého tradičního velkopřevorství odmítal, a to i přes smířlivé návrhy, se kterými přišel například v první polovině třicátých let elitní řádový vyjednaváč, diplomat a politik markýz Theodoli, který přijel z Itálie jednat o těchto otázkách s představiteli československé vlády, především s Edvardem Benešem, se kterým se osobně znal z doby první světové války.⁴⁰⁷

Paradoxní je, že k rozdělení česko-rakouského velkopřevorství nakonec skutečně došlo, ale z důvodů úplně jiných, než se očekávalo. Jestliže se v polovině třicátých let řešila v Rakousku otázka, zda hospodářské problémy velkopřevorství v Československu mohou

⁴⁰² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. č. 473, Zpráva o šlechtické zkoušce Karla svobodného pána Ludwigstorffa z 14. ledna 1921.

⁴⁰³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Dopis potvrzující schválení správních změn.

⁴⁰⁴ Ibidem, Dopis z 9. srpna 1928 ohledně koupě panství Ligist a související půjčky (interní).

⁴⁰⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 557, sig. 28A/h, kart. č. 288, Dohé – tržová smlouva (podepsaný originál ze dne 29. prosince 1928).

⁴⁰⁶ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 154.

⁴⁰⁷ Viz kapitolu 8. *Suverenita*.

ohrožit také rakouské majetky, o pár let později se problém úplně otočil.⁴⁰⁸ Po zabrání Rakouska nacistickým Německem v březnu roku 1938 se řádový majetek v Rakousku dostal kvůli protinacistickému a konzervativnímu smýšlení členů Řádu pod německou správu, přičemž příslušným pověřencem byl jmenován Dr. Ing. Otto Bredt. I to lze považovat za určité řádové vítězství, protože původní záměr říšské vlády byl Řád v Rakousku zcela zrušit, což se neuskutečnilo jen díky intervencím italského ministra zahraničí Galeazza hraběte Ciana.⁴⁰⁹

Kvůli faktickému záboru rakouského řádového majetku a s ohledem na reálnou hrozbu, že by se německá správa mohla vztahovat také na majetky velkopřevorství v Československé republice, rozhodlo řádové ústředí v Římě, že dosavadní česko-rakouské velkopřevorství bude rozděleno na dvě samostatné instituce: české velkopřevorství a rakouské velkopřevorství. Rozhodnutí učinil dne 4. srpna 1938 kníže-velmistr Chigi, oficiálně k němu došlo 8. srpna téhož roku a Československo tuto skutečnost akceptovalo 12. ledna 1939, přičemž i díky tomuto rozdělení došlo z jeho strany k pozdějšímu uznání řádové suverenity.⁴¹⁰ Rozhodnutí knížete-velmistra o rozdělení velkopřevorství předcházel kongres Maltézského řádu, který se konal 11. až 15. července 1938 v Budapešti.⁴¹¹ Obě velkopřevorství jsou dodnes považována za nástupce a pokračovatele starobylého velkopřevorství českého. Jejich nejvyšší představitelé tak například nadále mohli používat takřka unikátní hodnost kníže-velkopřevor.

Dlužno dodat, že v prvorepublikovém období vedle knížat-velkopřevorů hráli důležitou úlohu ještě další osobnosti z řad Maltézských rytířů. Po rozpadu monarchie významným způsobem vzrostl vliv infulovaného převora pražského konventu Frā Josefa Hammerschmieda, který se stal jedním z hlavních reprezentantů velkopřevorství v Republice československé. Důležitou roli hrál také Camillo hrabě Arco, jenž ve třicátých letech zastával klíčový úřad pražského vicekancléře a ze své pozice vedl řadu důležitých jednání s řádovými i státními představiteli.

Vicekancléř Arco také již v roce 1935 apeloval na knížete-velkopřevora, aby se obrátil na knížete-velmistra s návrhem uspořádání konference všech evropských řádových

⁴⁰⁸ Viz kapitolu 15. *Investice jako nástroj konsolidace majetku velkopřevorství.*

⁴⁰⁹ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 128.

⁴¹⁰ *Ibidem*, s. 129

⁴¹¹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 81.

organizací na neutrálním místě, na které měly být projednány možnosti ochrany členů Řádu a řádového majetku v případě vypuknutí války.⁴¹²

Klíčovými postavami závěrečného období první republiky byli z hlediska velkopřevorství pro Čechy a Rakousko také Dr. Josef Pluhař a pražský arcibiskup Karel Boromejský kardinál Kašpar, kteří se zasloužili o skutečnost, že Maltézský řád našel oporu u agrárníků. Díky tomu získal konečně ve druhé polovině třicátých let 20. století tolik potřebnou politickou oporu, která mu pomohla, alespoň krátkodobě, vyřešit problémy sužující ho v podstatě po celé prvorepublikové období.⁴¹³

⁴¹² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis vicekancléře adresovaný knížeti-velkopřevorovi ze dne 22. října 1935.

⁴¹³ Pro sblížení s agrárníky viz kapitolu 4.6.1. *Styky velkopřevorství s představiteli agrární strany*, pro řešení otázky řádové suverenity viz kapitolu 8. *Suverenita* a pro řešení hospodářských potíží ve třicátých letech viz kapitolu 15. *Investice jako nástroj konsolidace majetku velkopřevorství*.

4. Postavení Řádu a jeho členů v letech 1874–1938

Zásadní roli pro každou instituci hraje její zasazení ve společnosti, ve které působí. Maltézský řád v tomto ohledu není výjimkou. Je zjevné, že se díky svému aristokratickému charakteru a konzervativnímu smýšlení daleko lépe prosazoval v monarchistickém období, kde se těšil přízni panovníka i většiny nejvyšších kruhů a představoval takřka nedostižný, ale o to lákavější cíl pro nově vznikající elitu. Těch několik málo zástupců nové šlechty (či dokonce neurozených osob), kteří v této době do Řádu pronikli, se díky tomu mohli přiblížit jinak značně uzavřené společnosti rakouské aristokracie. Řád v této době také (až na výjimky) nezanedbával svou reprezentaci.

Ze stejných důvodů však byl Řád obtížně kompatibilní s prostředím v nově vzniklé republice. Do té doby přínosné vazby na císařský dvůr a ukotvení Řádu ve strukturách katolické církve představovaly v těchto nových společenských poměrech naopak značnou komplikaci. Řád se tak musel snažit najít cestu, jakým způsobem si v této nově vzniklé, občanské společnosti najít své místo. Na jedné straně se sice nenaplnila obava, že se zánik monarchie negativně promítne do prestiže Řádu mezi potomky aristokratických rodin (žijících převážně v Rakousku), na druhé straně finanční vyčerpání za války a následná hospodářská opatření a celkově proticírkevní a protiaristokratické směřování první republiky (ve které Řádu zpočátku chybělo politické zastání a kontakty) mu znemožňovaly ve větší míře realizovat své původní poslání – humanitární činnost – díky které by svou existenci mohl snáze legitimizovat.

4.1. Členství v Řádu Maltézských rytířů

Ve šlechtických rodinách po dlouhý čas platil princip primogenitury.⁴¹⁴ To znamenalo, že dědicem převážné většiny rodových statků – často uskupených ve formě fideikomisů – se stával nejstarší syn. Jeho mladší bratři se pak zpravidla museli spokojit mnohdy s vojenskou nebo církevní kariérou.⁴¹⁵ Maltézský řád nabízel spojení obou těchto světů; profesní členové Řádu (tedy v kategorii justičních a profesních rytířů, případně vyšších stupňů první řádové třídy) byli v pravém slova smysl duchovními osobami, zároveň

⁴¹⁴ Pozn. autora: V řadě starých rodin funguje tento princip i v současné době, ačkoliv již není právně podložen například existencí institutu fideikomisu (rodového svěření). Hierarchie a rozdělení majetků v rámci rodiny je tak v dnešní době možné chápat jako odraz úcty k tradicím a rodinné historii, které jsou si příslušníci starých rodin zpravidla vědomi.

⁴¹⁵ Pozn. autora: Církevní kariéra se většinou týkala až třetích či dalších synů, protože v případě, že dědic rodu nemohl mít z jakéhokoliv důvodu potomstvo, přešla povinnost zachování rodu na jeho mladšího (většinou právě druhorozeného) sourozence. Velmi často tak vstupovali do církevních služeb až nejmladší synové.

ovšem postrádali kněžské svěcení a některé s ním spojené církevní pravomoci. Pokud se šlechtic rozhodl vstoupit do rytířské větve Maltézského řádu, většinou se tak před ním uzavírala „klasická“ duchovní kariéra v rámci církevních struktur.⁴¹⁶ Tato nevýhoda byla na druhou stranu vyvážena řadou jiných, pozitivních faktorů. Ty vycházely ze skutečnosti, že maltézští rytíři tvořili veskrze aristokratický řád, který svým vnitřním uspořádáním odpovídal potřebám nejvyšších společenských kruhů. Jednak nabízel více než důstojnou alternativu ke klasické církevní kariéře – vždyť komtuři, bailliové, velkopřevorové, natož pak kníže-velmistr se vážností svého postavení více než vyrovnali proboštům, biskupům či arcibiskupům a jiným církevním prelátům, výrazným pozitivem bylo navíc po dlouhou dobu prolnutí s vojenským světem.

Ačkoliv Řád po pádu Malty v roce 1798 již nadále nevydržoval flotilu a vlastní vojsko, řada jeho členů působila v armádě i během 19. století a dosáhla zde velmi vysokých hodností.⁴¹⁷ Jednoznačně kladným aspektem pak bylo odpovídající hmotné zajištění, na nějž člen Řádu dosáhl v případě, že splnil určitá kritéria. Až na výjimky byl jedním z hlavních kritérií čas. Jakmile se stal člen Řádu profesním rytířem, začalo se s ním potenciálně počítat jako s možným komturem. V zásadě pak jen čekal na to, až se uvolní některá z řádových komend (například tím, že její dosavadní držitel obdrží prestižnější komendu nebo v případě jeho úmrtí).

Pokud se profesní rytíř stal držitelem komendy, stal se také komturem, což byla hodnost odrážející skutečnost, že je daný člen Řádu držitelem a uživatelem jednoho z řádových velkostatků.⁴¹⁸ Svěření tohoto velkostatku do rukou člena Řádu rozhodně nebylo jen symbolické. Komtur (nebo držitel vyšší řádové hodnosti) mohl s velkostatkem nakládat v podstatě jako se svým majetkem, pouze musel odvádět do *Commun Tesoro* předepsané poplatky (především response) a nesměl bez svolení řádového vedení velkostatek zcizit ani zatížit dluhem. Jednou za čas bylo jeho hospodaření na velkostatku také podrobováno kontrole (tzv. „meliorační zkoušky“⁴¹⁹), která však měla spíše motivační nežli restriktivní

⁴¹⁶ Pozn. autora: To ovšem platí až pro novodobé řádové dějiny. Například český generální převor Jošt II. z Rožmberka (1430–1467) byl od roku 1456 zvolen biskupem ve slezské Vratislavi.

⁴¹⁷ Pozn. autora: Například velkopřevor František hrabě Khevenhüller-Metsch dosáhl hodnosti polního zbrojmistra.

⁴¹⁸ Pozn. autora: Především od 19. století (ale i dříve) existovaly také alternativy v podobě takzvaných „finančních komend“. Ty vznikaly většinou tak, že se reálný velkostatek prodal a peníze z něj utržené vytvořily fond, jehož kapitálové výnosy pak suplovaly výnosy z dřívějšího pozemkového vlastnictví.

⁴¹⁹ Meliorační proces je specifickou formou auditu hospodaření jednotlivých řádových velkostatků, která byla prováděna dle přesně stanovených pravidel za účelem zjištění, zda došlo od předchozí vizitace ke zlepšení. Pro bližší informace viz kapitolu 12.3. *Meliorační proces (vizitace řádových velkostatků)*.

charakter – když se držitel velkostatku projevil jako dobrý hospodář, mohla mu být přiřazena prestižnější řádová komenda a s tím také stoupaly jeho šance na další kariérní postup v rámci řádových struktur.⁴²⁰

Držitelé řádových velkostatků disponovali na těchto řádových majetcích rezidenčním právem. Na téměř každém řádovém velkostatku stál více či méně honosný zámek (v případě komendy v Měcholupech pak dokonce dva zámky, z nichž starší – dodnes stojící – sloužil potřebám správy velkostatku), který mohl řádový hodnostář užívat jako své sídlo. V praxi se však často dělo – obzvláště měl-li daný komtur nějakou funkci u dvora nebo v armádě – že tuto svou rezidenci využíval jen zřídka. I v tomto případě se ale mohl těšit z dalšího pozitivního aspektu, kterým byly výnosy ze svěřeného velkostatku. Z těch sice musel část odvádět do řádové pokladny a další část v rámci povinné meliorace⁴²¹ investovat do rozvoje velkostatku, stále však dokázaly jednotlivé řádové državy generovat dostatečné příjmy, aby pokryly často nákladný životní styl a potřeby svých držitelů.

Jelikož tedy hlavní rodové majetky a prestižní funkce hlavy rodu zpravidla zdědili jejich starší bratři, nabízelo členství v Maltézském řádu vítanou možnost dosažení významného společenského postavení a odpovídajícího hmotného zajištění. Oba tyto faktory jistě hrály velmi významnou roli, zároveň ale samy o sobě působí značně pragmaticky, až utilitárně. Ačkoliv nelze vyloučit, že pro některé z rytířů byly tyto faktory skutečně hlavní motivací pro vstup do Řádu, nelze zapomínat na další aspekt, který ve skutečnosti u mnohých z nich hrál rozhodující roli. Tímto aspektem byla upřímná zbožnost a rozhodná důvěra v poslání Řádu, a to jak na bitevním poli při ochraně víry, tak na neméně důležitém poli humanitárním, na kterém Řád bojoval proti bídě a utrpení potřebných, kteří jsou dodnes v řádové terminologii bez jakékoliv ironie označováni jako „naši Páni nemocní“.

Co se zbožnosti týče, členové rytířské větve Řádu – na rozdíl od svých kolegů v kněžské větvi – neměli formální teologické vzdělání. To však neznamená, že by se jednalo o negramotné jedince. Díky svému původu se jim dostávalo výchovy a vzdělání odpovídající aristokratické společnosti, ve které vyrůstali. V 19. století již bylo dávno samozřejmostí, že disponovali schopností číst a psát, měli zpravidla značné lingvistické znalosti, rozsáhlé dovednosti v oblasti hospodaření a podobně. Nedílnou součástí aristokratické výchovy a vzdělávání byla také soukromá výuka náboženství. Když Jiří

⁴²⁰ Srov. např. popis správy komend uvedený zde: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Odvolání proti platebnímu rozkazu berní správy v Praze II ze dne 29. března 1926 č. 912.

⁴²¹ Povinná meliorace bylo řádové nařízení, že určitá (procentuálně určená) část výnosů z hospodaření velkostatku musí být do tohoto majetku opět investována, aby bylo dosaženo jeho rozvoje.

Pernes popisuje život Františka Ferdinanda d'Este, píše o něm, že z něj vyrostl „člověk silně věřící, možno říci až bigotní katolík, nepřipouštějící o víře nejmenší pochybnosti, který neúčast na mši pokládal za jeden z nejhrošších prohřešků.“⁴²² U členů Řádu Maltézských rytířů lze předpokládat podobný přístup; doložitelně hluboce věřící byli například velkopřevorové Frā František Khevenhüller-Metsch i Frā Othenio Lichnowský.⁴²³

Jakkoliv tato ryzí zbožnost od dob osvětenství čelila především v řadách inteligence těžkým zkouškám, v případě Řádu Maltézských rytířů se během studia archivních pramenů a osudů členů Řádu ve sledovaném období (1874–1938) nepodařilo nalézt žádný doklad náboženského skepticismu, relativismu ani dalších tendencí, které byly jinak pro určitou část společnosti s rostoucí mírou sekularizace běžné. Ve své zbožnosti se pak v rakousko-uherském období mohli rytíři opřít o prostředí císařského dvora: vždyť císař František Josef I. i následník trůnu, kterým se stal po smrti korunního prince Rudolfa arcivévoda František Ferdinand d'Este, měli k víře stejný postoj. Poslední rakousko-uherský císař Karel I. byl pak dokonce římskokatolickou církví prohlášen za blahoslaveného a v současné době probíhá beatifikační proces jeho manželky, císařovny Zity.⁴²⁴

Co se týká druhého aspektu, tedy oddanosti řádovému poslání, tak ten lze doložit z konkrétního jednání jednotlivých členů Řádu. Pokud by jejich motivem pro vstup k maltézským rytířům bylo jen hmotné zajištění a společenské postavení, pak by jistě necítili jednotliví členové po dosažení významných postů v rámci řádové hierarchie potřebu vynakládat značné množství úsilí a prostředků pro charitativní díla, nebo vyměnit pohodlí svých rezidencí za nepříliš příjemnou službu v sanitních vlacích nebo řádových špitálech. Přesto se Frā Othenio Lichnowský i poté, co se stal českým velkopřevorem (k čemuž patřilo mimo jiné rezidenční právo na hradě ve Strakoncích, na zámcích v Dětenicích a Horní Libchavě a samozřejmě ve velkopřevorském paláci v Praze a řádovém sídle ve Vídni), neúnavně angažoval v projektu sanitních vlaků, v nichž se pak například během první světové války vystříдалo celkem 46 členů Řádu v roli velitelů vlaků, přičemž museli trávit dlouhé týdny a měsíce ve stísněných prostorách železničních vozů, vystaveni neustálému riziku nemocí, nehody či nepřátelského útoku.⁴²⁵

⁴²² Jiří PERNES, *O trůn a lásku: dramatický život a tragická smrt Františka Ferdinanda d'Este*, Praha 2007, s. 45.

⁴²³ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 37; M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 29.

⁴²⁴ Císař Karel byl prohlášen za blahoslaveného v roce 2004. Srov. např. Milan Novák, *Náš arcivévoda, císař a král Karel I. Rakouský v městě Brandýs nad Labem – Staré Boleslavi*, Brno 2011, s. 9–10.

⁴²⁵ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 212.

Výše uvedený text shrnuje ideová východiska k pochopení specifického postavení členů Řádu Maltézských rytířů, tedy společenství, které bylo z těchto důvodů velice prestižní během rakousko-uherského období, ale ze stejných důvodů problematické během období prvorepublikového, kdy se tento „archaický relikt minulosti“ setkával zpočátku takřka s averzí, později spíše s nepochopením a lhostejností.

Členství v Řádu bylo v první, delší části námi sledovaného období, tedy v letech 1874–1918, vnímáno jako mimořádně prestižní už s ohledem na svůj aristokratický charakter. Jakkoliv není bezezbytku pravda, že by byla rytířská větev Maltézského řádu v průběhu novověku zcela uzavřena kandidátů členství s neurozeným původem, přijetí takových osob mezi řádové rytíře bylo zcela ojedinělé a vztahovalo se spíše ke starší době.⁴²⁶

V obecné rovině ale platilo, že každý kandidát plnoprávného členství (tedy kandidát na profesního rytíře), musel složit takzvané „zkoušky předků“, respektive „Ahnenproben“, neboli „šlechtické zkoušky“ – „Adelsproben“. Ty se v souladu s *Code Rohan* v jednotlivých provinciích Řádu mírně lišily (s ohledem na místní zvyklosti).⁴²⁷ V českém velkopřevorství musel uchazeč členství v Řádu vykázat alespoň šestnáct šlechtických předků, což se kryje s nejnižším kritériem příslušnosti k aristokracii, respektive k takzvané první společnosti.⁴²⁸ Genealogické vývody, které uchazeči členství v Řádu před svým přijetím předkládají, se ukládají v řádovém archivu. Ten mimo jiné dodnes umožňuje nahlédnout na to, jakou podobu měly šlechtické zkoušky v námi sledovaném průběhu 19. a 20. století.⁴²⁹

Z dochovaných exemplářů šlechtických zkoušek je zjevné, že si jednotliví uchazeči obvykle dali velmi záležet na tom, aby jejich genealogické vývody byly co nejdelší a

⁴²⁶ Předpokladem pro přijetí za justičního nebo čestného rytíře, byl dle statutu „*původ z dobrého domu, zásluhy o církev či Řád nebo zásluhy o lidstvo*“. V kategorii čestných členů jsou tak do Řádu přijímáni například kardinálové svaté církve římské, a to bez ohledu na jejich původ. Šlechtické zkoušky nebyly vyžadovány ani pro členy rodin papežů (například pro papežova bratra a jeho potomky), srov. B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 242. Některé významné osobnosti však bývali do Řádu přijímány i v minulosti na základě „milosti“ velmistra. Tak se stal členem Maltézského řádu například také známý malíř Caravaggio, pocházející původně z neurozených poměrů. Srov. např. Andrew GRAHAM-DIXON, *Caravaggio: A Life Sacred and Profane*, New York 2012.

⁴²⁷ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 242.

⁴²⁸ Pojmy „první společnost“ a „aristokracie“ používá přední znalec dané problematiky Jan Županič pro označení úzké skupiny šlechtických rodin, která mohla vykázat bezchybný původ se čtyřiašedesáti, dvaatřiceti či alespoň šestnácti šlechtickými předky. Právě tento „bezchybný“ původ byl přitom hlavní (a v podstatě jediné) kritériem příslušnosti k první společnosti. Titul, postavení či majetek hrály až druhořadou roli, jakkoliv bychom mezi přibližně 470 rodinami, které patřily do první společnosti, nižší, než baronský titul nenalezli. V případě uzavření nerovnorodého sňatku – například s příslušnicí novošlechtické (tedy nearistokratické) nebo dokonce jen měšťanské rodiny se příslušník první společnosti z řad aristokracie diskvalifikoval, což se vztahovalo také na jeho potomky. Srov. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 16.

⁴²⁹ Šlechtické zkoušky některých členů jsou uloženy například v NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 659, sig. 6d/e/f, kart. č. 333. Zde jsou uloženy také příslušné předpisy a vzorová podoba genealogických vývodů.

nejpůsobivější. Za příklad lze uvést rodokmen profesního rytíře Alexandra hraběte von Attems-Heilligenberg. Je z něho patrné, že si vážil především vazeb na hraběcí rodinu Leslie: jeho praděd Franz Anton hrabě von Attems se v polovině 18. století oženil s Rosálií hraběnkou von Leslie. Zatímco rodokmen Attemsů je sledován právě jen k osobě Franze Antona, předkové ze strany hrabat Leslie pokračují ještě dalších šest generací, v rámci nichž se ženili za manželky ze skutečně velmi prominentních rodin – namátkou Carolus Cajetanus hrabě de Leslie, XVI. baron z Balquhainu, se oženil s Marií Theresií princeznou z Eggenbergu a jeho otec Jacobus Ernestus s Aloisií Marií Josefou princeznou z Lichtensteina.⁴³⁰ Rozsáhlé vývody pak předkládaly pochopitelně i další rytíři, obzvláště ti, kteří pocházeli ze starých a známých rodů, jako jsou Lobkowiczové, Thun-Hohensteinové a další. Tyto vývody pak byly potvrzovány dalšími věrohodnými šlechtici (ideálně z řad rytířů), kteří dosvědčovali jejich pravdivost.⁴³¹

To, že se členství v Maltézském řádu týkalo i potomků nejvýznamnějších aristokratických rodů, dokazuje například seznam členů Řádu k roku 1877. Mezi profesními rytíři bychom mimo jiné našli příslušníky knížecích rodiny Lichnowský-Werdenberg či Khevenhüller-Metsch a hned dva příslušníky velice významné hraběcí rodiny Thun-Hohenstein. Mezi justičními rytíři (tedy těmi, kteří ještě nesložili slavné sliby) se pak nacházeli hned čtyři členové knížecí rodiny Lichtensteinů či příslušníci rodin Thurn-Taxis, Thun-Hohenstein, Palffy, Hardegg zu Glatz apod.⁴³²

Jádrem Řádu byli členové první třídy, tedy profesní rytíři či profesové z kněžské větve Řádu. Jednalo se o členy, kteří se rozhodli složit slavné (nebo také „věčné“) sliby a svůj život nadobro spojit s Řádem. Před složením těchto slibů uchazeči členství skládali sliby jednoduché, které měly jen časný charakter (ale bylo možné je obnovovat). Rytířští členové, kteří složili tyto jednoduché sliby, se nazývali justičními rytíři. Po uplynutí stanovené lhůty se mohli stát buď čestnými a devočními rytíři (a tedy opustit první kategorii členství), časné sliby prodloužit (pokud nepřekročili maximální povolenou dobu), nebo se rozhodnout pro složení slavných slibů.

Tyto sliby skládali členové již od založení Řádu a ve středověku měly poměrně přísný formát. Přijímaný člen musel pronést následující sliby: „*Slibujeme před Bohem a naší*

⁴³⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 659, sig. 6d/e/f, kart. č. 333, Vývod předků Alexandra hraběte von Attems (narozen 1814).

⁴³¹ Srov. např. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. č. 473, Zpráva o šlechtické zkoušce Karla svobodného pána Ludwigstroffa z 14. ledna 1921.

⁴³² Ruolo Generale (1877), s. 91–93.

*milou Paní, před naším pánem Janem Křtitelem žít a zemřít v poslušnosti nadřízeného, jehož nám dá Bůh. Slibujeme, že budeme žít do smrti v čistotě a bez majetku. A ještě jeden slib skládáme, co nečiní žádný jiný člověk, neboť slibujeme, že budeme služebníky a otroky našich pánů nemocných.*⁴³³

Ačkoliv i sliby v pozdější době vycházely z této starodávné podoby, přeci jen jejich formulace byla o něco mírnější. Samotný proces přijímání do stavu profesních rytířů vypadal dle ceremoniálních pravidel z roku 1874 následovně: novic oděný v černé roucho (nebo v takzvané „Manto di Punta“) předstoupil s vytaseným mečem v pravici a hořící voskovou svíci v levici před kněze a poklekl. Kněz s využitím latinských formulí požehnal jak novice, tak jeho meč. Poté novic odevzdal svůj meč i svíci určenému rytíři a předal představenému Řádu, který jej přijímal (nejčastěji velkopřevor) svou přijímací „profesní bulu“, opravňující ho stát se profesním členem Řádu. Následně si vzal novic zpět svou svíci a poklekl před oltářem.

Řádový kancléř poté převzal tuto „profesní bulu“, postavil se na druhý stupeň schodů před hlavním oltářem a nahlas přečetl její obsah. Poté začala mše svatá, která probíhala ve standardní podobě až do čtení epištoly. Po jejím přečtení se kněz obrátil na velkopřevora (nebo jiného člena Řádu, který vedl proces přijímání) a zůstal potichu do doby, než mu velkopřevor pokynul, aby bohoslužba pokračovala.

V tuto chvíli odevzdal novic znovu svou svíci určenému asistujícímu rytíři, poklekl před velkopřevorem a ten se jej německy otázel, čeho si žádá. Novic odpověděl, že si přeje být přijat do společnosti rytířů sv. Jana Jeruzalémského. Následovalo několik dalších formálních otázek a odpovědí týkajících se deklarování splnění předepsaných požadavků členství a řádového poslání. Během toho převzal novic zpět svůj meč, zastrčil jej do pochvy a odevzdal velkopřevorovi. Ten mu jej po chvíli opět vrátil se slovy, že pro čestného a ušlechtilého rytíře není vhodné mít meč stále v ruce, a proto si jej má pověsit na levý bok, aby mohl pravou rukou sloužit Bohu, jeho čisté neposkvrněné Matce a Janu Křtiteli. Poté novic opět vytasil meč a předal jej velkopřevorovi, který jej plochou stranou meče třikrát udeřil na pravé rameno a řekl: „*Pro šlechtice je velká hanba být bit, proto byste měl tyto tři rány považovat za své poslední zneuctění.*“⁴³⁴ Poté novic převzal meč, předstoupil před oltář

⁴³³ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*, s. 181.

⁴³⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 45, sig. 30, kart. č. 17, Ceremoniell der feierlichen Profess-Ablegung und des Ritterschlages für die Justizritter des hohen souverainen Malteser-Ordens im Grosspriorate von Böhmen, Wien 1874.

a sekl jím do tří stran. Následně byly novici nasazeny pozlacené ostruhy, a nakonec opět převzal hořící svíci.

Se zasunutým mečem, s ostruhami a se svíci poklekl novic opět před oltář a mše svatá pokračovala. Po jejím skončení opět novic poklekl před velkopřevora (nebo jiného učeného představeného Řádu pověřeného přijímáním nových členů) a zopakoval svou žádost o přijetí do Řádu. Ten mu zopakoval závazky Řádu, především obranu víry a podporu a ochranu chudých, vdov a sirotků. Následovalo připomínání dalších úkolů a závazků, které se na sebe novic chystal převzít a také dotazy ohledně překážek vstupu do Řádu, například jestli není novic ženatý či zadlužený. Když vše zodpověděl, složil s misálem v ruce následující slib: „*Slibuji a přísahám Bohu všemohoucímu, jeho neposkvrněné Matce Marii a svatému Janu Křtiteli, (také) tomu, ať je to kdokoli, kdo mi byl určen svatým náboženstvím (myšleno svatou Církví, pozn. autora) a Jeho Eminencí velmistrem za představeného, prokazovat věčnou a stálou poslušnost, žít bez majetku a zachovávat čistotu.*“⁴³⁵

Poté přijal nový rytíř kompletní oděv profesního rytíře (určený pro bohoslužebné účely) a řádový kříž, načež byl celý proces přijímání zakončen latinskou modlitbou, kterou přednesl celebrující kněz.⁴³⁶ Podobnou podobu měl přijímací ceremoniál i v následující době, během níž docházelo jen k drobným obměnám (například k roku 1911 se slib skládal v latině), později také přestaly být používány ostruhy a podobně.⁴³⁷

19. a 20. století zažilo ale především velký rozmach kategorií rytířů, kteří nebyli plnoprávnými členy Řádu, neskládali sliby chudoby, čistoty a poslušnosti, ale přesto se podíleli na jeho působení, a to především v humanitární oblasti. I oni byli přijímáni většinou při slavnostním ceremoniálu a například během první světové války sloužili jako velitelé řádových vlaků, případně jako důležití řádoví úředníci či hodnostáři.⁴³⁸ Nejdůležitější kategorií této III. třídy byli takzvaní devoční rytíři (později se tato kategorie uváděla jako „čestný a devoční rytíř“ – toto označení jí zůstalo dodnes).

Kategorie čestných členů byla sama o sobě velice stará. Velký znalec řádových dějin B. Waldstein-Wartenberg ji dokládá již v době bezprostředně následující po vzniku Řádu,

⁴³⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 45, sig. 30, kart. č. 17, Ceremoniell der feierlichen Profess-Ablegung und des Ritterschlages für die Justizritter des hohen souverainen Malteser-Ordens im Grosspriorate von Böhmen, Wien 1874.

⁴³⁶ Ibidem.

⁴³⁷ Ibidem, Zeremoniell der feierlichen Profess-Ablegung und des Ritterschlages für die Justizritter des hohen souveränen Malteser-Ritter-Ordens im Grosspriorate von Böhmen und Österreich Wien 1911.

⁴³⁸ Např. Karel hrabě Belcredi, čestný a devoční rytíř, byl řádovým ekonomickým zmocněncem při vyjednávání s československou vládou. Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis adresovaný kancléřství do Vídně ze dne 31. ledna 1934.

když se v souvislosti s darováním kostela převorství St. Gilles okolo roku 1121 stali čestnými členy Řádu jistý Guielmus Salamonus s manželkou.⁴³⁹ Postavení těchto čestných členů se v průběhu času měnilo, po většinu existence Řádu však platilo, že čestní členové neměli takřka žádný vliv na jeho fungování, a to navzdory tomu, že například od roku 1603 mohl velmistr Řádu čestnému rytíři udělit hlasovací právo na provinciálních kapitulách.⁴⁴⁰

V průběhu 19. a 20. však začal počet čestných členů Řádu výrazně narůstat, zatímco množství justičních a profesních rytířů mělo v zásadě sestupnou tendenci:

Tabulka 1: Počet rytířských členů řádu v rozdělení podle jednotlivých kategorií a hodností

Kategorie/hodnost	1880	1900	1921	1932	1949
Profesní rytíři	40	45	29	26	20
Justiční rytíři	59	39	26	38	43
I. kategorie celkem	99	84	55	64	63
Čestní a devoční rytíři	969	1 078	1 175	1 563	1 883
Čestné a devoční dámy	119	111	155	196	272
Magistrální rytíři	23	37	95	444	1 500
III. kategorie celkem	1 111	1 226	1 425	2 203	3 655

*Zdroj: Berthold WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, Wien–München 1969, s. 215 a 217.*

K roku 1877 bylo ve III. kategorii v českém velkopřevorství celkem 201 rytířů, z toho 17 v nejvyšší hodnosti bailli čestný a devoční velkokříž, 178 v hodnosti čestný a devoční rytíř a 6 v hodnosti magistrálních rytířů.⁴⁴¹

Jakkoliv i mezi justičními a profesními rytíři figurovali šlechtici příslušející k významným aristokratickým rodinám, v kategorii bailli čestný a devoční velkokříž nalezneme skutečně špičky nejen vídeňského dvora. K českému velkopřevorství patřili v roce 1877 například bavorský král Ludvík II., belgický král Leopold II., saský král Albert, korunní princ Rudolf Habsburský, toskánský velkovévoda Ferdinand, arcivévoda Karel

⁴³⁹ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 21.

⁴⁴⁰ Ibidem, s. 164.

⁴⁴¹ Ruolo Generale (1877), s. 104–116. Pozn. autora: v této době se ještě neuvádělo slovo „čestný“, takže jednotlivé kategorie se v italském originále nazývají „Bali Gran Croci di Devozione“, „Cavalieri di Devozione“ a „Cavalieri di Grazia Magistrale“.

Ludvík, příslušníci rodů Sachsen-Coburg-Gotha, Jan kníže z Lichtensteina, Bedřich kardinál Schwarzenberg a řada dalších příslušníků panovnických dynastií a nejvyšší aristokracie.⁴⁴²

Pozorný čtenář jistě zpozoroval, že na seznamu českého velkopřevorství chyběla nejdůležitější osoba císařského dvora – sám císař František Josef. Jeho manželka císařovna Alžběta přitom do Řádu vstoupila již 14. května 1873.⁴⁴³ Sám František Josef však čekal se svým vstupem až do roku 25. března 1879.⁴⁴⁴ Lze předpokládat, že jeho členství v Řádu odráželo císařovu vděčnost za nasazení sanitních vlaků během okupace Bosny a Hercegoviny v roce 1878. Se vstupem císaře Františka Josefa do Maltézského řádu se pojí určitá zvláštnost. Maltézský řád každoročně vydává aktuální seznamy svých členů. Ti jsou v těchto seznamech rozděleni do skupin podle své kategorie (justiční rytíři, řádoví kaplani, čestní a devoční rytíři a podobně) a v rámci každé kategorie jsou pak řazeni na základě ancienity, tedy podle doby, kdy do Řádu vstoupili. Nejstarší komtur tak měl například v českém velkopřevorství právo na čestný titul *bailli anziano* a s ním spojenou držbu baillivy v Dožicích. Jelikož však bylo nepřípustné, aby byl císař hierarchicky řazen až za další členy Řádu ve stejné kategorii, tedy například za Jana knížete z Lichtensteina, který do Řádu vstoupil již v roce 1859, figuruje císař v těchto seznamech vždy na prvním místě. Následují příslušníci panovnických rodů (např. Habsburků, ale také Lichtenstinů) – od roku 1891 byl členem Řádu například František Ferdinand d'Este – a až za nimi jsou řazeni příslušníci ostatních rodin (například Alftred kníže zu Windisch-Graetz) či církevní hodnostáři (např. kníže-arcibiskup Leo kardinál von Skrbensky).⁴⁴⁵ Podobné výsady se dostalo i císaři Karlovi I., který se stal členem Řádu v roce 1914.⁴⁴⁶

Vedle toho byly příslušnicemi českého velkopřevorství také řádové dámy. Ženy se obecně v řádových seznamech objevují od druhé poloviny 18. století. Nejstaršími příslušnicemi českého velkopřevorství s devočním velkokřížem byly mexická císařovna-vdova Maria Charlotta (od roku 1858), rakouská arcivévodkyně Maria Carolina Cristina (od

⁴⁴² Ruolo Generale (1877), s. 104.

⁴⁴³ Ibidem, s. 105.

⁴⁴⁴ Rangs-Liste (1916), s. 26 a Ruolo Generale (1905), s. 115. V literatuře je občas uváděn nesprávný rok 1873, srov. B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 174.

⁴⁴⁵ Srov. např. Rangs-Liste und Personal-Status des hohen souveränen Malteser-Ritter-Ordens im Groszpriorate von Böhmen und Österreich nach dem Stande vom 30. April 1910, Wien 1910, s. 28. Dostupný z Archiv Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef, inv. č. 117–176, kart. č. 4. (Dále jen „Rangs-Liste (1910)“).

⁴⁴⁶ Srov. např. Rangs-Liste (1916), s. 26.

roku 1862) a rakouská arcivévodkyně Maria Annunziata (od roku 1865).⁴⁴⁷ Pozdější císařovna Zita vstoupila do Řádu spolu se svým manželem v roce 1914.⁴⁴⁸

K roku 1877 bylo v českém velkopřevorství celkem 21 dam, z toho 3 v hodnosti čestná a devoční dáma – velkokříž (kromě výše jmenované mexické císařovny-vdovy a arcivévodkyně Marie Caroliny byl devoční velkokříž udělen roku 1873 také císařovně rakouské a královně uherské Alžbětě). Zbylých 18 dam bylo v hodnosti čestná a devoční dáma. Z hlediska ancienity byla na prvním místě Elena hraběnka Mniszek-Buzenin, rozená princezna Liubomirská (přijata do Řádu 28. dubna 1842), Ludovica hraběnka Bissigen-Nippenburg, rozená svobodná paní von Warsberg (v Řádu od 2 září 1857), Maria Antonia princezna Hohenlohe-Schillingsfürst, rozená princezna Sayn-Wittgenstein (28. května 1861) a Leotina princezna Fürstenberg, rozená hraběnka Khevenhüller-Metsch (28. května 1861).⁴⁴⁹

4.2. *Vazby Maltézského řádu na císařský dvůr ve Vídni*

Z výše uvedených příkladů členů rytířské větve Maltézského řádu je naprosto zjevné, že tento Řád měl velmi těsné vazby na císařský dvůr. Čeští velkopřevorové, ale i jiní představitelé Řádu, udržovali s panovníkem i před tím, než se oficiálně stal členem Maltézského řádu, občasnou korespondenci,⁴⁵⁰ díky svému původu byli spřízněni s řadou z nejvýznamnějších osobností dvora a sami zastávali různé významné funkce. Například všichni čeští velkopřevorové až do zániku monarchie – ačkoliv nebyli virilisty – zasedali jako doživotní členové v panské sněmovně na říšské radě ve Vídni.⁴⁵¹ Právě aristokratický a vojenský charakter Řádu, jeho vesměs konzervativní postoje ke společenským (a hospodářským) otázkám, jeho humanitární činnost a jeho pevnost v otázkách katolické víry byly jistě aspekty, které konzervativní císař kvitoval. Vždyť i u jeho dvora platila na počátku 20. století stejná pravidla, jaká platila za vlády posledního mužského panovníka původního habsburského rodu Karla VI. v první polovině 18. století.⁴⁵²

⁴⁴⁷ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 120–121.

⁴⁴⁸ Srov např. Rangs-Liste (1916), s. 37.

⁴⁴⁹ Ruolo Generale (1877), s. 105 a 114–115.

⁴⁵⁰ Řádový archiv uchovává několik dopisů císaře Františka Josefa I., viz např. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318, Dopis císaře Františka Josefa ze dne 4. července 1878.

⁴⁵¹ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 116.

⁴⁵² J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 15. Pozn. autora: Karel VI. byl poslední mužský panovník, pocházející z rodu Habsburků. Jeho dcera Marie Terezie se provdala za Štěpána Lotrinského a jejich potomci tak tvoří habsbursko-lotrinskou dynastii, jejíž příslušníkem byl i císař František Josef I. a poslední rakousko-uherský císař Karel I.

Přesto v poslední třetině 19. století, po obnovení úřadu velmistra roku 1879, začal Řád vyvíjet snahy, aby pozice alespoň nejvyššího řádového představitele byla v rámci vídeňského dvora podpořena oficiálním postavením. Již 20. března 1607 sice císař Rudolf II. povýšil velmistra Alofa de Wignacourt do hodnosti říšského knížete, což 16. července 1620 potvrdil pro něj i jeho nástupce císař Ferdinand II. (s hodností se pojilo právo na oslovení *Výsost*),⁴⁵³ ovšem po zániku Svaté říše římské roku 1806 byla tato hodnost v rámci vídeňského dvora nejednoznačná. Celá záležitost nebyla řešena dříve především proto, že poté, co 13. června 1805 zemřel v Katánii na Sicílii kníže-velmistr Giovanni Battista Tommasi de Cortona, nastalo 75 let dlouhé období, během něhož byl Maltézský řád spravován místodržiteli velmistrovského úřadu, kteří pochopitelně na hodnost říšského knížete z titulu této funkce nárok neměli.

V květnu roku 1880, tedy přibližně rok po obnovení hodnosti velmistra 29. března 1879, se proto hlava Maltézského řádu a původem italsko-rakouský šlechtic Giovanni Battista Ceschi a Santa Croce rozhodl pro oficiální získání hodnosti u císařského dvora. Prostředníkem jednání se stal rakouský vyslanec v Itálii a čestný a devoční rytíř Maltézského řádu (od 18. března 1872) Felix hrabě Wimpffen.⁴⁵⁴ Zdá se, že se vídeňský dvůr rozhodl využít tuto příležitost k ještě bližšímu připoutání Maltézské řádu k Rakousku-Uhersku.⁴⁵⁵

Z řady jednání vyplynulo, že bude na velmistra v rámci císařského dvora pohlíženo jako na „nejmladšího rakouského kardinála“ s odpovídajícími poctami a zařazením v rámci dvorské hierarchie. Ale to pouze v případě, že se ke dvoru dostaví v řádovém oděvu a v doprovodu dvou justičních rytířů. V opačném případě mu měla náležet jen hodnost (a s ní související pocty a hierarchické zařazení) odpovídající nejmladšímu rakouskému knížeti – do této hodnosti měl být povýšen 28. prosince 1880.⁴⁵⁶ Svě postavení v rámci dvorské hierarchie pak měl moci velmistr vylepšit v případě, že by zastával ještě další oficiální funkci u dvora, například kdyby byl tajným radou nebo komořím. Podle původního návrhu se dokonce zdá, že aby mu byla vůbec knížecí hodnost přiznána, musel některou z těchto dvorských funkcí přijmout.⁴⁵⁷

⁴⁵³ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 36.

⁴⁵⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318, Dopis řádovému kancléři z 18. ledna 1880.

⁴⁵⁵ L. CALL, G. GATSCHER-RIEDL ve své knize *Weißes Kreuz auf rotem Grund* dokonce hovoří o 19. století z pohledu řádových dějin jako o století „rakouském“.

⁴⁵⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318, Dopis řádovému kancléři z 18. ledna 1880.

⁴⁵⁷ *Ibidem*.

Proti tomuto záměru se zdvihla vlna odporu, a to napříč všemi úrovněmi členů českého velkopřevorství.⁴⁵⁸ Dle jejich názoru by přijetím rakouské knížecí hodnosti (za výše popsaných podmínek) byla pošlapána důstojnost velmistra a citelnou ránu by utrpěla i suverenita Řádu. Proto členové českého velkopřevorství velmistra dokonce vybídli, aby tuto hodnost co nejrychleji „s vděčností odmítl formou, která se mu bude zdát vhodná“.⁴⁵⁹

To však velmistr nečinil a nejvyšším rozhodnutím ze dne 27. prosince 1880 (tedy o den dříve, než bylo původně plánováno), mu byla udělena hodnost rakouského knížete a přiznány pocty náležející kardinálovi, a to za následujících podmínek:

„Nejvyšší rozhodnutí ze dne 27. prosince 1880

Udělují velmistru suverénního johanitského řádu Johannu Baptistovi svobodnému pánovi Ceschi a Santa Croce a jeho nástupcům v úřadu velmistra po datu tohoto mého rozhodnutí hodnost rakouského knížete s predikátem „knížecí Milost“ a nařizují, aby se jeho osobě a jeho nástupcům při těch příležitostech, kdy se dostaví ke dvoru jako velmistr v řádovém oděvu a v doprovodu dvou justičních rytířů, dostalo oněch poct, kterých se na rakouském dvoře dostává kardinálovi.

Pokud se však dotýčný velmistr objeví na dvorní nebo církevní slavnosti nebo jiné události v jiné funkci, například jako tajný rada, komoří nebo člen panské sněmovny na základě zvláštního pozvání nebo v důsledku obecného oznámení, užívá podle tohoto rozhodnutí v těchto funkcích hodnosti rakouského knížete, bez ohledu na to, zda se objeví v řádovém oděvu či nikoliv.“⁴⁶⁰

Otázka přijetí rakouského knížecího titulu velmistrem Maltéžského řádu se řešila na provinciální kapitule česko-rakouského velkopřevorství, konané v únoru 1881. Členové kapituly vyjádřili politování nad tím, že velmistr tuto hodnost přijal, protože jej dle jejich názoru co do náležejících poct a hierarchie v rámci dvora řadila na nepříliš důstojné místo. Bylo připomenuto, že velmistřovi od 16. července 1620 náleželo daleko prestižnější postavení říšského knížete, což bylo do jisté míry přijetím hodnosti rakouského knížete

⁴⁵⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318, Dopis řádovému kancléři z 18. ledna 1880.

⁴⁵⁹ Ibidem.

⁴⁶⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 1159.

devalvováno (ačkoliv titul knížete Svaté říše římské zůstal nadále v platnosti).⁴⁶¹ Povýšení velmistra do hodnosti rakouského knížete tak bylo pro členy česko-rakouského velkopřevorství spíše zklamáním, neboť dle jejich názoru mělo velmistroví u dvora připadnout daleko důstojnější postavení.⁴⁶²

Zajímavé je, že prakticky stejné pocty se dostalo rovněž českému velkopřevorovi. Nejvyšším rozhodnutí ze dne 2. dubna 1881 byl totiž také Othenio Lichnowský-Werdenberg a jeho nástupci povýšeni do hodnosti rakouského knížete, rovněž s predikátem „knížecí Milost“, a to za humanitární činnost, kterou české velkopřevorství realizovalo. Na rozdíl od udělení rakouské knížecí hodnosti velmistroví se prý toto povýšení dle dobových záznamů všude setkalo s „opravdovým nadšením“.⁴⁶³

4.3. Otázka prestiže členství v Řádu a otevírání se rytířské větve osobám s nearistokratickým původem

Mimořádné postavení prvního česko-rakouského knížete-velkopřevora v rámci dvorské společnosti se odráželo také na záslužných a jiných řádech a vyznamenáních, kterých byl nositelem. Již na počátku roku 1877 obdržel Othenio Lichnowský od belgického krále Leopolda II. velkostuhu (respektive velkokříž) civilní třídy Řádu Leopoldova, nejvyššího řádu Belgického království. To dokazuje prestiž, které se tehdy osoba velkopřevora Lichnowského – a skrze ni i celé české velkopřevorství – v tehdejší Evropě těšila. Řád Leopoldův je dodnes nejvyšším belgickým vyznamenáním a ve své nejvyšší třídě – tedy velkostuze – se udílí zpravidla jen hlavám států a nejvyšším politickým špičkám.⁴⁶⁴

Tento řád však nebyl jediné uznání zahraničních panovníků, kterého se Otheniu Lichnowskému dostalo. Dne 26. dubna 1875 obdržel velkokříž Záslužného řádu Bavorské

⁴⁶¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318, Protokol z Kapituly konané v únoru 1881 a M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 116.

⁴⁶² V čele dvora stál panovník a jeho rodina, dále (řazeno hierarchicky, zjednodušeno) nejvyšší hofmistr, hlavy mediatizovaných říšských knížecích rodin, hlavy ostatních knížecích rodin ze Svaté říše římské, ministr císařského a královského domu a zahraničí, ostatní členové mediatizovaných knížecích rodů. Další vrstvu tvořily hlavy a příslušníci knížecích rodů povýšených po roce 1804 (tedy po rozpadu Svaté říše římské) a také církevní knížata, tedy například pražský kníže-arcibiskup nebo od roku 1881 právě také kníže-velkopřevor (a de facto i kníže-velmistr, ačkoliv ten disponoval také říšským knížecím titulem, který jej řadil v rámci hierarchie teoreticky výše). Srov. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 32.

⁴⁶³ Srov. R. J. MERAUVIGLIA-CRIVELLI, *Der Bömische Adel*, s. 236. a M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 184.

⁴⁶⁴ Dopis informující velkopřevora Lichnowského o udělení řádu (*Nous avous arrêté et arietons: Le Comte Othenio de Lichnowsky de Werdenberg est nommé Grand Cordon de l'Ordre de Léopold. Il portera la decoration civile.*) je uložen v NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318; *Leopold II. Roi des Belges*. Pro bližší informace o Řádu Leopolda viz František LOBKOWICZ, *Encyklopedie řádů a vyznamenání*, Praha 1999, s. 52.

koruny, 24. března 1877 mu saský král Albrecht udělil velkokříž Řádu Albrechtova.⁴⁶⁵ Již předtím byl nositelem pruských, ruských a dalších řádů a samozřejmě řady řádů rakouských.⁴⁶⁶ Pravděpodobně posledního z nich se mu dostalo nedlouho před smrtí, když dne 19. července 1886 rozhodl císař František Josef, že bude Otheniovi Lichnowskému udělen velkokříž Řádu Františka Josefa.⁴⁶⁷ Nositeli řady významných řádů byly také ostatní velkopřevorové a celá řada dalších maltézských rytířů.⁴⁶⁸

Ostatně mnozí z nich zastávali významné dvorské, vojenské či jiné funkce. Významnou vojenskou kariéru za sebou měli například již jmenovaní komtuři Frā Sigmund von Reischach (polní zbrojmistr, velitel Reischachovy divize) či Alexander Attems-Heiligenberg (polní podmaršálek). O kariéru v armádě usiloval i pozdější kníže-velkopřevor Lichnowský, který z ní však kvůli zranění odešel v hodnosti majora ještě před tím, než vstoupil do noviciátu Maltézského řádu.

K výše uvedeným kariérním postupům dopomáhal členům Řádu jejich aristokratický původ. Ve druhé polovině 19. století se ale v řadě profesních skupin začaly výrazně prosazovat neurozené osoby či příslušníci novošlechtických rodin a aristokracie začala být vytlačována ze svých tradičních pozic. Tato změna byla obzvláště markantní právě v armádě: jestliže k roku 1847 byla generalita císařské armády tvořena jen ze 7 % osobami měšťanského nebo novošlechtického původu, a zbylých 93 % připadalo na příslušníky aristokratických rodin, v roce 1878 byl stav již více méně vyrovnaný (generalita byla tvořena aristokraty ze 48 %) a v roce 1918 mohlo vykázat aristokratický původ a příslušnost k první společnosti pouze 25 % rakousko-uherských generálů.⁴⁶⁹

Podobně tak se neurozené osoby začaly prosazovat také v politice. V roce 1918 tvořili aristokraté v poslanecké sněmovně říšské rady jen 6% menšinu a své pozice si z politického hlediska udrželi jen tam, kde zůstal zachován kuriální volební systém. Naopak podstatně lépe si aristokracie stála například v oblasti diplomacie a její příslušníci se prosazovali rovněž jako správní úředníci – v obou těchto profesních skupinách si udrželi

⁴⁶⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318, Brevet für den Bailli und Grossprior des Souveränen Malteser Ordens im Grosspriorate von Böhmen Othenio Grafen Lichnowsky-Werdenberg etd. – Záslužný řád Bavorské Koruny; Decret über die Verleihung des Krosskreuzes vom Albrechtsorden an dem Geheimen Rath Grafen Lichnowsky-Werdenberg – Řád Albrechtův.

⁴⁶⁶ Nejvýznamnější řády jednotlivých velkopřevorů jsou uvedeny např. v M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*.

⁴⁶⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318, Dopis K.K. Minister des Inneren, 3464, ze dne 5. srpna 1886.

⁴⁶⁸ Srov. Eliška ČÁŇOVÁ, *Slovník představitelů katolické církevní správy v Čechách v letech 1848–1918*, Praha 1995, s. 28, 42, 44, 51 a 52.

⁴⁶⁹ J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 23.

aristokraté do konce monarchie nadpoloviční zastoupení: k roku 1918 bylo mezi diplomaty 56 % příslušníků rodové šlechty a mezi správními úředníky dokonce 57 %.⁴⁷⁰

Tomuto trendu odpovídají také profesní aktivity členů Maltézského řádu. Jestliže byl Othenio Lichnowský voják, jeho nástupce Quidobald Josef Antonín hrabě von Thun-Hohenstein byl profesní diplomat a stejně jako pozdější velkopřevorové Jindřich princ von und zu Lichtenstein a Jan Maxmilián Rudolf hrabě zu Hardegg auf Glatz und im Machlande byl s ohledem na svůj původ a postavení doživotním členem panské sněmovny na říšské radě.⁴⁷¹

Z výše uvedeného vyplývá, že druhá polovina 19. století otevírala do té doby takřka nedosažitelné možnosti osobám vzešlým z měšťanského prostředí či jiným lidem bez aristokratického původu. Značný nárůst těchto osob, které v řadě případů začaly kromě jiného také disponovat velkým finančním kapitálem a v neposlední řadě také inovativním myšlením a mimořádnými schopnostmi, nemohly ignorovat ani oba starobylé rytířské a tradičně aristokratické řády, které na území Rakouska-Uherska působily: s habsburskou dynastií svázaný Řád Německých rytířů a o něco starší, mezinárodně působící Maltézský řád.⁴⁷²

Maltézský řád tak začal do svých řad přijímat (v o něco hojnější míře než doposud) i osoby bez náležitého šlechtického původu, a to na základě jejich zvláštních zásluh o Řád nebo v oblastech řádového zájmu, tedy službě potřebným. Tyto osoby historicky netvořily samostatnou kategorii, ale jednalo se o rytíře, kteří byli do Řádu přijati na základě rozhodnutí velmistra jako rytíři z milosti. Od 19. století však začali tito členové občanského původu tvořit samostatnou kategorii takzvaných magistrálních rytířů, což je hodnostní skupina v rámci III. třídy řádové hierarchie.⁴⁷³

Počty těchto členů Řádu na přelomu 19. a 20. století pozvolna narůstaly. K roku 1877 bylo v českém velkopřevorství jen 6 magistrálních rytířů, z nichž všichni byli šlechtici, ovšem bez náležitého aristokratického původu, který by je opravňoval k přijetí do hodnosti česných a devočních rytířů. Celkem 5 z těchto magistrálních rytířů zdobilo své příjmení titulem svobodných pánů, zbývající pak mohl vykázat alespoň rytířský titul.⁴⁷⁴ K roku 1916 bylo v česko-rakouském velkopřevorství magistrálních rytířů 11. Tři z nich, Max Wladimir

⁴⁷⁰ J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 23.

⁴⁷¹ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 118–119.

⁴⁷² J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 256–259.

⁴⁷³ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 217.

⁴⁷⁴ Ruolo Generale (1877), s. 105 a 116.

svobodný pán von Beck, Richard svobodný pán von Bienerth a Guido svobodný pán von Haerdtl dokonce v hodnosti magistrální rytíř – velkokříž. Také v hodnosti prostých magistrální rytířů byla naprostá většina osob se šlechtickým (většinou baronským) titulem, ovšem jeden z těchto členů – Dr. Godfried Marchall žádný takový titul neměl.⁴⁷⁵

Z těchto počtů vyplývá, že ačkoliv možnost přijetí do rytířské větve Maltézského řádu pro osoby nearistokratického původu na přelomu 19. a 20. století existovala, nejednalo se o masovou záležitost a Řád si pečlivě vybíral, komu umožní vstup do svých řad. Při tom bral ohled především na to, aby přílišným přijímáním neurozených osob neodradil od členství zástupce aristokratických rodů.⁴⁷⁶ I z toho důvodu zůstalo členství v Maltézském řádu až do konce rakousko-uherské monarchie vnímáno jako mimořádně prestižní a exkluzivní. A to na rozdíl od udílení záslužných řádů, a dokonce i nobilitací, které v 19. století a na počátku století následujícího doznaly značné inflace a byly udíleny v do té doby nevídané míře.⁴⁷⁷ Výjimku v tomto ohledu představoval Vojenský řád Marie Terezie a samozřejmě nejprestižnější katolický světský řád – Řád Zlatého rouna.⁴⁷⁸

Příslušnost k Maltézskému řádu v hodnosti magistrálního rytíře tak demonstrovala z pohledu veřejnosti těsné vazby na rodovou aristokracii, byť se tito řádoví členové – a to ani v případě, že měli hodnost svobodných pánů – nestali její součástí. Ilustrativním příkladem osob, které mohly být do Maltézského řádu v této hodnosti přijati, je prof. MUDr. Jaromír svobodný pán von Mundy, který je zmiňován na mnoha místech této práce. Jednalo se o bohatého a vzdělaného šlechtice s dobrým, i když ne aristokratickým původem (ale skrze svou matku, pocházející z hraběcího rodu Kálnoky z Köröspataku, měl na aristokracii těsné vazby). Navíc se jednalo o člověka aktivního v tradičních oblastech zájmu Maltézského řádu – ve vojenství a ve zdravotnictví.

Nižší, ale stále prestižní kategorii členství pro osoby bez náležitého původu nebo postavení pak představovala hodnost řádových donátů – nástupců středověké kategorie služebných bratří. Ti byli hierarchicky rozděleni do dvou tříd (v rámci III. třídy členství), ale kromě toho existovali také justiční donáti, kteří tvořili neurozenou obdobu justičních rytířů (na rozdíl od rytířů, kteří si před jménem psali zkratku *Fra*, používali justiční donáti většinou zkratku *Conf.*). Také nezanedbatelná část donátů měla až do roku 1918 šlechtický titul, většinou rytířský, v některých případech ale i baronský. Přesto mezi řádovými donáty

⁴⁷⁵ Rangs-Liste (1916), s. 35.

⁴⁷⁶ Srov. např. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 258.

⁴⁷⁷ Srov. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 141.

⁴⁷⁸ *Ibidem*, s. 143 a 241.

náležícími ke třetí členské třídě bylo k roku 1916 hned 22 osob (z celkových 38 donátů), které šlechtický titul neměly.⁴⁷⁹ Mezi řádové donáty byli mimo jiné občas přijímáni zasloužilí řádoví zaměstnanci. Donátem se tak stal například důchodní strakonického velkostatku Václav Lukeš,⁴⁸⁰ ředitel téhož velkostatku Emilián Miltner,⁴⁸¹ nebo významný správce velkopřevorských statků ve Strakonících a v Dětenicích Alois Czernohorský, který byl od 28. ledna 1865 dokonce justičním donátem.⁴⁸² Kromě služby Řádu se od donátů očekávala také finanční podpora řádového díla.⁴⁸³ Na druhou stranu se mohli těšit společenské prestiží, kterou jim příslušnost k Maltézskému řádu – alespoň v monarchistickém období – přinášela.

4.4. *Řádové uniformy, heraldika a reprezentační prostory*

4.4.1. Uniformy

Jednou z možností, jak mohli dát členové Řádu tuto svou příslušnost najevo, bylo používání řádových uniforem. Ty hrály v rakousko-uherské společnosti velmi významnou roli. Velikou inspirací v tomto ohledu byla bezesporu samotná osoba císaře, kterého bylo možné vidět bez vojenské uniformy skutečně jen zřídkakdy.⁴⁸⁴ Tento jeho zvyk se ujal také u jeho poddaných, a to takřka ve všech společenských stupních.⁴⁸⁵ Uniforma se tak stala vnějším projevem příslušnosti k určité profesní (či společenské) vrstvě a její užívání se rozšířilo dalece nad rámec armády. Uniformy nosili státní úředníci, ale také zdravotníci, listonoši, železničáři, číšníci a podobně. Uniforma a její nositel tak jednoznačně deklarovali svou příslušnost k nějaké instituci či profesi, případně i odpovídající společenské postavení a sociální zajištění.⁴⁸⁶

⁴⁷⁹ Srov. např. *Ruolo Generale* (1877), s. 98 a 117–118 a *Rangs-Liste* (1916), s. 24 a 36–37 a J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 259–260.

⁴⁸⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 575, sig. 28B/III, kart. č. 295, Smuteční oznámení o úmrtí donáta Václava Lukeše ze dne 28. ledna 1928.

⁴⁸¹ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1517, sig. IX-A-3, kart. č. 253, *Smuteční oznámení o úmrtí donáta Emiliána Miltnera ze dne 15. října 1921*.

⁴⁸² *Ruolo Generale* (1877), s. 98.

⁴⁸³ J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 260.

⁴⁸⁴ Otto URBAN, *František Josef I.*, Praha 1991, s. 171.

⁴⁸⁵ V Uhrách bylo nošení uniforem trochu problematičtější. Zde byla ražena alespoň částečně uplatňovaná zásada, že „uniforma do parlamentu nepatří“, a tak musel například uherský ministr zeměbrany – aktivní generál – chodit do parlamentu v civilním oblečení. Srov. Bedřich HLAVÁČ, *František Josef I.: Život, povaha, doba*, Praha 1933, s. 180.

⁴⁸⁶ Srov. Milena LENDEROVÁ, Tomáš JIRÁNEK, Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, Praha 2020, s. 117.

Vzhledem k dějinným okolnostem mělo užití uniforem u maltézských rytířů dlouhou historií. Až do ztráty Malty v roce 1798 nesloužily řádové uniformy jen k reprezentačním a formálním účelům, ale vzhledem k vojenskému charakteru Maltézského řádu měly uniformy také svou praktickou funkci, podobně jako v jiných vojenských organizacích. Duální, duchovně-vojenský charakter Řádu, kladl ostatně specifické nároky na odívání jeho členů již od středověku. Z pochopitelných důvodů byla zapotřebí rozlišit oděv, který členové Řádu nosili v konventu a při duchovních příležitostech a oblečení, které na sebe brali rytíři do boje. Zatímco v duchovní rovině Řád zůstal věrný původní černé barvě⁴⁸⁷ s bílým křížem (nejprve klasickým, později osmihrotým⁴⁸⁸), v boji řádovým rytířům povolil roku 1259 papež Alexander IV. používat červený varkoč s bílým křížem.⁴⁸⁹ Podle poněkud romantického podání byla červená barva pro bojový oděv zvolena z důvodu, aby nepřítel neviděl, že rytíř krvácí a je tedy oslaben. Černý řádový plášť a červený bojový oděv byly statuty oficiálně zavedeny až roku 1278.⁴⁹⁰

Rozdělení barev mělo trvalý charakter, jakkoliv se podoba jednotlivých oděvů vlivem módy v průběhu času pochopitelně výrazně měnila. K černému – duchovnímu oděvu přibyla pro profesní rytíře roku 1663 štóla zvaná *cingulum militiae*, splývající z pravého ramene k levému boku, přičemž se nosí přes levé předloktí.⁴⁹¹ Tato štóla viditelně odlišuje profesní rytíře s věčnými sliby od justičních rytířů, kteří složili jen sliby časné.⁴⁹²

Módním vlivům pochopitelně více podléhal „válečný oděv“, který se v průběhu času vyvinul do podoby uniformy. Její již dříve zavedenou a užívanou podobu v českém velkopřevorství stanovuje oběžník velkopřevora Karla Boromejského Josefa hraběte z Morzina (ve funkci 1835–1846), sepsaný na komendě v Mailbergu dne 12. srpna 1836.⁴⁹³ Uniformy se v té době skládaly z červených (respektive šarlatových) fraků s vysokým límcem, výraznými, na hrudi spojenými klopami černé barvy a ze zlatých nárameníků s vyšívanými maltézskými kříži. Kalhoty byly vyrobeny z bílého kašmíru (černé kalhoty

⁴⁸⁷ Černá barva byla vymezena pro řádové rytíře bulou papeže Lucia III. z roku 1184. Pro služební bratry byla vymezena šedá či hnědá barva. Srov. M. SKLENÁŘ, T. URBAN, *Odznaky a heraldika maltézského řádu*, s. 27.

⁴⁸⁸ Srov. ibidem, s. 24–26.

⁴⁸⁹ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*, s. 189.

⁴⁹⁰ Andreas LÖBBECKE, *Ordenstracht und Uniform*. In: Christian STEEB, Birgit STRIMITZER (Eds.), *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich*, Graz 1999, s. 427–443, s. 427.

⁴⁹¹ M. SKLENÁŘ, T. URBAN, *Odznaky a heraldika maltézského řádu*, s. 29; A. LÖBBECKE, *Ordenstracht und Uniform*, s. 430.

⁴⁹² L. V. di LAVIANO, *Abiti, Uniformi e Decorazioni dell'Ordine di Malta*, s. 28.

⁴⁹³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 45, sig. 30, kart. č. 17, „Ordensuniform“ – oběžník velkopřevora Karla hraběte Morzina ze 12. srpna 1836.

velkopřevor výslovně zakázal), boty byly černé. Uniformu doplňoval ještě klobouk, jednotlivé úrovně a hodnosti se pak odlišovaly detaily na uniformě (jiné knoflíky apod.).⁴⁹⁴

K další výrazné změně podoby řádových uniforem došlo na počátku roku 1870, když byl velkopřevorem Františkem hrabětem Kolowratem-Krakovským dne 24. února vydán tiskem předpis upravující podobu uniforem pro řádové rytíře a donáty.⁴⁹⁵ Předpis reagoval na rozšiřující se vnitřní řádovou strukturu a vzhledem k ní popisoval následující typy řádových oděvů (řazeno sestupně dle řádové hierarchie): uniformu bailliho užívanou při církevních nebo slavnostních příležitostech, dvorní uniformu bailliho, uniformu komtura užívanou při církevních nebo slavnostních příležitostech, dvorní uniformu komtura, uniformu justičního (či profesního) rytíře užívanou při církevních nebo slavnostních příležitostech, dvorní uniformu justičního (či profesního) rytíře, uniformu čestného rytíře s Jeruzalémskou distinkcí,⁴⁹⁶ uniformu čestného rytíře bez Jeruzalémské distinkce,⁴⁹⁷ uniformu graciálního (respektive magistálního) rytíře s Jeruzalémskou distinkcí, uniformu graciálního (respektive magistálního) rytíře bez Jeruzalémské distinkce, uniformu donáta s Jeruzalémskou distinkcí, uniformu donáta bez Jeruzalémské distinkce.⁴⁹⁸

Předpis obsahoval také seznam dodavatelů.⁴⁹⁹ Barevné provedení vycházelo ze stejného schématu jako uniformy předepsané v roce 1836. Nejjednodušší podobu měla uniforma donáta. Ta sestávala z černých bot, bílých, kašmírových kalhot se zlatými lampasy, červeného kabátce bez nárameníků s nezdobenými černými klopami. K tomu nosil meč připnutý na jednoduchém, černém opasku, klobouk a bílé rukavice. Kolem krku měl řádovou dekoraci odpovídající jeho zařazení.⁵⁰⁰

Uniforma graciální (magistálního) a čestného rytíře měla stejný základ, lišila se však v úrovni zdobení. Zdobnější byly zlaté lampasy, na červeném kabátci byly umístěny zlaté

⁴⁹⁴ A. LÖBBECKE, *Ordenstracht und Uniform*, s. 432.

⁴⁹⁵ Ibidem, s. 433; NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 45, sig. 30, kart. č. 17, Tracht der Ritter und Donat des Souverainen Ordens des Heiligen Johann von Jerusalem im Grosspriorate von Böhmen. Wien 1870.

⁴⁹⁶ Jeruzalémská distinkce je „znakový štít Řádu (stříbrný heraldický kříž v červeném poli) podložený zlatými praporci a zbraněmi a převýšený zlatou zbrojí.“ Srov. M. SKLENÁŘ, T. URBAN, *Odznaky a heraldika maltézskeho řádu*, s. 33.

⁴⁹⁷ Pozn. autora: Uniforma byla totožná, odlišnost spočívala jen v podobě řádové nákrční dekorace. Platí i pro další kategorie členství.

⁴⁹⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 45, sig. 30, kart. č. 17, Tracht der Ritter und Donat des Souverainen Ordens des Heiligen Johann von Jerusalem im Grosspriorate von Böhmen. Wien 1870.

⁴⁹⁹ Všichni dodavatelé sídlili ve Vídni. Klobouky dodával dvorní kloboukář Johann Skrivan, dekorace a kovové doplňky klenotník Resch, uniformy krejčí Jakob Urbanek, meče dvorní zbrojíf B.W. Ohligs-Hausmann, rukavice dvorní rukavičkář Feyerer, kravaty a podobně dvorní dodavatel lněného prádla S. Jägermayer a boty švec Franz Miechura. Ibidem.

⁵⁰⁰ Ibidem.

nárameníky. Čestný rytíř pak měl ještě zlatě lemované klogy kabátce, zlaté lemování okolo konce rukávů a límce a rovněž zlatě zdobený opasek.⁵⁰¹

Výrazně odlišný byl oděv profesních členů Řádu, kteří nosili dlouhé černé pláště, výrazné rukavice a jezdecké boty nad kolena se zlacenými ostruhami. Červený (či zlatý v případě bailliho) kabátec pak byl doplněn bílým heraldickým křížem přes celou hrud' (bailli a komtur), justiční rytíři pak měli tento kabátec bez kříže.

Dalšími návrhy uniforem pro profesní rytíře se zabýval také velkopřevor Othenio Lichnowský.⁵⁰² Během doby, kdy stál v čele českého velkopřevorství, v roce 1879, došlo k vydání předpisu, který stanovuje podobu jednotlivých uniforem pro celý Řád.⁵⁰³

Postupem času došlo ke zmodernizování uniforem profesních členů, které se svou podobou výrazně přiblížily uniformám čestných a devočních rytířů. Určitých změn doznávaly také tvary klobouků a dalších součástí uniforem.⁵⁰⁴ Nejvýrazněji se však proměnila barva kalhot. Jakkoliv velkopřevor Morzin považoval v roce 1836 černé kalhoty za nešvar a striktně nařizoval nošení kalhot bílých, černá barva se nakonec roku 1905 přeci jen prosadila. Od konce první světové války se pak nošení černých pláštíků rozšířilo i pro třetí třídu řádových členů.⁵⁰⁵ Tak byla na počátku 20. století v zásadě stanovena konečná, dodnes platná podoba řádových uniforem, ačkoliv v současné době jednoznačně převládá používání „kukul“⁵⁰⁶ a pokud je již nošena tradiční, historická uniforma, tak se upouští od nošení černého pláště.⁵⁰⁷

Kromě uniforem užívaných k řádové reprezentaci používalo velkopřevorství také uniformy služební, a to především během realizace svých charitativních děl. Služební uniformy se tak nosily ve zdravotnických zařízeních i v sanitních vlacích. Užívání služebních uniforem předpokládá již studie prof. Dr. Jaromíra svobodného pána von Mundy k sanitním vlakům z roku 1875, o tři roky vydané instrukce pak tyto uniformy pro posádku vlaků vysloveně nařizují.⁵⁰⁸ Tyto uniformy byly z pochopitelných důvodů daleko méně

⁵⁰¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 45, sig. 30, kart. č. 17, Tracht der Ritter und Donat des Souverainen Ordens des Heiligen Johann von Jerusalem im Grosspriorate von Böhmen. Wien 1870.

⁵⁰² J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 40.

⁵⁰³ M. SKLENÁŘ, T. URBAN, *Odznaky a heraldika maltézského řádu*, s. 32.

⁵⁰⁴ Ruolo Generale (1929). Pro zobrazení uniforem personálu řádových vlaků viz přílohu 4.

⁵⁰⁵ A. LÖBBECKE, *Ordenstracht und Uniform*, s. 441.

⁵⁰⁶ Kukula je jednoduchý černý hábit s bílým obrysovým křížem na prsou (u šlechtických členů Řádu doplněným o čtyři lilie, respektive v českém a rakouském velkopřevorství o čtyři bílé orly), s bílým límcem a bílým zakončením rukávů. Srov. M. SKLENÁŘ, T. URBAN, *Odznaky a heraldika maltézského řádu*, s. 29.

⁵⁰⁷ *Ibidem*, s. 32.

⁵⁰⁸ J. von MUNDY, *Studien über den Umbau und die Einrichtung von Güterwaggons zu Sanitätswaggons*, s. V a IX; J. von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege*, s. 16.

zdobné a podstatně víc praktické. Podle vydaných instrukcí z roku 1878 měly být odpovídající „vojenskému dekóru“ a službě, pro kterou jsou určeny.⁵⁰⁹ Služební uniformy pro rytíře byly původně zhotoveny z černého sametu, postupně však (nejpozději na začátku první světové války) byly černá nahrazena polní šedí.⁵¹⁰ I tato uniforma byla doplněna příslušnou pokrývkou hlavy a mečem.⁵¹¹ Důležitým doplňkem byla rovněž páska přes levou paži, která byla rozdělena na dvě stejně velké poloviny: V horní části stál v červeném poli bílý maltézský kříž, ve spodní části pak ve bílém poli červený rovnoramenný kříž (znak Ženevské úmluvy).⁵¹² Později došlo ke změně pořadí, takže maltézský kříž v červeném poli byl nošen ve spodní části pásky. Služební uniformy byly zhotoveny také pro ženský personál; měly černou barvu s bílým límcem a černý závoj. Rovněž ženy nosily výše popsanou pásku.

Po vzniku samostatné Československé republiky poněkud opadla reprezentativní funkce řádových uniforem na území českých zemí. Služební uniformy pak zde přestaly být používány poté, co dosloužil poslední zbývající sanitní vlak (s označením A). Reprezentativní řádové uniformy tak nadále byly nošeny takřka výhradně při soukromých příležitostech velkopřevorství nebo jeho členů, kteří uniformy nosili například při svatbách a podobných slavnostních událostech. K veřejné prezentaci se jich užívalo jen velmi zřídka. Dělo se tak především z důvodu, že rytíři nechtěli veřejným nošením uniforem vyvolávat případné konflikty s republikánskými úřady. V tomto ohledu se „osmělili“ až v roce 1935 u příležitosti celostátního sjezdu katolíků v Praze, a i zde jednali až na přímé vyzvání arcibiskupa Kašpara. O povolení k nošení uniforem pro jistotu Řád dopředu požádal ministerstvo vnitra, kterému byl zaslán dopis následujícího znění:

„U příležitosti prvního celostátního sjezdu katolíků v Praze koncem června 1935 zamýšlí řád maltézských rytířů se účastnit a dle přání Jeho Excelence nejdůstojnějšího pana arcibiskupa Dra. Kašpara mají při té příležitosti členové nésti historický stejnokroj řádu maltézských rytířů, kterého se při slavnostních událostech vždy používá. Žádáme proto vysoké ministerstvo vnitra co nejzdvořileji, aby i v tomto případě bylo povoleno, aby se

⁵⁰⁹ J. von MUNDY, *Studien über den Umbau und die Einrichtung von Güterwaggons zu Sanitätswaggons*, s. V a IX; J. von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege*, s. 16.

⁵¹⁰ A. LÖBBECKE, *Ordenstracht und Uniform*, s. 441.

⁵¹¹ *Ibidem*.

⁵¹² Srov. J. von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege*, s. 16 a NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 626, sig. 3/a,b, kart. č. 320, Fotografie vedoucího vlaku a lékařů z vlaku A, 1878.

*členové řádu maltézských rytířů směli účastniti prvního celostátního sjezdu katolíků v Praze v shora zmíněných stejnokrojích.*⁵¹³

Tato žádost přišla v době, kdy už panovalo oprávněné přesvědčení, že jakékoliv případné restaurační tendence a s tím spojené manifestace (například nošení historických uniforem) tohoto aristokratického Řádu rozhodně nemohou znamenat riziko pro Československou republiku. Z toho důvodu přišla na receptorát v Praze kladná odpověď, ve které stálo, že „*Ministerstvo vnitra sděluje k žádosti ze 14. června 1935, že není námitek, aby členové řádu se zúčastnili prvního celostátního sjezdu katolíků v Praze ve svých historických stejnokrojích.*“⁵¹⁴

4.4.2. Heraldika

Maltézští rytíři měli a mají právo vyjádřit své členství v Řádu pomocí specifického doplnění svých rodových erbů (v případě šlechticů) nebo osobních znaků (v případě členů občanského původu).⁵¹⁵ Nejhonosněji byl doplněn rodový erb velmistra. Ten byl rozdělen do čtvercenného štítu, přičemž do prvního a třetího červeného pole byl kladen bílý heraldský kříž, druhé a třetí pole pak tvořila figura z rodového erbu velmistra (případně jen jeho část). Štít byl obtočen velmistrovým řetězem zakončeným maltézským křížem a byl korunován magistrální (řádovou velmistrovskou) korunou.⁵¹⁶

Profesní členové Řádu pak podkládali pod štít stříbrný maltézský kříž, a to včetně justičních donátů. V hodnosti bailli pak doplňovali svůj rodový erb o červenou hlavu štítu, v níž byl umístěn bílý heraldský kříž. Konkrétní řádová hodnost majitele erbu či znaku se pak dala nejnázne identifikovat podle stuhy (či růžence), kterou byl obtočen štít, případně podle vyobrazení zavěšeného řádu. Profesní členové (s výjimkou justičních donátů), tak například obtáčeli svůj štít růžencem. Erby čestných a devočních rytířů se od znaků magistrálních rytířů lišily jen podobou vyobrazeného řádu, který odpovídal skutečné podobě

⁵¹³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis adresovaný Vysokému ministerstvu vnitra v Praze ze dne 28. května 1935 (doručeno 14. června 1935).

⁵¹⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Odpověď Ministerstva vnitra ze dne 18. června 1935.

⁵¹⁵ Pro podrobnější popis řádové heraldiky viz M. SKLENÁŘ, T. URBAN, *Odznaky a heraldika maltézského řádu* a L. V. di LAVIANO, *Abiti, Uniformi e Decorazioni dell'Ordine di Malta* – tyto publikace shrnují současná heraldická pravidla, která se od těch z období 1874–1938 liší jen velmi málo. Heraldická pravidla platná k roku 1928 jsou vypracována v NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 45, sig. 30, kart. č. 17; *Ruolo Generale* (1929), s. 14–15.

⁵¹⁶ *Ibidem*, s. 14. později byl řádový řetěz nahrazen růžencem a erb byl doplňován také o další honosné kusy, srov. M. SKLENÁŘ, T. URBAN, *Odznaky a heraldika maltézského řádu*, s. 61.

řádové dekorace, náležející té které řádové hodnosti. Neprofesní kaplani a donáti (s výjimkou justičních), pak neměli stuhou obtočený celý štít, ale pouze jeho spodní část.⁵¹⁷

4.4.3. Velkopřevorský palác a další reprezentační prostory

Výstavní skříní řádové reprezentace v českých zemích byl z pochopitelných důvodů řádový kostel Panny Marie pod řetězem a vedle něj stojící velkopřevorský palác v Praze na Malé Straně. Obě tato místa měla a mají v rámci reprezentace velkopřevorství klíčový a nezastupitelný význam.

Řád Maltézských rytířů je církevní řád a kostel Panny Marie pod řetězem, jehož původ spadá již do 12. století, je jeho nesporným duchovním centrem v českých zemích. Tento kostel získal svou dnešní podobu díky přestavbám na přelomu 17. a 18. století⁵¹⁸ a je prosycen řádovou heraldikou i upomínkami na slavnou (především vojenskou) minulost maltézských rytířů. Interiéru kostela vévodí rozměrný obraz, znázorňující Velké obléhání Malty roku 1565. Autorem tohoto obrazu byl Karel Škréta, patrně největší český malíř všech dob a dílo vzniklo kolem roku 1640.⁵¹⁹

Skutečnost, že je řádový kostel plný odkazů na řádovou heraldiku a na slavnou minulost Řádu, měla za cíl nejen plnit reprezentativní úlohu a znázorňovat jeho mimořádné postavení, ale také skrze připomínání slavných události z řádové historie dokládat důležitost a samotnou legitimitu Řádu sv. Jana Jeruzalémského.

V kostele byly umístěny náhrobky řady českých velkopřevorů i dalších významných členů Řádu. Dodnes existující vybavení kostela pak bylo opatřováno řádovými symboly, na řádovou minulost upomínají například vitrážová okna za hlavním oltářem z roku 1850. Na jednom z nich jsou vyobrazeny postavy prvních dvou představených johanitů blahoslaveného Gerarda a Raymonda du Puy. Pod nimi je pak rhodský velmistr Frā Dieudonné de Gozon, který dle legendy přemohl draka.

Neméně důležitou byla také budova velkopřevorského paláce. Pokud se návštěvník Prahy vydá před kostelem vpravo, dostane se před jeho vstupní bránu, nad níž visí erb velkopřevora Gundakara Poppa z Ditrichštejna (1726–1737), za kterého dostal palác svou

⁵¹⁷ Ruolo Generale (1929), s. 14–15.

⁵¹⁸ Pozn. autora: Kostel má ojedinělou podobu; v předhusitských dobách začaly práce na jeho značném rozšíření, které však kvůli husitským bouřím nikdy nebyly dokončeny. Důsledkem toho je, že mezi věžemi kostela a samotným chrámem se nachází zahrada, která zabírá prostor zamýšlené lodí kostela. Samotný kostel pak stojí na ploše, kde měl být – v případě, že by se přestavba realizovala – jen jeho presbytář.

⁵¹⁹ F. SKŘIVÁNEK, *Maltézský kostel Panny Marie pod řetězem na Malé Straně. Průvodce*, nečíslováno. Někdy se uvažuje, že je na obraze znázorněno vítězství v bitvě u Lepanta roku 1571, tato možnost je však méně pravděpodobná.

dnešní podobu. Po projití vstupní branou se návštěvník ocitá v průjezdu, kterému roku 1875 vévodily tři velké vázy ozdobené basreliéfy.⁵²⁰ Z tohoto průjezdu se vstupuje na rozlehlé, kamenné schodiště vedoucí do reprezentačních prostor paláce, které je vyzdobené sochami z dílny významného barokního sochaře Matyáše Bernarda Brauna. Na schodiště navazuje předpokoj, který byl roku 1875, tedy v době, kdy byl čerstvě pánem v tomto paláci velkopřevor Lichnowský, vybaven rokokovým nábytkem a obrazy s řádovou tematikou, z nichž některé sem nechal převést nový velkopřevor z hradu ve Strakonících.⁵²¹

Skrz tento předpokoj se vstupuje do velkého (nebo též kapitulního či rytířského) sálu, který je největší místností v paláci. Již v roce 1875 zde stála velká bílá kachlová kamna, sál byl osvětlen velkým, 12ramenným lustrem a sloužil především jako kapitulní síň. Proto zde bylo 16 lavic pro členy kapituly a křeslo pro velkopřevora. Také tento sál byl bohatě vyzdoben.⁵²²

Následoval audienční pokoj, který byl vyzdoben pravděpodobně nejvzácnějším inventářem v paláci – cennými gobelíny, které byly jen o pár desetiletí později ceněny daleko více než celá budova paláce.⁵²³ Poté přicházel na řadu pokoj, který ještě za velkopřevora Kolowrata-Krakowského sloužil jako kulečnickový sál, ovšem za velkopřevora Lichnowského byl předělán na klasický salon, vyzdobený mimo jiné portréty českých velkopřevorů. Tyto portréty se dříve nacházely na strakonickém hradě, ale nový velkopřevor je nechal zrenovovat a převést do pražské rezidence.⁵²⁴

Poslední z reprezentačních místností byla jídelna (Tafel Zimmer), vybavená převážně rokokovým nábytkem, které vévodil stůl pro 24 osob. Z této jídelny se vstupovalo do dalšího předpokoje, který byl roku 1875 vyzdoben například situačním plánem ostrova Malty. Velkopřevor Lichnowský nechal všechny malby v předpokoji zrenovovat. Z tohoto předpokoje pak vedlo boční schodiště.⁵²⁵

Kromě reprezentačních místností obsahoval pražský velkopřevorský palác ještě celou řadu obytných i užitných pokojů, například archiv, malou zasedací místnost, písařnu (kancelář), ložnici velkopřevora, oratoř, devět standardních a jeden velký návštěvníkový pokoj, pokoje pro služebnictvo, kuchyň, skladovací místnosti, *salla terrenu* či zahradu,

⁵²⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 283, sig. 45, kart. č. 160, Inventarium der Grosspriorats Residenz in Prag (sestaveno k 1. prosinci 1875).

⁵²¹ Ibidem.

⁵²² Ibidem.

⁵²³ Gobelíny jsou blíže pojednávány v kapitole 15.2. *Dovhé*.

⁵²⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 283, sig. 45, kart. č. 160, Inventarium der Grosspriorats Residenz in Prag (sestaveno k 1. prosinci 1875).

⁵²⁵ Ibidem.

ve které nechal velkopřevor Lichnowský obnovit skleník a pěstoval v něm mimo jiné růže.⁵²⁶

Svým uspořádáním tak palác odpovídal klasickému pojetí palácových a zámeckých barokních staveb, v nichž reprezentační prostory byly umístěny v *pianu nobile*. Reprezentační místnosti jsou navíc umístěny tak, že vytváří klasickou enfiládu vedoucí z jídelny přes salón (dříve kulečnickový pokoj), audienční místnost do velkého sálu. Na rozdíl od klasického rozvržení však tato enfiláda není vedena středem místností, ale je umístěna u stěny s okny.

Výzdoba reprezentačních prostor paláce upomínala návštěvníka na řádovou historii a její představitele, především velkopřevory. Od běžných šlechtických paláců se ten velkopřevorský lišil přítomností kapitulní síně, která však měla podobu klasického velkého palácového sálu a rozdíl spočíval pouze v jejím vybavení.

Rozvržení reprezentativních prostor paláce zůstalo stejné do dnešních dnů. Do roku 1906 se pak oproti stavu k roku 1875 jen mírně změnila jeho vnitřní výzdoba. V jídelně například přibyly portréty velmistřů Řádu, a to včetně portrétu ruského cara Pavla I. Doplněna byla také galerie velkopřevorů ve vedlejším salónu (zvaném též „velkopřevorský pokoj“). K portrétům uvedeným již v roce 1875 (velkopřevorové Lobkowicz, Colloredo, Tattenbach, Dietrichstein, Königsegg, Schwamberg, Wratislaw z Mitrowicz, tři velkopřevorové z rodu Kolowratů a Khevenhüller-Metsch), přibyly portréty knížat-velkopřevorů Lichnowského a Thuna a také obraz císaře Františka Josefa. Počet míst pro členy kapituly byl rozšířen na 18.⁵²⁷

Kromě pražského paláce sloužily k reprezentaci Řádu v českých zemích také další nemovitosti. Majestátním sídlem velkopřevorů s dlouhou historií byl především hrad ve Strakonících, který svou výzdobou rovněž připomínal slavné řádové dějiny. Naopak velmi útulným útočištěm byl velkopřevorský zámek v Dětenicích, který si oblíbil jak velkopřevor Kolowrat-Krakowský, tak především kníže velkopřevor Lichnowský. Ten nechal do zámku přemístit některé z řádových artefaktů, například děla z Rhodu a Malty a podobně.⁵²⁸

⁵²⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 283, sig. 45, kart. č. 160, Inventarium der Grosspriorats Residenz in Prag (sestaveno k 1. prosinci 1875), pro informaci o skleníku srov. též J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 40.

⁵²⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 282, sig. 44, kart. č. 160, Inventar (Inventář velkopřevorského paláce v Praze, sestaveno k 23. červnu 1906).

⁵²⁸ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 36 a M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 113.

V Dětenicích nechal kníže-velkopřevor Lichnowský zbudovat školu (1876) a dokonce i nádraží, k čemuž mu pomohla jeho pozice předsedy správní rady České obchodní dráhy. Stavba začala v roce 1881 a první vlak přijel do Dětenic již v 23. srpna 1883.⁵²⁹ O něco dříve, od poloviny šedesátých let 19. století, se začala plánovat také železnice do Strakonic, která byla součástí dráhy Františka Josefa. Také v tomto projektu se velkopřevorství angažovalo a poskytlo pro stavbu železnice některé své pozemky.⁵³⁰

Posledním z velkopřevorů, který věnoval Strakonicím větší pozornost, byl právě Othenio Lichnowský, jakkoli jednoznačně preferoval útulnější Dětenice. Velkopřevor Lichnowský nechal zavést příkopy na jižní a západní straně hradu (k čemuž bylo zapotřebí údajně tisíce vozů se zeminou a několik let práce). Na místě zavezených příkopů pak vznikly parky. Jeden z nich byl otevřen veřejnosti, do druhého byl vstup omezen.⁵³¹

S působením velkopřevora Lichnowského ve Strakonicích se pojí i jedna kontroverzní událost. Správce velkostatku Czerhohorský prodal část pozemků umístěných na jih od hradu židovskému továrníkovi Steinovi, který si zde vystavěl palác, z jehož balkonu bylo vidět do oken hradu i do uzavřeného parku. Velkopřevor Lichnowský chtěl smlouvy zrušit a když zjistil, že to již není možné, nechal vystavět mezi hradem a novostavbou Steinova paláce vysokou zeď s válcovou věží (ta získala označení „trucbašta“), kterou zamezil, aby z tohoto paláce bylo vidět do areálu hradu. Spor ještě eskaloval tím, že velkopřevor nechal na věž umístit dělo namířené přímo na balkon „paláce“. Celá záležitost se dostala k soudu, který nakonec vedl ke kompromisnímu řešení. Velkopřevor sice vyhrál spor o stavbu zdi i věže, ovšem musel z ní odstranit dělo.⁵³² Velkopřevor Lichnowský nechal opravit také zámek v Horní Libchavě.⁵³³

Jeho nástupci se však velkopřevorským sídlům příliš nevěnovali. Za velkopřevora Františka Thun-Hohensteina došlo k prodeji Dětenic (25. května 1903).⁵³⁴ Na ostatních sídlech pak nedocházelo k žádným významnějším investicím, dle obecní kroniky města

⁵²⁹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 38–39.

⁵³⁰ Akta z jednání ohledně železnice jsou uložena v SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1504, sig. VIII-B-3, kart. č. 248.

⁵³¹ SOkA Strakonice, fond č. 309 Archiv města Strakonice, inv. č. 129, Obecní kronika I., s. 37.

⁵³² M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 116 a SOkA Strakonice, fond č. 309 Archiv města Strakonice, inv. č. 129, Obecní kronika I., s. 37.

⁵³³ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 113.

⁵³⁴ *Ibidem*, s. 118.

Strakonice se během jeho úřadování „*tuze spořilo*“.⁵³⁵ Přístup velkopřevorů se v tomto ohledu nezlepšil ani za jeho nástupce Jindřicha z Lichtensteina.⁵³⁶

To však bylo spíše výjimkou, protože jinak členové Řádu o svěřené statky zpravidla náležitě pečovali a dbali o jejich reprezentativnost. Například komtur Frā Jindřich Karel Thun-Hohenstein nechal v letech 1918–1925 nákladně opravit svou rezidenci v Dívčím Hradě, do čehož neváhal investovat z vlastních prostředků na 600 000 Kč.⁵³⁷ Z jeho pozůstalosti, sestavené na konci dubna 1928, je patrné, že důsledně dbal i na zařízení zámku odpovídajícím inventářem. Ten byl vybaven jak dekoracemi s řádovou tematikou, tak také poměrně početnou skupinou obrazů a dalších artefaktů upomínajících na jeho rodinu i osobní život. V zámku tak například visel komturův portrét v životní velikosti, na kterém byl vyobrazen v maltézské řádové uniformě, dále jeho portrét z dětství, různé diplomy, obrazy a fotografie komturových příbuzných z rodiny Thunů, vyobrazení rodokmenu, obrazy a fotografie rodových sídel nebo porcelán s rodovým znakem.⁵³⁸ Podobné předměty byly k vidění i na dalších řádových sídlech a je pochopitelné, že výbava s rodinou tematikou se měnila spolu se změnou jejich držitelů.

Reprezentační strategie na sídlech náležejících velkopřevorství pro Čechy a Rakousko se příliš nelišila od reprezentační strategie běžně užívané na sídlech šlechtických rodů. Namísto galerie předků se v řádových sídlech nacházely galerie velmistrů, velkopřevorů či komturů, výjevy z rodových dějin a rodové mytologie nahradily obrazy z řádovou tematikou, připomínající ostav Maltu, ale také námořní bitvy svedené Maltézským řádem a podobně. Obligátní bylo samozřejmě umístění portrétu císaře, reprezentativní prostory pak byly doplňovány nějakým velmi vzácným a cenným artefaktem, v případě velkopřevorství pro Čechy a Rakousko se jím staly gobelíny umístěné v pražském paláci. Výzdobu pak dotvářela maltézská heraldika. Naopak velmi poskrovnu bylo ve výzdobě řádových sídel užíváno náboženské tematiky. Analogie s aristokratickými reprezentačními vzory je zcela pochopitelná – je to prostředí, ze kterého řádoví rytíři pocházeli a se kterým zůstávali stále v těsném kontaktu. Tím s řádová sídla (s výjimkou

⁵³⁵ SOkA Strakonice, fond č. 309 Archiv města Strakonice, inv. č. 129, Obecní kronika I., s. 37.

⁵³⁶ *Ibidem*.

⁵³⁷ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 131–132.

⁵³⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 567, sig. 58A/t, kart. č. 291, Verzeichnis des auf den hw. Verstorbenen Grafen Thun und die Familie Grafen Thun bezughabenden Gegenstände aus dem Nachlass des hw. hg. Grafen Heinrich Thun. (z 29. dubna 1928).

kněžského konventu) jednoznačně odlišovala od klasických církevních klášterů. Těm se blížila snad jen část strakonického hradu, která byla původním johanitským konventem.

Po vzniku Československé republiky ztratila řádová sídla na významu. Jejich držitelé – žijící převážně v Rakousku – je užívali jen zřídka. Pražský palác byl pronajat, stejně tak zámek v Horní Libchavě. V polovině dvacátých let 20. století pak byla většina nemovitostí z hospodářských důvodů prodána. Pokud se zaměříme pouze na majetek rytířské větve Řádu, tak zbyl pouze pronajatý velkopřevorský palác, menší zámek při komendě v Opavě (ovšem svým držitelem nevyužívaný) a zámek v Dívčím Hradě, který i nadále sloužil svému účelu a díky komturu Frā Jindřichu Karlovi Thun-Hohensteinovi byl nákladně opraven a udržován v dobrém stavu.

4.5. *Postavení Velkopřevorství pro Čechy a Rakousko v letech 1874–1918*

– shrnutí

Z výše uvedeného vyplývá, že v rozmezí let 1874–1918, které tvoří první, delší část dějinného období, jemuž se tato práce věnuje, představovalo členství v Řádu Maltézských rytířů velmi exkluzivní a prestižní záležitost, která byla pro drtivou většinu obyvatelstva habsburské monarchie takřka nedostupná. To bylo dáno jednak mimořádnou blízkostí Řádu k císařskému dvoru, který sám o sobě tvořil uzavřenou aristokratickou společnost, izolovanou od okolního světa, jednak také samotnými řádovými předpisy, které požadovaly po svých členech římskokatolickou víru (tím se Řád uzavíral příslušníkům jiných náboženství – až na zcela ojedinělé výjimky z řeckokatolického a pravoslavného prostředí) a aristokratický původ. I přes jistý ústupek v podobě kategorie magistrálních rytířů, respektive donátů se tento přístup Řádu do konce rakousko-uherské monarchie takřka nezměnil. Vždyť celosvětově bylo k roku 1921 v Řádu 95 magistrálních rytířů, což představovalo jen něco málo přes 6 % celkového počtu jeho rytířů a dam.⁵³⁹

Jestliže aristokratický, katolický a konzervativní charakter Řádu byl v očích císaře Františka Josefa považován za jednoznačně pozitivní faktor, díky němuž se Řád na jeho dvoře těšil do značné míry prominentnímu postavení, nové elity nástupnických států, vzniklých po rozpadu Rakouska-Uherska na sklonku roku 1918, již pro tyto řádové hodnoty příliš pochopení neměly.

⁵³⁹ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 215 a 217.

4.6. *Velkopřevorství pro Čechy a Rakousko v první Československé republice*

Netřeba zastírat, že vznik první Československé republiky způsobil maltézským rytířům řadu komplikací. Bezprostředním projevem této změny bylo, že členové Řádu ztratili své politické funkce a prakticky jakýkoliv přímý kontakt s vládními představiteli nové republiky. Silné levicové a liberální naladění tehdejší veřejně se projevující části společnosti, která ve své většině nadšeně vítala vznik nového státu, navíc rozhodně nemělo pochopení pro rytířský řád, ukotvený ve strukturách římskokatolické církve a úzce navázaný na bývalý panovnický dvůr. Jednoznačným projevem nepřátelství vůči Řádu byly protestní akce v listopadu 1918, konané před kostelem Panny Marie Vítězné (U Pražského jezulátka – který byl tehdy pod správou kněží Maltézského řádu) a přímo vandalské činy, vykonané ve stejné době proti řádovému kostelu Panny Marie pod řetězem, kde byla rozbita pamětní deska připomínající jeho zničení husity v květnu roku 1421.⁵⁴⁰

Kromě toho musel Řád záhy řešit hned tři neočekávané a zcela zásadní problémy. První z nich souvisel s rozpadem dříve jednotné řádové provincie do několika nástupnických států Rakouska-Uherska, druhý se týkal otázky řádové suverenity, kterou sice Německé Rakousko a později i první Rakouská republika a Maďarské království uznaly, respektive její uznání přejaly jako rakousko-uherské dědictví, ale první Československá republika se k tomuto kroku neměla.⁵⁴¹ Konečně třetí, zcela zásadní problém byl hospodářského charakteru. Nepříliš šťastné válečné půjčky, enormní výdaje na *Dobrovolnou sanitní službu* během první světové války, majetkové ztráty, zásadní nejistoty ohledně pozemkového vlastnictví (v souvislosti s první pozemkovou reformou) a Damoklův meč, který nad Řádem visel v podobě předepsané dávky z majetku, zapříčinily, že se Řád ocitl v kritické ekonomické situaci.⁵⁴²

Zdá se, že neznalost českého jazyka ze strany části čelných představitelů česko-rakouského velkopřevorství naopak nepředstavovala závažnější problém. Řádoví zaměstnanci v českých zemích totiž česky uměli (znalost češtiny se dokonce u úředníků zaměstnaných na českých velkostatech i v pražské řádové kanceláři explicitně vyžadovala), naopak značná část vládních činitelů a představitelů nové republiky byla schopná dorozumět

⁵⁴⁰ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 54.

⁵⁴¹ Pro podrobnější popis problematiky viz kapitolu 8. *Suverenita*.

⁵⁴² Pro podrobnější popis hospodářských potíží Řádu viz kapitolu 14. *Hospodářská situace česko-rakouského velkopřevorství v prvorepublikovém období*.

se německy. V diplomatických jednáních pak zástupci obou stran, tedy Řádu a vlády, pochopitelně ovládali tehdejší diplomatickou *lingua franca*, již byla francouzština a někteří úředníci ministerstva zahraničí pravděpodobně ovládali také italštinu.⁵⁴³ Větší problém představovaly řádové předpisy, především pak požadavek šlechtického původu pro většinu kategorií řádového členství. Tento požadavek byl totiž v přímém rozporu se zákonem z 1. prosince č. 61/1918 Sb. z. a n. (platným od 18. prosince téhož roku), kterým byly v Československu zrušeny „šlechtictví a řády, jakož i veškerá z nich plynoucí práva, ..., rovněž tak tituly, pokud byly udělovány jako pouhá vyznamenání“.⁵⁴⁴ K podobnému opatření přistoupilo i Rakousko.

Pod vlivem těchto okolností se začala nabízet otázka, jestli smysl řádové existence v českých zemích již nepominul. Ostatně ještě v roce 1936 napsal odborník v oblasti mezinárodního práva prof. JUDr. Vratislav Bušek, že „*tu máme co činiti s jistým historickým přežitkem i po stránce církevněprávní, kde tradice slavného kdysi řádu skutečného působí dnes nemožnost zcela jasně se vypořádati s otázkou právní povahy jednotlivých jeho institucí i s povahou jeho jako celku a že vývoj zjevně směřuje k tomu, že řád tento se mění v pouhý šlechtický dobročinný soukromý spolek, jehož někteří členové osobně mohou býti za řeholníky považováni*“.⁵⁴⁵

Právě humanitární aktivity – na které se v posudku prof. Buška nepřímě odkazuje – se staly hlavním argumentačním nástrojem česko-rakouského velkopřevorství a potažmo celého Maltéžského řádu, kterým se snažil obhájit smysl a legitimitu své existence i v prostředí republiky Československé. Odkazoval se při tom především na své minulé činy: „*Jednotlivé komendy ve světové válce plnou měrou dostály svým povinností, o čemž může nejlepší důkaz podati Československý Červený kříž a Ministerstvo zahraničí.*“⁵⁴⁶ Zároveň se snažil v rámci svých možností v těchto humanitárních aktivitách pokračovat. V prvních letech existence Československé republiky tak velkopřevorství provozovalo poslední zbývající sanitní vlak, který sloužil především k repatriaci československých občanů, ale i k převážení cizích státních příslušníků. Z prostředků, které mělo k dispozici, se snažilo i nadále poskytovat drobné, individuální dary a dílčí pomoci, stejně jako nadále provozovat

⁵⁴³ Například Dr. Jelen, který vedl značnou část vyjednávání o uznání řádové suverenity ve třicátých letech 20. století. Viz kapitulu 8. *Suverenita*.

⁵⁴⁴ Srov. Zákon 61/1918 Sb. z. a n. ze dne 10. prosince 1918, *jímž se zrušují šlechtictví, řády a tituly*, § 1.

⁵⁴⁵ J. POŘÍZKA, *Maltéžští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 150–151.

⁵⁴⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/l, kart. č. 289, Odvolání proti platebnímu rozkazu berní správy v Praze II ze dne 29. března 1926 č. 912.

své špitály ve Strakonících a v Opavě.⁵⁴⁷ Kritická hospodářská situace však zabraňovala realizaci jakéhokoliv většího projektu a v roce 1929 muselo velkopřevorství konstatovat, že „charitativní činnost byla v uplynulém desetiletí zanedbávána“.⁵⁴⁸

Situaci dále komplikovala skutečnost, že po rozpadu Rakouska-Uherska bylo v jeho řadách jen velmi málo členů, kteří přijali československé státní občanství a trvale žili v českých zemích. Většina členů Řádu (z profesních a justičních rytířů téměř všichni) se totiž orientovala na rakouské prostředí, kde měli přeci jen lepší společenské vazby a neexistovaly zde jazykové bariéry. V neposlední řadě zde pak na ně zpravidla – na rozdíl od Československé republiky – nebylo pohlíženo jako na „cizáckou šlechtu“.

Na druhou stranu si Řád uvědomoval, že má-li v Československu nadále fungovat, bude muset akceptovat nové pořádky a snažit se s republikánskou vládou nalézt společnou řeč. Do styku se s ní totiž dostával při celé řadě příležitostí, jako byla jednání o humanitární pomoci, řádové suverenitě nebo hospodářských potížích velkopřevorství. Proto rozhodně nelze hovořit o jakémkoliv snaze Řádu stavět se novému zřízení aktivně na odpor, ačkoliv v individuální rovině většina jeho členů rozpad monarchie rozhodně neuvítala. Důležitost Československa v očích řádového vedení demonstruje například skutečnost, že krátce po svém zvolení do něj 8. srpna 1931 zavítal na oficiální návštěvu i kníže-velmistr Ludovico Chigi della Rovere Albani.⁵⁴⁹

Smíření se s novým státním zřízením lze vypožorovat i v drobných projevech řádové reprezentace: inventáře řádových sídel byly například doplněny o československé státní vlajky a když na podzim roku 1937 zemřel prezident Masaryk, byly – kromě kondolence zaslané na ministerstvo zahraničí – na pražském řádovém paláci vyvěšeny dva černé prapory.⁵⁵⁰

Vztah Řádu k „prezidentu-osvoboditeli“ však obecně příliš pozitivní nebyl, stejně jako vztah Masaryka k Řádu, pro který asi nejlépe pasuje pojem „hospojný“. Prezident například opakovaně nerefletoval žádost o udělení audience, kterou mu zasílal kníže-velkopřevor. Dokonce velkopřevorství na tyto žádosti neobdrželo z prezidentské kanceláře ani odpověď, a toto ponížení pochopitelně příliš nepřispělo ke zlepšení stanoviska Řádu

⁵⁴⁷ Viz kapitolu 9.1. *Řádové špitály v českých zemích na přelomu 19. a 20. století.*

⁵⁴⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Protokoll über die Verhandlungen des hochwürdigsten Provinzialkapitels aufgenommen in Prag am 18. Mai 1929.

⁵⁴⁹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 75.

⁵⁵⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Zpráva správy komendy v Opavě, adresovaná receptorátu v Praze z 22. října 1935 a NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 574, sig. 28B/II, kart. č. 295, Dopis vicekancléře adresovaný kancléřství ve Vídni z 14. září 1937.

k prezidentovi.⁵⁵¹ Řád ostatně nesouhlasil ani s jeho dalšími kroky, kterými bylo například propagování a adorace pozemkové reformy. Ačkoliv Masaryk pochopitelně nebyl její hnací silou, prohlásil o ní, že je „vedle převratu největším činem nové republiky; je dovršením a vlastním uskutečněním převratu“,⁵⁵² čímž své stanovisko vyjádřil zcela jasně. Notoricky známým se stalo také vyvěšení husitského praporu na Pražském hradě, což v roce 1925 pobouřilo nejen Řád, ale i celou římsko-katolickou církev.

V roce 1934, když byl Masaryk počtvrté zvolen do čela státu, byl jeho zdravotní stav již velice špatný a v září toho roku se objevily spekulace, že již „leží v agonii“ a každým dnem se očekávala zpráva o jeho úmrtí. Řád však ve své interní komunikaci uvádí, že má z dobrých zdrojů ověřené, že tyto informace se nezakládají na pravdě, nicméně potvrzuje, že prezidentův zdravotní stav je vážný a kdykoliv může dojít k prudkému zhoršení. Proto se již v roce 1934 otevřela otázka, jakým způsobem bude velkopřevorství pro Čechy a Rakousko postupovat v případě prezidentova úmrtí. Řešení nebylo jednoduché, protože na jedné straně Řád v tomto období intenzivně vyjednával s vládními činiteli o přiznání suverenity a pomoci při řešení hospodářských potíží, na druhé straně vzhledem ke své příslušnosti k římsko-katolické církvi musel respektovat i církevní stanoviska.⁵⁵³

V tomto ohledu byl prezident Masaryk římskokatolické církvi jednoznačně velice vzdálený. Sám říkal, že má blízko k protestantství, Řád ale také ve své zprávě připouštěl možnost, že je zcela bez vyznání. Proto se řešila otázka, jak se Řád bude případně účastnit pohřbu, přičemž v úvahu připadaly čtyři scénáře: evangelický pohřeb s kremací nebo bez kremace a ateistický pohřeb, opět ve variantách s kremací nebo bez kremace. Převor Hammerschmied v církevních kruzích zjistil, že se nechystá účast církevních hodnostářů na případném prezidentově pohřbu. Také mezi členy Řádu, jejichž účast na tomto aktu připadala v úvahu, nebylo příliš těch, kteří by se jí chtěli zúčastnit.⁵⁵⁴ Nakonec se však prezidentův stav stabilizoval a řešení této problematiky nabralo aktuálnosti až o tři roky později.

Prezident Masaryk zemřel v ranních hodinách 14. září 1937. Ve stejný den na tuto událost zareagovalo i velkopřevorství pro Čechy a Rakousko a celý Maltézský řád. Kromě již zmíněného vyvěšení černých praporů na velkopřevorském paláci a odeslání oficiální

⁵⁵¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis o vztahu k prezidentu Masarykovi a jeho zdravotním stavu ze dne 23. září 1934.

⁵⁵² Tomáš Garrigue MASARYK, *Poselství*, Praha 1930, s. 86.

⁵⁵³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis o vztahu k prezidentu Masarykovi a jeho zdravotním stavu ze dne 23. září 1934.

⁵⁵⁴ *Ibidem*.

kondolence knížetem-velmistrem se opět začala řešit otázka účasti velkopřevorství na pohřbu.

Původně se plánovalo dodat věnec se stuhami v řádových barvách (červená a bílá) a pražskému vicekancléři bylo doporučeno, aby se pohřbu účastnil. Správa komendy v Opavě navíc dostala pokyn, aby za „prezidenta-osvoboditele“ nechala sloužit zádušní mše svatou.⁵⁵⁵ V tomto ohledu však byly plány nakonec zredukovány. Předně s ohledem na církevní právo za zemřelého prezidenta nebylo možné sloužit zádušní bohoslužbu, protože nebyl členem katolické církve. Jelikož podle informací, které mělo velkopřevorství k dispozici, se věnec nechystalo zaslat ani arcibiskupství, ani katedrální kapitula, doporučilo pražské vicekancléřství následovat jejich příkladu. Konečně i v otázce účasti na pohřbu byl vicekancléř rezervovaný – v dopis adresovaném kancléřství do Vídně uvádí, že pohřeb proběhne v relativně malé sloupové síni Pražského hradu a „*při známém postoji Ministerstva zahraničí vůči vysokému Řádu (Řád Maltézských rytířů) lze jen stěží očekávat přidělení odpovídajícího místa*“.⁵⁵⁶ Krátce nato vicekancléř informoval o tom, že míst pro církevní hodnostáře je jen velmi omezený počet a účast Maltézského řádu na něm je proto zcela vyloučená.⁵⁵⁷ Ministerstvo zahraničí alespoň poděkovalo za kondolenci, kterou mu za celý Řád odeslal kníže-velmistr.⁵⁵⁸

Obecně lze tedy konstatovat, že vztahy Maltézského řádu s prezidentem Masarykem odpovídaly vztahům, které panovaly mezi prezidentem a římskokatolickou církví obecně – z církevního pohledu byly rezervované, z prezidentova pohledu pak lhostejné a místy téměř konfrontační. V přímém vztahu s česko-rakouským velkopřevorstvím – navzdory jeho snahám – však prezident Masaryk nebyl. To si velkopřevorství uvědomovalo již v roce 1934, a proto se intenzivně zajímalo o to, kdo bude příštím prezidentem. Mělo vytipované tři nejvíce pravděpodobné osobnosti: ministra Edvarda Beneše, ministra Kamila Kroftu a „obuvnického krále“ Tomáše Baťu.⁵⁵⁹ K oběma kandidátům z řad aktivních politiků mělo velkopřevorství vytvořené určité (byť rozhodně ne blízké) vazby, které budou popsány níže.

⁵⁵⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 575, sig. 28B/III, kart. č. 295, Dopis kancléře Pasqualiho adresovaný receptorátu v Praze ze dne 14. září 1914.

⁵⁵⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 574, sig. 28B/II, kart. č. 295, Dopis vicekancléře adresovaný kancléřství ve Vídni z 15. září 1937.

⁵⁵⁷ Ibidem, Dopis vicekancléře adresovaný kancléřství ve Vídni z 17. září 1937.

⁵⁵⁸ Ibidem, Dopis vicekancléře adresovaný kancléřství ve Vídni z 18. září 1937.

⁵⁵⁹ Ibidem.

4.6.1. Styky velkopřevorští s představiteli Agrární strany

Postavení Řádu v Republice československé rozhodně nebylo jednoduché a bylo zřejmé, že je zapotřebí snažit se o vybudování vazeb na nové představitele politické moci. Na základě toho se velkopřevorství od počátku snažilo činit vůči nové republice vstřícné kroky. V roce 1919 byl proto například velkopřevorský palác pronajat za symbolické nájemné vyslanectví Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, a to z důvodu, „*aby (Řád) umožnil umístění velvyslanectví spojeneckého státu, aniž by sledoval jakékoliv účele výdělečné, jak nejlépe vysvítá ze smluvené uznávací činže roční per 400 Kč*“.⁵⁶⁰ Daleko prospěšnějším činem pak bylo provozování sanitního vlaku i po skončení první světové války.

Velkopřevorství se také snažilo najít zastánce v některé z politických stran a za tímto účelem připadaly v úvahu ze zřejmých důvodů především Československá strana lidová a Republikánské strana zemědělského a malorolnického lidu (zkráceně Agrární strana). Přestože se z hlediska politického programu zdá být logičtější vazba na Lidovou stranu (tradičně propojenou s římskokatolickou církví), pro Řád se ukázali být daleko důležitější agrárníci. Ostatně tato strana hrála klíčovou roli v záležitostech pozemkové reformy a platilo, že agrárníci začali od třicátých let hledat cesty ke sblížení s církví a jejími představiteli.⁵⁶¹ To posléze přivedlo Maltézský řád do styku s velmi schopným členem Agrární strany Dr. Josefem Pluhařem, díky kterému se Řádu ve druhé polovině třicátých let podařilo získat silnou oporu na československé politické scéně.

Ačkoliv se totiž většina členů Řádu orientovala na Rakousko, nedal se dost dobře přehlížet fakt, že většina majetku česko-rakouského velkopřevorství se nacházela na území Československé republiky a bylo proto důležité, aby zdejší zájmy velkopřevorství měly oporu v nějakém silném politickém subjektu. Nejvýznamnějším z řádových majetků byla bezesporu velkopřevorská doména ve Strakonících, a právě v jejím případě se setkáváme se jménem, které bude mít v pozdější době pro velkopřevorství zcela zásadní význam – s pozdějším předsedou agrárníků Rudolfem Beranem.

Tento významný politik se narodil v Pracejovicích na Strakonicku a k tomuto městu měl po celý život velmi blízký vztah. Do vrcholné politiky pronikl bezprostředně po vzniku Československé republiky a záhy se začal významně prosazovat v rámci Agrární strany,

⁵⁶⁰ NA Praha, fond č. 198 RM, inv. č. 586, sig. 28B/X, kart. č. 301, Dopis na Ministerstvo zahraniční republiky Československé ze dne 10. května 1928.

⁵⁶¹ Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltézských rytířů*, s. 35.

kteřá se roku 1922 oficiálně přejmenovala na Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu.⁵⁶² Jako významný československý politik s blízkými vztahy na Strakonicko samozřejmě nemohl uniknout pozornosti řádových představitelů. Jeden z prvních dokladů tohoto spojení nabízí seznam vánočních darů strakonického velkostatku z roku 1921, podle něhož „poslanec Beran“ obdržel jako pozornost od Maltézského řádu k Vánocům dva kapry s celkovou hmotností 5 kg. Podobné dary – jako jediný poslanec – pak dostával i v následujících letech.⁵⁶³

O tom, že osobnost Rudolfa Berana měla na rozhodování správy strakonického velkostatku, a potažmo česko-rakouského velkopřevorství, určitý vliv, svědčí také dopis nadlesního Pilky ze Strakonice z roku 1925, adresovaný receptorátu v Praze ohledně investičního záměru skupiny zájemců, kteří chtěli v prostorách starého panského pivovaru na hradě zřídít družstevní mlékárny. Nadlesní Pilka receptorát informuje, že *„jak se nám zdá, stojí za věcí pan poslanec Beran.“*⁵⁶⁴ To pak zjevně rozhodlo pro kladné vyřízení celé záležitosti. Ta byla jakousi předzvěstí daleko větší operace, kterou byl prodej celého strakonického velkostatku.

Dne 19. prosince 1925 byla podepsána trhová smlouva, podle níž prodal Maltézský řád, zastoupený Frā Janem Westfálem, značnou část panství Strakonice emeritnímu nájemci dvora v Nymburce Václavu Pilařovi, majiteli hospodářství a staviteli ze Strakonice Čenku Prokopovi a jeho bratru, majiteli hospodářství a tesařskému mistru (rovněž ze Strakonice), Václavu Prokopovi, a to za cenu 1 600 000 Kč, která byla dle Státního pozemkového úřadu z 4. února 1926 *„přiměřená a značně vyšší než cena přejímací“*.⁵⁶⁵ Zajímavé je, že z kupní ceny bylo zapláceno jen 600 000 Kč (které si kupující vypůjčili u Městské spořitelny ve Strakonici) a zbytek ponechal Řád kupující straně jako zápůjčku. Následně byl prodán i zbytek velkostatku (s výjimkou některých prostor na strakonickém hradě), a to za cenu 400 000 Kč. Tentokrát byli kupci Čeněk Prokop, Václav Prokop a Marie Beranová – manželka poslance Rudolfa Berana.⁵⁶⁶

⁵⁶² Srov. např. Karel JECH, *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*, Praha 2008, s. 33.

⁵⁶³ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1416, sig. III-B-13, kart. č. 230, Weihnachtsgeschenke u. Deputate 1921/22; ibidem, Vánoční dary a deputáty 1923/1924; Seznam darů k vánočním svátkům r. 1924/1925; Seznam darů a povinností k Vánočním svátkům r. 1925; Seznam darů a povinností k Vánočním svátkům r. 1926.

⁵⁶⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 553, sig. 28/A/d, kart. č. 287, Dopis lesního správce Pilky za dne 25. února 1925.

⁵⁶⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 557, sig. 28A/h, kart. č. 288, Opis smlouvy trhové z 19. prosince 1925 odst. XI. a XVI. založené ve sbírce listin českých zemských desk pod čís. 4254 a l 1932 z.d.

⁵⁶⁶ Ibidem, Dodatek kupní smlouvy k velkostatku Strakonice ze dne 19. prosince 1925, uzavřený dne 7. prosince 1926 a ibidem, Strakonice, Trhová smlouva ze dne 7. prosince 1926.

K další podstatné transakci došlo 19. května 1930, kdy poté, co zemřel Václav Prokop, zakoupil jeho čtvrtinový podíl na velkostatku od pozůstalých přímo poslanec a generální tajemník agrárníků Rudolf Beran a to za 500 000 Kč.⁵⁶⁷

Ostatně i bratři Prokopovi údajně patřili k příbuzenstvu Rudolfa Berana, který je záhy uváděn jako přímý majitel řady nemovitostí na velkostatku.⁵⁶⁸ Zajímavé je, že 30. května 1934 byl celý velkostatek těmito kupci prodán Zdeňce Havránkové, a to za cenu 4 670 000 Kč, navýšenou ještě o 130 000 Kč za uložené zásoby. Zdeňka Havránková zaplatila dluh, kteří měli původní kupci u Spořitelny města Strakonice (ke dni 1. června 1934 ve výši 574 791,80 Kč), zbytek kupní ceny – tedy 4 225 208,20 Kč pak připadl prodávající straně, která na celé transakci vydělala během necelých deseti let celkem 2 225 208,20 Kč. Od toho je ovšem ještě pro konečné vlastníky nutné odečíst půlmilionovou investici Rudolfa Berana, kterou vyplatil za dědictví po Václavu Prokopovi.⁵⁶⁹

Je možné, že za celou transakcí stál od počátku Rudolf Beran. Komunistický senátor Vítězslav Mikulíček o celé transakci napsal brožuru nazvanou *Jak se stal Rudolf Beran z 20-měřicového maloroľníka velkostatkářem, velkoakcionářem – milionářem*, kterou publikoval roku 1938.⁵⁷⁰ Výše uvedená čísla však odporují tvrzení, že by skupina kolem Rudolfa Berana na této transakci vydělala „půltřetího milionu“.⁵⁷¹ Navíc řádové archivy v rámci oficiálních dokumentů, ale ani interní (a tedy upřímnější) komunikace nenaznačují, že by se Řád cítil těmito transakcemi nějakým způsobem poškozen. Přitom z pohledu velkopřevorství se skutečně nejednalo o výhodný obchod: v podobné době došlo k prodeji také dalších jeho velkostatků, přičemž průměrná cena za jeden hektar u všech prodejů (bez započtení statku v Motole, který prodal v roce 1922 kněžský konvent), byla 2 042 Kč, zatímco v případě Strakonic byla cena za hektar jen 1 338 Kč. Ještě daleko méně výhodný obchod však byl proveden v případě prodeje velkostatku v Horní Libchavě, kde cena za hektar odpovídala jen 984 korunám.⁵⁷²

Prodej Strakonic byl v roce 1930 oficiálně schválen státními i církevními úřady.⁵⁷³ Řád při zpětné reflexi pochopitelně věděl, že prodeje majetků probíhaly výrazně pod cenou,

⁵⁶⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 557, sig. 28A/h, kart. č. 288, Opis tržové smlouvy z 19. května 1930.

⁵⁶⁸ Ibidem, Usnesení o rozdělení pozemků v seznamech zemskodeskových nemovitostí 4.j. 1225/30.

⁵⁶⁹ Ibidem, Smlouva tržová k velkostatku Strakonice z 30. května 1934.

⁵⁷⁰ Josef HANESCH, *Velkostatek Strakonice 1575–1949, Inventář*, Třeboň 1963, s. 10.

⁵⁷¹ Ibidem.

⁵⁷² Výpočty provedeny na základě hodnoty uvedených v tabulce 68.

⁵⁷³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Dopis Zemskému úřadu v Praze ze dne 13. února 1931; srov. též NA Praha, fond č. 1082 Předsednictvo ministerské rady, kart. č. 3602, fasc. 871/32/1–4, Informace o prodeji velkostatku Strakonice.

za viníka ovšem označoval především nejistotu ohledně pozemkové reformy. Dalším důležitým aspektem byla potřeba prostředků pro zaplacení případné dávky z majetku, o jejíž finální výši se v době prodejů rozhodovalo. Doklady o jakémkoliv nátlaku ze strany Rudolfa Berana na velkopřevorství, aby prodej umožnilo, se v řádovém archivu každopádně nepodařilo nalézt.⁵⁷⁴

Stejně tak se nepodařilo objevit žádný doklad o tom, že by pro kupující stranu relativně výhodný prodej strakonického velkostatku byl ze strany česko-rakouského velkopřevorství motivován snahou dosáhnout na nějaký prospěch plynoucí z Beranova politické funkce. Lidé z okolí Rudolfa Berana (především Dr. Pluhař) sice v roce 1937 pomohli velkopřevorství vyřešit skrze politický zásah hospodářské potíže způsobené nezdařenou investicí do panství Dohé na Podkarpatské Rusi a v následujícím roce byla, opět s přispěním Beranova spolupracovníka Dr. Pluhaře (pozdějšího kancléře samostatného českého velkopřevorství), přiznána Maltézskému řádu ze strany Československé republiky suverenita,⁵⁷⁵ obě tyto záležitosti, které blíže popisují kapitoly 8 a 15.2, však svým průběhem nevykazují žádnou spojitost se strakonickou transakcí.

Ve skutečnost – přes určité sblížení s agrárníky – neměl Řád na československé politické scéně až do počátku spolupráce s Dr. Josefem Pluhařem ve druhé polovině třicátých let žádného výrazného spojence. Komunikace s vrcholnými státními představiteli sice probíhala naprosto korektní formou, ale v klíčových záležitostech – tedy v otázce suverenity a vyřešení hospodářských problémů – zástupci Československa odmítali podat česko-rakouskému velkopřevorství pomocnou ruku. Spojení Řádu s Dr. Josefem Pluhařem pak nebylo výsledkem aktivity velkopřevorství, ale naopak samotnou angažovaností Pluhaře. Z dnešního pohledu je již nezodpověditelná otázka Pluhařovi motivace – zda mu šlo o pomoc Řádu a jeho dílu v Československu, nebo jestli tento velmi inteligentní politik chtěl využít potenciálu, který se v Řádu skrýval, pro svůj osobní vzestup.⁵⁷⁶

⁵⁷⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství a NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Protokoll über die Verhandlungen des hochwürdigsten Provinzialkapitels aufgenommen in Prag am 18.Mai 1929.

⁵⁷⁵ Jednání mezi Řádem a Československou republikou z pohledu ministerstva zahraničí shrnuje sumarizační zpráva vypracovaná v roce 1938. Srov. Archiv MZV, Diplomatický protokol 1, kart. č. 22a, Informace oddělení II-3 k číslu 4047/A. Návrh na uznání suverenity podal 19. ledna 1939 agrárnícký ministr František Chvalkovský, viz NA Praha, fond č. 1082 Předsednictvo ministerské rady, kart. č. 3438, fasc. 799/8; tento návrh byl o den později přijat (ibidem).

⁵⁷⁶ Problematikou Pluhařova působení v Maltézském řádu se zabývá Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltézských rytířů* a Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař a navázání diplomatických styků řádu maltézských rytířů s Československem*.

4.6.2. Ostatní styky velkopřevorství se zástupci československé politické scény

Vztahy velkopřevorství pro Čechy a Rakousko s prvním československým prezidentem Tomášem Garriguem Masarykem prakticky neexistovaly. To však nelze tvrdit o jeho nástupci, kterým se stal Edvard Beneš. Již v roce 1934 velkopřevorství očekávalo, že se Masarykovým nástupcem stane buď on, Kamil Krofta, nebo Tomáš Baťa.⁵⁷⁷

Z těchto potenciálních kandidátů udržoval Řád – respektive jeho jednotliví členové – nejsilnější kontakt právě s Edvardem Benešem. Vztahy však rozhodně nebyly idylické a ze strany Řádu je lze označit až za „naivní“. Edvard Beneš se narodil do katolické rodiny a v mládí byl veden ke katolické víře. Jeho rodiče dokonce chtěli, aby se stal knězem. Během studií se však od církve odklonil a tento jeho odklon byl již definitivní, ačkoliv jeho příbuzní nadále vesměs zůstali katolíky.⁵⁷⁸

Změna prezidenta tedy rozhodně nepřinesla pozitivní dopad z hlediska jeho ideologického vnímání katolických institucí. Vztah Řádu k Edvardu Benešovi tak vycházel z jiných oblastí. Tou nejdůležitější bylo jeho diplomatické působení. Jako klíčový faktor se v tomto ohledu jevila skutečnost, že se Edvard Beneš již z doby první světové války osobně znal se členem Maltézského řádu markýzem Albertem Theodolim di Sambuci, italským politikem a diplomatem. Toho se rozhodl Řád využít v roce 1934, když vyjednával s Benešem (z pozice ministra zahraničí) o možnostech uznání řádové suverenity ze strany republiky Československé a o řešení hospodářských potíží velkopřevorství kvůli nezdařené investici do velkostatku Dohé. Markýz Theodoli, odvolávaje se na přátelství s Benešem, byl proto v únoru 1934 vyslán do Prahy, aby záležitost vyřešil.⁵⁷⁹

Jeho vztah s Edvardem Benešem reálně existoval, avšak zdá se, že tento jinak zkušený a obratný diplomat a politik přecenil svůj vliv na pozdějšího československého prezidenta. Z vystupování markýze Theodoliho vysvítá jistá naivita – do Prahy přijel v únoru 1934 a zahájil řadu jednání, o nichž byl přesvědčen, že směřují ke zdárnému cíli. Posléze se na čas vrátil do Itálie, kde byl zvolen senátorem, ale v červnu roku 1934 se opět vrátil do Prahy k dalším jednáním, z nichž nabyl dojmu, že se mu podařilo záležitosti velkopřevorství

⁵⁷⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis o vztahu k prezidentu Masarykovi a jeho zdravotním stavu ze dne 23. září 1934.

⁵⁷⁸ Pro vztah Edvarda Beneše k církvi viz např. Tomáš PETRÁČEK, *Sekularizace a katolicismus v českých zemích*, Ostrava 2013; Edward COMPTON MACKENZIE, *Dr Beneš*, Praha 1947 a Pavel ŽÁK, *Vztah Edvarda Beneše k římskokatolické církvi do roku 1918*, Hradec Králové 2016 (diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové).

⁵⁷⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis adresovaný generálnímu receptorovi ze dne 24. února 1934.

vyřešit, téměř v duchu Caesarova „*Veni, vidi, vici*“. Po další sérii formálních i neformálních jednáních s vládními představiteli a s tehdy ještě ministrem zahraničí Benešem se totiž vracel do Itálie s přesvědčením, že se Beneš v podstatě ztotožňuje s jeho návrhy a je jen otázkou času, kdy se záležitosti definitivně vyřeší.⁵⁸⁰

Edvard Beneš však v tomto ohledu zaujal zcela jiné stanovisko. V osobní rovině zvolil k markýzi Theodolimu přátelský přístup a ujišťoval ho o své přízni, ve vládní rovině však pravděpodobně nikdy neměl skutečný zájem Řádu jakkoliv pomoci. Navzdory svým proklamacím totiž nebyl Řádu nijak nakloněn, ovšem průtahy v jednáních zdůvodňoval nedostatkem financí příslušných institucí, které se měly do řešení řádové problematiky zapojit, případně formálními překážkami. Řádové záležitosti se ve skutečnosti začaly z vládního pohledu intenzivněji řešit až v době, kdy Edvard Beneš ministerstvo zahraničí opustil.⁵⁸¹

Zvolení Edvarda Beneše do čela státu tak Maltézskému řádu žádné výhody nepřineslo. Změna oproti jeho předchůdci spočívala snad jen v tom, že prezidentská kancelář již Řád zcela neignorovala, takže když kníže-velkopřevor Ludwigstorff požádal o audienci, doslalo se mu z kanceláře prezidenta republiky – byť zamítavé – odpovědi.⁵⁸² Nicméně v nediplomatické rovině občasné styky s prezidentem Benešem nadále probíhaly – například když v květnu 1937 navštívil Strakonice, provedli ho místní řádoví duchovní v čele se strakonickým děkanem Frā Voráčkem prostory, které Řádu zbyly na strakonickém hradě (především kostelem sv. Prokopa a kapitulní síní). Dne 10. února 1938 pak poskytl audienci zástupcům rytířské větve Řádu, ale bez nějakých konkrétních výsledků.⁵⁸³

Z interní řádové komunikace vyplývá, že skrze blíže nespecifikovanou formu spolupráce s Dr. Brunem Donathem mělo velkopřevorství v první polovině třicátých let určité vazby také na Kamila Kroftu.⁵⁸⁴ PhDr. Bruno Donath (1884–1942) byl antikvář a

⁵⁸⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Gedächtnis-Protokoll (ze dne 16. června 1934).

⁵⁸¹ Srov. kapitola 15. *Investice jako nástroj konsolidace majetku velkopřevorství pro Čechy a Rakousko*, J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 148–149; M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 129.

⁵⁸² Zamítnutí žádosti o audienci ze dne 20. ledna 1936 bylo dne 16. července 1936 odůvodněno již stanoveným programem prezidenta s tím, že se datum audiece možná podaří nalézt v podzimních měsících. Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Dopis kanceláře prezidenta republiky adresovaný receptorství v Praze ze dne 16. července 1936.

⁵⁸³ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 79 a 81.

⁵⁸⁴ Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis adresovaný kancléřství do Vídně ze dne 22. ledna 1934. Pisatel dopisu vicekancléř Camillo hrabě Arco, doslova napsal: „Es scheint mir, dass Dr. Donath durch Minister Dr. Krofta einen starken Einfluss auszuüben im Stande ist, was aus dem Benehmen und der besonderen Hochachtung des Ref. (myšlen je referent Dr. Jelen – poznámka autora) hervorgeht.“ Dále ibidem, Dopis Karlu hraběti Belcredimu ze dne 9. května 1934. Zde se doslova píše: „Als

sběratel umění, pocházející z chudé židovské rodiny z Kroměříže. Jeho starším bratrem byl publicista a historik umění Adolf Donath.⁵⁸⁵ Není zcela zřejmé, jak se Dr. Donath dostal s Maltézským řádem do styku – jeho členem nebyl, ale během krátkého období v roce 1934 se spolu se zástupci česko-rakouského velkopřevorství účastnil řady schůzek na ministerstvu zahraničí. Jelikož jedním z důležitých témat těchto jednání byla otázka možného prodeje cenných gobelínů, které se nacházely v pražském velkopřevorském paláci, lze vzhledem ke specializaci Dr. Donatha předpokládat, že s ním Řád mohl navázat kontakt především z tohoto důvodu. Ostatně právě o možnosti prodeje gobelínů na ministerstvu zahraničí Dr. Donath vyjednával.⁵⁸⁶

Z následné komunikace vyplývá, že Dr. Donath, který Řádu opakovaně nabízel možnost využití osobních vazeb na Kamila Kroftu, byl zainteresován do celého prodeje panství Dohé. Nicméně již v červnu roku 1934 došlo – opět z nespécifikovaných důvodů – k zásadní změně postojů Řádu vůči němu. Týkalo se to nějakého blíže neurčeného Donathova požadavku – z interní dokumentace se dokonce zdá, že se Dr. Donath pokoušel Řád vydírat možností uveřejnění nějaké očerňující brožury.⁵⁸⁷

Situace okolo Dr. Donatha se projednávala nejprve na interní schůzi dne 14. června 1934, které se účastnil řádový diplomat a italský politik Alberto markýz Theodoli, vysoký představitel římské řádové vlády polského původu Antonio hrabě Ryszczewski, čestný a devoční rytíř Karl hrabě Belcredi, který vystupoval jako hospodářský poradce česko-rakouského velkopřevorství a pražský vicekancléř Camillo hrabě Arco. Markýz Theodoli chtěl vědět, zda by Dr. Donath mohl v případě odmítnutí nějakým způsobem negativně zasáhnout do průběhu jednání s ministerstvem zahraničí skrze své vazby prof. Kroftu. Hrabě Belcredi a hrabě Arco byli toho názoru, že to nelze zcela vyloučit a že také nelze zabránit publikování očerňujících informací o Řádu nějakými cenzurními opatřeními – z toho lze vyvodit, ačkoliv to nikde explicitně doloženo není, že Dr. Bruno Donath Řád vydíral.

im Frühherbst des vorigen jahres die Angelegenheit des Verkaufs der Herrschaft Dolha beim Unterrichtsministerium keinerlei Fortschritte machte und stets Ausflüchte gebraucht wurden um den Orden hinzuhalten, **machte Dr. Donath den Vorschlag durch seine persönliche Bekanntschaft mit dem Minister Krofta** auf das Aussenministerium einzuwirken.“

⁵⁸⁵ Srov. Marcela RUSINKO, *Snad nesbíráte obrazy? Cesty soukromého sběratelství moderního umění v českých zemích v letech 1948–1965*, Brno 2018, s. 23.

⁵⁸⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis adresovaný kancléřství do Vídně ze dne 24. února 1934. Dr. Donath po Ministerstvu zahraničí požadoval, aby v případě prodeje zaplatilo velkopřevorství „na ruku“ částku 1 500 000 Kč; NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 586, sig. 28B/X, kart. č. 301, Dopis kancléře pražskému receptorátu z 14. prosince 1932.

⁵⁸⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Gedächtnis-Protokoll (ze dne 16. června 1934).

Markýz Theodoli dále uvedl, že získal o Dr. Donathovi informace, které poskytovaly krajně podezřelý obraz této osoby. Proto se krátce diskutovalo o tom, zda by dotyčnému mohlo být přiznáno skromné vyrovnání z prodeje panství Dohé výměnou za to, že nebude Řádu škodit. Markýz Theodoli, který vyjednávání v této době vedl, si vyhradil právo učinit konečné rozhodnutí a projednat tuto otázku v soukromém rozhovoru s ministrem zahraniční Benešem.⁵⁸⁸ Na toto téma pak skutečně diskutovali a Edvard Beneš si vyžádal originál pamfletu, který Dr. Donath poslal velmistrovovi do Říma a slíbil, že bude celému případu věnovat zvláštní pozornost.⁵⁸⁹

Z dostupných zdrojů ne nedá doložit, že by celá záležitost měla nějaké zásadní pokračování a že by jakkoliv ovlivnila jednání, která probíhala mezi Řádem a ministerstvem zahraničí. Ta pokračovala i v době, kdy byl ministrem zahraničí Kamil Krofta a svým způsobem probíhala obdobným způsobem, jako za ministra Beneše – ve vztahu k Řádu korektně, ale bez jakýchkoliv konkrétních výsledků. Ty přineslo až angažování Dr. Josefa Pluhaře na konci třicátých let.

Z výše uvedeného textu vysvítá jednoznačný závěr, že Maltézský řád, ačkoliv se snažil nalézt cesty do vrcholných sfér československé politiky, nebyl v tomto ohledu takřka po celé prvorepublikové období příliš úspěšný. Pro sbližování s československým politickým prostředím se snažil využívat jak oficiálních prostředků – například již v květnu roku 1919 zahájil prostřednictvím řádového vyslance ve Vídni formální jednání s československou vládou – tak prostředků méně formálního charakteru – když se snažil například vstřícným přístupem naklonit si důležitého československého politika Rudolfa Berana nebo využívat neformálních vazeb na důležité vládní představitele. Tyto snahy však nevedly k žádným konkrétním výsledkům. Stejně tak neexistuje žádný doklad pro to, že by se česko-rakouské velkopřevorství někdy uchýlilo k pokusu o korupci, ale ani o tom, že by některý z vládních činitelů něco podobného od Řádu očekával.

Lze se pozastavovat nad prodeji některých z řádových velkostatků – v čele se Strakonicemi – které se při zpětném pohledu zdají být mimořádně nevýhodné, ovšem konkrétní rozhodnutí o prodeji v polovině dvacátých let byla učiněna pod vlivem velkých tlaků a nejistot ohledně následujícího vývoje. Ruku v ruce s tím, že většina řádových členů

⁵⁸⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Gedächtnis-Protokoll (ze dne 16. června 1934).

⁵⁸⁹ Ibidem.

(v rámci I. třídy) netoužila po životě v Československu se pak prodeje československých majetků zdají být přeci jen racionálnější.

Česko-rakouskému velkopřevorství se tedy nepodařilo v Československé republice vybudovat si pevné pozice, slibující politické zastání, na které byl zvyklý z rakousko-uherské monarchie. V jednání řádových představitelů lze pozorovat téměř jistou míru naivity – dle zápisů odcházeli ze schůzek s vládními představiteli většinou dobře naladěni a s pocitem, že se záležitosti posouvají pro Řád dobrým směrem, aby vzápětí zjistili, že jednání ve skutečnosti stagnují, nebo se naopak vyvíjejí v neprospěch Řádu.⁵⁹⁰ Řádu nakonec pomohly intervence kardinála Kašpara a Rudolfa Berana. Druhého jmenovaného ovšem k pomoci česko-rakouskému velkopřevorství nemotivoval dřívější nákup Strakonického velkostatku, ale vliv jeho tajemníka (a snad i přítele) Dr. Josefa Pluhaře. Podpora Rudolfa Berana se poté transformovala v podporu agrárníků, která se konkrétně projevila vyřešením hospodářských nesnází velkopřevorství a uznáním suverenity Maltézskeho řádu ze strany Československé republiky. Rudolf Beran a ministr zahraničí František Chvalkovský, během jehož působení byla Řádu suverenity příznána, byli za svou pomoc odměněni hodností magistrálních rytířů – velkokřížů.⁵⁹¹

Výrazným faktorem, který jistě negativně ovlivňoval postavení Řádu v rámci republiky Československé, jistě bylo, že od roku 1927, kdy do úřadu knížete-velkopřevora nastoupil Karl von Ludwigstorff, se hlavním sídlem česko-rakouského velkopřevorství stala jednoznačně Vídeň.⁵⁹² V Praze pak působil pražský receptorát (ovšem podřízený receptorátu ve Vídni), vicekancléř (tím nejdůležitějším byl Camillo hrabě Arco) a především kněžský konvent, který zastupoval převor Hammerschmied.

4.6.3. Členství v Řádu a jeho prestiž během prvorepublikového období

Politická rovina ovšem nebyla jediným kolbištěm, na kterém muselo česko-rakouské velkopřevorství během první republiky bojovat. Neméně důležitá pro něj byla otázka členství. Jestliže během rakousko-uherského období si kladl Řád otázku, zda by přílišný nárůst počtu členů pocházejících z nearistokratických rodin neodrazil od vstupu do Řádu

⁵⁹⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Gedächtnis-Protokoll (ze dne 16. června 1934).

⁵⁹¹ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézkých rytířů v dějinách*, s. 129.

⁵⁹² J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 64.

členy z první společnosti,⁵⁹³ během prvorepublikového období se tato problematika ještě vystupňovala, protože nebylo zřejmé, zda vůbec bude Řád na území bývalé monarchie pro nové členy atraktivní. A to s ohledem na zásadní změnu jeho postavení v nově vzniklé společnosti, především pak v Československu.

V tomto ohledu se ale ukázala jako výhoda určitá konzervativnost rodové šlechty, díky níž se – možná poněkud překvapivě – rozpad monarchie na početním stavu česko-rakouského velkopřevorství nijak negativně nepromítl. Ba naopak, první řádová třída, sestávající z profesních a justičních rytířů, zaznamenala ve dvacátých letech poměrně značný početní nárůst. K roku 1916 bylo v této třídě celkem 15 rytířů (včetně knížete-velkopřevora), 6 z nich přitom náleželo do kategorie justičních rytířů, z nichž 2 byli přijati ještě v 19. století (Eugen hrabě Czernin roku 1883 a Karel Felix princ Schwarzenberg roku 1899). Nejnovějším členem první třídy byl Adam hrabě Baworowski, který do ní vstoupil v předvečer velké války roku 1914.⁵⁹⁴

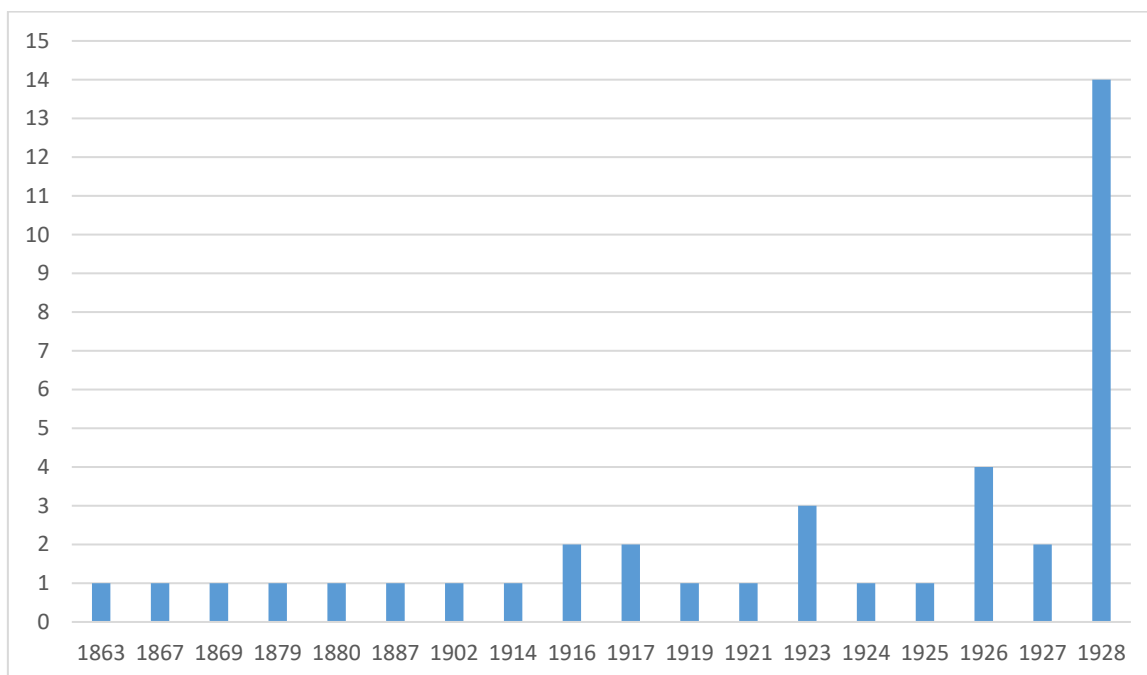
V roce 1928 však bylo rytířů v první řádové kategorii hned 39. Jen 13 z nich přitom bylo přijato během existence Rakouska-Uherska, zbývající členové pak do Řádu vstoupili až po jeho rozpadu. Služebně nejstarším byl členem velkopřevorství byl *bailli anziano* Karel hrabě Thun-Hohenstein, který se řadil mezi maltézské rytíře od roku 1863.⁵⁹⁵

⁵⁹³ J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 258–259, Jan Županič více akcentuje tuto problematiku u německých rytířů, ačkoliv Maltézského řádu se týkala vzhledem k jeho tradičně aristokratickému charakteru také.

⁵⁹⁴ Rangs-Liste (1916), s. 7–10.

⁵⁹⁵ Ruolo Generale (1929), s. 17.

Graf 1: Struktura profesních a justičních rytířů Maltézského řádu podle data jejich přijetí (k roku 1928)

Zdroj: *Il Ruolo generale, le insegne e le uniformi del Sovrano militare ordine di S. Giovanni di Gerusalemme detto di Malta, Řím 1929, s. 17, vlastní zpracování.*

Krátce po válce, roku 1919, se pro vstup do první řádové třídy rozhodl Petr Ostrovski, kterého o dva roky později následoval Karel Ludwigstorff, jenž byl nakonec roku 1927 zvolený knížetem-velkopřevorem. Jeho zvolení do čela velkopřevorství namísto starého a válkou i poválečnými událostmi vyčerpaného Jana Rudolfa Hardegga jako by velkopřevorství vlilo novou krev do žil a vyslalo jasný signál, že existence Řádu na území bývalé habsburské monarchie je i nadále zajištěna. V důsledku toho se v následujícím roce první třída rozrostla hned o 14 členů. Z rodin Santa Croce a Clary-Aldringen v tomto roce do Řádu vstoupili dokonce dva jejich příslušníci. Ostatní noví rytíři pocházeli z rodů Hartig, Waldersdorff, Fürstenberg, Hohenlohe-Waldenburg, Puttlingen, Kolowrat-Krakowsky, Huyn, Menghin von Brezburg und Brunnenthal, Trauttmandorff-Weinsberg a Lobkowicz.⁵⁹⁶

Neméně zajímavý je vývoj ostatních tříd, kde je vliv války a následný rozpad monarchie daleko patrnější. Zdaleka nejpočetněji byli ve velkopřevorství (i v celém Řádu) zastoupeni čestní a devoční rytíři, tedy příslušníci starých aristokratických rodů, kteří

⁵⁹⁶ Ruolo Generale (1929), s. 17.

neskládali řeholní sliby, nicméně měli povinnost podílet se na řádové činnosti. Někteří z nich tuto povinnost brali zodpovědně a byli do řádových děl úzce zapojeni, pro jiné šlo spíše jen o formální záležitost. V kategorii čestných a devočních rytířů bylo hned 14 členů, kteří byli dříve dokonce justičními rytíři, ovšem rozhodli se neskládat věčné sliby a z první třídy odešli, nadále však zůstali členy Řádu.⁵⁹⁷ Celkem 77 těchto rytířů vstoupilo do Řádu během monarchie – služebně nejstarším z nich byl Alexander svobodný pán Vrints von Treuenfeld, který byl do Řádu přijat již roku 1860. Poslední přijímání nových členů během rakousko-uherského období proběhlo v roce 1915. Následovala pětiletá pauza a o další čestné a devoční rytíře se tak velkopřevorství rozrostlo až v roce 1920, když se pro vstup rozhodlo hned 23 nových rytířů. Celkem jich do Řádu po rozpadu monarchie až do roku 1928 vstoupilo v hodnosti čestný a devoční rytíř 90, takže celkový počet těchto členů dosahoval výše 167 rytířů.⁵⁹⁸

Obdobný trend lze pozorovat také u ostatních – méně početných – řádových hodností: bailli čestný a devoční velkokříž (19 členů, z nich 13 vstoupilo po válce), magistrální velkokříž (14 členů, z nich 11 vstoupilo po válce), magistrální rytíř (29 členů, z nich 24 bylo přijato po válce), devoční donáti první třídy (66 členů, z nich 52 bylo přijato po válce) a devoční donáti druhé třídy (44 členů, z nich 27 bylo přijato po válce).⁵⁹⁹

Pomalejším tempem se rozrůstaly kategorie řádových dam. V hodnosti dam dekorovaných čestným a devočním velkokřížem jich bylo 10, přičemž tři z nich do Řádu vstoupily až po rozpadu monarchie. Poslední z těchto dam byla od roku 1927 Magdolna hraběnka Horthy de Nagybánya, choť regenta Maďarského království admirála Miklóse Horthyho. V hodnosti čestných a devočních dam se nacházelo k roku 1928 celkem 49 příslušnic aristokratických rodů, z nichž 13 vstoupilo do Řádu až po rozpadu monarchie.⁶⁰⁰

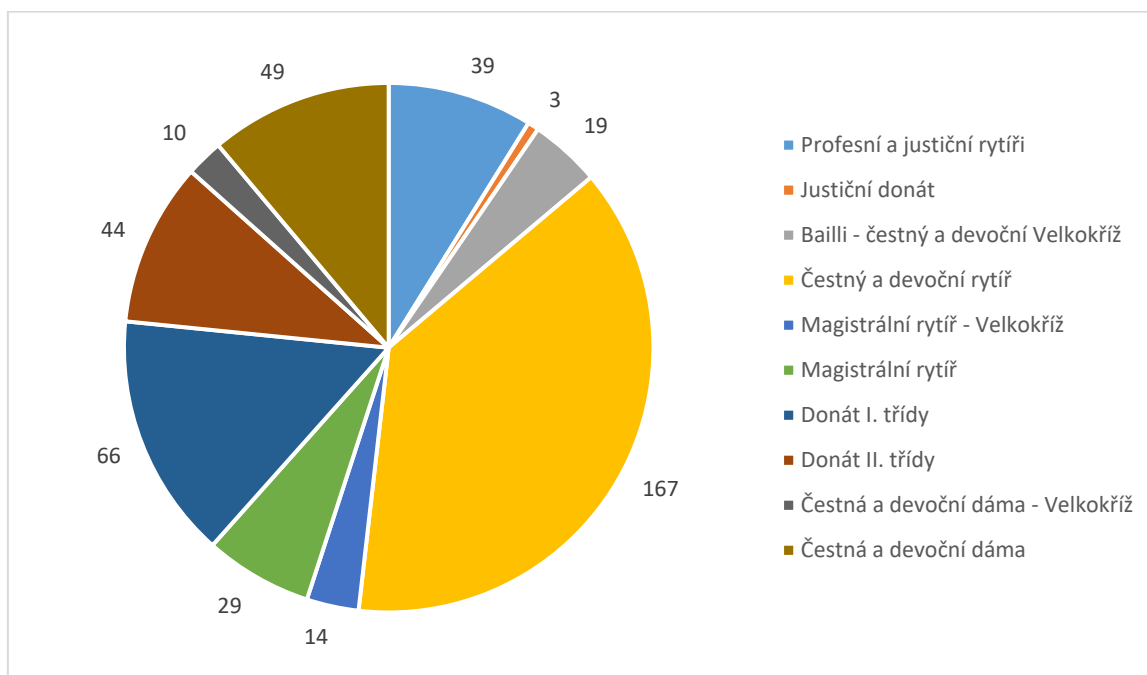
⁵⁹⁷ Ruolo Generale (1929), s. 18–19.

⁵⁹⁸ Ibidem, s. 18–20.

⁵⁹⁹ Ibidem, s. 20–22.

⁶⁰⁰ Ibidem.

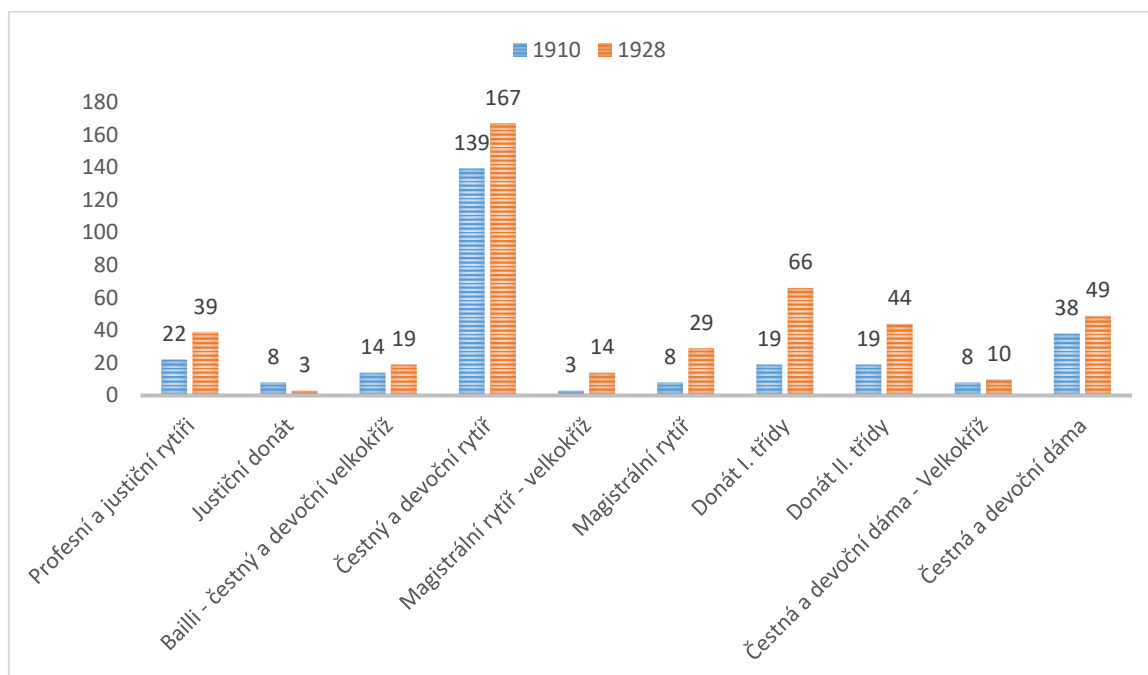
Graf 2: Struktura členů velkopřevorství pro Čechy a Rakousko k roku 1928 (v absolutních číslech)

Zdroj: *Il Ruolo generale, le insegne e le uniformi del Sovrano militare ordine di S. Giovanni di Gerusalemme detto di Malta, Řím 1929, s. 17–22, vlastní zpracování.*

Z těchto dat vyplývá, že hned 38 % členů Řádu bylo tvořeno čestnými a devočnými rytíři. Celkem čtvrtinu členů pak tvořili donáti I. nebo II. třídy a první kategorie rytířů, kterou tvořili profesové a justiční rytíři (u nichž ale nebylo zřejmé, zda v této kategorii zůstanou, nebo se rozhodnou pro přestup do hodnosti čestných a devočních rytířů) se na počtu členů velkopřevorství podílela jen z 9 %. V zásadě se však členská struktura velkopřevorství pro Čechy a Rakousko v roce 1928 příliš nelišila od té, která byla zaznamenána ještě během předválečné existence Rakouska-Uherska v roce 1910.

Graf 3: Počet členů velkopřevorství pro Čechy a Rakousko v rozvržení dle hodností – srovnání 1910 a 1928 (v absolutních číslech)

Zdroj: Il Ruolo generale, le insegne e le uniformi del Sovrano militare ordine di S. Giovanni di Gerusalemme detto di Malta, Řím 1929, s. 17–22; Rangs-Liste und Personal-Status des hohen souveränen Malteser-Ritter-Ordens im Groszpriorate von Böhmen und Österreich nach dem Stande vom 30. April 1910, Wien 1910, s. 7–41; vlastní zpracování.

Již bylo zmiňováno, že na konci dvacátých let došlo k výraznému nárůstu rytířů v první kategorii. Naopak poklesl počet justičních donátů. Všechny ostatní kategorie zaznamenaly nárůst. Ten je nejvýraznější u hodností, pro které nebyl zapotřebí aristokratický původ, tedy u magistrálních rytířů – velkokřížů, magistrálních rytířů, donátů první třídy a donátů druhé třídy.

Ačkoliv i mezi magistrálními rytíři byla celá řada šlechticů (kteří ovšem nesplňovali přísná kritéria původu pro přijetí do vyšší hodnosti), lze již na těchto číslech sledovat trend nejprve pomalého, později stále rychlejšího nárůstu členů Řádu občanského původu. Tento „demokratizační aspekt“ se netýkal jen velkopřevorství pro Čechy a Rakousko, ale celého Řádu, jak vyplývá z následující tabulky:

Tabulka 2: Členové Maltézského řádu v rozdělení podle původu

	Rok	1880	1900	1921	1932	1949
Aristokracie	Profesní rytíř	40	45	29	26	20
	Justiční rytíř	59	39	26	38	43
	Čestný rytíř	969	1 078	1 175	1 563	1 883
	Čestná dáma	119	111	155	196	272
	Celkem	1 187	1 273	1 385	1 823	2 218
	<i>Celkem %</i>	<i>91 %</i>	<i>89 %</i>	<i>78 %</i>	<i>71 %</i>	<i>46 %</i>
Občanský původ / nedostatečný šlechtický původ	Justiční donát	11	16	9	4	6
	Magistrální rytíř	23	37	95	444	1 500
	Donát	78	111	294	308	1 090
	Celkem	112	164	398	756	2 596
	<i>Celkem %</i>	<i>9 %</i>	<i>11 %</i>	<i>22 %</i>	<i>29 %</i>	<i>54 %</i>
Celkem členů	1 299	1 437	1 783	2 579	4 814	

Zdroj: Berthold WALDSTEIN-WARTENBERG, Rechtsgeschichte des Malteserordens, Wien–München 1969, s. 215 a 217; vlastní zpracování.

Rozpad některých velkých evropských monarchií po první světové válce a změna společenských pořádků na starém kontinentu tak neměly negativní dopad na počty členů Maltézského řádu, ani jeho česko-rakouského velkopřevorství. Naopak pozorujeme opačný trend – od roku 1880 do poloviny 20. století se počet členů Řádu celosvětově téměř z čtyřnásobil. Změna je však patrná ve struktuře členství – jestliže na přelomu 19. a 20. století tvořili členové občanského původu jen zhruba desetinu příslušníků Maltézského řádu, do poloviny 20. století již představovali více než polovinu členské základy.

Dlužno dodat, že české země se na tomto vývoji příliš nepodílely. V roce 1938 mělo velkopřevorství pro Čechy a Rakousko celkem 361 členů (včetně řádových kněží). Po rozdělení velkopřevorství se však k jeho české části přihlásili pouze 4 justiční rytíři, 8 čestných a devočních rytířů, stejný počet magistrálních rytířů a 7 donátů. Kromě toho byl členem také kardinál – velkopřevor Kašpar (jinak čestný bailli s ohledem na své kardinálské důstojenství). Dohromady tedy k rytířské větvi samostatného českého velkopřevorství náleželo 28 osob, z nichž pouze 12 mělo aristokratický původ.⁶⁰¹

⁶⁰¹ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 129.

Zajímavou se stala otázka oslovování členů Řádu a řádových úředníků během prvorepublikového období. Ačkoliv hned v roce 1918 došlo ke zrušení šlechtických titulů, bývali členové Řádu při komunikaci s nestátními orgány nadále ve většině případů oslovováni šlechtickou hodností (nejčastěji hraběcí).⁶⁰² Problematika oslovování se řešila také při vnitřní řádové komunikaci. V tomto ohledu bylo upuštěno od používání oslovení „Blahorodí“, takže například inspektor panství Karel Schmid měl být podle vyjádření receptorátu nadále oslovován jako „*Velevážený pán pan Karel Schmid, inspektor panství souverénního řádu Maltských rytířů.*“⁶⁰³ Přitom bylo zdůrazněno, že „*ve věcech souverénního řádu a ve styku s Receptorstvím, které zastupuje Velmistrovství neplatí ani republikánská ani rakouská forma, nýbrž dlužno jest dbáti předpisů souverénního řádu Maltských rytířů, které výslovně velí jemný mrav /urbanitas/ aby zamezily opak /ruditas/.*“⁶⁰⁴

4.6.4. Shrnutí postavení Řádu v první Československé republice

Postavení Řádu Maltézských rytířů v českých zemích zažilo v letech 1874–1938 řadu změn. Jejich hnací silou byl pochopitelně rozpad Rakouska-Uherska v roce 1918 a následný vznik Československé republiky. Jestliže se Řád těšil v habsburské monarchii značné prestiži a významnému (byť z pohledu některých řádových členů ne zcela odpovídajícímu) postavení u císařského dvora, v nově vzniklé Československé republice musel Řád o své postavení bojovat.

Klíčové aspekty, na které se zde muselo velkopřevorství pro Čechy a Rakousko v letech 1918–1938 zaměřit, byla stabilizace hospodářské situace a uznání suverenity ze strany nově vzniklé republiky. Cesta k tomu vedla přes vyjednávání s vládními představiteli, ovšem v tomto ohledu zástupci Řádu dlouhou dobu „tápali“. Jak prezident Masaryk, tak prezident Beneš nebyli Řádu nijak nakloněni, stejně tak se nepodařilo získat podporu ani jiných významných politiků, například Kamila Krofty. Řešení se nakonec našlo až díky Dr. Pluhařovi, který zprostředkoval spojení s Agrární stranou a jejím předsedou Rudolfem Beranem. Tyto vazby však nebyly ani tak výsledkem aktivit velkopřevorství, ale naopak byly dány snahami agrárníků přiblížit se církevní hierarchii a do značné míry také osobní

⁶⁰² Srov. např. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Nabídka Böhmische Escompte-Bank und Credit-Anstalt, Filiale in Jägerndorf z 21. září 1927 (oslovení „*Hochgeboren Herrn Graf Camillo Arco*“), případně NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis Anglo-československé a Pražské úvěrní banky receptorátu v Praze ze dne 15. ledna 1934: „*Měli jsme dnes čest přivítati Vašeho kancléře, veleváženého pana hraběte Arco a pana Dra. Donatha*“.

⁶⁰³ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1416, sig. III-B-13, kart. č. 230, Dopis receptorského rady Fr̄a Jana Westfála z 15. listopadu 1923.

⁶⁰⁴ Ibidem.

iniciativou Dr. Pluhaře. Na samém konci třicátých let se tedy podařilo s podporou Agrární strany vyřešit hospodářské potíže velkopřevorství a dosáhnout uznání suverenity Maltézského řádu ze strany Československé republiky. Následný dějinný vývoj však způsobil, že „uspokojení“ z dosažení těchto dlouhodobých cílů mělo jen epizodní charakter.

Rozpad Rakouska-Uherska a řádového majetku se naopak příliš nepromítly do prestiže členství v Řádu, respektive ve velkopřevorství pro Čechy a Rakousko. Tradiční členové Řádu – příslušníci aristokratických rodů – do něj nadále vstupovali v hojném počtu, ovšem začaly se rozšiřovat také řady členů občanského původu. Naopak počet řádových kněží v průběhu první republiky neustále klesal. Dlužno také dodat, že drtivá většina členské základny pocházela spíše z rakouského prostředí, a to z důvodu, že zde žila a působila značná část bývalé rakousko-uherské aristokracie. Jak se zdá, v československé společnosti naopak Řád příliš populární nebyl. V řádovém archivu nejsou doloženy známky toho, že by se o členství v rytířské větvi ucházel větší počet československých občanů (jakkoliv pravidlem Řádu bylo, že si své členy sám vybíral), představitelé Řádu nebyli formálně zvaní téměř na žádné oficiální (natož státní) akce a Řádu nebyl příliš věnován prostor ani v dobových periodících. Nízkou popularitu Řádu v československé společnosti pak dosvědčuje skutečnost, že po rozdělení velkopřevorství se k jeho české části přihlásilo jen 28 členů (bez započtení kněží), všichni zbývající se cítili být Rakušany.

Naopak částečně díky lokalitě svého pražského kostela Panny Marie pod řetězem se velkopřevorství těšilo pozornosti zahraničních diplomatických zastoupení a některých významných zahraničních návštěv. Například nedělních a dalších slavnostních bohoslužeb v řádovém kostele se pravidelně účastnili zástupci nedaleko ležící francouzské ambasády (v čele s velvyslancem a náčelníkem francouzské vojenské mise), velkopřevorství v roce 1936 navštívil také rumunský král Carol II. (člen Řádu) a přátelské styky probíhaly rovněž s polskými diplomaty.⁶⁰⁵

Zajímavé je, že v roce 1935 muselo velkopřevorství pro Čechy a Rakousko řešit potíže s falešným „Řádem Maltézských rytířů“, což byla jakási „stolní společnost“, která se scházela v restauraci u Maltézského kříže, prováděla pasování na rytíře a využívala pro své členy hodnostní systém skutečného Maltézského řádu.⁶⁰⁶ Velkopřevorství se o tomto falešném řádu dozvědělo jen náhodou, když mu byl omylem doručen dopis adresovaný této

⁶⁰⁵ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 77, 79 a 81.

⁶⁰⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Oznamení zaslané policejnímu komisařství v Praze III dne 14. listopadu 1935.

falešné instituci. Její existence vyvolala v Řádu pobouření a v oznámení zaslaném policejnímu komisařství se proto uvádí, že se Řád ohrazuje „*proti tomu, aby jméno řádu, který je mezinárodní církevní institucí, požívající privilegia suverénní a církevní instituce vůbec byly profanovány a zlehčovány tím, že jméno řádu přivádí se v souvislost s nějakou stolní společností, scházející se v hostinci a že církevní obřady jsou snižovány tím, že se používá jich názvů a že se patrně i napodobují při hostinských zábavách*“.⁶⁰⁷ Krátce předtím si zase velkopřevorství muselo stěžovat, že se restaurace v domě č. 10 na Maltézském náměstí, do té doby pojmenovaná „U zeleného kříže“, přejmenovala se změnou majitele na restauraci „U řádového kříže“ a začala bez svolení používat řádovou symboliku, čímž přiváděla v omyl jak turisty, tak i politické a diplomatické návštěvníky Malé Strany.⁶⁰⁸

Tyto epizody do určité míry odrážejí vnímání Řádu v očích tehdejší československé veřejnosti ve třicátých letech. Jestliže v odborných a politických kruzích byl Řád převážně vnímán jako historický přežitek, v očích veřejnosti – pokud Řád vůbec znala – byl vnímán poněkud romanticky jako dávná rytířská instituce, podobně jako řád templářů a podobně – a členství v takovéto starodávné, poněkud tajemné instituci pak pochopitelně vzbuzuje zdání jakési výjimečnosti. Pro některé lidi to zjevně platilo i v případě, že se jednalo o instituci falešnou, která neměla s pravým Řádem a jeho posláním vůbec nic společného.⁶⁰⁹ Jak však bylo uvedeno výše, většině československé společnosti byl Řád, především ve třicátých letech, vesměs lhostejný.

Popsané skutečnosti však měly jen marginální význam. Z celkového pohledu se Řádu podařilo svou situaci v Československu během druhé poloviny třicátých let stabilizovat a dosáhnout zde značných politických úspěchů. To mohlo položit základ pro další rozvoj řádové činnosti v českých zemích, a to jak v oblasti charitativní, tak v oblasti opětovného budování řádové prestiže a řádového postavení v rámci společnosti, a to i s ohledem na osamostatnění se československé řádové provincie na sklonku třicátých let (kdy vzniklo samostatné české velkopřevorství, respektující svou působnost československé státní

⁶⁰⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Oznámení zaslané policejnímu komisařství v Praze III dne 14. listopadu 1935.

⁶⁰⁸ Ibidem, Oznámení Magistrátu hlavního města Prahy ve věci označení restauračních místností p. J. Sháněla Praha III. Maltézské námě.10. z 16. ledna 1935.

⁶⁰⁹ To dokládá obsah dopisu, na jehož základě se velkopřevorství o existenci falešného řádu dozvědělo. Proto je na tomto místě uveden jeho přepis: „*Řádu Maltézských rytířů v Praze. Právě jsem dostal Vaše milé pozvání k podzimnímu pasování. Byl jsem velmi dojat, že jste dosud nezapomněli na jednoho svého donata, kterého nepřízeň osudu zavála tak daleko od domova. Nemohu se ovšem pasování zúčastnit, ale věřte mi, že alespoň v myšlenkách budu u Vás prožívat ty slavnostní chvíle. Těším se již na shledanou o Vánocích a jsem Váš donát Vladimír B.*“ Ibidem, Přepis dopisu adresovaného falešnému Maltézskému řádu dne 7. listopadu 1935 z Levoči vojesnkým asp. Vladimírem B, škola na důstojnickou pěchotu v záloze 37 p. pl., 2. školní rota.

hranice). Následný vývoj ve střední Evropě však toto zcela znemožnil, takže na svou činnost mohlo velkopřevorství úspěšně navázat až po roce 1989.

5. Exkurze do nacionální otázky

Pokud se zajímáme o otázku nacionalismu v rámci česko-rakouského velkopřevorství v období, které je přibližně vymezeno poslední třetinou 19. století a první třetinou století následujícího, lze tak činit jen při vědomí a respektování dvou premis, které se k této problematice vážou.

Předně je to internacionální charakter Maltézského řádu i jeho českého, respektive přibližně od roku 1880 česko-rakouského velkopřevorství. Toto velkopřevorství nepokrývalo teritoriálně jen území českých zemí, ale také další součásti Rakouska-Uherska, byť většina jeho majetků byla soustředěna právě v českých zemích a v Rakousku. V rámci velkopřevorství tak rozhodně nepřipadal v úvahu jen nacionalismus český nebo německý, ale členové Řádu pocházeli například také z řad hrdé maďarské šlechty nebo ze severoitalských rodin, jež především v devatenáctém století jistě se zájmem sledovaly italské *risorgimento*, které – pokud se nedotklo přímo těchto rodin – se dotklo řady jejich příbuzných.

Druhou premisou, kterou je zapotřebí respektovat, je zásadní rozdíl mezi kněžskou a rytířskou větví velkopřevorství, a to z hlediska původu, sociálních vazeb, národnosti, vzdělání a možností členů Řádu. Zatímco řádoví kněží se rekrutovali z rodin neurozeného původu a často spíše z chudých poměrů, rytíři pocházeli z předních aristokratických rodů a disponovali výhodami, které se s tímto původem pojily.

5.1. Rytířská větev Řádu

Někteří rytířští členové Řádu pocházeli z rodin, jejichž původ ležel v nejrůznějších evropských zemích a které na území habsburské monarchie přivedly často až události přelomu 18. a 19. století. To je i případ rodin Folliot de Crenneville či de la Fontaine und d'Harnoncourt-Unverzagt a dalších, které se po svém příchodu do habsburské monarchie zařadily v rámci aristokracie tohoto soustátí po bok místních tradičních rodů, jako je Lichtenstein a Hardegg zu Glatz, nebo již dříve zdomácněných rodin, kterými byly například Vernier-Rougenint nebo Meraviglia-Crivelli.⁶¹⁰ I díky sňatkům, které tyto rodiny tradičně uzavíraly nejen mezi sebou, ale i s příslušníky dalších aristokratických rodů napříč Evropou, měla rakousko-uherská aristokracie, ze které pocházeli příslušníci rytířské větve Řádu, značně internacionální charakter.

⁶¹⁰ Ruolo Generale (1877), s. 91–93.

Přitom je třeba mít na paměti, že šlechta rozhodně nebyla homogenní společenskou skupinou, ale vnitřně se dále výrazně členila.⁶¹¹ Velký znalec českého nacionalismu Miroslav Hroch připomíná v této souvislosti analýzu vestfálského šlechtice Wernera von Hexthausena, který poznal prostředí pražské šlechty na počátku 19. století během svých studií práv. Podle jeho názoru zde vedle sebe fungovaly tři třídy šlechty: 1. třídu tvořili knížata a hrabata, kteří patřili k nejvyšší aristokracii a disponovali značnými příjmy, mnohdy převyšujícími 100 000 zlatých ročně. Této první třídě se dostalo výtečného vzdělání a – možná poněkud překvapivě – její členové nebyli tak pyšní jako osoby řazené do druhé třídy. Tato 2. třída byla tvořena příslušníky starých rodů, kteří měli roční příjmy ve výši okolo 20–30 000 zlatých ročně a většinou postrádali důkladnější vzdělání. Pro tuto třídu byla údajně příznačná velká hrdost na své předky. Na rozdíl od třetí třídy se jednalo o starou rodovou šlechtu, která však měla ve srovnání s rodinami v první třídě spíše jen lokální charakter a nebyla zapojena do nejvyšších, dvorských kruhů. Konečně 3. třídu tehdy tvořily nově nobilitované osoby z řad inteligence a úředníků, které dle Hexthausenova podání byly „vzdělanější než druhý stav a mnohem příjemnější než první“.⁶¹²

Ačkoliv tento popis vnitřní struktury české (respektive v Praze žijící) šlechty vyjadřuje stav k počátku 19. století, až do jeho konce se v myšlení rakouské (později rakousko-uherské) aristokracie, tedy první třídy, kterou Werner von Hexthausen popsal a ze které se především rekrutovali členové rytířské větve Maltéžského řádů, mnoho nezměnilo.⁶¹³ Každopádně otázka nacionalismu byla záležitostí spíše nižších, dříve neprivilegovaných společenských vrstev.⁶¹⁴

Pokud se česká aristokracie hlásila k nějakému českému nacionálnímu pojetí, tak to bylo převážně k pojetí v zemském slova smyslu, rozhodně však ne ve smyslu jazykovém.⁶¹⁵ Nejvyšší aristokracie v českých zemích se, s výjimkou několika málo jedinců, do českých národnostních snah – a především do snah o prosazení češtiny – rozhodně nijak výrazně nezapojovala a s touto myšlenkou se neztotožňovala.⁶¹⁶ Miroslav Hroch k tomu dokonce

⁶¹¹ Srov. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 16–33.

⁶¹² Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence*, Praha 1999, s. 254–255.

⁶¹³ Jak uvádí Jan Županič, ještě na počátku 20. století platila ve vztahu k chodu a organizaci císařského dvora stejná pravidla, jako za vlády císaře Karla VI. v první polovině 18. stol. Srov. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 15.

⁶¹⁴ Jiří KOŘALKA, *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815-1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996, s. 19.

⁶¹⁵ J. KOŘALKA, *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815-1914*, s. 42 a 65.

⁶¹⁶ Určitou výjimkou v tomto ohledu byl například František Antonín hrabě Libštejnský z Kolowrat (1778–1861), který prý vyhověl každému, kdo ho oslovil „Jsem Čech a jmenuji se Václav“. Také podporoval české kulturní akce a podobně, sám však česky příliš neuměl. Srov. P. MAŠEK, *Modrá krev*, s. 139.

uvádí, že „představa o příslušnosti k česky mluvícímu národu byla pro většinu šlechty nepřijatelná“.⁶¹⁷

To ovšem nebylo dáno německým (či jiným) nacionalismem šlechty, ale jejím pojetí stavovského uspořádání společnosti, k čemuž Hroch dodává, že: „stavovská, třídní přehrada mezi šlechtou jako celkem a plebejskými vlastenci byla významnější než samotné aspekty jazykové. Jinými slovy: česká šlechta zůstala stranou národního hnutí nikoli proto, že odmítala češtinu jako svůj druhý jazyk, ale především proto, že – až na několik výjimek – pro ni byl nepřijatelný princip občanské rovnosti, a tady rovnocennost plebejských českých vlastenců s urozenými, princip, který byl implicitně obsažen v programu českého národního hnutí.“⁶¹⁸

Ze stejného důvodu se ale značná část aristokracie otevřeně nestavěla ani na německou stranu nacionálního zápolení a tento stav vydržel až do následujícího století. V souvislosti s mnohem pozdější událostí, kterou se stala druhá světová válka, o tom píše v monografii věnované českému velkopřevorství Milan Buben, když říká, že „šlechta byla vždy (stejně jako římskokatolická církev) ryze nadnárodní, internacionalistická a úzce nacionalistický akcent připadal členům aristokracie jako plebejský. A to se týkalo i nacionalismu německého, respektive říšskoněmeckého“.⁶¹⁹

Na druhou stranu totéž neplatí o antisemitismu, který byl v 19. století i na počátku 20. století napříč společností poměrně rozšířený. Vzpomeňme v tomto ohledu na z dnešního pohledu až komickou příhodu, kdy velkopřevor Othenio Lichnowský nechal v osmdesátých letech 19. století vystavět vysokou zeď a „tručbaštu“, aby do areálu strakonického hradu nebylo vidět z arkýře činžovního domu zvaného „palác“, který ve Strakonících postavili židovští bratři Ignác a Leopold Steinové. Na vrch věže dokonce nechal umístit dělo namířené na zmíněný dům.⁶²⁰ Následný soudní spor kníže-velkopřevor vyhrál „na základě práva, že dovoleno jest Židům stavět domy tu, avšak žádné jich okno nesmí býti ke hradu obráceno“.⁶²¹ Kanón z věže nicméně musel být odstraněn.⁶²² Antisemitské názory poté byly vlastní také bratru pozdějšího knížete-velkopřevora Jindřicha prince von und zu Lichtenstein Aloysovi, který byl ve strakonické kronice označován za „vůdce antisemitů na říšské radě“.⁶²³

⁶¹⁷ M. HROCH, *Na prahu národní existence*, s. 253.

⁶¹⁸ *Ibidem*, s. 255.

⁶¹⁹ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 139.

⁶²⁰ *Ibidem*, s. 116.

⁶²¹ SOkA Strakonice, fond č. 309 Archiv města Strakonice, inv. č. 129, Obecní kronika I., s. 39.

⁶²² M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 116.

⁶²³ SOkA Strakonice, fond č. 309 Archiv města Strakonice, inv. č. 129, Obecní kronika I., s. 39.

Velkopřevorství jako takové však antisemitsky nevystupovalo. Na počátku 20. století neváhalo prodat židovským podnikatelům panství v Dětenicích a později například spolupracovalo s právníkem židovského původu Pavlem Parkusem.

Důkladná znalost českého jazyka mezi rytířskými členy Řádu v rakousko-uherském období byla vlastní jen minimu z nich. Jiří Pořízka v tomto ohledu uvádí příklad nejvýznamnějšího velkopřevora 19. století Othenia Lichnowského, který měl ovládat češtinu jen nedokonale, což dokazuje jeho výrok: „*Ta krásná Dětenice musím já světoznámé učiniti.*“⁶²⁴ Jiří Pořízka dále připomíná, že velkopřevor Lichnowský: „...*k Čechům jako národu žádné zřetelné sympatie neprojevoval. Česky uměl promluvit pouze několik neohrabaných vět. Všechny nápisy, dokonce i v lese, nechával pořizovat výhradně v jazyce německém.*“⁶²⁵

Jakkoliv byl internacionální charakter aristokracie v souladu s konzervativní mentalitou panující okolo císařského dvora, po rozpadu Rakouska-Uherska do řady nástupnických států musela chtě nechtě nacionální otázka alespoň částečně zasáhnout také doposud nad tuto problematiku převážně povznesené příslušníky nejvyšší šlechty.⁶²⁶ Do této situace je dohnal jednak zánik starých pořádků a dosavadních společenských struktur, ale také rozpad jednotného mocnářství. Ten zapříčinil, že majetky těchto rodin – stejně jako majetek česko-rakouského velkopřevorství – se najednou nacházely na území více samostatných států. V Československu vedle toho musela aristokracie bojovat také s nepřátelským naladěním většiny obyvatelstva i nové politické reprezentace. Hesla jako „odčičme Bílou Horu“, která kromě ní dopadala i na katolickou církev, se stala významným komunikačním nástrojem jednoho z nejzásadnějších opatření nové republiky, kterým byla pozemková reforma.⁶²⁷

Pokud tedy hovoříme o nacionalizaci aristokracie, jen v naprostém minimu případů se jednalo o nacionalizaci kulturní natož přímo ideovou ve smyslu vyhraněné představy o nadřazenosti jednoho národa. Ve skutečnosti za nacionálními otázkami aristokracie v habsburském mocnářství druhé poloviny 19. století a počátku století následujícího nestály ani tak kulturní motivy, jako spíše politické faktory, které vedly příslušníky těchto rodin k tomu, že se ztotožňovali „s jedním či druhým zemským národem“. To se projevovalo

⁶²⁴ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 36.

⁶²⁵ *Ibidem*, s. 37.

⁶²⁶ Eagle GLASSHEIM, *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národnostní otázka v 1. pol. 20. století*, Praha 2012, s. 93–94.

⁶²⁷ Srov. např. D. JANČÍK, *Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu*, s. 287.

především inklinací příslušníků těchto rodů k jedné ze dvou následujících politických stran – spíše proněmecká a centralistická aristokracie se přidávala ke *Straně ústavověrného velkostatku*, naopak skupina šlechticů, kteří upřednostňovali federalizaci Rakouska-Uherska, a tedy větší autonomii Čech, byla zastoupena ve *Straně konzervativního velkostatku*. Právě bývalí členové druhé jmenované strany a příslušníci jejich rodin v pozdější době více inklinovali ke spolupráci s nově vzniklou Československou republikou. Avšak rozhodně nelze tvrdit, že by (až na výjimky) nějak výrazně propagovali používání češtiny.⁶²⁸

Také v prvorepublikovém období měla tedy nacionální otázka v prostředí aristokracie převážně politické pozadí. Tak například neváhali někteří šlechtici argumentovat proti pozemkové reformě zdůrazňováním její diskriminační povahy vůči Němcům a později se v některých případech dokonce neostýchali v zahraničí lobbovat za Henleinovy zájmy na autonomii Sudet a po jejich odtržení tuto událost veřejně oslavovat.⁶²⁹

Představitelé rytířské větve česko-rakouského velkopřevorství pocházeli z tohoto prostředí a je pochopitelné, že na ně působily různé rodinné vlivy také v otázce nacionální. Například v roce 1928 se justičními rytíři česko-rakouského velkopřevorství stali Karel a Edmund Clary-Aldringen, kteří, podobně jako řada dalších justičních i profesních rytířů, patřili k rodinám inklinujícím k německu.⁶³⁰ Naopak jiné rodiny, které reprezentoval například ve stejném roce přijatý Bedřich Lobkowicz, dokázaly s Československou republikou snáze najít společnou řeč. A to postupně i v doslovném slova smyslu, neboť se mezi zástupci části aristokracie začala rozmáhat znalost českého jazyka.⁶³¹

Tato znalost však rozhodně nebyla běžná pro všechny členy česko-rakouského velkopřevorství. To bylo dáno přirozeně tím, že celá jejich řada neměla s českými zeměmi vůbec co dočinění. Pocházeli z jiných částí bývalého Rakouska-Uherska, kde ležely také jejich rodinné državy, a proto český jazyk vůbec nepotřebovali. Naopak zaměstnanci Řádu, kteří v českých zemích pracovali, češtinu ovládat museli, a to již během existence monarchie. Podle *Služební pragmatiky* totiž měli všichni úředníci ve službách jednotlivých velkostatků náležejících k česko-rakouskému velkopřevorství povinnost ovládat slovem i

⁶²⁸ E. GLASSHEIM, *Urození nacionalisté*, s. 18 a 33.

⁶²⁹ *Ibidem*, s. 96, 187 a 198.

⁶³⁰ Ruolo Generale (1929), s. 17. K otázce nacionální srov. např. Luboš PÁŤAL, *Česká šlechta ve II. polovině 19. století. Šlechtický velkostatek v Čechách na přelomu věků: Analýza ekonomických poměrů tří aristokratických rodů* (disertační práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy), Praha 2013, s. 191.

⁶³¹ U konzervativního velkostatku se znalost češtiny začala prosazovat již na přelomu 19. a 20. století, srov. *ibidem*, s. 59–60.

písmem kromě německého jazyka i jazyk země, ve které se daný velkostatek nachází, v českých zemích tedy češtinu.⁶³²

To bylo dáno pochopitelně především pragmatickými důvody, aby byli tito úředníci schopní bez problémů komunikovat s místními obyvateli, a především s místními řádovými zaměstnanci v dělnických profesích.⁶³³ Stejně tak použití němčiny jako hlavního komunikačního jazyka v rámci velkopřevorství vycházelo z praktických důvodů. Byl to jazyk, který ovládali takřka všichni příslušníci aristokratických rodin ze všech koutů monarchie bez ohledu na její konkrétní část, ze které pocházeli, neboť to byl komunikační jazyk v armádě, ale především u císařského dvora, ke kterému tato aristokracie patřila. Z toho důvodu je zcela logické, že byla němčina zachována jako hlavní interní komunikační jazyk česko-rakouského velkopřevorství i během prvorepublikového období.

Jinak se ale česko-rakouské velkopřevorství ve své komunikaci s československými úřady důsledně snažilo povznést nad národnostní rétoriku. Ostatně jestliže evropská aristokracie měla internacionální charakter, o Maltézském řádu (a římskokatolické církvi obecně) to platí dvojnásob.

Pokud v případě velkopřevorství přeci jen došlo k tomu, že byla nacionální témata použita, pak se tak dělo opět v zásadě jen z pragmatických důvodů, a sice když chtělo velkopřevorství deklarovat své historické zásluhy o české země. Tím se ostatně svou argumentací blížilo aristokratům dříve seskupeným v řadách *Konzervativního velkostatku*. Například když byl okolo roku 1936 koncipován dopis určený československým politickým představitelům, zdůraznilo se v něm, že „v této historické době (myšleno období 1183–1511, pozn. autora), charakterizované přední mocností českou, měly Čechy, jak jest známo rozhodný vliv na osudy východní střední Evropy, na čemž velkopřevorství mělo význačnou účast“.⁶³⁴ Dále se ve zmíněném dopise píše, že „v řadě velkopřevorů vyskytují se jména starých českých o vlast zasloužilých rodů a jistě že tito páni ze Zvířetic, z Michalovic, ze Vrutice, tito Rosenberkové, Švamberkové a Vartenberkové, páni z Dubé, Lobkovicové, Vratislavové, Kolovratové byli upřímnými milovníky a syny své vlasti“.⁶³⁵ Kníže-velkopřevor Hardegg se pak v komunikaci s československými vládními představiteli

⁶³² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 556, sig. 28A/g, kart. č. 287, Služební pragmatika z roku 1907.

⁶³³ Mnozí z nich totiž hovořili pouze česky. Srov. SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Conskriptions-Liste z Dožic a Měcholup z roku 1876 a z Obytců z roku 1877 a SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 68, sig. Fach II, Fasc. II, kart. č. 3, Seznam čekatelů Sanitní služby z 28. března 1886.

⁶³⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství (Vídeň, 16. listopadu 1936).

⁶³⁵ *Ibidem*.

ohledně řádové suverenity neváhal označovat za „*vřelého přítele českého národa, a to jak za války, tak i po převratu*“.⁶³⁶ Dlužno dodat, že vzhledem k rozsahu humanitární činnosti v českých zemích za války i po ní, je toto označení oprávněné.

Na jednu stranu si pozorný čtenář jistě všimne, že jména rodů jsou psána v podobě, jaká byla tehdy běžně používaná a známá mezi česky mluvícími občany Československa, ačkoliv pisatel dopisu bezpochyby věděl, že například vladař lobkowiczského domu svým rozhodnutím ze dne 19. ledna 1919 nařídil všem členům tohoto rodu používat formu jména „z Lobkowicz“ – rozhodně se však nejednalo o nějaké germanizující tendence, ale naopak o nejstarší dochovanou českou formu zápisu jména této rodiny.⁶³⁷ Na druhou stranu v tomto dopise, ale i v jiné komunikaci s československými údaji neexistují náznaky, že by velkopřevorství vystupovalo proti německému živlu, a to jak historicky, tak i v době prvorepublikové. Odkaz na nacionální problematiku je tedy v tomto případě čistým konstatováním historických faktů.

Velkopřevorství se tedy vzhledem ke svému internacionálnímu charakteru ve sledovaném období k žádnému nacionálnímu proudu formálně nehlásilo, stejně jako se formálně nepřiklánělo k žádnému z politických zřízení. Když tedy například zemřel prezident Masaryk, jeden z hlavních strůjců vzniku republiky Československé, neváhalo česko-rakouské velkopřevorství zaslat kondolenci a na znamení smutku vyvěsit na svém pražském paláci dva černé prapory.⁶³⁸

Obecně bylo ale v česko-rakouském velkopřevorství jen velmi málo rytířů, kteří by se hlásili k české, respektive československé národnosti. To se ostatně jednoznačně projevilo po rozdělení česko-rakouského velkopřevorství na samostatné české velkopřevorství a rakouské velkopřevorství. Z celkem 361 členů jich zůstalo v Českém velkopřevorství jen 43, z čehož hned 15 členů představovali řádoví kněží a dalším byl pražský arcibiskup Karel kardinál Kašpar ve funkci velkopřevora, který i přes své kardinálské důstojenství nepocházel z aristokratické rodiny. Aristokratů tak v českém velkopřevorství zůstalo jen 12, z toho 4 byli justiční rytíři a zbylých 8 v hodnosti čestných a devočních rytířů. Následovalo 8 magistrálních rytířů a konečně 7 řádových donátů.⁶³⁹

⁶³⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. č. 473, Dopis adresovaný převoru pražského konventu Frä Hammerschmiedovi z 16. února 1920.

⁶³⁷ P. MAŠEK, *Modrá krev*, s. 164.

⁶³⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 574, sig. 28B/II, kart. č. 295, Dopis vicekancléře ze 14. září 1937.

⁶³⁹ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 129.

5.2. *Kněžská větev Řádu*

Naopak řádoví kněží byli po celé sledované období ve většině případů Češi, pocházející často ze skrovných poměrů, kteří se v mnoha případech učili německy až ve škole, ale německý jazyk zcela ovládli teprve po nástupu do kněžského konventu v Praze.⁶⁴⁰ V tomto ohledu je možné sledovat strategii konventu posílat své spolubratry české národnosti v mladém věku do farností na území Rakouska, což lze považovat za součást jejich formace, která jim pomohla zdokonalit se v německém jazyce, tolik potřebném pro komunikaci s rytířskými členy Řádu.⁶⁴¹

Z těchto důvodů je pochopitelné, že nacionální otázka nacházela u kněžských členů o něco větší ohlas než v případě řádových rytířů, ačkoliv jakákoliv nacionální vyhraněnost (na tu či onu stranu) rozhodně neměla v kněžském konventu (a v církvi obecně)⁶⁴² prostor – a to až na nešťastné výjimky na konci třicátých a v první polovině čtyřicátých let 20. století.

Mezi příznivce českého národa i českého jazyka lze bezpochyby počítat dětenického rodáka a pozdějšího infulovaného převora konventu Frā Josefa Hammerschmieda (1859–1939). Sám pocházel z českého prostředí a německy se nejspíš začal učit až během školní docházky. Později platil za znalce českých dějin a přispíval do řady českých periodik i jiných publikací. Naopak jeden ze spisů, které připravoval (a nejspíš nikdy nepublikoval), se týkal užívání němčiny v Čechách v 16.–17. století. V řádovém archivu je dodnes uložena řada pečlivě shromážděných výpisků z různých knih a periodik, které zjevně měly sloužit jako podklad pro toto samostatné dílo.⁶⁴³

Čeština byla v pražském konventu zakotvena i historicky. Obnovitel kněžského konventu v Praze, infulovaný převor František Taufer z Rovin ve své závěti z roku 1736 stanovil, aby v konventu byli alespoň čtyři kaplani, disponující výbornou znalostí českého jazyka.⁶⁴⁴

⁶⁴⁰ K národnosti kněží k roku 1918 srov. např. J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 59. Němčina nebyla mateřským jazykem ani převora Hammerschmieda, jak vyplývá mimo jiné z jeho školních záznamů. Archiv Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef, inv. č. 1–56, kart. č. 1, Schul-Zuegniss (z roku 1870).

⁶⁴¹ Pozn. autora: Například jednou z farností, kde pozdější převor Hammerschmied po svém vysvěcení na kněze působil, byla farnost v rakouském Rabensburgu.

⁶⁴² Srov. T. PETRÁČEK, *Sekularizace a katolicismus v českých zemích*, s. 60–63.

⁶⁴³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 234, sig. d/2, kart. č. 129, Kniha historických výpisků převora Frā Hamrsmída, 19. stol., Němčina v Čechách ve stol. XVI.–XVII. Výpisky pocházely z děl Erbena, Dačického, Golla a dalších a byly relativně přesně citovány, včetně paginace.

⁶⁴⁴ P. TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálií jeho převorům v řádové historiografii*, s. 76.

Přesto v konventu rozhodně nebyl prostor pro to, aby se zde výrazně rozšířil český nacionalismus. Svou povahou byl konvent příliš úzce spjat s rytířskou větví řádu, jejíž členové často česky příliš neuměli. Navíc vzhledem k teritoriálnímu vymezení česko-rakouského velkopřevorství, k němuž kněží příslušeli, museli počítat s vysláním do řádových far v Rakousku. V zásadě se tedy u kněží předpokládal jejich bilingvní charakter a vyhraněný nacionalismus by byl jednoznačnou překážkou pro působení v rámci řádové organizace, ačkoliv uměřené vlastenectví – jako v případě převora Hammerschmieda – rozhodně nebylo nijak postihováno. Archivy konventu z přelomu 19. a 20. století nesvědčí o tom, že by se v této době musely řešit na disciplinární úrovni prohřešky kněží spojené s nacionalistickým uvažováním.

Vliv českého nacionalismu není doložitelný ani na strukturální úrovni, kde by například čeští uchazeči o přijetí do řádového konventu byli preferováni před těmi německými nebo naopak. Naprostá převaha kněží české národnosti – která je, alespoň na základě analýzy jmen řádových kněží – pozorovatelná přinejmenším od druhé poloviny 19. století, byla dána jinými faktory. Předně je to umístěním hlavního sídla konventu a většiny jím spravovaných inkorporovaných far v českých zemích a lokalizace řady důležitých velkostatků, náležejících česko-rakouskému velkopřevorství, v českých jazykových oblastech.

Naopak nejvýznamnějším zástupcem myšlenek německého nacionalismu v řádovém konventu se stal jeho pozdější převor Frā Franz Werner Bobe. Do hlavního města Československé republiky přišel tento rodilý Němec v roce 1930 po krátkém pobytu ve Vídni, a spolu s ním se konvent rozrostl také o další německé členy. Není bez zajímavosti, že se tak dělo v době personální krize konventu, což ambicióznímu a schopnému Wernerovi Bobemu jistě nabízelo snazší možnost výrazné kariéry v rámci řádové i církevní hierarchie. Je také pozoruhodné, že jako jeden z důvodů svého příchodu do Československa uvedl Bobe český původ své matky, rozené Světové. Díky tomu také češtinu výborně ovládal.⁶⁴⁵

V letech 1933–1937 působil Frā Franz Werner Bobe v kostele Panny Marie Vítězné (u Pražského Jezulátka), kde vedl německé bohoslužby.⁶⁴⁶ Během tohoto období se však rozhodně veřejně neprojevoval jako německý nacionalista, natož nacista.⁶⁴⁷ V polovině

⁶⁴⁵ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 83.

⁶⁴⁶ Jiří HANUŠ, *Malý slovník osobností českého katolicismu 20. století*, Brno 2005, s. 15.

⁶⁴⁷ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 83.

třicátých let dokonce přijal v souladu s modem vivendi československé státní občanství.⁶⁴⁸ Jeho nacionalistické, a později vyloženě nacistické smýšlení se začalo projevovat až na sklonku třicátých let.⁶⁴⁹ Je však dodnes nevyřešenou otázkou, zda jeho nacismus vycházel skutečně z ideologického přesvědčení, či spíše z jeho nepopíratelných osobních ambicí a touhy po kariéřním postupu.⁶⁵⁰

5.3. *Ostatní*

Jestliže řádových rytířů a většiny kněží se problematika nacionalismu (až na výjimky) příliš nedotkla (nebo své soukromé postoje dovedli nedávat příliš najevo), rozhodně tomu tak nebylo v případě řádových zaměstnanců, obzvláště pak po roce 1918. Jejich nacionální zaměření se odvíjelo pochopitelně od jejich původu, v českých zemích tedy od toho, zda se jednalo o rodilé Čechy nebo Němce. Přitom zde jednoznačně převažovali čeští zaměstnanci, a to i s ohledem na interní služební pragmatiku z roku 1909, podle které museli úředníci bezvadně ovládat kromě němčiny také jazyk území, na kterém se konkrétní velkostatek nacházel – v námi sledovaných případech tedy češtinu.⁶⁵¹

Převaha Čechů přitom platila nejen u úředníků, ale i řádových zaměstnanců v dělnických profesích, což dokazují mimo jiné evidence pomocného zdravotního personálu (tedy ošetřovatelů) pro sanitní vlaky, který se rekrutoval převážně právě z řad zaměstnanců jednotlivých velkostatků. Řád si o těchto ošetřovatelích vedl od druhé poloviny osmdesátých let 19. století poměrně podrobné informace, včetně jejich jazykové vybavenosti. Například se dozvídáme, že mezi 33 nasmlouvanými ošetřovateli z komend Měcholupy, Obytce a baillivy v Dožicích nebyl nikdo, kdo by uměl pouze německy. Naproti tomu hned třetina z tohoto personálu uvedla, že hovoří jen česky, zbytek pak hovořil česky i německy, i když druhý z jazyků mnohdy ovládal jen částečně.⁶⁵² Z personálu vlaku A k červenci 1914, který

⁶⁴⁸ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 131 (během války naopak přijal říšské občanství a stal se členem NSDAP, ibidem 132).

⁶⁴⁹ Srov. např. Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltézských rytířů*, s. 50–51, M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 132, J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 85–90, P. TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálií jeho převorům v řádové historiografii*, s. 80.

⁶⁵⁰ Pozn. autora: Ačkoliv se Franzi Werneru Bobemu věnuje relativně značná pozornost, doposud nedošlo k vyčerpávajícímu a kritickému zpracování všech relevantních archivních pramenů, pojících se k jeho mimořádně kontroverzní osobě.

⁶⁵¹ NA Praha, fond č. 198 RM, inv. č. 556, sig. 28A/g, kart. č. 287, Služební pragmatiky pro úředníky souverenního rytířského řádu Maltézského ve velkopřevorátě českém a rakouském 1909.

⁶⁵² SOA v Treboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Conskriptions-Liste z Dožic a Měcholup z roku 1876 a z Obytců z roku 1877 a SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 68, sig. Fach II, Fasc. II, kart. č. 3, Seznam čekatelů Sanitní služby z 28. března 1886.

pocházel ze Strakonice a okolí, pak hned šest ošetřovatelů umělo jen česky, tři uměli částečně německy, jakkoliv čeština byla jejich mateřským jazykem, a pouze jeden uvedl jako první jazyk němčinu, ovšem česky uměl také.⁶⁵³

Vznik Československé republiky dodal těmto řádovým zaměstnancům odvalu, a to až do té míry, že někteří z nich neváhali nacionální otázkou argumentovat i v komunikaci se svými nadřízenými. To se týkalo i vysokých úředníků na jednotlivých velkostatkách. Za příklad může posloužit nadlesní Josef Pilka (zaměstnanec Řádu od roku 1910), později dokonce poslední řádový správce velkostatku ve Strakonících, který měl na jaře roku 1919 nastoupit na místo revírníka v Hubenově na strakonickém velkostatku. Dopisem z června toho roku však sdělil řediteli velkostatku, že na toto místo prozatím nemůže nastoupit, protože je stále vázán vojenskou službou ve Slaném. Proti obsazení pozice jinou osobou nic nenamítal, ovšem uváděl, že tato osoba mu bude muset místo po jeho příchodu z vojny okamžitě uvolnit. V této souvislosti poměrně příkře připomněl, že „*nějaké rakouské zákony dnes na panství Strakonice se nevztahují. Nevyhovění nařízení republiky čs. ze strany panství budu u této stíhati.*“⁶⁵⁴ Kromě toho neopomenul připisat poměrně neuctivě, že: „*dále nezabrání mě žádný pan Harrdeg (myšlen je kníže-velkopřevor Hardegg, pozn. autora) i třeba dočasnou ztrátou existence, abych já dnes nehájil jako čs. voják ohrožené hranice mé republiky*“ a podepsal se jako Josef Pilka, nadpor. II/75 polní prapor t.č. Slaný.⁶⁵⁵

O tom, že ani tyto poznámky nevyvolaly v rámci vedení velkopřevorství (sídlicího v Rakousku a sestávajícího z německy hovořících rytířů) nějaký odpor proti Josefu Pilkovi, svědčí skutečnost, že na požadované místo skutečně v listopadu toho roku nastoupil. Nedlouho nato, v listopadu roku 1921, se dokonce stal nejvýše postaveným řádovým úředníkem ve Strakonících a vedl správu tamního velkopřevorského statku až do jeho prodeje v polovině dvacátých let.⁶⁵⁶ Je tedy zřejmé, že řádové vedení se nad jeho poznámky povzneslo, a ačkoliv byla rytířská větev Řádu převážně německá, národnostní diskriminace při jejím rozhodování zjevně nehrála roli.

⁶⁵³ SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 68, sig. Fach II, Fasc. II, kart. č. 3, Zug Lit. A – Verzeichnis, 31. Juli 1914.

⁶⁵⁴ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1518, sig. IX-A-4, kart. č. 253, Dopis Josefa Pilky ředitelství velkostatku Strakonice z 5. června 1919.

⁶⁵⁵ Ibidem.

⁶⁵⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 575, sig. 28B/III, kart. č. 295, Výkaz o tom, že Josef Pilka byl zaměstnanec řádu na různých pozicích od 1.10.1910 do 19.12.1925 a NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 553, sig. 28/A/d, kart. č. 287, Potvrzení pro Josefa Pilku, že od 1. listopadu 1921 do 31. května 1925 vedl jako zaměstnanec Řádu správu panství Strakonice a prokázal způsobilost.

6. Kněžský konvent Maltézského řádu v Praze

Vedle rytířské větve Řádu, které je v této práci věnována převážná část pozornosti, existovala v rámci česko-rakouského velkopřevorství také větev řádových kněží, kteří nebyli kaplany v rámci třetí třídy, ale podobně jako profesní a justiční rytíři tvořili v rámci řádové struktury její první třídu.

Hlavním sídlem těchto řádových kněží byl konvent stojící v Praze při řádovém kostele Panny Marie pod řetězem. Z druhé strany byl pak k tomuto kostelu připojen velkopřevorský palác. Řádoví kněží ale pochopitelně nepůsobili jen v Praze, ale také na inkorporovaných farách při řádových velkostaticích, ačkoliv i tito kněží se nominálně řadili k pražskému konventu, jenž se ve druhé polovině 19. století nazýval „Johanitský rytířský řádový kněžský konvent v Malé Straně Prahy u naší milé Paní pod řetězem“.⁶⁵⁷

6.1. Historie konventu a jeho převorů

V čele tohoto konventu stál *převor*, jemuž bylo dne 1. května 1395 uděleno právo pontifikálií, tedy především právo nosit mitru a berlu.⁶⁵⁸ Činnost původního pražského konventu byla násilně ukončena na počátku husitských bouří, když se roku 1420 kněží přesunuli, podobně jako rytíři – do bezpečí hradu ve Strakoncích. I zde bylo převoru – tentokrát strakonického konventu – povoleno užívat pontifikálií, a to od 7. října 1512, s tím, že toto povolení platilo pouze do doby, než dojde k obnovení konventu v Praze.⁶⁵⁹ V 16. století však pražský konvent neexistoval, a dokonce neměl k dispozici ani prostory, kde by mohl sídlit. Budova bývalého konventu byla na přelomu 16. a 17. století přestavěna na rezidenci generálního převora (dnešní velkopřevorský palác) a v rámci této stavby se počítalo pouze s prostory vyčleněnými pro potřeby farnosti při kostele Panny Marie pod řetězem (toto označení se začíná objevovat přibližně roku 1618) a s bytem převora.⁶⁶⁰

Téměř celé 17. století se nadále neslo ve znamení krize řádových kněží v českých zemích. Kromě praktického zániku konventu v Praze totiž značně skomíral také konvent ve Strakoncích, z něhož zbyl jen převor, který zajišťoval tamní farní správu. Po smrti

⁶⁵⁷ V německém originále: „Johanitter-Ritter-Ordens-Prister-Convent in der Kleinseite Prags bei unserer lieben Frau unter der Katte“, srov. Rangs-Liste (1866), 15. list.

⁶⁵⁸ NA Praha, fond. č. 198 ŘM, listina č. 2172. Problematikou datace udělení tohoto práva a důvodem pro často uváděný – chybný – letopočet 1301 se blíže zabývá P. TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálií jeho převorům v řádové historiografii*, s. 70–90.

⁶⁵⁹ NA Praha, fond. č. 198 ŘM, listina č. 2497.

⁶⁶⁰ P. TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálií jeho převorům v řádové historiografii*, s. 74.

posledního strakonického převora v první polovině devadesátých let 17. století přestalo být také užíváno právo pontifikálií – Maltézský řád v té době neměl v českých zemích žádného řádového kněze, který by mohl funkci infulovaného převora zastávat.⁶⁶¹

K obnově pražského konventu došlo až na počátku 18. století, když se roku 1709 stal převorem Frā František Taufer z Rovin (někdy též „z Rovína“). Předtím, než dosáhl důstojnosti převora, sloužil od roku 1703 jako administrátor kostela Panny Marie pod řetězem. Převorem byl pak až do své smrti v roce 1745. Jednalo se o jednoho z nejvýznamnějších členů kněžského konventu v Praze za celou jeho dlouhou historii. František Taufer z Rovin rovněž přispěl k rozšíření barokních krás pražské Malé Strany. Když v letech 1713–1714 sužoval Čechy mor, stál na Maltézském náměstí nedaleko řádového kostela Panny Marie pod řetězem provizorní oltář, u kterého byly slouženy bohoslužby pod širým nebem. Během morové epidemie totiž došlo na doporučení městské zdravotní komise k uzavření kostelů pro hromadné návštěvy. Na poděkování za ukončení této epidemie se převor rozhodl oslovit Brokoffovu dílnu za účelem zhotovení takzvané „Maltézské statue“, jejíž ústředním motivem se stal – v souladu s řádovým patrocinie – sv. Jan Křtitel. Toto sousoší bylo umístěno právě na místo, kde se předtím nacházel provizorní venkovní oltář. Smlouva mezi převorem a Janem Brokoffem byla uzavřena 3. března 1714 a dílo bylo dokončeno v listopadu následujícího roku. Honorář Brokoffova dílna stanovila na 800 zlatých (které převor uhradil ze svých soukromých prostředků) a obecně se předpokládá, že realizátorem díla byl Ferdinand Maximilián Brokoff, ačkoliv je dodnes stojící sousoší signováno vedoucím ateliéru: „OPUS IOANNIS BROKOFF Ao 1715.“⁶⁶²

Pro Maltézský řád záslužnějším počinem převora Taufera z Rovin byla stavba kněžského alumnátu,⁶⁶³ která proběhla rovněž na jeho náklady v letech 1728–1731, pod vedením architekta T. Haffeneckera (kterého poté nahradil J. Schodl). Tato budova byla vystavěna na místě starší zástavby (původně snad řádového špitálu) – na počátku 18. století zde stál takzvaný Tallenbergovský dům, který převor spolu s velkopřevorem zakoupili pro

⁶⁶¹ P. TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálií jeho převorům v řádové historiografii*, s. 74–75.

⁶⁶² Kateřina ADAMCOVÁ, Pavel ZAHRADNÍK, *Mariánský sloup na Hradčanském náměstí*, Praha 2017, s. 54 a 62–63.

⁶⁶³ Budova alumnátu (konventního domu) bývá někdy nesprávně označována za klášter – tím však nikdy nebyla. Sloužila ke vzdělávání noviců a kleriků a poté jako útulek pro přestárlé kněze. Vlastní řádoví kněží v aktivní službě – nejčastěji v hodnosti obedienních kaplanů, však byli primárně určeni pro působení na řádových inkorporovaných farách. Srov. P. TRNKA, *Struktura a identifikace kněžské větve českého velkopřevorství řádu maltézských rytířů v letech 1732–1950*, s. 24.

konvent od hraběte Wratislava z Mitrowitz v roce 1728 za 18 000 zlatých. Nákup a stavba byly také částečně financovány prodejem dosavadního alumnátu, který byl umístěn v části dnešního tzv. malého Buquoyského paláce, jenž byl roku 1729 prodán dosavadnímu nájemci Janu Filipu Clary-Aldringenovi.⁶⁶⁴ Nová barokní budova kněžského semináře se stala také rezidencí převora, do té doby sídlícího v bytě v nedalekém velkopřevorském paláci.⁶⁶⁵ Od začátku se rovněž počítalo s tím, že v budově bude umístěna knihovna a archiv.⁶⁶⁶ Krátce po stavbě nového kněžského alumnátu došlo k opětovnému nárůstu řádových kněží, kterých bylo k roku 1739 již 15 a navíc jeden novic. Díky této faktické obnově konventu bylo v roce 1740 pro pražské převory po 320 letech obnoveno právo pontifikálií.⁶⁶⁷

Funkce převora kněžského konventu tedy byla od 18. století v rámci Řádu opět velice prestižní. Infulovanému převoru kněžského konventu, který byl zároveň generálním vikářem českého (od roku 1880 česko-rakouského) velkopřevorství, kaplanem velkopřevora a řádových rytířů a také konventuálním kaplanem, náležel titul „Jeho Milost“. Jako jediný z řádových kněží velkopřevorství měl také hodnost komtura (která byla v kněžské větvi vyhrazena jen pro konventuální kaplany, jimiž se od roku 1812 stávali pouze převorové konventu) – přibližně od dvacátých let 19. století hned trojnásobného, protože pražský převor byl komturem v korutanské komendě Maria Pulst,⁶⁶⁸ ve bývalé štýrské (v 19. století již kapitalizované) komendě v Haillensteinu (Hallenstein) a rovněž v kapitalizované, původně však dolnorakouské komendě v Ebenfurthu.⁶⁶⁹ Podobně jako ostatní komtuři, musel z těchto – byť malých (jedné reálné a dvou peněžních) – komend odvádět stanovené

⁶⁶⁴ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 82.

⁶⁶⁵ P. TRNKA, *Budování knihovny obnoveného konventu Panny Marie pod řetězem v Praze*, s. 17, P. TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálii jeho převorům v řádové historiografii*, s. 76.

⁶⁶⁶ P. TRNKA, *Budování knihovny obnoveného konventu Panny Marie pod řetězem v Praze*, s. 17 Pro bližší informace o Maltézské knihovně viz P. TRNKA, *Budování knihovny obnoveného konventu Panny Marie pod řetězem v Praze*, s. 16–27.

⁶⁶⁷ P. TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálii jeho převorům v řádové historiografii*, s. 76.

⁶⁶⁸ Komenda Maria Pulst byla původně klasickou řádovou komendou, posledním rytířským komturem byl na konci 18. století Leonhard Scheiber von Moderbach. Po jeho odchodu připadla komendy převorovi pražského konventu. Srov. M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 173. Prvně byly (tehdy ještě reálné) komendy Maria Pulst v Korutanech, Ebenfurth v Dolním Rakousku a Haillenstein ve Štýrsku určeny pro zajištění kaplanů již roku 1725, kdy toto přiřazení potvrdil velmistr Frã António Manoel de Vilhena, srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 1234.

⁶⁶⁹ Poslední dvě komendy byly v průběhu 19. století „kapitalizovány“, to znamená prodány, čímž se „reálná komenda“ změnila v „peněžní komendu“ – příjmy tak plynuly nikoliv z hospodaření komendy nebo z propachtování jejích pozemků, ale z kapitálových výnosů. Komenda v Ebenfurthu byla kapitalizována roku 1748, komenda v Haillensteinu roku 1779. Srov. A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 262 a P. TRNKA, *Struktura a identifikace kněžské větve českého velkopřevorství řádu maltézských rytířů v letech 1732–1950*, s. 20.

poplatky do řádové poklady, jinak však jejich výnosy představovaly osobní příjem převorů.⁶⁷⁰

Samotný konvent byl pak financován z výnosů řádových velkostatků v Motole a v Březiněvsi. V hierarchii velkopřevorství tak infulovaný převor zaujímal důležité místo, a to navzdory tomu, že žádný z převorů v období 1874–1938 nebyl urozeného původu. Potvrzoval tak pravidlo rakousko-uherské aristokracie, že jediný způsob, jak bylo možné pro neurozené osoby postavit se v jejích očích na stejnou úroveň, bylo prostřednictvím církevní kariéry.⁶⁷¹

Od roku 1859 zastával úřad infulovaného převora Frā Jan (Johann) Jaresch, narozený 14. ledna 1818, který do Maltézského řádu vstoupil 26. října 1840. Slavné sliby složil 23. června 1843 a dne 18. února 1860 byl potvrzen komturem tří výše jmenovaných převorských komend.⁶⁷² Ve svém úřadu vydržel Jan Jaresch až do své smrti v roce 1887, kdy jej krátce vystřídal Frā Josef Slánský (členem Řádu od roku 1847, slavné sliby složil roku 1850 a převorem byl v letech 1887–1889). Jeho nástupcem se stal Frā Ferdinand Warter (členem Řádu od roku 1854, slavné sliby složil roku 1861 a převorem byl v letech 1889–1903).⁶⁷³ Pozdější převor Ferdinand Warter se v letech 1870 a 1871, když zastával v rámci konventu funkci knihovníka, výrazně zasloužil o systematizaci konventní knihovny.⁶⁷⁴

Během funkčního období těchto tří infulovaných převorů zažil pražský konvent řádových kněží nebývalý rozkvět. V roce 1872 tvořil konvent infulovaný převor Frā Jan Jaresch, podpřevor Frā Alois May, tři řádoví kněží dekorovaní zlatým řádovým křížem (Frā Ignác Brtnitzki, Frā Jan Klaudis a Frā Jan Galla) a dalších 24 kněží.⁶⁷⁵ K roku 1889 tvořilo kněžský konvent dokonce 47 osob.⁶⁷⁶ Počet řádových kněží výrazně neklesl ani na počátku 20. století, když k roku 1905 vykázal konvent v Praze 42 osob, přičemž posledními novici, kteří k tomuto roku ještě nesložili slavné sliby, byli Josef Havel a moravský rodák Rudolf Bartha.⁶⁷⁷ V této době stál v čele konventu jakožto infulovaný převor Frā Josef

⁶⁷⁰ Srov. P. TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálii jeho převorům v řádové historiografii*, s. 77, Ruolo Generale (1877), s. 103 a Rangs-Liste (1916), s. 11. Výnosy z těchto komend však byly na konci 19. století považovány jen za „nepatrné“, srov. P. TRNKA, *Struktura a identifikace kněžské větve českého velkopřevorství řádu maltézských rytířů v letech 1732–1950*, s. 22.

⁶⁷¹ J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 32.

⁶⁷² Rangs-Liste (1866), list 14 a 15 a Ruolo Generale (1877), s. 103.

⁶⁷³ P. TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálii jeho převorům v řádové historiografii*, s. 77 a Rangs-Liste (1866), list 17 a 18.

⁶⁷⁴ P. TRNKA, *Budování knihovny obnoveného konventu Panny Marie pod řetězem v Praze*, s. 25–26.

⁶⁷⁵ Ruolo Generale (1872), s. 95–96.

⁶⁷⁶ P. TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálii jeho převorům v řádové historiografii*, s. 77.

⁶⁷⁷ Ruolo Generale (1905), s. 105 a 107–108.

Hammerschmied, který do funkce nastoupil po smrti Ferdinanda Wartera v roce 1903. Zároveň byl – podobě jako jeho předchůdci – ustanoven komturem tří převorských komend.⁶⁷⁸

Frā Josef Hammerschmied (Hamršmíd⁶⁷⁹) byl osobností veskrze zajímavou a během prvorepublikového období se stal jednoznačně nejaktivnějším a dost možná také nejvýznamnějším představitelem česko-rakouského velkopřevorství v Československu, jelikož velkopřevorové, a stejně tak většina rytířů, z různých důvodů sídlili převážně v Rakousku a do Čech zajížděli jen příležitostně.⁶⁸⁰

Narodil se 8. září 1859 v Dětenicích v blízkosti zámku, který zanedlouho poté připadl českému velkopřevorství a stal se oblíbeným sídlem velkopřevorů Kolowrata-Krakowského i Lichnowského. Právě přítomnost velkopřevorské rezidence v místě jeho rodiště měla jistě vliv na rozhodnutí Josefa Hammerschmieda vstoupit do Maltézského řádu.⁶⁸¹

Jeho otec se rovněž jmenoval Josef, matka se jmenovala Marie. Ačkoliv Jiří Pořízka uvádí, že se narodil v celolánové usedlosti (č.p. 16), kterou jeho rodina držela od roku 1801, již k roku 1869 je jeho otec uváděn jako chalupník a podle údajů z roku 1875 bydlel sice v Dětenicích, ale v čísle 54.⁶⁸²

V období od 19. dubna 1865 až do 24. července 1869 navštěvoval mladý Josef Hammerschmied farní školu v Osenicích, dle doporučujícího dopisu „*velmi pilně, a v mravech se velmi dobře choval*“.⁶⁸³ Poté přešel do školy v Dolním Hanychově, kde se (alespoň částečně) naučil také německy (podle prvního vysvědčení byl v němčině jen

⁶⁷⁸ Do funkce převora oficiálně nastoupil dne 15. prosince 1903, ačkoliv komturem byl ustanoven již o den dříve. Srov. ibidem, s. 112 a Rangs-Liste (1916), s. 12.

⁶⁷⁹ Vzhledem k tomu, že řádová dokumentace je vedena většinou v německém jazyce, používá se v řádových archívech takřka výhradně německá transkripce převorova jména. Naopak v dokumentech vztažených k jeho rodině a k samotnému Josefu Hammerschmiedovi z doby, než se stal členem Maltézského řádu, jednoznačně převládá česká podoba příjmení: „Hamršmíd“, hybridní verze „Hameršmíd“, případně německá verze, ovšem bez zdvojeného m – „Hamerschmied“. Srov. např. Archiv Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef, inv. č. 1–56, kart. č. 1, Potvrzení o navštěvování školy v Osenicích z roku 1869, ibidem, Vysvědčení gymnasiální z roku 1874 a ibidem, Vysvědčení chudoby, nemajetnosti z roku 1875. On sám, jak se zdá, preferoval českou formu zápisu jména, kterou uváděl i na česky psaných dokumentech kněžského konventu – např. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 646, sig. 8, kart. č. 329, Spis Antonína Voráčka – ruční vpisek podepsaný jako „Frā Hamršmíd“.

⁶⁸⁰ Osudy Josefa Hammerschmieda blíže popisuje Jiří Pořízka, J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 59–64 a 78 a M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 126.

⁶⁸¹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 59.

⁶⁸² Archiv Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef, inv. č. 1–56, kart. č. 1, Potvrzení o navštěvování školy v Osenicích z roku 1869 a ibidem, Vysvědčení chudoby, nemajetnosti z roku 1875.

⁶⁸³ Ibidem, Potvrzení o navštěvování školy v Osenicích z roku 1869.

„dostatečný“ – byla to jeho nejhorší známka). I zde byl hodnocen jako velmi pilný a dobrých mravů. Dobré známky měl z početných předmětů a z latiny, o něco horší například z náboženství a biblických dějin.⁶⁸⁴ V letech 1871–1878 studoval na gymnázium v Mladé Boleslavi, kde jeho prospěch ze začátku nebyl příliš uspokojivý a byl kritizován také za neúhledné písmo.⁶⁸⁵ V roce 1875 zažádal o osvobození od školních poplatků pro chudobu.⁶⁸⁶ Jeho studijní prospěch se s postupem času začal zlepšovat. Tato tendence je patrná především u náboženství a v posledním dochovaném vysvědčení z 9. února 1878 dostal vyznamenání, jako výborný byl přitom hodnocen v náboženství, dějepise, zeměpise a ve filozofické propaedeutice, tedy v oborech, které ho pak provázely po celý život. Naopak nejhoršího výsledku dosáhl v matematice a v němčině, přičemž tento jazyk si později zlepšil na vynikající úroveň při každodenní komunikaci v Maltézském řádu.⁶⁸⁷

Do něj vstoupil 8. října 1878, 16. listopadu 1882 složil slavné sliby a 8. července následujícího roku byl vysvěcen na kněze.⁶⁸⁸ Poté působil na řádových farách v Radomyšli, v rakouském Rabensburgu, v Horní Libchavě a od roku 1887 pak jako kaplan ve Strakonících. Roku 1890 se stal kooperátorem kostela Panny Marie Vítězné (známějšího pod neformálním označením „Pražské Jezulátko“ – tento kostel připadl maltézským rytířům na konci 18. století). V roce 1898 byl ustanoven farářem v Horní Libchavě a konečně roku 1902 se stal podpřevorem pražského konventu. V následujícím roce, poté, co zemřel dosavadní převor Ferdinand Warter, byl 36 hlasy ze 40 zvolen infulovaným převorem a v této funkci jej následně potvrdil i česko-rakouský velkopřevor Frā Guido von Thun-Hohensteinem.⁶⁸⁹

Frā Josef Hammerschmied se velmi zajímal o historii. Sepsal spis *Jošt z Rožmberka a jeho doba* (1892), přispíval do řady náboženských i jiných periodik a sborníků a podílel se také na Českém slovníku bohovědném (pod značkou „Hmš“) a Ottově slovníku naučném

⁶⁸⁴ Archiv Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef, inv. č. 1–56, kart. č. 1, Schul-Zuegniss (z roku 1870).

⁶⁸⁵ Ibidem, Vysvědčení gymnasiální (z 18. února 1871).

⁶⁸⁶ Ibidem, Vysvědčení chudoby, nemajetnosti z roku 1875. Podle tohoto dokumentu měl k roku 1875 jednoho bratra a dvě sestry. Majetek rodiny byl ohodnocen na 800 zlatých majetku domovního a 2 000 zlatých majetku „pozemního“, ze kterého však musel být vydržován také výměnkář.

⁶⁸⁷ Archiv Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef, inv. č. 1–56, kart. č. 1, Vysvědčení gymnasiální z 9. února 1878.

⁶⁸⁸ Rangs-Liste (1916), s. 12.

⁶⁸⁹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 59. Převora konventu volili všichni kněží česko-rakouského velkopřevorství. Volba probíhala tak, že byli zvoleni dva kandidáti a velkopřevor poté jednoho z nich dle svého uvážení jmenoval převorem. Srov. P. TRNKA, *Struktura a identifikace kněžské větve českého velkopřevorství řádu maltézských rytířů v letech 1732–1950*, s. 27.

(pod značkou „Fra Hmd.“).⁶⁹⁰ Zabýval se také mimo jiné dějinami svých rodných Dětenic.⁶⁹¹ Stěžejní část jeho historických prací byla sepsána v době, než byl zvolen převorem, ačkoliv publikoval i poté, a to nejen v oblasti historických témat, ale také například v oblasti sociologie. Roku 1922 vydal knihu *Co učinila církev pro chudinu vůbec, u nás zvláště*. Kromě toho se svědomitě staral i o řádový archiv, kterému se věnoval po celý svůj život. Byl rovněž dobrým kazatelem a jeho osobní archiv dokazuje, že si svá – mnohdy značně dlouhá – kázání pilně a svědomitě připravoval a kázal jak v češtině, tak i v němčině.⁶⁹²

Po zvolení převorem jej však především zaměstnávalo řízení kněžského konventu, případně reprezentování Maltézského řádu. Z pozice infulovaného převora, generálního vikáře velkopřevorství česko-rakouského a řádového komtura byl ostatně jedním z nejvýše postavených členů Řádu v českých zemích. Proto se na něj kníže-velkopřevor obracel i s různými úkoly administrativního charakteru. Například spolupodepisoval inventury pražské velkopřevorské rezidence a podobně.⁶⁹³ Z pozice převora konventu také rozhodoval o poskytování materiální pomoci, kterou konvent tradičně podporoval celou řadu žadatelů.⁶⁹⁴ Rozsah této pomoci se ovšem snížil v průběhu první světové války a po jejím skončení, kdy se musel konvent potýkat s významnými hospodářskými potížemi, které dokonce vedly k tomu, že ho museli opustit někteří z řádových kněží.⁶⁹⁵

Po vzniku Československé republiky výrazným způsobem stoupl význam kněžského konventu, a především jeho hlavního představitele, který se stal nejvýznamnějším zástupcem Maltézského řádu, který trvale sídlil v Čechách. Musel se proto ve větší míře než doposud zapojit do politického života Řádu a tvořil jakousi spojku mezi knížetem-velkopřevorem a československými úřady. K rozšíření zodpovědnosti však nedošlo jen v případě převora, ale i v případě celého konventu, jehož podíl na reprezentaci i zastupování Maltézského řádu v Československé republice vzrostl. Řádový kněz Frā Jan Westfal byl dokonce roku 1921 ustanoven, aby zastupoval „všechny zájmy velkopřevorství česko-rakouského na území

⁶⁹⁰ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 126.

⁶⁹¹ Archiv Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef, inv. č. 57–98, kart. č. 2, Nástin dějů panství Dětenického (pomocný a studijní přípravný materiál, rukopis o 70 stranách).

⁶⁹² Viz Archiv Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef, inv. č. 1–56, kart. č. 1, Sbírký kázání Frā Josefa Hammerschmieda.

⁶⁹³ Srov. např. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 282, sig. 44, kart. č. 160, Inventář rezidence velkopřevora z 26. června 1906.

⁶⁹⁴ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 104–112.

⁶⁹⁵ Jiří Pořízka v tomto ohledu přibližuje osudy Frā Antonína Hájka, který řád opustil v roce 1920, srov. J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 61–64.

Československé republiky“, k čemuž byl vybaven plnou mocí.⁶⁹⁶ Z této pozice – náměstka receptora a receptorského rady – se pak Frā Westfal podílel na řadě prodejů řádových statků, včetně Strakonic. Tato funkce se promítla i do jeho řádové hodnosti – ačkoliv byl Frā Westfal neurozeného původu a nebyl pražským převorem, byl přesto povýšen na konventuálního kaplana.⁶⁹⁷

Vedle těchto záležitostí pochopitelně musel konvent nadále plnit své původní poslání a k jednomu z úkolů jeho převora tak patřila péče o řádové fary a jejich obsazení, respektive zajištění duchovní péče v tamních komunitách. Se všeobecnou sekularizací po první světové válce, která zasáhla zdaleka nejen nově vzniklou Československou republiku, se realizace těchto povinností značně ztížila. V roce 1928 se kupříkladu řešilo obsazení fary při kostele sv. Jana Křtitele ve vsi Spital u rakouského (původně českého) městečka Weitra (Vitoraz), která byla inkorporována ke komendě v Mailbergu. Maltézský řád pro obsazení této fary neměl k dispozici volného kněze, a tak zde duchovní péči vykonával děkan z Weitry Emil Beichel. Jelikož však kvůli nedostatku duchovních odešel z Weitry druhý kněz a děkan Beichel nebyl s to tento výpadek sám nahradit, musel Maltézský řád sehnat jiného duchovního pastýře. Nakonec měl v tomto ohledu štěstí a správu této maltéžské farnosti si vzal na starost kněz Guido Dobrý z nedalekého Großschönau.⁶⁹⁸

Ačkoliv Frā Josef Hammerschmied jistě vynikal řadou osobních kvalit, vypořádat se s nastalou situací po vzniku první Československé republiky pro něj bylo mimořádně obtížné, a i vzhledem k jeho věku mu značně ubývaly síly, které ke svému úkolu potřeboval. Situace se navíc nadále zhoršovala, což se začalo projevovat i na horšící se disciplíně řádových kněží. Z toho důvodu proběhla v červnu 1933 vizitace, kterou provedl švýcarský kapucín Hilarin Felder, jmenovaný za tímto účelem papežem Piem XI. apoštolským vizitátorem Maltézského řádu v českých zemích. Následujícího roku se vizitace opakovala, a jelikož nedošlo v klíčových oblastech ke zlepšení, byl na sklonku roku 1934 uzavřen noviciát kněžské větve Maltézského řádu v Československu.⁶⁹⁹ Podle informací, které sdělil pražskému řádovému vicekancléři Camillu hraběti Arcovi v lednu roku 1936 arcibiskupský

⁶⁹⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. č. 473, Příloha dopisu řádovému právníku Dr. Antonínu Schauerovi ze dne 2. května 1921.

⁶⁹⁷ P. TRNKA, *Struktura a identifikace kněžské větve českého velkopřevorství řádu maltézských rytířů v letech 1732–1950*, s. 22–23.

⁶⁹⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 553, sig. 28/A/d, kart. č. 287, Dopis řádového kancléře převora Hammerschmiedovi ze dne 5. května 1928.

⁶⁹⁹ P. TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálii jeho převorům v řádové historiografii*, s. 78.

kancléř a kanovník Antonín hrabě Bořek-Dohalský se navíc v Římě začala chystat i vizitace rytířské větve Řádu.⁷⁰⁰

Za této situace došlo k razantnímu posílení vlivu inteligentního, kultivovaného a nesmírně ambiciózního řádového kněze Frā Franze Wenera Bobeho, který byl původem Němec, ale jeho matka byla Češka. Frā Bobe byl nejprve 1. února 1935 zvolen podpřevorem. Již v tuto chvíli se začal prosazovat jeho vliv, který postupně zastínil i samotného převora Hammerschmieda. Ten se blížil k závěru svého života: 16. dubna 1936 byl sice za svůj přínos zvolen čestným členem Křesťanské akademie, jejíž byl zároveň místopředsedou, ale to byl jeden z jeho posledních úspěchů.⁷⁰¹ Vzhledem k tomu, že dle názoru vizitátora Feldera byl příliš tolerantní a mírný, což nesvědčilo disciplíně řádových kněží, byl vyzván k odchodu na odpočinek. Na základě toho se převor vzdal 18. června 1937 své funkce generálního vikáře velkopřevorství pro Čechy a Rakousko. V periodiku *Od pražského jezulátka* bylo při této příležitosti uvedeno, že „*kmet 78letý může se s uspokojením ohlížet na ona léta stavby a služby vysokým idejím. Doba jeho duchovní vlády vyznačuje se velkou horlivostí pastorační, moudrou a rozvážnou administrativou, rozmyslností a taktem. Velké popřevratové rány, které utrpěl řád v Čechách, nebylo ovšem v moci jednotlivcově zadržeti. Že bylo zachováno vše, co se dalo z duchovního svěřenectví staleté moci, je v první řadě jeho zásluhou. Jako osobnost vysoké kultury a ušlechtilé jemnosti byl vzácný kněz milován všemi, kdo ho poznali. Přejeme mu ještě dlouhá léta žití v spokojenosti, zdraví a klidu, aby zřel ony základy, jež on budoval a střežil, neoblomně trvat v bouřích*“.⁷⁰²

Toto přání se však příliš naplnit nepodařilo. Papežský vizitátor – přes odpor kardinála Kašpara – ustanovil Hammerschmiedovým nástupcem v úřadu generálního vikáře Frā Franze Wenera Bobeho. Frā Josef Hammerschmied zastával úřad infulovaného převora (a také řádového archiváře) až do své smrti 21. srpna 1939. Za příštího převora – tentokrát v rozporu se svými pravomocemi – zvolil (teď již bývalý vizitátor) 11. září 1939 svého favorita Frā Bobeho. Jelikož volbu měl dle řádových předpisů provádět konvent a potvrzovat velkopřevor (jímž byl Bobeho nepřítel kardinál Kašpar), bylo toto jmenování v únoru 1940 odvoláno Posvátnou kongregací řeholníků v Římě. Po smrti kardinála Kašpara v dubnu téhož roku byl však Franz Werner Bobe ve funkci infulovaného převora opět potvrzen.⁷⁰³

⁷⁰⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Dopis adresovaný velkopřevorovi (ze dne 28. ledna 1936).

⁷⁰¹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 77.

⁷⁰² Ibidem, s. 78, na základě časopisu *Od pražského jezulátka*, roč. III, č. 2, s. 64–65.

⁷⁰³ P. TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálií jeho převorům v řádové historiografii*, s. 79.

Působení Frā Josefa Hammerschmieda ve funkci infulovaného převora pražského konventu lze rozdělit na dvě svým charakterem zcela odlišné části. První část, spadající do let 1903–1918, se podobně jako druhá polovina 19. století nesla ve znamení úspěchů, reprezentovaných hospodářskou stabilitou, silou kněžského konventu a značným množstvím jeho členů. Ještě v roce 1916 jej tvořilo 33 kněží (včetně převora Hammerschmieda a podpřevora Frā Ludwiga Wachka), dále čtyři řádoví bratři (bez kněžského svěcení, 2 z nich složili slavné sliby, zbývající dva jen sliby jednoduché) a dva novicové, kteří oba složili jednoduché sliby k 1. říjnu 1916.⁷⁰⁴

Druhá část Hammerschmiedova působení ve funkci převora se však pojí se strmým úpadkem, který byl zapříčiněn především vnějšími faktory, ale kterému se Frā Hammerschmiedovi příliš nedařilo zabránit. Deset let po vzniku Československé republiky, v roce 1928, tvořilo kněžský konvent jen 22 osob a po rozdělení velkopřevorství na českou a rakouskou část (přičemž všichni kněží zůstali v českém velkopřevorství) zbylo jen 15 řádových kněží.⁷⁰⁵ Rozhodně nelze tvrdit, že by Frā Josef Hammerschmied problém spojený s úbytkem členů ignoroval, ovšem jím realizovaná řešení se ukázala být nedostatečná.⁷⁰⁶

6.2. Řádoví kněží

Navzdory následné personální krizi, ještě v druhém desetiletí 20. století se do konventu hlásil relativně značný počet uchazečů a mnozí z nich byli odmítnuti. Více štěstí v tomto ohledu měl pozdější (tajně infulovaný) převor Antonín Voráček. Na jeho příkladu lze demonstrovat proces žádosti o členství v kněžském konventu Maltézských rytířů.

Antonín Josef Voráček, podobně jako většina dalších žadatelů, poslal svou žádost jako student (žák) poslední, tedy VIII. třídy gymnázia. Každý uchazeč o přijetí do řádového kněžského noviciátu musel předložit svůj křestní list, doklad manželského původu a počestných rodičů, vysvědčení o mravech, prokázat zdravotní způsobilost a absolvování

⁷⁰⁴ Rangs-Liste (1916), s. 12–20. Informaci o jednoduchých slibech noviců uvádí ruční vpiska v exempláři uloženém v Archiv Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef, inv. č. 117–176, kart. č. 4.

⁷⁰⁵ Ruolo Generale (1929), s. 17 a M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 129.

⁷⁰⁶ Řešení situace se snažil nalézt například v oslovování gymnázií s prosbou, aby učitelé svým studentům nabídli vstup do semináře. Srov. M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 60. V roce 1937 se situaci snažil vyřešit i Franz Werner Bobe, který chtěl zřídit řádový noviciát při komendě Řádu Německých rytířů v Laně roku 1937 – tyto jeho snahy však také nakonec nebyly úspěšné. P. TRNKA, *Struktura a identifikace kněžské větve českého velkopřevorství řádu maltézských rytířů v letech 1732–1950*, s. 28.

předepsaného studia.⁷⁰⁷ Voráčkova žádost o přijetí má s ohledem na tyto požadavky následující znění:

„V hluboké úctě podepsaný narodil se dne 20. června 1889 ve Švihově, jak to stvrzuje přiložený křestní list, navštěvuje c.k. vyšší reální gymnasium v Klatovech a sice osmou třídu a bude během letošního roku skládat zkoušku maturitní.

Týž zamýšlí se oddat stavu kněžskému a přikládaje vysvědčení z prvního běhu osmé třídy gymnasijní, jakož i vysvědčení jemu vystavené farním úřadem ve Švihově a p. c.k. profesorem gymnasia Lejskem, dovoluje si co nejponiženěji prositi, aby jako novic po složení zkoušky maturitní do veleslavného souv. ryt. řádu Maltézského přijat byl milostivě a prohlašuje, že svým chováním a vykonáváním svých povinností slibuje svou poniženou poslušnost a ukáže se býti hodným tohoto milostivého přijetí a prosí, by mu milostivě povoleno bylo, aby se mohl o svátcích velikonočních jeho Milosti panu převorovi a veledůstojnému panu pod převorovi osobně představit.

*V Klatovech, dne 8. dubna 1911.*⁷⁰⁸

V souladu s informacemi obsaženými v dopise připojil Antonín Voráček ke své žádosti křestní list (podle něhož byl pokřtěn 22. června 1889, jeho otec Josef Voráček byl měšťanem ve Švihově, matka Kateřina byla dcerou švihovského tesaře. Za kmotra mu šel pravděpodobně strýc Antonín Voráček, povoláním hostinský v uherské Pešti).⁷⁰⁹ Zmíněný gymnaziální profesor náboženství Dr. Josef Lejssek ve svém dopise uvedl, že „*dovoluje si co nejvřeleji doporučiti žadatele Antonína Voráčka ku přijetí do řádu maltézského, kdež by se zejména jako výborný zpěvák chór. Dobře uplatniti mohl*“.⁷¹⁰ Dobré doporučení dostal Antonín Voráček také od faráře Františka Zemana, který napsal, že „*pokud zde u svých rodičů, rádných katolíků, bydlel, vždy mravně, spůsobně a počestně se choval, ve veřejnosti vždy skromně a bezvadně vystupoval a ostatním jinochům všude dobrý příklad dával*“.⁷¹¹

Ačkoliv studijní výsledky Antonína Voráčka rozhodně nebyly excelentní (velmi dobrý byl jen ve filosofické propaedeutice, ve zpěvu a v tělocviku, v náboženství byl dobrý

⁷⁰⁷ P. TRNKA, *Struktura a identifikace kněžské větve českého velkopřevorství řádu maltézských rytířů v letech 1732–1950*, s. 24.

⁷⁰⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 646, sig. 8, kart. č. 329, Žádost o přijetí do konventu Antonína Voráčka ze dne 8. dubna 1911.

⁷⁰⁹ Ibidem, Křestní list Antonína Voráčka.

⁷¹⁰ Ibidem, Dopis Dr. Josefa Lejska ze dne 7. dubna 1911.

⁷¹¹ Ibidem, Dopis Farního úřadu ve Švihově ze dne 17. března 1911.

a ve zbylých předmětech včetně latiny a řečtiny dostatečný), rozhodla konventuální kapitula konaná dne 27. července 1911 o tom, že Antonín Voráček bude přijat do řádového noviciátu, přičemž nastoupí dne 29. září téhož roku a krátce na to, 3. října, přijme řádový oděv.⁷¹² K tomu 25. září 1911 svolil také budějovický biskup Josef Antonín Hůlka.⁷¹³

Noviciát tedy Antonínu Voráčkovi začal 3. října 1911 a trval do 6. října následujícího roku. O den později požádal o připuštění k jednoduchým slibům, což bylo schváleno dne 8. října 1912 kapitulou, jíž se zúčastnili převor Frā Josef Hammerschmied, podpřevor a zároveň novicmistr Frā Ludwig Wachek, řádový senior Frā Václav Váňa, farář pražského kostela Frā Josef Rathauský, řádový kněz Frā Václav Strnad, pražský kooperátor Frā Josef Býček, Frā Alois Edelman, Frā Antonín Hájek, a Frā Vojtěch Pelech.⁷¹⁴

Jednoduché sliby složil Antonín Voráček 10. října 1912, čímž začalo předepsané tříleté období, po jehož skončení dne 12. října 1915 požádal klerik Antonín Voráček o připuštění ke slavným slibům, jimiž by se stal plnohodnotným členem Řádu. O jeho žádosti rozhodovali opět převor Hammerschmied a podpřevor Wachek, kromě nich pak Frā Josef Rathauský, Frā Dr. Josef Mergl (farní administrátor v Mailbergu), Frā Josef Býček, Frā Alois Edelman, a Frā Erwin Rouček, jenž sám složil slavné sliby teprve 5. listopadu 1914 a na kněze byl vysvěcen 4. července 1915.⁷¹⁵

Složení slavných slibů kleriků Antonína Voráčka a Františka Domka povolil 17. ledna 1916 kníže-velkopřevor Hardegg, a tak byl dne 30. ledna téhož roku završen proces plnoprávního přijetí Antonína Voráčka do Maltéžského řádu, přičemž od tohoto dne směl rovněž před jménem používat zkratku „Fra“ a stal se obedienním kaplanem.⁷¹⁶

Členem Řádu se tedy stal krátce před dobou zlomu, neboť po konci první světové války se hospodářská i personální pozice pražského konventu začala výrazně zhoršovat. Nedlouho po složení slavných slibů byl Frā Antonín Voráček vysvěcen na kněze a nejprve působil v duchovní správě v Libni, v Košířích a na Vinohradech, později, dne 31. března 1919 přešel jako kooperátor na řádovou faru do Strakonice.⁷¹⁷ Ty se staly jeho osudovým městem, neboť zde, s přestávkou v rozmezí let 1934–1938, kdy vykonával duchovní službu

⁷¹² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 646, sig. 8, kart. č. 329, Výkaz pololetní Antonína Voráčka ze dne 31. ledna 1911 a ibidem, Obálka spisu Frā Antonína Voráčka.

⁷¹³ Ibidem, Formální dopisy biskupa Josefa Antonína Hůlky ze dne 25. září 1911, Nr. 9275.

⁷¹⁴ Ibidem, Žádost Antonína Voráčka o připuštění k jednoduchým slibům ze dne 7. října 1912.

⁷¹⁵ Ibidem, Žádost Antonína Voráčka o připuštění ke slavným slibům za dne 112. října 1915 a Rangs-Liste (1916), s. 19.

⁷¹⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 645, sig. 7, kart. č. 329, Dopis velkopřevora Hardegga převoru Hammerschmiedovi ze dne 17. ledna 1916 a Rangs-Liste (1916), s. 20.

⁷¹⁷ J. POŘÍZKA, *Maltéžští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 110.

u pražského Jezulátka, působil až do svého zatčení 5. ledna 1954.⁷¹⁸ Ve Strakonících byl mimořádně populární, kromě duchovní péče (nejprve byl kaplanem, později děkanem v chrámu sv. Prokopa) rovněž vyučoval na zdejší městské škole a později i na gymnáziu zpěv, latinu a náboženství. Byl také členem několika městských spolků, mimo jiné hudebního spolu Zvon, kde mohl uplatnit své pěvecké nadání, na něž upozorňoval již jeho učitel z dětství.⁷¹⁹

Ve Strakonících působil i během druhé světové války a při příchodu americké armády se uplatnil jako tlumočnick. Dne 22. července 1945 také sloužil děkovnou bohoslužbu, na níž pozval i velitele amerického vojska. Vrcholu řádové kariéry dosáhl 15. července 1948, kdy jej velmistr jmenoval infulovaným převorem řádového konventu. Infulován byl 5. ledna 1950 ve velkopřevorském paláci – do úřadu byl uveden tajně za zavřenými dveřmi a okenicemi.⁷²⁰ Pro jeho protikomunistické vystupování byl záhy penzionován a vystěhován z děkanátu, později byl StB zatčen a 27. března 1953 odsouzen ve vykonstruovaném procesu za velezradu, vyzvědačství a neoznámení trestného činu na 8 let do vězení. Propuštěn byl na amnestii v květnu roku 1960.⁷²¹ Zemřel 16. dubna 1978 a je pohřben v rodném Švihově.⁷²² Dne 19. dubna 2008 mu byla na druhém nádvoří strakonického hradu odhalena pamětní deska s nápisem:

„ZDE PŮSOBIL

Frà ANTONÍN VORÁČEK O. Melit.

20.6.1889 – 16.4.1978

PŘEVOR MALTÉZSKÉHO ŘÁDU, DĚKAN STRAKONICKÝ

PROFESOR ZDEJŠÍHO GYMNÁZIA, VĚZEŇ KOMUNISMU

POKOJ A MILOSRDENSTVÍ

Tato budova byla postavena po roce 1200 jako klášter johanitů – maltézských rytířů.

V současnosti slouží také jako děkanství římsko-katolické církve.“⁷²³

⁷¹⁸ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 110; M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 144.

⁷¹⁹ Srov. brožura *Maltézský řád na Strakonicku*, Strakonice 1991, s. 10.

⁷²⁰ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 144.

⁷²¹ *Ibidem*, s. 144.

⁷²² J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, 110.

⁷²³ Pamětní deska na II. nádvoří hradu ve Strakonících.

Na příkladu Antonína Voráčka byl představen proces vstupu do kněžské větve česko-rakouského velkopřevorství a následně stručně nastíněny životní osudy pozdějšího předposledního převora. Při veškerém respektu k nástupcům Frā Hammerschmieda, tedy především k Frā Antonínu Voráčkovi (infulován tajně roku 1950) a Frā Josefu Zlámalovi (infulovaným převorem od roku 1994 až do své smrti 22. prosince 2008), byl dříve zmiňovaný Frā Josef Hammerschmied posledním významným převorem pražského konventu, který skutečně vykonával převorskou funkci.⁷²⁴ Za funkčního období jeho nástupců byly totiž osudy konventu značně ovlivněny nešťastnými událostmi 20. století – převor Frā Franz Werner Bobe byl po druhé světové válce popraven, Frā Antonín Voráček byl do úřadu uveden tajně a svou funkci prakticky nevykonával, namísto toho byl perzekuován komunistickým režimem. Konečně Frā Josef Zlámal, který rovněž strávil 10 let v komunistických žalářích, byl sice infulovaným převorem, ale zároveň také doposud posledním řádovým knězem se slavnými sliby v českém velkopřevorství a jediným knězem s těmito sliby, který žil v České republice.⁷²⁵ V roce 2004 mu byl propůjčen Václavem Kalusem Řád Tomáše Garrigua Masaryka.

Dlužno dodat, že kromě infulovaného převora byl řádový konvent samozřejmě tvořen i dalšími řádovými bratry, kteří byli pověřeni různými funkcemi. Druhou nejvýše postavenou osobou v řádovém kněžském konventu byl podpřevor (subprior). Dalšími funkcemi byli novicmistr, inspektor kostela, archivář, knihovník, provizor domu, sakristián, sekretář, správce kuchyně a správce sklepa, přičemž jeden profesní člen Řádu mohl zastávat i více funkcí najednou.⁷²⁶

⁷²⁴ P. TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálií jeho převorům v řádové historiografii*, s. 82. Převorem byl také Frā Franz Werner Bobe, jenž tvoří kontroverzní postavu řádových dějin a který byl 16. dubna 1947 popraven v Pankrácké věznici za kolaboraci, jež vedla ke smrti čtyř lidí a další závažné zločiny. Srov. ibidem, s. 79–81; M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 131–134 a J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 82–93.

⁷²⁵ Jejího vzniku se těsně nedožil další řádový kněz se slavnými sliby, Frā Karel Vilém Horký, konventuální kaplan a nositel řádového velkokříže, emeritní regulární farář kostela u Matky Boží pod řetězem, který zemřel 30. října 1992. Do Řádu byl přijat 1. srpna 1928, profesní sliby složil 7. srpna 1932 a na kněze byl vysvěcen 24. února 1936. Za okupace byl vězněn v koncentračním táboře v Dachau, ze kterého se vrátil jako invalida. V době, kdy byl klerikem Řádu, založil ve své době poměrně známý časopis „Od Pražského Jezulátka“, který vycházel až do roku 1938. Soukromý archiv rodiny Pola, Smuteční oznámení o úmrtí Frā Karla Viléma Horkého.

⁷²⁶ P. TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálií jeho převorům v řádové historiografii*, s. 77.

6.3. *Majetek kněžského konventu*

Majetek spravovaný kněžským konventem byl v zásadě rozdělený do tří typů. První byl tvořen nemovitostmi, které kněžský konvent přímo vlastnil. Jednalo se o budovu alumnátu v centru Prahy při řádovém kostele Panny Marie pod řetězem a některé další budovy, především ale o velkostatky Motol a Březiněves, které tvořily hospodářské zázemí konventu.⁷²⁷

Právní i vlastnické postavení tohoto majetku – podobně jako v případě komend – bylo specifické. Kněžský konvent byl považován v rámci Československé republiky za samostatný právní subjekt, ovšem zahrnutý pod česko-rakouské velkopřevorství a dále pak pod celý Maltézský řád.⁷²⁸ To v praxi znamenalo, že velkopřevor nemohl do správy těchto majetků nijak zasahovat a jeho vliv na správu obou velkostatků mohl být uplatňován jen nepřímou. Na rozdíl od řádových komend a baillivů v Dožicích netvořil tento majetek příjem jmenovaných komturů, ale celého kněžského konventu v Praze.

Za druhý typ majetku lze považovat korutanskou komendu Maria Pulst, komendu v Hailensteinu ve Štýrsku (Hallenstein) a komendu v Ebenfurthu v dolním Rakousku, které ze své pozice komtura Maltézského řádu spravoval infulovaný převor pražského konventu, a které tvořily jeho osobní příjem. Na počátku 20. století zůstala v majetku Řádu v podobě reálného pozemkového vlastnictví pouze komenda Maria Pulst. Kromě samotných pozemků disponovala tato komenda k roku 1914 kapitálovým majetkem ve výši 67 553,43 Kč, uloženým v cenných papírech, který jí – a tedy pražskému převorovi – generoval nezanedbatelné kapitálové výnosy.⁷²⁹ Během první světové války byly však tyto cenné papíry zcela znehodnoceny.⁷³⁰

V roce 1929 byl zaveden nový systém správy hospodářství, v rámci kterého byl celý zbývající majetek česko-rakouského velkopřevorství (vyjma konventního velkostatku v Březiněvsi a zpočátku též komendy sv. Jana v Opavě, která náležela knížeti-velmistřovi) spravován centrálně. Pražský převor Hammerschmied tak pozbyl právo na výnosy z komendy Maria Pulst, ale namísto toho mu byla vyplácena roční prebenda ve výši

⁷²⁷ Pro podrobnější popis velkostatků v Motole a Březiněvsi viz M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 144–153.

⁷²⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. č. 473, Dopis převora Hammerschmieda z 6. července 1922.

⁷²⁹ Ačkoliv již na konci 19. století napsal Frā Hammerschmied, že z převorských komend plyne jen nepatrný důchod. Srov. P. TRNKA, *Struktura a identifikace kněžské větve českého velkopřevorství řádu maltézských rytířů v letech 1732–1950*, s. 22.

⁷³⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

6 000 rakouských šilinků. Platby probíhaly měsíčně (500 rakouských šilinků = přibližně 2 380 Kč).⁷³¹ Výše těchto požitků v průběhu času kolísala podle hospodářských výsledků velkopřevorství, takže například v roce 1932 dostal převor Hammerschmied na požitcích vyplaceno 21 897,20 Kč, ale o rok později jen 11 427,60 Kč.⁷³²

Konečně posledním typem majetků, který konvent spravoval prostřednictvím svých kněží, byly řádové fary, inkorporované k jednotlivým řádovým velkostatkům. Tyto inkorporované fary tedy byly pod patronátem jednotlivých řádových velkostatků. Přesto se Řád snažil, aby jednotlivé fary byly, pokud možno, co nejvíce hospodářsky soběstačné. Za tímto účelem disponovaly pozemkovým i kapitálovým majetkem, který měl provoz těchto far financovat. V případě, že se inkorporovaným farám nedařilo zajistit si prostředky pro vlastní provoz, byly dotovány z prostředků jednotlivých komend, především pak z jejich kapitálového vlastnictví. Do roku 1914 však podobné subvence téměř nebyly zapotřebí. Situace se v tomto ohledu výrazně zhoršila po vypuknutí války a ke zlepšení nedošlo ani se vznikem Československé republiky, takže ve dvacátých letech 20. století musela být značná část inkorporovaných far dotována z majetku Řádu.⁷³³

Množství patronátů jednotlivých řádových panství zpravidla korespondovalo s velikostí velkostatků, vliv však měly samozřejmě také další, především historické okolnosti. Nejvíce kostelů z pochopitelných důvodů spadalo pod velkostatek Strakonice, na jehož příkladu lze rovněž demonstrovat hospodářskou situaci kostelů a inkorporovaných far v obtížné, prvorepublikové době.

K roku 1924 se ke velkopřevorské doméně ve Strakonících vázaly následující patronáty:

- Kostel sv. Petra a Pavla a děkanství v Horažďovicích,
- kostel sv. Prokopa a děkanství ve Strakonících,
- hřbitovní kostel sv. Václava ve Strakonících,
- kostel sv. Martina a děkanství v Radomyšli,
- hřbitovní kostel sv. Jana Křtitele v Radomyšli,

⁷³¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

⁷³² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis úřadu pro vyměřování poplatků ze dne 12. prosince 1935.

⁷³³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

- kostel Panny Marie Bolestné a fara v Podsrpu,
- kostel Narození Panny Marie a fara v Pičíně.⁷³⁴

S téměř každým z těchto patronátů bylo v roce 1924 spojeno nějaké větší či menší vydání, které hradil velkostatek. A to navzdory skutečnosti, že každý z uvedených církevních objektů disponoval vlastním majetkem. Výdaje velkostatku Strakonice, spojené s tímto patronátem, uvádí tabulka 3:

Tabulka 3: Patronátní vydání na velkostatku Strakonice k roku 1924 (v Kč)

Objekt	Vydání celkem (Kč)	Z toho z důchodu panství (Kč)
Kostel sv. Petra a Pavla a děkanství v Horažďovicích	10 210,00	0,00
Kostel sv. Prokopa a děkanství ve Strakonících	3 723,40	2 145,66
Kostel sv. Václava ve Strakonících	2 235,57	108,01
Kostel sv. Martina a děkanství v Radomyšli	4 768,11	3 412,34
Kostel sv. Jana Křtitele v Radomyšli	506,13	163,91
Kostel Panny Marie Bolestné a fara v Podsrpu	3 417,17	1 512,92
Kostel Narození Panny Marie a fara v Pičíně	6 853,61	0,00
Celkem	31 713,99	7 342,84

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1366, sig. II-A-3, kart. č. 213, Vydání patronátní, rok 1924.

⁷³⁴ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1366, sig. II-A-3, kart. č. 213, Seznam patronátů (k roku 1924).

Kromě toho měly tyto jednotlivé církevní instituce také právo na deputát od velkostatku, sloužící k obživě kostelního personálu. Například strakonický děkan dostával několik typů těchto požitků. Dle instrumentu z roku 1797 mu náležel roční „sypaný deputát“, který sestával například z 46,44 hl piva, 3,48 q pšenice, 27,96 q ovsa, 160,44 kg másla, 111,96 kg soli, 1 560 kusů vajec a hotovosti ve výši 694,56 Korun. Nejpozději na počátku 20. století byl tento naturální deputát reluován ročním paušálem, k roku 1914/1915 ve výši 5 280 Korun. Od roku 1920 se začala výše peněžních náhrad za tento deputát stanovovat v běžných trhových cenách v každém jednotlivém měsíci (počítáno dle řádového účetního roku). Směrodatné přitom byly ceny Hospodářského družstva ve Strakonících. Za rok 1926/1927 (tedy v době, kdy došlo k prodeji strakonického velkostatku), dosáhl tento deputát výše 31 821,76 Kč ročně (měsíčně se deputát pohyboval v rozmezí od 2 489,94 Kč do 2 864,72 Kč).⁷³⁵

K tomu dostával strakonický děkan ještě ročně 148 plnometrů palivového dříví a 192 kg ryb. Konečně na svátek sv. Prokopa měl nárok ještě na další dávky, které měly sloužit k zajištění tamní pouti. Jednalo se například o 6 kuřat, 2 husy, 2 staré slepice, 1 koku vajec, 8 liber másla, 2 vědra piva a 11 zlatých a 27 krejcarů (později nahrazeno ekvivalentem v Kč) na nákup masa, vína, dortové mouky a dalších nezbytností.⁷³⁶ Kromě děkana vyplácel velkostatek také dva kaplany (1 000 Korun ročně), ředitele kůru (400 Korun ročně), kostelníka (250 Korun ročně) a také „kalkantu“⁷³⁷ a zvoníkům platy ve výši 150 Korun ročně.⁷³⁸

Každý kostel měl majetek, který se skládal z nadačního a vlastního jmění, uloženého na vkladních knížkách vedených ve Spořitelně města Strakonice. Z tohoto kapitálu plynuly kostelům úroky, které však za první republiky zdaleka nestačily na pokrytí běžných výdajů kostelů. Ty tak musely být dotovány z pokladny velkostatku, přičemž potřebné subvence během dvacátých let oscilovaly okolo částky 6–10 tisíc Kč ročně (jak ukazuje například předcházející tabulka). V běžných výdajích navíc nebyly zahrnuty náklady na stavební opravy kostelů, na které mohly být vynaloženy až statisícové částky. Na některých

⁷³⁵ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1366, sig. II-A-3, kart. č. 213, Rok 1914/15. Přehled požitků kostelního personálu a pensistů velkostatku.

⁷³⁶ Ibidem.

⁷³⁷ Pozn. autora: Kalkant byla osoba obsluhující měchy, které vhněly vzduch do varhan a ty díky tomu mohly hrát.

⁷³⁸ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1366, sig. II-A-3, kart. č. 213, Rok 1914/15. Přehled požitků kostelního personálu a pensistů velkostatku.

nákladech se sice mohly podílet i přífařené obce, ale bylo velmi těžké je k tomu přimět.⁷³⁹
 Kapitálový majetek jednotlivých kostelů na velkostatku Strakonice uvádí tabulka 4:

Tabulka 4: Majetek kostelů na velkostatku Strakonice k roku 1924 (v Kč)

Objekt	Pokladní hotovost	Nadační jmění	Vlastní jmění	Nedoplatky (pohledávky)	Celkem (Kč)
Kostel sv. Petra a Pavla v Horažďovicích	5 506,21	46 361,90	33 085,40	455,44	85 408,95
Kostel sv. Prokopa ve Strakonících	0,00	29 858,21	41 961,42	577,50	72 397,13
Kostel sv. Václava ve Strakonících	0,00	3 455,72	15 791,52	0,00	19 247,24
Kostel sv. Martina v Radomyšli	0,00	29 186,41	19 770,60	13,35	48 970,36
Kostel sv. Jana Křtitele v Radomyšli	0,00	2 889,57	7 398,56	2,86	10 290,99
Kostel Panny Marie Bolestné v Podsrpu	0,00	32 109,77	7 490,16	1,34	39 601,27
Kostel Narození Panny Marie v Pičíně	69,44	17 108,48	26 099,81	22,60	43 300,33
Celkem	5 575,65	160 970,06	151 597,47	1 073,09	313 640,62

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1366, sig. II-A-3, kart. č. 213, Jmění kostelů koncem roku 1924.

Kromě tohoto majetku měly děkanství v Horažďovicích a Radomyšli a fara v Podsrpu ještě část kapitálu investovanou na vkladních knížkách (opět u Strakonické spořitelny) a dokonce i ve státních dluhopisech. Stav těchto investic k roku 1924 uvádí následující tabulka:

⁷³⁹ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1366, sig. II-A-3, kart. č. 213, Dopis lesnímu radovi Františku Kubíkovi z 13. ledna 1932.

Tabulka 5: Kapitálový majetek děkanství a far na velkostatku Strakonice k roku 1924 (v Kč)

Objekt	Spořitelní knížky	Státní dluhopisy	Celkem (Kč)
Děkanství v Horažďovicích	131 399,11	46 000,00	177 399,11
Děkanství v Radomyšli	80 725,58	39 000,00	119 725,58
Fara v Podsrpu	0,00	4 500,00	4 500,00
Celkem	212 124,69	89 500,00	301 624,69

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1366, sig. II-A-3, kart. č. 213, Jmění kostelů koncem roku 1924.

Ačkoliv jednotlivé farnosti mohly mít také drobné pozemkové vlastnictví – například kostelu sv. Petra a Pavla v Horažďovicích náležel také příjem z lesa nazvaného „Babínský Háj“, tyto výnosy byly v celkovém hospodaření jednotlivých kostelů zanedbatelné.⁷⁴⁰

Na zachování patronátních břemen myslel Řád i při prodeji svých velkostatků. V případě prodeje strakonické domény byla jednotlivá patronátní břemena konkrétně vyjmenována i vyčíslena v dodatku kupní smlouvy. Řád si navíc v tomto dodatku vymínil právo, že příslušné fary a děkanství bude i po prodeji velkostatku nadále obsazovat, s čímž kupující strana souhlasila.⁷⁴¹

Nicméně po dalším prodeji paní Zdeňce Havránkové 30. května 1934 se nová majitelka pokusila toto břemeno ve druhé polovině třicátých let 20. století zcela zrušit nebo alespoň zmírnit jeho rozsah, který v zásadě stále vycházel z instrumentu z roku 1797. Kněží Maltéžského řádu našli zastání u Zemského úřadu v Praze, který svým rozhodnutím z 4. července 1937 přiznal, že Řádu náleží plnění dávek v rozsahu uvedeném v již zmiňovaném instrumentu z konce 18. století. Řád však zároveň nabídl nové majitelce velkostatku, že je o celé záležitosti a případných úpravách břemena ochoten jednat.⁷⁴²

K roku 1938 byl movitý majetek všech kostelů, které Řád spravoval na svém bývalém strakonickém panství, vyčíslen následovně: 272 375 Kč byla nominální hodnota

⁷⁴⁰ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1366, sig. II-A-3, kart. č. 213, Dopis lesnímu radovi Františku Kubíkovi z 13. ledna 1932.

⁷⁴¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 557, sig. 28A/h, kart. č. 288, Opis dodatku odst. XXIV ke smlouvě ze dne 19. prosince 1925 založeného ve sbírce listin českých zemských desk pod čís. 4254 ai 1932.

⁷⁴² Ibidem, Protokol sepsaný dne 6. května 1938 v úřadovně patronátního úřadu velkostatku strakonického ve Strakonících.

veřejných dluhopisů, které tyto kostely (a fary) držely. Na vkladních knížkách měly ve stejné době uloženo 370 634,89 Kč. Pozemkový majetek vlastnily následující kostely a fary:

Tabulka 6: Pozemkový majetek kostelů a far náležejících ke strakonickému velkostatku k roku 1938 (v ha)

Kostel nebo fara	Pole	Louky	Zahrady	Pastviny	Lesy	Rybníky	Celkem (ha)
Kostel – Pičín	9,1948	6,2473	0,0000	2,9272	4,2602	0,0000	22,6295
Fara – Pičín	15,0189	5,4579	0,9074	0,3202	13,8543	0,0000	35,5587
Kostel – Horažďovice	3,8718	4,7734	0,0000	0,0666	76,3624	0,0000	85,0742
Děkanství – Radomyšl	23,7003	13,4058	1,0373	1,0215	17,1122	2,7928	59,0699
Celkem	51,7858	29,8844	1,9447	4,3355	111,5891	2,7928	202,3323

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 557, sig. 28A/h, kart. č. 288, Protokol sepsaný dne 6. května 1938 v úřadovně patronátního úřadu velkostatku strakonického ve Strakonících.

6.4. Shrnutí – Kněžský konvent Maltézského řádu v Praze

Konvent kněží Maltézského řádu hrál v českých zemích důležitou úlohu, ačkoliv byl po většinu své historie do značné míry zastíněn rytířskou větví. Staral se především o inkorporované fary při řádových velkostatech v českých zemích a v Rakousku. V čele konventu stál infulovaný převor, který byl rovněž jakýmsi pojítkem mezi kněžskou a rytířskou řádovou větví, protože na jedné straně byl nejvyšším představitelem řádových kněží v zemi, na druhé straně byl také řádovým komturem (tím se z kněží mohl stát pouze konventuální kaplan), který z pozice své funkce držel hned tři řádové komendy (z toho jednu reálnou a dvě „peněžní“). Infulovaný převor tak byl jedinou funkcí v rámci velkopřevorství pro Čechy a Rakousko, ve které se mohl stát komturem Maltézského řádu člověk bez náležitého aristokratického původu.

V období první republiky význam konventu značně narostl, a to z důvodu, že většina řádových rytířů trvale žila v Rakousku a řada z nich ani neovládala český jazyk. Naopak naprostá převaha členů konventu během této doby (ale i dříve) byla českého původu a mnozí z nich – včetně převora Hammerschmieda – se němčinu naučili až ve škole, případně se ji doučovali ještě po svém přijetí do konventu. Bylo tedy přirozené, že řádoví kněží začali v daleko větší míře zastupovat Maltézský řád ve vztahu k Československé republice.

Právě převor Hammerschmied byl spolu s receptorským radou Frā Janem Westfálem v tomto ohledu klíčovou osobností. Převor Hammerschmied vedl kněžský konvent prakticky po celé prvorepublikové období a věnoval značné úsilí tomu, aby jeho postavení uhájil i při změnách poměrech, které nastaly po rozpadu Rakouska-Uherska. Musel se vypořádávat především s hospodářskými i personálními problémy, které konvent v tomto období potkávaly. Ve třicátých letech se k nim přidaly ještě potíže s disciplínou řádových kněží, které zapříčinily uzavření řádového noviciátu. Apoštolský vizitátor Felder v této době přiměl převora Hammerschmieda, aby odešel na odpočinek a vzdal se některých svých funkcí, čímž v rámci konventu značně narostl vliv pozdějšího převora, kterým byl Frā Franz Werner Bobe – po Hammerschmiedově smrti byl Bobe v rozporu s řádovými pravidly ustanoven jeho nástupcem a po druhé světové válce byl popraven.

7. Maltézský řád v rámci církevní organizace

Kněžský konvent udržoval s ostatními představiteli církve v republice Československé standardní styky, obvyklé pro tento typ církevních organizací. Nadaní novicové řádového konventu byli například vysíláni na studia do Říma, což je ostatně běžné u budoucích římskokatolických kněží i v dnešní době.⁷⁴³ Z hlediska reprezentace bližší styky pražský konvent pochopitelně udržoval s významnými církevními institucemi, sídlícími v jeho okolí. Když například infulovaný převor Hammerschmied slavil v roce 1928 čtvrtstoletí od svého zvolení do čela konventu, byli na slavnostní hostinu, pořádanou ve velkopřevorském paláci, pozváni strahovský opat Metoděj Jan Zavoral, velmistr Křižovníků s červenou hvězdou Josef Vlasák a další významní církevní hodnostáři.⁷⁴⁴

Během prvorepublikového období se v tomto ohledu kněžský konvent projevoval výrazně aktivněji než rytířská větev Řádu, jejíž členové do církevního života (nejen) v Československé republice příliš nezasahovali.⁷⁴⁵ Jestliže se kněžský konvent svým charakterem blížil klasickým církevním řádům, profesní část rytířské větve byla (a doposud je) naopak unikátem, který téměř neměl v rámci církevních struktur obdoby. Spojení dvou řádových větví – rytířské a kněžské – vytvářelo z Maltézského řádu natolik specifickou instituci, že byl převor Hammerschmied dokonce řádovým kancléřstvím instruován, aby při jednání se státními úřady poukazyval na skutečnost, že Maltézský řád „navzdory svému

⁷⁴³ Srov. např. J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 96–105.

⁷⁴⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Návrh na pozvánky církevních hodnostářů při příležitosti 25 let od zvolení Fr̄ Josefa Hammerschmieda převorem.

⁷⁴⁵ Určitou výjimkou v tomto ohledu byla relativně bohatá účast řádových rytířů na První celostátní sjezd katolíků československých, který se uskutečnil v 27.–30. června 1935. Hned 27 členů Řádu (především z kategorie *čestný a devoční rytíř* – například Karel kníže Schwarzenberg a jeho bratr princ František, Karel Josef kníže Trauttmansdorff, Leopold hrabě Sternberg, Alfons kníže Paar – otec pozdějšího českého knížete-velkopřevora Karla Eduarda Paara, narozeného nedlouho předtím 4. ledna 1934 a další) se účastnilo v řádových uniformách jak eucharistické slavnosti 29. června na Václavském náměstí, tak závěrečné bohoslužby, která se uskutečnila v neděli 30. června na Strahovském stadionu. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Seznam členů Řádu, kteří se zúčastní zmiňovaných akcí a ibidem, Dopis Ministerstva vnitra ze dne 18. června 1935, kterým se povoluje použití řádových uniforem. Bližší styky měla rytířská větev Maltézského řádu také s kardinálem Kašparem, pozdějším prvním velkopřevorem samostatného českého velkopřevorství. Jeho vazby k aristokracii snad souvisí s jeho působením ve funkci spirituála Strakovy akademie, která se zabývala výchovou nemajetných šlechticů. Srov. Martin FLOSMAN, *S orlem i lvem 2: Příběhy českých vojenských duchovních v dramatickém dvacátém století*, Svazek 2, Praha 2019, s. 22. Ostatně kardinálské kreace Karla Kašpara i následné recepce na československém vyslanectví, se v Římě v prosinci 1935 účastnil také kníže-velmistr Ludovico Chigi della Rovere Albani. Kníže-velkopřevor Karel Ludwigstorff se zase 6. prosince 1936 účastnil recepce na počest výročí volby papeže Pia XI. v pražském arcibiskupském paláci. Srov. J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 76–77. Větší kontakty s ohledem na zaměření řádů i jejich zastoupení v rámci nejvyšších společenských kruhů udržoval Maltézský řád také s německými rytíři, kteří se například účastnili slavnostního přijímání nových členů Maltézského řádu a podobně. Srov. B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 171.

označení jako „Řád“ nesmí být zaměňován s čistě církevními institucemi používajícími stejné označení (duchovní řád), přestože následkem svého historického vývoje částečně také zahrnoval čistě církevní instituce a ve svém současném mezinárodněprávním postavení, které vychází z jeho dřívějšího vlastnictví nezávislého státního zřízení (rozuměny jsou řádové státy na Rhodu a později na Maltě, pozn. autora), přijala tato instituce označení připomínající její duchovní původ“.⁷⁴⁶

Nejpozději ve třicátých letech 20. století se objevilo určité napětí mezi oběma řádovými větvemi, které bylo pozorovatelné především u části členů pražského konventu a souviselo s jeho vizitacemi a celkovou snahou o vnitřní reformu Řádu. Jistě není bez zajímavosti, že druhý z velkých rytířských řádů – Němečtí rytíři – prošel zásadní reformou krátce předtím, když byla roku 1929 definitivně zrušena rytířská větev tohoto řádu, který tak nadále tvořili (pod novým pojmenováním „Německý řád“) pouze kněží (stávající rytíři v řádu doživotně zůstali, ale noví přijímání nebyli).⁷⁴⁷

Podobnou reformu jistě očekávala také část maltézských kněží. Například v roce 1937 napsal podpřevor Frā Franz Werner Bobe členu pražského konventu Vladimíru Píchovi, který od roku 1935 studoval v Římě, že si přeje „*když to není proti stanovám francouzského semináře (kde byli maltézští seminaristé ubytováni, pozn. autora), aby Frā Eisenberger a Vy jste nosili kříž profesů našeho řádu. Není žádný důvod, proč byste se za ten kříž styděli, naopak, ať svět vidí, že u nás existují také praví řeholníci, nejenom polosvětská rytířská karikatura. Hlavně teď, co začínáme energicky pracovat na obnově našeho řádu. Napište mi brzo, jak se Vám daří a jestli chcete opravdu náležitě k té ubohé části našeho řádu, která byla právem Církví odsouzena k vymírání*“.⁷⁴⁸

Ve svém úsudku se ovšem pozdější převor Bobe zmýlil. Ačkoliv počet profesních členů rytířské větve skutečně klesal, počet řádových kněží s časnými či slavnými sliby klesal ve dvacátém století ještě podstatně rychlejším tempem, jak ukazuje tabulka 7:

⁷⁴⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. č. 473, Instrukce kancléře zaslané převoru Hammerschmiedovi dne 2. února 1920.

⁷⁴⁷ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 78–79.

⁷⁴⁸ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 100–101.

Tabulka 7: Počet členů prvního stavu Maltézského řádu (členové s jednoduchými či slavnými sliby) v rozdělení na rytířskou a kněžskou větev (celosvětově)

	1880	1900	1921	1932	1949
Rytíři	99	84	55	64	63
Kněží	61	151	44	21	15

*Zdroj: Berthold WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens, Wien–München 1969, s. 215.**

Každopádně unikátní, duální vnitřní struktura Maltézského řádu, která vycházela z jeho původního, středověkého uspořádání, znesnadňuje porovnání tohoto Řádu s jinými církevními institucemi. Svým historickým vývojem se maltézským rytířům blížil jen Řád Německých rytířů, který měl (alespoň historicky) rovněž aristokratickou povahu. Postupem času se však cesty vývoje obou těchto řádů rozešly a od třicátých let 20. století se nacházely ve zcela jiné pozici ze světského i vnitrocírkevního pohledu.

Z hlediska církve zůstal zcela jedinečný laický charakter rytířské větve Maltézského řádu. V případě německých rytířů lze totiž od roku 1835 pozorovat výrazný nárůst vlivu jeho kněžské větve na úkor větve rytířské a tento proces vnitřní transformace řádu byl v případě německých rytířů završen roku 1929, ve kterém byla rytířská složka zcela zrušena, a došlo tak k úplné přeměně tohoto původně rytířského řádu v řád řeholních kanovníků.⁷⁴⁹ K podobné transformaci však v případě Maltézských rytířů nikdy nedošlo, ačkoliv kněžská větev v tomto Řádu existovala od jeho počátku a jak vyplývá z výše uvedeného dopisu Frā Bobeho, část maltézských kněží podobný vývoj také podporovala.

Ze světského pohledu pak existoval rozdíl také ve vztahu k řádovému majetku. V roce 1932 zjistila Národní banka Československá, že němečtí rytíři odvádí měsíčně 25 000 Kč na udržování řádové kanceláře do Vídně, což bylo v rozporu s *modem vivendi*, který požadoval, aby se centrály místní církevních institucí přemístily do Československa.⁷⁵⁰ V reakci na to Maltézský řád uvedl, že jeho právní soustava se podstatně liší od té, kterou má Německý řád. Komendy, které náleží do velkopřevorství pro Čechy a Rakousko, byly právními subjekty *sui generis*, a ve smyslu rozhodnutí Nejvyššího správního soudu (ze dne 4. října 1922) tvořily samostatné účelové celky, což v roce 1929 potvrdilo i Zemské finanční

⁷⁴⁹ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 84.

⁷⁵⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Dopis zemského úřadu v Praze ohledně repatriace ústředních správ tuzemských obročí z 10. května 1932. Jednalo se o článek III. modu *vivendi* – pozn. autora.

ředitelství v Praze. Proto se na majetek Maltézského řádu *modus vivendi* nevztahoval, ačkoliv i tak maltézští rytíři uvedli, že „*výnosů statků, ležících v Československé republice užívá se dle stanov a v tuzemsku. Poukazy peněz na udržování ústředen nebo podobných zařízení se nedály*“.⁷⁵¹ Stanovisko ohledně modu *vivendi*, že na majetek Maltézského řádu se tyto úmluvy nevztahují, zastával kníže-velkopřevor při jednáních s československou vládou hned od začátku a jeho argumentace byla uznána. Podpořila ho v tom i skutečnost, že právní povahou majetku Maltézského řádu se ve své notě zabývalo již 8. května 1882 rakouské ministerstvo spravedlnosti, které došlo ke stejnému závěru. Československá vláda si tuto nótu před tím, než se také ztotožnila s velkopřevorovým stanoviskem, vyžádala u ministerstva zahraničí ve Vídni.⁷⁵²

Maltézští rytíři bezesporu byli a jsou církevním řádem se všemi jeho podstatnými atributy. Svými charakteristikami a unikátním historickým vývojem však zároveň vytvořili naprosto ojedinělou instituci, která se postavila na roveň suverénním státům, což ostatně krátce před svým zánikem uznala i druhá Československá republika.⁷⁵³ Komparace s jinými církevními řády je tak značně obtížná, protože podobný charakter vykazoval pouze již zmiňovaný Řád Německých rytířů, celým názvem Řád bratří německého domu Panny Marie v Jeruzalémě.

Historicky by pochopitelně bylo možné maltézské rytíře (respektive Řád sv. Jana) srovnávat také s řádem *Chudých rytířů Krista a Šalomounova chrámu*, známějšího pod označením „templáři“ a s řádem Křižovníků s červeným křížem – Strážců Božího hrobu Jeruzalémského. Nicméně řád templářů zanikl již v roce 1312 a Řád Božího hrobu zásadním způsobem změnil svou strukturu dávno před nástupem období, kterému se tato práce věnuje. V době osvěcenství zanikla v Čechách jeho duchovní větev a nadále existuje pouze laická varianta ve formě papežského (v podstatě záslužného) řádu.⁷⁵⁴ Větší vliv tohoto řádu lze v moderních dějinách církve v českých zemích zachytit až po roce 1929, kdy se prezidentem československé kapituly Řádu Božího hrobu stal člen úspěšné sklářské rodiny Dr. Jan Jiří Rückl. Pod jeho vedením do Řádu Božího hrobu vstoupila řada významných katolických politiků, podnikatelů a intelektuálů, například lidovecký ministr Jan Dostálek nebo předseda

⁷⁵¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Odpověď generálního receptora na dopis zemského úřadu v Praze ohledně repatriace ústředních správ tuzemských obročí z 10. května 1932.

⁷⁵² *Ibidem*.

⁷⁵³ Viz kapitolu 8. *Suverenita*.

⁷⁵⁴ Srov. M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 113.

stejně strany monsignor Jiří Šrámek.⁷⁵⁵ V roce 1935, ve kterém se konal První celostátní sjezd katolíků československých, se této největší katolické akce v historii první republiky účastnili jak maltézští rytíři, tak členové Řádu Božího hrobu. Dva maltézští rytíři a dva rytíři Božího hrobu doprovázeli v uniformách ve vozech suitu kardinála-legáta, pařížského arcibiskupa Jeana Verdiera. Rytíře Božího hrobu při tom zastupovali významný český lékař Jaroslav Jedlička a finančník, podnikatel a sportovní propagátor Zdeněk Danner.⁷⁵⁶

Z těchto důvodů lze Maltézský řád v rozmezí let 1874–1938 porovnávat pouze s Řádem Německých rytířů. Parciální srovnání je možné také s Křižovníky, kteří ovšem nejsou duchovním rytířským řádem v pravém slova smyslu.⁷⁵⁷ Všechny tyto řády vlastnily v českých zemích nezanedbatelný pozemkový majetek. Především u Řádu Maltézských rytířů je ovšem zapotřebí respektovat specifika jeho hospodářské organizace, která spočívala v praktické samostatnosti jednotlivých velkostatků. I při abstrahování od této skutečnosti nelze opomenout majetkové oddělení kněžského konventu v Praze a zbývajícího majetku česko-rakouského velkopřevorství. Při srovnání s ostatními dvěma zmiňovanými řády zaujímá Maltézský řád z hlediska pozemkového vlastnictví prostřední místo:

⁷⁵⁵ Michal PEHR, *Jan Jiří Rückl – moderní katolický politik*. In: Pavel MAREK, Jiří HANUŠ (Eds.), *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*, Brno 2006, s. 323–328, s. 325.

⁷⁵⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Instrukce pro delegace ryt. řádu Božího Hrobu a ryt.řádu Maltézského (sepsaná Dr. Janem Jiřím Rücklem).

⁷⁵⁷ Pozn. autora: Řád Křižovníků má sice slovo „rytířský“ ve svém oficiálním názvu, ovšem rytířská větev v tomto řádu řeholních kanovníků nikdy reálně neexistovala.

Tabulka 8: Pozemkový majetek duchovních rytířských řádů v českých zemích – vývoj v letech 1891–1921 (v ha)

Majitel	1890/1891	1921
Řád Německých rytířů	23 901,00	24 555,72
Maltézský řád – rytířská větev	8 202,40	6 780,40
Maltézský řád – kněžská větev	588,75	532,65
Řád Křižovníků s červenou hvězdou	6 511,22	6 058,89

Zdroj: Pro Moravu a Slezsko viz Neuester Schematismus der Herrschaften, Güter und Zuckerfabriken, VI. Jahrgang, Brün 1890, s. 24, 39, 83, 102, 134–135, 214–215, 225–226, 254 a 261; pro Čechy Johann PROCHÁZKA, Topographisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, zugleich Adressenbuch sämmtlicher bei demselben angestellten Beamten, des Forstpersonals, u.s.w, Prag 1891, s. 309–314 a 374–379 a NA Praha, fond č. 705 SPÚ-V3, inv. č. 71, kart. č. 157, Seznam vlastníků velkého majetku pozemkového zabraného v Čechách, na Moravě a ve Slezsku dle výsledku soupisu ke dni 1. prosince 1921.

Pozemkově nejbohatším duchovním rytířským řádem, který na území českých zemí na přelomu 19. a 20. století působil, byl Řád Německých rytířů. Uživatelem všech velkostatků, které tomuto řádu v českých zemích (respektive na Moravě a ve Slezsku) náležely, byl řádový velmistr, který od druhé poloviny 18. století až do roku 1923 pocházel vždy z rodu habsbursko-lotrinského.⁷⁵⁸

Dějiny Řádu Německých rytířů byly s historií Maltézského řádu úzce propojeny. Německý řád vznikl tak, že se v převážně frankofonním společenství johanitů ve 12. století utvořila skupinka německy hovořících členů, která se na konci 12. století osamostatnila, což

⁷⁵⁸ Roku 1806 přiznal rakouský císař František I. nejvyššímu představiteli Řádu Německých rytířů, který vzal pod svou ochranu a tím jej pravděpodobně zachránil před zánikem v důsledku napoleonských válek, titul „Grossmeister des Deutschen Ritterordens in Österreich“ a zavedl, že tento úřad může nadále zastávat pouze člen vládnoucí dynastie. Srov. M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 83.

bylo potvrzeno bullou papeže Innocenta III. z 19. února 1199, kterou vznikl samostatný Řád Německých rytířů. Na rozdíl od johanitů – později známých pod pojmenováním maltézští rytíři – Německý řád po odchodu ze Svaté země a přechodném pobytu na Kypru a v Benátkách prakticky rezignoval na snahu o boj s vyznavači islámu a svou hlavní pozornost soustředil do oblasti severovýchodní Evropy, kde vznikl řádový stát s centrem v Marienburgu (od roku 1309) a posléze v Královci (od roku 1457). Řádový stát zanikl roku 1525, když velmistr Albrecht von Brandenburg-Ansbach přijal protestantismus a přetvořil řádový stát v sekularizované Pruské vévodství, které bylo lénem Polského království. Někteří rytíři však zachovali původnímu řádovému vyznání věrnost, a řád tak nadále přetrvával, přičemž sídlem zbývajících katolických německých rytířů se stal Mergentheim u Würzburgu a od roku 1806 Bruntál na Moravě.⁷⁵⁹

Při srovnání obou řádů – tedy maltézských rytířů a německých rytířů – lze vycházet z jejich stavu na počátku 19. století, kdy oba tyto tradiční, aristokratické řády zažívaly období hluboké krize a bez nadsázky je možné říct, že za své přežití vděčily do značné míry habsburské monarchii.⁷⁶⁰ Její vliv byl větší v případě německých rytířů, kteří přenesli hlavní sídlo svého řádu na území monarchie a jak již bylo zmíněno, velmistrovství řádu se propojilo s habsbursko-lotrinskou dynastií. Roku 1834 byl tento řád císařským reskriptem připoután lenním svazkem k rakouskému císaři, kterému byl tedy nadále přímo podřízen. Velmistr řádu arcivévoda Maximilián Josef Rakouský, který do úřadu nastoupil roku 1835, poté zahájil transformaci řádu, díky níž získala kněžská větev dominantní postavení.⁷⁶¹

Rytířská větev Německého řádu existovala i nadále po celé 19. století a její příslušníci byli – podobně jako maltézští rytíři – v těsném kontaktu s nejvyšší aristokracií v habsburské monarchii. Stejně jako maltézští rytíři, i Německý řád se otevřel neprofesním členům. Nejprve byla roku 1865 zavedena kategorie *čestných rytířů*, která odpovídá kategorii *čestných a devočních rytířů* v Maltézském řádu, a to včetně požadavku na aristokratický původ. Pro osoby občanského původu se později otevřela kategorie takzvaných *mariánů*, respektive osob, kteří byli nositeli „Mariánského kříže Řádu Německých rytířů.“⁷⁶² Tuto kategorii, vytvořenou nejprve pro všechny šlechtice (tedy i ty bez požadovaného počtu šlechtických předků), později dokonce pro osoby neurozeného původu, lze přirovnat k *magistrálním rytířům* Maltézského řádu. Jedním z hlavních motivů

⁷⁵⁹ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 83.

⁷⁶⁰ Srov. L. CALL, G. GATSCHER-RIEDL, *Weißes Kreuz auf rotem Grund*.

⁷⁶¹ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 83.

⁷⁶² *Ibidem* a J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 258–259.

pro zřízení těchto kategorií byla snaha díky příspěvkům nových členů – pocházejících často z řad nové šlechty nebo bohatých podnikatelských kruhů – dosáhnout na nové zdroje financování charitativních děl obou řádů.⁷⁶³

Podobná byla rovněž zdravotní a charitativní činnost, kterou oba řády realizovaly. Ačkoliv němečtí rytíři nemohou vykázat žádný projekt takového rozsahu, jaký představovaly maltézské sanitní vlaky, přesto nelze opomenout jejich humanitární zásluhy, jelikož například během první světové války zřídili na frontě i v zázemí řadu hospiců a jiných zdravotních zařízení, v nichž pečovali o nemocné a raněné vojáky. Již před válkou, k roku 1911, provozoval Řád Německých rytířů celkem 16 škol, 8 nemocnic, 3 hospice a 5 dětských útulků, k tomu navíc spravoval 25 inkorporovaných far.⁷⁶⁴ Velmistr německých rytířů arcivévoda Evžen Rakousko-Těšínský měl navíc během světové války velmi významné postavení v rámci rakousko-uherské armády, neboť ve funkci polního maršála patřil k jejím nejvyšším důstojníkům a velel císařské armádě na italské frontě.⁷⁶⁵

Provázanost s Habsburky se po rozpadu monarchie ukázala být pro německé rytíře příliš velikou překážkou, protože stejně jako Maltézský řád čelili i oni otevřenému nepřátelství ze strany nově vzniklé Československé republiky – na jejímž území ležel nejdůležitější řádový majetek. Opět podobně jako v případě Maltézského řádu i němečtí rytíři hledali cestu, jak své působení v Československu přizpůsobit představám republikánské vlády. V jejich případě byl problém o to tíživější, že na rozdíl od Maltézského řádu nemohli příliš spoléhat na rozvinutou organizační strukturu v zahraničí a případný zánik řádu v Československu by mohl mít na další existenci této starobylé církevní instituce fatální dopad. Na druhou stranu, ve srovnání s maltézskými rytíři, mohli být ze stejných důvodů ve svých rozhodnutích daleko flexibilnější, jelikož se nemuseli příliš ohlížet na řádové organizační složky v jiných státech.

Němečtí rytíři proto přistoupili k razantnímu řešení. Arcivévoda Evžen 22. dubna 1923 abdikoval na úřad velmistra a jeho nástupcem byl zvolen brněnský biskup Norbert Klein. Tím byla v očích republiky Československé zrušena provázanost řádu s habsbursko-

⁷⁶³ J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 258–259.

⁷⁶⁴ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 78–79, 83.

⁷⁶⁵ Srov. např. Rupert STUMMER, *Erzherzog Eugen 1863-1954 - Feldmarschall, Hochmeister des Dt. Ritterordens*, Salzburg 2009, s. 147.

lotrinskou dynastií, a navíc bylo zřejmé, že Německý řád pro vrcholné funkce nevyžaduje aristokratický původ.⁷⁶⁶

Němečtí rytíři také usilovali o navrácení svých majetků v Československu, na které byla po vzniku republiky až do roku 1924 uvalena vnucená správa. Na druhou stranu možná i díky této skutečnosti se neuchýlili, na rozdíl od Maltézských rytířů, k prodeji svých klíčových velkostatků v českých zemích a lze konstatovat, že hospodářsky prvorepublikovým obdobím prošel Německý řád daleko lépe, než česko-rakouské velkopřevorství Maltézského řádu, ačkoliv i německé rytíře pochopitelně potkaly majetkové ztráty, způsobené například pozemkovou reformou. Zásadní ranou se jim ale stal nástup nacistů a následný vývoj druhé poloviny 20. století.

Z pohledu řádové struktury byla transformace Řádu Německých rytířů na řád řeholních kanovníků, nově nazývaný *Bratři Německého řádu Panny Marie Jeruzalémské*, završena 27. listopadu 1929, kdy byla uzavřena rytířská kategorie (její poslední člen zemřel roku 1970 ve Vídni) a profesními členy řádu mohli nadále být jen kněží.⁷⁶⁷

Druhý z řádů, jenž lze s maltézskými rytíři alespoň částečně porovnat – *Rytířský řád Křižovníků s červenou hvězdou* – se pak od Maltézského i Německého řádu poměrně liší, a to jak svým historickým vývojem, tak svým uspořádáním, ačkoliv užívá hodnostní systém typický pro klasické rytířské řády.⁷⁶⁸ Historickým posláním tohoto původem českého řádu bylo (obdobně jako u maltézských i německých rytířů) provozování špitálů, ovšem po husitských válkách převážila pastorační služba řádu, která v průběhu novověku zcela převládala.⁷⁶⁹

Ačkoliv řada Křižovníků pocházela z aristokratických rodů (a na čas byl úřad generála a velmistra řádu dokonce spojen s úřadem pražského arcibiskupa), nejedná se o rytířský řád v pravém slova smyslu, ale o společenství řeholních kanovníků. Majetek tohoto řádu byl tvořen především nadačními statky různých velikostí.⁷⁷⁰ Mimořádné postavení v rámci těchto majetků měla komenda v Chebu a proboštský velkostatek v Hradišti u

⁷⁶⁶ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 84. Vztahy Maltézského řádu s Československou republikou a způsoby, jakým se Řád snažil novému prostředí přizpůsobit, popisují kapitoly 4.6. *Velkopřevorství pro Čechy a Rakousko v první Československé republice* a 8. *Suverenita*.

⁷⁶⁷ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 84.

⁷⁶⁸ Srov. ibidem, 135–136.

⁷⁶⁹ Ibidem, s. 133.

⁷⁷⁰ Některé z nadačních statků křižovníků byly poměrně malé, srovnatelné s většími selskými usedlostmi. Například nadační statek ve Pšově, jehož uživatelem byl k roku 1891 farář a čestný děkan Friedrich Zickler, měl v této době rozlohu pouze 25,27 ha. Srov. J. PROCHÁZKA, *Topographisch-statistischer Schematismus (1891)*, s. 313.

Znojma. Svým způsobem se křižovníci podobali právě kněžské větvi Maltézského řádu, na rozdíl od něj a od Řádu Německých rytířů však křižovníci nikdy neměli rytířskou řádovou větev.

Jedním z nejvýznamnějších letopočtů se pro křižovníky stal rok 1874, konkrétně 3. prosinec, kdy byla blahořečena zakladatelka a patronka tohoto řádu, česká princezna Anežka Přemyslovna. V duchu původního poslání řádu, které mu tato světice⁷⁷¹ vstúpila, se křižovníci vždy snažili realizovat špitální činnost, a to buď přímým provozováním zdravotnických zařízení různých typů, nebo alespoň jejich podporou. Rozsah jejich charitativních aktivit byl omezen během prvorepublikového období, když pozemková reforma citelně oklestila řádový majetek.⁷⁷²

Kněží všech těchto rytířských řádů samozřejmě byli zapojeni také do církevní správy. Proto značná část kněží Maltézského řádu nežila v pražském konventu, ale působila na farách při jednotlivých řádových velkostatech. K roku 1866 pod maltézské řádové kněze spadaly následující farnosti v českých zemích: děkanáty ve Strakonících, v Horažďovicích a v Radomyšli, dále pak fary v Horní Libchavě, Podsrpu, Pičíně a Radobyčích. Kromě toho řádoví kněží spravovali také kostel a farnost Panny Marie Vítězné v Praze a řádový kostel Panny Marie pod řetězem. V Rakousku měli řádoví kněží ve své správě fary v Grossharasu, Fürstenfeldu, Walkensteinu, Rabensnurgu, Spitalu, Mailbergu, Pulstu, Altenmarktu, Langenau a Wolfersdorfu.⁷⁷³ V roce 1880, když byla zřízena samostatná farnost ve Slunečné na panství Horní Libchava, zajistil velkopřevor Othenio Lichnowský, že i tato farnost byla spravována řádovými kněžími.⁷⁷⁴ Při obsazování inkorporovaných far, podobně jako při obsazování komend, bylo v kněžské větvi Maltézského řádu užíváno právo ancienity – výnosnější a prestižnější fary připadaly služebně starším řádovým kněžím.⁷⁷⁵

Tento stav farností vydržel až dokonce první světové války, ovšem v období úpadku konventu po vzniku Československé republiky došlo v rozmezí let 1921–1938 k opuštění 14 far. Stalo se tak především z důvodu, že konvent kněží Maltézského řádu nedisponoval dostatečným počtem duchovních, které by mohli správu těchto farností zajišťovat.⁷⁷⁶

⁷⁷¹ Pozn. autora: Anežka Přemyslovna byla svatořečena roku 1989.

⁷⁷² Srov. M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 133 a 141.

⁷⁷³ Rangs-Liste (1866), list 15–19.

⁷⁷⁴ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 185.

⁷⁷⁵ P. TRNKA, *Struktura a identifikace kněžské větve českého velkopřevorství řádu maltézských rytířů v letech 1732–1950*, s. 25.

⁷⁷⁶ P. TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálii jeho převorům v řádové historiografii*, s. 78.

Kromě správy farností se v souladu s řádovým posláním někteří řádoví kněží v případě válečných konfliktů vypravovali také na bitevní pole, aby byli nablízku bojujícím a (nejen) duchovně značně strádajícím vojákům.⁷⁷⁷ Dělo se tak především během první světové války a stejné duchovní služby nabízeli vojákům mimo jiné i kněží z Řádu Německých rytířů.

⁷⁷⁷ Srov. J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 62.

8. Suverenita

Základy pro řádovou suverenitu byly položeny již 15. února 1113, když papež Paschal II. vydal svou bullu *Piae postulatio voluntatis*. V ní papež vzal nově vzniklý Řád pod ochranu Stolce sv. Petra, stanovil nedotknutelnost legálně nabytého řádového majetku v Jeruzalémě i jinde ve světě ze strany církevní i světské moci a rovněž právo Řádu volit si svého představeného, aniž by do této volby mohly zasahovat jakékoliv vnější církevní či světské autority. Kdo by porušil toto ustanovení a nezjednal ani po druhém nebo třetím napomenutí nápravu, měl být zbaven své hodnosti, moci a cti a stanout před „Božím tribunálem“ obviněn z nepravosti, kterou spáchal. Mělo mu být rovněž odepřeno přijímání eucharistie a při Posledním soudu měl být podroben nejpřísnějšímu trestu.⁷⁷⁸

Tato práva učinila Řád nezávislý na světské i církevní moci, s výjimkou papeže. Podřízenost Stolci sv. Petra však v době, kdy byla bulla vydána, rozhodně neznamenal ztrátu nezávislosti, neboť v tom případě by suverenitu postrádaly všechny západní křesťanské státy, protože ve středověkém chápání byl papeži podřízen každý křesťanský vladař. Navíc ve 12. a 13. století byl princip státní suverenity v podobě, jak je vnímán dnes, prakticky neznámý.⁷⁷⁹ Prvotní přiřknutí suverenity Řádu tak nesouviselo s konkrétním ovládaným územím, ale s privilegiem, které Řádu při jeho založení udělila hlava křesťanského světa.⁷⁸⁰

Řád každopádně svou suverenitu částečně uplatňoval již během svého pobytu ve Svaté zemi (tzn. v letech 1113–1291), což se projevovalo mimo jiné vydržováním vlastního, profesionálního vojska a takřka nezávislým rozhodováním s kým a kdy bude Řád bojovat, případně zda uzavře se Saracény mír, což mu umožnilo privilegium knížete Bohemunda III. z Antiochie z roku 1169.⁷⁸¹ Kromě toho měl Řád svého stálého zástupce v Římě,⁷⁸² který zde zastupoval řádové zájmy a z let 1244–1249 je také doložena přítomnost zástupce Řádu v Marseille, jehož úkolem bylo v zastoupení velmistra dohlížet na nákup

⁷⁷⁸ Pozn. autora: Originál bully je dnes uložen v Národní knihovně na Maltě. Existuje rovněž celá řada jejích prepisů a překladů do světových jazyků.

⁷⁷⁹ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 84.

⁷⁸⁰ K otázce řádové suverenity vznikla celá řada monografií a historických či právních studií. Patrně nejucelenější informace o ní jsou vedeny v Fabrizio Turriziani COLONNA, *Sovranità e indipendenza nel sovrano militare Ordine di Malta*, Vatikán 2006. Recenzi k tomuto dílu sepsal Miroslav ČERNÝ, *Fabrizio Turriziani Colonna, Sovranità e indipendenza nel Sovrano Militare Ordine di Malta*. In: *Právněhistorické studie*, 2012, roč. 41, s. 362–369.

⁷⁸¹ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 85.

⁷⁸² První jmenovací dekret je doložen z 8. října 1231, srov. *ibidem*, s. 85.

obilí. To lze považovat za první diplomatické zastoupení Řádu na území Evropy.⁷⁸³ Přes to přese všechno se jednalo v této době skutečně jen o položení základů řádové suverenity, ale Řád v této době stále ještě nebyl samostatným státem. Nicméně tyto základy později, když k tomu dozrál čas, umožnily rozvinutí jeho plné suverenity.⁷⁸⁴

Postupem času jednotliví papežové i svěští panovníci potvrzovali a rozšiřovali řádová privilegia, a to i na území českých zemí. Papež Alexander III. tak například doporučil ještě ve 12. století českému knížeti, aby vzal majetek johanitů pod svou ochranu a připomněl, že již je pod ochranou Stolce sv. Petra.⁷⁸⁵ Na přelomu 13. a 14. století Řád napříč křesťanským světem disponoval velmi rozsáhlými pravomocemi, které takřka vylučovaly jakoukoliv případnou závislost na konkrétním světském panovníkovi. Nic mu proto nebránilo v tom, aby po dobytí ostrova Rhodos a dalších přilehlých ostrovů (jejichž vlastnictví mu potvrdil papež Klement V. dne 15. srpna 1309) utvořil nezávislý řádový stát.⁷⁸⁶ Na počátku 14. století se tak řádová suverenita stala zcela nezpochybnitelnou. Během rhodského období zřizoval Řád konzuláty například v Jeruzalémě, Damiettě či v Alexandrii a na Kypru. V Římě pak zřídil stálé vyslanectví.⁷⁸⁷

O suverenitu Řád nepřišel ani po ztrátě Rhodu, jakkoliv při tom ztratil své území i o převážnou část svých „občanů“, tedy obyvatel rhodských ostrovů. Velmistr Řádu se poté se svými rytíři pohyboval především po italské půdě a svěští panovníci, včetně císaře Karla V., s ním jednali jako se suverénním vládcem, ačkoliv již nedisponoval vlastním územím. Princip řádové suverenity tak jednoznačně nebyl spojen s vlastnictvím ostrova Rhodos, ale s osobou a funkcí velmistra.⁷⁸⁸

Dne 23. března 1530 obdržel Řád Maltské souostroví, ovšem nikoliv jako dar, ale jako léno, ze kterého musel velmistr Řádu a jeho nástupci (tedy nikoliv Řád jako takový), odvádět španělskému místokráli na Sicílii jednoho maltského sokola ročně, a to vždy k 1. listopadu.⁷⁸⁹ Na Rhodu byla řádová samostatnost zcela nezpochybnitelná, na Maltě se však Španělsko prostřednictvím místokrále snažilo zasahovat do řádových interních

⁷⁸³ Robert PRANTNER, *Die völkerrechtliche Bedeutung der diplomatischen Beziehungen des Ordens und das Engagement seines diplomatischen Personals in historischer und zukünftiger Sicht*. In: Christian STEEB, Birgit STRIMITZER (Eds.), *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich*, Graz 1999, s. 307–322, s. 310.

⁷⁸⁴ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 84.

⁷⁸⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 1167.

⁷⁸⁶ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 91.

⁷⁸⁷ R. PRANTNER, *Die völkerrechtliche Bedeutung der diplomatischen Beziehungen des Ordens und das Engagement seines diplomatischen Personals in historischer und zukünftiger Sicht*, s. 310.

⁷⁸⁸ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 199.

⁷⁸⁹ *Ibidem*.

záležitostí, například skrze maltského biskupa, kterého dosazoval místokrál a biskup pak získal místo v řádové radě. Proti tomu se Řád samozřejmě snažil bránit.⁷⁹⁰

Každopádně během maltského období značně vzrostl vliv řádových vyslanců v Madridu a v Neapoli. V polovině 17. století bylo zřízeno stálé vyslanectví také v Paříži.⁷⁹¹ Tím se rozrostl počet stálých vyslanectví, která tehdy Řád udržoval ještě v Římě a ve Vídni.⁷⁹² V hlavním městě habsburské říše bylo stálé vyslanectví Řádu zřízeno a akreditováno při uzavření Vestfálského míru v polovině 17. století, tedy v podobné době, jako v Paříži. Funkce zplnomocněného řádového ministra byla však v personální unii spojena s osobou českého velkopřevora, a to prakticky až do 19. století.⁷⁹³ Přesto ani v českých zemích nebylo suverénní postavení zcela akceptováno – například roku 1685 požadovala dvorská kancelář ve Vídni po českém velkopřevoru Ferdinandu Ludvíkovi hraběti Liebsteinském z Kolowrat, aby – podobně jako ostatní vrchnost – odvedl za komendy v českém velkopřevorství „tureckou daň“.⁷⁹⁴ Kromě stálých vyslanectví existovala diplomatická zastoupení i v dalších státech, se kterými Řád přicházel během své (především námořní) činnosti do styku – vedle již zmíněné Neapole byl „zplnomocněný ministr“, tedy vyslanec, také příležitostně poslán například také do Benátské republiky.⁷⁹⁵

Po ztrátě Malty došlo ke zhroucení řádových struktur a rovněž diplomatické „sítě“ maltézských rytířů. Jedinou výjimkou v tomto ohledu bylo Rakousko, kde k přerušení diplomatických vztahů (a odvolání vyslance) nedošlo. Rakouského příkladu záhy následovaly Svatý stolec a Francie, když vyslanectví opět obnovily.⁷⁹⁶

⁷⁹⁰ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 199.

⁷⁹¹ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 210.

⁷⁹² A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 286. Stálá vyslanectví měl Řád v Římě, ve Vídni, v Paříži a v Madridu.

⁷⁹³ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 211.

⁷⁹⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 2809.

⁷⁹⁵ Například řádový komtur Frā Camillo hrabě Pola byl roku 1721 jmenován receptorem a ministrem (a tedy vyslancem) Řádu v Benátkách. Do benátského Senátu vstoupil 10. února 1721 v řádovém oděvu a s řádovým křížem osázeným diamanty. Na jeho počest byla při té příležitosti uspořádána „parata musicale“, kterou měl na starosti věhlasný hudební skladatel Antonio Vivaldi. Srov. Francesco BONAZZI, *Elenco dei cavalieri del S.M. Ordine di S. Giovanni di Gerusalemme: ricevuti nella veneranda lingua d'Italia dalla fondazione dell'ordine ai nostri giorni*, Bologna 1907, s. 256; Fra' Camillo Pola [online]. [cit. 14.8.2022]. Corte San Giovanni di Malta. Dostupný z WWW:< <https://www.sangiollandimalta.com/lapidario/fra-camillo-pola/>>; Giovanni BONELLO, *Histories of Malta*, Svazek 1, Valletta 2000, s. 115.

⁷⁹⁶ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 228 a R. PRANTNER, *Die völkerrechtliche Bedeutung der diplomatischen Beziehungen des Ordens und das Engagement seines diplomatischen Personals in historischer und zukünftiger Sicht*, s. 311.

V Rakousku navíc v této době došlo k oddělení vyslanecké funkce od funkce českého velkopřevora. Poprvé se tak stalo ještě na sklonku 18. století, když byl vyslancem ustanoven František hrabě Colloredo, který byl roku 1799 nahrazen vyslancem L. Ferrette, jenž ovšem nezískal příslušnou akreditaci. Proto jmenoval protektor Řádu car Pavel I. za vyslance ve Vídni ve stejném roce baillio Vincence hraběte Kolowrata. Ten byl roku 1807 nahrazen velkopřevorem Josefem hrabětem Colloredem, čímž opět došlo ke sloučení úřadu velkopřevora a vyslance. Tento stav trval i po jeho smrti, protože se úřadu velkopřevora i vyslance ujal staronový vyslanec Vincenc Kolowrat-Krakowský. Ten byl také posledním členem velkopřevorství, kdo ve své osobě spojil obě funkce.⁷⁹⁷

Po jeho smrti roku 1824 se řádovými vyslanci stávali zpravidla důležití rytíři, kteří zároveň dosáhli významného postavení v císařské armádě.⁷⁹⁸ První z nich byl bailli Alois Gonzaga Josef princ z Lichtensteina (1780–1833), jenž se účastnil bitvy u Lipska v hodnosti generála, od roku 1829 byl zemským velitelem v Čechách a v roce 1830 byl povýšen na polního zbrojmistra a vyznamenán nejvyšším habsburským vyznamenáním Řádem zlatého rouna.⁷⁹⁹ Jeho nástupce na postu vyslance Maltézskeho řádu ve Vídni byl František hrabě Khevenhüller-Metsch, rovněž velmi úspěšný voják a pozdější český velkopřevor, který byl zplnomocněným řádovým ministrem jmenován v polovině třicátých let 19. století.⁸⁰⁰

Ani v habsburské monarchii, ačkoliv zde měl Řád své diplomatické zastoupení, však nebyla jeho suverenita přijímána v plném rozsahu. Svědčí o tom skutečnost, že se rakouská vláda nezdráhala výrazně zasahovat do majetkových otázek Řádu na svém území, když například ministerským výnosem z 24. ledna 1866, později doplněným o ministerský výnos z 25. července 1913, výrazně omezila pravomoci Řádu zcizovat a zatěžovat svůj nemovitý majetek na území monarchie. Respektive podmínila jakékoliv rozhodnutí velkopřevorství v tomto ohledu státnímu souhlasu.⁸⁰¹ Rakousko pak neuznávalo ani právo Řádu na vyhlášení války jiným mocnostem, právo dispozice výkonnou mocí a podobně.⁸⁰²

⁷⁹⁷ Georg REICHLIN-MELDEGG, *Das Sanitätswesen des Ordens im 19. Jahrhundert und die Entwicklung der Hilfszüge unter Dr. Jaromir Freiherr von Mundy*. In: Christian STEEB, Birgit STRIMITZER (Eds.), *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich*, Graz 1999, s. 190–206, s. 174 a P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 211.

⁷⁹⁸ B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 174.

⁷⁹⁹ P. MAŠEK, *Modrá krev*, s. 160 a C. von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, svazek 15 (ročník 1866), s. 109–112.

⁸⁰⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 2680.

⁸⁰¹ Jedná se o ministerský výnos ze dne 24. ledna 1886, R.G.B1.No.17 a doplňující ministerský výnos ze dne 25. července 1913, R.G.B1.No.156.

⁸⁰² A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 286.

Přímo otázku suverenity Maltézského řádu pak řešilo i rakouské ministerstvo spravedlnosti, a to právě v souvislosti s oprávněností Rakouska-Uherska zasahovat do majtkové podstaty Řádu. Ve svém šetření dospělo ministerstvo k následujícímu závěru:

*„K otázce suverenity řádu ministerstvo spravedlnosti uvedlo, že vzhledem k tomu, že Řád ztratil ostrov Malta v rámci Pařížského míru a od té doby nezískal zpět své výsostné území, jeho status podle mezinárodního práva zanikl. Nehledě na to, že již dříve byl omezen církevní nadvládou papežského stolce a vládou království obou Sicílií (která udělila Řádu Maltské souostroví v léno – pozn. autora). Nic na tom nemůže změnit ani důstojnost velmistra obnovena v roce 1879, ani existence legace akreditované u vídeňského dvora. Právní akty Řádu proto nelze ztotožňovat s právními akty svrchované moci. Kromě toho se jedná o právní vztahy týkající se nemovitého majetku nacházejícího se v Rakousku, a proto nelze z této strany vznášet námitky proti použití *lex rei sitae* (nemovitosti podléhají zákonům vlády, na jejímž území se nachází – pozn. autora) a pravomoci soudů rozhodovat. Dějiny Řádu v Rakousku naznačují, že máme co dočinění nanejvýš s čestnou suverenitou, ale lépe by bylo hovořit o autonomii, která je sporná co do rozsahu vzhledem k tomu, že stát nejprve zcela řídil vnitřní záležitosti Řádu na počátku 19. století a později už nikdy neponechal samosprávu Řádu bez dohledu. Ministerstvo spravedlnosti se konečně domnívá, že s ohledem na výsledky svého šetření je i nadále zproštěno projednávání otázky, že Řád vyžaduje pro zcizení a zatížení souhlas Koruny a že toto právo Koruny lze jen stěží zpochybnit.“⁸⁰³*

Přesto hrálo Rakousko v diplomatických dějinách Maltézského řádu velmi významnou roli. Po konci první světové války, jež s sebou přinesl také rozpad rakousko-uherské monarchie, to byly právě její dva nástupnické státy – Rakousko a Maďarsko, které si – opět jako jediné – v Evropě (s výjimkou Svatého stolce) udržely diplomatické vztahy s Maltézským řádem.

V Rakousku byl řádovým diplomatem jmenován Frā Adam de Berzeviczy.⁸⁰⁴ V Maďarsku, které také přejalo rakousko-uherské uznání řádové suverenity, bylo samostatné diplomatické zastoupení zřízeno roku 1921 a v jeho čele stanul Eugen hrabě Karátsonyi, který se později výrazně zasloužil o ustanovení maďarské (respektive uherské)

⁸⁰³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Frage der Staatsaufsicht über des Vermögen des Malteser-Ritter-Ordens in Oesterreich (Elaborat des Herrn Ministerialrates Dr. Wallentin.).

⁸⁰⁴ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 143.

řádové provincie.⁸⁰⁵ Velkopřevorství pro Čechy a Rakousko při tom z personálních důvodů (nakonec úspěšně) usilovalo o to, aby místo řádového vyslance mohl zastávat i justiční nebo čestný a devoční rytíř.⁸⁰⁶ Činilo tak především z důvodu, že dosavadní praxe počítala s obsazení vyslaneckého postu komturem, avšak vzhledem k tomu, že se po rozpadu monarchie počítalo s tím, že namísto jednoho vyslance budou zapotřebí vyslanci tři (pro Rakousko, Maďarsko a Československo), mohla by tato praxe být z personálních důvodů problematická.

Co se týká českých zemí, tak Jiří Pořízka rozděluje diplomatické vztahy Maltéžského řádu a Československa na čtyři etapy, z nichž námi sledovaného období se týkají první dvě: 1. etapa (1918–1935/36), jež se nesla v duchu korektních vztahů představitelů československé vlády vůči Řádu, které však nepřerostly v žádné konkrétní rozhodnutí a byla v nich patrná jistá opatrnost a rezervovanost.⁸⁰⁷ Druhá etapa (1935/36–1939) se pak vyznačuje značnou akcelerací jednání, která byla dána především změnou politické orientace Československé republiky, jež se stále více zaměřovala na Itálii, a také podporou agrárníků, v čele s Rudolfem Beranem.⁸⁰⁸ Tato druhá etapa pak vyústila v uznání suverenity Maltéžského řádu ze strany Československa a dokonce ke zřízení řádového vyslanectví v Praze, byť se – vzhledem k následnému politickému vývoji – jednalo pouze o epizodní událost.

Československá republika, jakožto nástupnický stát Rakouska-Uherska, tedy na rozdíl od Rakouské republiky (a později Maďarského království), oficiálně neuznala po svém vzniku řádovou suverenitu a nebylo zde zřízeno řádové diplomatické zastoupení. Velmi záhy po vzniku republiky se ale Řád začal snažit, aby k tomu došlo.

Již v květnu roku 1919 se prostřednictvím řádového chargé d'affaires ve Vídni, Frā Adama de Berzeviczy, otevřela otázka suverenity a v srpnu toho roku bylo československé ministerstvo zahraničí prostřednictvím italského zplnomocněnce požádáno, aby bylo Maltéžskému řádu povoleno zřídit v Praze vyslanectví.⁸⁰⁹ Hlavní advokát

⁸⁰⁵ Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltéžských rytířů*, s. 43–46 a NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 232, sig. c/1, kart. č. 129, Zpráva o Utvoření „samostatného střediska“ v Uhrách (Hortyovských).

⁸⁰⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. č. 473, Von Sr. Durchlaucht dem hochwürdigsten Fürst-Grossprior von Böhmen und Österreich vorgeschlagene Ergänzungen zu dem Statuten-Entwürfe.

⁸⁰⁷ Respektive na sklonku roku 1935 vydalo ministerstvo rozhodnutí, že Řád na našem území nepožívá práva exterritoriality, NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Výzva Úřadu pro vyměření poplatků v Praze ze dne 22. prosince 1935.

⁸⁰⁸ J. POŘÍZKA, *Maltéžští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 141.

⁸⁰⁹ *Ibidem*, s. 143.

velkopřevorství pro Čechy a Rakousko Dr. Antonín Schauer byl o těchto řádových snahách informován 25. září 1919 a dostal za úkol prostřednictvím svých osobních kontaktů, přísně diskrétním způsobem a nikoliv oficiální cestou zjistit, jak se záležitost vyvíjí, protože Velké Magisterium v Římě dosud neobdrželo žádnou odpověď.⁸¹⁰

Na počátku následujícího roku jednal o možnostech zřízení řádového vyslanectví v Praze zástupce Řádu Frā Jan Westfál s československým ministrem zahraničí Edvardem Benešem. Ministr Beneš již tehdy uplatnil svou taktiku přívětivého přístupu bez konkrétních výsledků, kterou pak hojně používal i ve třicátých letech: Frā Westfal po audienci u ministra nadšeně informoval knížete-velkopřevora do Vídně, že záležitosti jsou na dobré cestě, za což mu kníže-velkopřevor vyjádřil vděčnost.⁸¹¹

Jelikož se předpokládalo, že jednání budou pokračovat, vyzval kníže-velkopřevor infulovaného převora Hammerschmieda (jako přímého nadřízeného Frā Westfála), aby byly při dalších jednáních vzneseny následující argumenty podporující řádovou žádost a potvrzující přátelský postoj Řádu k republice Československé:

1) Měla být připomenuta skutečnost, že vláda Rakouské republiky sama zaslala Řádu výzvu k navázání diplomatických styků a okamžitě udělila agrément pro chargé d'affaires (komtura Frā Berzeviczyho).

2) Kníže-velkopřevor na žádost ministerstva zahraničních věcí ihned přenechal vyslanci (Království Srbů, Chorvatů a Slovinců⁸¹²) svou rezidenci (velkopřevorský palác v Praze) velmi vstřícně, aniž by si pro sebe vyhradil, byť jen jediný pokoj, a proto je nyní nucen, přestože vlastní rezidenci, spokojit se s několika místnostmi v budově konventu, která je sama o sobě již prostorově stísněná.

3) I přes tento ústupek a činnost Řádu při výkonu *Dobrovolné zdravotnické služby* pro československou armádu byla na velkopřevorský statek ve Strakonících uvalena nucená správa bez sebemenšího ohledu na právní postavení Řádu, která přes jeho naléhání, včetně žádosti u ministerstva zahraničních věcí, nebyla dosud zrušena, takže kníže-velkopřevor je nyní nucen vystačit si skutečně pouze s několika místnostmi v budově konventu, jelikož nemá v Československu k dispozici ani

⁸¹⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. č. 473, Information über die Herrn Dr. Antonin Schauer, Advokaten in Prag, Zitna ulice 2, übertragenen Angelegenheiten des souv. Malteser-Ritter-Ordens.

⁸¹¹ Ibidem, Dopis adresovaný převoru pražského konventu Frā Hammerschmiedovi z 16. února 1920.

⁸¹² Stalo se tak 3. listopadu 191, přičemž vyslanectví platilo pouze symbolické nájemné, srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 586, sig. 28B/X, kart. č. 301, Dopis na Ministerstvo zahraniční republiky Československé ze dne 10. května 1928.

velkopřevorský palác, ani hrad ve Strakoncích. Dále mělo být poukázáno na skutečnost, že se knížeti-velkopřevorovi, který se vždy projevoval jako vřelý přítel českého národa, a to jak za války, tak i po převratu, za jeho úsilí dostalo špatného poděkování.⁸¹³

Kníže-velkopřevor rovněž naléhal na převora Hammerschmieda, aby bylo vyvíjeno úsilí k tomu, aby k dalším jednáním skutečně došlo, protože se oprávněně obával, že celá záležitost může být (opět) „zapomenuta“. Zároveň také převora požádal, aby výše uvedeným argumentům dali spolu s Frā Westfálem správnou a přijatelnou formu a vyjádřil přesvědčení, že při moudrých radách zkušeného a vzdělaného převora a skvělém diplomatickém citu Frā Westfála by to nemělo být obtížné.⁸¹⁴

Nicméně realita nakonec byla odlišná. Z pozdějšího průběhu jednání vysvítá jasná strategie ministra zahraničí Beneše. Ten s řádovými zástupci jednal vždy přívětivě, ujišťoval je o své náklonnosti a vzbuzoval v nich naději, že vše bude brzy úspěšně vyřízeno, takže z jednání odcházeli zástupci Řádu vesměs velmi pozitivně naladěni. Avšak ministr Beneš ve skutečnosti neměl zájem na tom, aby byla Řádu suverenita přiznána, celou záležitost naopak odkládal a zdržoval.⁸¹⁵ Záležitosti se daly pohybu až poté, co Edvard Beneš ministerstvo zahraničí po svém zvolení prezidentem v polovině třicátých let opustil, a především pak díky podpoře agrárníků na konci třicátých let.

Při tom Řád až do konce roku 1935 předpokládal, že suverenitou v Československu disponuje (a pouze zde nemá zřízené vyslanectví), což neváhal v případě potřeby uvádět i v oficiálních aktech, jako bylo jednání s československými úřady či soudní spory. V odvolání proti platebnímu rozkazu Berní správy v Praze proto například napsal: „*Jak jest notorické, jest náš řád právním subjektem mezinárodním. Souverenní povaha jeho byla vždy a všude i v Republice československé uznávána.*“⁸¹⁶

Ačkoliv se v případě Maltéžského řádu jednalo o církevní instituci, jednání o jeho suverenitě probíhalo paralelně k jednáním mezi Československem a římskokatolickou církví, které vedlo k uzavření *modu vivendi* v roce 1928.⁸¹⁷ Jednání s Řádem tak nelze dávat

⁸¹³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. č. 473, Dopis adresovaný převoru pražského konventu Frā Hammerschmiedovi z 16. února 1920.

⁸¹⁴ Ibidem.

⁸¹⁵ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltéžských rytířů v dějinách*, s. 128.

⁸¹⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/1, kart. č. 289, Odvolání proti platebnímu rozkazu berní správy v Praze II ze dne 29. března 1926 č. 912.

⁸¹⁷ Pozn. autora: Dohoda, kterou Československá republika roku 1928 navázala (obnovila) diplomatické styky se Svatým stolicem.

do úzké vazby s jednáními mezi Československem a Svatým stolcem, protože se při něm řešily v zásadě zcela odlišné otázky. Z hlediska první Československé republiky bylo ve spojení s Maltézským řádem hned několik problematických bodů.

Pro republiku byl přirozeně zcela nepřijatelný jeho aristokratický charakter. Skutečnost, že plnohodnotným členem Řádu (tedy justičním a profesním rytířem) se mohla stát jen osoba, která složila takzvané „šlechtické zkoušky“, při nichž prokázala svůj původ ze šestnácti šlechtických předků, pochopitelně nejen nebyla v souladu se společenským uspořádáním nové republiky, ale odporovala také jejím zákonům.⁸¹⁸

Další problematickou oblastí bylo, že lokální organizační složka Maltézského řádu, tedy velkopřevorství pro Čechy a Rakousko, nerespektovalo státní hranice Československa, ale zabíralo také území Rakouska, Maďarského království (do roku 1929) a části Polska. Na počátku třicátých let se pak objevil ještě jeden zásadní problém, a sice velmi nestabilní hospodářská situace velkopřevorství, spojená s nákupem velkostatku v Dohé na Podkarpatské Rusi.⁸¹⁹

Určitá, do značné míry latentní, jednání s Československem pokračovala také v roce 1921. Dne 30. října toho roku napsal vatikánský státní sekretář Pietro kardinál Gasparri knížeti-velmistru Maltézského řádu dopis následujícího znění:

„Považuji za vhodné Vám sdělit, že jsem tomuto česko-slovenskému ministerstvu (pravděpodobně je myšleno Ministerstvo zahraniční – pozn. autora) zaslal ke sdělení vládě následující prohlášení:

Svatý stolec uznává Maltézský řád jako nezávislý mezinárodní Řád se svrchovanými výsadami, který se pyšní tím, že otevřeně vyznává katolickou víru, a který je staletými společnými historickými tradicemi oddán samotnému Svatému stolci, jenž mu to proto oplácí nejprátelejšími sympatiemi a chrání ho s největším zájmem za všech okolností.“⁸²⁰

Zdá se, že jednání s československou vládou pak na nějaký čas utichla. Až 13. prosince 1926 se řádový vyslanec ve Vídni Felix hrabě Thun-Hohenstein, na základě

⁸¹⁸ Konkrétně se jedná o zákon 61/1918 Sb. z. a n. ze dne 10. prosince 1918, jímž se zrušují šlechtictví, řády a tituly, § 1. Ke šlechtickým zkouškám viz kapitolu 4.1. *Členství v Řádu Maltézských rytířů*. Původně (při založení Řádu) tyto zkoušky nebyly vyžadovány, srov. B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*, s. 205.

⁸¹⁹ Pro bližší informace viz kapitolu 15.2. *Dohé*.

⁸²⁰ NA Praha, fond č. 198 RM, inv. č. 553, sig. 28/A/d, kart. č. 287, Segretario di Stato di Sua Santia. EMINENTISSIMO PRINCIPE! (ze dne 30. října 1921).

podnětu od velmistra, obrátil na předsednictvo ministerské rady s žádostí, aby bylo pokračováno v jednáních o obnovení diplomatických vztahů.⁸²¹

Od poloviny dvacátých let 20. století začal sílit politický vliv katolických stran, které v roce 1925 získaly 71 křesel v parlamentu. Na druhou stranu v této době se československá politika orientovala především na Francii, ve které neměl Maltézský řád příliš velký vliv, a tak mu prozatím chyběly politické argumenty, které by mohl využít při jednání s československými vládními představiteli.⁸²²

Daleko lepší postavení měl Řád v (od roku 1922 fašistickém) Italském království, které ale prozatím nezaujímalo čelní postavení v rámci směřování československé zahraniční politiky. Dekretem z 28. listopadu 1929 (číslo 2029) v podstatě uznal italský král Viktor Emanuel III. suverenitu Maltézského řádu. Knižeti-velmistrov dle tohoto dekretu náležely stejné výsady jako kardinálům, reprezentaci Řádu diplomatický status a justiční bailliové z italského jazyka směli užívat titul *Excelence*.⁸²³ Dne 1. února 1930 bylo dále znovuobsazeno řádové vyslanectví u Svatého stolce. Vyslancem a zplnomocněným ministrem Řádu zde byl jmenován čestný a devoční rytíř don Luigi Pignatelli della Leonessa, kníže di Monteroduni. Rytíři česko-rakouského velkopřevorství se o tom oficiálně dozvěděli během provinciální kapituly 5. června 1930. V podobné době došlo také ke změně na postu rakouského řádového vyslance, když ke konci kalendářního roku 1929 podal demisi dosavadní vyslanec čestný bailli Felix hrabě Thun-Hohenstein. Na jeho místo byl dne 11. ledna 1930 jmenován čestný a devoční rytíř Alexander hrabě van der Straten-Ponthoz. Také jeho funkce se v řádové terminologii oficiálně nazývala „vyslanec a zplnomocněný ministr“.⁸²⁴

Československá republika však k otázce řádové suverenity i ve druhé polovině dvacátých let (a na počátku následujícího desetiletí) přistupovala poměrně vlažně. Na druhou stranu se nedá říct, že by se úřady touto otázkou vůbec nezabývaly. Ministerstvo zahraničí konzultovalo problematiku řádové suverenity se svým diplomatickým zastoupením ve Francii a Rumunsku motivováno snahou zjistit, jaké je stanovisko těchto pro něj klíčových států v této záležitosti. Zároveň řešilo nesoulad česko-rakouského velkopřevorství

⁸²¹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 143.

⁸²² Ibidem, s. 144; Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltézských rytířů*, s. 32–80 a Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař a navázání diplomatických styků řádu maltézských rytířů s Československem*, s. 217–228.

⁸²³ Gazzetta Ufficiale der Regno D'Italia, první část, 2. prosince 1929, č. 280, uloženo v NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318.

⁸²⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Zápis z kapituly ze dne 5. června 1930.

s českými zákony (především v otázce šlechtictví) a také jeho teritoriální přesah za československé hranice. Velmi problematická z hlediska stále ještě relativně mladé Československé republiky byla podpora čelních představitelů Maltézského řádu ve věci legitimistických aktivit a snahy o restauraci Habsburků v Rakousku a Maďarsku.⁸²⁵

Výrazná akcelerace jednání nastala až v roce 1934 a vedly k ní dvě okolnosti. První z nich bylo, že česko-rakouské velkopřevorství krátce předtím začalo se státem intenzivně vyjednávat ohledně možnosti převzetí velkostatku v Dohé a sanace velkopřevorství.⁸²⁶ To zapříčinilo druhou zásadní změnu, a sice, že se stále více i v kuloárech Maltézského řádu začalo reálně uvažovat o zřízení samostatné české řádové provincie, která by respektovala československé státní hranice, jak to požadovala vláda. Zdá se, že tuto možnost ze strany Řádu prosazoval jeho elitní vyjednaváč a italský politik markýz Alberto Theodoli di Sambuci, který přijel do Prahy především kvůli jednáním o Dohé.⁸²⁷

Na schůzce představitelů velkopřevorství se zástupcem ministerstva zahraničí JUDr. Eduardem Jelenem v lednu roku 1934 se vyjednaváči Maltézského řádu dozvěděli, že v posledních letech nebyla otázka řádové suverenity řádu vládou nijak projednávána. Následovala další schůzka, které se účastnil i vicekancléř česko-rakouského velkopřevorství Camillo hrabě Arco, jenž během ní upozornil vládní představitele na charitativní zásluhy Řádu během války, ale i na jeho další charitativní činnost, přičemž připomněl špitály sv. Markéty ve Strakoncích a sv. Jana v Opavě. Tím chtěl získat jejich náklonost při jednáních nejen o velkostatku v Dohé, ale také o problematice mezinárodních vztahů. Vicekancléř se v tomto ohledu snažil vládním představitelům vysvětlit specifika Maltézského řádu a také unikátní postavení knížete-velmistra. Jak se ukázalo, nebylo to zapotřebí, protože zástupce ministerstva zahraničí Dr. Jelen díky svému tříletému působení v diplomatických službách v Římě disponoval v tomto ohledu značnými znalostmi.⁸²⁸

Na této schůzce zástupci ministerstva zahraničí také otevřeli otázku možné národní provincie Řádu se sídlem v Praze. Zástupci česko-rakouského velkopřevorství v tomto ohledu vládní představitele překvapili informací, že Praha je stále faktickým hlavním sídlem velkopřevorství a velkopřevor ji z toho důvodu pravidelně navštěvuje, nicméně správa řádového majetku velmi často vyžaduje jeho přítomnost ve Vídni.⁸²⁹

⁸²⁵ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 145.

⁸²⁶ Viz kapitolu 15.2. *Dohé*.

⁸²⁷ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 146.

⁸²⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis adresovaný kancléřství do Vídně ze dne 22. ledna 1934.

⁸²⁹ *Ibidem*.

Na následujícím setkání se zástupci vlády, kterého se účastnil za česko-rakouské velkopřevorství opět pražský vicekancléř hrabě Arco, spolu s ním pak ještě řádový zmocněnec, čestný a devoční rytíř Karel hrabě Belcredi, který měl na starosti v zastoupení nemocného generálního receptora Frā Mikuláše Chorinského majetkovou stránku jednání a převor pražského kněžského konventu Frā Josef Hammerschmied (z pozice znalce řádových předpisů a historie). Při tomto jednání byla dopodrobna řešena otázka řádových statutů, a především vnitřní struktury Maltézských rytířů. Převor Hammerschmied ji představil s ohledem na historický vývoj a zasadil ji také do kontextu s *modem vivendi*. Vládním představitelům vysvětlil, jaké postavení má samotný velmistr a jeho rada, kteří tvoří *Magisterium*, jakým způsobem fungují provinciální kapituly a generální receptorát a jak jsou v řádové hierarchii postaveny, a především co obnáší funkce velkopřevora, komturů, „profesů“, justičních rytířů a dalších členů Řádu. Hrabě Belcredi se poté strukturou Řádu zabýval z hospodářské stránky, když prohlásil, že z finančního hlediska by případná samostatnost velkopřevorství v Čechách – i v případě úspěšného prodeje panství Dohé – nedává příliš smysl, protože zdejší velkopřevorství mělo v tuto chvíli jen dvě „drobné“ komendy Opavu a Dívčí Hrad. Tyto majetky pak podle jeho názoru nebyly schopny zajistit velkopřevorství dostatečný příjem.⁸³⁰

Aktiva samotného velkopřevorství v Čechách – bez předluženého velkostatku v Dohé, o jehož prodej rytíři usilovali – by sestávala z pražského paláce v hodnotě přibližně 2 miliony Kč, vzácných gobelínů, které byly za tímto účelem oceněny na 3 miliony Kč (při tomto ocenění byl ovšem použit velmi prudentní přístup a jejich tržní hodnota byla násobně vyšší), velkostatek Dívčí Hrad s hodnotou přibližně 3,7 milionu Kč a komenda sv. Jana v Opavě, jejíž hodnota nebyla vyčíslena. Dále by samostatná česká řádová provincie disponovala zbývajícími náhradami za vyvlastněný majetek ve výši 318 313 Kč, které byly uloženy s 3% úrokem.⁸³¹

Nicméně z pohledu vládních činitelů byla dosavadní řádová struktura problematická, a především neodpovídala podmínkám stanoveným v *modu vivendi*. Zástupci velkopřevorství byli upozorněni na jeho III. článek, podle kterého pokud není možné ustanovit v Československu samostatnou církevní provincii, pak musí být zdejší řádové domy přímo podřízeny velení řádu a jejich představení musí mít československou státní

⁸³⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis adresovaný kancléřství do Vídně ze dne 31. ledna 1934.

⁸³¹ Ibidem, Aktiva in der Čechoslovakiei mit Ausnahme der Herrschaft Dolha (nedatováno, pravděpodobně 1934)

příslušnost. S tím se odmítl ztotožnit především převor Hammerschmied, který poukázal na to, že tato aplikace modu vivendi na řádovou strukturu by mohla mít na velkopřevorství zničující dopad a obhajoval požadovanou toleranci současného stavu.⁸³²

Obě lednové schůzky měly za cíl připravit půdu hlavní vlně jednání, která začala v březnu a jíž se účastnili opět hrabě Arco a hrabě Belcredi, ale především řádový kancléř von Pasquali z Vídně a ostřílený řádový diplomat markýz Theodoli, který za tím účelem přijel z Říma. Také rozmanitost vládních vyjednávačů se rozšířila, takže kromě zástupců ministerstva zahraničí zde byli také úředníci z dalších ministerstev, především ministerstva školství a ministerstva vnitra. Ještě před samotnou schůzkou se markýz Theodoli sešel se svým „starým známým“ ministrem zahraničí Edvardem Benešem, který při tomto setkání projevil dobrou vůli Řádu pomoci, o čemž neopomněl markýz Theodoli úředníky informovat. Dále jim vysvětlil, jakým způsobem je chápána suverenita velmistra a Maltézského řádu v Itálii, Rakousku, Španělsku a Maďarsku. Především zdůraznil, že chápání této suverenity a její podoba má různé formy, takže zatímco například v Rakousku je uznána *de iure*, v italském pojetí se jedná o suverenitu *de facto*, danou právy přiřknutými osobě velmistra Řádu.⁸³³

Během schůzky se poprvé řešila otázka případné národnosti řádového vyslance v Praze a také otázka právního postavení členů Řádu v případě, že by byla suverenita Československou republikou maltézským rytířům skutečně přiznána. V tomto ohledu zástupci Řádu vládní úředníky ubezpečili, že ctí rovnost občanů před zákonem, všichni českoslovenští členové Řádu by nadále byli podrobeni československým zákonům a v tomto ohledu se nepožadovaly žádné výjimky, což zástupci státu kvitovali.

V dalším průběhu schůzky byl opět zopakován požadavek vlády, aby faktické sídlo velkopřevorství bylo v Čechách a aby v Československé republice byla vytvořena samostatná národní asociace. Jakkoliv převor Hammerschmied a hrabě Belcredi tuto možnost před měsícem odmítali, markýz Theodoli byl v tomto ohledu jiného názoru a snažil se vyjít vládním požadavkům vstříc. Ostatně byl to on, kdo tuto myšlenku prosazoval také ve vnitrořádových jednáních. Dle jeho názoru by vytvoření národního společenství maltézských rytířů pomohlo také ve sporné oblasti, kterou bylo požadované šlechtictví. Národní asociace by podle něj v tomto mohla být relativně pružná a schopná pojmout v sobě

⁸³² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis adresovaný kancléřství do Vídně ze dne 31. ledna 1934.

⁸³³ Ibidem, Protokoll der Sitzung, welche am Donnersteg den 1. März 1934 in Prag im Ministerium des Aeusseren stattgefunden hat.

všechny kategorie rytířů, tedy i těch s „občanským původem“. Přitom odkázal na fungující řádovou asociaci v Polsku a připomněl, že v Polsku, podobně jako v Československu (ale i v Rakousku), bylo používání šlechtických titulů rovněž zakázáno.⁸³⁴

Na březnová jednání mezi zástupci Maltézského řádu a československé vlády se plně navázalo až v červnu roku 1934, protože hlavní řádový vyjednavatel, markýz Theodoli, byl v mezidobě zvolen senátorem Italského království. Krátce před pokračováním jednání se v pražském řádovém paláci sešli markýz Theodoli, hrabě Arco, hrabě Belcredi a také významný člen řádové vlády hrabě Ryzszezewski za účelem přípravy na další jednání se zástupci ministerstva zahraničí. Kromě hospodářských záležitostí velkopřevorství se na této schůzce rovněž řešilo postavení řádových kostelů a beneficí (a jejich majetkové poměry), otázka postavení a složení diplomatického zastoupení Řádu v různých zemích, zejména s ohledem na to, zda se jedná (či jednalo) o zastoupení stálá či dočasná. Rovněž tak se otevřela otázka, zda toto diplomatické zastoupení reprezentuje toliko knížete-velmistra Řádu, nebo celý Řád. Nakonec proběhla diskuse o podobě nového československého národního spolku, v níž bylo poukázáno na četné obtíže spojené s jeho oddělením od stávajícího velkopřevorství. Tyto obtíže spočívaly především v nalezení formy, jež by byla v souladu s příslušnou národní legislativou. Konečné rozhodnutí o těchto formálních otázkách však bylo odloženo až na dobu po setkání se zástupci vlády, aby bylo možné nejprve získat jasnou představu o možných námitkách, které lze od vlády očekávat.⁸³⁵

Pravděpodobně někdy v této době vznikly nedatované stanovy „Spolku československých Maltézských rytířů“, které jsou v německé verzi uloženy v řádovém archivu.⁸³⁶ Z dalších zápisů vyplývá, že byly rovněž předloženy zástupcům ministerstva zahraničí. Sídlem tohoto spolku se měl stát velkopřevorský palác v Praze a z legislativního hlediska se mělo jednat se o právnickou osobu se všemi standardními právy, pochopitelně včetně práv majetkových. Z hlediska řádové struktury se měl československý spolek stát „zahraničním článkem Řádu“, jehož hlavní sídlo by pochopitelně zůstalo v Římě. Rovněž poslání spolku by bylo stejné, jako poslání celého Řádu, a sice „*podpora zdravotní a duchovní péče ve válce i v míru.*“⁸³⁷

⁸³⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Protokoll der Sitzung, welche am Donnerstag den 1. März 1934 in Prag im Ministerium des Aeußeren stattgefunden hat.

⁸³⁵ Ibidem.

⁸³⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Satzung des Vereines der chechoslovakischen Malteser-Ritter. (nedatováno, asi 1934).

⁸³⁷ Ibidem.

Členy tohoto národního spolku měli být příslušníci Maltézského řádu (v jakémkoliv stupni), dále bylo vyžadováno katolické vyznání (které bylo vyžadováno již pro samotné členství v Řádu) a rovněž československé státní občanství.⁸³⁸ Dalšími podmínkami byl souhlas se stanovami, zaplacení přijímacího poplatku a placení ročních členských příspěvků. Velmi zajímavým způsobem, který značí velké ústupky vůči československé vládě, je ustanovení ohledně vedení tohoto národního spolku. Jeho předsedou by se podle stanov mohl stát pouze magistrální rytíř nebo donát jakékoliv třídy. Z toho jasně vyplývá, že preferovány byly kategorie členů občanského původu, tedy těch, kteří nemohli prokázat náležitý šlechtický původ (alespoň 16 šlechtických předků) a složit tak takzvané „šlechtické zkoušky“. Předseda národního spolku by byl volen Radou a volba by podléhala schválení velmistrem. Čestný a devoční rytíř (tedy člen Řádu s aristokratickým původem) by mohl být předsedou zvolen jen výjimečně a za tímto účelem by velmistr musel vydat „*motu proprio*“.⁸³⁹

Správním orgánem plánovaného národního spolku měla být Rada, která by byla volena na shromáždění členů spolku a byla by potvrzovaná velmistrem. Rada by sestávala z předsedy, jeho zástupce, pokladníka, kancléře a tří dalších členů. Jednou za rok by se konalo shromáždění všech členů spolku, které by mělo rozhodující (a především volební) pravomoci. Mimo jiné by schvalovalo majetkové záležitosti, jako jsou nákupy, prodeje, půjčky a podobně.⁸⁴⁰

Z tohoto návrhu stanov je patrná maximální snaha vyhovět vládním požadavkům. Na druhou stranu si nelze nepovšimnout absolutní rezignace na velmi bohatou historii a tradici českého velkopřevorství, jejichž nositelem by napříště byla jen jeho rakouská část, které by rovněž zůstal čestný a v rámci řádu unikátní titul *kníže-velkopřevor*, ačkoliv po většinu jeho historie nebyl odkaz na Rakousko ani v názvu této řádové instituce (která se po staletí nazývala „české velkopřevorství“, až od roku 1880 se prosadilo pojmenování „Velkopřevorství pro Čechy a Rakousy“). Nicméně tento záměr na zřízení národního spolku nebyl nakonec nikdy realizován.

⁸³⁸ Pozn. autora: Členství v Maltézském řádu není totožné se příslušností k některé z jeho místních organizačních složek. Členství v Řádu je jednotné a stejné pro všechny řádové příslušníky, stejně jako jsou jednotné řádové hodnosti. Ovšem každý člen Řádu je po svém přijetí rovněž přijat do některé z místních řádových složek, v námi sledovaném období například do velkopřevorství pro Čechy a Rakousko.

⁸³⁹ Pozn. autora: Tento termín je ve stanovách použit, ačkoliv je tradičně používán pouze v souvislosti s rozhodnutím Svatého otce. V tomto případě bylo pravděpodobně míněno přímé jmenování předsedy na základě osobního rozhodnutí velmistra Řádu a mělo se jednat o opatření využívané v nestandardních situacích.

⁸⁴⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, *Satzung des Vereines der chechoslovakischen Malteser-Ritter*. (nedatováno, asi 1934).

Samotná schůzka mezi zástupci Řádu a vlády se uskutečnila dne 16. června 1934 v Černínském paláci. Kromě výše uvedených členů Řádu, kteří se na schůzku připravovali během setkání v pražské řádové rezidenci, se schůzky znovu účastnili také Dr. Jelen a Dr. Moser z ministerstva zahraničí. K otázce výše popsaného návrhu stanov národního spolku konstatoval Dr. Jelen, že z historických a tradičních důvodů se vládě jeví jako vhodné od plánované formy národního spolku upustit. Namísto toho by se dle názoru ministerstva mělo zachovat velkopřevorství v jeho současné podobě s tím, že by jeho územní rozsah byl omezen na československé území a jeho členy by se nadále mohli stávat pouze českoslovenští občané. V čele velkopřevorství by pak nadále měl zůstat řádový činitel v hodnosti velkopřevora. Navrhované řešení se jeví být kompromisem mezi stanovisky Řádu a vlády, které by zajistilo zachování bohaté historie a tradice českého velkopřevorství. Ústupek ze strany vlády by spočíval v menší míře „demokratizace“ této řádové provincie, ústupek ze strany Řádu by pak spočíval v samotném rozdělení velkopřevorství, které by na něj – mimo jiné – mělo výrazný hospodářský dopad. Vzhledem k tomu, že však Řád nabízel ještě daleko větší ústupky, lze návrh ministerstva z jeho pohledu považovat za velmi výhodný. Jak markýz Theodoli ostatně konstatoval, návrh Dr. Jelena dokazoval, že československá vláda vzala řádové statuty na vědomí a rozhodla se je respektovat, což s uspokojením kvitoval.⁸⁴¹

Nadále se pak řešila otázka požadavku šlechtických předků aspirantů členství v Řádu Maltézských rytířů a v této otázce bylo dosaženo předběžné dohody, že by Řád mohl jako dosud požadovat předložení stanoveného dokladu šestnácti šlechtických předků, ovšem ti by směli být sledováni pouze do doby začátku platnosti zákona z roku 1918, kterým bylo užívání šlechtických titulů Československé republiky zakázáno. Osoby žijící po datu tohoto zákona by pak do šlechtických vývodů zařazovány nebyly, respektive by ve vývodech nebyly prezentovány jako šlechtici, aby to neodporovalo československému zákonu.⁸⁴²

Nicméně nejen kvůli této otázce ještě požádali zástupci ministerstva, aby jim byla předložena ověřená kopie řádových statutů. Markýz Theodoli ovšem namítal, že důležité části této vnitrořádové legislativy jsou již vládě známy (mimo jiné ze schůzky s převorem Hammerschmiedem) a že podle jeho názoru nemůže mít tento statut sám o sobě pro vládu žádný podstatný význam, protože se vztahuje a je závazný nejen pro československou

⁸⁴¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Gedächtnis-Protokoll (ze dne 16. června 1934).

⁸⁴² Ibidem.

řádovou větev, ale platí mezinárodně pro celý Řád. Vláda by mohla mít oprávněný zájem pouze na statutu budoucího národního převorství. Tento statut by zůstal totožný s již existujícím, starým statutem velkopřevorství, ovšem byly by v něm učiněny změny, které by vyplynuly z národního charakteru nově organizované větve Řádu a z dohodnutých specifík.

843

Neméně důležitým bodem jednání se stal vládní požadavek ohledně oficiálního názvu Řádu, minimálně ve vztahu k jeho národnímu převorství. Podle představ československé vlády se měl Řád nazývat jednoduše Maltézský řád (či doslova „řád Maltských“, jak tento český název uvádí jinak německy psaný protokol z jednání) a nikoliv Suverénní Řád Maltézských rytířů (nebo italsky Sovrano Ordine Militare di Malta). Cílem této novely bylo přizpůsobit název Řádu československé legislativě. Zvláštní zmocněnc Řádu zdůraznil, že taková změna by se mohla týkat pouze nového českého (velko)převorství, pokud by to bylo nutné s ohledem na legislativu, ale v žádném případě Řádu jako celku, který by nadále používal svůj tradiční název.⁸⁴⁴

Další jednání se pak stočila především k hospodářským potížím velkopřevorství, souvisejícím se statkem v Dohé. Jakkoliv zástupci Řádu odcházeli ze schůzky optimističtí a očekávali, že se jednání přesunou do další fáze, opak byl pravdou. Až do konce roku v zásadě nedošlo k žádné změně a výrazně utichly také řádové aktivity. V březnu roku 1935 napsal Dr. Jelen zprávu shrnující dosavadní průběh jednání, ve které uvedl, že právní postavení Maltézského řádu v Československu je do značné míry závislé na úpravě jeho majetkových poměrů a že vláda nemá možnost velkopřevorství sanovat a může mu nanejvýš pomoci přimluvou v případě, že se rozhodne ze svých závazků vyvázat nabídnutím všech svých aktiv. Otázka exterritoriality Řádu doposud není vyřešena a její rozhodnutí bude dle Dr. Jelena souviset se zahraničně-politickými důvody, jakkoliv důvody vnitropolitické – tedy špatné hospodaření Řádu na velkostatku v Dohé – hovoří proti.⁸⁴⁵ To bylo ve značném rozporu s tím, co zástupci Řádu očekávali.

V roce 1935 se pak udály jisté personální turbulence na straně vládních vyjednávačů, které celou záležitost také protáhly. Především ten nejvýraznější z nich, Dr. Jelen, byl odeslán na diplomatickou misi do Lisabonu. Jednáním s Maltézským řádem byl místo něj pověřen ministerský rada Dr. Karel Moser, který ovšem v listopadu 1935 neočekávaně

⁸⁴³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Gedächtnis-Protokoll (ze dne 16. června 1934).

⁸⁴⁴ Ibidem.

⁸⁴⁵ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 147–149.

zemřel. Shodou náhod však došlo ke zhroucení diplomatických vztahů mezi Československem a Portugalskem, takže Dr. Jelen byl povolán zpět ze své mise v Lisabonu, načež byl po zesnulém Moserovi ustanoven šéfem církevně-politické sekce ministerstva.⁸⁴⁶

V této době Řád pochopil, že jeho pozice ve vyjednáváních je velmi nejistá. S ubíhajícím časem (a narůstajícími úroky z prodlení) se prohlubovaly jeho hospodářské potíže, navíc dle zprávy české řádové kanceláře vystoupil v listopadu Edvard Beneš před poslance s projevem, ve kterém potvrdil směřování československé zahraniční politiky na Francii a také na Velkou Británii. Snaha o prohloubení diplomatických vztahů s druhým ze jmenovaných států pak podle řádových pozorovatelů souvisí s nástupem prof. Milana Hodži do funkce předsedy vlády. V dopise zasláném do Vídně se uvádí, že prof. Hodža má pro „*Anglii slabost a má tam i vazby*“.⁸⁴⁷ Výsledek tohoto směřování zahraniční politiky Československa byl pro Řád jednoznačný – prohlubování diplomatických vztahů s Itálií bylo v nejbližší době zcela nepravděpodobné.⁸⁴⁸ Tím se i snižovaly možnosti Řádu argumentovat při jednáních podporou Italského království, a, jak zmiňoval již v předcházejícím roce markýz Theodoli, zájmem Mussoliniho o celou událost.⁸⁴⁹

Rok 1935 se tak pro Řád nesl ve znamení neúspěchů, alespoň co se týče vyjednávání s Československem. To bylo ještě podtrženo skutečností, že dle vyjádření ministerstva zahraničí z 25. září 1935 nepřísluší na území Československa exterritorialita, takže tohoto argumentu nadále nemohlo velkopřevorství efektivně využívat při jednání se státními úřady.⁸⁵⁰

Ani rok 1936 žádnou zásadní změnu nepřinesl. Hned v jeho prvním měsíci se vicekancléř hrabě Arco dozvěděl od hraběte Bořka-Dohalského, kancléře pražského arcibiskupa, že mu nově kreovaný kardinál Vincenzo Lapuma při setkání v Římě sdělil, že obnovení noviciátu kněží maltézského Řádu, který byl v tu dobu uzavřený (od roku 1935), nepřipadá v úvahu, a že se musí i rytířská větev Řádu připravit na vizitaci ze strany kurie. Zároveň doporučil, že pokud chce Řád (rozuměno v Československu) nadále existovat, musí si vytvořit „*raison d'être*“ působením v charitativní oblasti nebo se zapojit do zdejší Katolické

⁸⁴⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis adresovaný kancléřství do Vídně ze dne 7. listopadu 1935 a dopis ze dne 27. listopadu 1935.

⁸⁴⁷ Ibidem, Dopis adresovaný kancléřství do Vídně ze dne 6. listopadu 1935.

⁸⁴⁸ Ibidem.

⁸⁴⁹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 146.

⁸⁵⁰ Viz např. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Výzva Úřadu pro vyměření poplatků v Praze ze dne 22. prosince 1935.

akce.⁸⁵¹ Z těchto informací nepřímo vyplývalo, že podpora Řádu ze strany Vatikánu nemusí být tak silná, jak by bývalo bylo zapotřebí.

Jak dokazuje řádový archiv, v roce 1936 pokračovala jednání zástupců Řádu především s ministrem Kamilem Kroftou, ovšem k žádnému zlepšení situace z pohledu česko-rakouského velkopřevorství v tomto roce nedošlo.⁸⁵²

Zlomové události tak nastaly až v letech 1937 a 1938 poté, co se do jednání zapojil nový hráč, kterým byl Dr. Josef Pluhař. Jeho neoddiskutovatelný vliv na příznivý výsledek jednání představil ve svém díle již Jiří Pořízka, a především Zlatoše Kukánová, která působení Josefa Pluhaře ve spojitosti s Maltézským řádem popsala velmi vyčerpávajícím způsobem, založeným na důkladné analýze archivních pramenů.⁸⁵³ Aby nedošlo k duplování, bude zde pro úplnost nastíněn již jen základní rámec následujícího vývoje.

Vystudovaný zeměpisec Dr. Josef Pluhař působil u agrárníků od počátku dvacátých let. Nejprve jako tajemník poslanců a senátorů republikánské strany, od roku 1927 se pak stal tajemníkem jejího ústředního sekretariátu. Z důvodu, že se agrárníci snažili získat na svou stranu katolickou církev, doprovázel z pozice své funkce kardinála Kašpara na řadu oficiálních událostí, jako byla jeho kreace kardinálem v prosinci roku 1935. Při této příležitosti se s ostatními poutníky účastnil také papežské audience 14. prosince 1935, která byla symbolickým zakončením celostátního katolického sjezdu. Stal se tak jakousi spojkou mezi pražským arcibiskupstvím a agrárníky. Zároveň si byl blízký s předsedou agrárníků Rudolfem Beranem, jemuž dokonce propůjčil k několika schůzkám s německým vyslancem svůj byt v Praze na Letné a působil jako Beranův osobní tajemník.⁸⁵⁴

Patrně díky tomu, že se Maltézský řád ve druhé polovině třicátých let obrátil na kardinála Kašpara s žádostí o pomoc při svých jednáních s československou vládou, dostal se Dr. Pluhař do styku také se záležitostmi maltézských rytířů, které záhy přijal za své. Díky svým stykům a osobnímu nasazení se nejprve významným způsobem zasloužil o vyřešení tíživé řádové hospodářské situace.⁸⁵⁵

⁸⁵¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Dopis ze dne 28. ledna 1936.

⁸⁵² Viz např. ibidem, Dopis z 21. ledna 1926 a množství dalších dopisů uložených na stejném místě.

⁸⁵³ Srov. J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*; Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltézských rytířů* a Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař a navázání diplomatických styků řádu maltézských rytířů s Československem*.

⁸⁵⁴ Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltézských rytířů*, s. 33–36 a Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař a navázání diplomatických styků řádu maltézských rytířů s Československem*, s. 220.

⁸⁵⁵ Viz kapitolu 15.2. *Dovhé*.

To mu vyneslo nejen vděk Řádu, ale také se stal jeho členem, a dokonce na jaře roku 1938 nahradil hraběte Arca ve funkci vicekancléře.⁸⁵⁶ V této době se začal znovu intenzivně zabývat otázkou řádové suverenity a zřízení řádového vyslanectví v Praze, z něhož chtěl údajně „zřídít zahraniční politické centrum pro střední Evropu“.⁸⁵⁷ Rovněž údajně chtěl přiblížit československou zahraniční politiku autoritativním mocnostem, jako byla Itálie, přičemž neváhal kritizovat zahraniční politickou orientaci pod Benešovým vedením.⁸⁵⁸

Jeho snahám napomohla i celoevropská politická situace. Na jaře roku 1938 došlo k anšlusu Rakouska a následně se v červnu roku 1938 konal kongres Maltézskeho řádu v Budapešti (jehož se Dr. Pluhař osobně účastnil), po němž došlo k rozdělení dosavadního velkopřevorství pro Čechy a Rakousko na dvě samostatná velkopřevorství se sídlem v Praze a ve Vídni. Stalo se tak z rozhodnutí velmistrovského úřadu v Římě ze dne 4. srpna 1938 a hlavním důvodem rozdělení byla snaha Řádu ochránit majetek v Československu, neboť řádový majetek v Rakousku byl dán pod říšskou správu.⁸⁵⁹ České velkopřevorství rozsahově odpovídalo československému území, díky čemuž začalo splňovat nejdůležitější podmínku stanovenou československou vládou.⁸⁶⁰

Jako důležitá se ukázala rovněž další Pluhařova angažovanost v rámci českého velkopřevorství, do jehož čela byl 14. prosince 1938 jmenován kardinál Kašpar. Josef Pluhař totiž povýšil z vicekancléře česko-rakouského velkopřevorství na kancléře samostatného českého velkopřevorství a byl pověřen, aby připravil zřízení řádového vyslanectví v Praze.⁸⁶¹

Právě toto jeho jmenování se ukázalo být jako zcela zásadní, protože dle názoru ministerstva školství a národní osvěty se jednalo o důkaz, že v Československu nebudou uplatňovány požadavky na šlechtické předky, protože Dr. Pluhař – dosazený do jedné z nejdůležitějších funkcí v rámci velkopřevorství – „*nepochází, pokud zde známo, z některé dřívější šlechtické rodiny*“.⁸⁶²

Pluhař v záležitostech řádové suverenity využil svých blízkých vazeb na Rudolfa Berana, kterému dne 12. prosince 1938 adresoval dopis, podle nějž suverenitu Maltézskeho řádu uznával Svatý Stolec, Francie, Rumunsko a Maďarsko. V Itálii pak byla suverenita Řádu přiznána de facto tím, že zde velmistr a nejvyšší představitelé Řádu požívali

⁸⁵⁶ Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltéžských rytířů*, s. 64.

⁸⁵⁷ *Ibidem*, s. 38–39. Autorka zároveň uvádí, že tyto informace pocházejí z poválečných výpovědí Bobeho a je proto nutné je brát s rezervou.

⁸⁵⁸ *Ibidem*.

⁸⁵⁹ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltéžských rytířů v dějinách*, s. 128–129.

⁸⁶⁰ Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltéžských rytířů*, s. 39.

⁸⁶¹ *Ibidem*.

⁸⁶² J. POŘÍZKA, *Maltéžští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 155.

diplomatické imunity. Dále Řád údajně uznávalo nebo plánovalo uznat Španělsko, San Marino, Irsko a dva nespecifikované státy v jižní Americe. V Německu (a Rakousku) měla v této otázce probíhat právní jednání.⁸⁶³

Velmi rychlý spád pak dostalo řešení otázky řádové suverenity v roce 1939. K 12. lednu toho roku byla pro vládní účely vypracována oficiální zpráva popisující vývoj řádové suverenity od roku 1800, podle níž je Řád uznáván Vatikánem, Rakouskem a Maďarskem. Částečného uznání se mu dostalo též v Itálii a Francii. Rovněž došlo k oslovení vybraných ministerstev, aby se vyjádřily k otázce přiznání suverenity Maltézskému řádu. Většina z nich neměla v tomto ohledu vážnější námitky. Určité výhrady mělo pouze ministerstvo spravedlnosti, ovšem to konstatovalo, že se má celá záležitost podřídit rozhodnutí vlády. Zároveň byly k vyjádření vyzvány zastupitelské úřady ve státech, které podle zprávy suverenitu Maltézskému řádu přiznaly.⁸⁶⁴

Na odpovědi většiny z nich se však ani nečekalo. Již 19. ledna 1939 předložil ministr zahraničí František Chvalkovský na Presidiu ministerské rady návrh na uznání suverenity Maltézského řádu, přičemž připomněl vznik samostatného českého velkopřevorství i skutečnost, že v jeho čele stojí českoslovenští občané Josef Pluhař a kardinál Kašpar. Nejdůležitějším argumentem však nejspíše bylo, že kladné vyřízení celé záležitosti podporuje Itálie a že se rovněž projednává v Německu, přičemž se jednalo o státy, které byly pro Československou republiku momentálně zcela klíčové.⁸⁶⁵

Otázka řádové suverenity se na vládním jednání probírala hned následující den. Na řadu se nejspíše dostala až v pozdních večerních hodinách a návrh ministerstva zahraničí přiznání suverenity Maltézskému řádu byl jednomyslně přijat. Dne 23. ledna 1939 byla o celé záležitosti informována kancelář prezidenta republiky, všechna ministerstva a Rudolf Beran osobně spravil o výsledku Josefa Pluhaře, kterému zároveň naznačil jeho přijetí za vyslance Řádu.⁸⁶⁶

O oficiální souhlas se zřízením vyslanectví v Praze a udělení agrément pro Dr. Josefa Pluhaře bylo požádáno dne 2. února 1939 a již 11. února byla do Říma doručena odpověď, že československá vláda se zřízením souhlasí, ale diplomatické výsady (jako je například

⁸⁶³ Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltézských rytířů*, s. 40 a Archiv MZV, Diplomatický protokol 1, kart. č. 22a, Dopis adresovaný Rudolfu Beranovi ze dne 12. prosince 1938 (opis). Rakouské uznání řádové suverenity bylo po anšlusu zneplatněno, respektive podmíněno německým uznáním.

⁸⁶⁴ Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltézských rytířů*, s. 41 a Archiv MZV, Diplomatický protokol 1, kart. č. 22a, Informace oddělení II-3 k číslu 4047/A.

⁸⁶⁵ Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltézských rytířů*, s. 47.

⁸⁶⁶ *Ibidem*.

daňové osvobození apod.) se přiznávají jen vyslanectví jako takovému, nikoliv však vyslanci Pluhařovi, protože tím by byla porušena rovnost občanů před zákonem, jelikož Dr. Pluhař byl také československý občan. Pověřovací listiny předal Pluhař prezidentu Emilu Háchovi dne 6. března 1939, čímž byl celý proces zvršen.⁸⁶⁷

Otázka řádové suverenity se tak řešila po celou dobu existence první Československé republiky. Při zpětném pohledu se zdá být zřejmé, že velkou překážkou pro zřízení řádového vyslanectví v Praze byl Edvard Beneš, který – navzdory svému přátelskému přístupu a svým ujištěním – ve skutečnosti neprojevil žádnou ochotu suverenitu Řádu přiznat. Je příznačné, že ke zřízení vyslanectví došlo až ve chvíli, kdy již Edvard Beneš nebyl ani ministrem zahraničí, ani československým prezidentem.

⁸⁶⁷ Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltézských rytířů*, s. 48–49.

9. Charitativní dílo velkopřevorství pro Čechy a Rakousko

Již od založení Řádu na počátku 12. století, a vlastně ještě předtím v době, kdy předchůdci pozdějších johanitů tvořili jen neformální bratrstvo v Jeruzalémě, byla hlavním posláním této instituce pomoc potřebným, která se v praxi projevovala především péčí o nemocné. Až o něco později bylo toto původní poslání doplněno o obranu víry (s mečem v ruce), která ovšem také ve své podstatě vycházela z pomoci potřebným – v tomto případě bezbranným křesťanským poutníkům, které napadaly při jejich cestě do Jeruzaléma tlupy muslimských nájezdníků, okrádaly je, vraždily či prodávaly do otroctví. I když se může zdát, že pomoc potřebným z hlediska řádových aktivit později ustoupila do pozadí, není tomu tak a vždy tvořila nesmírně důležitou součást života Řádu, který nikdy neváhal do humanitární činnosti vkládat značné úsilí i finanční prostředky.

Toto řádové poslání následovalo i české (respektive od roku 1880 česko-rakouské) velkopřevorství. Při svých sídlech tak již od středověku zřizovalo špitály, později zakládalo také dobročinné fondy a nadace, a dokonce i nemocnici poblíž Jeruzaléma. Jeho nejvýznamnějším počinem v 19. a 20. století však bylo zřízení *Dobrovolné sanitní služby ve válce Českého a rakouského velkopřevorství mezinárodního suverénního Maltézského rytířského řádu (Freiwilliger Sanitätsdienst im Kriege des Grosspriorates von Böhmen u. Österreich des internationalen souveränen Malteser-Ritterordens)*, která měla za úkol poskytovat zdravotní pomoc během válečných konfliktů.⁸⁶⁸ O založení této zdravotní služby, kterou nejvíce proslavilo provozování sanitních vlaků během první světové války, se na sklonku sedmdesátých let 19. století zasloužily jedny z nejvýznamnějších osobností v dějinách velkopřevorství: kníže-velkopřevor Othenio Lichnowský-Werdenberg a magistrální rytíř prof. Dr. Jaromír svobodný pán von Mundy.

9.1. Řádové špitály v českých zemích na přelomu 19. a 20. století

Velmi důležitým počinem Řádu, který provází celé jeho dějiny, bylo zřizování a provozování špitálů. To se ostatně odrazilo jak ve formálním pojmenování Řádu (Suverénní vojenský *hospitální* Řád sv. Jana v Jeruzalémě, na Rhodu a na Maltě), tak v jeho neformálním pojmenování, když byli rytíři velmi často nazýváni „špitálníky“. Špitály, které Řád zřizoval v českých zemích i jinde, však nelze zaměňovat s dnešními nemocnicemi,

⁸⁶⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, *Freiwilliger Sanitätsdienst im Kriege des Grosspriorates von Böhmen u. Österreich des internationalen souveränen Malteser-Ritterordens – Zpráva o činnosti.*

neboť rozsah jejich působnosti často nebyl omezen jen na poskytování zdravotní péče. Většinou se jednalo o ústavy, které svým chovancům (nazývaným též obročníky, prebendáři, beneficiaty a podobně), poskytovaly kromě zdravotní péče také dlouhodobé ubytování, stravu a drobnou finanční apanáž.

To platilo také pro špitály, které Řád provozoval v českých zemích v 19. a 20. století. Jelikož většina chovanců těchto špitálů byla značně pokročilého věku, lze tyto špitály svým způsobem připodobnit k dnešním hospicům či domovům důchodců. Místa ve špitálech byla vyhrazena většinou chudým. V dřívějších dobách fungovala také alternativa v podobě placené péče, při níž uchazeč o místo ve špitálu odkázal Řádu svůj majetek a za to získal jistotu, že o něj bude v řádovém špitálu nadosmrti dobře postaráno.⁸⁶⁹ Na přelomu 19. a 20. století již však toto financování špitálů využíváno nebylo. Namísto toho přicházely v úvahu dvě alternativy – buď byly špitály financovány přímo z výnosů některé z řádových komend v podobě věcného břemena, které krátilo příjmy jejího komtura, nebo z výnosů k tomu určeného majetku. Oba tyto případy špitálů v českých zemích přetrvaly až do konce námi sledovaného období a budou představeny na příkladu nejvýznamnějších špitálů, které zde Řád na přelomu 19. a 20. století dlouhodobě provozoval.

9.1.1. Špitál sv. Jana v Opavě

První špitál fungoval v Opavě nejméně od roku 1333, ve kterém opavský kníže Mikuláš II. (asi 1288–1365) ustanovil svého kaplana Dětricha správcem kaple špitálu (sv. Mikuláše) před opavskými branami.⁸⁷⁰ Dne 2. května 1359 pak Mikuláš II. daroval tento špitál před branami Opavy křižovníkům sv. Jana s bílým křížem (pozn. autora: tedy johanitům, kteří přišli z řádové komendy v Hrobníkách) a uložil novému správci špitálu Marcholdovi, jeho bratřím a nástupcům, aby na něj a jeho potomky pamatovali ve svých modlitbách. Rovněž špitálu potvrdil držbu několika statků (včetně toho v Malých Hořticích) a řadu dalších příjmů.⁸⁷¹

Krátce nato potvrdil opavský a ratibořský kníže Michal johanitům všechna privilegia, práva, majetek a příjmy špitálu, který navíc osvobodil od všech břemen. Zároveň ustanovil,

⁸⁶⁹ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*, s. 139.

⁸⁷⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 1984. Ačkoliv „Dětricha řečeného z Kaziměře“ považuje Jiří Pořízka za prvního opavského komtura, srov. Jiří Pořízka, *Maltézští rytíři u nás. Tři studie k historii českého velkopřevorství řádu maltézských rytířů*, Brno 1990, s. 14. Ovšem opavská komenda v této době ještě s jistotou neexistovala a špitál byl podřízen komendě v Hrobníkách a Hlubčicích. Srov. D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 557.

⁸⁷¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 1994.

aby se s přírůstkem majetku zvětšil počet kněží, kteří u špitálu působili.⁸⁷² Na konci téhož roku pak požádal olomouckého biskupa o povolení vystavět na opavském předměstí kostel sv. Jana Křtitele a sv. Jana Evangelisty, který byl přidělen rovněž johanitům, což biskup Jan Očko z Vlašimi v poslední den roku 1362 povolil za podmínky, že se opavskému farnímu kostelu dostane finančního odškodnění a oba kostely se dohodnou na konání bohoslužeb.⁸⁷³

Se změnou hlavního johanitského kostela v Opavě se změnilo také patrocinium špitálu. Ten nadále nebyl nazýván špitálem sv. Mikuláše, ale špitálem sv. Jana a toto patrocinium po něm získala také později založená opavská komenda. Majetek špitálu se nadále rozrůstal, ještě za svého života mu stihl kníže odkázat ves Vávrovice (1363) a později také mlýn pod vsí Kunčice (dnešní Hořejší Kunčice, 1365).⁸⁷⁴

Husitské bouře a následný požár Opavy v roce 1431 zavinily zpusnutí špitálu, k jehož obnovení došlo nejspíše až ve druhé polovině 15. století, což lze usuzovat ze skutečnosti, že v roce 1494 povolil komtur Jan a opavští johanité mlynáři Valentinovi obnovit špitálský mlýn, který byl zničen požárem, a za to mu postoupili jednu třetinu tohoto mlýna.⁸⁷⁵

Jen pro doplnění – tuto třetinu koupil na konci roku 1529 za 60 uherských zlatých zpět komtur komendy sv. Jana v Opavě Mikuláš Hertvík, ovšem již dva roku nato mistr českého převorství Jan z Rožmberka, spolu s komturem Hertvíkem, prodali celý tento mlýn jistému mlynáři Jakubovi za 120 uherských zlatých a deputát v podobě tří měric žita, čtyř vepřů a husy. Na oplátku dostal mlynář k dispozici dřevo na opravu stavidel a mlýna. K opavské komendě patřily ještě další mlýny, rovněž zničené, které v roce 1629 prodal komtur a budoucí velkopřevor Rudolf Colloredo za 180 tolarů opavskému měšťanovi Martinu Korblovi.⁸⁷⁶

Jaká byla podoba a kapacita opavského špitálu v této době není známo. Z období pozdního středověku je doloženo, že opavský špitál sloužil pro 13 žen.⁸⁷⁷ Po husitských válkách začal špitál opět fungovat (je rovněž možné, že v nějaké podobě fungoval i během nich) a dle pozdějších zpráv bylo při založení opavské řádové komendy (nejspíše někdy na konci 14. století, během husitských válek možná samostatná komenda zanikla a pokud se

⁸⁷² NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 1996.

⁸⁷³ Ibidem, listina č. 1999.

⁸⁷⁴ Ibidem, listiny č. 2000 a 2004.

⁸⁷⁵ Ibidem, listina č. 2023. Zdá se ale, že husitské bouře spíše než samotnou budovu špitálu, zasáhly jeho pozemkové vlastnictví, srov. M. SVOBODA, *Majetek johanitského řádu v Čechách ve 12.–16. století*, s. 193.

⁸⁷⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listiny č. 2027, 2030 a 2055.

⁸⁷⁷ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*, s. 136.

tak stalo, byla obnovena nejspíše již na konci 15. století) určeno, že z výtěžku této komendy musí být vydržován kostel sv. Jana a opavský řádového špitál, což musel komtur této komendy respektovat ještě během prvorepublikového období.⁸⁷⁸

Poslední podoba řádového špitálu v Opavě byla dána zakládací listinou sepsanou ve Vídni dne 14. prosince 1848. Podle ní měl opavský špitál sloužit jako útočiště pro osm chudých, a to pro čtyři muže a čtyři ženy. Tito uživatelé špitálu měli dle zakládací listiny nárok na byt v budově špitálu (kterou měla komenda povinnost udržovat v dobrém stavu), na užívání zahrady komendy, a kromě toho také na různé deputáty.⁸⁷⁹

Špitál měl být vydržován z výnosů komendy (ostatně většina majetků, které komenda v průběhu obdržela, byla alespoň částečně určena na vydržování špitálu). Kromě toho špitálu také náležely úrokové výnosy z nevelkého kapitálu (18 zlatých a 6 krejcarů) a další drobné výnosy, jako například 1 sáh dřeva, který špitál ročně dostával od města Opavy.⁸⁸⁰

Deputát dostávali chovanci v tomto špitálu do doby, co opavská komenda spravovala své pozemkové državy ve vlastní režii. V roce 1860 však došlo k propachtování těchto majetků a v souvislosti s tím byl deputát poskytovaný špitálu výrazně redukován.⁸⁸¹ Namísto deputátu byl špitálu, respektive jeho chovancům, poskytován peněžitý důchod.⁸⁸²

Nařízení, týkající se dobrého stavu budovy, nebylo bezezbytku naplňováno. Již v roce 1898 uvedli zástupci města Opavy, že budova špitálu vyžaduje rekonstrukci, k níž však patrně nikdy nedošlo.⁸⁸³ V roce 1916 byl navíc snížen počet míst ve špitálu z původních osmi na čtyři.⁸⁸⁴

Špitál sv. Jana v Opavě fungoval i během prvorepublikového období. Podle popisu z roku 1928 se jednalo o cihlovou budovu s břidlicovou střechou, postavenou na ploše přibližně 278 m², která se funkčně členila na dvě části. V její levé části se nacházela velká obytná místnost pro „obročníky“ (tedy osoby, které ve špitále trvale žily). V této části budovy se kromě toho nacházela také kuchyně a hygienické zázemí.

⁸⁷⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/l, kart. č. 289, Odvolání proti platebnímu rozkazu berní správy v Praze II ze dne 29. března 1926 č. 912.

⁸⁷⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 568, sig. 58A/u, kart. č. 291, Malteser Ritter Ordens Kommende St. Johann in Troppau, datováno 12. března 1928.

⁸⁸⁰ Ibidem.

⁸⁸¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Ordens Pfünderspital. Troppau, am 9. April 1934.

⁸⁸² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 568, sig. 58A/u, kart. č. 291, Malteser Ritter Ordens Kommende St. Johann in Troppau, datováno 12. března 1928.

⁸⁸³ Ibidem.

⁸⁸⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Ordens Pfünderspital. Troppau, am 9. April 1934.

Druhá část budovy sloužila jako noclehárna pro jednotlivé obyvatele špitálu. Jelikož byl tento špitál určen pro osm obročníků, bylo zde celkem osm komor. Ovšem tato část domu nebyla (přínejmenším ve dvacátých letech 20. století) vytápěná, a proto se nevyužívala.⁸⁸⁵

K roku 1928 ke špitálu náležely čtyři chovankyně, z nichž dvě ve špitále skutečně žily a dvě byly jen podporovány z výnosů komendy. Každá z těchto obročnic měla nárok na měsíční důchod ve výši 20 Kč a 56 haléřů, a kromě toho ještě na 20 Kč drahotního příplatku měsíčně. Dvě chovankyně, které žily ve špitálu, navíc dostávaly z pokladny komendy ještě dalších 15 Kč, a to k 15. dni každého měsíce.⁸⁸⁶

Konečně k roku 1934 byla obsazena jen tři místa ve špitále, přičemž všechny tři ženy, které byly příjemkyněmi této řádové charitativní služby, ve špitále skutečně žily. Jak uvádí zpráva z roku 1934, čtvrté místo nebylo po odchodu jeho uživatelky znovuobsazeno, ale finanční částka, která se k němu vázala, byla rozdělena mezi ostatní tři příjemkyně. Ty kromě bydlení, osvětlení a vytápění dostávaly každá 55 Kč a 55 haléřů měsíčně.⁸⁸⁷

K užívání jim sloužila rovněž zahrada komendy, jak to stanovovala základní listina z roku 1848. Tato zahrada s výměrou 600 m² byla obehnaná cihlovou zdí a její východ mířil do Janské ulice.⁸⁸⁸ Komenda v Opavě fungovala ve spojení s komendou v Dívčím Hradě až do roku 1945 (ačkoliv za nacistické okupace byl tento majetek pod německou správou), na konci války na jaře roku 1945 byla budova komendy zničena a v současné době nestojí ani budova špitálu. Z původního johanitského areálu zůstal stát jen kostel sv. Jana Křtitele, který stojí osamocený v opavském parku nazvaném Smetanovy sady.

9.1.2. Špitál sv. Markéty ve Strakoncích

Historie špitálu sv. Markéty ve Strakoncích se začala psát snad již ve 13. století nebo na počátku 14. století.⁸⁸⁹ Samotný špitál je prvně explicitně doložen v listině datované 5. listopadem 1318 a za jeho zakladatele lze považovat bratry Bavora III. nebo Viléma ze

⁸⁸⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 568, sig. 58A/u, kart. č. 291, Malteser Ritter Ordens Kommende St. Johann in Troppau, datováno 12. března 1928.

⁸⁸⁶ Ibidem.

⁸⁸⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Ordens Pfünderspital. Troppau, am 9. April 1934.

⁸⁸⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 568, sig. 58A/u, kart. č. 291, Malteser Ritter Ordens Kommende St. Johann in Troppau, datováno 12. března 1928.

⁸⁸⁹ Srov. František KAŠIČKA, *Kostel sv. Markéty ve Strakoncích*. In: *Průzkumy památek II*, 1996, s. 65–72, s. 69.

Strakonice, případně jejich otce Bavora II. ze Strakonice.⁸⁹⁰ Ačkoliv není známo, že by již v této době stál u špitálu kostel, na základě analogického srovnání s jinými špitály té doby lze předpokládat existenci kaple, nebo přinejmenším oltáře v areálu špitálu.⁸⁹¹ Dřívější literatura uváděla, že roku 1321 daroval Vilém Bavor, pán na Strakonících, tamním johanitům několik platů a nemovitostí, mimo jiné další část strakonického hradu, takzvaný „Kosmovský mlýn“ a také „špitál poblíž mostu postavený s příslušenstvím“.⁸⁹² Ve skutečnosti se však v případě tohoto zápisu z 1. listopadu 1321 jednalo jen o potvrzení dřívějších donací a johanité tedy spravovali špitál již dříve.⁸⁹³

Špitál měl nejspíše podobu uzavřeného dvorce s halou, ve které byla lůžka pro chovance.⁸⁹⁴ Pokud již u zrodu špitálu stál řád johanitů, pak lze uvažovat také například o tom, že mohla být respektována specifická podoba dvoupodlažních řádových špitálů, přičemž přízemí objektu bylo tvořeno kostelem (v tomto případě s patrociniem sv. Markéty) a patro (případně více pater) objektu představovalo samotné prostory špitálu, ve kterých se nacházely průhledy, jimiž bylo vidět na oltář, a ze špitálu tak bylo možné denně sledovat bohoslužbu.⁸⁹⁵ Tento druhý případ by mohl vysvětlovat, proč ve 14. století není zmiňován kostel sv. Markéty ve Strakonících, ačkoliv některé jeho stavební prvky jsou prokazatelně z předhusitské doby a rovněž fresky v podkruchtí jsou starší, než „*novostavba kostela z roku 1583*“.⁸⁹⁶

Nicméně poté špitál na dlouhou dobu opouští jeviště strakonických dějin a je pravděpodobné, že ve druhé polovině 14. století nebo spíše v první polovině století následujícím zcela zanikl, například v souvislosti s některým z požárů, které Strakonice (a oblast, kde dnes stojí kostel sv. Markéty a kde stál i původní špitál) postihly v roce 1357 a především v roce 1442.⁸⁹⁷

Opětovná historie špitálu sv. Markéty se začala psát na počátku druhé poloviny 15. století. Roku 1454 byl totiž na základě poslední vůle Beneše zvaného Mnicha z Bračic, převora konventu řádových kněží ve Strakonících (jenž byl pohřben ve strakonickém kostele

⁸⁹⁰ Josef EMLER, *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III*, Praha 1890, č. 471, s. 194–195. Bratři připadají v úvahu především s ohledem na patrocinium špitálu, neboť manželky obou bratří nesly křestní jméno Markéta.

⁸⁹¹ F. KAŠIČKA, *Kostel sv. Markéty ve Strakonících*, s. 69.

⁸⁹² A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 256.

⁸⁹³ Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 2408.

⁸⁹⁴ F. KAŠIČKA, *Kostel sv. Markéty ve Strakonících*, s. 69.

⁸⁹⁵ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*, s. 131.

⁸⁹⁶ F. KAŠIČKA, *Kostel sv. Markéty ve Strakonících*, s. 65 a 69.

⁸⁹⁷ *Ibidem*, s. 69.

sv. Prokopa), (znovu)založen špitál sv. Markéty. Na zřízení špitálu odkázal převor své dědictví.⁸⁹⁸ Je tedy zjevné, že se jednalo o novou fundaci, ovšem patrocinium nového špitálu nasvědčuje, že bylo záměrem donátora navázat na tradici dřívějšího strakonického špitálu. Tomu odpovídá i stavebně-historický průzkum, který uvádí, že „nejpozději ve 2. polovině 15. století došlo k radikální přestavbě starého špitálu, když se objevuje rozlehlá nemocniční budova o rozměrech 9x36 m, obsahující oddělenou kapli nebo jen oltář sv. Markéty, potřebná příslušenství a zejména tradiční špitální halu, nejspíše dvoulodní s dřevěným stropem případně s dřevěnou klenbou (stopy základů střešních podpor nebyly v plošně omezených sondách objeveny“.⁸⁹⁹

Na správu špitálu dohlíželi vždy tři komisaři, těmi prvními byli vratislavský biskup a generální převor Jošt z Rožmberka (ve funkci 1451–1467), Petr Sádlo z Kladrub a Beneš Kalenic ze Skořetic.⁹⁰⁰ Od zřízení špitálu byl vždy jedním z těchto komisařů generální převor (respektive později velkopřevor), a to až do doby, než byl v čele českého velkopřevorství Václav Jáchym hrabě Čejka z Olbramovic (ve funkci 1744–1754). Poté přešla funkce komisaře z velkopřevora na receptora, přičemž místa dalších dvou komisařů zůstala rovněž zachována.⁹⁰¹

U komisařů se předpokládaly náležitě znalosti hospodářských zásad, svědomitost a poctivost. Na druhou stranu nebylo podmínkou, aby byli profesními členy Maltézského řádu. K roku 1927 tak například byli komisaři špitálu sv. Markéty generální receptor česko-rakouského velkopřevorství bailli Frā Franz von Hardegg, dále receptorátní rada Frā Westfal a lesní Václav Kratochvíl. Místo komisaře později zastával určitou dobu například i inspektor Karel Schmidt.⁹⁰²

Znalosti hospodářských zásad byly důležité z důvodu samostatného financování špitálu. Na rozdíl od výše zmíněného špitálu sv. Jana v Opavě, jehož činnost byla dotována přímo z výnosů opavské komendy, tvořil zázemí špitálu sv. Markéty již od jeho (znovu)založení nadační statek v Kozlově. Ten na přelomu 19. a 20. století sestával

⁸⁹⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 618, sig. 44, kart. č. 313a, Weypis z desk zemských o špitálu strakonickém v kwaternu šestém památním vejpisův ve čtvrtek po sv. Žofii leta tisícího pětistého čtyřicátého osmého; A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 274.

⁸⁹⁹ F. KAŠIČKA, *Kostel sv. Markéty ve Strakonících*, s. 70.

⁹⁰⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 618, sig. 44, kart. č. 313a, Weypis z desk zemských o špitálu strakonickém v kwaternu šestém památním vejpisův ve čtvrtek po sv. Žofii leta tisícího pětistého čtyřicátého osmého.

⁹⁰¹ Ibidem, Bericht über meine Tätigkeit als Stiftungs-Kommissär des Margarethen-Spitals in der Zeit vom Jahre 1927 bis 1938.

⁹⁰² Ibidem.

z pozemků a rybníka v Kozlově, lesa, který spadal do katastrální obce Střelecké Hoštice a obytného domu v Kozlově (čp. 40).⁹⁰³

Zemědělské pozemky byly v naprosté většině propachtovány v rámci malopachtu, oproti tomu lesní hospodářství bylo vedeno ve vlastní režii. Jeho správa však nebylo na přelomu 19. a 20. století příliš důsledná. Proto byl starosta z Kozlova velmi překvapený, když se v říjnu roku 1927 dostavil do Kozlova jeden z dohlízejících komisařů, aby zjistil stav tamního nadačního statku. Dle vyjádření starosty do Kozlova nezavítal žádný z komisařů od dob velkopřevora Lichnowského, když v roce 1880 došlo k propachtování honebního práva v tamních lesích Kozlovské obci. Komisař také zjistil, že správu lesa obstarává 80letý hajný Šareš, který byl ve službách tohoto statku 47 let a šest měsíců. Když se jej komisař zeptal, jak v tomto věku zvládá dohled nad lesem, dozvěděl se, že když je hezké počasí, zvládne hajný les navštívit jednou až dvakrát do měsíce, v chladnějším období ho do lesa odveze jednou za čas jeho žena na voze. Překvapený komisař hajného na místě penzionoval.⁹⁰⁴

Od roku 1927 – tedy až po prodeji strakonického velkostatku (statek v Kozlově nebyl součástí této transakce) – začala být správa nadačního statku v Kozlově vedena daleko racionálnější způsobem. Vypracovávání lesních hospodářských plánů a zastupování u lesních úřadů bylo nadále svěřeno Ing. Václavu Mrázovi, který zároveň fungoval jako lesní poradce a za své služby dostával ve třicátých letech 20. století 800 Kč ročně, placených ve čtvrtletních intervalech. Na místo starého penzionovaného hajného nastoupil v roce 1927 Antonín Rataj s měsíční mzdou ve výši 280 Kč, navýšenou o deputát. Ani s jeho nástupem však personální problémy nadačního statku v Kozlově neskončily. Komplikací se ukázaly být jeho příliš blízké vztahy s místním obyvatelstvem, které toho zneužívalo, což pochopitelně škodilo výnosům z lesního hospodářství. Poslední kapkou bylo, když z náhodné kontroly vyplynulo, že hajný poskytl místnímu velkoobchodníkovi 100 plnometrů palivového dřeva, aniž by o tom někoho informoval a tento obchodník si dřevo odvezl, aniž by za něj zaplatil. Hajný byl postaven mimo službu a po dovršení potřebného věku byl penzionován – přístup Řádu k němu byl tedy i přes toto provinění velmi benevolentní.

⁹⁰³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 618, sig. 44, kart. č. 313a, Bericht über meine Tätigkeit als Stiftungs-Kommissär des Margarethen-Spitales in der Zeit vom Jahre 1927 bis 1938.

⁹⁰⁴ Ibidem.

Na jeho místo byl v 16. srpna 1937 přijat Antonín Rak. Aby se předešlo podobným problémům, které plynuly z příliš těsných kontaktů s místními a aby byl minimalizován kontakt s jeho předchůdcem – který byl velmi nespokojený s tím, že musel odejít na odpočinek – byl novému hajnému pronajat byt v Horažďovicích.⁹⁰⁵ To se ukázalo jako dobré rozhodnutí hned ze dvou důvodů: Jednak z nového bytu bylo do lesa podstatně blíže než z domu v Kozlově, jednak, když hajný bydlel v Kozlově, mohla celá ves snadno poznat, kdy je doma a les je nehlídaný.⁹⁰⁶

Posledním typem nemovitého majetku, kterým tento nadační statek, jehož výnosy zajišťovaly provoz špitálu sv. Markéty, disponoval, byl obytný dům čp. 40 v Kozlově. Budova částečně sloužila jako obydlí pro místního hajného (před jeho přestěhováním do Horažďovic), částečně byla pronajímána. Jednalo se o patrovou budovu, sestávající v podzemí ze 3 sklepů, v přízemí ze dvou pokojů a dalších technických místností a v patře byly opět dvě obytné místnosti, kuchyně a spíž. K budově náležely ještě dva chlévy pro hovězí dobytek a ovčín.⁹⁰⁷

Kromě výše uvedených nemovitostí disponovalo zázemí špitálu sv. Markéty také nehmotným majetkem, který byl tvořen především státními dluhopisy, ale také například depozity uloženými na vkladní knížce u spořitelny ve Strakoniciích a na vkladní knížce vedené u České spořitelny v Praze. Tento finanční majetek generoval kapitálové výnosy, které měly pro hospodaření nadačního statku značný význam.

Například v období od 1. května 1931 do 30. dubna 1932 byla struktura příjmů a výdajů špitálu sv. Markéty a jeho nadačního statku v Kozlově následující:

⁹⁰⁵ Dokonce odmítl podepsat protokol o předání nemovitostí. Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 618, sig. 44, kart. č. 313a, Protokol sepsaný u starostenského úřadu v Kozlově dne 31. března 1938.

⁹⁰⁶ Ibidem, Bericht über meine Tätigkeit als Stiftungs-Kommissär des Margarethen-Spitaales in der Zeit vom Jahre 1927 bis 1938.

⁹⁰⁷ Ibidem, Protokol sepsaný u starostenského úřadu v Kozlově dne 31. března 1938.

Tabulka 9: příjmy a výdaje špitálu sv. Markéty od 1. května 1931 do 30. dubna 1932

Příjmy	Kč	Výdaje	Kč
Účetní zůstatek z 1930/31	104 046,69	Vydržování chovanců	8 267,65
Úroky (z dluhopisů)	4 361,46	Daně	5 487,90
Pachtovné z polí	11 864,47	Služné a penze	6 830,00
Kapitálové výnosy	6 633,86	Pojištění	274,00
Příjmy z lesa	8 131,70	Stavby a opravy	572,95
Pronájem honitby	70,00	Splacené kapitály	13 199,50
Splacené kapitály	13 199,50	Uložené kapitály	6 633,86
Ostatní příjmy	1 885,20	Revize hranic pozemků	4 578,80
-	-	Ostatní vydání	1 576,90
Příjmy celkem	150 192,88	Vydání celkem	47 421,56

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 617, sig. 43/9–16, kart. č. 313a, Účet špitálu sv. Markéty ve Strakonících pro čas od 1. května 1931 do 30. dubna 1932.

Z výnosu nadačního statku byl tedy hrazen provoz špitálu sv. Markéty. Jeho zakladatel, Beneš z Bračic ve své poslední vůli stanovil, „aby tu v Strakonících byl špitál učiněn a v tom špitále dvanácte chudých aby bylo chováno a ten statek svrchu jmenovaný (nadační statek v Kozlově, pozn. autora) jeho tomu špitálu a na ty chudé, aby mohli chováni býti přidán a obrácen, aby byl dědičný deskami“.⁹⁰⁸

Špitál sv. Markéty tedy sloužil jako útočiště pro chudé – když byli do špitálu přijati, měli právo zde bydlet a dostávali také určitou apanáž. Postupem času bylo rozhodnuto, že místa ve špitále budou vyhrazena bývalým zaměstnancům strakonického velkostatku a jejich vdovám a tato praxe přetrvala i během prvorepublikového období, a to i po prodeji velkostatku. Velký vliv na přidělení místa ve špitále měl strakonický děkan, který byl zároveň knězem řádového konventu v Praze.⁹⁰⁹

K roku 1938 měli beneficiáři špitálu nárok na měsíční příspěvky ve výši 70–100 Kč, další peníze pak dostávali například k Vánocům (10–30 Kč) nebo v podobně příspěvků na otop a podobně. Kromě toho měli nárok také na lékařskou péči. Tou byl ve třicátých letech pověřený bývalý primář MUDr. Emil Toušek, jenž měl za své služby nárok na roční mzdu ve výši 1 000 Kč. Tento paušál byl lékaři placen již před první světovou válkou. Jelikož však k roku 1937 žádné služby nevykonával, byla v říjnu tohoto roku spolupráce ukončena.⁹¹⁰

⁹⁰⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 618, sig. 44, kart. č. 313a, Weypis z desk zemských o špitálu strakonickém v kwaternu šestém památním vejpisův ve čtvrtek po sv. Žofii leta tisícího pětistého čtyřicátého osmého.

⁹⁰⁹ Ibidem, Bericht über meine Tätigkeit als Stiftungs-Kommissär des Margarethen-Spitals in der Zeit vom Jahre 1927 bis 1938.

⁹¹⁰ Ibidem.

Špitál sv. Markéty původně sídlil v budově nedaleko kostela sv. Markéty ve Strakonících, a to až do roku 1890. V tomto roce byl (dle vyjádření komisaře z roku 1938) dům z neznámých důvodů prodán.⁹¹¹ Jelikož v roce 1890 zasáhla Strakonice povodeň, která poničila také kostel sv. Markéty, lze předpokládat, že poničila i na břehu řeky Otavy stojící nadační dům – zvaný podle jedné z chovankyň (jistě paní Čáповé) tradičně „Čáповna“ – což byl nejspíše důvod pro jeho prodej.⁹¹²

Chovanci špitálu sv. Markéty poté byli přestěhováni do dalšího řádového špitálu – sv. Jana ve Strakonících, což následně způsobilo značné zmatky ve správě obou institucí.⁹¹³ Zatímco špitál sv. Markéty měl být financován z výnosů k tomuto účelu určeného nadačního statku, druhý z řádových špitálů ve Strakonících, který byl pojmenován po patronu Řádu sv. Janu, měl být financován velkopřevorstvím pro Čechy a Rakousko.⁹¹⁴

Humanitární instituce Řádu ve Strakonících ještě doplňovala takzvaná Mindlenská chalupa ve Strakonících. Na všechny tyto tři instituce bylo pohlíženo jako na „chudinské fondy“. O tom, že špitál sv. Markéty byl z těchto institucí jednoznačně nejvýznamnější, svědčí vydání těchto chudinských fondů. Například k roku 1924 dosahovalo vydání špitálu sv. Markéty ve Strakonících celkem 47 091,54 Kč, Chudinský ústav (někdy též „špitál“) sv. Jana ve Strakonících měl ve stejné době vydání pouze ve výši 4 081,91 Kč a Mindlenská chalupa (někdy s přídomek „chudých“) ve Strakonících v tomto roce vykázala výdaje pouze ve výši 56,40 Kč.⁹¹⁵ K roku 4. září 1926 – tedy v době, kdy došlo po prodeji strakonického velkostatku a k postupnému převodu jeho administrativy na nové nabyvatele – byl sice zaznamenán značný propad těchto humanitárních institucí, které vykázaly dohromady příjmy ve výši 19 613,74 Kč a výdaje pouze 3 032,61 Kč, ovšem jak vyplývá z výše uvedeného textu, provoz špitálu sv. Markéty se následně opět stabilizoval.⁹¹⁶

Ekonomické spojení těchto institucí se však nelíbilo komisařům špitálu sv. Markéty, a proto se rozhodli po roce 1932 své chovance dále přestěhovat a platby nesprávně směřující z nadačního statku v Kozlově do špitálu sv. Jana úplně zastavit, aby odpovídaly svému

⁹¹¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 618, sig. 44, kart. č. 313a, Bericht über meine Tätigkeit als Stiftungs-Kommissär des Margarethen-Spitals in der Zeit vom Jahre 1927 bis 1938.

⁹¹² Srov. *Strakonice: kapitoly z historie*, Strakonice 2002, s. 175.

⁹¹³ Nadační listina strakonického špitálu sv. Jana se ztratila – za ztracenou byla považována již v roce 1799 a je tedy zřejmé, že špitál již v této době existoval. Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Dopis Správy velkostatku ve Strakonících ze dne 1. března 1928. Špitál sídlil v Nových Strakonících v čísle popisném 133. Ibidem, Dopis Správy velkostatku ve Strakonících ze dne 24. února 1928.

⁹¹⁴ *Strakonice: kapitoly z historie*, Strakonice 2002, s. 175.

⁹¹⁵ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1366, sig. II-A-3, kart. č. 213, Vydání patronátní.

⁹¹⁶ Ibidem, Výkaz jmění Špitálu sv. Markéty, sv. Jana a Mindlenské chalupy ve Strakonících dle stavu k 4. září 1926.

původnímu určení. Z toho důvodu byl pronajat od štábního kapitána Brušáka byt v ulici Radomyšlská ve Strakonících, kde beneficianti nadále žili. Nájem za tento byt dosáhl k roku 1937 výše 1 700 Kč ročně.⁹¹⁷

Mnohasetletá historie špitálu sv. Markéty, podobně jako dějiny špitálu sv. Jana v Opavě, skončila vlivem událostí poloviny 20. století. Na tradici nejstaršího a nejvýznamnějšího strakonického špitálu svým pojmenováním navázal hospic sv. Markéty, který byl ve Strakonících založen 29. října 2018 za podpory římskokatolické církve, města Strakonice i strakonické nemocnice.⁹¹⁸

9.2. Nemocnice, lazarety a ostatní zdravotnická zařízení česko-rakouského velkopřevorství

Řád Maltézských rytířů v českých zemích ve druhé polovině 19. století a v první polovině století následujícího neprovozoval žádnou stálou nemocnici klasického typu. Jelikož se však Řád snažil tradičně pomáhat především při vojenských konfliktech, v případě válečného stavu neváhal na své náklady zřizovat provizorní nemocnice a vojenské lazarety, které byly v provozu po dobu trvání příslušného konfliktu.

9.2.1. Lazaret v Emilienhofu (1866)

Od druhé poloviny 19. století až do první světové války provozovalo velkopřevorství hned několik těchto zdravotních zařízení. První z nich nechal zřídit roku 1866 český velkopřevor František hrabě Khevenhüller-Metsch. Velkopřevor sám byl zasloužilým vojákem v hodnosti polního zbrojmistra a veteránem nejen napoleonských válek, takže důvěrně znal utrpení, kterému byli vojáci vystaveni během vojenských střetů. Proto, když na jaře roku 1866 začal nabírat konflikt mezi Rakouskem a Pruskem čím dál zřetelnějších obrysů, rozhodl se, že se české velkopřevorství bude podílet na péči o raněné vojáky. Již v květnu toho roku svolal kapitulou, na které byl přijat velkopřevorův návrh na zřízení řádové nemocnice, určené pro bojovníky a vydržované z prostředků velkopřevorství.⁹¹⁹ Projevila se

⁹¹⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 618, sig. 44, kart. č. 313a, Bericht über meine Tätigkeit als Stiftungs-Kommissär des Margarethen-Spitals in der Zeit vom Jahre 1927 bis 1938.

⁹¹⁸ Pavla MARADOVÁ, *Hospic sv. Markéty přinese chybějící službu pro lidi na konci cesty*, 2018 [online]. [cit. 24.11.2020]. Jižní Čechy Teď. Dostupný z WWW: <<https://www.jcted.cz/hospic-sv-markety-prinese-chybejici-sluzbu-pro-lidi-na-konci-cesty/>> a Petr ŠKOTKO, *Začal fungovat hospic sv. Markéty*, 2018 [online]. [cit. 24.11.2020]. Strakonický deník. Dostupný z WWW:

<https://strakonicky.denik.cz/zpravy_region/obrazem-zacal-fungovat-hospic-sv-markety-20181029.html>.

⁹¹⁹ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 37–38.

tak prozíravost starého válečníka, protože k přijetí jeho návrhu došlo 15. května 1866, tedy ještě před tím, než vypukla samotná válka.⁹²⁰

Ihned po schválení návrhu byl ustanoven výbor, který měl realizaci projektu na starosti a z pokladny velkopřevorství se pro tyto účely připravilo 20 000 zlatých. Zároveň byli osloveni profesní i neprofesní členové Řádu s výzvou, aby na provoz tohoto lazaretu také přispěli. Sám velkopřevor šel příkladem a z vlastních prostředků daroval 3 000 zlatých, řada rytířů pak jeho výzvy také uposlechla.⁹²¹

Výbor, který měl realizaci projektu na starosti, tvořili kromě velkopřevora Khevenhüllera-Metsche také *bailli anziano* Frā Bedřich hrabě Schönborn-Buchheim,⁹²² receptor Frā František hrabě Kolowrat-Krakovský⁹²³ a komtur v Obytcích Frā Sigismund svobodný pán von Reischach.⁹²⁴ Aktivní byl především hrabě Kolowrat-Krakovský, kterého lze považovat za spoluiniciátora celého projektu.⁹²⁵

Delegace sestávající z výše jmenovaných řádových rytířů se po schválení kapitulou odebrala do Vídně, kde svůj záměr zřídit vojenský lazaret přednesla před císařem Františkem Josefem I., jenž s ním pochopitelně souhlasil. Poté se začalo jednat o místě, kde bude lazaret zřízen. Původní záměr byl zřídit jej co nejbližší předpokládanému bitevnímu poli, ale později převážila myšlenka, že péči o raněné se lze lépe věnovat v klidnějším prostředí, a proto bylo rozhodnuto, že bude tato nemocnice vybudována v blízkosti Vídně. Volba nakonec padla na bývalý lázeňský dům Emilienhof, ležící mezi Klosterneuburgem a Kierlingem nedaleko hlavního města monarchie.⁹²⁶

Tento statek disponoval velkou budovou a také parkem o rozloze přesahující výměru 6 jiter (přibližně 3,5 ha), což přesně vyhovovalo potřebám zamýšlené nemocnice. Na základě výzvy velkopřevora se velmi rychle podařilo dát dohromady potřebné finanční prostředky, za které byly nakoupeny zásoby zdravotnického materiálu, prádla i potravin. Nemocniční

⁹²⁰ J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 256.

⁹²¹ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 38.

⁹²² Narodil se 26. května 1800 a do Řádu byl přijat ještě jako dítě 9. září 1805. K roku 1866 byl komturem v Mailbergu (od 2. května 1843) a jako služebně nejstarší profesní člen českého velkopřevorství byl od 1. května 1848 také držitelem baillivy sv. Josefa v Dožicích. Rangs-Liste (1866).

⁹²³ Narodil se 5. června 1803 a do Řádu byl přijat 2. března 1812. K roku 1866 byl držitelem Kolowratské rodinné komendy (od 10. srpna 1840) a od 1. května 1848 rovněž komendy sv. Jana v Opavě. Rangs-Liste (1866), V roce 1867 byl zvolen českým velkopřevorem.

⁹²⁴ Narodil se 11. ledna 1808 a do Řádu byl přijat 24. ledna 1832. Komturem v Obytcích byl od 1. května 1851. Rangs-Liste (1866); M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 38–39.

⁹²⁵ J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 256.

⁹²⁶ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 39–40.

pokoje byly zařízeny elegantním nábytkem a hrabě Schönborn dokonce nemocnici poskytl menší, avšak dobře vybavenou knihovnu, aby si pacienti mohli četbou krátkou dlouhou chvíli.⁹²⁷

Celá nemocnice, která byla určena pro 14 důstojníků a jejich sluhů a 30 až 40 členů mužstva, byla připravena během šesti týdnů a v provozu zůstala až do poloviny listopadu roku 1866.⁹²⁸ Sloužila tak mimo jiné rakouským vojákům raněným ve známé bitvě u Hradce Králové (3. července 1866). Na transportu vojáků do lazaretu a snad i na jeho samotném fungování se podílel i Dr. Jaromír svobodný pán von Mundy, který se později stal jednou z nejvýraznějších postav charitativních děl nejen Maltéžského řádu v 19. století.⁹²⁹

9.2.2. Nemocnice v Tanturu

Jedním z neznámějších humanitárních počínů českého velkopřevorství je zřízení nemocnice v Tanturu u Jeruzaléma. Jeruzalém byl kolébkou Řádu sv. Jana a možnosti návratu do Svaté země zkoumal již místodržící velmistra Filippo di Colloredo-Mels okolo roku 1857.⁹³⁰

Příležitost pro realizaci projektu se však naskytl až o více než desetiletí později a vedla k tomu událost, kdy se sultán Abdul Asis rozhodl věnovat roku 1869 ruiny údajného původního johanitského špitálu do majetku císaře Wilhelma I. (na základě vyjednávání korunního prince Fridricha), který je poskytl Brandenburské baillivě, jež historicky patřila k Řádu sv. Jana, ovšem přijala protestantství a založila vlastní, protestantský řád.⁹³¹ V listopadu téhož roku navštívil Svatou zemi i rakouský císař František Josef I.⁹³²

Ten, jakožto nejvýznamnější katolický monarcha, nebyl příliš spokojen s postavením katolických dobročinných institucí v Jeruzalémě. Po svém návratu proto císař oslovil českého velkopřevora Františka Kolowrata-Krakowského ručně psaným dopisem z 9. února 1870. V tomto dopise uvedl, že hospice a nemocnice, které provozují katolické instituce ve Svaté zemi, považuje ve srovnání s těmi, které provozují ostatní křesťanské i jiné organizace, za zcela nedostatečné. Velmi jej také zasáhlo, že krátce předtím, než do Svaté

⁹²⁷ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 40.

⁹²⁸ Ibidem; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 256; M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltéžských rytířů v dějinách*, s. 109.

⁹²⁹ J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 256.

⁹³⁰ B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 176.

⁹³¹ Srov. *Wochenblatt der Johanniter-Ordens-Balley Brandenburg. Dreizigster Jahrgang 1889, Nr. 1 bis 52*, Berlin 1889, s. 143–145 (příspěvek Thankmara Freiherr von Münchhausen nazvaný *Von der Wiege unseres Ordens*, s. 143–146). (Dále jen „*Wochenblatt der Johanniter-Ordens-Balley Brandenburg*“).

⁹³² Rudolf AGSTNER, *Österreichs Vertretungsbehörden in Palästina und Israel*, Wien 1999, s. 30.

země přijel, převzal pruský korunní princ (protestnat!) ruiny nejstaršího sídla johanitů, nacházející se v blízkosti Božího hrobu, a poskytl je protestantské větvi Řádu. Naopak aktivity původního, katolického Řádu (který v této době existoval v podstatě jen díky podpoře ze strany habsburské monarchie, pozn. autora) byly zcela marginální. Proto ve svém dopise adresovaném velkopřevorovi císař uvedl, že Řád může počítat s jeho plnou podporou případného humanitárního díla ve Svaté zemi.⁹³³

Tato podpora přišla ve vhodnou chvíli, neboť Řád již předtím aktivně připravoval projekt obnovení charitativní činnosti v místech svého původu. Nešlo přitom jen o možnost vybudování špitálu, ale uvažovalo se rovnou o možnosti přenést do Jeruzaléma hlavní řádové sídlo. Vzhledem k tomu, že po ztrátě Malty byla celosvětová situace Řádu stále značně neutěšená, projektu realizovaném ve Svaté zemi se přikládala velká důležitost, neboť připomínal Řádu jeho slavnou historii a legitimitu řádové existence, což byla vzpruha po desetiletích strádání nadmíru užitečná.⁹³⁴

Klíčovou roli v tomto ohledu hrál Bernhard hrabě Caboga von Cerva (1832–1882), absolvent Vídeňské inženýrské akademie, později voják a vysoký důstojník a konečně rakouský a rakousko-uherský diplomat, od roku 1867 pak generální konzul v Jeruzalémě.⁹³⁵

Hrabě Caboga byl čestný a devoční rytíř českého velkopřevorství Maltézského řádu. O jeho urozenosti, dostačující pro přijetí do této řádové hodnosti, nemohl být pochyb. Údajně napočítal na 256 šlechtických předků a rodokmen jeho rodiny se odvozoval od legendárního thébského krále Kadmose. Na druhou stranu se však „*hraběcí jmění* (rodiny Caboga) *během tohoto dlouhého období zcela rozplynulo*“.⁹³⁶ Tento nedostatek však nahrazoval hrabě svými hlubokými znalostmi v oblasti řádové historie, v čemž platil za uznávanou autoritu.⁹³⁷

Vzhledem ke své přítomnosti v Jeruzalémě se za podpory Řádu snažil připravovat půdu pro realizaci místního řádového díla. Původní plány z roku 1869 na obnovení řádového špitálu v Jeruzalémě narazily na nečekané komplikace, související s odporem ostatních náboženských skupin, stavicím se proti návratu „*křížáků*“.⁹³⁸ Diplomát hrabě Caboga proto

⁹³³ B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 177–178.

⁹³⁴ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 19–20.

⁹³⁵ B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 178.

⁹³⁶ *Wochenblatt der Johanniter-Ordens-Balley Brandenburg*, s. 145.

⁹³⁷ *Ibidem*.

⁹³⁸ Srov. Mordechai ELIAV, Barbara HAIDER, *Österreich und das Heilige Land: ausgewählte Konsulatsdokumente aus Jerusalem 1849–1917*, Wien 2000, s. 242.

jednání přerušil v naději, že se situace uklidní a on bude moci zase začít vyjednávat o darování nebo zakoupení příslušných nemovitostí.

Nicméně za této situace vstoupil do hry protestantský řád, a dokonce se zdá, že Prusové v jednání se sultánem Abdulem Asisem a především s velkovezírem Mehmedem Eminem Ali Pašou o získání původního jeruzalémského špitálu Rakousko-Uhersko záměrně obešli. Velkovezír Ali Paša měl říct sultánovi: „*Co je nám po těch starých troskách? Je pravda, že je chtějí Rakušané, ale ti by se mohli spokojit i s něčím jiným.*“⁹³⁹ A tak se dostal původní špitál do rukou Prusům, zatímco nic netušící hrabě Caboga v Jeruzalémě vyčkával na vhodný okamžik, kdy bude moci se zástupci Osmanské říše o špitálu opět jednat.⁹⁴⁰

Tento úvodní neúspěch však Řádu zároveň rozvázal ruce – když už bylo zřejmé, že své původní sídlo nezíská, mohl se zaměřit na jiné vhodné nemovitosti. Nakonec bylo zvoleno kompromisní řešení a hrabě Caboga zakoupil za 32 206 piastrů přibližně 14,5 hektarů velkou náhorní rovinu na kopci Tantur (též „Jakubova věž“), ležícím poblíž Jeruzaléma na cestě do Betléma.⁹⁴¹ Po zakoupení těchto pozemků 4. června 1869 si hrabě Caboga vítězoslavně zapsal, že „*po 600 letech je Řád zpět ve své zemi*“.⁹⁴²

Nebyla to však úplně pravda. Jelikož Osmanská říše neuznávala především z historických důvodů Maltézský řád, nemohla být tato instituce zapsána jako vlastník pozemků, jímž zůstal hrabě Caboga, a to až do 4. března 1876. Rakouského ministra zahraniční Gyulaye hraběte Andrassyho stálo velké úsilí, aby této změny u sultána docílil.⁹⁴³

Každopádně, když na počátku roku 1870 vyzýval císař českého velkopřevora, aby byly rozšířeny katolické humanitární aktivity ve Svaté zemi a přislíbil mu v tomto ohledu svou podporu, byl již projekt stavby řádového hospicu (od přenesení hlavního sídla Řádu do Jeruzaléma bylo již upuštěno) ve fázi realizace. Nicméně císařská podpora mu dodala nový impuls a náležitý lesk.

Vedle hraběte Cabogy byl realizací tohoto projektu pověřen rozhodnutím kapituly ze dne 24. února 1870 také schopný a ambiciózní řádový rytíř Othenio Lichnowský.⁹⁴⁴ Možná

⁹³⁹ *Wochenblatt der Johanniter-Ordens-Balley Brandenburg*, s. 146.

⁹⁴⁰ *Ibidem*.

⁹⁴¹ Marian WRBA, *Austrian Presence in the Holy Land in the 19th and Early 20th Century: Proceedings of the Symposium in the Austrian Hospice in Jerusalem on March 1-2, 1995*, Jerusalem 1996, s. 107. Kupní cena 32 206 piastrů měla odpovídat 15 000 zlatým, které na nákup poskytl sám císař. Srov. *Wochenblatt der Johanniter-Ordens-Balley Brandenburg*, s. 146.

⁹⁴² B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 179.

⁹⁴³ *Ibidem*.

⁹⁴⁴ A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 244.

právě zde nastala jeho cesta, kterou započal již 20. května 1853 poté, co vstoupil do Maltézského řádu jako novic, nabírat směr, který Othenia Lichnowského přivedl mezi nejvýznamnější členy českého velkopřevorství všech dob.⁹⁴⁵ Intenzivní zapojení komtura Lichnowského do stavby hospicu v Tanturu dokládá například korespondence s velkopřevorem Kolowratem-Krakowským, uložená v jeho pozůstalosti.⁹⁴⁶

O císařském patronátu projektu řádového hospice ve Svaté zemi informovaly dne 21. února 1873 Wiener Zeitung.⁹⁴⁷ Základní kámen byl položen 8. září 1874.⁹⁴⁸ Český velkopřevor František Kolowrat-Krakowský, který se, spolu s dalšími, o vybudování této nemocnice výrazně zasloužil, se tohoto data nedožil. Zemřel krátce předtím, 15. června 1874 a na jeho místo byl zvolen právě komtur Othenio Lichnowský. Již dříve však byl za zásluhy o přípravu nemocnice v Tanturu udělen císařem velkopřevoru Kolowrat-Krakowskému Řád železné koruny v nejvyšší, první třídě.⁹⁴⁹ Později byl za svůj přínos oceněn také Othenio Lichnowský, kterému napsal císař za jeho mimořádné nasazení při zajištění vybudování nemocnice v Tanturu osobní poděkování.⁹⁵⁰

Projekt se však od svého počátku potýkal s nedostatkem financí. V polovině sedmdesátých let stále ještě zdaleka nebyl ve stavu, aby mohl řádně fungovat. Na poměrně velkorysou stavbu a provoz sice přispělo jak Magisterium, tak sám císař František Josef I., ovšem tyto prostředky stále nebyly dostačující. Proto se hrabě Caboga, který byl hlavní osobou tohoto projektu, obrátil s žádostí o finanční podporu na řádové rytíře, kterým napsal, že se od nich v dnešní době „*neočekává, že obětují svou krev, ale alespoň trochu ze svých peněz!*“⁹⁵¹

⁹⁴⁵ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 182.

⁹⁴⁶ Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318, Dokument „Papiere welche auf dem Kampf...“. Jedná se o řadu dokumentů uložených v zapečetěné obálce, která měla být otevřena až po smrti velkopřevora („*Nach meinem Tode erst zu eröffnen – FürstGrossprior Lichnowsky*“.) Tato obálka obsahuje četnou korespondenci s velkopřevorem Kolowratem-Krakowským týkající se mimo jiné také otázek financování výstavby hospicu v Tanturu. Většina datovaných dokumentů pochází z roku 1871.

⁹⁴⁷ Wiener Zeitung, 21. Februar 1873, Nr. 44, s. 1 – Nichtamtlicher Teil. Oesterreich. Wien, 20. Februar.

⁹⁴⁸ Engelbert DEUSCH, *Das k.(u.)k. Kultusprotektorat im albanischen Siedlungsgebiet: in seinem kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Umfeld*, Wien 2009, s. 46 (pozn. 91).

⁹⁴⁹ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 181.

⁹⁵⁰ J. von MUNDY, *General-Bericht über die Evacuationen von Kranken und Verwundeten der K.K. Armee während der Occupation Bosnien und Herzegowina 1878*, s. 14. K podílu Frã Othenia Lichnowského viz též J. ŽUPANIČ, M. FIALA, F. STELLNER, *Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české*, s. 143 a Félix de SALLES, *Annales de L'Ordre de Malte ou des Hospitaliers de Saint-Jean-De-Jérusalem Chevaliers de Rhodes et de Malte depuis son origine jusqu'à nos jours, du Grand-Prieuré de Bohême-Autriche et du Service de Santé Volontaire*, Vídeň 1889, s. 225.

⁹⁵¹ B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 179.

Jedním ze způsobů, kterými se velkopřevorství snažilo své členy motivovat k příspěvku na výstavbu a provoz nemocnice, bylo zavedení takzvané *Jeruzalémské distinkce*. Jednalo se o ozdobné doplnění řádové dekorace, na které získali členové velkopřevorství právo v případě, že na hospic přispěli alespoň 500 zlatých.⁹⁵²

Díky tomu, stejně jako díky mimořádnému daru císaře ve výši 50 000 franků, se nakonec stavbu nemocnice, obsahující zpočátku šest stálých lůžek, podařilo 19. listopadu 1876 dokončit.⁹⁵³ Na Velikonoce roku 1877 pak byla slavnostně posvěcena jeruzalémským patriarchou. Celé financování jejího provozu převzalo české velkopřevorství.⁹⁵⁴

Samotná nemocnice vznikla kompletní přestavbou starého a pobořeného kamenného sídla do objektu novogotické podoby, připomínajícího středověký hrad, který měl šest místností v přízemí a pět pohodlnějších a vyšších pokojů v prvním patře. Severní i jižní část byly později zvýšeny o další podlaží, přičemž přinejmenším v jedné z těchto „věží“ byl vybudován byt, který sice disponoval krásným výhledem (mimo jiné na Mrtvé moře), ale dle dobových záznamů byl neprakticky zařízený a při přecházení z jedné místnosti do druhé se muselo chodit po schodech. Později, roku 1895, byla u nemocnice vystavěna také 13 metrů vysoká věž se zvonem a hodinami, které darovali maltézští rytíři z Vestfálska.⁹⁵⁵

O fungování nemocnice se staral Špitální řád milosrdných bratří.⁹⁵⁶ Nicméně jejím ředitelem zůstal až do své smrti v lednu 1882 hrabě Caboga.⁹⁵⁷ Po jeho smrti byla nemocnice na nějaký čas uzavřena, ale již v dubnu téhož roku byla s milosrdnými bratry uzavřena nová smlouva o jejím provozování, které tak pokračovalo i v následujících letech.⁹⁵⁸

Lékařské ošetření probíhalo na náklady Maltéžského řádu, respektive jeho českého velkopřevorství. Ve nemocnici byli přijímáni v souladu s řádovým posláním nemocní a

⁹⁵² J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 260; Kolektiv autorů, *Pod císařským praporem: Historie habsburské armády 1526–1918*, Praha 2004, s. 467.

⁹⁵³ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltéžských rytířů v dějinách*, s. 113.

⁹⁵⁴ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 20. Podle Jiřího Pořízky k tomu došlo 19. listopadu 1876, Brigit Strimitzer uvádí Velikonoce 1877 (srov. B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 179), což podporují i další zdroje (srov. např. E. DEUSCH, *Das k.(u.)k. Kultusprotektorat im albanischen Siedlungsgebiet: in seinem kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Umfeld*, s. 46).

⁹⁵⁵ B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 180–181.

⁹⁵⁶ Hanna KILDANI, *Modern Christianity in the Holy Land: Development of the Structure of Churches and the Growth of Christian Institutions in Jordan and Palestine*, Bloomington 2010, s. 409 a B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 180.

⁹⁵⁷ Po své smrti byl pohřben ve svém milovaném Tanturu pod vstupní věží. Srov. R. AGSTNER, *Österreichs Vertretungsbehörden in Palästina und Israel*, s. 31.

⁹⁵⁸ B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 180.

potřební bez ohledu na svůj společenský status či náboženské vyznání.⁹⁵⁹ V nemocniční budově žil (kromě pacientů) její ředitel, jeden duchovní a lékař, který čtyři dny v týdnu zdarma poskytoval všem příchozím ošetření, či jim vydával léky z nemocniční lékárny.⁹⁶⁰ Z počátku zde bylo šest stálých lůžek, po roce 1894 se jich uvádí devět.⁹⁶¹ Daleko důležitější byl však rozsah ambulantní pomoci. Nemocnice v Tanturu se již v roce svého otevření (1877) postarala přibližně o 4 000 lidí.⁹⁶² Například v roce 1897 pak poskytla ošetření 12 097 pacientům.⁹⁶³

Česko-rakouské velkopřevorství financovalo provoz nemocnice v Tanturu až do roku 1914.⁹⁶⁴ Řád Maltézských rytířů pak pokračoval v jejím provozu až do roku 1939.⁹⁶⁵ Později zakoupil pozemky od Řádu Vatikán a dnes se v Tanturu nachází Ekumenický institut.

9.2.3. Nemocnice v Sofii (1912)

Na podzim roku 1912 se rozhodl kníže-velkopřevor František Josef hrabě Hardegg zřídit nemocnici v bulharské Sofii, a to v reakci na první balkánskou válku, která vypukla 8. října 1912.⁹⁶⁶ Výprava, kterou organizovali především vrchní lékař česko-rakouského velkopřevorství Dr. Gustav Jurié von Lavandal, kancléř Dr. Ludwig Schmidt a ředitel nemocnice Dr. Wolfgang Denk, vyrazila z Vídně 24. října a již 28. října přijala v nemocnici první transport, který přivezl 250 raněných vojáků.⁹⁶⁷

Nemocnice zřízená velkopřevorstvím byla umístěna v budově školy. Ta kromě prostor vyhrazených pro maltézské rytíře obsahovala také další zdravotnická zařízení. Mise česko-rakouského velkopřevorství zabrala druhé podlaží tohoto objektu, kde zřídila 384 lůžek, což odpovídalo necelé čtvrtině celkové kapacity tohoto improvizovaného zdravotnického zařízení, které bylo schopno pojmout až 1 500 pacientů. Kromě lůžek pro

⁹⁵⁹ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 181.

⁹⁶⁰ A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 244.

⁹⁶¹ Max HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen der Katholischen Kirche*, 2. svazek, Paderborn 1907, s. 251.

⁹⁶² J. von MUNDY, *General-Bericht über die Evacuationen von Kranken und Verwundeten der K.K. Armee während der Occupation Bosnien und Herzegowina 1878*, s. 14.

⁹⁶³ B. STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende*, s. 182.

⁹⁶⁴ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 20.

⁹⁶⁵ L. CALL, G. GATSCHER-RIEDL, *Weißes Kreuz auf rotem Grund*, s. 241.

⁹⁶⁶ Pro podrobnější informace o nemocnici v bulharské Sofii viz M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 73–79.

⁹⁶⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die vom Grosspriorate von Böhmen und Österreich des souveränen Malteser-Ritter-Orden anlässlich des Balkankrieges nach Sofia entsendete äztliche Mission.

raněné vojáky byl v části spravované maltézskými rytíři zřízen také operační sál. Většinu vybavení si rytíři přivezli s sebou, zbytek se snažili obstarat na místě, a to i s pomocí rakousko-uherského vyslance hraběte Tarnowského.⁹⁶⁸

V duchu řádových pravidel byla tato nemocnice otevřena všem, bez ohledu na národnost či náboženské vyznání. To překvapovalo především raněné osmanské vojáky, kteří se do nemocnice dostali jako zajatci a dokonce zjistili, že jsou v některých případech opečováváni ženami (takzvanými „samaritánkami“), které Řád zaměstnával jako ošetřovatelky. Nakonec se však podařilo nedůvěru Turků překonat.⁹⁶⁹

Pacienti ošetřovaní v této nemocnici byli v naprosté většině vojáci, kteří utrpěli zranění v boji. Jednalo se často o zranění způsobené výbuchem granátu a šrapnely dělostřeleckých střel nebo o různá střelná poranění, z nichž mnohá si přivodili nezkušení vojáci sami. Celkem bylo v nemocnici ošetřeno 1 186 pacientů, z nichž 198 muselo být operováno a 13 svým zraněním podlehl. Problémem bylo, že se značná část pacientů kromě samotného zranění potýkala také s infekcí, což pochopitelně jejich zdravotní stav i následnou léčbu velmi komplikovalo.⁹⁷⁰

Provoz řádové nemocnice v Bulharské Sofii byl (dočasně) ukončen 30. ledna 1913. Služby, které řádová nemocnice poskytla raněným vojákům, ocenil i bulharský car Ferdinand I. a jeho žena Eleonora (rozená princezna von Reuß zu Köstritz), kteří členy řádové mise vyznamenali a jejího ředitele Dr. Denka pozvali na soukromou audienci.⁹⁷¹

9.2.4. Nemocniční zařízení v zázemí, provozované velkopřevorstvím pro Čechy a Rakousko během první světové války

Většina autorů věnuje při popisu humanitární činnosti Maltézského řádu při první světové válce zaslouženou pozornost především provozování sanitních vlaků, které dosáhly během války zcela impozantních úspěchů. Poněkud stranou zájmu pak stojí další humanitární aktivity, které velkopřevorství pro Čechy a Rakousko během války organizovalo a zajistilo jejich financování.

Přitom v průběhu první světové války provozovalo či financovalo hned několik významnějších nemocnic. První z nich byla původně zřízena 17. srpna 1914 na zámku

⁹⁶⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die vom Grosspriorate von Böhmen und Österreich des souveränen Malteser-Ritter-Orden anlässlich des Balkankrieges nach Sofia entsendete äztliche Mission.

⁹⁶⁹ Ibidem.

⁹⁷⁰ Ibidem.

⁹⁷¹ Ibidem.

Pötzleinsdorf ve Vídni jako *Offiziers-Reserve-Spital in Wien XIX* a fungovala až do 15. června následujícího roku. Během této doby v ní bylo ošetřeno 395 vojáků.⁹⁷² Poté se nemocnice přesunula na novou adresu Peter-Jordan-Straße 70, ležící ve stejném vídeňském okrsku, kde její provoz, zahájený 17. srpna 1915 za přítomnosti následníka trůnu arcivévody Karla Rakouského, pokračoval až do konce války. Tato nemocnice byla vybavena 60 lůžky, z nichž 14 bylo určeno pro důstojníky a zbývajících 46 pro řadové vojáky. Jen za řadový rok od počátku května 1917 do konce dubna následujícího roku touto nemocnicí, která byla pod vedením prof. Dr. Prigla, prošlo 55 důstojníků a 300 řadových vojáků a bylo zde vykonáno 85 velkých a 43 lehčích operačních zákroků. Kromě toho nemocniční lékař ošetřil ještě 32 důstojníků a 448 vojáků, kteří však nebyli v nemocnici hospitalizováni.⁹⁷³ Celkem bylo v nemocnici od jejího zřízení do roku 1919 ošetřováno na 1 079 osob, bylo vykázáno 69 436 stravovacích dní a provedeno 497 chirurgických zákroků.⁹⁷⁴

Další nemocnice byla zřízena v Bílině v severních Čechách, a kromě ní byla také 24. listopadu 1915 obnovena nemocnice v bulharské Sofii, která se necelé tři roky předtím mimořádně osvědčila během první balkánské války. Tuto nemocnici v roce 1916 postihlo silné zemětřesení, které jak samotnou budovu nemocnice, tak okolo stojící objekty značně poškodilo. Některé pokoje pak musely být vyklizeny, nicméně, aby nedošlo ke snížení kapacity nemocnice, bylo rozhodnuto, že lůžka pro pacienty budou umístěna na chodbách, které byly k tomuto účelu adaptovány.⁹⁷⁵

Podobně jako během první balkánské války, i nyní se Řádu dostalo uznání a poděkování od bulharského cara, který chtěl, aby Řád v Bulharsku vydržel co možná nejdéle. Komturovi Frā Jindřichovi Karlu hraběti Thun-Hohensteinovi doslova řekl: „*Prosím, informujte Jeho Jasnost nejdůstojnějšího pana knížete-velkopřevora, že počítám s tím, že Řád bude pokračovat ve své požehnané péči v Bulharsku až do konce války a pokud možno i po ní. Maltézský řád nesmí opustit zemi, s tím počítám a udělám vše pro to, aby zde*

⁹⁷² P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 225.

⁹⁷³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, II. Reservespital Wien XIX. Reter Jordanstrasse 70 a P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 213.

⁹⁷⁴ Ibidem.

⁹⁷⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, VI. Sanitätsmission für Bulgarien.

*mohl existovat.*⁹⁷⁶ Tato, jakožto i další opětovné prosby cara způsobily, že kníže-velkopřevor upustil od svého původního záměru, podle kterého chtěl již okolo konce roku 1917 nemocnici v Sofii zavřít. O tom, že řádová nemocnice byla v Bulharsku skutečně přínosná, svědčí počty pacientů, kteří tímto zdravotnickým zařízením prošly. Jen za řádový rok 1917/1918 to bylo na 1 159 raněných a nemocných, z nichž 562 muselo být v nemocnici operováno.⁹⁷⁷ Význam nemocnice však ještě nadále stoupal. Jestliže k 30. dubnu 1918 vykazala celkem 3 395 ošetřených pacientů, ke stejnému datu následujícího roku vzrostl jejich počet již na 9 790. Kromě toho bylo v nemocnici vykonáno na 9 897 operací, z nichž převážná většina, konkrétně 8 082, byla dentálního charakteru.⁹⁷⁸

Vedle těchto nemocnic velkopřevorství zřídilo ještě značné množství špitálů a ozdravoven pro rekonvalescenty v zázemí. Některé z nich fungovaly prakticky po celou dobu války, a to rekonvalescenční domy Faniteum, v Hohe Warte (ve Vídni), dále v rakouském Mostě nad Litavou (zámek Prugg) či v českém Pohledu u Havlíčkova Brodu (Frauenthal).

I v těchto zdravotnických zařízeních, ačkoliv k tomu nebyla primárně určena, probíhaly chirurgické zákroky a operace. Například v rekonvalescenčním domě v Hohe Warte ve Vídni bylo jen za řádový rok 1917/1918 ošetřeno 205 pacientů, z nichž 127 vyžadovalo chirurgický zákrok a 78 ošetření z oblasti vnitřního lékařství.⁹⁷⁹ Souhrnné informace o provozu těchto zdravotnických zařízení a s nimi spojených nákladech (od jejich zřízení do konce dubna 1918) obsahuje tabulka 10:

⁹⁷⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, VI. Sanitätsmission für Bulgarien.

⁹⁷⁷ Ibidem.

⁹⁷⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 47, sig. 38/1-11, kart. č. 17, Dobrovolná sanitní služba mezinárodního suverénního řádu maltézských rytířů velkopřevorství pro Čechy. Výkon od počátku války až do dne 30. dubna 1919.

⁹⁷⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, VI. Gesundheitsheim Hohe Warte.

Tabulka 10: Zdravotnická zařízení v zázemí – údaje k 30. dubnu 1918

Zdravotnické zařízení	Počet ošetřených	Náklady (Korun)	Poznámka
Důstojnická nemocnice v Pötzleinsdorfu	395	158 678,87	Zrušena 15. června 1915
Nemocnice ve Vídni XIX. – Peter Jordanstrasse 70	933	488 378,19	Otevřena 17. srpna 1915
Nemocnice v Sofii	3 395	120 151,28	Otevřena 24. listopadu 1915
Nemocnice v Bílině	306	218 721,13	-
Rekonvalescenční dům Hohe Warte	544	107 523,81	Otevřena 17. srpna 1915
Rekonvalescenční dům na zámku Prugg	556	127 275,87	-
Rekonvalescenční dům na zámku Frauenthal	201	115 880,24	Otevřen každoročně od 15. května do 31. října
Rekonvalescenční dům Faniteum	340	129 437,08	V provozu: 14. září 1914 až 1. října 1915; 1. července až 16. listopadu 1916; 5. června až 28. října 1917.
Celkem	6 670	1 466 046,47	-

Zdroj: Martin POLA, Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty (rigorózní práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy), Praha 2017, s. 83–84.

Kromě výše uvedených a dlouhodobě fungujících nemocnic a rekonvalescenčních domů byla zřízena také zdravotnická zařízení, která fungovala dočasně. Tato zařízení byla financována jednak ze zdrojů česko-rakouského velkopřevorství, do značné míry se ale na jejich provozu také podíleli jednotliví řádoví rytíři a řádové dámy, především z kategorie

čestných a devočních rytířů.⁹⁸⁰ To platí například pro zdravotní zařízení zřízená na zámku markraběcí rodiny Pallavicini v Jemnici či na zámku Vrchotovy Janovice, který patřil známé baronce Sidonii Nádherné z Borutína. Dočasné ozdravovny vznikaly také na velkopřevorských rezidencích v Horní Libchavě a ve Strakonících, dále na rakouské řádové komendě v Mailbergu, na zámku v Jeutendorfu (dnešní Maria Jeutendorf) a na štýrském zámku Kornberg. Kromě toho ještě údajně existovalo na začátku války několik dalších krátkodobě provozovaných špitálů, které však nebyly nahlášeny vojenským úřadům.⁹⁸¹

Podle údajů k 30. dubnu 1919 bylo v těchto nemocnicích a rekonvalescenčních domech zřizovaných velkopřevorstvím pro Čechy a Rakousko od počátku války až do tohoto data léčeno celkem 4 449 raněných a nemocných a bylo zde vykonáno 707 operací.⁹⁸²

9.2.5. Polní nemocnice provozované velkopřevorstvím pro Čechy a Rakousko během první světové války

Jakkoliv zdravotní zařízení v zázemí poskytovala cenné zdravotní služby, pro přežití vojáků měly větší význam polní nemocnice, které česko-rakouské velkopřevorství provozovalo prostřednictvím takzvaných „chirurgických skupin“. Těch velkopřevorství během války zřídilo od roku 1915 do konce války celkem pět (respektive šest). Ranění vojáci byli do polních nemocnic dopravováni automobily, které velkopřevorství přidělilo jednotlivým chirurgickým skupinám. Ačkoliv se jednalo o zdravotnické akce, přesto byli pracovníci těchto skupin – především při snaze o transport raněných – vystaveni velkému nebezpečí. Aby minimalizovaly riziko, jezdily sanitní automobily pro raněné vojáky na frontu většinou v noci a s vypnutým osvětlením, což přispívalo k jejich utajení. Přesto se mnohokrát stalo, že se tyto automobily dostaly pod nepřátelskou palbu.⁹⁸³

Chirurgická skupina I byla zřízena 24. června 1915, disponovala třemi sanitními vozy a její vybavení pocházelo částečně z materiálu původně určeného pro sanitní vlak G.⁹⁸⁴ Tato první chirurgická skupina zpočátku působila na jihozápadní frontě, později se krátce

⁹⁸⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, IV. Provinz-Spitäler und Rekonvaleszentenheime.

⁹⁸¹ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 213.

⁹⁸² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 47, sig. 38/1-11, kart. č. 17, Dobrovolná sanitní služba mezinárodního suverénního řádu maltézských rytířů velkopřevorství pro Čechy. Výkon od počátku války až do dne 30. dubna 1919.

⁹⁸³ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 219.

⁹⁸⁴ *Ibidem*, s. 219 a 224.

přesunula na severovýchodní frontu, ale v roce 1918 již byla zpět v jižním Tyrolsku (konkrétně v lokalitě zvané „Malga Belem“ v oblasti Tridentsko-Horní Adiže).⁹⁸⁵ V té době plnil funkci vrchního lékaře první chirurgické skupiny Dr. Adolf Winkelbauer a jako zdravotní sestra zde působila také Edina hraběnka Clam-Gallas. Později, 6. dubna 1921, se hraběnka Clam-Gallas v rakouském Goldegg im Pongau za tohoto lékaře provdala. Více než 500 dopisů, které poslala rodině a přátelům a množství fotografií, které během zdravotní mise pořídila, přibližují jak neutěšené válečné poměry, tak také modernost této řádové polní nemocnice.⁹⁸⁶

Chirurgická skupina II byla zřízena 27. června 1915, disponovala třemi sanitními vozy a původně byla vyslána do oblasti Lavarone v jižním Tyrolsku, později se však přesunula do Haliče. Zde sídlila především v Dolyně, v případě potřeby se však přemísťovala také do dalších lokalit, například do Kolomyje. Poté, co byl uzavřen Brestlitevský mír, se tato chirurgická skupina pod vedení Dr. von Walzela na základě rozhodnutí knížete-velkopřevora přesunula zpět do jižního Tyrolska.⁹⁸⁷

Náklady na vydržování I. a II. chirurgické skupiny od 1. ledna 1917 převzal od česko-rakouského velkopřevorství justiční rytíř Rudolf princ Esterházy. Velkopřevorství obě tyto skupiny stály 64 588,22 Korun, přičemž chirurgická skupina I byla financována částkou 31 699,88 Korun a chirurgická skupina II potřebovala na svůj provoz celkem 29 888,34 Korun.⁹⁸⁸

Označení *Chirurgická skupina III* nesly hned dvě skupiny, z nichž starší vznikla 19. září 1915 a operovala v severní Itálii, kde byla užitečná především během série bitev na Soči. Tato skupina, vybavená také zdravotními psy, byla rozpuštěna 11. března 1917.⁹⁸⁹ „Nová“ skupina III byla založena 15. října 1915 a disponovala 4 automobily.⁹⁹⁰ Také ona

⁹⁸⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, V. Chirurgengruppen.

⁹⁸⁶ Dopisy byly roku 2015 zásluhou její vnučky Christine Kelly Winkelbauer publikovány. Srov. Fernando LARCHER, *Lettere dal fronte 1915-1918. Edina CLAM Gallas «Frieda» scrive alla famiglia dagli ospedali dell'ordine di Malta di Folgaria e Lavarone*, Monza 2015.

⁹⁸⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, V. Chirurgengruppen; Brouček, 224; M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 84.

⁹⁸⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, V. Chirurgengruppen.

⁹⁸⁹ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 219 a 224.

⁹⁹⁰ *Ibidem*, s. 226.

operovala na jižní frontě: od 1. května 1917 do 8. listopadu téhož roku sídlila pod vedením Dr. Demmera v Dutovlji ve Slovinsku, poté se v rozmezí od 8. listopadu do 10. prosince přesunula do severoitalské Villy Vincentiny. Následující měsíc se nacházela v záloze a 15. ledna 1918 byla připojena k záložní nemocnici Záhřeb 2 v Terstu.⁹⁹¹

Rovněž *Chirurgická skupina IV*, zřízená 2. ledna 1916, působila na pomezí Slovinska a severní Itálie.⁹⁹² Postupně sídlila například ve slovinských Kosovelje a Idriji, od 16. listopadu 1917 pak operovala pod vedením Dr. Zoepneka v severní Itálii, konkrétně v Udine a okolí.⁹⁹³

Konečně *Chirurgická skupina V*⁹⁹⁴ se 6. prosince 1917, poté, co se podařilo stabilizovat situaci na Piavě, oddělila od skupiny III a pod vedením Dr. Steindla se přesunula z Villy Vincentiny do Latisany. Odtud pak nejprve do Portogruara a konečně 18. prosince 1917 do San Stina di Livenza. Tuto skupinu, která sestávala ze čtyř lékařů, sedmi zdravotních sester, pomocného personálu a tří automobilů, postihly krátce před pádem fronty v roce 1918 letecké útoky.⁹⁹⁵

Obdobně jako chirurgické skupiny I a II, také skupiny III–V nebyly financovány přímo česko-rakouským velkopřevorstvím, ale prostředky na jejich provoz poskytla čestná a devoční dáma Maltéžského řádu Marie Therese princezna von Thurn-Taxis, rozená infantka z portugalské královské dynastie Braganza.⁹⁹⁶ Konečně v roce 1918, s přesunem rakousko-uherských vojsk na západ, vyslalo velkopřevorství také chirurgickou skupinu do oblasti francouzského Sedanu.⁹⁹⁷

⁹⁹¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, V. Chirurgengruppen a P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 224.

⁹⁹² Ibidem, s. 226.

⁹⁹³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, V. Chirurgengruppen.

⁹⁹⁴ Tato skupina je nakdy označována jako „nová“ chirurgická skupin IV – srov. P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 226, ve skutečnosti ale vznikla ze skupiny III, alokované v Terstu – srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, V. Chirurgengruppen.

⁹⁹⁵ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 224.

⁹⁹⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, V. Chirurgengruppen.

⁹⁹⁷ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 222.

Tabulka 11: Chirurgické skupiny – údaje k 30. dubnu 1918

Název	Počet ošetřených raněných a nemocných	Náklady (Korun)		Poznámka
		Velkopřevorství	Sponzor	
Chirurgická skupina I.	2 344	31 699,88	25 009,98	Sestavena 24. června 1915
Chirurgická skupina II.	7 075	29 888,34	40 240,10	Sestavena 27. června 1915
Chirurgická skupina III. stará	1 102	0	223 319,37	Sestavena 15. září 1915, zrušena 11. března 1917
Chirurgická skupina III. nová	2 193			Sestavena 15. října 1915
Chirurgická skupina IV.	3 304			Sestavena 2. ledna 1916
Chirurgická skupina V.	1 936			Sestavena v prosinci 1917
Celkem	17 954			61 588,22

Zdroj: Martin POLA, Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty (rigorózní práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy), Praha 2017, s. 83–84 a Peter BROUCEK, Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges. In: Christian STEEB, Birgit STRIMITZER (Eds.), Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich, Graz 1999, s. 207–229, s. 226.

Financování zřizování i provozu zdravotnických zařízení v zázemí a polních nemocnic (respektive chirurgických skupin) probíhalo částečně z prostředků česko-rakouského velkopřevorství, do značné míry však z darů a soukromých sbírek jeho členů. Do 30. dubna 1918 se tímto způsobem podařilo vybrat částku ve výši 605 697,80 Korun.⁹⁹⁸ Kromě toho někteří členové Řádu přímo přispívali na konkrétní provoz jednotlivých institucí:

Tabulka 12: Individuální sponzoři zdravotnických zařízení

Sponzor	Celková výše daru k 30. dubnu 1918 (Korun)	Sponzorovaná instituce
Čestný bailli Zdenko kníže Lobkowitz	218 721,13	Nemocnice v Bělině
Čestné dámy Edina kněžna Khevenhüller a Klotilde hraběnka Festetics	115 880, 24	Rekonvalescenční dům na zámku v Pohledu
Fond čestné dámy Marie Therese princezny Thurn-Taxis- Bragança	223 319,37	Chirurgické skupiny III–V
Justiční rytíř Rudolf princ Esterházy	65 250,08	Chirurgické skupiny I–II
Čestný rytíř Otto hrabě Harrach a jeho manželka, čestná dáma Karoline	127 275,87	Rekonvalescenční dům na zámku Prugg
Čestný rytíř Karel hrabě Lanckoronski s manželkou čestnou dámou Margarethe	129 437,08	Rekonvalescenční dům Faniteum
Celkem	764 003,53	-

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, Zur Disposition Srov. Durchlaucht des hochwürdigsten Fürst-Grosspriors.

⁹⁹⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, Zur Disposition Srov. Durchlaucht des hochwürdigsten Fürst-Grosspriors.

Rozsah zdravotní pomoci, kterou velkopřevorství pro Čechy a Rakousko, spolu se svými členy, poskytlo během první světové války, je sám o sobě úctyhodný. Nejslavnějším počinem, který velkopřevorství během války realizovalo, však nebylo zřizování zdravotnických zařízení na frontě a v zázemí, ale provozování sanitních vlaků, které za první světové války urazily během svých cest více než milion kilometrů a z fronty do nemocnic v zázemí převezly stovky tisíc vojáků. Historie sanitních vlaků Maltézského řádu se však začala psát již čtyři desetiletí před první světovou válkou a obsírně se jí věnuje následující kapitola.

9.3. *Sanitní vlaky*

Bezesporu nejvýznamnějším charitativním počinem českého, respektive česko-rakouského velkopřevorství v moderní době, je zřízení a dlouholeté provozování sanitních vlaků v rámci *Dobrovolné sanitní služby*. Jakkoliv například v otázkách správy majetku byl Maltézský řád spíše konzervativní, v medicínských záležitostech se tradičně snažil sledovat nejnovější trendy za účelem co nejefektivnější pomoci. Již ve Svaté zemi se proto Řád neváhal inspirovat židovskými, a dokonce i muslimskými medicínskými postupy, uznal-li, že jsou ku prospěchu ošetřovaných. Řádové špitály tak vždy patřily k těm nejmodernějším a nejlépe vybaveným v Evropě, a to i během řádového působení na Rhodu a na Maltě. Například francouzská armáda poté, co obsadila v roce 1798 Maltu, zjistila, že na souostroví funguje osm špitálů, na jejichž provoz bylo ročně vynaloženo přibližně 150 000 scudi, což byla nesmírně vysoká částka. Charitativní díla Řád provozoval také po svém vyhnání z Malty, což pokračovalo i po obnovení úřad velmistra v roce 1879, když humanitární činnost Řádu výrazně propagovali a podporovali například velmistr Giovanni Battista Ceschi a Santa Croce i jeho nástupce Geleazzo von Thun-Hohenstein.⁹⁹⁹

Řadu charitativních aktivit provozovalo tradičně také české velkopřevorství, přičemž míra těchto aktivit významně narostla ve druhé polovině 19. století. Důležitým impulsem v tomto ohledu bylo uzavření První Ženevské úmluvy (1864), která se zabývala ochranou obětí válečných konfliktů. Zástupci Řádu se osobně účastnili jednáních o této úmluvě. Konkrétní inspiraci velkopřevorství pak poskytla činnost rýnsko-vestfálských a slezských řádových rytířů, kteří provozovali sanitní vlaky například již na počátku sedmdesátých let

⁹⁹⁹ G. REICHLIN-MELDEGG, *Das Sanitätswesen des Ordens im 19. Jahrhundert und die Entwicklung der Hilfszüge unter Dr. Jaromir Freiherr von Mundy*, s. 190–191.

19. století během prusko-francouzské války (1870).¹⁰⁰⁰ Tato technologická novinka (provozovaná nejen maltézskými rytíři) dosáhla v této válce nevídaných úspěchů, když během šesti měsíců, od srpna 1870 do ledna 1871, bylo z fronty do nemocnic v zázemí pomocí sanitních vlaků převezeno na 400 000 raněných a nemocných.¹⁰⁰¹

Českým velkopřevorem byl v těchto letech František Xaverský Kolowrat-Krakowský (1867–1874), který si rovněž předsevzal snažit se o rozkvět charitativní činnosti Maltézského řádu. Důležitým momentem se ukázala být skutečnost, že začal za tímto účelem spolupracovat s doktorem medicíny Jaromírem von Mundy (magistrální rytíř od 30. března 1870), který navrhl, aby velkopřevorství zřídilo *Dobrovolnou sanitní službu*, aktivovanou v případě války.¹⁰⁰²

Návrh Dr. Jaromíra svobodného pána von Mundy (od roku 1872 profesora vojenského lékařství na Vídeňské univerzitě) byl podložen jeho bohatými zkušenostmi a znalostmi. Baron Mundy nejprve (po nedokončeném studiu teologie) působil jako voják a později – po studiu medicíny – jako vojenský lékař v několika válečných konfliktech. Po bitvě u Hradce Králové (1866) prosadil, že bylo několik železničních souprav spěšně upraveno na improvizované sanitní vlaky, které byly využity pro přepravu raněných vojáků z Čech do Vídně. Nejspíše na základě této zkušenosti se výrazně prohloubil jeho zájem o sanitní vozy (železniční i jiné). Tomuto tématu se v následujících letech ve svém volném čase (a za své vlastní prostředky) intenzivně věnoval, přičemž uplatnil své nesporné technické nadání. Navrhl několik prototypů různých sanitních vozů, které postupem času zdokonaloval. Jeho zkušenosti z vojenského působení jej totiž utvrdily v přesvědčení, že přeprava raněných vojáků z fronty do nemocnic a lazaretů v zázemí je v rámci vojenské logistiky velmi slabé místo, které armádu stojí mnoho životů, a proto je zapotřebí ji zásadním způsobem vylepšit.¹⁰⁰³

Ještě v roce 1870, krátce po vstupu Dr. Mundyho do Maltézského řádu, začala mezi českým velkopřevorstvím a rakouskou vládou jednání o zřízení *Dobrovolné sanitní služby*. Tato jednání pokračovala i poté, co byl 2. července 1874 zvolen českým velkopřevorem

¹⁰⁰⁰ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 208.

¹⁰⁰¹ J. von MUNDY, *Studien über den Umbau und die Einrichtung von Güterwaggons zu Sanitätswaggons*, s. 55.

¹⁰⁰² P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 191–192.

¹⁰⁰³ *Ibidem*, s. 192–193.

Othenio Lichnowský (1874–1887). Právě díky jeho mimořádnému osobnímu nasazení byla roku 1874 uzavřena dohoda s ministerstvem války.¹⁰⁰⁴

Podle této dohody mělo české velkopřevorství zajistit evakuaci raněných a nemocných vojáků během války po železnici pomocí sanitních vlaků. Těch mělo české velkopřevorství za tímto účelem provozovat celkem dvanáct, z nichž každý měl být schopný pojmout až 160 nemocných a raněných v šestnácti sanitních vozech.¹⁰⁰⁵

Původní návrh z roku 1874 předpokládal vlaky o dvaceti vozech, z nichž šestnáct mělo sloužit k samotné přepravě raněných (při počtu deseti pacientů na jeden sanitní vagon) a zbývající čtyři měly tvořit pomocné vozy pro zázemí a administrativu vlaku. Jeden vlak by tak vozil až 160 pacientů, tedy při maximálním vytížení měly řádové soupravy najednou pojmout na 1 920 raněných a nemocných, zatímco jejich obsluhu by současně tvořilo 192 osob: V každém vlaku se počítalo se dvěma řádovými rytíři (velitel vlaku a jeho zástupce), dvěma lékaři, dvěma kuchaři a deseti ošetřovateli.¹⁰⁰⁶

Podle modelového scénáře měly být vlaky schopny učinit čtyři převozy za měsíc (počítalo se, že cesta na bojiště, naložení raněných a cesta zpět do nemocnic v zázemí zabere v průměru přibližně 8 dní). Měsíčně tak jeden vlak měl být schopen převést na 640 raněných, všechny vlaky dohromady pak 7 680 vojáků.¹⁰⁰⁷

Sanitní vlaky měly být konstruovány podle *Studie o přestavbě a vybavení nákladních vozů na sanitní vozy*, kterou roku 1875 publikoval Dr. Mundy.¹⁰⁰⁸ Na základě svých bohatých zkušeností a vědomostí v tomto oboru zde podrobným způsobem popisuje způsob, jakým lze sestavit sanitní (někdy též „nemocniční“) vlaky s využitím běžných, nákladních vozů. Celý systém, který v této studii popisuje (a který po technické stránce doplnil v následujícím roce Hugo Zipperling¹⁰⁰⁹), vešel ve známost jako „Systém Mundy“.

Vlaky, respektive sanitní vozy, určené pro prevoz raněných vojáků, měly vzniknout přestavbou z klasických nákladních vagonů, kterou se zavázala realizovat firma Maschinen- und Waggonbau-Fabriks-Aktiengesellschaft v Simmeringu u Vídně, pod vedením již

¹⁰⁰⁴ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 194.

¹⁰⁰⁵ J. von MUNDY, *Studien über den Umbau und die Einrichtung von Güterwaggons zu Sanitätswaggons*, s. V.

¹⁰⁰⁶ *Ibidem*, s. IX.

¹⁰⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁰⁸ Srov. J. von MUNDY, *Studien über den Umbau und die Einrichtung von Güterwaggons zu Sanitätswaggons*.

¹⁰⁰⁹ Srov. H. ZIPPERLING, *Technische Beschreibung des ersten österreichischen Sanitäts-Schulzuges des souveränen Malteser-Ritter-Ordens*.

zmíněného Huga Zipperlinga.¹⁰¹⁰ Dr. Mundy, podle jehož návrhu měla přestavba probíhat, požadoval, aby byly vlaky v souladu s vojenskými potřebami konstruovány co nejjednodušším způsobem. A to především proto, aby byly snadno opravitelné a udržovatelné i ve ztížených válečných podmínkách.¹⁰¹¹

Důležité také bylo, aby vzhledem k velkému počtu plánovaných souprav i vozů nebyla přestavba příliš finančně nákladná, ale zároveň aby splňovala přísné požadavky na funkčnost a kvalitu, které na základě své lékařské odbornosti stanovil Dr. Mundy,¹⁰¹² a které pak převedl do finální technické podoby (včetně vyčíslení nákladů na jednotlivé úpravy vozů) Hugo Zipperling. Při kalkulacích se vycházelo z přestavby klasických nákladních vagonů. Vnější výbava na jeden vůz byla vyčíslena na 521 zlatých, vnitřní pak na 850 zlatých.¹⁰¹³

Uvážíme-li, že ke zpracování technické dokumentace a k zadání výroby vlaků došlo například jen krátce po fatální bitvě u Hradce Králové, ve které ještě rakouská armáda používala již tehdy technologicky výrazně zastaralé „předovky“, nelze nesmeknout před moderností požadavků na zdravotní i technické provedení, které byly na sanitní vlaky kladeny. Řešila se například otázka správného osvětlení a dostatečného odvětrávání jednotlivých vagonů (zajištěno lucernovými nástavci na střeše) nebo jejich propojení s možností vzájemného dorozumívání se a komunikace. Velmi významnou novinkou v tomto ohledu byla skutečnost, že vozy byly sestaveny tak, že bylo možné projít celý vlak za jízdy, což žádné sanitní vlaky předtím neměly.¹⁰¹⁴ Stranou zájmu nezůstala ani problematika dostatečného odpružení vozů, jejich vytápění a podobně. Mimořádná pozornost byla věnována možnostem co nejlepší konstrukce sloužící k zafixování nosítek, na nichž leželi ranění. Důležité bylo, aby manipulace s nimi byla co nejjednodušší, ale aby zároveň nehrozilo jejich uvolnění nebo jakákoliv jiná porucha, která by ohrozila bezpečnost převážených pacientů.¹⁰¹⁵

Ze stejného období jako technické specifikace vozů pocházejí také nejstarší inventáře sanitních vlaků, dochované v řádoých archivech a datované květnem roku 1875. Vlak, pro

¹⁰¹⁰ J. von MUNDY, *Studien über den Umbau und die Einrichtung von Güterwaggons zu Sanitätswaggons*, s. VI.

¹⁰¹¹ *Ibidem*, s. VIII.

¹⁰¹² *Ibidem*, s. 1–17.

¹⁰¹³ *Ibidem*, s. 18–28.

¹⁰¹⁴ G. REICHLIN-MELDEGG, *Das Sanitätswesen des Ordens im 19. Jahrhundert und die Entwicklung der Hilfszüge unter Dr. Jaromir Freiherr von Mundy*, s. 195.

¹⁰¹⁵ J. von MUNDY, *Studien über den Umbau und die Einrichtung von Güterwaggons zu Sanitätswaggons*, s. 18.

který bylo vybavení připravováno, je na nich označen ještě jako „Sanitätszug No. 1.“, protože později používané alfabetské označování zatím nebylo zavedeno.¹⁰¹⁶

Jaromír Mundy se ve své studii zabýval samozřejmě také otázkou transportu vojáků s ohledem na vážnost jejich zranění (v členění na lehce a těžce nemocné a raněné vojáky) a s tím souvisejícím zajištěním doprovodným personálem. Samozřejmě byli lékaři, přičemž jednoznačná preference byla využívat vojenské lékaře, ale v případě nutnosti se připouštělo jejich nahrazení civilními lékaři. V otázce ošetřovatelů bylo zapotřebí, aby každý vagon, obsahující deset těžce raněných vojáků, měl svého vlastního zdravotního pracovníka, u lehčích případů pak dle možností mohlo na jednoho ošetřovatele připadat 10–20 vojáků.¹⁰¹⁷

Ranění a nemocní měli být při transportu oblečeni v kompletních šatech, u nichž ovšem mělo dojít k odstranění všech „nepohodlných“ součástí, které by například mohly způsobit otlačení.¹⁰¹⁸ Zbraně a výzbroj se ukládaly v zdravotnických zařízeních. Později se k vlakovým soupravám přidával další vůz, který byl určen pro skladování této výzbroje během transportu.¹⁰¹⁹

Dopodrobna bylo též zpracováno stravování raněných, které bylo neměnné a skládalo se ze snídaně (polévka a první třetina denního přídělů chleba, který se lámal do polévky), oběda (podávalo se hovězí maso a z něj připravený vývar, zelenina, víno a druhá třetina denního přídělů chleba) a večeře (opět polévka a v ní poslední třetina denního přídělů chleba). Chleba se nevozil standardně s sebou, ale měli ho poskytovat velitelé jednotlivých vojenských stanovišť. Na základě rozhodnutí lékaře pak mohl být v individuálních případech u vážně nemocných osob tento stravovací řád do určité míry upraven, například podáváním jemnějšího chleba a snáze stravitelného masa (většinou telecího).¹⁰²⁰

9.3.1. Podoba vlaků

První sanitní vlak dle systému Mundy, vyrobený pro české velkopřevorství, se skládal ze samotné lokomotivy s brzdou (a se zásobníkem na uhlí a kabinou pro strojvůdce), dále pak – v tomto pořadí – z vozu pro vedoucího vlaku a lékaře, proviantního vozu,

¹⁰¹⁶ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 250, Souveräner Malteser Ritter Orden – Sanitätszug No. 1 – Inventarium.

¹⁰¹⁷ J. von MUNDY, *Studien über den Umbau und die Einrichtung von Güterwaggons zu Sanitätswaggons*, s. 39–40.

¹⁰¹⁸ Ibidem, s. 41.

¹⁰¹⁹ *Der Freiwillige Sanitätsdienst des Souveränen Malteser-Ritterordens, Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Kriege. Fünfte Auflage*, Wien 1907, s. 78–79. Uloženo např. v SOA v Třeboni, fond č. 178 VS, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249. (Dále jen "Der Freiwillige Sanitätsdienst des Souveränen Malteser-Ritterordens (1907)").

¹⁰²⁰ J. von MUNDY, *Studien über den Umbau und die Einrichtung von Güterwaggons zu Sanitätswaggons*, s. 43.

kuchyňského vozu, jídelního vozu s brzdou, pěti sanitních vozů, skladovacího vozu s brzdou, dalších pěti sanitních vozů a konečně závěrečného signálního vozu.¹⁰²¹ Tento vlak (který měl méně vozů, než předpokládaly původní návrhy – důvody budou popsány níže), byl označován jako „školící vlak“ (Schulzug), a to z důvodu, že v době míru sloužil pro výcvik posádky. Ve všech ohledech byl ale stejný, jako všechny ostatní vlaky, které byly zřizovány podle technického návrhu, sestaveného Dr. Mundym a ředitelem Zipperlingem.

Jednotlivé vozy a jejich technické vybavení byly v rámci studií Jaromíra Mundyho a Huga Zipperlinga rozvrženy do nejmenšího detailu. Vnější délka kabiny sanitních vozů činila 656,6 cm (vnitřní: 650,0 cm), šířka pak 255,0 cm (vnitřní: 248,4 cm). Vnitřní výška ve středu vozu činila 220,0 cm. Vůz pro velitele vlaku a lékaře byl o něco širší, jeho vnitřní šířka činila 264,0 cm, délka byla stejná jako v případě sanitního vozu a výška byla mírně nižší – 206,5 cm. Plášť vagonu se skládal ze 110 mm širokých a 33 mm tlustých prken, 55 mm tlustá podlaha byla vyrobena z borového dřeva.¹⁰²² Z uvedených rozměrů je patrné, že podmínky v těchto vozech z počátku poslední čtvrtiny 19. století byly značně stísněné. Například vnitřní prostor velitelského vozu činil pouze 32,77 kubických metrů. Hmotnost většiny vozů se pak pohybovala okolo 9 250 kg.¹⁰²³ Vytápění jednotlivých vagonů bylo zajištěno litinovými kamny, jako nejvhodnější palivo bylo označeno černé uhlí nebo koks. Použití kamen se řídilo přesnými popisy, aby bylo minimalizováno riziko požáru či vniknutí kouře do prostoru vozů.¹⁰²⁴

Pokud se zaměříme na jednotlivé vozy, tak nejpohodlnější součástí vlaku byl *velitelský vůz* určený pro velitele vlaku a jeho zástupce (oba z řad maltézských rytířů) a dva lékaře. Jednalo se o osoby uvyklé určitému životnímu standardu, které navíc ve vlaku trávily během nasazení dlouhé týdny či měsíce (na rozdíl od pacientů, kteří měli ve vlaku strávit v ideálním případě co nejméně času). Proto se v každém rohu vozu nacházela samostatná kabina o objemu 4,75 kubických metrů, utvořená pomocí jednoduchých dřevěných příček, která sloužila jako privátní prostor pro jednotlivé maltézské rytíře a lékaře. Každá kabina měla své okno a byla vybavena křeslem, které se mohlo rozložit tak, aby v noci sloužilo jako postel. Složené křeslo mělo délku sedáku 54 cm, lůžko po rozložení pak 184 cm. Ložní prádlo, oblečení a osobní věci se ukládaly do úložných prostor umístěných nad křeslem. Na

¹⁰²¹ H. ZIPPERLING, *Technische Beschreibung des ersten österreichischen Sanitäts-Schulzuges des souveränen Malteser-Ritter-Ordens*, s. 1.

¹⁰²² Ibidem, s. 4.

¹⁰²³ Ibidem, s. 11–15.

¹⁰²⁴ Ibidem, s. 9.

stěně kabiny byl také umístěn dřevěný sklápěcí stůl, jehož deska byla potažena zelenou látkou. V kabině naproti dveřím se nacházelo ještě umyvadlo, stojan na zavazadla a háčky na klobouky.¹⁰²⁵

Mezi privátním kabinami byla ulička, ve zbývajícím prostoru byl vměstnán uzamykatelný záchod s bidetem a naproti němu byla ordinace ošetřujícího lékaře. Ta sestávala ze skládajícího stolu, čalouněné židle pro lékaře a polní židle pro jeho pacienta. Kancelář byla vybavena inkoustem (na psaní), barometrem, teploměrem, hodinami, budíkem a signálním zvonkem. Celý vůz byl pak vyzdoben obrazy císaře, císařovny a korunního prince, naproti nim visely dva portréty prvního velmistra Řádu. Vytápění tohoto vozu zajišťovalo topení od firmy Thamm und Rothmüller, jehož velkou výhodou byl systém cirkulace vzduchu, který udržoval teplotu podlahy vždy o jeden stupeň celsia vyšší než teplotu ve zbytku vozu. Podlaha vozu pak byla pokryta kobercem.¹⁰²⁶

Jako druhý byl řazen *proviantní vůz*, jeho vnější konstrukce byla téměř stejná jako konstrukce sanitních vozů, obsahoval však pouze jednoduché dveře pro vstup a posuvné dveře pro snazší nakládání proviantu. V jednom rohu tohoto vozu byla opět privátní kabina, téměř shodná s kabinami ve velitelském voze s tím rozdílem, že zde byla odnímatelná vnitřní stěna. Tato kabina sloužila pro převoz raněných a nemocných vyšších důstojníků a stěna byla odnímatelná pro jejich snadnější naložení. V protějším rohu byl úložný prostor, do kterého se dávalo dřevo, uhlí a víno v lahvích. Úložný prostor se nacházel také ve třetím a čtvrtém rohu tohoto vozu. Horní komora ve třetím rohu vagonu sloužila k uskladnění krupice, ječných krup, sádla, konzerv, oleje, mýdla, svíček, čokolády, cukru, sušené zeleniny apod. Ve spodní části pak bylo skladováno pivo a víno v sudech. V posledním úložném prostoru bylo uloženo maso, ryby, ocet, chleba a led. V tomto boxu byla rovněž umístěna elektrická baterie. Ve voze se nacházely ještě dva skládací stolky, dva bidety a podobně. Také tento vůz byl samozřejmě vytápěn.¹⁰²⁷

Rovněž konstrukce *kuchyňského vozu*, který následoval po voze proviantním, byla totožná se sanitním vozem, ovšem z prostorových důvodů zde nebyly posuvné dveře. Ve středu jedné jeho stěny stál železný sporák, vyrobený firmou J. Hanich ve Vídni. Sporák byl uzpůsoben tomu, aby se na něm daly připravovat pokrmy pro 150 mužů: Jeho délka byla 220 cm, šířka 111 cm a výška 79 cm. Na obou stranách obsahoval dva velké měděné kotle,

¹⁰²⁵ H. ZIPPERLING, *Technische Beschreibung des ersten österreichischen Sanitäts-Schulzuges des souveränen Malteser-Ritter-Ordens*, s. 11–15.

¹⁰²⁶ Ibidem.

¹⁰²⁷ Ibidem, s. 16–17.

určené pro vaření polévky a masa – jeden měl objem 70,74 litrů, druhý dokonce 141,47 litrů. Sporák byl dále vybaven čtyřmi pečícími troubami a třemi samostatnými ohříváči. Funkčnost sporáku byla důkladně otestována při zkušebních jízdách, které vystavovaly vlak záměrně obtížným podmínkám a bylo shledáno, že splňuje všechny na něj kladené požadavky. Praktickou využitelnost sporáku dokonce testoval věhlasný vídeňský restaurátér Eduard Sacher, který dosvědčil, že na něm lze za 2–3 hodiny připravit pokrm pro 150 mužů.

Ve třech rozích tohoto kuchyňského vozu se nacházely úložné prostory. Každý z nich byl opatřen vypouštěcím rezervoárem na vodu s objemem 292,8 litru. Ve čtvrtém rohu pak byla výlevka. Naproti sporáku byl umístěn příborník. Dále zde byly přístroje pro přípravu masa a pokrmů, velký skládací stůl a také prostory pro uskladnění nádobí. Poslední součástí vozu byla lůžka pro oba kuchaře.¹⁰²⁸

Za kuchyňský vůz byl dle systému Mundy řazen *jídelní vůz* pro personál vlaku a rekonvalescenty, kteří byli schopni se zde stravovat. Nejdůležitější součástí tohoto vozu tvořily čtyři dlouhé stoly s lavicemi a malý bufet. Dále se zde nacházely úložné prostory na nádobí a prostírání. Ve zbývajícím rohu byl pak oddělený, uzavíratelný sprchový kout se závěsem. Také jídelní vůz byl vytápěn samostatnými kamny.¹⁰²⁹

Pochopitelně nejdůležitějšími vozy celé soupravy byly *sanitní vozy* (někdy též nazývané „ambulantní“ či „nemocniční“), sloužící pro přepravu deseti pacientů. Tyto vozy byly v době míru využívány jako nákladní vozy – proto byly vybaveny velkými posuvnými dveřmi. Kromě toho však byly také vybaveny dvoukřídlími nástupními dveřmi s odnímatelným zábradlím, které se používaly i při nakládání raněných – zkušený personál byl schopný naložit či vyložit všech 10 pacientů za 6 minut.¹⁰³⁰

Pacienti leželi na nosítkách, které se ve vagonu zafixovaly na speciálních stojanech – do vozu se vešlo 10 takovýchto lůžek, a to ve dvou výškových úrovních. Nosítka sestávala ze dřevěných rámů s vnitřní délkou 172 cm a šířkou 58,5 cm. Ležela na nich matrace, prostěradlo, polštář a dvě vlněné příkrývky. U nosítek byly také malé jídelní desky a lůžka bylo možné upravit tak, aby se na nich dalo jíst v sedě, pokud to zdravotní stav pacienta dovoloval. Podél jedné strany vagonu byl záchod s umyvadlem (za závěsem), kamna a stolek ošetřovatele, který seděl na speciálně upravené bedně vedle kamen, sloužící k uskladnění materiálu a otopu. Tu využíval ošetřovatel i ke spánku, protože samostatné lůžko ve voze

¹⁰²⁸ H. ZIPPERLING, *Technische Beschreibung des ersten österreichischen Sanitäts-Schulzuges des souveränen Malteser-Ritter-Ordens*, s. 19–20.

¹⁰²⁹ *Ibidem*, s. 22.

¹⁰³⁰ *Ibidem*, s. 24–27.

ani v celé vlakové soupravě ošetřovatelé neměli. Ve voze se nacházely také skládací schůdky, aby se snáz mohli ošetřovat pacienti na horních lůžkách. Rekonvalescentům, kteří byli schopni se pohybovat a nechtěli trávit čas jen na lůžku, sloužily také dvě lavice a dvě polní židle. Za kamny bylo hygienické zázemí, včetně umyvadla, plivátka, mísy na vodu, mýdla, kartáče, ale i voskové pomády na vlasy.¹⁰³¹

Po pěti sanitních vozech následoval *skladovací vůz* s brzdou (jeho umístění do středu sanitních vozů bylo dáno právě kvůli správnému rozložení brzd v soupravě). V něm se opět nacházela privátní kabina s odstranitelnou stěnou, kdyby bylo potřeba ji využít pro zraněné důstojníky. Vedle této kabiny stála malá knihovna, obsahující katolickou, protestantskou i židovskou literaturu, ale také odborné knihy, slovníky, klasickou literaturu (Goethe, Rousseau) i jednodušší četbu.¹⁰³² Dále se ve voze nacházela účetní kancelář s pokladnou. Primárním určením vozu odpovídalo značné množství skladovacích prostorů: Byla zde skříně, do níž se ukládal papír, příkrývky, čalounění, prostěradla, ručníky, ubrusy, ubrusy, ale také například deskové a jiné hry pro ukrácení dlouhé chvíle, jako jsou šachy, karty či domino. V tomto vagonu byly dále uloženy různé náhradní díly, rezervní nosítka, matrace, polštáře, vybavení lékárny (které bylo na velmi vysoké úrovni) a různé hygienické potřeby, včetně speciální sedací vany. V horních prostorách pak byly uskladněny různé oděvy, další lékařské potřeby, obvazy a podobně.¹⁰³³ Jelikož Řád obdržel později papežské privilegium, že v době války smí být v sanitním vlaku celebrována mše svatá, bylo v tomto voze uloženo také odpovídající liturgické vybavení.¹⁰³⁴

Následovalo dalších pět sanitních vozů a soupravu zakončoval signální vůz. Později byla souprava rozšířena ještě o *vůz pro přepravu výzbroje*, umístěvaný mezi sanitní vozy a signální vůz.¹⁰³⁵ Tento vagon sloužil k uskladnění zbraní a munice nemocných a raněných vojáků. V případě potřeby sem mohl být umístěn také další materiál, pokud tím nedošlo ke zvýšení rizika nehody. Zbraně byly do vlaku nakládány zásadně vybité a byly pověšeny na speciálních stojanech. Batohy vojáků pak byly zavěšeny na očíslovaných hácích (těch zde

¹⁰³¹ H. ZIPPERLING, *Technische Beschreibung des ersten österreichischen Sanitäts-Schulzuges des souveränen Malteser-Ritter-Ordens*, s. 24–27.

¹⁰³² J. von MUNDY, H. ZIPPERLING, *Beschreibung der Sanitäts-Züge des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens*, s. 24. Pro přesný obsah knihovny viz přílohu 2.

¹⁰³³ H. ZIPPERLING, *Technische Beschreibung des ersten österreichischen Sanitäts-Schulzuges des souveränen Malteser-Ritter-Ordens*, s. 28–29.

¹⁰³⁴ G. REICHLIN-MELDEGG, *Das Sanitätswesen des Ordens im 19. Jahrhundert und die Entwicklung der Hilfszüge unter Dr. Jaromir Freiherr von Mundy*, s. 196.

¹⁰³⁵ J. von MUNDY, H. ZIPPERLING, *Beschreibung der Sanitäts-Züge des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens*, s. 26.

bylo 200). Ukládaly se sem také boty vojáků a munice, která se přechovávala v uzamykatelné, železné bedně.¹⁰³⁶

Náklady na uzpůsobení vozů, při 14 vagonch na soupravu (z toho 10 ambulantních), dosahovaly podle výpočtů z počátku poslední čtvrtiny 19. století výše 25 000 zlatých, z toho 8 400 zlatých tvořily náklady na vnější úpravy a 12 100 zlatých na vnitřní úpravy vozů.¹⁰³⁷ Jeden nový nákladní vůz (před úpravou), pak vyšel v této době přibližně na 1 700–2 000 zlatých.¹⁰³⁸

9.3.2. Personál vlaků

Vrchním velitelem sanitních vlaků byl český *velkopřevor* (později česko-rakouský kníže-velkopřevor). Z pozice této funkce mu v případě, že se nacházel v některém ze sanitních vlaků, náležela hlavní rozhodovací pravomoc.¹⁰³⁹ Jednotlivé vlaky také měly povinnost velkopřevora při svém nasazení pravidelně informovat telegramem o všech jízdách, které podnikly.¹⁰⁴⁰

V rámci administrativy vlaků tak měli velmi důležité postavení *řákový kancléř* a *vrchní lékař*. Kancléř byl pověřen komunikací s úřady, železničními společnostmi i s jednotlivými vlaky, případně s dalšími relevantními stranami. Kromě toho na centrální úrovni zajišťoval příslušnou administrativu.¹⁰⁴¹

Vrchní lékař pak zaštiťoval veškerý lékařský personál ve vlacích, který mu byl podřízen a on jej z titulu své funkce mohl kontrolovat, stanovovat či aktualizovat příslušné předpisy a podobně. Navíc měl povinnost do dvou měsíců po odzbrojení sanitních vlaků předložit velkopřevorovi písemnou zprávu o průběhu celé služby ze zdravotního hlediska. V tomto ohledu využíval zprávy, které mu většinou na měsíční bázi dodávali lékaři z jednotlivých vlaků.¹⁰⁴²

V čele každé železniční soupravy stál *velitel vlaku*, který byl vybíráný velkopřevorem primárně z řad profesních či justičních rytířů. Pouze v případě, že v těchto kategoriích nebyl vhodný kandidát, pověřil velkopřevor velením vlaku některého z čestných

¹⁰³⁶ J. von MUNDY, H. ZIPPERLING, *Beschreibung der Sanitäts-Züge des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens*, s. 26.

¹⁰³⁷ J. von MUNDY, *Studien über den Umbau und die Einrichtung von Güterwaggons zu Sanitätswaggons*, s. 32.

¹⁰³⁸ *Ibidem*, s. 37.

¹⁰³⁹ *Der Freiwillige Sanitätsdienst des Souveränen Malteser-Ritterordens (1907)*, s. 28.

¹⁰⁴⁰ J. von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege*, s. 31.

¹⁰⁴¹ *Der Freiwillige Sanitätsdienst des Souveränen Malteser-Ritterordens (1907)*, s. 29–30.

¹⁰⁴² *Ibidem*, s. 28.

a devočních rytířů. Veliteli vlaku náleželo velení nad veškerým civilním i vojenským personálem vlaku, přičemž roli zde nehrály ani vyšší vojenské hodnosti. Jedinou výjimkou byla přítomnost velkopřevora ve vlaku, protože v tu chvíli přecházelo vrchní velení na něj.¹⁰⁴³ Povinností velitele vlaku bylo zasílat velkopřevorovi pomocí telegrafového spojení informace o každé evakuaci. Dále měl velitel vlaku povinnost předkládat velkopřevorovi souhrnné písemné zprávy o fungování vlaku, za něž byl zodpovědný.¹⁰⁴⁴ Rovněž prováděl pravidelné kontroly (především technického stavu vlaku) a také mu byl svěřen vrchní dohled nad jeho personálem. Například v okamžiku, kdy se někdo z personálu dopustil závažného pochybení proti předpisům, bylo v pravomocech velitele vlaku ho okamžitě propustit z řádových služeb (a to i v cizině). Za obzvláště závažný přestupek bylo považováno například to, byl-li někdo z personálu opilý.¹⁰⁴⁵ To byl například případ ošetřovatele Josefa Dluhoše z vlaku E, který byl propuštěn za opilost ve službě a neukázněné chování v polovině září roku 1915.¹⁰⁴⁶

V průběhu 19. století ve vlacích působili *zástupci velitelů* vlaků, kteří se rovněž rekrutovali z řad profesních, justičních, výjimečně čestných a devočních rytířů. Ti jednak pomáhali veliteli vlaku při výkonu jeho pravomocí, dále měli na starosti vedení účetnictví a hospodářské stránky vlaku.¹⁰⁴⁷ Nejspíše vzhledem k nedostatku vhodných členů Řádu se tato funkce od 20. století již nevyužívala a namísto toho působili ve vlacích účetní, kteří již nebyli členy Řádu. Velitelé vlaku, ani jejich zástupci, neměli při výkonu své funkce – jakožto členové Řádu – nárok na jakoukoliv finanční odměnu.¹⁰⁴⁸

Od počátku 20. století vedli hospodářskou evidenci jednotlivých vlaků *hospodářští správci*, většinou označováni pojmem *účetní*. Jejich povinností bylo, kromě samotného vedení účetnictví, na denní bázi provádět inventury vybavení, organizovat nákup potravin (ve spolupráci s kuchaři) a podobně.¹⁰⁴⁹ Volba účetního byla učiněna na základě soukromého rozhodnutí velitele vlaku a na jeho zodpovědnost. Totéž se mimochodem týkalo případů, že by si velitel vlaku s sebou chtěl vzít služebnictvo – to pak muselo obsluhovalo nejen velitele

¹⁰⁴³ *Der Freiwillige Sanitätsdienst des Souveränen Malteser-Ritterordens (1907)*, s. 8–10.

¹⁰⁴⁴ *Ibidem*, s. 27.

¹⁰⁴⁵ G. REICHLIN-MELDEGG, *Das Sanitätswesen des Ordens im 19. Jahrhundert und die Entwicklung der Hilfszüge unter Dr. Jaromir Freiherr von Mundy*, s. 199.

¹⁰⁴⁶ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Dopis správě velkostatku Strakonice ze dne 15. září 1915.

¹⁰⁴⁷ J. von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege*, s. 10–11.

¹⁰⁴⁸ *Der Freiwillige Sanitätsdienst des Souveränen Malteser-Ritterordens (1907)*, s. 10.

¹⁰⁴⁹ J. von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege*, s. 47.

vlaku, ale i oba lékaře a účetního.¹⁰⁵⁰ Účetní také vypracovávali detailní vyúčtování příjmů a vydání, a to v rozdělení po měsících. Závěrečné vyúčtování se pak předkládalo do 14 dnů od ukončení nasazení vlaku.¹⁰⁵¹

Jedno z nejvýznamnějších postavení v rámci hierarchie personálu měli dva *lékaři*, kteří v každém sanitním vlaku působili. Lékaře se velkopřevorství snažilo rekrutovat na svých komendách a během mírového období je vrchní lékař v nepravidelných intervalech zkoušel a proškoloval. Preferováni byli lékaři, kteří měli zkušenosti s vojenským zdravotnictvím.¹⁰⁵²

Jeden z lékařů byl vždy v pozici hlavního lékaře, druhý byl jeho asistent. Pravidlo pro rozdělení těchto rolí bylo poměrně jednoduché: Ten lékař, který byl delší dobu držitelem lékařského diplomu, zastával pozici hlavního lékaře. Výjimka mohla nastat pouze v případě, že by „služebně mladší“ lékař měl na rozdíl od svého kolegy, který absolvoval před ním, již z minulosti zkušenosti s působením v řádovém sanitním vlaku. V tomto případě se stal hlavním lékařem on.¹⁰⁵³

Rozdělení na hlavního lékaře a jeho asistenta se však nijak nepromítalo do samotné povahy jejich práce, která byla v případě obou lékařů identická. Jednalo se především o poskytování zdravotní pomoci transportovaným raněným a nemocným vojákům, určování diagnózy a stanovování příslušných terapií (včetně zvláštních diet). V případě nutnosti prováděli nezbytné chirurgické zákroky, jakkoliv v tomto ohledu byla samozřejmě značná tendence veškerá operativní řešení, která nebyla zcela neodkladná, realizovat až v nemocnicích v zázemí. Dále lékaři rozhodovali o vydávání léků, k jejím povinnostem také patřilo přijímání či propouštění pacientů do nebo z transportu a rozhodování o jejich umístění v jednotlivých sanitních vozech. Také měli dohlížet na nakládání nebo vykládání z vlaků a v případě potřeby mu asistovat. Kromě toho vykonávali ve spolupráci s ošetřovateli standardní lékařskou péči, jako je přikládání či odstraňování obvazů, očista pacientů a podobně.¹⁰⁵⁴

Důležitými členy personálu sanitních vlaků byli *ošetřovatelé* (nejprve se pro ně používal německý pojem „Wärter“, později „Krankenpfleger“). Původně na každém vlaku sloužilo deset ošetřovatelů, přičemž každý z nich měl přidělen jeden ze sanitních vozů.

¹⁰⁵⁰ *Der Freiwillige Sanitätsdienst des Souveränen Malteser-Ritterordens (1907)*, s. 23.

¹⁰⁵¹ *Ibidem*, s. 28.

¹⁰⁵² J. von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege*, s. 15.

¹⁰⁵³ *Ibidem*, s. 43–47.

¹⁰⁵⁴ *Ibidem*.

Později se jejich počet rozrůstal a během první světové války a poté i v prvorepublikovém období sloužily ve vlacích dokonce i zdravotní sestry. Dva z ošetřovatelů, zpravidla ti, kteří měli nejvíce zkušeností (například z minulých výjezdů vlaků), byli ustanoveni za vrchní ošetřovatele a dohlíželi na činnost ostatních, jinak ale měli stejnou náplň práce: Asistovali lékařskému personálu, měli na starosti správu (úklid, větrání, topení apod.) vagonů, které jim byly přiděleny, starali se v něm o pacienty, hlásili každý problém lékařům apod. Bez svolení lékařů nebo velitele se nesměli od vozu vzdálit (například ve stanicích).¹⁰⁵⁵

Během své služby se ošetřovatelé museli řídit přesnými metodickými pokyny, které vypracoval vrchní lékař a hlavní iniciátor sanitních vlaků Dr. Mundy. Ten sepsal podrobný návod, jak mají ošetřovatelé vykonávat svou službu, a to v podobě jakési příručky, publikované roku 1878 ve Vídni.¹⁰⁵⁶ K dispozici byl i její český překlad pro případ, že by někdo z ošetřovatelů nevládl němčinou.

Dr. Mundy se s ohledem na skutečnost, že se v případě ošetřovatelů zpravidla nejednalo o profesionální zdravotníky, rozhodl pomocí přesných předpisů pokrýt co největší oblast jejich činnosti, aby byla raněným a nemocným vojákům poskytována co možná nejodbornější a nejkvalitnější péče. Již v roce 1875 tedy například vypracoval instrukce k nakládání, vykládání a transportu pacientů.¹⁰⁵⁷

Ve zmiňované příručce z roku 1878 se pak kromě konkrétních úkonů zabýval také například tím, jak by se ošetřovatelé měli během své služby chovat. Vedle toho, že měli být čistotní, pečliví a dočvilní, se požadovalo, aby také byli vůči svým pacientům trpěliví a laskaví. Co se nároků na osobní hygienu (nejen ošetřovatelů) týče, tak bylo nařízeno si alespoň jednou denně mýt ústa, ruce a nohy. Celé tělo se pak podle Mundyho předpisů mělo umývat „často“.¹⁰⁵⁸

Nároky kladené na ošetřovatele byly vysoké a uchazeč o tuto práci musel počítat s tím, že bude vystaven poměrně tvrdým, a ne příliš komfortním podmínkám. Na rozdíl od ostatního personálu neměli například ošetřovatelé ve vlaku přidělené žádné lůžko. K dispozici měli pouze jakési speciální křeslo (respektive speciálně upravenou bednu), na kterém rovněž spali. Počítalo se s tím, že musí nemocné pacienty pozorovat ve dne v noci a být jim neustále k dispozici. Rovněž nesměli od pacientů (ani od nikoho jiného) přijímat

¹⁰⁵⁵ J. von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege*, s. 49–53.

¹⁰⁵⁶ Ibidem, s. 135–217.

¹⁰⁵⁷ Ibidem, s. 55–78.

¹⁰⁵⁸ G. REICHLIN-MELDEGG, *Das Sanitätswesen des Ordens im 19. Jahrhundert und die Entwicklung der Hilfszüge unter Dr. Jaromir Freiherr von Mundy*, s. 198.

žádné dary (nebo dokonce úplatky), opouštět vlak bez přímého dovolení lékaře či velitele vlaku a podobně.¹⁰⁵⁹

Kromě toho bylo požadováno, aby byla striktně dodržována Ženevská konvence, a to především s ohledem na zacházení s případnými zajatými nepřátelskými vojáky. Pacienty vlaků byl pak personál vlaků povinen bránit s nasazením vlastního života.¹⁰⁶⁰

Přesto byl o práci ošetřovatelů v sanitních vlacích Maltézského řádu poměrně velký zájem a uchazeči neváhali posílat dopisy, ve kterých vypisovali například své dosavadní zkušenosti ve zdravotnictví.¹⁰⁶¹ Personál měl být zajišťován především z „vlastních zdrojů“, tedy z osob žijících v blízkosti jednotlivých řádových velkostatků. Těm byly v souvislosti s jejich velikostí stanoveny určité kvóty, kolik ošetřovatelů by měly být schopny dodat. Například bailliva v Dožicích měla zajistit hned do prvního nasazení vlaků celkem 8 ošetřovatelů. Personálu byla hrazena i cesta z domova na stanovené místo a nazpět, dále personál dostal uniformu a také výplatu, buď 1 zlatý a 50 krejcarů denně bez stravy, nebo 60 krejcarů denně a stravu. Řád sháněl personál i prostřednictvím obecních úřadů, a tak například dopisem ze dne 22. srpna 1878 žádala správa tamní baillivy obecní úřad v Dožicích, aby uvědomil obyvatelstvo pomocí oběžníku.¹⁰⁶²

Aby byl personál v případě potřeby k dispozici co nejdříve, byl smluvně zajištěn již v době míru a správa sanitních vlaků si o něm vedla poměrně podrobné evidence. Například na seznamu připravených ošetřovatelů k roku 1876 je uvedeno kromě základních informací, kterými bylo jméno, rok narození, bydliště, vykonávaná profese a znalost řeči, také náboženské vyznání, rodinný stav (v kategoriích svobodný, ženatý a ovdovělý), schopnost psát a číst a také dosavadní zkušenosti s vojenskou službou.¹⁰⁶³

Zprávy s těmito údaji zasílaly správě vlaků do Strakonice jednotlivé řádové velkostatky, z nichž každý měl – jak již bylo řečeno – za úkol obstarat určitý počet osob. Pro názornost lze některé z těchto seznamů ošetřovatelů blíže představit. Například veškerý personál z baillivy v Dožicích (8 ošetřovatelů) a komend v Měcholupech (12 ošetřovatelů) a Obytcích (13 ošetřovatelů) v letech 1876/1877 uvedl, že je (římsko)katolického vyznání. S výjimkou Martina Hrotka, 49letého zedníka z Petroviček (komenda Měcholupy), uměli

¹⁰⁵⁹ Srov. J. von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege*, s. 135–217.

¹⁰⁶⁰ G. REICHLIN-MELDEGG, *Das Sanitätswesen des Ordens im 19. Jahrhundert und die Entwicklung der Hilfszüge unter Dr. Jaromir Freiherr von Mundy*, s. 199.

¹⁰⁶¹ Viz např. SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Dopis Johanna Hackela z Horní Libchavy z roku 1904.

¹⁰⁶² Ibidem, Dopis správy velkostatku Malteského řádu v Dožicích dne 22ho srpna 1878.

¹⁰⁶³ Ibidem, Concriptions-Liste z roku 1876.

všichni nasmlouvaní ošetřovatelé v této době číst i psát. 11 z celkem 33 ošetřovatelů pocházejících z těchto řádových velkostatků umělo pouze česky, zbylí uměli česky i německy. Zajímavé je, že nikdo z námi sledovaného personálu neuvedl, že by hovořil pouze německy. Wenzel Partingel z Makova (komenda Měcholupy) navíc uměl i polsky a Vojtěch Hrotek z Petroviček a Vojtěch Tousch z Pečetína (oba komenda Měcholupy) navíc díky své předchozí vojenské službě ovládali italštinu. Většina personálu měla poměrně značné vojenské zkušenosti.¹⁰⁶⁴ Podobné seznamy jsou z různých let doloženy v archivech jednotlivých komend.¹⁰⁶⁵

Informace o nasmlouvaných ošetřovatelích se liší v závislosti na době a místě vzniku. Například na konci července 1914, tedy v době, kdy se vlaky intenzivně připravovaly na nasazení do první světové války, vypadal seznam ošetřovatelů pro vlak A následovně:

Tabulka 13: Ošetřovatelé na sanitním vlaku A ke 31. červenci 1914

Jméno	Rok narození	Bydliště	Profese	Znalost řečí
František Hubáč st.	1853	Mutěnice	Penzionovaný pracovník v zemědělství	Čeština
Karl Pavlovič	1868	Mnichov	Dělník v továrně	Němčina, čeština
Theodor Duda	1874	Strakonice	Kočí	Čeština, částečně němčina
Josef Matějka	1875	Mnichov	Pracovník v zemědělství	Čeština
Jaroslav Pavlovič	1875	Mnichov	Pracovník v zemědělství	Čeština
František Brožák	1876	Nové Strakonice	Kočí	Čeština
Václav Ziemán	1877	Nové Strakonice	Švec	Čeština, velmi omezená němčina
Karel Frisch	1877	Strakonice	Zedník	Čeština, částečně němčina
František Hubáč ml.	1880	Nové Strakonice	Zedník	Čeština
František Kalouš	1881	Strakonice	Dělník v továrně	Čeština

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Zug Lit. A – Verzeichnis, 31. Juli 1914.

¹⁰⁶⁴ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Conskriptions-Liste z Dožic a Měcholup z roku 1876 a z Obytců z roku 1877.

¹⁰⁶⁵ Srov. např. SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 68, sig. Fach II, Fasc. II, kart. č. 3, Seznam čekatelů Sanitní služby z 28. března 1886 a další.

Podobně vypadalo složení zdravotního personálu také na dalších řadových vlacích. Většina ošetřovatelů pocházela z okolí Strakonice, zastávala dělnické profese a mluvila převážně jen česky.¹⁰⁶⁶

Ošetřovatelé, podobně jako ostatní personál, měli samozřejmě nárok na dovolenou. Její rozsah se v průběhu doby měnil, ale například během první světové války je doloženo i dvouměsíční volno.¹⁰⁶⁷ V tomto případě bylo však zapotřebí sehnat za sebe adekvátní náhradu.

Personál vlaků dále tvořili *kuchaři*. Podobně jako v případě lékařů, také oni byli rozděleni na vrchního kuchaře a jeho pomocníka. Kuchaři především zodpovídali za přípravu jídel v odpovídajícím množství a kvalitě (personál i pacienti měli stejnou stravu). Dále ve spolupráci s účetním měli na starosti nákup potravin. K jejich povinnostem také patřila obsluha u velitelského stolu, u kterého jedli kromě velitele vlaku také lékaři, účetní, důstojníci, železniční úředníci a případně hosté, například velkopřevor, řadový kancléř a podobně. Konečně měli kuchaři na starosti také dohled nad proviantním vozem.¹⁰⁶⁸

Pokrmly byly připravovány v pocínovaném měděném nádobí a podávaly se v době, kdy vlak zastavil. Na kompletní distribuci a konzumaci pokrmů tak musela stačit jedna hodina. Toto opatření bylo zavedeno především z důvodu, aby se kolem vlaku nestihl shromažďovat senzacechtivý dav, který vlak sledoval jako raritu a nezřídka kdy se toužil podívat i dovnitř jednotlivých vozů, což bylo pochopitelně krajně nežádoucí.¹⁰⁶⁹

Mezi kuchaři sloužícími na maltézských sanitních vlacích se objevilo i jedno slavné jméno. Franz Sacher, bratr vídeňského restaurátora a hoteliéra Eduarda Sachera (který testoval funkčnost sporáků v kuchyňských vozech vlaků), sloužil během mise v Bosně jako hlavní kuchař na jednom ze sanitních vlaků.¹⁰⁷⁰ Jejich otec Franz Sacher starší se stal světoznámý díky speciálnímu dortu, který začal jako první vyrábět a který se po něm dodnes jmenuje.

¹⁰⁶⁶ Srov. SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 68, sig. Fach II, Fasc. II, kart. č. 3, Seznamy personálu jednotlivých sanitních vlaků.

¹⁰⁶⁷ Srov. ibidem, Dopis z 2. října 1915 informující o onemocnění ošetřovatele Johanna Českého na vlaku E a ibidem, Dopis z 25. listopadu 1915 informující o dvouměsíční dovolené ošetřovatele Karla Pavloviče ze sanitního vlaku A.

¹⁰⁶⁸ J. von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege*, s. 48–49.

¹⁰⁶⁹ G. REICHLIN-MELDEGG, *Das Sanitätswesen des Ordens im 19. Jahrhundert und die Entwicklung der Hilfszüge unter Dr. Jaromir Freiherr von Mundy*, s. 198.

¹⁰⁷⁰ Ibidem, s. 196.

Od počátku 20. století doprovázel každý maltézský vlak také jeden vyškolený *strojní zámečnick* („Maschinenschlosser“), který měl na starosti technickou údržbu vozů, a kromě toho například také vypomáhal při nakládce a vykládce pacientů, ale i jejich zavazadel a zbraní.¹⁰⁷¹ K vlakům pak samozřejmě patřil také železniční personál, jako je strojvůdce, různí železniční úředníci a podobně. Tento personál dodávaly spolu s lokomotivami jednotlivé nasmlouvané železniční společnosti.¹⁰⁷² I zaměstnanci železničních společností se při své činnosti museli řídit předpisy, původně vypracovanými Dr. Mundy, které se týkaly například řazení vozů sanitních vlaků. Obsahovaly ale také pokyny pro strojvedoucí, kteří měli přirozeně dbát především o to, aby vlak nehavaroval.¹⁰⁷³

Aby byla zajištěna co nejlepší připravenost nasmlouvaného personálu, probíhalo jednou ročně i v době míru jeho komplexní školení a trénink, během něhož se ošetřovatelé cvičili nejen ve zdravotních úkonech, ale i v praktické obsluze sanitních vozů.¹⁰⁷⁴ Tento trénink se pochopitelně týkal nejen ošetřovatelů, ale celého personálu zajišťovaného česko-rakouským velkopřevorstvím, tedy velitelů vlaků, účetních, lékařů, ošetřovatelů i kuchařů. Za tímto účelem byl celý personál svolán a cvičen pod dozorem vrchního lékaře.¹⁰⁷⁵

Vedle samotné služby ve vlacích určité pracovní příležitosti poskytovala také údržba sanitních vozů v době, kdy byl vlak deponován ve Strakonici. Z dochovaných podkladů víme, že o možnost úklidu vagonů a praní se ucházela například vdova-samoživitelka Theresia Jankovská.¹⁰⁷⁶

Již bylo uvedeno, že řádoví rytíři konali svou službu bez nároku na finanční odměnu. Veškerý ostatní personál byl ovšem řádně placen. Výše mzdy lékařů závisela na dohodě Řádu s ministerstvem války, ostatní personál vyplácel Řád čistě podle uvážení velkopřevora, který výši mzdy s personálem dohodl vždy před započítáním jeho služby (většinou ve formě kolektivní smlouvy).¹⁰⁷⁷

Například smlouva s ošetřovateli uzavřená roku 1912 specifikovala, že ošetřovatelé budou sloužit na sanitním vlaku, který bude vypraven „*na bojiště na Balkáně, a sice na celou*

¹⁰⁷¹ *Der Freiwillige Sanitätsdienst des Souveränen Malteser-Ritterordens (1907)*, s. 50.

¹⁰⁷² J. von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege*, s. 10–11.

¹⁰⁷³ *Ibidem*, s. 125–134.

¹⁰⁷⁴ G. REICHLIN-MELDEGG, *Das Sanitätswesen des Ordens im 19. Jahrhundert und die Entwicklung der Hilfszüge unter Dr. Jaromir Freiherr von Mundy*, s. 198.

¹⁰⁷⁵ *Der Freiwillige Sanitätsdienst des Souveränen Malteser-Ritterordens (1907)*, s. 7.

¹⁰⁷⁶ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Excellenz dem hochgeborenen & hochwürdigsten Herrn Grafen Othenio Lichnowský-Werdenberg (dopis z roku 1880).

¹⁰⁷⁷ *Der Freiwillige Sanitätsdienst des Souveränen Malteser-Ritterordens (1907)*, s. 10.

dobu této výpravy až do navrácení se vlaku toho do původního jeho skladiště ve Strakonících“.¹⁰⁷⁸ Ošetřovatelé se zavazovali svědomitě plnit veškeré práce, které jim nadřízení udělí a za to měli právo na 6 Korun denně, splatných vždy 5 dní předem. Dále jim velkopřevorství hradilo stravu, byt, oblečení (2 košile, 2 spodní kalhoty, 2 páry ponožek, nákrčník, a služební uniformu sestávající z vesty, pláště, blůzy, kalhot, služebních bot a čepice). Řád také po celou dobu služby platil personálu pojištění proti úrazu. Naopak v případě, že by se pracovník zpronevěřil svým povinnostem, mohl být na základě této smlouvy okamžitě propuštěn.¹⁰⁷⁹

Jeden ze sanitních vlaků byl ve službách Československé republiky provozován i po skončení první světové války. Z této doby se dochovala například smlouva pro vrchního kuchaře, který měl nárok na měsíční mzdu ve výši 300 Kč, vyplácených ve valutách země, ve které se vlak právě nacházel (po dobu minimálně 3 dní). Dále měl nárok na stravu, byt a nemocenské pojištění. Dovolenu směl vrchní kuchař v této době čerpat dvakrát ročně po dobu čtrnácti dní, k čemuž se ještě přičítala doba potřebná na cestu do domova a zpět. Výpověď ve standardním režimu byla rovněž čtrnáctidenní. Ovšem v případě hrubého porušení předpisů mohl být vrchní kuchař velitelem vlaku propuštěn „na hodinu“, a to i za hranicemi ČSR. Zajímavé také je, že v této době již ve vlaku nepůsobil druhý kuchař, ale vrchnímu kuchaři byli přiděleni dva vojáci, kteří měli na starost pomocné práce.¹⁰⁸⁰

Jsou dochovány zprávy o tom, že ne vždy bylo možné smluvní podmínky dodržovat, respektive vznikaly ohledně mzdy různá nedorozumění. Například ošetřovatelé vlaku A si již na počátku první světové války (v září 1914) stěžovali řediteli strakonického velkostatku (který měl jednání s personálem většinou na starosti), že jsou jim vypláceny pouze 4 Koruny namísto slíbených 6 Korun denně, a navíc jim lékaři odmítli poskytnout víno a doutníky, které měli mít od strakonického ředitele údajně přislíbené. Když si na situaci stěžovali knížeti-velkopřevorovi, který byl ve vlaku přítomen, měl jim odvětit, že mají slušný plat a že o přislíbených 6 Korunách na den nic neví a musí se na to zeptat strakonického ředitele.¹⁰⁸¹ Konkrétní smlouvu s těmito ošetřovateli, ani reakci velkopřevorství na nastalou situaci, se v řádových archivech nepodařilo dohledat, vzhledem k tomu, že však minimálně

¹⁰⁷⁸ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Smlouva námezdní ze dne 19. října 1912. Pozn. autora: Sanitní vlaky však nakonec v této válce nasazeny nebyly.

¹⁰⁷⁹ Ibidem.

¹⁰⁸⁰ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 250, Smlouva – podmínky pro vrchního kuchaře na nemocnicním vlaku Souverenního řadu Maltezskeho.

¹⁰⁸¹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 53.

část personálu působila ve vlaku i nadále lze předpokládat, že se podařilo nalézt nějaké oboustranně uspokojivé řešení.

Naopak někteří z ošetřovatelů byli za mimořádné počiny během své služby na sanitních vlacích dokonce vyznamenáni. Například podle císařského rozhodnutí ze 30. prosince 1916 byl jednomu z ošetřovatelů, Františku Vlkovi, za jeho činnost udělen stříbrný záslužný kříž.¹⁰⁸²

9.3.3. Nasazení vlaků

Od roku 1870 probíhala jednání s rakousko-uherskou vládou, při kterých se ladila především organizační struktura *Dobrovolné sanitní služby*, skrze níž české velkopřevorství nabízelo vládě provozování sanitních vlaků v době válečných konfliktů. Její základní organizační schéma mělo vycházet z výše uvedené *Studie o přestavbě a vybavení nákladních vozů na sanitní vozy*, kterou vypracoval Dr. Mundy.¹⁰⁸³ Podle ní měl Řád provozovat až dvanáct sanitních vlaků, přičemž do každého z nich se plánovalo zařadit šestnáct ambulantních vozů.¹⁰⁸⁴

Dohodu s ministerstvem války schválil v roce 1875 císař a zdálo se, že jí nestojí nic v cestě.¹⁰⁸⁵ Dne 18. května 1875 pak pod vedením řádového rytíře Khevehüllera podnikl první (nekompletní) řádový sanitní vlak cestu z Vídně do Langbachu.¹⁰⁸⁶ V červnu následujícího roku však byla celá organizace transportu raněných a nemocných vojáků z fronty do zázemí na ministerstvu války z blíže neupřesněných důvodů podstatným způsobem změněna a původně zamýšlený rozsah pomoci Maltézského řádu byl výrazně omezen.¹⁰⁸⁷

Zdá se, že velkopřevor Othenilo Lichowský byl o těchto změnách s předstihem informován, protože ještě před jejich uskutečněním začal jednat o možnostech zřízení a provozování sanitních vlaků přímo s jednotlivými rakousko-uherskými železničními společnostmi, tentokrát s podporou ministerstva obchodu. Při jednáních mezi velkopřevorstvím a jednotlivými železničními společnostmi se pod záštitou ministra

¹⁰⁸² SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Verleihung militärisch charakterisierter Allerhöchster Auszeichnungen an Zivilpersonen ze dne 17. února 1917.

¹⁰⁸³ Srov. J. von MUNDY, *Studien über den Umbau und die Einrichtung von Güterwaggons zu Sanitätswaggons*.

¹⁰⁸⁴ *Ibidem*, s. V.

¹⁰⁸⁵ J. von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege*, s. 3 a 9.

¹⁰⁸⁶ A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 245.

¹⁰⁸⁷ J. von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege*, s. 3 a 9.

obchodu Johanna von Chlumetzského podařilo dosáhnout dohody ohledně nového organizačního schématu.¹⁰⁸⁸ Ten byl o něco skrovnější. Jestliže původní organizační schéma předpokládalo šestnáct sanitních vozů na vlak a až dvanáct souprav, tedy 192 sanitních vozů, v rámci nové dohody se železniční společnosti zavázaly k tomu, že v případě žádosti poskytnou Řádu až 166 nákladních vagonů, a to do 4 týdnů od obdržení žádosti, přičemž vozy přistaví do Vídně nebo do jiné stanice, kterou určí Maltézský řád.¹⁰⁸⁹

Ten naopak ve smlouvě souhlasil, že tyto vozy, které následně upraví podle Mundyho návrhu, bude požadovat jen v případě války, nikoliv například ke cvičným akcím. Za vozy měl Řád platit velmi výhodnou (spíše symbolickou) cenu 5 krejcarů za den a vagon.¹⁰⁹⁰

Dohoda o poskytnutí vozů a lokomotiv (včetně personálu) byla uzavřena s následujícími železničními společnostmi: K. k. priv. Severní dráha císaře Ferdinanda, K. k. priv. österr. Staats-Eisenbahn-Gesellschaft, K. k. priv. österreichische Nordwestbahn, K. k. priv. Südbahn-Gesellschaft, K. k. priv. galizische Carl Ludwig-Bahn, K. k. priv. Böhmisches Westbahn a K. k. priv. Süd-Nordd.-Verbindungs-Bahn. Za Maltézský řád dohodu podepsali velkopřevor Lichnowský a vrchní lékař prof. Dr. Jaromír svobodný pán von Mundy dne 27. března 1876 ve Vídni.¹⁰⁹¹

Velkopřevorství se po změně organizačních schémat zavázalo ministerstvu války sestavit v případě války nejprve šest sanitních vlaků, do nichž zajistí šest vedoucích a jejich zástupců (rovněž pověřených vedením účetnictví), dvanáct lékařů, ošetřovatele a kuchaře.¹⁰⁹² Dalších šest souprav pak mělo být připraveno až na základě mimořádné žádosti. Vedle samotných vlakových souprav a jejich personálu pak velkopřevorství mělo povinnost zajistit také uniformy a výplaty personálu (po celou dobu trvání akce), potřebné vybavení vlaků a lékárny. Naopak techniku požadovanou pro vlaky, lokomotivy, železniční personál

¹⁰⁸⁸ J. von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege*, s. 3.

¹⁰⁸⁹ Ibidem, s. 4. V upravených předpisech, sestavených v roce 1880 (tedy již po prvním ostrém nasazení sanitních vlaků), se uvádí, že celkový počet vagonů může v případě války narůst až na 210, přičemž zůstává v platnosti, že s výjimkou vlaku deponovaného ve Strakoncích, budou v době míru ostatní vagony používány železničními společnostmi jako nákladní vozy. Srov. J. von MUNDY, H. ZIPPERLING, *Beschreibung der Sanitäts-Züge des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens*, s. 1.

¹⁰⁹⁰ J. von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege*, s. 5.

¹⁰⁹¹ Ibidem, s. 6.

¹⁰⁹² V případě zvláštního požadavku pak bylo velkopřevorství ochotno zajistit až 12 souprav, srov. J. von MUNDY, H. ZIPPERLING, *Beschreibung der Sanitäts-Züge des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens*, s. 1.

a ostatní provozní materiály zajišťovaly na základě této dohody, kterou pomohlo sjednat ministerstvo obchodu, jednotlivé železniční společnosti.¹⁰⁹³

Bylo smloueno, že velkopřevorství bude disponovat jednou kompletní vlakovou soupravou i v době míru, a to především z důvodu, aby byla tato souprava prakticky okamžitě schopná být nasazena do akce, aniž by na ní musely být prováděny nějaké zásadní úpravy. Neméně důležitý byl druhý důvod, proč Řád vydržoval kompletní sanitní vlak i v mírových časech, a sice, že na něm byl podrobován pravidelnému školení nasmlouvaný personál – proto se tento vlak také označoval jako „školní vlak“ – „Schulzug“. Tento vlak byl neustále k dispozici ve vlastním depu, které bylo za tímto účelem zřízeno ve Strakonících.¹⁰⁹⁴

Zbývajících pět sanitních vlaků bylo sestaveno na základě požadavku ministerstva války, do té doby však byly jejich vozy jednotlivými železničními společnostmi využívány ke svému původnímu určení, totiž jako nákladní vagony. Tyto vozy musely být po zahájení mobilizace nejprve náležitě přestavěny a vybaveny. Jejich kompletní výbava (kromě té, která podléhá zkáze a je snadno dostupná) byla neustále připravena ve skladišti ve Strakonících, stejně jako byl smluvně zajištěn personál těchto vlaků. Ministerstvu války, které bylo formálním příjemcem této dobrovolné řádové pomoci, měla být každoročně na konci února podávána zpráva o stavu tohoto uskladněného vybavení.¹⁰⁹⁵ Rozdělení šesti vlaků podle podílu jednotlivých zúčastněných železničních společností se dochovalo z roku 1880 a znázorňuje jej tabulka 14:

¹⁰⁹³ J. von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege*, s. 10–11.

¹⁰⁹⁴ *Ibidem*, s. 11–12.

¹⁰⁹⁵ *Ibidem*.

Tabulka 14: Vozy poskytnuté jednotlivými institucemi pro sestavení šesti sanitních vlaků (k roku 1880)

Instituce	Počet vozů	Celkem vozů ve vlaku	Počet lůžek v ambulancních vozech	Vlak (označení)
České velkopřevorství Kronprinz Rudolfs-Bahn	15 1	16	100	A
Kaiser Ferinands-Nordbahn Kronprinz Rudolfs-Bahn	15 1	16	100	B
Kaiser Ferinands-Nordbahn Kronprinz Rudolfs-Bahn	15 1	16	100	C
Kaiser Ferinands-Nordbahn Carl Ludwigs-Bahn Kronprinz Rudolfs-Bahn	10 5 1	16	100	D
Carl Ludwigs-Bahn Kronprinz Rudolfs-Bahn	15 1	16	100	E
Kaiserin Elisabeth-Bahn Lemberg-Czernowitz-Jassy-Bahn Kronprinz Rudolfs-Bahn	9 6 1	16	100	F
Celkem	96	96	600	A–F

Zdroj: Jaromír von MUNDY, Hugo ZIPPERLING, Beschreibung der Sanitäts-Züge des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Zweite vermehrte und veränderte Auflage, Wien 1880, s. 56.

Ostatní smluvní strany poskytovaly vozy v případě, že bylo požadováno mimořádné dodání dalších šesti souprav s označením G, H, I, K, L a M.¹⁰⁹⁶

První kompletní vlaková souprava – sestavená především za účelem školení personálu – byla v Simmeringu vyrobena a dodána do Strakonic v listopadu 1877, kde byla dne 11. listopadu slavnostně vysvěcena převorem pražského řádového konventu Frā Janem

¹⁰⁹⁶ J. von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege*, s. 57.

Nepomukem Jarešem.¹⁰⁹⁷ Na velkostatku byla za tímto účelem postavena kůlna (depo), do které byl vlak umístěn.¹⁰⁹⁸ Ještě před tím se tato souprava účastnila mezinárodní zdravotní výstavy v Bruselu.¹⁰⁹⁹ To však rozhodně neznamenalo, že by v této době bylo velkopřevorství schopné provozovat sanitní vlaky v plném rozsahu. Ještě v lednu 1878 se na přípravě jednotlivých vozů usilovně pracovalo, a dokonce se stávalo, že se některé části vybavení, které již byly dodány do Strakonice, musely vrátit k dodatečným úpravám zpět do továrny v Simmeringu u Vídně.¹¹⁰⁰

9.3.3.1. Bosna a Hercegovina – první nasazení sanitních vlaků

Záhy se však ukázalo, že na přípravy není příliš mnoho času, protože na Berlínském kongresu, na němž Prusko, Rakousko-Uhersko, Rusko, Velká Británie, Francie, Osmanská říše a Itálie během června a července 1878 řešily otázku Velké východní krize, bylo mimo jiné rozhodnuto o dočasném obsazení Bosny a Hercegoviny Rakouskem-Uherskem, přičemž první rakousko-uherské jednotky překročily bosenské hranice ještě na konci července téhož roku.¹¹⁰¹

Jelikož se nejednalo o válku ve formálním slova smyslu, nemělo české velkopřevorství žádnou povinnost sanitní vlaky do tohoto konfliktu poskytnout, neboť na částečnou ani celkovou mobilizaci se uzavřené dohody nevztahovaly. Přesto se velkopřevor na přání císaře¹¹⁰² a ministerstva války rozhodl – jistě i s ohledem na to, že se jednalo o první možnost jejich praktického otestování – nasadit do akce spojené s obsazením Bosny a Hercegoviny rakousko-uherskou armádou dva sanitní vlaky.¹¹⁰³

Pod osobním dohledem velkopřevora Othenia Lichnowského a komtura Frã Franze Meraviglia-Crivelli byla do provozu okamžitě uvedena první souprava školícího sanitního vlaku, deponovaná tou dobou ve Strakonících. Řádový kancléř rytíř von Langer mezitím

¹⁰⁹⁷ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 34.

¹⁰⁹⁸ Později byla tato kůlna upravována. Informace o ní jsou uloženy v SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 250.

¹⁰⁹⁹ A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 245.

¹¹⁰⁰ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Dopis hospodářskému radovi ze dne 14. ledna 1878.

¹¹⁰¹ Kolektiv autorů, *Pod císařským praporem: Historie habsburské armády 1526–1918*, s. 310.

¹¹⁰² V řádovém archivu se nachází ručně psaný dopis císaře Františka Josefa, datovaný 4. července 1878, který žádá velkopřevora Othenia Lichnowského o nasazení vlaků v souvislosti s probíhající mobilizací. Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318, Dopis císaře Františka Josefa ze dne 4. července 1878.

¹¹⁰³ J. von MUNDY, *General-Bericht über die Evacuationen von Kranken und Verwundeten der K.K. Armee während der Occupation Bosnien und Herzegowina 1878*, s. 5.

ve Vídni začal připravovat druhou soupravu, a to ve spolupráci s Hugem Zipperlingem, ředitelem Eisenbahn-Waggon-Fabrik v Simmeringu.¹¹⁰⁴

Do přípravy sanitních vlaků se naopak nezapojil jejich hlavní iniciátor baron Mundy, který se v té době zotavoval z nemoci. Za sebou měl nesmírně náročné období – kromě samotných jednání o sanitních vlacích měl roku 1876 při srbsko-turecké válce na starosti nejvyšší velení srbské zdravotní služby. V této době se podstatně zasadil také o zřízení srbského Červeného kříže. Poté, co skončilo jeho nasazení v Srbsku, byl povolán naopak do Turecka, kde vypukla válka s Ruskem. Zde se jménem Červeného půlměsíce zasloužil o organizaci a zřízení ambulantní služby na straně Vznešené porty v letech 1877–1878. Poté se vrátil vyčerpaný a nemocný zpět do Rakouska.¹¹⁰⁵

Jakkoliv se osobně neúčastnil příprav, samotnému nasazení vlaků již byl přítomen. Do Vídne se baron Mundy dostavil v den odjezdu obou souprav a po svém příjezdu okamžitě zaujal místo vrchního lékaře. Celá příprava probíhala velice rychle a již po čtrnácti dnech od jejího začátku stály oba sanitní vlaky připravené na vídeňském Nordbahnhof. Následovala jejich vizitace ze strany velkopřevora, ministra války hraběte Bylandt-Reitha a celé řady maltézských rytířů. Ještě v tentýž den, na začátku srpna 1878, vyrazily oba vlaky na svá první stanoviště – vlak A, pod vedením komtura Frā Franze Meraviglia-Crivelli vyrazil do chorvatského Sisaku, vlak B, jehož velitelem byl komtur Frā Karel Thun-Hohenstein, jel do Terstu.¹¹⁰⁶

Služba obou vlaků trvala od 1. srpna do posledního dne měsíce října roku 1878. Na vlaku A sloužili jako lékaři Dr. Redtenbacher a Dr. Tinus, na vlaku B pak Dr. Gtūner a Dr. Streer.¹¹⁰⁷ Příležitost účastnit se osobně prvního nasazení svého díla si nenechal ujít ani Dr. Mundy, který se pohyboval jako vrchní lékař mezi oběma vlaky. Během tříměsíční mise provedly obě soupravy téměř sto zpátečních jízd a ujely několik tisíc kilometrů. Do nemocnic v Chorvatsku, Istrii, Korutanech, Kraňsku, Štýrsku, v Uhrách (především

¹¹⁰⁴ J. von MUNDY, *General-Bericht über die Evacuationen von Kranken und Verwundeten der K.K. Armee während der Occupation Bosnien und Herzegowina 1878*, s. 6–8.

¹¹⁰⁵ G. REICHLIN-MELDEGG, *Das Sanitätswesen des Ordens im 19. Jahrhundert und die Entwicklung der Hilfszüge unter Dr. Jaromir Freiherr von Mundy*, s. 200.

¹¹⁰⁶ J. von MUNDY, *General-Bericht über die Evacuationen von Kranken und Verwundeten der K.K. Armee während der Occupation Bosnien und Herzegowina 1878*, s. 6–8.

¹¹⁰⁷ Dr. Steer byl pravděpodobně v průběhu akce přeřazen z vlaku A na vlak B, jelikož na fotografii z roku 1878, která byla pořízena nejspíš před vypravením vlaků, je ve společnosti Frā Meraviglia-Crivelliho a Dr. Redtenbachera jako člen posádky sanitního vlaku A. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 626, sig. 3/a,b, kart. č. 320, Fotografie vedoucího vlaku A s lékaři, 1878 – viz přílohu 4.

v Budapešti) a ve Vídni během těchto výprav odvezly tisíce těžce i lehce raněných vojáků.¹¹⁰⁸

Působení obou vlaků bylo veskrze úspěšné. Během jejich tříměsíční mise ve vlcích nikdo nezemřel a nevyskytl se ani jediný závažnější problém s personálem. Velkým zadostiučiněním pro Dr. Mundyho a pro ředitele Zipperlinga jistě byla skutečnost, že se mimořádně osvědčilo také vybavení vlaků a po technické stránce také speciální úprava vagonů; během tohoto prvního ostrého nasazení nedošlo k žádným poruchám, ke zničení žádného přístroje ani k dalším škodám. Veškeré vybavení se tak vrátilo v pořádku a bylo zapotřebí jej pouze vyčistit.¹¹⁰⁹

Pro všechny zúčastněné se jednalo o mimořádnou událost a bylo také otázkou osobní prestiže, aby vše proběhlo v naprostém pořádku. Podle Mundyho zprávy vydané po této misi, velitelé obou vlaků v Bosně a Hercegovině pracovali s takovým zápalem, že během této výpravy údajně takřka ani nesundávali své uniformy.¹¹¹⁰

O provoz vlaků se intenzivně zajímal rovněž velkopřevor Lichnowský, který ve dne v noci očekával zprávy prostřednictvím telegramu. Ostatně, podobně jako baron Mundy a ředitel Zipperling, také on obětoval přípravě vlaků, a především vyjednáváním s vládou a železničními společnostmi velké množství svého času a energie a bez jeho osobního nasazení by se pravděpodobně celý projekt nepodařilo realizovat. Proto nepřekvapí, že velkopřevor oba vlaky také opakovaně osobně navštěvoval a účastnil se některých jejich cest. Dokonce se ujal vedení vlaků při jejich posledních cestách.¹¹¹¹

Poté, co vlaky po skončení své mise dorazily do Vídně, shromáždil velkopřevor na Nordbahnhof všechny maltézske rytíře, provedl spolu se zástupcem ministerstva války vizitaci obou vlaků a pronesl slavnostní projev ke zdravotnickému personálu, který téměř bez odpočinku po tři měsíce vykonával svou službu. Jeho díků se rovněž dostalo technickému a administrativnímu personálu. Vlak A poté odjel zpět do Strakonic, kde byla později uspořádána velkolepá oslava, vlak B byl doručen k odzbrojení do skladů železniční společnosti Severní dráha císaře Ferdinanda (Kaiser Ferinands-Nordbahn), jíž vozy patřily a jíž bylo rovněž poděkováno.¹¹¹²

¹¹⁰⁸ J. von MUNDY, *General-Bericht über die Evacuationen von Kranken und Verwundeten der K.K. Armee während der Occupation Bosnien und Herzegowina 1878*, s. 8.

¹¹⁰⁹ Ibidem, s. 9.

¹¹¹⁰ G. REICHLIN-MELDEGG, *Das Sanitätswesen des Ordens im 19. Jahrhundert und die Entwicklung der Hilfszüge unter Dr. Jaromir Freiherr von Mundy*, s. 200.

¹¹¹¹ J. von MUNDY, *General-Bericht über die Evacuationen von Kranken und Verwundeten der K.K. Armee während der Occupation Bosnien und Herzegowina 1878*, s. 11–15.

¹¹¹² Ibidem.

Císař František Josef I. udělil oběma velitelům sanitních vlaků Řád železné koruny, všichni čtyři lékaři byly vyznamenáni Řádem Františka Josefa, vrchním ošetřovatelům byl z císařského rozhodnutí udělen Zlatý kříž za zásluhy. Oceněny byly rovněž skvělé služby řádového kancléře a legačního rady rytíře von Langera, kterému byl udělen Řád Františka Josefa ve třídě komtur s hvězdou.¹¹¹³

Zvláštního uznání se dostalo rovněž velkopřevorovi Lichnowskému, který obdržel od císaře vlastnoruční dopis následujícího znění:

*„Milý hrabě Lichnowský-Werdenbergu! Sanitní vlaky poskytnuté Maltézským řádem vyvinuly skutečně obětavou a velmi prospěšnou činnost, které patří mé plné uznání. Tento výsledek, jehož bylo dosaženo především díky Vašemu osobnímu nasazení, mi přináší veliké uspokojení a poskytuje mi další příjemný důvod, vyjádřit Vám svůj dík a své uznání za Vaše úsilí. Buda-Pest, 3. prosince 1878. Franz Josef m. p.“*¹¹¹⁴

Podobného ocenění osobního nasazení se tehdy ještě budoucímu velkopřevorovi od císaře dostalo již před lety v souvislosti se stavbou řádové nemocnice v Tanturu.¹¹¹⁵

Necelý rok před misí v Bosně založil Dr. Mundy také *Malteser-Ambulanzcorps* (*Maltézský ambulanti sbor*), který měl za úkol vykládat příjíždějící maltézské vlaky a převážet pacienty do nemocnic. Za tímto účelem měl sbor k dispozici 12 koněspřežných sanitních vozů (každý tažený dvěma koňmi), dvě polní kuchyně a 48 nosítek. Rovněž konstrukce těchto vozů byla realizována dle návrhu Dr. Mundyho. Vedením sboru byl pověřen justiční rytíř Ludwich svobodný pán von Reisenfels, sbor sídlil ve Vídni a poprvé byl nasazen také při válce v Bosně.¹¹¹⁶

Míra pomoci, kterou české velkopřevorství během této vojenské akce poskytlo, byla značná, a především se ukázalo, že lze s pomocí velkopřevorství při válečných konfliktech nadále skutečně počítat. Za humanitární zásluhy byl velkopřevor Lichnowský povýšen 2. dubna 1881 do rakouského knížecího stavu s tím, že hodnost knížete-velkopřevora česko-rakouského velkopřevorství přecházela i na jeho nástupce.¹¹¹⁷

¹¹¹³ J. von MUNDY, *General-Bericht über die Evacuationen von Kranken und Verwundeten der K.K. Armee während der Occupation Bosnien und Herzegowina 1878*, s. 11–15.

¹¹¹⁴ Ibidem, s. 13.

¹¹¹⁵ Ibidem, s. 14.

¹¹¹⁶ G. REICHLIN-MELDEGG, *Das Sanitätswesen des Ordens im 19. Jahrhundert und die Entwicklung der Hilfszüge unter Dr. Jaromir Freiherr von Mundy*, s. 200.

¹¹¹⁷ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 34.

Všeobecného uznání se dostalo také vrchnímu lékaři velkopřevorství prof. Dr. Jaromíru svobodnému pánovi von Mundy, magistrálnímu rytíři Maltézského řádu,¹¹¹⁸ rytíři II. třídy Řádu železné koruny (1871), komturovi Řádu Františka Josefa (1867) a rytíři Leopoldova řádu (1870).¹¹¹⁹ Ten se službě trpícím, a především možnostem transportu raněných a nemocných intenzivně věnoval i nadále, a to nejen v rámci Maltézského řádu. Dalším výrazným impulzem pro jeho činnost byl požár ve vídeňském Ringtheater 9. prosince 1881, který si vinou chaotické záchrany vyžádal na 386 obětí na životech. Pod vlivem těchto okolností spoluzaložil baron Mundy *Wiener Freiwillige Rettungs-Gesellschaft*, první organizovanou záchrannou službu ve Vídni.¹¹²⁰

V posledních letech života se však sám Dr. Mundy, jemuž nesmírné množství lidí vděčilo za své zdraví, ba i samotný život, potýkal se zdravotními komplikacemi. K nim se přidaly také ztráty blízkých přátel, což pravděpodobně zapříčinilo jeho deprese a psychické onemocnění. Dne 23. srpna 1894 se pod vlivem této psychické choroby Jaromír von Mundy zastřelil. O jeho smrti informovaly snad všechny přední vídeňské deníky.

Populární vídeňské liberální noviny *Neue Freie Presse*, které Mundyho životním osudům a výčtu jeho zásluh věnovaly několik stran,¹¹²¹ mimo jiné napsaly: „*Muž, který zachránil tolik tisíc životů na bitevním poli, před nebezpečím vody a ohně, před nehodami všeho druhu, ukončil svůj život vlastní rukou. Nespočetné je množství nešťastníků, které zachránil před vlastní smrtí prostřednictvím záchranného spolku, který založil, rychlým*

¹¹¹⁸ Někteří autoři uvádějí, že Jaromír svobodný pán Mundy byl členem Řádu v hodnosti „graciálního rytíře“ – srov. například L. CALL, G. GATSCHER-RIEDL, *Weißes Kreuz auf rotem Grund*, s. 246. Tím však není myšlena stále existující hodnost *graciální a devoční rytíř*, která je dodnes určená pro příslušníky šlechtických rodin, kteří nemohou vykázat náležitý šlechtický původ, sestávající například z 16 šlechtických předků, opravňující kandidáty členství ke vstupu do hodnosti *čestný a devoční rytíř* (podmínky se v jednotlivých zemích liší, 16 šlechtických předků je dodnes podmínka v českém velkopřevorství, například v Itálii se více hledí na staří rodu z hlediska počtu let, po který je rodina ve šlechtickém stavu). Například v Itálii je zapotřebí pro příslušnost mezi *graciální a devoční rytíře* vykázat alespoň 200 let šlechtických předků v otcovské linii. Každopádně hodnost *graciálních a devočních rytířů* v roce 1870 vůbec neexistovala, jelikož byla zavedena až rozhodnutím Svrchované Rady ze dne 20. března 1959 – srov. B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 242. Jaromír svobodný pán Mundy – jakkoliv se narodil do šlechtické rodiny, která se svým majetkem více než vyrovnala řadě aristokratických rodů, byl členem Řádu pouze v hodnosti *magistrálního rytíře* – „*Cavaliere di Grazia Magistrale*“. Nobilitován byl totiž teprve jeho dědeček – úspěšný podnikatel Vilém Mundy. Srov. *Ruolo Generale* (1877), s. 86.

¹¹¹⁹ Srov. *Hof- Und Staats-Handbuch Der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1892*, Wien 1892, s. 73, 84 a 117. Za svůj život obdržel prof. MUDr. Jaromír svobodný pán von Mundy několik desítek různých řádů a vyznamenání, ačkoliv sám byl v tomto ohledu neobyčejně skrovný – o svých vyznamenáních nikde veřejně z vlastní iniciativy neinformoval (například ve svých zprávách o *Dobrovolné sanitní službě* uvádí ocenění prakticky všech jejích představitelů s výjimkou sebe) a dokonce svá vyznamenání ani veřejně nenosil. Srov. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 257.

¹¹²⁰ G. REICHLIN-MELDEGG, *Das Sanitätswesen des Ordens im 19. Jahrhundert und die Entwicklung der Hilfszüge unter Dr. Jaromir Freiherr von Mundy*, s. 201–202.

¹¹²¹ Srov. *Neue Freie Presse*, 24. August 1894, Nr. 10777, s. 4–6.

zásahem příkladné organizace, kterou vytvořil, nasazením lékařského umění – dokud si tento smutný osud nepřipravil sám, aniž by pro záchránce byla možná jakákoli záchrana. Baron Jaromír Mundy, jehož jméno je ve všech vrstvách vídeňského obyvatelstva zmiňováno s vděčností a úctou a který se těšil popularitě jako málokterá jiná osobnost našeho města, se dnes odpoledne kolem půl druhé zabil v Prátru na nábřeží Dunajského kanálu pod Sophienbrücke výstřelem z pistole.“¹¹²²

Konkurenční Wiener Zeitung informoval také o bezprostředních smutečních opatřeních, která byla zavedena v reakci na úmrtí Dr. Mundyho. Vedení *Vídeňské dobrovolné záchranné společnosti* například nařídilo všem svým funkcionářům čtyřtýdenní smutek a na jednotlivých budovách spojených s touto organizací vlály smuteční vlajky.¹¹²³ Také tyto noviny, podobně jako řada dalších, obsáhle připomínaly Mundyho zásluhy v rámci Maltéžského řádu i jeho podíl na založení vídeňské záchranné služby.

Po náležitém lékařském zhodnocení prohlásil vídeňský pomocný biskup Dr. Eduard Angerer, že se jednalo o důsledek duševní choroby (paranoia), a proto mu byl – navzdory sebevraždě – umožněn církevní pohřeb. Baron Mundy byl pochován v dominikánském kostele v maltéžské řádové uniformě s kloboukem a mečem.¹¹²⁴ Novým vrchním lékařem česko-rakouského velkopřevorství se po jeho smrti stal Dr. Gustav Jurié von Lavandal.¹¹²⁵

9.3.3.2. Sanitní vlaky v období do první světové války

Sanitní vlaky Maltéžského řádu se zapojily na přelomu 19. a 20. století ještě do několika menších konfliktů na východě. Příkladem může být srbsko-bulharská válka v polovině osmdesátých let, které se řádový vlak účastnil z důvodu, že Srbské knížectví bylo spojencem Rakouska-Uherska. Během této krátké války stihl nasazený „Schulzug“, rozšířený na 25 vozů, v rámci tří transportů převést do hlavního srbského města Bělehradu přibližně 1 000 raněných vojáků.¹¹²⁶

Ačkoliv se Rakousko-Uhersko těšilo v námi sledovaném období neobvykle dlouho trvajícím míru a prosperitě, především napjatá situace na Balkáně dávala tušit, že klidné časy nebudou trvat věčně. To si uvědomovalo také česko-rakouské velkopřevorství, které

¹¹²² Neue Freie Presse, 24. August 1894, Nr. 10777, s. 4 (článek „Selbstmord des Baron Jaromir Mundy“).

¹¹²³ Wiener Zeitung, 24. August 1894, Nr. 194, s. 3 (článek „Jaromir Freiherr von Mundy +“).

¹¹²⁴ G. REICHLIN-MELDEGG, *Das Sanitätswesen des Ordens im 19. Jahrhundert und die Entwicklung der Hilfszüge unter Dr. Jaromir Freiherr von Mundy*, s. 202.

¹¹²⁵ Ibidem.

¹¹²⁶ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 208.

nepolevovalo ve výcviku sanitního personálu a nadále v souladu s dohodou s ministerstvem války udržovalo připravený sanitní vlak.

Velkopřevorství se snažilo, aby jeho sanitní služba byla akceschopná ve všech směrech, tedy i v otázce organizace. S ohledem na narůstající napětí na Balkáně byly proto na počátku 20. století znovu vydány aktualizované předpisy pro sanitní vlaky a došlo k modernizaci jejich vybavení.¹¹²⁷

Nadále však zůstával v platnosti závazek česko-rakouského velkopřevorství v případě války vystrojit šest sanitních vlaků a na základě zvláštního požadavku ministerstva války pak v mimořádných situacích ještě dalších šest vlaků, takže jejich maximální nasazené množství mohlo dosáhnout počtu dvanácti vlakových souprav.¹¹²⁸ Jednotlivé vlaky měly být nadále označovány písmeny, který byly vlakům přidělovány v abecedním pořadí. Označení prvního vlaku tedy bylo ve svém plném rozsahu následující: „*Spitalzug des souveränen Malteser-Ritterordens, G. v. B. u. Ö., A*“, častěji se však používala zkrácená forma označení, tedy „*Malteser-Zug A*.“¹¹²⁹ Analogicky se pak označovaly také vlaky B–M.

Oproti starším předpisům se nic nezměnilo ani v závazku velkopřevorství do těchto vlaků zajistit velitele vlaku (z řad profesních, justičních nebo výjimečně čestných a devočních rytířů), lékaře, účetní, ošetřovatele a kuchaře. Svému personálu současně Řád zajišťoval také uniformy a především – rovněž na své náklady – obstarával nezbytný zdravotní materiál.¹¹³⁰

V otázce personálu bylo dohodnuto, že pokud by Maltézský řád nebyl schopen zajistit lékaře, měl mu být přidělen některý z vojenských lékařů. Beze změny zůstal i závazek Řádu nadále v době míru udržovat v pohotovosti jeden zcela připravený a vybavený vlak, který mohl být v případě potřeby ihned vypraven. Tento vlak sestával – kromě lokomotivy – z deseti vozů pro nemocné a dalších šesti podpurných vagonů. Dalších 80 nákladních vozů, potřebných pro zbylých pět vlaků, držela železniční správa, která je Řádu v případě potřeby na jeho žádost předala, a tyto vozy se pak musely před svým nasazení náležitě přizpůsobit. Za tímto účelem měl Maltézský řád připravenou potřebnou výbavu pro všech 96 sanitních vozů již v době míru.¹¹³¹ Souprava sanitního vlaku (a její zajištění personálem) měla na počátku 20. století následující podobu:

¹¹²⁷ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 209.

¹¹²⁸ *Der Freiwillige Sanitätsdienst des Souveränen Malteser-Ritterordens (1907)*, s. 2–3.

¹¹²⁹ *Ibidem*, s. 3.

¹¹³⁰ *Ibidem*, s. 5–7.

¹¹³¹ *Ibidem*.

Tabulka 15: Uspořádání a personál sanitních vlaků dle předpisů z roku 1907

	Personál						Vozy							
	Velitel vlaku	Lékaři	Účetní	Kuchaři	Ošetřovatelé	Celkem	Velitelský vůz	Proviantní vůz	Kuchyňský vůz	Jídelní vůz	Sanitní vozy	Skladovací vůz	Vůz s výzbrojí	Celkem
1 vlak	1	2	1	2	10	16	1	1	1	1	10	1	1	16
6 vlaků	6	12	6	12	60	96	6	6	6	6	60	6	6	96
12 vlaků	12	24	12	24	120	192	12	12	12	12	120	12	12	192

Zdroj: *Der Freiwillige Sanitätsdienst des Souveränen Malteser-Ritterordens, Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Kriege. Fünfte Auflage, Wien 1907, s. 13.*

Jeden sanitní vlak byl tedy schopen najednou převézt až 100 těžce raněných či nemocných, při plném nasazení tak mohly řádové vlaky najednou převážet do zázemí až 600 osob. V případě přímé žádosti ministerstva války měl Řád zajistit ještě dalších šest vlaků, takže celkový počet jím provozovaných souprav mohl dosáhnout až na dvanáct sanitních vlaků (označených A–F pro řádnou skupinu a G–M pro mimořádnou skupinu).¹¹³² V extrémním případě, při plném nasazení, tak mohly řádové vlaky najednou převážet až 1 200 raněných vojáku. Reálně však velkopřevorství – především s ohledem na problémy se zajištěním personálu – provozovalo současně nanejvýš osm vlaků, jejichž kapacita však byla za první světové války podstatně navýšena.

Dohoda se železničními společnostmi z 27. března 1876 zůstala i nadále v platnosti, vzhledem k její neaktuálnosti však byla 1. srpna 1906 upravena dodatkem (respektive doplněním). Tím byla reflektována především skutečnost, že některé ze soukromých drah, které původní dohodu s velkopřevorstvím uzavřely, byly znárodněny. Také byl navýšen počet smluvně ujednaných vozů, které správy železnic v případě války měly dodat, a to z původních 166 na 177. Stalo se tak v důsledku rozšíření sanitních vlaků o vůz pro přepravu munice a výstroje. Dodatek podepsal za Řád kníže-velkopřevor Jindřich von Lichtenstein,

¹¹³² *Der Freiwillige Sanitätsdienst des Souveränen Malteser-Ritterordens (1907), s. 4.*

dále zástupce ministerstva železnic, K. k. priv. Kaiser Ferdinands-Nordbahn, K. k. priv. Südbahn-Gesellschaft a Priv. österr.-ung. Staatseisenbahn-Gesellschaft.¹¹³³

Tabulka 16: Smluvní dodání vozů jednotlivými železničními společnostmi při maximálním nasazení (12 sanitních vlaků)

Společnost (železnice)	Počet vozů, které mají být dodány
K. k. österr. Staatsbahn	68
Aussig–Teplitzer-Eisenbahn	2
Böhmische Nordbahn	4
Buschtährader Eisenbahn	3
Kaiser Ferdinands-Nordbahn	42
Kaschau–Oderberger Bahn	-
Oesterr. Nordwestbahn	6
Südnorddeutsche Verbindungsbahn	3
Oest.-ung. Staatseisenbahn-Gesellschaft	33
Südbahn-Gesellschaft	16
<i>Celkem železniční společnosti</i>	<i>177</i>
Velkopřevorství pro Čechy a Rakousko	15
Dohromady	192

Zdroj: *Der Freiwillige Sanitätsdienst des Souveränen Malteser-Ritterordens, Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Kriege. Fünfte Auflage, Wien 1907, s. 20.*

Podoba vlakové soupravy dle stavu k roku 1907 zůstávala prakticky nezměněná. Začínala technickou částí (zajišťovanou plně železničními společnostmi), která sestávala z lokomotivy s tendrem, vozu strojvůdce a vozu na zavadla. Pak následoval samotný sanitní vlak, který měl následující řazení: vůz vedoucího vlak a lékařů s brzdami, vůz s proviantem, kuchyňský vůz, jídelní vůz s brzdami, pět sanitních vozů, skladový vůz s brzdami, dalších pět sanitních vozů a konečně vůz na uskladnění zbraní a munice. Poslední součástí soupravy byl koncový signální vůz s brzdou.¹¹³⁴

¹¹³³ *Der Freiwillige Sanitätsdienst des Souveränen Malteser-Ritterordens (1907), s. 17–19.*

¹¹³⁴ *Ibidem, s. 52.*

Oproti počátku poslední čtvrtiny 19. století se vozy po technické stránce zdokonalily a změnily určitým způsobem svou podobu; například nástupní plošiny apod.¹¹³⁵ Změny se do určité míry dotkly také vnitřního uspořádání vozů. Takže například ve velitelském voze již nebyly samostatné kóje, ale vůz byl rozdělen na dvě nestejně velké části, přičemž v jedné z nich byly čtyři lenošky, které byly rozložitelné na postele o délce 184 cm. Ve druhé, menší části vozu se pak nacházela dvě kanape s rozměry 200x75 cm.¹¹³⁶ Určitých změn se dočkaly také další vozy.

S nasazením vlaků se evidentně počítalo během balkánských válek v letech 1912–1913, což dokazuje návrh smlouvy s personálem sanitních vlaků z roku 1912, uložený v archivu velkostatku Strakonice, podle něhož se ošetřovatelé zavazovali sloužit ve vlaku, který bude vypraven „na bojiště na Balkáně.“¹¹³⁷ Nakonec však k vypravení vlaků během této série konfliktů nedošlo. Přesto bylo česko-rakouské velkopřevorství během nich aktivní – byla vyslána lékařská mise, která zřídila nemocnici v bulharské Sofii, fungující od roku 1912, v níž bylo k dispozici 385 lůžek, bylo v ní ošetřeno 1 186 bulharských a tureckých pacientů a provedeno 198 operací.¹¹³⁸ V této nemocnici byla mimo jiné použita část zdravotního vybavení sanitních vlaků.¹¹³⁹ Vlaky a zdravotní vybavení však rozhodně neměly zůstat nevyužité dlouho, neboť politická situace v Evropě již nezadržitelně směřovala k válečnému konfliktu, který do té doby neměl obdoby.

9.3.3.3. Sanitní vlaky během první světové války

Poté, co na konci července 1914 vypukl konflikt, který se později nazýval „velkou válkou“ a dnes je známý jako „první světová válka“, začalo velkopřevorství pro Čechy a Rakousko prakticky okamžitě mobilizovat své sanitní vlaky. Již 29. července 1914, tedy záhy po začátku války, bylo rozhodnuto, že má být povolán do služby personál „školicího vlaku“ (vlak A – permanentně připravený ve Strakonících) a vlaku B. Správa velkostatku Strakonice byla také vyzvána, ať zajistí stravu personálu těchto vlaků do doby, než dorazí kuchaři a personál se bude moci stravovat ve vlcích.¹¹⁴⁰

¹¹³⁵ *Der Freiwillige Sanitätsdienst des Souveränen Malteser-Ritterordens (1907)*, s. 53–61

¹¹³⁶ Ibidem, s. 63 a SOA v Třeboni, fond č. 178 VS, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Grundriss-Skizze für die Adaptierung des Commandantes-Wagens d. souv. Malteser R. O.

¹¹³⁷ Ibidem, Smlouva námezdní ze dne 19. října 1912.

¹¹³⁸ G. REICHLIN-MELDEGG, *Das Sanitätswesen des Ordens im 19. Jahrhundert und die Entwicklung der Hilfszüge unter Dr. Jaromir Freiherr von Mundy*, s. 203.

¹¹³⁹ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 210.

¹¹⁴⁰ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Dopis Správě velkostatku Strakonice ohledně přípravu sanitních vlaků A a B ze dne 29. července 1914.

První z vlaků byl ze Strakonice vypraven 21. srpna, tedy necelý měsíc po začátku války.¹¹⁴¹ Na úvodní cestě tomuto vlaku A velel sám kníže-velkopřevor Frā Rudolf Hardegg.¹¹⁴² Z hlediska rychlosti přípravy vlaku se jednalo o velmi dobrý výkon, jakkoliv při prvním ostrém nasazení vlaků v Bosně a Hercegovině v roce 1878 dokázal Řád připravit dva vlaky během čtrnácti dní. Relativně rychlé nasazení prvních vlaků umožnila skutečnost, že v období před válkou byl inventář vlaků – v souladu se smluvními závazky česko-rakouského velkopřevorství – průběžně kontrolován a doplňován.¹¹⁴³

Dlužno dodat, že na přípravě se podíleli také aristokraté z okruhu řádových čestných a devočních rytířů. Například z rozhodnutí knížete Metternicha bylo vybavení vlaků podpořeno dvěma tisíci velkými lahvi minerální vody *Richardsquelle* z jeho Kynžvartských lázní.¹¹⁴⁴

Sanitní vlaky A a B byly vybaveny velmi rychle, u následujících vlaků se však začaly objevovat menší komplikace a zdržení. Během procesu příprav se zjistilo, že některé položky v inventáři těchto vlaků chybí. Ve své zprávě o přípravě sanitního vlaku C tak jeho účetní Dr. Felix Rebek konstatoval, že když dostal 13. srpna 1914 pokyn k převzetí výbavy tohoto vlaku ve Strakonici, shledal, že téměř v každém voze z něj něco scházelo – například klíč od železné truhly na uskladnění munice. Naopak z hlediska samotné technické přípravy vlaku uvedl, že je téměř dokončena, až na některé odborné práce, které se však opožďovaly kvůli nedostatku pracovních sil.¹¹⁴⁵

Následné dopisy účetního Dr. Rebeka přibližují náladu, která před touto největší misí sanitních vlaků v jejich personálu panovala. Z dopisů je především patrné hektické tempo a snaha co nejdříve vyrazit do akce. Odjezd vlaku ale zdržovala celá řada drobností a nápadů na vylepšující úpravy, na které se během přípravy postupně přicházelo. Například se zjistilo, že je zapotřebí (s ohledem na odpružení jednotlivých vozů) vyměnit vybavení vozu na převoz munice s jedním ze sanitních vozů. Dále byl interiér vozu na převoz munice vymalován na bílo a částečně upraven tak, aby mohl sloužit jako operační sál – stalo se tak

¹¹⁴¹ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Dobrovolná sanitní služba suverénního řádu maltézských rytířů velkopřevorství pro Čechy a Rakousy vykonaná ve válce v letech 1914–1918.

¹¹⁴² P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 207.

¹¹⁴³ Viz např. SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Dopis řádového kancléře správě domény Strakonice ze dne 24. prosince 1912, podle kterého společnost Cloeter dodá 64 konví na vodu, 82 solních lamp a podobně.

¹¹⁴⁴ Ibidem, Dopis knížecí správy ze dne 26. srpna 1914.

¹¹⁴⁵ Ibidem, Bericht des Rechnungsführers des Malteserzuges C Dr. Felix REBEK z 22. srpna 1914.

s ohledem na skutečnost, že ve vlaku byli dva velmi schopní chirurgové.¹¹⁴⁶ Ostatně již v říjnu 1914 se začalo uvažovat o tom, že by mohl být vlak C přestavěn na pojízdnou polní nemocnici, která by se pohybovala po frontě.¹¹⁴⁷ Zařazení operačních vozů se později týkalo i dalších vlaků.

Jinak si ale na personál vlaků Rebek poměrně stěžoval – k dispozici sice byli v této době nasmlouvaní ošetřovatelé ze Strakonice, kteří byli řádně procvičení a dle jeho názoru byly pro tuto práci vhodné, ovšem z blíže neznámých důvodů bylo ministerstvem války rozhodnuto, že vlak C bude obsazen vojenským personálem. Nejednalo se ovšem o vojáky z povolání, ale o muže, kteří vstoupili do armády v rámci mobilizace. Jak Dr. Rebek konstatuje, tento vojenský tým ve vlaku C byl složen z nejrůznějších profesí, jen ne z těch, které by se pro danou práci hodily. Jednalo se prý vesměs o velmi milé lidi, kteří ovšem v civilním povolání sloužili jako prokuristé, účetní nebo bankovní úředníci a Dr. Rebek se obával, jak náročnou práci zvládnou. Doufal, že vycvičený strakonický personál, který byl takto náhle nahrazen, obsadí některý z následujících vlaků.¹¹⁴⁸

Každopádně i třetí ze sanitních vlaků byl vypraven relativně rychle, jelikož již 27. srpna 1914 stál vlak C připravený na Matzleinsdorfer Frachtenbahnhof.¹¹⁴⁹ Účetní Rebek si přál, aby jejich vlak vyrazil do severních oblastí, protože dva předchozí vlaky odjely na jih – jeden do (dnes srbského) města Subotica, druhý do města Brod nacházejícího se v Bosně a Hercegovině – již se také stihlo projevit, že účetní tohoto druhého vlaku nezvládal svoji práci, a proto byl propuštěn.¹¹⁵⁰ Rebekovo přání se každopádně splnilo, protože vlak C vyrazil severovýchodním směrem do Haliče.¹¹⁵¹

Také další přípravy pokračovaly poměrně svižným tempem, takže čtvrtý vlak D vyrazil z Franz-Josephs-Bahnhof do akce dne 2. září 1914.¹¹⁵² V průběhu září 1914 byl již připraven také personál pro vlaky E a F.¹¹⁵³ Celkem během první světové války nasadil Řád

¹¹⁴⁶ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Dopis účetního Dr. Felixe Rebka z 26. srpna 1914.

¹¹⁴⁷ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 216.

¹¹⁴⁸ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Dopis účetního Dr. Felixe Rebka z 26. srpna 1914.

¹¹⁴⁹ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 211.

¹¹⁵⁰ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Dopis účetního Dr. Felixe Rebka z 26. srpna 1914.

¹¹⁵¹ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 207.

¹¹⁵² *Ibidem*, s. 211.

¹¹⁵³ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Dopis řádového kancléře ze dne 20. září 1914.

8 sanitních vlaků (tedy jen dvě třetiny maximálního možného počtu, který byl proklamován ještě na počátku 20. století). Na druhou stranu kapacita vlaků byla oproti dříve používaným soupravám výrazně rozšířena. Vlaky nadále obsahovaly sto lůžek pro těžce nemocné a raněné vojáky, k nim ale postupně přibyl stejný počet míst pro lehčí případy, tedy pro raněné vojáky, kteří byli schopni vykonat cestu v sedě. Celkem tak byl v pozdějších fázích války vlak schopen najednou převážet na dvě stovky pacientů.¹¹⁵⁴

Působení sanitních vlaků vyčerpávajícím způsobem popsal ve svém příspěvku k dějinám Řádu v Rakousku magistrální rytíř Maltéžského řádu s českými kořeny profesor Peter Broucek, významný historik specializující se na rakouské a rakousko-uherské vojsko.¹¹⁵⁵ Podle jeho výzkumu trvaly cesty sanitních vlaků během první světové války obvykle 3 až 5 týdnů.¹¹⁵⁶ Z počátku bylo významné působení sanitních vlaků především na severovýchodní frontě, kde sloužily nejprve tři, později čtyři vlaky, které se zde během své služby dostaly do řady extrémních a velmi nebezpečných situací. Například se v září roku 1914 u Jaroslavy a znovu v dubnu 1915 u Hajasdu ocitly pod přímou dělostřeleckou palbou. Oceňována byla odvaha velitelů i posádek vlaků, které v některých případech opouštěly nádraží v rizikových oblastech až delší dobu poté, co se z těchto oblastí stáhly poslední rakousko-uherské nebo spřátelené vojenské jednotky. Vlaky zde zůstávaly z důvodu, aby stihly naložit co nejvíce raněných a nemocných a nenechaly je, pokud možno, napospas nepříteli. Proto z nádraží odjížděly až v poslední možnou chvíli. Při těchto příležitostech se neváhali vystavit přímému nebezpečí i nejvyšší představitelé velkopřevorství, takže například byl během inspekce kvůli nehodě vlaku vážně zraněn sám velkopřevor i vrchní lékař.¹¹⁵⁷

Na rozdíl od nasazení vlaků během jejich první mise v Bosně a Hercegovině před půl stoletím se během první světové války různé nehody sanitním vlakům rozhodně nevyhýbaly. Například sanitní vlak A havaroval hned dvakrát, shodnou okolností vždy za přítomnosti knížete-velkopřevora. Vlaky B a E pak byly zasaženy při leteckém útoku na Innsbruck, ale jako zázrakem se to obešlo bez jakýchkoliv zranění. Naopak při nehodě vlaku D, ke které

¹¹⁵⁴ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Dobrovolná sanitní služba suverénního řádu maltéžských rytířů velkopřevorství pro Čechy a Rakousy vykonaná ve válce v letech 1914–1918.

¹¹⁵⁵ Viz P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 207–229.

¹¹⁵⁶ Ibidem, s. 214.

¹¹⁵⁷ Ibidem, s. 216.

došlo 1. února 1918, přišel o život rotmistr a osm dalších lidí bylo zraněno.¹¹⁵⁸ Vedle nehod a vojenských útoků se personálu vlaků navzdory veškeré snaze o dodržování přísných hygienických a zdravotních opatření nevyhýbaly ani nemoci, které do vlaku přinášeli jednak převážení vojáci, jednak se šířily mezi obyvatelstvem oblastí, ve kterých vlaky operovaly. Personál vlaků, včetně lékařů a velitelů, trpěl především na východní frontě často tyfem, úplavicí či cholerou.¹¹⁵⁹

Řád byl krátce po začátku války požádán, aby na frontu poslal dalších šest sanitních vlaků, které měly doplnit čtyři zde již působící soupravy. Ukázalo se však, že tato žádost překračuje možnosti česko-rakouského velkopřevorství, a to především s ohledem na nedostatek personálu. Vedle toho se objevovaly také další více či méně reálné návrhy na využití vlaků. Ku příkladu po vstupu Osmanské říše do války uvažovalo ministerstvo zahraničí, že by se jeden vlak mohl odeslat z politických důvodů do Konstantinopole. Ministerstvo války to vzhledem k vlastní naléhavé potřebě vlaků odmítlo.¹¹⁶⁰

Jakkoliv velkopřevorství nebylo schopné během války vypravit původně avizovaných dvanáct samostatných vlakových souprav, snažilo se alespoň ty, které mělo k dispozici, v průběhu války náležitě modernizovat a rozšiřovat. Jak již bylo uvedeno, podle nápadu lékaře Dr. Petera von Walzel byl například do vlaků přidáván vůz, řazený do středu soupravy, v němž byly provozovány operativní zákroky. Navyšována byla také kapacita vlaků, nejprve z původních 100 těžce raněných na 150 míst. Ke každému vlaku byly navíc přiřazeny 2 sanitky. Dělo se tak jednak na náklady velkopřevorství, ale také díky finanční podpoře členů Řádu.¹¹⁶¹ Ke konci války byla jedna vlaková souprava schopná najednou převážet až na 200 raněných a nemocných vojáků a vedle toho bylo provozováno také 20 sanitních aut.¹¹⁶²

Maltézské sanitní vlaky byly rovněž nasazeny na jižní frontě, přičemž zdravotní službu na opačné straně barikád pomáhali zajišťovat také italští maltézští rytíři. Kromě převozu raněných a nemocných vojáků byly vlaky výjimečně využívány i k jiným úkolům.

¹¹⁵⁸ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 88.

¹¹⁵⁹ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 216.

¹¹⁶⁰ *Ibidem*.

¹¹⁶¹ *Ibidem*, s. 216–217.

¹¹⁶² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 47, sig. 38/1-11, kart. č. 17, Dobrovolná sanitní služba mezinárodního suverénního řádu maltézských rytířů velkopřevorství pro Čechy a Rakousy vykonaná ve válce v letech 1914–1918.

Například vlak A byl pověřen, aby naložil zajaté ruské invalidy a vyměnil je za zraněné rakousko-uherské vojáky.¹¹⁶³

Poslední sanitní vlak, s označením H, byl velkopřevorstvím vypraven v lednu 1917. Ke konci války také došlo k organizační změně a podle císařského rozkazu začali být těžce zranění vojáci převáženi maltézskými sanitními vlaky přímo do Vídně a již tedy nebyli nejprve ošetřováni v polních nemocnicích či přímo ve vlacích jako doposud.¹¹⁶⁴

Vlaky plnily své poslání po celé období první světové války, a to až do jejího konce. Údaje o rozsahu působení jednotlivých vlaků od počátku války do konce dubna 1918 obsahuje tabulka 17:

Tabulka 17: Údaje o působení jednotlivých sanitních vlaků od počátku války do 30. dubna 1918

Vlak	Počet jízd	Ujetých km	Přepraveno raněných
A	136	139 208	36 436
B	157	140 217	43 146
C	172	138 491	39 810
D	155	133 070	43 456
E	197	136 145	63 560
F	157	135 892	40 980
G	139	127 051	35 441
H	58	41 814	20 158
Celkem	1 171	991 888	322 987

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege der Souver. Malteser-Ritter-Ordens – Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zeitraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918.

O tom, že vlaky svou službu intenzivně vykonávaly až do konce války, svědčí zpráva generálního receptora, datovaná 24. prosincem 1918. Podle ní během války ujely vlaky úhrnem 1 062 760 km (tedy každý vlak průměrně 132 845 km) a přepravily

¹¹⁶³ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 219–220.

¹¹⁶⁴ *Ibidem*, s. 222–223.

359 945 raněných a nemocných (na každý vlak tak průměrně připadá 44 993 přepravených pacientů).¹¹⁶⁵ Na základě těchto údajů lze dopočítat, že za přibližně půl roku, který od konce dubna 1918 zbýval do konce války, stihly přepravit řádové vlaky 36 958 raněných a nemocných vojáků (přibližně 4 620 na jeden vlak) a ujet 70 872 km (8 859 km na vlak). Do těchto čísel navíc nejsou započítány transporty realizované sanitními automobily, které Řád rovněž provozoval a které svážely raněné a nemocné do vlaků čekajících na nádražích, nebo je naopak převážely z nádraží do nemocnic.¹¹⁶⁶

Během první světové války nasadilo česko-rakouské velkopřevorství celkem 46 velitelů a podvelitelů (účetních) vlaků, 59 lékařů, 16 duchovních a mimo jiné také 103 zdravotních sester. Do činnosti česko-rakouského velkopřevorství se zapojili také rytíři z Pruska a Slezska. Kromě toho Řád spolupracoval i s rytíři ze Severního Porýní-Vestfálska, s Červeným křížem a Řádem Německých rytířů. Hlavní odpovědnost za jednotlivé mise – vedle knížete-velkopřevora – ležela na bedrech velitele *Dobrovolné sanitní služby* baillio Jana Františka Hardegga, hlavního lékaře Gustava Jurié von Lavandal a řádového kancléře Dr. Ludwiga Schmidta.¹¹⁶⁷

Po skončení války se však od nástupnických států Rakouska-Uherska žádného velkého uznání Řádu za provozování sanitních vlaků nedostalo. Sanitní vlak A, deponovaný ve Strakonících, byl využíván také v prvních letech existence republiky Československé, a to především k repatriaci československých vojáků. Vlaky B, E, F a G převzal v prosinci roku 1918 Německorakouský státní úřad pro veřejné záležitosti. Zbylé vlaky získaly ostatní nástupnické státy. Dlužno dodat, že se všechny tyto vlaky nacházely v plně funkčním a udržovaném stavu.¹¹⁶⁸

Provoz sanitních vlaků během první světové války byl mimořádně nákladný. Za účelem financování celého projektu byl česko-rakouskému velkopřevorství otevřen kontokorentní účet u Rakousko-uherské banky. Dluh velkopřevorství, včetně naběhlých

¹¹⁶⁵ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Dobrovolná sanitní služba suverénního řádu maltézských rytířů velkopřevorství pro Čechy a Rakousy vykonaná ve válce v letech 1914–1918.

¹¹⁶⁶ Ibidem.

¹¹⁶⁷ P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 212.

¹¹⁶⁸ Ibidem, s. 224.

úroků, činil k 30. dubnu 1918 celkem 926 535,17 Korun, o rok dříve ke stejnému datu byl načerpán úvěr ve výši 1 047 403,39 Korun.¹¹⁶⁹

Provoz vlaků částečně podporovalo ministerstvo války, které ke konci dubna 1918 poskytlo zálohy ve výši 1 500 000 Korun. Další náklady pokryly dary, které za řádový rok 1917/1918 dosáhly výše 282 700 Korun. Štědrými sponzory byli například profesní členové Řádu. Výši jejich darů, složených v hotovosti od začátku války do 30. dubna 1918, uvádí tabulka 18:

Tabulka 18: Soukromé dary poskytnuté profesními členy Řádu a řádovými institucemi na provoz sanitních vlaků k 30. dubnu 1918

Dárce	Dar (Korun)
Kníže-velkopřevor	35 246,47
Bailli anziano Frā Karel hrabě Thun-Hohenstein	30 000,00
Baili Frā Karel svobodný pán Walterskirchen	60 000,00
Bailli Frā František hrabě Hardegg	21 500,00
Komtru Frā Karel hrabě Salis	500,00
Komtru Frā Adam von Berzeviczy	10 000,00
Převor a komtur Frā Josef Hammerschmied	1 400,00
Příspěvek z Comun Tesoro	10 000,00
Příspěvek pražského konventu	4 000,00
Celkem	172 646,47

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, VII. Finanzierung des Freiwilligen Sanitätsdienstes.

Kromě toho poskytovaly dary také neprofesní členové. Vévodkyně von Beaufort poskytla dar ve výši 5 000 Korun, Andor baron Orczy přispěl dokonce 70 000 Korun, čestný bailli Zdenko kníže Lobkowicz, kromě toho, že financoval provoz nemocnice v Bílině, poskytl na provoz vlaků dar ve výši 10 000 Korun a jeden dárce, který si však nepřál, aby

¹¹⁶⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, VII. Finanzierung des Freiwilligen Sanitätsdienstes.

bylo v řádových záznamech uváděno jeho jméno, daroval dokonce 100 000 Korun. Čestný a devoční rytíř Heinrich hrabě Bardeau pak přispíval na provoz sanitního vlaku A částkou 4 000 Korun měsíčně.¹¹⁷⁰

Tyto dary byly zapotřebí, protože náklady na provoz a údržbu vlaků, jejich vybavení a s nimi spojenou administrativu, byly enormní. Do konce dubna 1918 dosáhly od počátku války výše, kterou uvádí tabulka 19:

Tabulka 19: Náklady na provoz sanitních vlaků během první světové války

Vlak	Náklady účtované vlakem (Korun)	Náklady na kancelář a administrativní náklady (Korun)	Celkem (Korun)
A	498 710,19	613 984,68	3 062 721,39
B	352 842,80		
C	392 542,77		
D	459 339,85		
E	344 977,87		
F	400 323,23		
G	239 317,52	77 910,24	317 227,76
H	143 876,51	127 150,31	271 026,82
Celkem	2 831 930,74	819 045,23	3 650 975,97

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, I. Spitalzüge. Leistungen und Auslagen vom Beginne der Ausfahrt bis 30. Aptil 1918.

Do samotného konce války náklady pochopitelně ještě znatelně vzrostly. Ačkoliv jejich nezanedbatelnou část pokrývaly dary jednotlivých členů, přesto velkopřevorství pro Čechy a Rakousko během války vynaložilo na provoz vlaků a jednotlivých zdravotnických zařízení téměř veškeré řádové jmění.¹¹⁷¹

¹¹⁷⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Bericht über die freiwillige Sanitätspflege des Souver. Malteser-Ritter-Ordens Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Zietraume vom 1. Mai 1917 bis 30. April 1918, VII. Finanzierung des Freiwilligen Sanitätsdienstes.

¹¹⁷¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství.

9.3.3.4. Působení vlaku A po vzniku Československa

Navzdory značně neutěšenému stavu řádových financí, pro které představovaly aktivity česko-rakouského velkopřevorství během války mimořádnou zátěž, se Řád rozhodl sanitní vlak A, který se nacházel v jeho vlastnictví, nadále provozovat k humanitárním účelům i po skončení tohoto konfliktu.¹¹⁷² Smlouvou z 9. dubna 1919 se zavázal, že bude tento vlak i nadále připraven k přepravě raněných a nemocných „*osob vojenských, nikoliv však osob občanských*“.¹¹⁷³

Podle dochovaného seznamu tvořilo na počátku roku 1919 služební personál tohoto vlaku celkem třicet osob. Velitelem vlaku byl Anton hrabě Ceschi, který do úřadu nastoupil teprve 19. listopadu 1918. Funkci vrchního lékaře zastával Dr. Erhard von Hartungen, druhým lékařem pak byl Dr. Fritz Weis. Ve vlaku působily kromě ostatního standardního personálu také čtyři zdravotní sestry. Soupis uvádí u každého z uvedených členů personálu také vyznamenání, jejichž byl nositelem a není bez zajímavosti, že ze třiceti členů posádky pouze dvěma žádné vyznamenání nebylo uděleno.¹¹⁷⁴

Vzhledem k zahraniční státní příslušnosti velitele vlaku hraběte Ceschiho jej ve funkci záhy nahradil další člen Řádu Dr. Bedřich hrabě Deym a vlak v následujících letech pod jeho velením nesloužil jen k přepravě raněných a nemocných vojáků z fronty do nemocnic, nýbrž také k repatriaci vojáků. Přepravování nebyli jen českoslovenští vojáci, ale i Rumuni, Lotyšci, Poláci či Rusové. To způsobilo problémy související s financováním transportu, neboť Řád vzhledem ke své hospodářské situaci tuto aktivitu nemohl dotovat a československá vláda se zdráhala financovat repatriaci cizích státních příslušníků, jakkoliv ji po vlaku sama žádala. Z toho důvodu muselo velkopřevorství vést s cizími vládami složitá jednání.¹¹⁷⁵

Alespoň dopravu československých občanů stát do značné míry finančně podporoval, a to poněkud překvapivě také prostřednictvím Státního pozemkového úřadu. Například v dubnu 1920 bylo Řádu vyplaceno 6 456 Kč od „evakuačního fondu“ za

¹¹⁷² Pro podrobný popis viz M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 92–104.

¹¹⁷³ *Ibidem*, s. 93.

¹¹⁷⁴ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Personalverzeichniss des Malteserzuges A mit Stand vom 15. Jänner 1919.

¹¹⁷⁵ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 93–94.

udržování nemocničního vlaku A, a to z důvodu, že „dosud je v činné službě a koná platné služby repatriční“, jak napsalo ve svém schválení výplaty ministerstvo národní obrany.¹¹⁷⁶

Od počátku dubna do konce roku 1920 podnikl řádový vlak A celkem 23 jízd, během nichž převezl 7 702 raněných a nemocných.¹¹⁷⁷ Zhoršující se technický stav vlakové soupravy a neutěšená situace pokladny česko-rakouského velkopřevorství, jakož i klesající potřeba služeb vlaku ze strany mladé republiky, však pomalu přibližovaly definitivní konec tohoto historického počínu.

Ten nastal na počátku roku 1922, když ministerstvo národní obrany usoudilo, že služby řádového vlaku nejsou Československé republice již zapotřebí, a proto odeslalo česko-rakouskému velkopřevorství dopis následujícího znění:

„Koncem ledna 1922 vrací Ministerstvo Národní Obrany nemocniční vlak zapůjčený ku dokončení sanitní služby velkopřevorství suverenního řádu Maltézských rytířů pro Čechy a Rakousko. Při této příležitosti vzdává Ministerstvo N. Obr. vřelý dík velkopřevorství souv. řádu rytířů Maltézských za platné služby, které pro blaho republiky naší vykonal. Celkem podnikl nemocniční vlak za obezřelého a obětavého vedení velitele JUDr. Bedřicha Deyma 32 větších cest, z kterých bylo 18 do ciziny, při čemž transportováno 11.699 osob. Ve smyslu § 13 platné smlouvy, uzavřené dne 9. dubna 1919 mezi M. N. O. a velkopřevorstvím malt. rytířů, žádáme o laskavé a spěšné sdělení, kam má býti nemocniční vlak za účelem odstrojení odeslán. Koncem ledna t.r. předáním vlaku končí veškeré dosud právoplatné závazky a úmluvy mezi čs. voj. správou a řádem maltézským.

Nová smlouva o postavení jednoho vlaku pro případ mobilisace neb války bude po vzájemném dorozumění příslušných instancí uzavřena.“¹¹⁷⁸

K uzavření nové smlouvy však již nedošlo, a to především s ohledem na skutečnost, že to nedovolovala řádová hospodářská situace. Generál Jan Diviš následně vyzval velitele vlaku, aby veškeré předměty, které k potřebě vlaku dodala československá vojenská správa, odevzdal do divizní nemocnice č. 1 v Praze.¹¹⁷⁹

¹¹⁷⁶ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Dopis vnučeného správce ze dne 21. dubna 1920 a ibidem, dopis Ministerstva národní obrany z 24. dubna 1920.

¹¹⁷⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. č. 473, Dobrovolná zdravotní služba mezinárodního suverenního řádu Malteských rytířů velkopřevorství v Čechách a Rakousku v Československé republice.

¹¹⁷⁸ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249, Opis dopisu ohledně vrácení sanitního vlaku z 8. února 1922.

¹¹⁷⁹ Ibidem, Dopis přednosta všeob. vojenského výboru Generála Diviše, doručení 14. února 1922.

Pro vozy sanitního vlaku nemělo velkopřevorství žádné konkrétní využití, a tak je po krátkých jednáních převzalo ministerstvo železnic, a to dne 7. března 1922.¹¹⁸⁰ Dne 29. března téhož roku pak zaslalo toto ministerstvo Řádu oficiální poděkování za provozování železniční sanitní služby.¹¹⁸¹

Následně se muselo ještě velkopřevorství vypořádat s dluhem u Hospodářské správy čs. divisní nemocnice č. 1, který vznikl v souvislosti se zálohami poskytovanými na provozování vlakové soupravy. Jednání se vedla také ohledně výše náhrad, které mělo velkopřevorství za svou činnost obdržet. Dluh po odečtení náhrad byl nakonec vyčíslen na 118 739,30 Kč a splacen byl až v roce 1925.¹¹⁸²

Sanitní vlaky česko-rakouského velkopřevorství Řádu Maltézských rytířů tak byly bez přestávky provozovány od listopadu 1877 do ledna roku 1922, tedy bezmála 45 let. Za tu dobu pomohly řádové sanitní vlaky v rámci několika konfliktů stovkám tisíc osob a ujely přes milion kilometrů. Definitivním koncem celého projektu bylo darování zbývajících – pro Řád již zcela nepotřebného – vybavení vlaků ministerstvu národní obrany v roce 1927.¹¹⁸³

9.4. *Ostatní charitativní díla velkopřevorství pro Čechy a Rakousko*

9.4.1. Althannův fond

Jedním ze způsobů, kterými Maltézský řád poskytoval drobnou, nikoliv však zanedbatelnou pomoc, bylo zřizování chudinských fondů a nadací. Jejich princip spočíval v tom, že velkopřevorství (případně některý z jeho členů) věnovalo určitý kapitál nebo jiný majetek, aby výnosy z něj sloužily účelům fondu či nadace. Jelikož se tedy nejednalo o jednorázovou pomoc, ale fondy a nadace měly fungovat dlouhodobě, nebyl takto věnovaný majetek darován přímo potřebným, ale byl uložen tak, aby generoval (nejčastěji kapitálové) výnosy a ty se pak rozdělovaly mezi beneficienty fondu či nadace.

Takovým fondem byl například takzvaný Althannův chodinský fond (*Grossprior Graf von Althan'schen 40 Hausarmen Stiftung*), který založil český velkopřevor Michael Ferdinand hrabě Althann (1769–1789). Potřebám fondu věnoval část výnosů z pražských

¹¹⁸⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Dopis z kanceláře Ministerstva železnic Č.j. 12.586 – VI/4 ze dne 29. března 1922.

¹¹⁸¹ Ibidem, Dopis z kanceláře Ministerstva železnic Č.j. 12.587 – VI/4 ze dne 29. března 1922.

¹¹⁸² M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 99–100.

¹¹⁸³ Ibidem, s. 100.

nemovitostí, nacházejících se v majetku Řádu, z nichž byla poskytována soustavná, dlouhodobá pomoc čtyřiceti žadatelům.¹¹⁸⁴ Velkopřevor Althann za sebou zanechal mimořádné charitativní dílo – dobročinné ústavy založil hned při třech řádových komendách, do 20. století z nich však přetrval právě jen tento fond.¹¹⁸⁵

Počet beneficentů mohl být dle uvážení Řádu navýšen, takže ku příkladu k roku 1874 jich bylo evidováno 41.¹¹⁸⁶ Nejpozději od druhé poloviny 19. století rozhodoval o přiznání příspěvků infulovaný převor pražského konventu. Jakmile byl příspěvek fondu někomu přiznán, měl na něj doživotní nárok. V takovém případě obdržel beneficent fondu „knížku podělovací“, ve které se evidovalo datum výplat, výše almužny a vše se stvrzovalo podpisem. Výplaty z fondu probíhaly vždy v lednu, červenci a září. Výše plateb nebyla fixní, a to ani v rámci jednoho roku. Většinou však platilo, že součet výplat za červenec a září se rovnal almužně, kterou beneficent obdržel v lednu. K roku 1880 tak například dosáhla výše lednové almužny na 3 zlaté a 35 krejcarů, v červenci pak 2 zlaté a v září 1 zlatý a 35 krejcarů, dohromady tedy za červenec a září 3 zlaté a 35 krejcarů.¹¹⁸⁷

Althannův fond pravděpodobně zanikl někdy na počátku 20. století. Je jisté, že fungoval ještě po roce 1903, protože některé z žádostí o přidělení nadačního místa jsou adresovány převoru Hammerschmiedovi, který byl do svého úřadu zvolen právě tohoto roku.¹¹⁸⁸ Další záznamy o tomto fondu se však v řádových archivech nepodařilo dohledat.

9.4.2. Nadace velkopřevora Khevehüllera-Metsche (1854)

Nadaci pro podporu chudých založil také velkopřevor František hrabě Khevenhüller-Metsch. Tento velkopřevor, který patřil k nejvýznamnějším rakouským armádním důstojníkům své doby, byl také známý pro svou mimořádnou lidskost. Ve Strakonících, kde rád pobýval, zřídil školu a podporoval školní docházku místních dětí. V zimních měsících například nechal děti z chudých rodin šatit, aby jim umožnil chodit do školy i za nevlídného počasí.¹¹⁸⁹

¹¹⁸⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 222, sig. a/19, kart. č. 126, Spisy – Althannova nadace. Podrobně je o Althannově fondu pojednáno v M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 104–108.

¹¹⁸⁵ A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 284.

¹¹⁸⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1241, sig. 240-247, kart. č. 468, Seznamy účastníků Althannova fondu.

¹¹⁸⁷ Ibidem, Knížka podělovací Cathariny Merhula.

¹¹⁸⁸ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 107.

¹¹⁸⁹ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 32.

Nadaci se rozhodl velkopřevor Khevenhüller-Metsch zřídit po neúspěšném atentátu na císaře Františka Josefa I. Mladý císař byl během procházky po vídeňských hradbách napaden maďarským nacionalistou, který císaře bodl nožem do zátylku. Ránu však částečně zmírnila císařova uniforma, takže se pro něj nestala smrtelnou.¹¹⁹⁰ Zbožný velkopřevor se rozhodl za císařovo přežití poděkovat založením nadace, které věnoval obnos ve výši 2 000 zlatých.¹¹⁹¹ Nadace byla založena roku 1854 a z jejích výnosů se každý rok rozdávaly dary chudým, a to vždy 18. února, tedy v den, kdy došlo k pokusu o atentát.¹¹⁹² Ve 20. století již o této nadaci nejsou žádné zmínky.

9.4.3. Jubilejní nadace císaře Františka Josefa I. (1898)

Na válečné invalidy a rekonvalescenty pamatovala nadace, kterou velkopřevorství pro Čechy a Rakousko zřídilo v roce 1898 u příležitosti půlstoletí vlády císaře Františka Josefa I. Tato nadace, pojmenovaná *Kaiser Franz Josef I. Jubiläums-Stiftung des souveränen Malteser Ritterordens* (Jubilejní nadace císaře Františka Josefa I. Řádu Maltézských rytířů), s dovětkem „für rekonvalescente Mannschafspersonen und für invalide Soldaten des k.u.k. Heeres“ poskytovala dočasné i doživotní příspěvky válečným invalidům a rekonvalescentům.¹¹⁹³

O zřízení nadace bylo rozhodnuto dne 8. listopadu 1898 (založena pak byla nadační listinou dne 13. prosince 1898 ve Vídni) a příspěvky beneficentům byly vypláceny z výnosů kapitálu, který jí velkopřevorství za tímto účelem věnovalo. Tento kapitál v celkové výši 100 000 Korun sestával z rakouských státních (korunních) obligací, emitovaných 1. března 1893 (čísla 1320, 1321 – každá v nominální hodnotě 20 000 Korun a číslo 2005 v hodnotě 50 000 Korun) s prvním kuponem splatným k 1. březnu 1899 a z uherských státních (korunních) obligací, emitovaných 1. prosince 1893 (čísla 939, 1649, 1651, 17087 a 23062 – každá v nominální hodnotě 10 000 Korun) s prvním kuponem splatným k 1. prosinci 1898. Výnosnost všech těchto dluhopisů byla 4 % p.a.¹¹⁹⁴

Roční výnosy z rakouských dluhopisů byly určeny pro dočasnou podporu rekonvalescentů císařské armády. Výběr těchto beneficentů a konkrétní výši příspěvku

¹¹⁹⁰ Jiří PERNES, *František Josef I.: nikdy nekorunovaný český král*, Praha 2005, s. 192.

¹¹⁹¹ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 32. Některé zdroje uvádějí obnos ve výši 1 000 zlatých, srov. M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 108.

¹¹⁹² M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 32.

¹¹⁹³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Stifbrief (pravidla nadace dle podoby uvedené k 17. prosinci 1898).

¹¹⁹⁴ *Ibidem*.

svěřilo velkopřevorství ministerstvu války. Pouze stanovilo, že příspěvek nesmí přesáhnout výši 50 Korun na osobu a je určen především nemajetným vojákům, kteří tráví bez prostředků dobu své rekonvalescence ve svých domovech.¹¹⁹⁵

Výnosy z uherských dluhopisů pak byly určeny na trvalou (doživotní) pomoc vojenským invalidům. Tyto příspěvky byly vypláceny dvakrát do roka, vždy k 2. prosinci a k 2. červnu, a to ve výši 50 Korun, tedy 100 Korun ročně. První příspěvek byl vyplacen 2. prosince 1898, tedy ještě před formálním založením nadace. V případě, že beneficiant zemřel v období mezi vyplacením prvního a druhého příspěvku, měli na zaplacení červnového příspěvku právo jeho pozůstalí. Uprázdňovaná místa beneficiantů byla obsazována v listopadu, rozhodující pravomoc si v tomto ohledu ponechalo velkopřevorství, které však tato místa obsazovalo na návrh ministerstva války.¹¹⁹⁶

Struktura kapitálu nadace pochopitelně nebyla neměnná, jakkoliv jeho výše zůstávala v souladu se záměrem zřizovatele konstantní. Rakouské dluhopisy byly například později nahrazeny dluhopisem č. 30814 z 1. září 1898, ty uherské pak dluhopisem č. 4774, emitovaným v Budapešti 19. listopadu 1898. I tyto nové dluhopisy byly úročeny ve výši 4 % p.a. a každý z nich měl nominální hodnotu 50 000 Korun (tedy 25 000 zlatých). Majetek nadace byl dán do úschovy ministerstvu války, které se zavázalo přesně dodržovat podmínky nadace a spravovat její majetek v neztenčené podobě na věčné časy. Na důkaz toho byla sepsána mezi velkopřevorstvím a ministerstvem darovací smlouva.¹¹⁹⁷

Nadace byla mírně upravena dodatkem z 7. srpna 1905 a fungovala také během první světové války a přežila i rozpad monarchie. Podle dohody s republikou Rakouskou ze dne 7. prosince 1925 byla tato nadace vydána Československé republice, kde byla její správa svěřena ministerstvu národní obrany. Objevil se ale problém, jelikož název nadace odporoval zákonu ze dne 14. dubna 1920, č. 267 Sb. z. a n., a proto ministerstvo navrholo, aby bylo pojmenování nadace změněno na *Nadace řádu maltézských rytířů pro podporu mužstva a invalidů*. Vzhledem ke změně valutových poměrů byla také upravena částka vyplácená beneficiantům nadace – zvýšila se na 200 Kč pro dočasné příspěvky a 250 Kč ročně pro doživotní podporu invalidů. Ministerstvo se velkopřevorství také otázalo, zda hodlá nadále

¹¹⁹⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Stifbrief (pravidla nadace dle podoby uvedené k 17. prosinci 1898).

¹¹⁹⁶ Ibidem.

¹¹⁹⁷ Ibidem.

jmenovat doživotní beneficianty, nebo se tato pravomoc rovněž převede na ministerstvo národní obrany, jakožto nástupce rakouského ministerstva války.¹¹⁹⁸

Záležitost vyřizoval pražský vicekancléř Camillo hrabě Arco, který ministerstvu odpověděl, že změny musí schválit zřizovatel nadace, kterým je řádová kapitula.¹¹⁹⁹ Zároveň odeslal do Vídně překlad dopisu ministerstva s vyjádřením, že změna výše příspěvku i názvu nadace odpovídá změně poměrů, a proto je doporučuje. Naopak rezervovaný byl k možnosti převedení práva určovat doživotní beneficianty na ministerstvo národní obrany, jelikož tím by se ztratilo jakékoliv pojítko mezi Řádem a nadací.¹²⁰⁰

Řádová kapitula však byla kvůli nemoci generálního receptora odložena. Jelikož nadace neměla v té době kvůli nejasnosti, kdo obsazuje jednotlivá místa, žádné beneficianty, navrhl vicekancléř Arco, aby byl naakumulovaný nerozdělený výnos nadace, který dosáhl k roku 1935 výše přibližně 12 000 Kč, kapitalizován a posloužil ke zvýšení kapitálu nadace a tím i ke rozmnožení nadačních míst.¹²⁰¹

Kapitula se sešla až v prosinci 1935 a ztotožnila se se stanovisky vicekancléře. Proto byla povolena změna názvu nadace a zvýšení dočasných i trvalých příspěvků v souladu s návrhem ministerstva. Na druhou stranu si velkopřevorství ponechalo právo rozhodovat o obsazení trvalých nadačních míst. Ministerstvo pak bylo kapitulou pověřeno, aby provedlo příslušnou konverzi kapitálu nadace do státních dluhopisů s fixně stanoveným výnosem a navýšení kapitálu o úroky a úroky z úroků, které naběhly po převzetí nadace československým ministerstvem národní obrany, což velkopřevorství považovalo za nutnou podmínku toho, aby činnost nadace mohla být obnovena.¹²⁰²

Osudy nadace po vypuknutí druhé světové války jsou nejasné. Pokud však nadace nezanikla již během války, pak se tak jistě stalo nejpozději po roce 1948. Jubilejní nadace císaře Františka Josefa I., zřízená v roce 1898 a fungující přibližně čtyři desetiletí, kdy poskytovala pomoc raněným vojákům a vojenským invalidům, patří k téměř neznámým humanitárním počínům velkopřevorství pro Čechy a Rakousko, které se sice nemohou svým rozsahem měřit s významnými řádovými díly, realizovanými především během první

¹¹⁹⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Stifbrief (pravidla nadace dle podoby uvedené k 17. prosinci 1898), Dopis Ministerstva národní obrany ve věci Nadace řádu maltézských rytířů ze dne 29. dubna 1935.

¹¹⁹⁹ Ibidem, Odpověď na dopis ministerstva národní obrany ve věci Nadace řádu maltézských rytířů ze dne 21. května 1935.

¹²⁰⁰ Ibidem, Dopis vicekancléře hraběte Arca kancléřství ve Vídni ze dne 6. května 1935.

¹²⁰¹ Ibidem, Dopis vicekancléře hraběte Arca ministerstvu národní obrany ze dne 15. října 1935.

¹²⁰² Ibidem, Dopis ministerstvu národní obrany ohledně rozhodnutí řádové kapituly ze dne 2. prosince 1935.

světové války, ale přesto svým fungováním dokonale naplňovaly řádové poslání, zavazující maltézské rytíře i kněží k pomoci potřebným.

9.4.4. Individuální charitativní činnost velkopřevorství pro Čechy a Rakousko

Vedle těchto do značné míry formalizovaných pomocí a humanitárních aktivit se Řád v případě potřeby snažil poskytovat také drobnou výpomoc, a to jak jednorázovou, tak i soustavnou. Na svých velkostatech tak některým potřebným poskytoval „dary z milosti“, a to jak ve formě peněžní, tak ve formě deputátu. Při prodeji velkostatků se pak snažil zajistit, aby tento závazek na sebe převzali i nový majitelé.¹²⁰³

Řád také poskytoval individuální dary drobným žadatelům, kteří jej prosili o podporu v různých tíživých životních situacích, ale i při studiu a podobně.¹²⁰⁴

Dle svých možností přispívalo velkopřevorství rovněž k mírnění následků neočekávaných katastrof a nešťastných událostí. Když se například 9. října 1928 zřítily stavba výškového domu firmy Jakesch v Praze na Poříčí, přičemž zahynuly desítky lidí a mnoho dalších bylo zraněno, napsal kníže-velkopřevor Ludwigstorff pražskému primátorovi Karlu Baxovi následující dopis:

„Nešťastím, jemuž není rovno, vyžádávším si tolik obětí dojat, přijel jsem bez meškání do Prahy nabídnout možno-li pomoc Souver. řádu maltéského. Žel, že řád pro nepřízeň okolností nyní nemůže činně se účastnit, nemaje po vyčerpání válkou žádných sanitních prostředků. Proto dovoluji si, velevážený pane primátore, doručiti Vám jménem řádu ve prospěch pozůstalých částku 3 000 Kč., abych tím ukázal účast a soustrast Souver. řádu Maltéských rytířů s ubohými postiženými.“¹²⁰⁵

Zmíněná částka byla věnována z jedné třetiny osobním příspěvkem velkopřevora, zbývající dvě třetiny zaplatil generální receptorát.¹²⁰⁶

Pomoc pochopitelně v některých případech poskytovali také samotní členové Řádu. Například pozdější velkopřevor Othenio Lichnowský daroval 30. srpna 1872 rovných

¹²⁰³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Dopis Státního pozemkového úřadu v Praze z 2. února 1928.

¹²⁰⁴ Srov. M. POLA, *Působení řádu Maltézkých rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 108–112.

¹²⁰⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Dopis knížete-velkopřevora primátoru Karlu Baxovi z října 1928.

¹²⁰⁶ *Ibidem*, Dopis generálního receptora hraběte Chorinského ze dne 18. října 1928.

500 zlatých Nadaci císaře Františka Josefa na zaopatření vdov a sirotků po císařských a královských důstojnících.¹²⁰⁷

Po skončení první světové války se však hospodářská situace velkopřevorství pro Čechy a Rakousko výrazně zhoršila, což se také promítlo do jeho možností poskytování drobné pomoci. Konkrétně to pocítilo například město Strakonice, když před Vánoci požádalo o poskytnutí ryb pro chovance Siebertského ústavu. Správce velkostatku, nadlesní Pilka se v této záležitosti obrátil na pražský receptorát s následujícím stanoviskem: „*Obecní úřad města Strakonice, prosí o vánoční dar ryb pro chovance Siebertského ústavu ve váze asi 10 kg. Předkládáme, bez doporučení, jelikož velkostatek má též své chovance a pak dnes jsme po provedené pozemkové reformě odkázáni na největší šetrnost neb právě v těchto maličkostech velké obnosy se ztrácejí v neprospěch pro panství.*“¹²⁰⁸

Receptorát jeho stanovisko schválil, takže obecnímu úřadu přišla odpověď následujícího znění: „*Vzhledem k těžké finanční situaci panství po provedené pozemkové reformě nelze vel. receptorství žádosti z 13/XII.1924 vyhověti.*“¹²⁰⁹

9.5. Rámcové představení specifík humanitární činnosti Maltézského řádu

Veřejný sektor přistupoval k charitativnímu dílu Řádu Maltézských rytířů v podstatě totožným způsobem jako k aktivitám nevládních humanitárních organizací. Od těch se však Maltézský řád zásadním způsobem lišil (a stále liší), a to hned v několika ohledech.

Jádro Maltézského řádu tvořili profesní členové, kteří svůj život zasvětili řádové spiritualitě. Ta zavazuje členy Řádu k „*Obsequium Pauperum*“, tedy k péči o chudé (respektive jakkoliv trpící a potřebné), kteří jsou v řádové terminologii často označováni za „*Pány nemocné*“.¹²¹⁰ Je zřejmé, že tento celoživotní závazek, kterému předcházelo pro profesní rytíře i kněze dlouhé období osobní formace, než byli připuštěni k věčným slibům, přesahuje rámec klasického zaměstnání. Charitativní dílo bylo a je pro profesní členy Maltézského řádu skutečným, celoživotním povoláním.

Druhý aspekt, který odlišuje Maltézský řád od nevládních organizací, je jeho postavení subjektu mezinárodního práva, jenž disponuje suverenitou a má nadnárodní působnost. Ačkoliv suverenita Řádu byla v 19. století a v první polovině 20. století ze strany

¹²⁰⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318, Potvrzení o daru nadací ze dne 30. srpna 1872.

¹²⁰⁸ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1416, sig. III-B-13, kart. č. 230, Dopis nadlesního Pilky receptorství v Praze ze dne 13. prosince 1924.

¹²⁰⁹ Ibidem, Dopis nadlesního Pilky ze dne 22. prosince 1924.

¹²¹⁰ M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, s. 23.

řady států zpochybňována, přesto mnohdy poskytovala Řádu značnou administrativní výhodu při poskytování pomoci, což byl také jeden z důvodů, proč řádová suverenita nezankla po odchodu z Malty.¹²¹¹ Mezinárodní humanitární pomoc poskytoval Řád po celou svou historii. Kromě zřizování stálých zdravotnických zařízení, jako byly špitály a nemocnice, se soustředil také na poskytování akutní pomoci v kritických situacích, jako byly vojenské konflikty či přírodní katastrofy. Když v lednu 1639 zničilo zemětřesení město Augusta na Sicílii, vyslal Řád pět galér naložených léky, potravinami a ošacením tamnímu obyvatelstvu na pomoc. Podobně se Řád zachoval také později, když roku 1773 zemětřesení zničilo přístav Reggio v jižní Kalábrii a sicilskou Messinu. Řád neváhal nasadit celou svoji flotilu, aby dopravil obyvatelům potřebnou pomoc. Tehdy se proti této pomoci dokonce postavila zaskočená bourbonská vláda s odůvodněním, že o pomoc nežádala. Velmistr však odvětil, že je posláním Řádu „*pomáhat všem křesťanům v neštěstí*“.¹²¹²

Řádová suverenita je faktorem, který Řádu umožňoval vyjednávat na vládní úrovni a poskytovat pomoc rychleji a efektivněji, než bylo běžné u humanitárních organizací. Velkopřevorství pro Čechy a Rakousko tak neváhalo poskytovat opakovaně pomoc například v Bulharsku, zřídil nemocnici poblíž Jeruzaléma a podobně. Mezinárodní působnost Řádu navíc historicky umožňovala nejen sdílet vědomosti a poznatky z různých oblastí a prostředí, ale také poměrně efektivně alokovat zdroje potřebné pro realizaci humanitární činnosti.

Právě financování řádových humanitárních aktivit je třetím aspektem, kterým se Řád odlišoval od klasických humanitárních příspěvkových organizací. Ty jsou zpravidla financovány primárně z příspěvků pocházejících z veřejného sektoru, dále pak od soukromých dárců. Struktura financování Maltéžského řádu však byla zcela odlišná. Její základ tvořil soukromý majetek, sestávající jak z pozemkového, tak z kapitálového vlastnictví, které Řádu generovalo pravidelný příjem.¹²¹³ Z tohoto příjmu byly odváděny takzvané *responze*, tedy poplatky do hlavní řádové pokladny, určené mimo jiné právě k financování řádového humanitárního díla na centrální úrovni.¹²¹⁴

Kromě toho každé velkopřevorství (či jiná organizační složka Řádu) organizovalo z výnosů svého majetku také individuální pomoc různého rozsahu – od poskytování

¹²¹¹ Srov. Zuzana CZERNINOVÁ, *Suverénní řád maltéžských rytířů*. In: Církev a stát. Jaroslav Benák (ed.), Sborník příspěvků z 19. ročníku konference. Brno 2013, s. 157–174, s. 164.

¹²¹² E. BRADFORD, *Řádoví rytíři*, s. 221–222.

¹²¹³ Konkrétní příklady hospodaření velkopřevorství pro Čechy a Rakousko v poslední čtvrtině 19. století a první třetině 20. století popisuje kapitola 13. *Hospodářské strategie*.

¹²¹⁴ Responze popisuje kapitola 10. *Hospodaření Maltéžského řádu*.

drobných darů a příspěvků, přes zřizování špitálů a nemocnic, až po organizaci sanitních vlaků, jako tomu bylo v případě velkopřevorství pro Čechy a Rakousko. Jakkoliv byla tato humanitární činnost částečně také financována z darů, případně z prostředků, které poskytl veřejný sektor, hlavním zdrojem jejího financování zůstával řádový majetek.¹²¹⁵

Tyto tři výše uvedené aspekty jsou nejvýraznější faktory, kterými se Maltézský řád při realizaci své charitativní činnosti nejvíce odlišoval od vládních i nevládních humanitárních příspěvkových organizací.

Tradiční oblastí zájmu řádové pomoci byly válečné konflikty, které představovaly situaci, při níž stát obvykle v rámci své péče nedokázal poskytnout pomoc všem potřebným. To přiznala také nově vzniklá republika Československá, která si v tomto ohledu vážila především dvou institucí, jež na jejím území působily: československého Červeného kříže a Maltézského řádu.¹²¹⁶ V metodice poskytování dobrovolné občanské zdravotní péče z roku 1923 se píše: „*Jak ukázaly zkušenosti minulých válek, nabyla účast dobrovolné občanské zdravotní péče při vykonávání voj. zdravotní služby za mobilizace za nynějšího způsobu války velké důležitosti, poněvadž povinná péče státu o raněné, nemocné a válkou poškozené nepostačuje.*“¹²¹⁷

Metodika byla ministerstvem národní obrany sestavena za účelem, aby se „*síly občanstva vynaložené na dobročinnou zdravotní službu netříštily.*“¹²¹⁸ Z důvodu lepší koordinace byli proto k Červenému kříži vysláni dva zástupci vojenské správy (vyšší štábní důstojník se zaměřením na zdravotnictví a důstojník zvláštních služeb), kteří měli za úkol zajistit koordinaci činnosti Červeného kříže s vedením klasické vojenské zdravotní služby.¹²¹⁹

Něco podobného ovšem v případě Maltézského řádu nebylo s ohledem na jeho vnitřní strukturu pochopitelně možné. Přesto Řád – podobně jako za Rakouska-Uherska – v rámci své humanitární činnosti s příslušnými orgány vojenské zdravotní služby plně spolupracoval. To bylo důležité, protože jak bylo uvedeno v citované metodice, „*hlavními reprezentanty dobrovolné občanské péče jsou v nynější době 1./ Společnost Čs.Červeného Kříže, 2./ Suverenní rytířský řád Maltézský Velkopřevorství pro Čechy.*“¹²²⁰ U Maltézského

¹²¹⁵ Srov kapitola 13. *Hospodářské strategie.*

¹²¹⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Metodika poskytování „Dobrovolné občanské zdravotní péče“, z 10. prosince 1923, Úvod.

¹²¹⁷ Ibidem.

¹²¹⁸ Ibidem.

¹²¹⁹ Ibidem.

¹²²⁰ Ibidem.

řádu se počítalo především s poskytnutím a provozováním sanitního vlaku, k čemuž mělo ministerstvo železnic dodat předepsaný počet vozů a ministerstvo národní obrany celou posádku.¹²²¹

Právě Červený kříž byl bezesporu organizací, která byla inspirací pro podobu řádového humanitárního díla od poslední třetiny 19. století.¹²²² Řádový archiv obsahuje řadu dokladů o spolupráci mezi oběma institucemi napříč poslední třetinou 19. století a první třetinou století následujícího.¹²²³ S Červeným křížem pak Řád i nadále spolupracoval, a to jak na mezinárodní úrovni, tak také v tehdejší Československé republice, kde mu pomáhal především se zřízením vlastního sanitního vlaku, což byla oblast, se kterou měl Maltézský řád rozsáhlé zkušenosti.¹²²⁴

Maltézský řád tak při plnění svého původního a hlavního poslání vytvářel vedle státem organizované pomoci a nestátních příspěvkových subjektů třetí typ humanitární instituce, která disponovala do značné míry nezávislým financováním, mezinárodní suverenitou a její členové přijali poslání Řádu za své celoživotní povolání.

9.6. *Shrnutí – Charitativní dílo velkopřevorství pro Čechy a Rakousko*

Pomoc potřebným byla hlavním a nejdůležitějším posláním Řádu sv. Jana Jeruzalémského již od jeho založení ve Svaté zemi. Tomu také odpovídal mimořádný rozsah charitativní činnosti, kterou Řád provozoval, a to i v dobách, kdy byla jeho humanitární činnost zdánlivě zastíněna vojenským posláním Řádu.

Po vyhnání z Malty a vnitřní konsolidaci se Řád pustil do své charitativní činnosti s obnovenou energií, takže se rozsah řádové charitativní činnosti stal na konci 19. a ve 20. století větší než kdykoliv předtím. Řád namátkou zřídil v roce 1937 významný Institut pro studium a léčbu lepry v Italské východní Africe a podobně.¹²²⁵

¹²²¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Dopis kancléři receptorátu mezinárodní suverenního řádu rytířů Maltézských z 10. prosince 1923.

¹²²² M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 72.

¹²²³ Tato spolupráce se neomezuje pouze na území Rakouska-Uherska a jeho nástupnických států. Velkopřevorství v roce 1885 spolupracovalo například také se srbským Červeným křížem apod. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318, Dopis Georga S. Neschitše, z 1. prosince 1885, adresovaný knížeti-velkopřevoru Lichnowskému.

¹²²⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Dopis Zdravotního odboru Československého Červeného kříže ze dne 14. listopadu 1923 a M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 101–103.

¹²²⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 47, sig. 38/1-11, kart. č. 17, Istituto per lo studio e la cure della lebbra nell’Africa orientale Italiana (1937).

Velmi významné pak bylo působení Maltézského řádu (nejen jeho velkopřevorství pro Čechy a Rakousko) během první světové války. V tomto ohledu byli aktivní především italská, francouzská, anglická, slezská, rýnsko-vestfálská a rakousko-uherská členové Řádu.¹²²⁶

Pokud se zaměříme pouze na činnost velkopřevorství pro Čechy a Rakousko, tak to během první světové války přímo pomohlo nejméně 467 469 osobám, z nichž mnohým jeho pomoc zachránila život.¹²²⁷ Rozsah pomoci znázorňuje tabulka 20:

¹²²⁶ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 88–92.

¹²²⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Soveräner Malteser-Ritterorden Freiwilliger Sanitätsdienst des Grosspriorates von Böhmen und Österreich. Leistung seit Beginn des Krieges bis 31. März 1919.

Tabulka 20: Rozsah zdravotní pomoci poskytnuté česko-rakouským velkopřevorstvím od počátku války do 31. března 1919

Typ pomoci	Transport	Léčených	Přivezeno sanitními auty	Ujetých km	Vykonaných operací a ambulantních zákroků
	Zraněných a nemocných				
Sanitní vlaky	394 258	-	-	1 138 357	-
Nemocnice a zdravotní zařízení v zázemí	-	4 449	-	-	707
Polní nemocnice	-	31 540	22 432	-	20 494 ¹²²⁸
Nemocnice v Sofii	-	9 790	-	-	9 897 ¹²²⁹
Celkem	394 258	45 779	22 432	1 138 357	31 098

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 554, sig. 28/A/e, kart. č. 287, Souveräner Malteser-Ritterorden Freiwilliger Sanitätsdienst des Grosspriorates von Böhmen und Österreich. Leistung seit Beginn des Krieges bis 31. März 1919.

Tato úctyhodná charitativní činnost, na kterou Řád neváhal obětovat takřka veškeré své finanční prostředky (do provozu *Dobrovolné sanitní služby* během války investoval přes 6 milionů Korun¹²³⁰), však Řád naprosto hospodářsky vyčerpala, takže v následujících letech byl rozsah jeho pomoci jen omezený, což si velkopřevorství samo uvědomovalo.¹²³¹ Na druhou stranu nelze zapomínat na provozování jednoho ze sanitních vlaků i v letech po první světové válce. Stejně tak zůstaly v provozu i řádové špitály a další drobná charitativní díla Řádu.

¹²²⁸ Z toho 10 302 ambulantních zákroků, srov. P. BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*, s. 219.

¹²²⁹ Pozn. autora: Z toho 8 082 dentálních zákroků.

¹²³⁰ *Schloss Maidelberg*, Jägerndorf 1920, s. 5. Uloženo v NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 567, sig. 58A/t, kart. č. 291.

¹²³¹ V roce 1929 zavedlo nový systém správy majetku, který počítal s rozšířeným množstvím prostředků investovaných do charitativní činnosti. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

10. Hospodaření Maltézského řádu

10.1. Řádový majetek v českých zemích

Podobně jako v případě jiných dlouho existujících institucí, také u Řádu Maltézských rytířů mělo hospodaření svá specifika. Ta byla dána vývojem dějinných událostí, na která musel Řád v průběhu své existence reagovat. V době křížových výprav, kdy se špitálníci (jak byl Řád také nazýván), těšili mimořádné popularitě mezi evropskými panovníky a šlechtou, tvořily nezanedbatelnou část příjmů Řádu dary nejrůznějšího charakteru. Zdá se dokonce, že v průběhu 12. století byl sběr almužen, který probíhal takřka po celé Evropě, jedním z nejdůležitějších (ne-li vůbec nejdůležitějším) zdrojem financování Řádu.¹²³² Ten si však zároveň uvědomoval vysokou nestálost a volatilitu tohoto způsobu financování, a tak již záhy po svém založení začal s více či méně systematickým budováním své hospodářské základny pozemkového charakteru. A to jak ve Svaté zemi, tak prakticky po celé Evropě. Nejstarší statky (komendy), držel Řád v Evropě již ve 12. století, v jehož druhé polovině majetkově pronikl i na území českých zemí.¹²³³

V průběhu vrcholného středověku bylo řádové hospodaření postaveno takřka výlučně na pozemkové rentě.¹²³⁴ To ve svém důsledku znamenalo, že johanité nedosahovali příliš velkých zisků a od 14. století se museli vypořádávat se závažnými hospodářskými problémy.¹²³⁵ Tyto problémy byly způsobeny jednak všeobecným úpadkem evropského hospodářství, dále enormním úvěrem, kterým Řád financoval dobytí Rhodu (tedy fakticky vynaloženým na zaplacení žoldněřského vojska) a také skutečností, že ve 14. století docházelo k poklesu hodnoty peněz, zatímco úroky z půdy, kterou Řád propachtovával a které v této době tvořily hlavní část jeho příjmů, byly „stanoveny jednou provždy“.¹²³⁶ Reálně se tak úroveň příjmů z tohoto pozemkového vlastnictví snižovala. Hospodářské situaci Řádu paradoxně nepomohlo ani „dědictví“ po templářích, které na začátku 14. století johanité převzali. S tímto ohromným majetkem byly totiž spojeny neméně astronomické závazky. Převzetí navíc v řadě případů bránili světští panovníci v čele s francouzským

¹²³² B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*, s. 199.

¹²³³ Do Prahy přišel Řád někdy v letech 1158–1169, Srov. F. SKŘIVÁNEK, *Rytíři svatého Jana Jeruzalémského u nás*, s. 10.

¹²³⁴ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*, s. 329.

¹²³⁵ *Ibidem*, s. 318.

¹²³⁶ *Ibidem*, s. 329.

králem, kteří se snažili využít této příležitosti k řešení svých vlastních hospodářských potíží.¹²³⁷

Na druhou stranu právě při porovnání s templářským řádem se zdá být johanitská hospodářská politika přece jen prozíravější: Nesrovnatelně bohatší templáři svým majetkem – vzniklým především díky aktivitám v oblasti bankovníctví – vzbuzovali závist ze strany světských mocností, která nakonec vedla k dramatickému zániku tohoto řádu. Naopak johanité se, zvláště poté, co viděli osud templářů, do podobných podniků, tedy bankovníctví, obchodu a průmyslu, takřka vůbec nepouštěli.¹²³⁸

Před světskými panovníky si však nemohly být jisté ani pozemkové državy. Řád si sice nechal jejich vlastnictví a práva s ním spojená od panovníků velmi často potvrzovat, přesto neměl efektivní způsob, jak se proti svévolným rozhodnutím zeměpánů bránit. Obzvláště to platilo ve vyhrocených případech, jako byly turecké války v Uhrách nebo husitské bouře v Čechách. Během nich české velkopřevorství načas ztratilo takřka všechny své komendy v Čechách a na Moravě. Dlužno dodat, že jelikož se v řadě případů pravděpodobně jednalo jen o dřevěné stavby s žádnou nebo jen minimální fortifikací, které byly podobné větším vesnickým domům, nepředstavovalo jejich dobývání a plnění pro husitské houfy příliš velký problém.¹²³⁹

Ale i v klidnějších časech mohl panovník přistoupit k zabránění řádových pozemků, jelikož se často považoval za majitele veškerého církevního majetku ve své zemi a podle potřeby jej prodával či zastavoval.¹²⁴⁰ Tímto způsobem zastavil král například komendy v Kadani a v Mladé Boleslavi, roku 1462 pak komendu v moravských Přibicích, krátce na to komendy v Lichtenau, komendu v Ploskovicích a podobně.¹²⁴¹ Paradoxní je, že se tak stalo jen nedlouho poté, co roku 1454 nařídil král Ladislav Jagellonský všem svým poddaným, kteří drželi v zástavě johanitské majetky, aby je postoupili zpět jejich převorovi Joštovi z Rožmberka.¹²⁴² V případě johanitů se situace zlepšila až 11. února roku 1472, když český král Vladislav II. Jagelonský formálně slíbil generálnímu převoru Janu ze Švamberka (ve funkci 1467–1510), že nadále nebude zastavovat řádové statky a zároveň mu povolil již zastavené statky vykoupit zpět.¹²⁴³

¹²³⁷ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*, s. 322.

¹²³⁸ *Ibidem*, s. 329.

¹²³⁹ *Ibidem*, s. 200.

¹²⁴⁰ *Ibidem*, s. 334.

¹²⁴¹ *Ibidem*, s. 336.

¹²⁴² NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 997.

¹²⁴³ *Ibidem*, listina č. 1000.

Tento králův slib byl pro Řád důležitý, protože jeho majetková základna v českých zemích byla v období po husitských bouřích naprosto tristní. Během samotných válek zůstaly Řádu v Čechách a na Moravě prakticky jen vypleněná komenda v Praze a hrad ve Strakoncích, ze kterého se řádoví rytíři aktivně zapojovali do boje proti husitům. Všechny ostatní majetky řádu v českých zemích byly rozchvácené.¹²⁴⁴ Nejednalo se rozhodně o zanedbatelný majetek, například k roku 1420 vlastnil řád jen v Čechách tři městečka a téměř dvě stě vesnic.¹²⁴⁵ Celkem johanité přišli během husitských válek v českých zemích o devět komend a v důsledku reformace ztratil na počátku 16. století dalších pět komend ve Slezsku a komendu v Kadani.¹²⁴⁶ Ačkoliv se po husitských bouřích podařilo část majetku zachránit, spravoval Řád v Čechách v této době jen necelou polovinu svých předválečných držav.¹²⁴⁷ Ve skutečnosti byla velká část řádového pozemkového vlastnictví zastavena světským osobám, které pak statek definitivně odkoupily, protože špatná finanční situace Řádu jiné řešení neumožňovala.¹²⁴⁸

Dlužno dodat, že kromě příjmů ze samotného pozemkového vlastnictví Řád získával finance také z pronájmu nemovitostí ve městech. Například k roku 1400 měl Řád jen okolo pražské komendy na dvacet nájemních domů a v průběhu vlády císaře Josefa II. (což bylo období, ve kterém byla zrušena takzvaná „maltéžská jurisdikce“ v Praze) jich zde měl dokonce padesát.¹²⁴⁹

Pokud se zaměříme na majetek, který Řád Maltéžských rytířů držel v českých zemích k roku 1874, pak lze konstatovat, že tento majetek byl vybudován postupně a do majetku Řádu se dostal různými způsoby.

Nejstarší vrstva řádového majetku v českých zemích pocházela ze středověkých donací, později často rozšířených koupí nebo směnou. Z původně hojného středověkého majetku vlivem výše nastíněných událostí se do druhé poloviny 19. století zachovala část původní pražské komendy (získaná někdy mezi roky 1158–1169 v rámci původní donace po příchodu johanitů do Čech), v čele s hlavním řádovým kostelem v českých zemích Panny Marie pod řetězem konce mosta, velkopřevorským palácem, konventním domem a několika dalšími budovami. K této vrstvě majetku pak náležely také velkostatek Březiněves, který

¹²⁴⁴ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*, s. 337.

¹²⁴⁵ M. SVOBODA, *Majetek johanitského řádu v Čechách ve 12.–16. století*, 316

¹²⁴⁶ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*, s. 341. Pro ztrátu Kadaně viz M. SVOBODA, *Majetek johanitského řádu v Čechách ve 12.–16. století*, s. 314.

¹²⁴⁷ *Ibidem*, s. 317.

¹²⁴⁸ *Ibidem*, s. 318.

¹²⁴⁹ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*, s. 333.

johanité získali od krále Vladislava II. v rámci prvních donací a sloužil potřebám pražského kněžského konventu.¹²⁵⁰ V letech 1243–1402 pak čeští johanité vybudovali své nejdůležitější české panství Strakonice. Jeho značnou část získali hojnými donacemi od rodu Bavorů ze Strakonice, zbytek panství pak od téže rodiny postupně odkoupili.¹²⁵¹ Další majetek z této středověké vrstvy tvořila řádová komenda sv. Jana v Opavě, která byla rovněž získána v rámci donace od vévody Mikuláše II., který johanity do Opavy formálně uvedl roku 1359.¹²⁵² Posledním takto získaným majetkem pak byla komenda „Špitál sv. Ducha“ na Starém Brně. Roku 1238 zde brněnský měšťan Rudger (či Rutger) s manželkou Hodavou založili špitál, jehož pozemkové zázemí v následujícím roce značně rozšířil Přibyslav z Křižanova. V roce 1249 vstoupil měšťan Rudger do Řádu, čímž johanité získali i tento majetek nově vzniklé brněnské komendy.¹²⁵³ Ta ještě byla roku 1516 rozšířena o dvůr v Hruškách, získaný směnou za fary a podací práva v Dolní Bobrové, Svatce, Bobruvce, Horních Borech a v Obyčtově.¹²⁵⁴ V roce 1667 pak byl k brněnské komendě připojen také velkostatek v Horních Královicích v Čechách, získaný roku 1571 za peníze utržené z prodeje komendy v Žitavě (10 500 tolarů). V roce 1803 (někdy je zmiňován rok 1805) byl řádový majetek v Horních Královicích prodán a přetvořen na peněžní komendu, která i nadále byla spojena s brněnskou komendou.¹²⁵⁵

Druhou vrstvu budování řádového majetku tvoří panství v Horní Libchavě, které zakoupil jako pobělohorský konfiskát po Jindřichu Penzigovi z Penzigu generální převor Vilém Zdeněk Wratislav z Mitrowicz roku 1623.¹²⁵⁶ Toto panství nebylo přetvořeno na komendu, ale podobně jako Strakonice sloužilo přímo nejvyššímu řádovému představenému v místní řádové provincii. Do této vrstvy se dá částečně počítat také zisk panství v Dívčím Hradě. Rovněž toto panství totiž bylo pobělohorským konfiskátem, který ovšem roku 1624 získal velmistr Řádu Německých rytířů. Maltézský řád jej získal až roku 1626, když na něj

¹²⁵⁰ V období 1436–1461 byla ves zastavena měšťanu Václavu řečenému Cvok z pražského Nového Města a poté Heřmanu Sirotkovi ze Zhorce. Roku 1620 pak byla neoprávněně prodána Janu nejstaršímu Petráčkovi z Vokounštejna, nicméně již po bitvě na Bílé hoře musel být majetek maltézským rytířům bez náhrady vrácen. Srov. M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 144 a 145.

¹²⁵¹ Ibidem, s. 122–123.

¹²⁵² D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 557.

¹²⁵³ M. SVOBODA, *Majetek johanitského řádu v Čechách ve 12.–16. století*, s. 157.

¹²⁵⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listiny č. 1952 a 1953.

¹²⁵⁵ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 149 a 173.

¹²⁵⁶ Jan ORTH, František SLÁDEK, *Topograficko-statistický slovník Čech: čili, podrobný popis všech měst, městysů, vesnic, pak zámků, dvorů, továren, mlýnů, hutí a podobných o samotě ležnicích stavení, jakož i všech zpustlých hradů a zaniklých osad království českého*, Praha 1870, s. 370.

přešlo jako náhrada za řádový dům v Kladsku, který jeho české velkopřevorství postoupilo Tovaryšstvu Ježíšovu.¹²⁵⁷

Třetí vrstvu pak představovaly nákupy velkostatků na konci 17. a v 18. století, jimiž se velkopřevorství snažilo nahradit své dřívější majetkové ztráty. Tyto nákupy záměrně cílily do oblasti jihozápadních Čech, kde byla budována jakási řádová enkláva. Nejprve byl roku 1695 zakoupen velkostatek v Měcholupech poblíž Klatov, kde vznikla nová řádová komenda.¹²⁵⁸ Roku 1746 bylo pak jako náhrada za prodanou komendu v chorvatském Karlovaci zakoupeno nedaleké panství v Dožicích, do něž byl přenesen titul *bailliva sv. Josefa*, a na základě toho se udělovalo služebně nejstaršímu rytíři s titulem *bailli anziano*.¹²⁵⁹ Z prostředků získaných dědictvím po salzburském knížeti-arcibiskupovi Janu Ernestu Thun-Hohensteinovi byl zakoupen roku 1749 (v zemských deskách od roku 1751) velkostatek Obytce, který přímo sousedil s komendou v Měcholupech. Dle arcibiskupovy závěti první tři komtuři této komendy měli pocházet z rodu hrabat Thun-Hohenstein (jednalo se tedy o rodinnou komendu), později byla Řádu k dispozici jako klasická komenda.¹²⁶⁰ Ke koupím lze počítat také velkostatek v Motole, patřící pražskému kněžskému konventu. Ten jeho části vlastnil nejpozději již roku 1376, následně během husitských bouří a stavovského povstání Řád o tento majetek přišel, ale vždy jej získal zpět. Nicméně celé panství (tzn. části, které Řádu nenáležely), bylo zakoupeno až roku 1747 infulovaným převorem Františkem Dominikem Špinkou z Helfenthalu, což roku 1754 schválila Marie Terezie.¹²⁶¹

Poslední, čtvrtou vrstvu řádových majetků v českých zemích pak tvořily velkostatky Dětenice a Kurima, které Řád získal dědictvím. Jelikož k tomu došlo ve druhé polovině 19. století krátce před obdobím, kterému se tato práce věnuje, a okolnosti, za kterých Řád tento majetek získal, jakož i získaný majetek sám jsou velmi zajímavé (a doposud spíše jen povrchově zpracované), bude této vrstvě věnována větší pozornost.

Wessenberské dědictví

Roku 1867 se majetek českého velkopřevorství rozrostl o panství Dětenice v Čechách, Kurima v Horních Uhrách a o dvě třetiny statku Feldkirch v Bádenském

¹²⁵⁷ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 131.

¹²⁵⁸ *Ibidem*, s. 134.

¹²⁵⁹ *Ibidem*, s. 137.

¹²⁶⁰ *Ibidem*, s. 139 a 140.

¹²⁶¹ *Ibidem*, s. 148.

velkovévodství.¹²⁶² Došlo k tomu poměrně kuriózním způsobem, který si zaslouží obšírnější popis. Předchozím držitelem těchto majetků byl Filip Jan Josef Jindřich svobodný pán z Wessenbergu a Ampringenu, narozený 27. listopadu 1837 v Dětenicích.¹²⁶³ Byl synem Jindřicha Wessenberg-Ampringena (1811–1848) a vnukem Jana Filipa (Johanna Philippa von Wessenberg-Ampringen (1773–1858)), císařského diplomata a politika, jehož kariéra dosáhla vrcholu, když se v roce 1848 stal na krátký čas ministerským předsedou Rakouského císařství.¹²⁶⁴ Ačkoliv prapočátky rodu Wessenbergů spadají již do 11. století (uvádí to alespoň kronika *Chronicon Helveticum*, sepsaná v letech 1532 a 1572 švýcarským kronikářem Aegidiem Tschudim), ověřitelně pak od 13. století,¹²⁶⁵ lze právě ministerského předsedu barona Jana Filipa považovat za nejvýznamnějšího příslušníka v historii této rodiny.

Jeho vnuk, již zmiňovaný Filip Jindřich Wessenberg, byl po předčasné smrti svého otce posledním mužským potomkem rodu, neboť měl jen sestru Olgu. Stal se čestným a devočním rytířem Maltézského řádu a jak uvádí Jiří Pořízka, byl jeho mimořádným ctitelem, stýkal se s hlavním představitelem českého velkopřevorství (Frā Františkem Kolowratem-Krakowským a Frā Otheniem Lichnowským) a Řád v rámci svých možností všemožně podporoval.¹²⁶⁶ Pomyslným vrcholem této podpory bylo, že jej učinil náhradním dědicem téměř veškerého svého majetku.¹²⁶⁷

Hlavním, univerzálním dědicem byl určen biologický synovec Filipa Jindřicha Pierre Wessenberg, nemanželský syn jeho sestry Olgy (jakožto nelegitimní potomek pochopitelně neměl nárok na dědictví šlechtického titulu).¹²⁶⁸ Do doby, než dosáhne Pierre Wessenberg věku 24 let, měl být správcem dědictví Dr. Victor Trotter.¹²⁶⁹ Toto dědictví však Filip Jindřich podmínil následujícím požadavkem: „*Můj synovec Pierre Wessenberg má být poslán do rakouského vzdělávacího zařízení, které vybere Dr. Trotter. Pokud by toto*

¹²⁶² Myšleny jsou Dětenice, které dnes leží v okrese Jičín, Kurima na dnešním Slovensku, okres Bardejov a Feldkirch je součástí obce Hartheim am Rhein v dnešním Bádensku-Württembersku. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 410, sig. 14a, kart. č. 233, Poslední vůle Filipa Jindřicha Wessenberga (Dieses mein letzter Wille) z 3. července 1866.

¹²⁶³ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 35.

¹²⁶⁴ Constantin von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, svazek 55 (ročník 1887)*, Wien 1887, s. 161–168 (genealogické informace na str. 167). Pro historii rodu Wessenberg viz ibidem, s. 168–169.

¹²⁶⁵ Maximilian GRITZNER, *Der Adel des Elsaß*, Nürnberg 1871, s. 22.

¹²⁶⁶ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 35.

¹²⁶⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 410, sig. 14a, kart. č. 233, Poslední vůle Filipa Jindřicha Wessenberga (Dieses mein letzter Wille) z 3. července 1866.

¹²⁶⁸ V závěti se doslovně uvádí: „*Ich setze zu meinem Universalerben ein den Sohn meiner Schwester, meinen Neffen Pierre Wessenberg.*“ Ibidem.

¹²⁶⁹ „*Svým univerzálním dědicem ustanovuji syna mé sestry, svého synovce Pierra Wessenberga.*“ Ibidem.

*poslední ustanovení nebylo splněno před uplynutím jednoho roku, prohlašuji všechna výše uvedená ustanovení týkající se jmenování mého synovce univerzálním dědicem za neplatná a v takovém případě jmenuji svým univerzálním dědicem suverénní řád johanitů.*¹²⁷⁰

Po sepsání své závěti se poslední baron Wessenberg dne 3. července 1866 ve Vídni zastřelil. Existuje několik spekulací, proč se k tomuto kroku odhodlal. Jiří Pořízka, který se odvolává na Dětenickou kroniku, píše, že příčinou tohoto jeho rozhodnutí byla skutečnost, že nebyl ze zdravotních důvodů uznán schopným služby u jezdeckta v prusko-rakouské válce, po čemž údajně velmi toužil.¹²⁷¹ Ačkoliv je možné, že se jednalo o příslovečnou poslední kapku nespokojenosti s chatrným zdravím, které barona mělo tížit po celý život, existuje také další teorie, a sice, že si sáhl na život kvůli obvinění z vlastizrady.¹²⁷²

Ustanovení Maltézského řádu jako náhradního dědice se záhy ukázalo být klíčové, protože ve Francii žijící Pierre Wessenberg do rakouského vzdělávacího institutu ve stanovené lhůtě nenastoupil, patrně kvůli probíhající prusko-rakouské válce. Z toho důvodu se univerzálním dědicem po zemřelém Filipu Jindřichovi svobodném pánu z Wessenbergu a Ampringenu stalo české velkopřevorství Řádu Maltézských rytířů. Matka Pierra Wessenberga Olga Marie, která se roku 1866 provdala za anglického šlechtice Edwarda Richarda Massie of Coddington,¹²⁷³ se sice snažila získat dědictví po bratrovi pro svého nemanželského syna, ale soud potvrdil platnost nároků Maltézského řádu.¹²⁷⁴

Wessenbergové sice svým majetkem nemohli konkurovat předním aristokratickým rodinám monarchie (snad i kvůli tomu nikdy nezískali hraběcí titul, ač se jednalo o poměrně starý rod), přesto však dědictví, které takto překvapivě připadlo Maltézskému řádu, rozhodně nebylo zanedbatelné.

Bližší pozornost bude věnována statkům, které ležely na území nově vzniklého Rakouska-Uherska, tedy českým Dětenicím a hornouherské Kurimě. V obou případech šlo o majetky, které byly svou rozlohou a celkově svým charakterem podobné ostatním

¹²⁷⁰ V původní podobě je tato podmínka následující: „*Mein Neffe Pierre Wessenberg hat in eine österreichische Erziehungsanstalt nach der Wahl des Herrn Dr. Trotter zu kommen. Sollte diese letzte Bestimmung vor Ablauf eines Jahres nicht ausgeführt sein, so erkläre ich alle obigen Bestimmungen in Betreff der Einsetzung meines Neffes zum Universalerben für nicht gültig und setze in diesem Falle den Souv. Johanniter Orden zu meinem Universalerben ein.*“ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 410, sig. 14a, kart. č. 233, Poslední vůle Filipa Jindřicha Wessenberga (Dieses mein letzter Wille) z 3. července 1866.

¹²⁷¹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 35.

¹²⁷² Tato informace je uvedena např. zde: Milan MYSLIVEČEK, *Místopisný obrázkový atlas, aneb, Krasohled český: Čechy, Severovýchod*, Praha 1998, s. 42.

¹²⁷³ Bernard BURKE, *A Genealogical and Heraldic History of the Landed Gentry of Great Britain & Ireland, Vol. II.*, London 1886, s. 1241.

¹²⁷⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 410, sig. 14a, kart. č. 233, Rozsudek „*Im Namen Seiner Majestät des Kaisers!*“ z 18. dubna 1876.

velkostatkům českého velkopřevorství s výjimkou Strakonice. Dětenice (s rozlohou 1 476 ha k roku 1880)¹²⁷⁵ však měly jednu – byť subjektivní – výhodu, kterou ostatní maltézska panství v českých zemích postrádala – stál v nich (a stále stojí) mimořádně půvabný zámek.¹²⁷⁶ Také vzhledem k tomu, že obec Dětenice leží relativně blízko Prahy a že k dětenickému zámku patřila i krásná a velmi bohatá honitba, staly se Dětenice prakticky okamžitě nejoblíbenější rezidencí českých velkopřevorů. S oblibou zde sídlil jak velkopřevor Kolowrat-Krakowský, který si zde přál být i pohřben, tak velkopřevor Lichnowský-Werdenberg, jenž je zde nakonec jako jediný velkopřevor skutečně pochován.¹²⁷⁷

Panství Kurima v Horních Uhrách (dnešní Slovensko) tyto výhody postrádalo. Menší zámek, který tam někdy na počátku 19. století (snad na místě staršího objektu), vystavěl uherský šlechtický rod Szirmay jako své letní sídlo,¹²⁷⁸ svým vzhledem ani umístěním však příliš neoslňoval. Kromě toho samotná lokalizace tohoto velkostatku nebyla příliš příznivá – obec Kurima leží až za Prešovem v severovýchodní části Slovenska, takže její dostupnost z hlavních sídel českého velkopřevorství – tedy z Prahy a Vídně není příliš dobrá.

Ačkoliv práva na tento majetek získal Řád ještě za života velkopřevora Františka von Khevenhüller-Metsch, faktického převzetí zmíněných majetků se dočkal až jeho nástupce, jelikož velkopřevor Khevenhüller-Metsch zemřel 14. listopadu 1867 ve velkopřevorském paláci v Praze.¹²⁷⁹ Velkostatky tak převzal František Xaverský hrabě Kolowrat-Krakowský, jenž byl velkopřevorem zvolen 2. prosince 1867 jako čtvrtý člen z rodu Kolowratů.¹²⁸⁰ K faktickému převzetí Dětenic a Kurimy došlo v srpnu roku 1870.¹²⁸¹

K 9. září 1870 byl komturem Skrbenským sestaven zevrubný popis velkostatku Kurima. Pozemky převzaté Řádem měly celkovou výměru 7 542 uherských jiter a 114 sáhů, tedy přibližně 3 256 ha.¹²⁸² Největší část těchto pozemků tvořily lesy (přes 52 %) a polnosti

¹²⁷⁵ Johann PROCHÁZKA, *Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen zugleich Adressenbuch sämtlicher dei demselben angestellten Beamten, des Forstpersonals u. s. w.*, Praha 1880, s. 247.

¹²⁷⁶ Zámek Dětenice dnes patří k nejnavštěvovanějším památkám v České republice, srov. např. Aneta ŠTASTNÁ, *Cenová diskriminace v praxi* (Diplomová práce na Provozně ekonomické fakultě České zemědělské univerzity v Praze), Praha 2018, s. 63.

¹²⁷⁷ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézkých rytířů v dějinách*, s. 118.

¹²⁷⁸ Srov. *Pamiatkový – archeologický výskum Szirmayovského kaštieľa v Kurime* [online]. [cit. 12.7.2021]. Obec Kurima. Dostupný z WWW:< <https://www.kurima.eu/kastiel.php>>.

¹²⁷⁹ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 41.

¹²⁸⁰ *Ibidem*, s. 180.

¹²⁸¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 410, sig. 14a, kart. č. 233, Protocoll vom 19. August 1870.

¹²⁸² Je myšleno „uherské jitro“, které sestávalo z 1 200 sáhů a odpovídalo rozloze 0,431652 ha (1 sáh se tedy rovnal rozloze 3,59665 m²). Lišilo se tak od jitra používaného v českých zemích, které sestávalo z 1 600 sáhů (odpovídající stejné výměře), takže 1 jitro = 0,575464 ha. Srov. *Jak se provádí přidělové řízení (nové předpisy*

(37 %). Zbytek rozlohy představovaly louky, pastviny a intravilán. Necelých 2 607 ha pozemků bylo obhospodařováno ve vlastní režii, 320 ha se pak nacházelo v pachtu. Zbylé pozemky tvořily zázemí zámku a mlýnů.¹²⁸³ Celý velkostatek byl ve vizitační zprávě oceněn na 365 607 zlatých.¹²⁸⁴

Ze zmíněného dědictví měl pro velkopřevorství větší význam velkostatek Dětenice. Ačkoliv se totiž velkopřevor Kolowrat-Krakowský snažil zvelebovat také Kurimu – smlouvou z roku 1872 zde dal například vystavět lihovar¹²⁸⁵ – jeho nástupce kníže-velkopřevor Othenio Lichnowský tento odlehlý velkostatek prodal. Důvodem pro prodej byla špatná hospodářská situace velkostatku. Kvůli zanedbání péče za předchozích majitelů, lokálními problémům a obtížné správě panství s ohledem na jeho odlehlost byl velkostatek neustále ve ztrátě, a velkopřevorství tak muselo dotovat náklady na jeho správu a na splácení dluhů, které se k němu vázaly. Situaci nezlepšilo ani zařazení mezi velkopřevorské statky v roce 1876.¹²⁸⁶ K prodeji velkostatku došlo v září roku 1880 – 7. září byl prodej předběžně schválen knížetem-velmistrem, 21. září kupní smlouvu podepsal v Prešově nový majitel Julius Peschke a 28. září ji ve Vídni podepsal v zastoupení knížete-velkopřevora receptor bailli Quido Thun-Hohenstein.¹²⁸⁷ Konečně 7. prosince 1880 došlo k definitivnímu schválení prodeje v Římě.¹²⁸⁸ Prodejní cena byla poměrně nízká – 140 000 zlatých, a to s ohledem na špatnou hospodářskou situaci a nedostatek jiných nabídek.¹²⁸⁹ Julius Pesche, který panství koupil, tak učinil s ohledem na skutečnost, že jej začlenil do struktury okolních statků, které již vlastnil.¹²⁹⁰

Podobný osud potkal 22. května 1903 také velkostatek Dětenice, rovněž s odvoláním na jeho špatnou hospodářskou situaci a nízkou výnosnost. Ačkoliv se o velkostatek díky jeho krásnému zámku údajně zajímala i španělská královna, byl nakonec za 1 150 000 Korun prodán bratrům Rudolfu a Adolfu Blochovým z židovské podnikatelské rodiny.¹²⁹¹ Adolf

Státního pozemkového úřadu), 1923 Praha, s. 42. Uloženo např. v NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 559, sig. 28A/k, kart. č. 288.

¹²⁸³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 410, sig. 14a, kart. č. 233, Unterthänigster Vortrag über die Visitation der dem hohen Orden gehörigen in Saroser Comitate des Königreiches Ungarn gelegenen Herrschaft Kurima und der demselben incorporirten einzelnen Güter (1870).

¹²⁸⁴ Ibidem. Pro další informace o velkostatku Dětenice viz kapitolu 2.4. *Velkopřevorská doména v Dětenicích*.

¹²⁸⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1194, sig. 4, kart. č. 445, Smlouva na stavbu lihovaru z roku 1872.

¹²⁸⁶ Srov. např. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 410, sig. 14a, kart. č. 233, Frater Joannes Baptista Ceschi de Sancta Cruce Dei Gratia... (Roma 7 Decembre 1880).

¹²⁸⁷ Ibidem, Kauf und Verkaufsvertrag (1880).

¹²⁸⁸ Ibidem, Frater Joannes Baptista Ceschi de Sancta Cruce Dei Gratia... (Roma 7 Decembre 1880).

¹²⁸⁹ Ibidem Kauf und Verkaufsvertrag (1880) a ibidem, Frater Joannes Baptista Ceschi de Sancta Cruce Dei Gratia... (Roma 7 Decembre 1880).

¹²⁹⁰ Ibidem, Frater Joannes Baptista Ceschi de Sancta Cruce Dei Gratia... (Roma 7 Decembre 1880).

¹²⁹¹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 52, P. MAŠEK, *Modrá krev*, s. 30.

Bloch, majitel cukrovaru v Libáni, byl v roce 1914 povýšen do rytířského stavu s predikátem von Brodnegg.¹²⁹²

Prodejem velkostatku v Dětenicích skončila krátká, přibližně tři desetiletí trvající etapa, během které Maltézský řád disponoval v Rakousku-Uhersku dědictvím po rodině Wessenberg-Ampringen. Zatímco velkostatek Kurima v dějinách velkopřevorství nehrál významnou roli, zámek v Dětenicích, jakožto nejoblíbenější rezidence velkopřevorů Kolowrata-Krakowského a Lichnowského, se na čas stalo důležitou řádovou lokalitou.

10.2. Poplatky centrále

Pozemkový majetek Řádu nebyl samoúčelný, ale měl od počátku sloužit pro financování řádového díla nejprve ve Svaté zemi, později na ostrovech Rhodos (do roku 1522) a Malta (do roku 1798) a posléze v Římě (od roku 1834 do současnosti). Za tímto účelem byl vytvořen systém plateb, kterými jednotlivé organizační složky Řádu přispívaly do hlavní řádové pokladnice – „comun tesoro“. Jednalo se o následující platby:

Responsiones

Nejvýznamnější pravidelnou a organizovanou platbou směřující z evropských komend do řádové pokladny, byly *responsiones* neboli *response*. Jednalo se o poplatek, který měla platit každá řádová komenda (či jiný velkostatek) v závislosti na svých příjmech. Původně tvořila *response* jednu třetinu ročních příjmů komendy, později byla snížena na jednu čtvrtinu, ale i platby v této výši byla přesto pro celou řadu komend mimořádně obtížné, a proto i nadále docházelo k jejich snižování.¹²⁹³ Nicméně roku 1532, tedy dva roky po příchodu Řádu na Maltu v době usilovných snah vytvořit z tohoto „kusu holé skály“ obyvatelné, a především ubránitelné místo (v očekávání osmanského útoku), byly *response* generální kapitulou opět stanoveny na rovnou třetinu všech příjmů z řádových statků.¹²⁹⁴

Jelikož primárním účelem *responsí* bylo v období středověku a (přinejmenším) raného novověku financování války proti nepřátelům víry, akceptovalo vedení Řádu na Rhodu skutečnost, že mu od roku 1420 přestal český priorát tyto platby posílat. Uvědomovalo si totiž složitost jeho hospodářské situace a jeho zapojení v bojích proti „husitským heretikům“, a proto po něm *response* nepožadovalo.¹²⁹⁵ To se částečně změnilo

¹²⁹² P. MAŠEK, *Modrá krev*, s. 30.

¹²⁹³ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*, s. 240.

¹²⁹⁴ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 168.

¹²⁹⁵ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*, s. 337.

roku 1450, od kterého musel nejvyšší představitel řádu v Čechách posílat na Rhodos poplatek ve výši 100 uherských zlatých ročně, jinak si ale mohl ponechat veškeré platy (tedy response), z celé řádové provincie na ochranění Strakonice. Po smrti převora Václava z Michalovic přešlo toto ustanovení i na jeho nástupce – prvním z nich se stal Jošt z Rožmberka.¹²⁹⁶

Tato výsada zůstala českému převorovi až do 11. prosince 1559, kdy velmistr Jean de Vallette přijal rozhodnutí převora Václava Zajíce z Hazmburka, kterým se jí zřekl.¹²⁹⁷ Dlužno dodat, že v průběhu 15. a 16. století musel generální převor splácet ještě nějaký blíže nespecifikovaný dluh, a to částkou ve výši 50 zlatých ročně.¹²⁹⁸ Tento poplatek byl pravděpodobně nazýván *arreragia* a v rámci Řádu byl zřejmě zcela unikátní, takže se mu literatura věnovaná Řádu nijak nevěnuje.¹²⁹⁹

Response byly zachovány i v rámci „Code Rohan“ (či Rohanova kodexu), který vycházel ze závěrů kapituly konané v roce 1776 a který v roce 1782 vydal 70. velmistr Řádu Frā Emmanuel Marie des Neiges de Rohan-Polduc. Existovaly tak i během námi sledovaného období.¹³⁰⁰ Historický vývoj však zapříčinil, že se původní smysl responsí záhy změnil. Po vyhnání Řádu z Malty již nebylo nadále zapotřebí z tohoto příjmu financovat chod řádového státu, loďstvo, armádu a podobně. Navíc v následujících letech došlo k faktickému zhroucení řádových struktur napříč Evropou – habsburská monarchie v tomto ohledu byla světlou výjimkou. Poté, co se situace ustálila a řádové struktury se začaly obnovovat, ukázalo se zase, že jednotlivé lokální organizační složky Řádu – jako bylo například české velkopřevorství, dokážou své finance samy velmi smysluplně využít. Příkladem může být stavba nemocnice v Tanturu u Jeruzaléma v sedmdesátých letech 19. století, a především pak sanitní vlaky českého velkopřevorství. Naopak po první světové válce se česko-rakouské velkopřevorství – svým způsobem jakási „výkladní skříň“ Maltézského řádu v 19. století – dostalo do vážných hospodářských a organizačních problémů. Z těchto důvodů se výše responsí v průběhu času (a tedy v reakci na turbulentní okolnosti, s nimiž se musel Řád v 19. a 20. století vypořádat) měnila.

¹²⁹⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listiny č. 1199, 1200 a 2526.

¹²⁹⁷ Ibidem, listiny č. 1215 a 1216.

¹²⁹⁸ Ibidem, listiny č. 2553, 2780 a 2781.

¹²⁹⁹ Poplatek popsal M. SVOBODA, *Majetek johanitského řádu v Čechách ve 12.–16. století*, s. 305.

¹³⁰⁰ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 211.

Například k roku 1923/1924 byly response stanoveny na základě článku XIX. provinciální kapituly ze dne 1. června 1923 na 7,5 % průměrných výnosů komend za poslední tři roky, a to v následující výši:

Tabulka 21: Response česko-rakouského velkopřevorství pro rok 1923/1924

Komenda	Response (Kč)
Bailliva Dožice	3 642
Brno	1 336
Dívčí Hrad	4 539
Měcholupy	2 552
Obytce	5 465
Opava	8 109
Vratislav	181

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 553, sig. 28/A/d, kart. č. 287, Dopis adresovaný receptorátu v Praze ze dne 26. července 1923.

Response byly splatné ve dvou splátkách, a to k 1. květnu a 1. listopadu.¹³⁰¹ Stejně rozdělení, zdá se, zůstalo i pro rok následující. O tom, že se nejednalo o žádný významný zásah do hospodaření jednotlivých komend, se lze přesvědčit na příkladu účetnictví baillivy v Dožicích. Čistý zisk této baillivy za účetní rok 1923/1924 dosahoval výše 39 891,00 Kč, za rok 1924/1925 pak dokonce 53 533,18 Kč. Absolutní výše response byla v obou případech stejná 3 642 Kč. Porovnáme-li tyto response například s daněmi, které byly v prvním sledovaném roce 19 029,30 Kč a v roce následujícím 23 855,10 Kč, zjistíme, že řádové response na počátku 20. století hospodaření jednotlivých komend skutečně příliš nezatěžovaly.¹³⁰²

Poté, co se hospodářská situace velkopřevorství přece jen o něco více konsolidovala, stouply response na 15 % z čistých příjmů českých komend.¹³⁰³ V řádovém roce 1928/1929 receptorát v Praze uvedl, že pod něj spadající majetky vykázaly příjmy ve výši

¹³⁰¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 553, sig. 28/A/d, kart. č. 287, Dopis adresovaný receptorátu v Praze ze dne 26. července 1923.

¹³⁰² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 564, sig. 28A/p, kart. č. 290, Ballei Dožice, Bilance za účetní rok 1923/1924 a ibidem Ballei Dožice, Bilance za účetní rok 1924/1925.

¹³⁰³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Reakce na výzvu ze dne 19. prosince 1935 čís. J. I. 27 Joza. za r. 1931.

808 739,65 Kč. Výše responsí z těchto příjmů pak byla vypočtena na 121 318,93 Kč. Dalších 530,07 šilinků se platilo z výnosů podřízených generálnímu receptorátu ve Vídni, mimo jiné ze zbývajících majetku v Dětenickém fondu.¹³⁰⁴ Response vybírané pražským receptorátem byly vypočteny následovně:

Tabulka 22: Response česko-rakouského velkopřevorství pro rok 1928/1929

Zdroj	Příjem (Kč)	Response (Kč)
Velkopřevorství	255 518,63	38 327,79
Brno	0,00	0,00
Dožice	43 789,63	6 568,44
Měcholupy	73 954,76	11 093,21
Obytce	331 834,76	49 775,20
Opava (příjem + úroky)	85 500 + 12 626,25	14 718,79
Vratislav	5 516,70	827,50

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Beschreibung der Responsionen für das Ordensjahr 1928/9.

Pozornému čtenáři jistě neunikne skutečnost, že česko-rakouské velkopřevorství v roce 1928 řadu v tabulce uvedených majetků již nevlastnilo. Jednotlivé „reálné komendy“ se však prodejem změnilo v takzvané „finanční komendy“, reprezentované finančními prostředky (investovanými většinou do cenných papírů), které byly prodejem těchto nemovitostí získány. A tyto finanční majetky byly samy o sobě pochopitelně schopné generovat kapitálové výnosy, takže i z nich se platily response.

Nicméně pražský receptorát nebyl s výpočtem responsí, který provedl generální receptorát ve Vídni, příliš spokojen. Jednak upozornil na skutečnost, že úroky jsou v případě komendy v Opavě již zahrnuty v příjmech, a proto nedává smysl z nich duplicitně platit response. Tato námitka byla vzata na vědomí a response vyžadovaná od opavské komendy sv. Jana byla snížena na 12 825 Kč.¹³⁰⁵ O daleko větší částku se jednalo v případě finanční komendy v Obytcích: Dle generálního receptorátu vykazovala příjem ve výši 331 834,68 Kč,

¹³⁰⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Beschreibung der Responsionen für das Ordensjahr 1928/9.

¹³⁰⁵ Ibidem, Dopis Pražského receptorátu adresovaný kancléřství ve Vídni ze 27. července 1928 a odpověď kancléře z 30. července 1928.

ale dle pražského receptorátu to bylo jen 183 664,35 Kč, a proto byla správná výše response vypočtena na 27 549,65 Kč.¹³⁰⁶

Později se response ještě dále zvyšovaly, takže například k roku 1933/1934 dosahovaly výše 20 % příjmů. Například komenda v Dívčím Hradě tak za tento rok odvedla response ve výši 33 986,75 Kč.¹³⁰⁷ K 30. dubnu 1928 to při tom bylo jen 11 584,97 Kč, takže nárůst výše odvedené response byl poměrně signifikantní.¹³⁰⁸

Dlužno podotknout, že platby responsí byly povinností, která byla ze strany vedení Řádu velmi kontrolována a dlužníci byli přísně postihováni: Kdo dlužil řádové pokladně – *comun tesoro*, nesměl se účastnit rozhodujících úkonů v rámci Řádu (například generální kapituly), nemohl se stát velmistrem a samozřejmě se vystavoval výraznému riziku, že mu bude jeho komenda odebrána. Generální kapitula z roku 1776 také obnovila starší ustanovení, podle něhož se jména dlužníků četla na provinciálních kapitulách, což pochopitelně zasahovalo i hrdost dlužníků.¹³⁰⁹ Dluh na responsích samozřejmě nebyl ani v tomto případě odpuštěn. Pokud komenda dluh nesplatila a nenašel se nikdo, kdo by jej uhradil místo ní, měla být její správa svěřena přímo *comun tesoro*, a to až do doby, než bude dluh splacen.¹³¹⁰ Z archivů česko-rakouského velkopřevorství lze vyčíst řadu disputací ohledně výše responsí, ovšem jednotliví držitelé řádových prebend se – alespoň ve sledovaném období a nakolik to archivní prameny umožňují poznat – vždy snažili těmto svým závazkům vůči řádové pokladně dostát.

Impositiones

Kromě pravidelných responsí se řádovému ústředí později začaly posílat také takzvané *impositiones* (či *imposice*), které měly charakter mimořádných (tj. nepravidelných) poplatků, jejichž výši stanovovala generální kapitula podle aktuálních potřeb.¹³¹¹ Je pochopitelné, že potřeba těchto mimořádných poplatků rostla v době hrozícího či probíhajícího válečného konfliktu, případně v době větších stavebních projektů na Rhodu a později na Maltě. V roce 1587 dokonce výše těchto mimořádných dávek přesáhla výši responsí, když se celkově na *imposice* vybralo 90 000 scudi, zatímco na responsích jen

¹³⁰⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Dopis Receptorátu v Praze ze dne 2. října 1928.

¹³⁰⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/5-6, kart. č. 179, Einbekenntnis – Kommende Maidelberg, Betriebsjahr 1933/1934.

¹³⁰⁸ Ibidem, Kommende – Maidelberg, Gewinn-und Verlustkonto am 30. April 1928.

¹³⁰⁹ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 168.

¹³¹⁰ Ibidem, s. 169.

¹³¹¹ A. Č. LUDÍKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 296.

60 000 scudi.¹³¹² S poklesem osmanského nebezpečí a nutnosti bezprostředních investic na Maltě však tento poplatek ztrácel na významu, takže například k roku 1785 vůbec nebyl vybírán, zatímco response ve stejném roce dosáhly výše 592 469 scudi.¹³¹³ Na česko-rakouské velkopřevorství v období 1874–1938 tak tato řádová dávka neměla žádný dopad.

Spolium

Tento poplatek býval také označován jako „kořistné“.¹³¹⁴ Jednalo se o jeden z poplatků spojených s úmrtím člena Řádu (společně s mortuoriem a vakancí – viz níže) a svůj význam mělo během celého období vlády řádu na Maltě, ale i v následující době. Jednalo se o odevzdání movitého majetku, který (až na pár zvláštních výjimek) byl celý připsán ve prospěch *comun tesoro*. Pochopitelně ale nedocházelo k jeho fyzické přepravě, ale obvykle se majetek po pozůstalém vydražil a pokladně se poslaly utržené peníze.¹³¹⁵ Toto opatření se však netýkalo inventáře jemu svěřeného řádového velkostatku (*fundus instructus*), který byl zjišťován při úmrtí držitele a rovněž při pravidelných melioračních vizitacích. Ustanovení se ale naopak vztahovalo na hospodářská zvířata – například u dobytka (s výjimkou koní a mul) zůstala v majetku komendy jen jeho polovina, druhá měla být jeho po smrti komtura prodána: Až kapitula z roku 1776 zavedla pro jeho nástupce předkupní právo.¹³¹⁶ Tyto poplatky se občas podařilo zredukovat. Například roku 1634 povolil velmistr Antonio de Paula Adamu Vilémovi Wratislavu z Mitrowicz, aby odkázal pětinu svého majetku (nebo majetek, jehož výše v součtu movitého majetku a peněz nepřekročí částku 100 scudů), dle svého vlastního uvážení. Zbylé 4/5 pak připadly řádové pokladně.¹³¹⁷ Podobné výsady se pak dostalo i řadě jiných rytířů. Výjimku tvořili duchovní, jejichž spolium připadalo příslušnému velkopřevorovi, který jim ovšem mohl povolit učinit svobodné poslední pořízení.¹³¹⁸

Mortuorium a Vakance

Příjmy, které řádový velkostatek vygeneroval od smrti svého držitele až do 30. dubna (následujícího po úmrtí držitele), musely být jako poplatek zvaný *mortuorium* (též *úmrtné*) předány *comun tesoro*. Stejně opatření se pak vztahovalo i na příjmy, které daný velkostatek

¹³¹² B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 115 a 171.

¹³¹³ *Ibidem*, s. 171.

¹³¹⁴ A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 296.

¹³¹⁵ *Ibidem*, s. 296

¹³¹⁶ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 169.

¹³¹⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 2935.

¹³¹⁸ A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 296.

dokázal vygenerovat od 1. května (následujícího po úmrtí držitele) až do 30. dubna nadcházejícího roku. Tento poplatek se nazýval *vakance* (či *vakant*, *uprázdninečné*). Původně byl určujícím dnem svátek svatého Jana Křtitele, ale později došlo ke změně směrem k „maltézskému roku“, který trval od 1. května do 30. dubna.¹³¹⁹ Tyto příjmy byly stanoveny roku 1344.¹³²⁰

Passagio

Generální kapitula v roce 1583 zavedla další nepravidelný poplatek, který postupem času začal nabývat na stále větším významu. Jedná se o takzvané *passagio* (či *passagium*), což byl poplatek, který musel zaplatit každý nový člen při vstupu do Řádu. Výše tohoto poplatku se v průběhu času měnila a roli hrálo také to, zda při vstupu do Řádu byly dodrženy všechny stanovené požadavky či nikoliv. Klíčový byl v tomto ohledu především věk kandidáta členství: Například když se chtěl stát roku 1809 Jan Arnošt Jiří hrabě Thun řádovým rytířem ještě před tím, než dosáhl stanoveného věku 25 let, byl mu udělen (z nařízení papeže Pia VII.) „dispens aetatis“, za který musel zaplatit stanovené *passagio*, jenž bylo vyšší, nežli v případě plnoletých uchazečů.¹³²¹ Tento poplatek pochopitelně neplatili pouze profesní členové Řádu, ale i členové dalších kategorií, jejichž počet v průběhu 19. a 20. století velmi rychle stoupal. Pro představu můžeme uvést počty vybraných kategorií v rámci celého Řádu na přelomu 19. a 20. století (a s výhledem na situaci po II. světové válce):

Tabulka 23: Vývoj počtu členů rytířské větve Řádu v letech 1880–1949 dle hodností

Kategorie/rok	1880	1900	1921	1932	1949
Profesní rytíř	40	45	29	26	20
Justiční rytíř	59	39	26	38	43
Čestný rytíř	969	1 078	1 175	1 563	1 883
Čestná dáma	119	111	155	196	272
Magistrální rytíř	23	37	95	444	1 500
Donát	78	111	294	308	1 090

Zdroj: Berthold WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens, Wien–München 1969, s. 215 a 217.*

¹³¹⁹ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s.114 a 169.

¹³²⁰ A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 296.

¹³²¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 3115.

Z výše uvedených čísel vyplývá, že v námi sledovaném období byli z početního hlediska klíčoví především čestní rytíři. Tedy příslušníci rodové aristokracie, kteří nebyli plnohodnotnými řeholníky (neskládali řeholní sliby čistoty, poslušnosti a chudoby), nýbrž patřili k Řádu v rámci jeho III. třídy.¹³²² Ti při vstupu do Řádu museli zaplatit *passagio* ve výši 2 100 lir. Archiv česko-rakouského velkopřevorství uchovává celou řadu dokladů těchto vstupních příspěvků. Zaplatili jej například Eugen hrabě Czernin (květen 1927), Ferdinand Karel hrabě Kinský (březen 1928), Friedrich hrabě Nostitz-Rieneck a jeho bratr Erwein Leopold (březen 1928) nebo JUDr. Adolf kníže Schwarzenberg (listopad 1928).¹³²³ Dlužno podotknout, že kandidáti členství v česko-rakouském velkopřevorství museli kromě poplatku směřujícího do hlavní řádové pokladny přispět ještě 1 350 Kč na účet pražského konventu.¹³²⁴

10.3. Správa řádového majetku

Jednotlivé řádové velkostatky, které tvořily komendy, baillivy nebo velkopřevorské domény, byly propůjčovány členům Řádu, kteří na ně měli dle řádových statutů nárok. Takové velkostatky se nazývaly obvykle „komendy dle spravedlnosti“ a hlavním kritériem pro jejich udělení byla *ancienita* čili doba, po kterou byl daný rytíř členem Řádu.¹³²⁵

Držitel každého velkostatku mohl disponovat příjmem, který z něj plynul, a ze kterého platil stanovené poplatky. Se samotným majetkem však svobodně disponovat nemohl – zejména jej nemohl zadlužovat nebo prodávat.¹³²⁶ Ke každému velkostatku také náleželo vybavení (sestavující z náradí, nábytku na zámku apod.), které se nazývalo *fundus instructus* a rovněž tento majetek musel držitel velkostatku udržovat ve stavu, v jakém byl při jeho převzetí komendy. Na druhou stranu držitelé řádových velkostatků mohli tato panství – s patřičným povolením – pronajímat (a to až na 5 let).¹³²⁷ V českých zemích také historicky platilo, že držitelem řádových velkostatků se mohou stát pouze osoby s českým inkolátem.¹³²⁸ K některým komendám se mohla vázat určitá věčná břemena humanitárního

¹³²² Pro podrobnější informace o vnitřní struktuře Řádu a jednotlivých kategoriích členství viz kapitulu 1.6. *Organizační struktura Řádu Maltézských rytířů a definice klíčových pojmů.*

¹³²³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 596, sig. 29/I, kart. č. 306, Dopis Eugena Czernina ze dne 25. května 1927 a bankovní konfirmace k platbám uvedených rytířů z roku 1928.

¹³²⁴ Ibidem, Dopis Eugena Czernina ze dne 25. května 1927 a dopis Erwein Nostitz'sche Zentralkanzlei z 31. března 1928.

¹³²⁵ A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 294.

¹³²⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Odvolání proti platebnímu rozkazu berní správy v Praze II ze dne 29. března 1926 č. 912.

¹³²⁷ A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 295.

¹³²⁸ Ibidem, s. 295.

charakteru. Například komtur komendy sv. Jana v Opavě měl povinnost z výnosů komendy vydržovat tamní špitál.¹³²⁹

Vedle těchto klasických komend existovaly v Řádu historicky také „komendy z milosti“ (též „magistrální komendy“), které nebyly přidělovány na základě ancienity, ale na základě rozhodnutí velmistra. Tyto komendy se však v českých zemích nevyskytovaly.¹³³⁰ Naopak zde existovaly rodinné komendy (*commenda juris patronatus*), u nichž měli přednostní právo členové konkrétní rodiny, byl-li některý z jejích příslušníků členem Řádu.¹³³¹ Specifické postavení měly velkopřevorské domény, kterých členové Řádu nemohli dosáhnout na základě své ancienity, ale jejichž uživateli se stali pouze v případě zvolení velkopřevorem. Velkopřevor měl také rezidenční právo v pražském velkopřevorském paláci.

Podobným specifikem byly komendy Maria Pulst, Ebenfurth, Hailenstein, které připadly zvolenému infulovanému převoru pražského kněžského konventu (jenž byl zároveň komturem Řádu) a velkostatky Motol a Březiněves, které nebyly propůjčovány konkrétním držitelům, ale tvořily mensální velkostatky pražského kněžského konventu. Konventu také náležel konventní dům v Praze na Malé Straně.

Vedle těchto reálně existujících komend či jiných řádových majetků pak existovaly ještě takzvané „peněžní komendy“, které byly tvořeny pouze finančním kapitálem (většinou investovaným do konzervativních cenných papírů), jehož kapitálové výnosy tvořily příjem komtura. Tyto peněžní komendy vznikaly buď kapitalizací (prodejem) reálných komend, nebo byly jako peněžní komendy přímo založeny.¹³³²

Strategie Řádu Maltézských rytířů tak při hospodaření na řádových velkostatech odrážely nestandardní uspořádání Řádu, spočívající v jeho rytířsko-monastickém charakteru. Ve vztahu k česko-rakouskému velkopřevorství je zapotřebí rozlišovat, zda se v konkrétních případech jedná o majetky náležející k rytířské větvi Řádu (komendy, bailliva v Dožicích či velkopřevorské domény), nebo jestli sloužily jako mensální statky kněžského konventu. Obě tyto kategorie řádových majetků totiž byly obsazovány (a tudíž i spravovány) rozdílným způsobem.

¹³²⁹ Viz kapitolu 9.1.1. *Špitál sv. Jana v Opavě*.

¹³³⁰ A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 294.

¹³³¹ Srov. ibidem, s. 296 a B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 72, 110, 125, 163–164, 189, 217, 224, 252, 258–259 a 264.

¹³³² Další informace o peněžních komendách obsahuje například kapitola 10.4. *Držitelé řádových velkostatků*.

Pokud se zaměříme na konkrétní majetek v uspořádání podle výše uvedených kategorií, tak k roku 1874 patřily rytířské větvi Řádu v českých zemích komendy v Brně, Dívčím Hradě, Měcholupech, Obytcích a Opavě. Kromě toho pod české velkopřevorství v této době spadaly ještě další komendy umístěné mimo pojednávané území.¹³³³

K určitému posunu oproti staršímu (středověkému) uspořádání územní struktury Řádu došlo v případě baillivy, která dříve bývala do značné míry autonomní jednotkou, jež sama mohla sdružovat jednu nebo více komend.¹³³⁴ Na přelomu 19. a 20. století byla v českých zemích jen bailliva sv. Josefa v Dožicích, která se propůjčovala profesně nejstaršímu a nejzasloužilejšímu rytíři, nositeli čestného řádového titulu „*bailli anziano*“.¹³³⁵ O přidělení rozhodovala provinciální kapitula a schvaloval jej kníže-velmistr. *Bailli anziano* pak tento velkostatek užíval většinou až do své smrti.¹³³⁶ Bailliva v Dožicích tedy nebyla komendám organizačně nadřazena, ale její držba byla jakýmsi vyjádřením formálního uznání česko-rakouského velkopřevorství svému služebně nejstaršímu členu.

Formálně nadřazené ostatním nebyly ani domény, které měl ve svém držení velkopřevor. Jednalo se především o velkostatek Strakonice (nejdůležitější řádový majetek v českých zemích), dále o velkostatek Horní Libchavu a konečně Dětenice, které byly v držení Řádu do roku 1903.¹³³⁷ Jelikož měl tedy velkopřevor více než jeden velkostatek, bylo běžné, že mezi správami jednotlivých velkopřevorských domén byla užší spolupráce (a hojnější komunikace), než mezi ostatními velkostatkami. Mimo to byla velkopřevorská doména ve Strakonici největším a nejdůležitějším majetkem Řádu na území českých zemí, a tak se její správa co do prestiže řadila na pomyslné první místo.

Z povahy výše uvedených poplatků vyplývá, že se Řád snažil mít o stavu jednotlivých velkostatků co nejlepší přehled. Tato potřeba byla dána nejen v závislosti na odváděných poplatcích, ale také kvůli dalším požadavkům, které řádová statuta kladla na řádový majetek. Klíčové v tomto ohledu byly především *meliorační zkoušky*, o nichž ještě

¹³³³ K roku 1877 náležely k českému velkopřevorství následující komendy mimo území českých zemí: Mailberg, sv. Jan ve Vídni, sv. Ferdinand – peněžní, Fürstenfeld, sv. Petr – peněžní, sv. Oktavián – peněžní, Vratislav – peněžní a sv. Michal – peněžní. Dále pak velkostatek Kurima v Horních Uhrách (dnešní Slovensko), který patřil mezi osobní domény českého velkopřevora a komendy Maria Pulst, Ebenfurth – peněžní a Haillenstein – peněžní, které tradičně užíval převor pražského konventu. Viz Ruolo Generale (1877), s. 99–103.

¹³³⁴ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*, s. 429.

¹³³⁵ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 137.

¹³³⁶ NA Praha, fond č. 198 RM, inv. č. 560, sig. 28A/1, kart. č. 289, Odvolání proti platebnímu rozkazu berní správy v Praze II ze dne 29. března 1926 č. 912.

¹³³⁷ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 52.

bude řeč. Jejich smysl spočíval v tom, že dokládaly schopnost držitele řádového majetku zlepšovat jeho hospodářský stav a tím tedy dosvědčovaly jeho kompetentnost pro získání významnější prebendy.

Z těchto důvodů byla hospodářská evidence velkostatků náležejících Maltézskému řádu vždy na velmi vysoké úrovni. To také ale současně znamenalo, že Řád musel pro účely hospodářské evidence zaměstnávat v kancelářích velkostatku větší počet úředníků, než bylo běžné u srovnatelně velkých šlechtických panství.¹³³⁸

Důležitou roli v řádovém hospodářství hrál také takzvaný „maltézský rok“ či „řádový rok“, což bylo časté označení pro správní rok Maltézského řádu trvajícím od začátku května do konce dubna následujícího roku, který byl nejen směrodatný například pro vedení účetních výkazů a jiných hospodářských dokumentů, ale 1. květen byl také měsícem, kdy se noví komtuři ujímali svých komend. Z toho důvodu byl „řádový rok“ důležitý pro meliorační zkoušky, které se prováděly v časovém intervalu od 1. května roku, kdy se odehrála předchozí vizitace až po 30. duben roku, v němž probíhala vizitace současná.¹³³⁹

10.4. Držitelé řádových velkostatků

Dle řádových statutů měl člen Řádu, který splnil náležité požadavky a řádně obdržel některé z řádových panství, k tomuto majetku v 19. i 20. století takřka vlastnická práva. Svěřený velkostatek mu byl dán k výhradnímu užívání, které bylo omezeno pouze zákazem danou prebendu zatížit (zadlužit) nebo zcizit (prodat či darovat).¹³⁴⁰ Kromě toho se musel držitel velkostatku snažit o to, aby se jeho majetek v ideálním případě rozvíjel a zvětšoval, nebo alespoň nezmenšoval. Za tímto účelem byly v pravidelných (většinou pětiletých) intervalech prováděny vizitace – meliorační zkoušky, které zkoumaly, jak úspěšně si daný člen Řádu v hospodaření na konkrétním velkostatku vede.¹³⁴¹

Dalším břemenem, které musel držitel řádového panství strpět, byla povinnost platit poplatky do řádové pokladny (především response). Konečně k některým prebendám se pak vázaly ještě nějaké konkrétní povinnosti, které na sebe musel jejich držitel převzít. Tak například část výtěžku komendy sv. Jana v Opavě měla již od jejího založení sloužit k vydržování kostela sv. Jana a opavského řádového špitálu, což musel její komtur

¹³³⁸ J. HANESCH, *Velkostatek Strakonice 1575–1949*, s. 10.

¹³³⁹ Srov. též s kapitolou 1.5. *Klíčové pojmy a pravopisný úzus*.

¹³⁴⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/1, kart. č. 289, Odvolání proti platebnímu rozkazu berní správy v Praze II ze dne 29. března 1926 č. 912.

¹³⁴¹ K takzvanému melioračnímu procesu viz kapitolu 12.3. *Meliorační proces (vizitace řádových velkostatků)*.

respektovat.¹³⁴² Jinak však nebyl ve správě komendy nijak omezen a zbývající čistý zisk, který komenda generovala, mohl po odvedení stanovených poplatků považovat za svůj osobní příjem.

Formálně nejnižším stupněm řádových panství, které mohl člen řádu obdržet na území českých zemí, byly takzvané komendy. Ty se udělovaly zasloužilým profesním rytířům, kteří splnili stanovená kritéria. Směrodatnými v tomto ohledu byly především doba, po jakou byl členem Řádu (počítáno ode dne, kdy byl přijat za profesního rytíře) a případně mimořádné zásluhy o Řád.¹³⁴³ O přidělování komend rozhodovala řádová kapitula a její rozhodnutí potvrzoval kníže-velmistr.¹³⁴⁴ V okamžiku přidělení komendy se stal řádový rytíř komturem.

Ve 20. století byly komendy přidělovány většinou doživotně, případně mohlo dojít v rámci postupu v řádových hodnostech k výměně méně prestižní komendy za prestižnější (komendy byly v tomto ohledu hierarchicky seřazeny). Komtur mohl také povýšit na služebně nejstaršího člena velkopřevorství a obdržet baillivu v Dožicích nebo být zvolen velkopřevorem a v takovém případě se zřekl své komendy (nebo komend, měl-li jich více) a obdržel velkopřevorské statky. V tomto ohledu je však zajímavé, že podobné ustanovení neexistovalo, stal-li se daný komtur velmistrem Řádu. České země zažily jeden takový případ, když byl za velmistra zvolen roku 1905 Galeazzo von Thun und Hohenstein, od 1. května 1892 komtur v Dívčím Hradě.¹³⁴⁵ Uživatelem této komendy byl až do doby, než ji v roce 1918 převzal jeho příbuzný Karl Henrich hrabě Thun-Hohenstein.¹³⁴⁶ Ještě předtím však velmistr Galeazzo von Thun und Hohenstein převzal komendu sv. Jana v Opavě, kterou si podržel po celá dvacátá léta 20. století.¹³⁴⁷

Právě s rodinou Thunů byla však u českých komend spojena ještě jedna zvláštnost, která se týkala konkrétně komendy v Obytcích. Prostředky na nákup této komendy poskytl Řádu salzburský kníže-arcibiskup Johann Ernest Thun-Hohenstein, který ve své poslední

¹³⁴² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Odvolání proti platebnímu rozkazu berní správy v Praze II ze dne 29. března 1926 č. 912.

¹³⁴³ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 30.

¹³⁴⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Odvolání proti platebnímu rozkazu berní správy v Praze II ze dne 29. března 1926 č. 912.

¹³⁴⁵ *Ruolo Generale del Sov. Mil. Ordine di S. Giovanni di Gerusalemme detto di Malta*, Roma 1905, s. 110. Uloženo v Archivu Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef, inv. č. 117–176, kart. č. 4. (Dále jen „Ruolo Generale (1905)“).

¹³⁴⁶ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 131.

¹³⁴⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

vůli stanovil podmínku, že první tři komtuři této komendy musí pocházet z rodiny Thunů a právo prezentovat komtury této komendy příslušelo držiteli rodového majorátu v Kostelci nad Ohří.¹³⁴⁸ Ustanovil tím takzvanou „juspatronátní komendu“, jejíž obsazování nebylo svěřeno řádové kapitule a velmistřovi, ale právní nárok na hodnost komtura náležela určité konkrétní rodině. Proto se pro tyto komendy občas používá označení „rodinná“ či „rodová“ komenda a byly to majetky, které se svou podobou mnohdy blížily fideikomisům. Ustanovení takovéto rodinné komendy mohlo být buď časově omezené (jako v případě Obytců, kde se vztahovalo jen na první tři komtury a pak se z nich stala klasická řádová komenda) nebo trvalé (tedy do doby, kdy bude rodina existovat a někteří její členové budou zároveň členy Řádu).¹³⁴⁹

V 19. století bylo zvykem, že ustanovení komturem určité komendy nebylo trvalé, ale mělo časové omezení. Podržíme-li se příkladu komendy v Obytcích, tak díky smlouvě uzavřené s Arnoštem (Ernestem) hrabětem Thun-Hohensteinem v roce 1824, se od roku 1826 vyplácelo z důchodů komendy v Obytcích, které dosahovaly výše 1 200 zlatých, 400 zlatých budoucímu komturovi Františku hraběti von Khevenhüller-Metsch, který měl na tuto platbu nárok až do konce života majitele komendy a poté mu měla být komenda udělena.¹³⁵⁰ Tak se stalo hned následujícího roku, jelikož Arnošt hrabě Thun-Hohenstein zemřel již 5. ledna 1827.¹³⁵¹ Františku hraběti von Khevenhüller-Metsch pak byla komenda v Obytcích (jako prvnímu nečlenu rodu Thunů), udělená na deset let se standardní podmínkou, že z ní bude odvádět obvyklé poplatky a nesmí bez svolení generální kapituly cokoliv z majetku komendy zcizit.¹³⁵²

Na příkladu Františka hraběte von Khevenhüller-Metsch lze ostatně demonstrovat takřka ideální kariéru člena Řádu. Poté, co v roce 1827 obdržel komendu v Obytcích, byl roku 1834 ustanoven zplnomocněným ministrem Řádu (tedy vyslancem) u císaře Ferdinanda I.¹³⁵³ K roku 1834 je již také uváděn jako komtur komendy sv. Jana ve Vídni a od 1. května roku 1836 byl na následující tři roky ustanoven receptorem v českém velkopřevorství s pravomocí vybírat poplatky, spravovat zadlužená beneficia až do vyrovnání dluhů a podobně.¹³⁵⁴ V témže roce byl komturovi von Khevenhüller-Metsch také

¹³⁴⁸ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 139–140.

¹³⁴⁹ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 224.

¹³⁵⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 2678.

¹³⁵¹ M. WASKOVÁ, *Velkostatek Obytce 1732–1939*, s. 6.

¹³⁵² NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 2679.

¹³⁵³ *Ibidem*, listina č. 2680.

¹³⁵⁴ *Ibidem*, listina č. 2681.

udělen řádový velkokříž, který mu dával hlas na všech shromážděních Řádu. Zároveň jej však neopravňoval k přednostnímu získávání řádových komend – v tomto ohledu neměl před ostatními členy Řádu žádnou přednost a přidělení významnější komendy se mělo i v jeho případě řídit pravidlem ancienity a výsledky melioračních zkoušek.¹³⁵⁵ V úřadu receptora byl roku 1838 potvrzen na další tři roky.¹³⁵⁶ V roce 1842, když zemřel František Antonín hrabě Hrzán, se navíc stal *bailli anziano*, takže mu byla na deset let udělena také bailliva v Dožicích.¹³⁵⁷ Ani to však nebyl vrchol jeho kariéry. Poté, co v roce 1846 zemřel velkopřevor Karel Josef hrabě Morzin, byl na jeho místo zvolen právě František hrabě von Khevenhüller-Metsch, což bylo v roce 1847 potvrzeno i místodržícím velmistra Filipem Colloredem. Aby mohl úřad přijmout, musel se František von Khevenhüller-Metsch vzdát baillivy v Dožicích, za což mu bylo na deset let uděleno české velkopřevorství se všemi velkopřevorskými statky (které v té době tvořily Strakonice a Horní Libchava).¹³⁵⁸ Jednotlivé lhůty se samozřejmě mohly prodlužovat, takže František von Khevenhüller-Metsch zůstal v úřadu velkopřevora až do své smrti roku 1867.

Příkladem střídání jednotlivých komend může být i situace z roku 1837. Františku Antonínovi hraběti Hrzánovi, který tou dobou zastával úřad komtura ve Fürstenfeldu, byla nabídnuta na deset let významnější komenda v Mailbergu, která se uvolnila tím, že o necelé dva roky dříve byl její držitel Karel Josef hrabě Morzin zvolen českým velkopřevorem a zároveň zemřel jeho nástupce komtur Alois hrabě Montecuccoli. Aby nedocházelo ke kumulaci prebend, dostal však hrabě Hrzán podmínku, že v případě přijetí komendy v Mailbergu se musí své stávající komendy ve Fürstenfeldu zříct.¹³⁵⁹

Toto opatření mělo směřovat mimo jiné k tomu, aby jeden komtur ve svých rukách nekumuloval více komend, což bylo ještě v 18. století poměrně běžné. Stávalo se tak dokonce, že některé komendy byly zcela pronajaty nečlenům Řádu, jako například komenda v Měcholupech, která byla prokazatelně pronajata v letech 1717–1727, 1755–1759, 1778–1780 a 1782–1784.¹³⁶⁰ Tato nedostatečná péče o komendy ve dřívějších dobách – jakkoliv i tehdy fungoval institut melioračních zkoušek – nebyla však dána jen kumulací více prebend v ruce jednoho komtura, ale také skutečností, že se důležití členové Maltézskeho řádu, jakožto významní příslušníci aristokratických rodů, často účastnili politického a

¹³⁵⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 2683.

¹³⁵⁶ Ibidem, listina č. 2685.

¹³⁵⁷ Ibidem, listina č. 2687.

¹³⁵⁸ Ibidem, listina č. 2688.

¹³⁵⁹ Ibidem, listina č. 1541.

¹³⁶⁰ V. ČERVENKA, *Velkostatek Měcholupy 1588–1938*, s. 35.

společenského života při císařském dvoře ve Vídni a nebo byli aktivní ve vojenských složkách monarchie.

V 19. století se však toto začalo pozvolna měnit. Z jedné strany byly změny hnány ztrátou řádového státu na Maltě roku 1798 a souvisejícími politickými událostmi (především napoleonskými válkami), z druhé strany ale také společenskými změnami, které probíhaly po celé 19. století. Jestliže na jeho počátku v habsburské monarchii ještě platily staré pořádky, kdy nejdůležitější místa ve státní správě i v armádě obsazovali takřka výlučně členové aristokratických rodů, ve druhé polovině 19. století již většinu těchto pozic dobyla „inteligence“, často středostavovského původu, která začala vytvářet „novou šlechtu“. Jedinou doménou, kde si aristokracie udržela převahu, byla diplomacie.¹³⁶¹ Ztráta politických či vojenských úkolů ve službách císaře paradoxně řadě členů Maltézského řádu umožnila více se věnovat svěrenému majetku. Ani to však nedokázalo zamezit hospodářským problémům, které se začaly objevovat již koncem 19. století. Jednotlivá řádová benefícia, svázaná řádovými pravidly (která například výrazně omezovala možnost jejich zadlužení) a nucená přispívat nemalé částky na řádová díla (nejen formou responsí, ale také hrazením nákladů *Dobrovolné sanitní služby*), nebyla s to konkurovat dravým zemědělským podnikatelům, diverzifikujícím často své aktivity mezi zemědělskou, průmyslovou a finanční činností.¹³⁶²

Tento zprvu pozvolný hospodářský úpadek byl výrazně akcelerován za první světové války a následně po vzniku první Československé republiky, která s sebou přinesla řadu opatření vedoucích k likvidaci značné části zdejšího řádového majetku. Ve dvacátých letech 20. století začínalo být čím dál více evidentní, že současná forma správy zbývajících majetků česko-rakouského velkopřevorství není efektivní, a tak na sklonku dvacátých let došlo k významné správní změně. Dosavadní systém samosprávy (tedy samostatnosti komend), který relativně dobře fungoval v dřívějších „klidných“ dobách, kdy těžil ze skutečnosti, že správa komend lépe znala lokální situaci a zásahy z Prahy či Vídně byly považovány za zbytečné a zatěžující, v kolísavých hospodářských poměrech 20. století selhával a jako vyhovující se naopak začalo jevit vedení z ústřední kanceláře, která byla lépe schopná posoudit podnikání jako celek, zvolit konkrétní strategii, a majetek tak efektivněji (a profesionálněji) spravovat.¹³⁶³

¹³⁶¹ Srov. např. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, s. 23.

¹³⁶² Srov. např. J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 51–52.

¹³⁶³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

Iniciátoři ústředního řízení řádových majetků receptorstvím věřili, že výhody tohoto systému převáží nad nedostatky, které s sebou změna jistě přinese. Kromě toho avizovali, že se jedná o dočasné řešení, ale výhledově, po opětovném posílení majetku a ustálení poměrů, se doufalo v návrat k původní správní formě.¹³⁶⁴

Obsazenost komend byla v té době následující. Z reálných komend (tedy těch majetků, u kterých velkopřevorství stále vlastnilo příslušnou nemovitost), zbýval velkopřevorský palác v Praze, který byl sice v držení velkopřevora, ale byl z větší části pronajat. Dále komenda sv. Jana v Opavě, jejíž komturem byl kníže-velmistr a z toho důvodu byla ze všech centralizujících procesů (dočasně) vyjmuta. Následovala komenda (respektive dvůr) Hrušky (kterou tvořilo to, co zbylo z historické komendy Brno-Královice), kterou držel bailli anziano Karel von Thun und Hohenstein. Komendu Fürstenfeld měl komtur Josef von Spangen d'Uyternesse a konečně komenda Maria Pulst patřila, jak bylo zvykem, převoru pražského konventu Josefu Hammerschmiedovi. Zbývající reálné komendy, tedy Dívčí Hrad, Mailberg, a sv. Jan ve Vídni nebyly momentálně obsazené.¹³⁶⁵

Vedle reálných komend existovaly ještě peněžní komendy, utvořené z kapitálu získaného z prodaných reálných majetků. Jedná se o peněžní komendu Měcholupy, která patřila baillimu Karlu von Salis-Samaden, peněžní komendu Obytce, jejímž držitelem byl bailli František von Hardegg zu Glatz und im Machlande, peněžní baillivu v Dožicích baillihu anziana Karla von Thun und Hohenstein a konečně peněžní domény Strakonice a Horní Libchava, jejichž držitelem byl česko-rakouský velkopřevor.¹³⁶⁶

Celkové čisté příjmy z majetku česko-rakouského velkopřevorství dosahovaly v této době výše 235 000 rakouských šilinků, od nich však bylo zapotřebí odečíst ještě výdaje, které přímo nesouvisely s hospodařením jednotlivých majetků, ale se samotným provozem česko-rakouského velkopřevorství. Jednalo se především o údržbu receptorátu (v Praze i ve Vídni), která ročně vyšla na 29 000 šilinků, důchody ve Vídni byly vyčísleny na 3 000 šilinků, náklady centrální správy včetně inspekčních cest dosáhly výše 18 000 šilinků a konečně údržba pražského paláce vycházela na 6 000 šilinků ročně. Dohromady tedy tyto náklady dosahovaly roční výše 56 000 šilinků a příjem, který tak zbýval, byl 179 000 šilinků.

¹³⁶⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

¹³⁶⁵ Ibidem.

¹³⁶⁶ Ibidem.

Do těchto výpočtů nebyla z majetku velkopřevorství zahrnuta jen komenda v Opavě, jejímž uživatelem byl stále kníže-velmistr.¹³⁶⁷

Nový návrh počítal s tím, že by jednotliví držitelé řádových beneficií nadále nedisponovali jejich příjmy, ale namísto toho by jim byla vyplácena jakási apanáž (nazývaná „prebenda“), která by byla hrazena právě z celkových příjmů velkopřevorství. Měl tak vzniknout systém „prebend“, rozdělených do osmi kategorií, z nichž každá byla spojena s vyšší výplatou. Kritériem pro rozřazení rytířů do těchto prebend pak byla hodnost a funkce v Řádu a samozřejmě ancienita v rámci česko-rakouského velkopřevorství. Navrhovaný systém prebend byl následující:

Tabulka 24: Navrhovaná výše prebend vyplácených ročně jednotlivým členům Řádu (1929)

Prebenda	Výplata (šilinků, ročně)	Držitel
1. prebenda	4 800	Frā Christian Kinsky
2. prebenda	6 000	Frā Josef Hammerschmied
3. prebenda	15 000	Frā Nikolaus von Chorinsky (generální receptor)
4. prebenda	18 000	Frā Josef von Spangen
5. prebenda	21 000	Bailli Frā Karel von Salis–Samaden
6. prebenda	24 000	Bailli Frā František von Hardegg
7. prebenda	30 000	Bailli Anziano Frā Karel von Thun und Hohenstein
8. prebenda	36 000	Kníže-velkopřevor Frā Karel von Ludwigstorff
Celkem	154 800	-

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Zpráva o hospodářském stavu velkopřevorství k roku a návrh změny správního systému (přiloženo k dopisu z 22. května 1929).

Ze zbývajících příjmů se dle návrhu mělo nad rámec jeho prebendy vyplácet ročně baillimu Františku von Hardegg ještě 6 000 šilinků, takže jeho příjem dosahoval výše 30 000 šilinků. Velkopřevorovi byl dále přiznán příspěvek 12 000 šilinků ročně, který měl pokrýt náklady spojené s výkonem jeho funkce. Ze všech těchto příjmů měli držitelé prebend

¹³⁶⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

platit pouze daň z příjmů fyzických osob, od povinných meliorací (povinných investic do zlepšování komend, na něž bylo předtím vyhrazeno 5 % z příjmů komend – nezaměňovat s melioračními zkouškami) a od responsí ale byli osvobozeni. Ze zbývajících výnosů, které byly vyčísleny na 8 200 šilinků, měl být utvářen rezervní fond (do budoucna se totiž pochopitelně počítalo s volatilitou příjmů), částečně měly sloužit na investice a v neposlední řadě z nich měly být hrazeny náklady na charitativní činnost, která byla z hospodářských důvodů po první světové válce značně zanedbávána.¹³⁶⁸

Dosavadním komturům by pochopitelně zůstalo právo na hodnost „komtur“ a dokonce také právo obývat na příslušné reálné komendě zámek. V zájmu zachování dobrých vztahů s obyvatelstvem byli komtuři dokonce vybízeni, aby tohoto rezidenčního práva využívali v co možná nejhojnější míře. Navíc se do budoucna počítalo s tím, že bude vytvořena ještě devátá prebenda, a sice z majetků komendy sv. Jana ve Vídni, která v inkriminované době vlivem regulace nájemného negenerovala žádné příjmy.¹³⁶⁹ Podobně tak se do rukou česko-rakouského velkopřevorství zanedlouho vrátila také komenda sv. Jana v Opavě, jelikož velmistr v roce 1931 zemřel.¹³⁷⁰

Centralizační, a do jisté míry modernizační návrhy, které měly vést k vyššímu stupni profesionalizace správy majetků česko-rakouského velkopřevorství a k lepšímu vypořádání se s obtížemi, se kterými se velkopřevorství v posledním desetiletí potýkalo, byly schváleny provinciální kapitulou konanou 18. května 1928 s tím, že nová opatření budou zavedena od 1. května 1929, tedy v předvečer velké hospodářské krize. K schválení v Římě došlo 5. června 1929 se zpětnou platností.¹³⁷¹

Centrálním řízením majetku byla nadále pověřena kancelář (respektive receptorství) česko-rakouského velkopřevorství.¹³⁷² Došlo také k rozdělení výnosů podle navrhovaného schématu a v neposlední řadě zůstaly zachovány tituly „komtur z“.¹³⁷³ Česko-rakouské

¹³⁶⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

¹³⁶⁹ Ibidem.

¹³⁷⁰ Robert L. DAUBER, Michael GALEA, *Austrian Knights of Malta: Relations Malta-Austria, 1530–1798*, Valletta 2006, s. 184.

¹³⁷¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Zápis z kapituly konané 5. června 1930; ibidem, Dopis Receptorátu z 27. července 1929, schváleno dekretem Cons. Decter. Nr. 7748 z 5. června 1929 se zpětnou platností.

¹³⁷² Ibidem, srov. dokument začínající „*Das hohe Grossmagisterium hat mit dem Consiliardekret Nr. 7748 vom 5. Juni 1929 angeordnet, dass ab 1. Mai 1929 der gesamte Real- und Kapitalbesitz des Grosspriorates von Böhmen und Österreich von einer zentralen Stelle aus zu verwalten ist*“, který v devíti člancích zavádí výše popsané správní změny a stanovuje nové rozdělení pravomocí a zodpovědností při správě řádového majetku.

¹³⁷³ Ibidem, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

velkopřevorství tak následovalo změny, které se již dříve udály v zahraničí (především v Itálii).¹³⁷⁴

Výplaty z prebend se členům Řádu prováděly na měsíční bázi. Jelikož většina členů Řádu, kteří měli v té době na prebendy dle určeného schématu nárok, žila v Rakousku, probíhala platba v šilincích. Výjimku v tomto ohledu tvořil pouze Frā Josef Hammerschmied, infulovaný převor pražského kněžského konventu a dosavadní držitel komendy Maria Pulst, který žil v Praze. Jemu bylo v roce měsíčně zasíláno 2 381 Kč, což odpovídalo 500 šilinkům.¹³⁷⁵

Na následující provinciální kapitule, konané 5. června 1930, generální receptor konstatoval, že se uplynulý rok nesl z hlediska hospodaření ve znamení zavádění této správní změny, což si vyžádalo mnoho administrativních úkonů a organizační práce.¹³⁷⁶ Nicméně tyto práce se postupně podařilo dokončit a nový systém správy majetku již ve velkopřevorství zůstal zachován.

¹³⁷⁴ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 221.

¹³⁷⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Výplaty prebend v roce 1929.

¹³⁷⁶ Ibidem, Zápis z kapituly konané 5. června 1930.

11. Správa velkostatků a řádoví zaměstnanci

Ve čele úřednické správy řádových velkostatků stál *správce velkostatku*. Tato funkce byla občas označována termínem „hospodářský správce“ či jednoduše „ředitel“. Jednalo se o vrcholného úředníka, do jehož popisu práce spadal jak dozor nad chodem kanceláře velkostatku, tak i řízení úředních a hospodářských záležitostí. Kromě toho zastupoval velkostatek směrem na venek, a to jak ve vztahu k odpovědným institucím Řádu, tak ve vztahu k politickým, daňovým a územně-správním orgánům.¹³⁷⁷ V oblasti interní (řádové) komunikace tak mezi jeho povinnosti patřilo připravování pravidelných hospodářských zpráv, dále musel spolupracovat s odpovědnými osobami během melioračních a jiných vizitací a podobně.¹³⁷⁸ V záležitostech *Dobrovolné sanitní služby* (a především tedy sanitních vlaků) pak byl zodpovědný za úkony, které tato služba vyžadovala od jednotlivých komend – jednalo se například o obsazování vlaků personálem. Samozřejmostí byla také správa patronátní agendy.

Ve vztahu ke státním úřadům měl zodpovědnost za agendu pozemkových knih, daňovou agendu, péči o zaměstnance (a penzisty) velkostatku a další související úkony.¹³⁷⁹ Role správce velkostatku byla obzvláště důležitá po vzniku první Československé republiky, kdy na jeho bedrech ležela převážná část administrativy spojené s pozemkovou reformou a dávkou z majetku.

Jednalo se tedy o pozici, která vyžadovala značné schopnosti, zkušenosti a vědomosti, na druhou stranu byla ale relativně dobře honorována. Například správce velkopřevorské domény v Horní Libchavě dostával k roku 1923 plat 16 620 Kč ročně v hotovosti, kromě toho měl ještě nárok na deputát. Pro srovnání zahradník měl v té době na stejném velkostatku plat 2 000 Kč, nekvalifikované a dělnické profese jako sluha či lesní hajný 4 200 Kč a lesní správce 8 400 Kč.¹³⁸⁰ Standardní mzda dělníka v této době byla přibližně 6 408 Kč, ovšem ke mzdám na velkostatku je nutné ještě počítat s tím, že jejich značná část byla proplácena formou deputátu, zatímco uvedená čísla reprezentují jen výplaty v hotovosti.¹³⁸¹

¹³⁷⁷ J. HANESCH, *Velkostatek Strakonice 1575–1949*, s. 11.

¹³⁷⁸ Viz kapitulu 12.3. *Meliorační proces (vizitace řádových velkostatků)*.

¹³⁷⁹ J. HANESCH, *Velkostatek Strakonice 1575–1949*, s. 11.

¹³⁸⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 566, sig. 28A/s, kart. č. 291, Horní Libchava: soupis zaměstnanců, délky služby, rodnin a jejich platů ze dne 6. listopadu 1923.

¹³⁸¹ Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky 1918–1938. Vznik, budování a zlatá léta republiky 1918–1929*, Praha 2000, s. 513.

V případě strakonického velkostatku v období od 1. listopadu 1921 až do 31. května 1925 (reálně až do 28. září 1926) nebyla funkce správce velkostatku obsazena, ale jeho pravomoci převzal nadlesní Josef Pilka.¹³⁸² Fakticky tedy měl Josef Pilka postavení správce velkostatku, což vyplývá i z potvrzení, které mu česko-rakouské velkopřevorství za tímto účelem vystavilo.¹³⁸³ Podobná situace nastala také v případě baillivy v Dožicích, kde rovněž od roku 1920 vykonával administrativu velkostatku formálně lesní úředník – v tomto případě lesní adjunkt Zdeněk Lhoták.¹³⁸⁴

Vedle těchto oficiálních povinností měl správce velkostatku také povinnosti formální. Vzhledem k tomu, že držitel řádové prebendy velmi často na této prebendě nepobýval, vystupoval správce velkostatku jako jeho oficiální reprezentant. Na lokální úrovni byl proto váženou osobou, která se mnohdy účastnila společenského života v dané lokalitě. Bývali tak členy různých spolků, školských či církevních organizací a podobně a také byli zváni na nejrůznější místní slavnosti, výstavy a další společenské události.¹³⁸⁵

Jelikož množství povinností a zodpovědnosti, které leželo na bedrech správce velkostatku bylo značné, míval v závislosti na velikosti prebendy k ruce jednoho až dva úředníky (v 19. století se nazývali „písaři“), kteří mu s jeho povinnostmi pomáhali (například vyhotovovali spisy apod.).¹³⁸⁶

Dalším významným úředníkem byl *důchodní*, ovšem tato úřední pozice existovala v případě řádových prebend ve sledovaném období pouze na velkostatku Strakonice.¹³⁸⁷ Jistou obdobou však byla pozice *účetního* či *hospodáře*, která existovala v případě velkostatku Obytce.¹³⁸⁸ Náplní práce tohoto úředníka – jak ostatně vyplývá z názvu jeho funkce – bylo vedení účtů peněžních důchodů a související agendy. V obecnějším pojetí tak měl na starosti finanční vedení velkostatku, jakkoliv byl podřízený hospodářskému správci,

¹³⁸² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 575, sig. 28B/III, kart. č. 295, Potvrzení, že Josef Pilka byl zaměstnancem Řádu v období od 1.10.1910 do 19.12.1925 a NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 553, sig. 28/A/d, kart. č. 287, Potvrzení, že Josef Pilka v období od 1. listopadu 1921 do 31. května 1925 vedl správu velkostatku a prokázal v tomto ohledu způsobilost.

¹³⁸³ Ibidem.

¹³⁸⁴ V. ČERVENKA, *Velkostatek Dožice 1660–1948*, s. 5.

¹³⁸⁵ Např. správce komendy v Měcholupech Leopold Miltner byl zván na schůze c.k. okresní školní rady, srov. SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 52, sig. Fach II, Fasc. II, kart. č. 2, Pozvánka adresovaná „Jeho Blahorodí panu Leopoldu Miltnerovi, správci velkostatku Měcholupského“ z 26. února 1875. Správce (zvaný v tomto případě inspektor) velkostatku ve Strakonících Ludvík Dolanský byl člen rady zemědělské pro Království České apod. Srov. SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1517, sig. IX-A-3, kart. č. 253, Dopis předsednictva Rady zemědělské pro Království České z 2. března 1887.

¹³⁸⁶ J. HANESCH, *Velkostatek Strakonice 1575–1949*, s. 11.

¹³⁸⁷ Viz. např. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 575, sig. 28B/III, kart. č. 295, Seznam oněch zaměstnanců, za které byl zaplacen 1% paušální poplatek dotyčnými velkostatky Řádu od r. 1920–1925.

¹³⁸⁸ M. WASKOVÁ, *Velkostatek Obytce 1732–1939*, s. 10.

který též v těchto záležitostech nesl ultimátní zodpovědnost. V případě strakonického velkostatku mívával i důchodní k ruce písaře, kteří mu pomáhali se zpracováním agendy.¹³⁸⁹

Také funkce důchodního byla mimořádně prestižní. A to až do té míry, že skrze ni mohla vést cesta zaměstnance velkostatku přímo do Maltéžského řádu. Poslední strakonický důchodní Václav Lukeš se například stal řádovým donátem a když dne 28. ledna 1928 (tedy již po prodeji strakonického velkostatku) zemřel, dostalo se mu možnosti posledního rozloučení v zámeckém areálu.¹³⁹⁰

Klíčovým úředníkem všech řádových prebend byl *nadlesní*, někdy nazývaný jen *lesní*, *lesní správce*, *revírník* či *lesní adjunkt*.¹³⁹¹ Že se jednalo o významnou funkci, bylo nastíněno v případě Strakonic a Dožic, kde byli nadlesní postaveni do čela celé administrativy velkostatku. Ve skutečnosti (vzhledem k tomu, že funkce důchodního byla na řádových velkostatech přelomu 19. a 20. století ojedinělá), se většinou jednalo o druhého nejdůležitějšího úředníka, hned po hospodářském správci. Jeho pozice ještě posílila po vzniku Československé republiky, protože pozemková reforma výrazně zmenšila rozsah hospodářské půdy jednotlivých velkostatků, zatímco lesní půdy se dotkla jen okrajově.¹³⁹²

Funkce nadlesního byla především funkcí manažerskou a úřednickou. To znamená, že jeho práce spočívala ve vypracovávání hospodářských plánů pro lesy na daném velkostatku a sestavování a kontrolování finančních výkazů a účetní evidence ve vztahu k lesům obecně. K tomu byl zapotřebí určitý stupeň kvalifikace, na který dokonce existoval i zákonný požadavek. Nařízením místodržitelství pro Království české (čs. 32–414) byl dne 9. června 1911 vydán zákon doplňující císařský patent z 3. prosince 1852. Podle tohoto výnosu směli u soukromých lesů s výměrou přesahující 700 ha vykonávat funkci lesního správce pouze státem přezkoušení lesní hospodáři. O služebních změnách lesních hospodářů pak musel velkostatek informovat příslušný územně-správní orgán.¹³⁹³ Toto nařízení bylo převzato i první republikou, kdy bylo výnosem ministerstva zemědělství ze dne 19. září 1925 (č. 74.339) doplněno, že tento předpis nesmí být obcházen způsobem, že se sice ustanoví kvalifikovaný lesní hospodář (tzn. takový, který úspěšně složil předepsané státní zkoušky), který ovšem vykonává jen občasný dohled, avšak odbornou správu lesů na denní bázi

¹³⁸⁹ J. HANESCH, *Velkostatek Strakonice 1575–1949*, s. 11.

¹³⁹⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 575, sig. 28B/III, kart. č. 295, Smuteční oznámení Václava Lukeše.

¹³⁹¹ Označení lesní adjunkt (respektive jeho německá podoba „Forstadjunct“) se používalo v 19. století, viz např. SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 87, sig. Fach II, Fasc. II, kart. č. 6, Soupis zaměstnanců z roku 1887.

¹³⁹² Pro podrobnější informace viz kapitulu 14.2. *Pozemková reforma*.

¹³⁹³ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1373, sig. III-A-1, kart. č. 218, Dopis C.k. okresního hejtmanství ve Strakonících Č. 10.245. ze dne 9. března 1912.

ve skutečnosti vykonávají méně kvalifikovaní zaměstnanci.¹³⁹⁴ Dlužno ovšem dodat, že i kvalifikovaní nadlesní neváhali využít v případě potřeby služeb renomovaných lesních inženýrů. Stalo se tak například v Dožicích roku 1901, když byl najat Ing. Antonín Holub z Plzně, mimo jiné za účelem tvorby lesních map.¹³⁹⁵

V závislosti na rozsahu lesního hospodářství měl nadlesní k ruce určitý počet podřízených. V případě, že na daném velkostatku byly lesy většího rozsahu, jako tomu bylo například ve Strakonících, byly lesy rozděleny do revírů, přičemž nadlesní měl na starosti celé lesní hospodářství, zatímco jednotliví **lesní** (též *revírníci*) měli na starosti péči o jednotlivé revíry (či jiné přidělené úseky lesa). Funkce lesních v tomto ohledu byla především odborná, zabývali se péčí o les a byli jim podřízeni **lesní dělníci**.¹³⁹⁶ O ochranu (hlídání) lesa, například před pytláky a jinými škůdci se pak starali **hajní** (či *lesní hajní*).¹³⁹⁷ V jeho kompetenci bývala i péče o zvěř, a proto se především v 19. století můžeme setkávat i s označením „myslivec“ či spíše s německým „Waldjaeger“.¹³⁹⁸ Těch bylo na většině panství také více. Ve skutečnosti již vzpomínaný zemský zákon z 9. června 1911 stanovil, že pro každých 120–350 ha lesní plochy má být vždy jeden ochranný a dozorčí orgán.¹³⁹⁹ Funkce hajného na řádových velkostatcích velmi často nebyla vykonávána na „plný úvazek“, ale byli zaměstnáváni takzvaní „výpomocní hajní“, kteří na les dohlíželi jen občasně. Tak například jistý Josef Nováček byl od srpna 1914 minimálně do března 1926 zaměstnán jako výpomocný hajný při polesí Těšnice (komenda Měcholupy), a je u něj připsáno, že „má svoje hospodářství a jenom ve volných chvílích les hájí.“¹⁴⁰⁰

Obrana lesa před pytláky byla na přelomu 19. a 20. století rizikovým povoláním. V roce 1887 byl údajně lesní na komendě v Měcholupech Josef Schejbal při pronásledování pytláků postřelen ze zálohy do zad.¹⁴⁰¹ Než se mu dostalo pomoci, tak tomuto zranění

¹³⁹⁴ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1373, sig. III-A-1, kart. č. 218, Dopis Okresní lesní inspekce v Písku ze dne 13. června 1927, č. 1.458.

¹³⁹⁵ V. ČERVENKA, *Velkostatek Dožice 1660–1948*, s. 9.

¹³⁹⁶ Srov. Ottův slovník naučný, 15. díl, Praha 1900, s. 919.

¹³⁹⁷ Srov. Ottův slovník naučný, 10. díl, Praha 1896, s. 758.

¹³⁹⁸ SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 87, sig. Fach II, Fasc. II, kart. č. 6, Soupis zaměstnanců z roku 1887.

¹³⁹⁹ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1373, sig. III-A-1, kart. č. 218, Dopis C.k. okresního hejtmanství ve Strakonících Č. 10.245. ze dne 9. března 1912.

¹⁴⁰⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 343, sig. C/7, kart. č. 179, Dopis Ústřednímu svazu čsl. Zemědělských a lesních úředníků a zřízenců z března 1926.

¹⁴⁰¹ Jako rok vraždy Josefa Schejbal je uváděn letopočet 1888, srov. *Zpravodaj obecního úřadu Předslav pro obce Hůrka, Makov, Měcholupy, Němčice, Petrovičky, Předslav a Třebíšov, č. 12, roč. 2009*, Předslav 2009, s. 6, nicméně podle soupisu zaměstnanců komendy v Měcholupech byl Karel Hunka „Forstadjunct“ již v roce 1887 a Josef Schejbal ve stejném roce mezi zaměstnanci komendy uveden není. Pokud k události skutečně došlo, stalo se tak dříve, patrně roku 1887. Srov. SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 87, sig. Fach II, Fasc. II, kart. č. 6, Soupis zaměstnanců z roku 1887.

podlehl. Podobný osud potkal také Karla Hunku mladšího – člena rodiny, jež tradičně nacházela zaměstnání ve službách měcholupské komendy. Jeho otec, Karel Hunka starší, převzal místo lesního po zesnulém Josefu Schejbalovi a vykonával jej až do své smrti roku 1916. Po něm nastoupil do stejné funkce právě Karel Hunka mladší, ale i on byl zakrátko, již v roce 1920, „uštván zlobou lidskou“, jak dodnes informuje epitaf na jeho náhrobku na hřbitově v Předslavi. Také jeho smrt měli způsobit místní pytláci.¹⁴⁰²

Jednotlivé poplužní dvory na velkostatkách pak měli na starosti **šafářové**, kteří byli podřízeni přímo správci velkostatku. Náplní jejich práce byla péče o zemědělskou půdu, chov dobytka a drůbeže a také dohled nad čeledí.¹⁴⁰³ Počet šafářů na velkostatku záležel na jeho velikosti a administrativním rozdělení. Význam tohoto hospodářského zaměstnance upadl po pozemkové reformě, během níž většina řádových velkostatků ztratila nezanedbatelné množství své zemědělské půdy (mnohdy celé dvory).

Šafářům byli podřízeni **čeledíni** a **děvečky**, kteří se v některých případech dále rozlišovali podle své specializace. Například na komendě v Měcholupech tak k roku 1887 působil **koňák** (Pferdknecht), **volák** (Ochsenknecht) a podobně.¹⁴⁰⁴ Počet těchto zaměstnanců záležel na velikosti daného velkostatku. Například na baillivě v Dožicích bylo k roku 1926 zaměstnáno šest čeledínů a tři děvečky.¹⁴⁰⁵ Nezřídka se stávalo, že se schopný čeledín dokázal vypracovat až na šafáře. Příkladem může být Josef Pražák, který byl na komendě v Měcholupech od 1. listopadu 1899 zaměstnán nejprve jako koňák, poté jako klasický čeledín, a nakonec byl dne 1. května 1910 povýšen na šafáře.¹⁴⁰⁶ Z dalšího personálu podřízeného šafářům se ojediněle objevuje i **polní hlídač**, kterým byl například na komendě v Obytcích ve 20. letech 20. století jistý Josef Mašek.¹⁴⁰⁷

Správu zámeckých zahrad a ovocných sadů pak měl na starosti **zahradník**. Většinou se jednalo o velmi špatně placeného zaměstnance, jakkoliv například na komendě v Měcholupech byla zámeckému zahradníkovi Antonínu Krokusovi svěřena také péče o

¹⁴⁰² *Zpravodaj obecního úřadu Předslav pro obce Hůrka, Makov, Měcholupy, Němčice, Petrovičky, Předslav a Třebíšov*, č. 12, roč. 2009, s. 5–6. Srov. též epitaf na náhrobku Karla Hunky na hřbitově v Předslavi: „Karel Hunka, lesní řádu ryt. Maltéz. v Měcholupech, uštván zlobou lidskou zemř. 26.6.1920 stár 30 let“.

¹⁴⁰³ Ottův slovník naučný, 24. díl, Praha 1906, s. 528.

¹⁴⁰⁴ SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 87, sig. Fach II, Fasc. II, kart. č. 6, Soupis zaměstnanců z roku 1887.

¹⁴⁰⁵ V. ČERVENKA, *Velkostatek Dožice 1660–1948*, s. 9.

¹⁴⁰⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 343, sig. C/7, kart. č. 179, Dopis Ústřednímu svazu čsl. Zemědělských a lesních úředníků a zřízenců z března 1926.

¹⁴⁰⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 575, sig. 28B/III, kart. č. 295, Seznam oněch zaměstnanců, za které byl zaplacen 1% paušální poplatek dotyčnými velkostatky Řádu od r. 1920–1925.

rybníky.¹⁴⁰⁸ Antonín Krokus pak vydržel ve službách Řádu až do 1. listopadu 1922, kdy byl penzionován.¹⁴⁰⁹

Podle povahy velkostatku pak mohli být zaměstnáváni i další pracovníci. Například na komendě v Obytcích působil *kovář*, v případě rozsáhlejších rybníčních hospodářství (například ve Strakonicích) byl zaměstnáván *porybný* a podobně.¹⁴¹⁰

Mimo výše uvedený systém pak stáli pochopitelně zaměstnanci různých průmyslových podniků, například *sládci* v pivovaru, *cihláři* a podobně. Praxí držitelů jednotlivých prebend však bylo – nacházel-li se na jejich velkostatku takový průmyslový podnik – většinou tyto podniky propachtovávat.

Konečně výčty zaměstnanců jednotlivých velkostatků uzavírají pracovníci, kteří se starali o chod zámku či hradu. Jedná se především o *sluhy* a *služky*, *kočí* a podobně.

Pro úplnost správního aparátu je zapotřebí uvést, že jakkoliv byly jednotlivé komendy z hlediska své správy nezávislé (respektive rozhodující slovo v jejich správě měl držitel dané řádové prebendy), přesto podléhaly kontrolám nadřízených řádových institucí. Klíčovou osobu v tomto ohledu byl hospodářský *inspektor*. Sídlo inspektora nebylo pevně stanoveno: Většinou bylo v Praze, ale dobrou praxí česko-rakouského velkopřevorství bylo, že tuto funkci vykonával některý ze schopných a osvědčených správců velkostatků. Tím bylo zajištěno, že bude dostatečně obeznámen se specifiky řádového hospodářství. Výrazným inspektorem byl Karel (či německy Karl) Schmidt, původně správce komendy v Obytcích (v letech 1900–1910), který tuto funkci vykonával v kritické době po vzniku Československé republiky.¹⁴¹¹

Inspektor měl tedy kontrolní pravomoc, kterou mohl vykonávat nad jednotlivými řádovými prebendami. Kromě toho fungoval také jako konzultant, na kterého se mohli jednotliví správci velkostatků obracet například v otázkách inovací a podobně. Tato role byla důležitá mimo jiné v turbulentním období po vzniku Československé republiky, kdy se musela řešit celá řada do té doby nestandardních problémů, které velkostatkům přinášela pozemková reforma, dávka z majetku či jejich prodeje. Konečně inspektor také komunikoval s receptorátem v Praze (později i s receptorátem ve Vídni), což byla další instituce, která vykonávala nad jednotlivými velkostatků dozor, prováděl vizitace velkostatků a podobně.

¹⁴⁰⁸ V. ČERVENKA, *Velkostatek Měcholupy 1588–1938*, s. 12.

¹⁴⁰⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 575, sig. 28B/III, kart. č. 295, Seznam oněch zaměstnanců, za které byl zaplacen 1% paušální poplatek dotyčnými velkostatků Řádu od r. 1920–1925.

¹⁴¹⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹¹ M. WASKOVÁ, *Velkostatek Obytce 1732–1939*, s. 10.

Archivní prameny vztažené k Řádu Maltézských rytířů a k jeho velkostatkům v českých zemích jednoznačně ukazují, že správním jazykem všech beneficí v česko-rakouském velkopřevorství byla až na nečetné výjimky až do roku 1918 němčina. Česky se do té doby komunikovalo jen velmi omezeně, a ve většině případů jen s úřady obecní samosprávy, v rámci soudních sporů či při komunikaci s externími dodavateli. V rámci interní komunikace se pak čeština objevovala spíše jen v případech, že někteří níže postavení zaměstnanci němčinu neovládali.

Výrazná změna v tomto ohledu nenastala ani po roce 1918, ačkoliv v této době již přibývá česky psaných dokumentů. To je však dáno jen externími faktory, kdy se vlivem různých opatření souvisejících se vznikem Československé republiky výrazně navýšila komunikace s orgány státní správy – například ve vztahu k pozemkové reformě, dávce z majetku a podobně. Interní komunikace zůstávala i nadále převážně německá, což museli řídicí zaměstnanci správ jednotlivých velkostatků respektovat. Důvody pro to však nebyly nacionální, ale čistě praktické. Vzhledem k tomu, že němčina byla rodným jazykem téměř všech členů rytířské větve česko-rakouského velkopřevorství, byl tento jazyk preferován.¹⁴¹² Naopak italština s latinou, které byly ještě v 18. století v rámci hospodářské komunikace (a především při sestavování oficiálních dokumentů) hojně užívány, v 19. století takřka vymizely.

Jiná situace byla v kněžské větvi Řádu, která sídlila v Praze a kde naopak převládali členové české národnosti. V komunikaci s rytířskou větví tak konvent používal z výše uvedených důvodů němčinu, ale v interní hospodářské komunikaci se čím dál hojněji objevovala i čeština.

11.1. Ve službách Maltézského řádu

Na přelomu 19. a 20. století dával Řád Maltézských rytířů v českých zemích práci stovkám zaměstnanců, a to především prostřednictvím svých velkostatků, ale také například skrze *Dobrovolnou sanitní službu* či řádovou kancelář.¹⁴¹³ Počet těchto pracovníků se však po vzniku republiky Československé kvůli faktickému zániku *Dobrovolné sanitní služby*,

¹⁴¹² J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 58.

¹⁴¹³ Například v roce 1886 bylo jen na komendě v Měcholupech zaměstnáno celkem 19 stálých zaměstnanců, každý rok zde pak byly najímány ještě další desítky sezónních pracovníků. SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 52, sig. Fach II, Fasc. II, kart. č. 2, Der Bediensteten Jährliche Geld und Naturalien Bezüge.

ztrátám půdy v důsledku pozemkové reformy a prodeji části velkostatků náležejících velkopřevorství pro Čechy a Rakousko, poměrně výrazně snížil.

Zaměstnance velkopřevorství lze základě rozdělit do tří kategorií: na *externě najímané odborníky* (jimiž byli například lékaři v sanitních vlacích nebo lesní experti, kteří vypracovávali hospodářské plány pro lesy na řádových velkostatcích apod.), *úředníky a zřizence*, kteří byli stálými zaměstnanci a na *hospodářské a lesní dělníky*, případně další *nekvalifikované pracovníky* (k nimž patřili také ošetřovatelé v sanitních vlacích), kteří často nebyli stálými zaměstnanci, protože jejich práce měla sezónní charakter.

11.1.1. Úředníci a zřizenci

Pomineme-li externě najaté odborníky (lesní experty, právníky a podobně) a lékaře sloužící v řádových službách, tak nejkvalifikovanějšími řádovými zaměstnanci byli bezesporu úředníci. V roce 1909 vydalo velkopřevorství pro Čechy a Rakousko *Služební pragmatiku*, která stanovovala pravidla pro přijímání úředníků, jejich povinnosti, služné a penze, ale také pro jejich služební postup, překládání a v neposlední řadě popisovala disciplinární řízení.¹⁴¹⁴

Úředníci ve službách Řádu byli rozděleni na ty, kteří pracovali v řádové kanceláři (v Praze a ve Vídni) a na úředníky jednotlivých řádových velkostatků. Pro obě tyto skupiny úředníků platilo, že musely splňovat čtyři totožné podmínky:

1. Stáří v době přijetí za úředníka nejméně 18 let a nanejvýš 45 let;
2. rakouské státní občanství;¹⁴¹⁵
3. římskokatolické náboženství;
4. povinnost předložit vysvědčení o úplném zdraví.

V případě úředníků řádové kanceláře se pak ještě vyžadovalo úplně dokončené středoškolské vzdělání s „právoplatným vysvědčením na odchodnou“, a také znalost německého jazyka slovem i písmem. Preferováni byli ti uchazeči, kteří vedle němčiny ovládali ještě francouzský či italský jazyk.

¹⁴¹⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 556, sig. 28A/g, kart. č. 287, Služební pragmatiky pro úředníky souverenního rytířského řádu Maltézského ve velkopřevorátě českém a rakouském 1909.

¹⁴¹⁵ Pozn. autora: To bylo po rozpadu Rakouska-Uherska nahrazeno občanstvím nástupnických států, například tedy občanstvím československým.

Taktéž úředníci řádových velkostatků museli umět perfektně německy, ale kromě toho se vyžadovalo, aby ovládali také jazyk zemský – ten se lišil v závislosti na poloze jednotlivých řádových velkostatků (jelikož služební pragmatika platila pro celé česko-rakouské velkopřevorství, které mělo své velkostatky i mimo prostor českých zemí). Co se týká vzdělání, tak tito úředníci museli mít úplně dokončenou střední školu, případně vyšší hospodářské nebo lesnické učiliště a řádné absolvování tohoto studia museli rovněž doložit právoplatným „vysvědčením na odchodnou“.¹⁴¹⁶

Některé pozice pak samozřejmě musely splňovat také zákonem stanovené požadavky. To se týkalo především lesních hospodářů, kteří se podle ministerského nařízení ze dne 3. února 1903 podrobovali státní zkoušce ověřující jejich kvalifikaci. Nařízení přetrvávalo i do prvorepublikového období, a státní zkoušky tak musel složit například i Josef Pilka, který vstoupil do řádových služeb v roce 1910, na sklonku roku 1919 (po návratu z války) povýšil na revírníka v Hubenově, později se stal nadlesním, a po smrti dosavadního ředitele dokonce celý strakonický velkostatek řídil až do jeho prodeje v polovině dvacátých let.¹⁴¹⁷

Rozdíl v obou kategoriích (rozuměno úředníci řádové kanceláře a úředníci velkostatků) spočíval také v tom, kdo úředníky do služeb přijímal. Personální otázky řádové kanceláře záležely na rozhodnutí knížete-velkopřevora, zatímco přijetí úředníků velkostatků schvalovala provinciální kapitula. Dělo se tak na návrh některého z jejích členů, zpravidla pochopitelně toho, který byl držitelem daného řádového velkostatku. Schválení provinciální kapitulou tak představovalo většinou do značné míry pouze formální akt.¹⁴¹⁸

Přijetí nového úředníka do řádové služby mělo prozatímní charakter, jelikož Řád zavedl jednoletou zkušební dobu. Teprve pokud byl po jejím vypršení Řád se službami úředníka spokojen, změnil se mu pracovní poměr na trvalý (tzn. na dobu neurčitou).

Při nástupu se úředník zavázal, že bude plnit všechny povinnosti, které se k danému úřadu vázaly, a to podle svého nejlepšího svědomí a s maximální pílí. Zároveň musel mít stále na zřeteli prospěch Řádu a v případě, že se jednalo o úředníka velkostatku, i prospěch

¹⁴¹⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 556, sig. 28A/g, kart. č. 287, Služební pragmatiky pro úředníky souverenního rytířského řádu Maltézského ve velkopřevorátě českém a rakouském 1909.

¹⁴¹⁷ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1517, sig. IX-A-3, kart. č. 253, Vysvědčení o státní zkoušce pro lesní hospodáře pro Josefa Pilku ze dne 15. června 1920.

¹⁴¹⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 556, sig. 28A/g, kart. č. 287, Služební pragmatiky pro úředníky souverenního rytířského řádu Maltézského ve velkopřevorátě českém a rakouském 1909.

svého komtura (či jiného držitele řádového velkostatku). Úředníci byli také vybízeni k tomu, aby jim svěřené řádové prostředky využívali s rozvahou a spořivostí.¹⁴¹⁹

11.1.1.1. Pracovní náplň úředníků a jejich kariéra

Pro jednotlivé pracovní obory byly sestaveny přesné pracovní plány (osnovy), jimiž se úředník musel řídit. Je důležité si uvědomit, že pracovní pozice označovaná v 19. a na počátku 20. století pojmem „úředník“, se svou povahou spíše blíží dnešní manažerské pozici. Úředníci tak (samozřejmě s ohledem na své konkrétní odborné zařazení) měli právo najímat další zaměstnance (služebníky a dělníky), a to jak na smlouvu, tak za „denní plat“.

Při najímání těchto zaměstnanců byli vybízeni k tomu, aby se tak dělo po pečlivé volbě a v ideálním případě, aby tyto dělníky či služebníky nejprve vyzkoušeli. V pravomoci úředníků pak bylo najatým dělníkům přidělovat práci a kontrolovat její plnění. Kromě toho měli povinnost dohlížet také na to, aby najatí zaměstnanci odpovídajícím (tedy šetrným) způsobem využívali a opečovávali řádový majetek: Obzvláště byli úředníci nabádáni k tomu, aby kontrolovali, že jednotliví dělníci řádně pečují o náčiní a nástroje, které používají k práci a náležitě pečují o dobytek, který mají na starosti.

Proto měli od svých podřízených vyžadovat poslušnost, pilnost, věrnost a dobré mravy, což jim ale měli oplácet tím, že sami budou se svými podřízenými zacházet slušně a především, že jim budou přesně vyplácet mzdu (tedy ve stanovené výši a ve stanovený čas).¹⁴²⁰

Vedoucí úředníci (například správci velkostatků), pak byli povinni včas pořizovat předepsané záznamy, účty a výkazy o nákladech na práci a materiál, stejně jako finanční evidenci. Při své práci měli dbát všech relevantních předpisů a v případě jakýchkoliv důležitých zjištění byli povinni neprodleně informovat držitele řádového benefícia.

Sami ze své vůle nesměli úředníci řešit veřejné záležitosti. K tomu potřebovali výslovné svolení držitele řádového velkostatku (v případě zaměstnanců řádové kanceláře pak odpovědného člena Řádu – zpravidla knížete-velkopřevora, kancléře či receptora). Pokud bylo úředníkům toto svolení uděleno, byli povinni při řešení veřejných záležitostí dbát všech zákonů a dalších předpisů, které se k jejich úkolu vztahovaly.

Ačkoliv se Řád při správě svého majetku rozhodně nebránil invencím a novým nápadům, přesto požadoval, aby úředník poté, co nastoupí, nejprve věnoval čas důkladnému

¹⁴¹⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 556, sig. 28A/g, kart. č. 287, Služební pragmatiky pro úředníky souverenního rytířského řádu Maltézského ve velkopřevorátě českém a rakouském 1909.

¹⁴²⁰ Ibidem.

poznání stavu, postupů a výsledků dosavadní správy a náležitě pochopil, jakým způsobem tato správa funguje. Poté se mu otvíral prostor pro zlepšování stávajícího stavu, což bylo pochopitelně žádoucí. Jestliže úředník během své práce narazil na nějakou možnost zlepšení, ale třeba i na nějaký problém, jehož řešení bylo dle jeho názoru v rozporu s poměrně přesně vypracovanými směrnici a předepsanými prováděcími postupy, měl o tom informovat držitele velkostatku a očekávalo se, že mu v tomto případě navrhne vhodné opatření. Rozhodně však nesměl proti předpisům jednat svévolně.

O svolení museli požádat i v případě nějakých nestandardních (tzn. ve směrnících nedefinovaných) příjmů a výdajů. V tomto ohledu existovala jediná výjimka, a sice, že úředníci (či jiní zřízenci) mohli realizovat výdaje přesahující jejich oprávnění (či jinak překročit směrnice) v nejnútnejších případech, u kterých by hrozilo, že při prodlení, během kterého by se čekalo na svolení nadřízeného, vznikne Řádu nějaké nebezpečí nebo škoda. Pochopitelně pak museli držitele velkostatku o tomto kroku neprodleně informovat a měli být schopní své rozhodnutí náležitě zdůvodnit. Pro svůj krok si také museli vyžádat dodatečný souhlas. Pokud držitel velkostatku shledal, že toto mimořádné rozhodnutí úředníka bylo přiměřené a správné, měl mu ho přičíst k zásluze. Naopak nepodložené přestupky vůči pracovním předpisům byly nejpřísněji zapovězeny.

Obzvláštní důležitost kladly řádové předpisy na to, aby úředník či zřízenec na jakékoli pozici měl vždy v pořádku přehledy zásob, inventáře a všechny spisy, které se k jeho úřadu vázaly a aby byl kdykoliv schopný je předložit svému nadřízenému ke kontrole. Ta probíhala pochopitelně jak ze strany správce velkostatku, tak ze strany jeho držitele a v neposlední řadě i ze strany Řádu v rámci melioračního procesu. S tím souviselo také to, že se od úředníků a zřízenců očekávala bezpodmínečná poslušnost vůči nadřízeným, na které měli „pohlížeti s úctou a slušností“.¹⁴²¹

V rámci jednotlivých úředníků se rozlišovalo, zda se jedná o úředníka vedoucího či pomocného. Vedoucí úředník byl zpravidla zkušený zaměstnanec Řádu, náležitě obeznámený s náplní své práce, který měl k ruce méně zkušené úředníky pomocné. Počítalo se při tom se schématem, že pomocní úředníci se budou od vedoucího úředníka učit, aby jednoho dne mohli jeho práci převzít. Vedoucí úředník pak měl povinnost jemu svěřené pomocné úředníky náležitě poučovat, přidělovat jim úkoly (které byli schopni zvládnout) a také je kontrolovat. Kontroly se přitom netýkaly jen toho, jak zvládají přidělenou práci, ale

¹⁴²¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 556, sig. 28A/g, kart. č. 287, Služební pragmatiky pro úředníky suverenního rytířského řádu Maltézského ve velkopřevorátě českém a rakouském 1909.

například i toho, jestli správně řídí jim podřízené dělníky a služebníky a zda s nimi zacházejí slušně. Při kontrole přidělené práce pak byl vedoucí úředník nabádán k bedlivé kontrole výstupů svých podřízených, které měl hodnotit přívětivě a spravedlivě, ale zároveň je v případě nějakých chyb a nejasností náležitě poučit a zaškolit. Jedná se tedy o klasické schéma zaškolovacího procesu, ve kterém zkušený zaměstnanec předává své znalosti svému potenciálnímu nástupci. Ideálem v tomto ohledu byl nepochybně formát „otcovského vztahu“, a snad i proto byli vedoucí úředníci rovněž nabádáni, aby dohlíželi na to, že jim svěřeni pomocní úředníci vedou čestný život.¹⁴²²

Samotný vedoucí úředník se nesměl bez svolení správce nebo držitele velkostatku na dobu přesahující 24 hodin vzdálit ze svého pracovního místa. Pomocní úředníci se pak mohli vzdálit pouze se svolením vedoucího úředníka, který jim směl na základě svého uvážení udělit až 48hodinové pracovní volno.¹⁴²³

Z dnešního pohledu se může zdát trochu nestandardní nařízení, že řádoví zaměstnanci museli zažádat o svolení k uzavření sňatku. Toto svolení jim mohla udělit pouze provinciální kapitula, a to na návrh knížete-velkopřevora, generálního receptora nebo držitele velkostatku. Přitom byl Řád oprávněn svolení k sňatku odepřít, a to bez udání důvodů. Pokud by se zaměstnanec rozhodl tomuto rozhodnutí vzepřít a oženil se, pak proti němu bylo zahájeno disciplinární řízení a jeho manželka a děti měly nárok na penzi (či příplatek na výchovné) pouze ve výši zákonem stanoveného minima.¹⁴²⁴

Penze se odvíjela od výše služného, které dostával daný úředník s ohledem na svou hodnostní třídu.¹⁴²⁵ Úředníci velkostatků byli vypláceni čtvrtletně za dobu uplynulou, úředníci řádové kanceláře však měli povoleno, aby byli vypláceni měsíčně, a to i dopředu. Řádoví úředníci měli sice nárok na zálohy na mzdu, a to až do výše jedné třetiny služného, ale tento nárok byl platný pro úředníky velkostatků až po schválení jeho držitelem (který měl své rozhodnutí navíc konzultovat s generálním receptorem) a pro úředníky řádové kanceláře až schválením knížete-velkopřevora (na návrh generálního receptora).¹⁴²⁶

Kariérní postup v rámci řádových služeb se řídil přesně stanovenými pravidly hodnostních tříd. Nárok na povyšování nevznikal automaticky, ale k přeřazení do vyšší

¹⁴²² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 556, sig. 28A/g, kart. č. 287, Služební pragmatiky pro úředníky souverenního rytířského řádu Maltézského ve velkopřevorátě českém a rakouském 1909.

¹⁴²³ Ibidem.

¹⁴²⁴ Ibidem.

¹⁴²⁵ Pozn. autora: Zřizenci byli zaměstnáváni většinou na základě individuálních (i když do určité míry standardizovaných) smluv.

¹⁴²⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 556, sig. 28A/g, kart. č. 287, Služební pragmatiky pro úředníky souverenního rytířského řádu Maltézského ve velkopřevorátě českém a rakouském 1909.

hodnostní třídy docházelo rozhodnutím provinciální kapituly na základě návrhu knížete-velkopřevora, generálního receptora nebo držitele řádového benefícia. Směrodatné v tomto ohledu byly prokázané schopnosti, píle a způsobilost řádového zaměstnance. Naopak odsloužená doba měla vliv na zařazení do vyšší platové skupiny či „stupnice“ v rámci hodnostní třídy.

Tabulka 25: Schéma úřednických pozic v rámci velkopřevorství pro Čechy a Rakousko k roku 1909

Hodnostní třída	Platová skupina	Řádová kancelář	Hospodářská odvětví	
			Zemědělství	Lesnictví
VI.	3	Řádový kancléř	-	-
	2			
	1			
VII.	3	Řádový sekretář	-	-
	2			
	1			
VIII.	3	Řádový vicesekretář	Vrchní správce	Lesmistr
	2			
	1			
IX.	3	Kancelářský komisař	Správce domén, baillií a komend	Lesní správce
	2			
	1			
X.	3	Officiál	Obroční	Lesní
	2			
	1			
-	-	Aspirant	Hospodářský adjunkt	Lesní adjunkt

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 556, sig. 28A/g, kart. č. 287, Služební pragmatiky pro úředníky souverenního rytířského řádu Maltézského ve velkopřevorátě českém a rakouském 1909.

Obdobné schéma fungovalo také v prvorepublikovém období, ačkoliv v této době i zaměstnanci velkostatků mohli dosáhnout na vyšší než VIII. hodnostní třídu. Tak například

dne 4. května 1925 povolil receptorský rada Frā Jan Wetfal, aby byl nadlesní Josef Pilka, který toho času spravoval celý strakonický velkostatek, zařazen do 2. platové skupiny v VII. hodnostní třídě, s čímž se v té době pojilo roční služné ve výši 8 004 Kč a drahotní příplatek ohodnocený na 3 825 Kč, úhrnem měl tedy nadlesní Pilka ročně nárok na služné ve výši 11 856 Kč (a další příjmy ve formě deputátu).¹⁴²⁷ Pohyb mezi jednotlivými platovými stupnicemi byl dán odslouženými léty – na přesun do vyšší platové skupiny vznikal nárok po třech odsloužených letech v předcházející skupině.¹⁴²⁸

Kromě samotného služného měly jednotlivé pozice také nárok na deputát, a to buď v podobě naturálních dávek z výnosů velkostatků, nebo přiřazením deputátních pozemků (případně kombinace obojího). V případě přiřazení deputátního pozemku (který souvisel s konkrétní vykonávanou pozicí) pak měl daný zaměstnanec povinnost o tento pozemek pečovat ve vlastní režii. Jestliže jej nechal ležet ladem, nehrozil mu za to sice žádný postih, ale neměl právo ani na žádnou náhradu výnosů. Toto právo mu vznikalo pouze v případě, že by ztráta deputátu byla zaviněna objektivním znemožněním užívání pozemků.¹⁴²⁹

Nejnižší úřednickou třídu tvořili adjunkti (respektive aspiranti v řádové kanceláři). To byla standardně pozice, na kterou nastupovali čerství absolventi škol. Existovaly ale také případy, kdy se do služeb řádových velkostatků hlásili lidé s cílem získat praxi, potřebnou pro další studium – ti se pak mohli stát „praktikanty“, stojícími mimo výše uvedené schéma. To se týkalo například Adolfa Jána, který se roku 1901 ucházel o místo hospodářského praktikanta na velkostatku ve Strakonících. Svou žádost formuloval následovně:

„Jeho Velkoknížecí Milosti nejdůstojnější pane velkopřevore!

V nejhlubší úctě nížepsaný podává tímto Jeho Velkoknížecí Milosti uctivou prosbu, by ráčila mu uděliti místo hospod. praktikanta na velkostatku v Strakonících, by mohl na základě nabyvších vědomostí oddati se vyšším studiím na hospodářské škole a doprovází žádost svoji těmito důvody:

A.1, Čítá věku svého 18 roků, dle přílohy A.

B.2, Absolvoval nižší c.k. reálku a jest žákem V. třídy vyšší c.k. státní reálky v Písku dle přílohy B.

¹⁴²⁷ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1517, sig. IX-A-3, kart. č. 253, Dopis správě velkopřevorského panství Strakonice z 4. května 1925.

¹⁴²⁸ Ibidem, Dopis receptorství v Praze ze dne 22. dubna 1925.

¹⁴²⁹ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1520, sig. IX-A-6, kart. č. 253, Dopis správě velkopřevorského panství Strakonice z 13. června 1924.

Podáváje v nejhlubší úctě tuto pokornou žádost svoji, prosí Jeho Velkoknížecí Milost, by ráčila mu uděliti dříve uvedené místo; zároveň však vzíti ujištění, že vynaložím veškeré síly své, by pilností a oddanou věrností získal si pravé spokojenosti Jeho Velkoknížecí Milosti i svých představených.

*Jeho Velkoknížecí Milosti oddaný Jána Adolf, žák V. tř. c.k. real. školy.*¹⁴³⁰

Obecně se však praktikanti v rámci řádových služeb vyskytovali jen zřídka. Naopak na předních místech mezi zaměstnanci stáli správci řádových velkostatků. Jejich práce byla velmi dobře placená, těšili se významnému a prestižnímu společenskému postavení a díky těmto faktorům byli velmi dobře zajištěni i ve stáří. Mnohdy se navíc správci velkostatků stávali také členy řádu v kategorii donátů. Na druhou stranu tato práce byla velice náročná, a to nejen s ohledem na samotnou pracovní náplň, ale i na tlak a odpovědnost za všechny záležitosti velkostatku, které se s ní pojily.

V roce 1929 například nastoupil na komendu v Dívčím Hradě jak nový komtur, tak nový správce. Zkušený inspektor Schmidt ve svém dopisu novému správci důrazně radil, aby *„byly veškeré nutné opravy, oprava střech, napuštění rybníčka etc. do jeho (myšlen je nový komtur – pozn. autora) příjezdu provedeny, by našel vše v nejlepším pořádku. Dělaloby to dobré oko a prospělo Vám velmi co novému vedoucímu. Promiňte, že Vám tyto rady dávám, znám však naše pány a míním to upřímně“*.¹⁴³¹

Mzdy a jiné odměny řádových úředníků a zřízců se v průběhu let pochopitelně měnily, obecně však platil Maltézský řád za poměrně dobrého zaměstnavatele, a to i ve třicátých letech 20. století, kdy musel řešit velmi obtížnou hospodářskou situaci, vzniklou mimo jiné nevýhodnou investicí do velkostatku Dohé na Podkarpatské Rusi. Například od 1. července 1934 do 30. června následujícího roku dostávali úředníci a zřízců tohoto velkostatku následující požitky:

¹⁴³⁰ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1527, sig. IX-C-1, kart. č. 254, Žádost o místo hospodářského praktikanta ze dne 30. ledna 1901.

¹⁴³¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/5-6, kart. č. 179, Dopis (bývalého) inspektora Schmidta novému správci komendy v Dívčím Hradě ze dne 7. července 1929.

Tabulka 26: Roční požitky úředníků a zřízců velkostatku Dohé od 1. července 1934 do 30. června 1935

Jméno	Povolání	Plat v hotovosti	Cena deputátu	Celkem
Dr. Ing. Karel Matyáš	Ředitel	72 000	2 600	74 600
Karel Tragal	Důchodní	10 800	1 700	12 500
Ing. Karel Libowitzky	Lesní správce	22 800	3 200	26 000
Rudolf Holinka	Lesní správce	17 400	3 200	20 600
Vojtěch Zvara	Lesní správce	13 800	2 920	16 720
Vincenc Krejčí	Lesní správce	13 800	2 580	16 380
Jura Lengjel	Horár	5 400	2 920	8 320
Stefan Smečko	Nadhajný	7 200	2 070	9 270
Michal Meleň	Nadhajný	5 400	2 070	7 470
Vasil Prodan	Nadhajný	5 040	2 070	7 110
Ludvík Ochs	Nadhajný	7 200	2 070	9 270
Teodor Ochs	Strojník	13 200	400	13 600
Celkem vyplaceno úředníkům a zřízcům		194 040	27 800	221 840

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Zpráva finančnímu ředitelství v Mukačevě, ze dne 27. července 1935.

Nejlépe placeným řádovým úředníkem v Dohé byl z pochopitelných důvodů vysoce kvalifikovaný ředitel velkostatku Dr. Ing. Karel Matyáš. Také druhý vysokoškolsky vzdělaný úředník – lesní správce Ing. Karel Libowitzky – byl placen poměrně dobře, ačkoliv jeho roční příjem představoval jen o něco málo více než třetinu příjmu ředitele. Z tabulky je patrné, že vysoce standardizovaná byla také úroveň deputátů.

Úředníci a zřízců velkostatku v Dohé se rekrutovali částečně z osob, jejichž rodiny v blízkosti velkostatku žili, část úředníků ale přišla relativně zdaleka. Například ředitel velkostatku, profesor lesní těžby Karel Matyáš (1895–1979), pocházel z Poděbrad. Zajímavým aspektem v tomto ohledu je skutečnost, že mobilita řádových úředníků nezávisela na jejich rozhodnutí, ale byla povinná. Tito řádoví zaměstnanci museli být připraveni na to, že mohou být kdykoliv ze služebních důvodů přeloženi a že volba nového úřadu, kterým jim bude po tomto přeložení svěřen, závisí na jejich nadřízených a úředník

proti tomu nemá právo vznášet jakékoliv námitky. Na druhou stranu Řád svým úředníkům garantoval, že toto přeložení nebude znamenat změnu jejich služební hodnosti ani nebude mít dopad na výši vypláceného služného.¹⁴³²

11.1.1.2. Disciplína a ukončení služebního poměru úředníků

V případě, že by úředník porušil služební předpisy (například skrze výše uvedené příklady nepovoleného sňatku nebo překročení svých pravomocí), byl podroben disciplinárnímu řízení, vedenému za tím účelem jmenovanou vyšetřovací komisí. Pokud komise potvrdila provinění, sdělila svůj rozsudek knížeti-velkopřevorovi a tento rozsudek nabýval účinnosti až velkopřevorovým souhlasem.¹⁴³³

Nejnižším možným trestem, udíleným v případě prvních nebo lehčích provinění, byla důtka. Jestliže se však jednalo o opakované přestoupení pracovního řádu nebo o provinění vážnějšího charakteru, byl úředník potrestán srážkou na služném, případně mohl být degradován do nižšího platového stupně nebo přeložen na jiné místo. Nejvážnější přestupky se pak řešily propuštěním úředníka ze služby.

Propuštění ze služby byl zároveň také jediný trest, který mohl být udělen předtím, než jej prošetří vyšetřovací komise a schválí kníže-velkopřevor. Držitel postiženého řádového velkostatku nebo vyšetřovací komise mohli přistoupit k okamžitému propuštění úředníka v případě, že by reálně hrozilo nebezpečí z prodlení tohoto rozhodnutí. Ze stejných důvodů mohl dokonce i vedoucí úředník propustit svého pomocného úředníka. Musel však nejpozději do 24 hodin tuto suspensi nahlásit, a to pochopitelně včetně důvodů, které ho k tomuto rozhodnutí vedly. Okamžité propuštění ze služebního poměru, a to dokonce se ztrátou všech nároků na penzi, potkalo úředníky, kteří byli pravomocně odsouzeni za spáchaný zločin nebo difamující přečin.¹⁴³⁴

Každý úředník Řádu při vstupu do jeho služeb podával prohlášení, že se úplně, zcela a bez odporu podřídí budoucím disciplinárním nařízením. Na druhou stranu vyšetřující komise byla vázána povinností zjistit o spáchaném přečinu objektivní skutečnosti a být při vynášení svého rozsudku nestranná a spravedlivá.

V obecné rovině tedy ukončení pracovního poměru řádových úředníků mohlo nastat (samozřejmě vyjma případu úmrtí úředníka), z důvodů dobrovolného vystoupení ze služby,

¹⁴³² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 556, sig. 28A/g, kart. č. 287, Služební pragmatiky pro úředníky suverenního rytířského řádu Maltéžského ve velkopřevorátě českém a rakouském 1909.

¹⁴³³ Ibidem.

¹⁴³⁴ Ibidem.

přeložení na trvalý odpočinek nebo propuštění ze služby. Dobrovolné vystoupení však bylo podmíněné tím, že s ukončením pracovního poměru souhlasil i Řád a odcházející úředník svůj úřad náležitě předal svému nástupci. Propuštění ze služby se pak dělo převážně jen v případě výše uvedených důvodů čili disciplinárního nálezu komise nebo odsouzení. K propuštění úředníků však musel Řád také přistoupit v polovině dvacátých let 20. století, a to v souvislosti s prodeji jednotlivých velkostatků v českých zemích. Konečně poslední možností bylo propuštění úředníka po skončení prvního, zkušebního roku jeho služby.¹⁴³⁵

11.1.1.3. Penze úředníků

Úředníci ve službách Řádu měli nárok na starobní a invalidní důchod. Odchod úředníka do výslužby schvalovala řádová kapitula, a to buď na vlastní žádost úředníka, nebo na návrh držitele řádového velkostatku (v případě úředníků na řádových velkostatcích) nebo generálního receptora (v případě úředníků pracujících v řádové kanceláři).¹⁴³⁶

Vedle starobního či invalidního důchodu – tedy odchodu na trvalý odpočinek – existovala také možnost takzvané *quiescence*, tedy odpočinku dočasného. Dělo se tak z následujících důvodů:

1. Jestliže byl úředník nezpůsobilý pro výkon práce z důvodů nemoci vzniklé bez vlastního zavinění, a to po dobu nejméně jeden rok;
2. při nepředvídatelných změnách ze strany zaměstnavatele (reorganizace správního systému, pronájem části velkostatku apod.);
3. z důležitých služebních zájmů.¹⁴³⁷

V takových případech si úředník podržel svou hodnost (a s ní související nárok na služné), a to až po dobu dvou let. Byl však zároveň povinen (pokud mu to zdravotní stav dovoloval), bez protestů vykonat jakoukoliv práci, která by mu byla uložena. Pokud se do své původní pozice (nebo jiné adekvátní pozice) během těchto dvou let nevrátil, byl dočasný odpočinek změněn na trvalý s tím, že pro výpočet penze se použilo služné, kterou pobíral

¹⁴³⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 556, sig. 28A/g, kart. č. 287, Služební pragmatiky pro úředníky souverenního rytířského řádu Maltézského ve velkopřevorátě českém a rakouském 1909.

¹⁴³⁶ Ibidem, Pensijní normál pro ustanovené zřízence Souv. řádu Maltézských rytířů v českém a rakouském velkopřevorství (1908).

¹⁴³⁷ Ibidem, Služební pragmatiky pro úředníky souverenního rytířského řádu Maltézského ve velkopřevorátě českém a rakouském 1909 a ibidem, Pensijní normál pro ustanovené zřízence Souv. řádu Maltézských rytířů v českém a rakouském velkopřevorství (1908).

před zahájením dočasného odpočinku, zatímco odpracovaná doba byla počítána včetně této dvouleté „quiescence“.¹⁴³⁸

Velikou výhodou úřednických míst při zaměstnání byl nárok ustanovených úředníků a jejich rodinných příslušníků (manželky a děti) na zaopatřovací požitky čili na penzi. Samotní řádoví úředníci měli nárok na invalidní či starobní důchod, jejich rodinní příslušníci pak například na vdovský důchod či výchovné příspěvky na děti.¹⁴³⁹

Pro určení výše penze byla směrodatná služební doba a služné, které úředník pobíral. Služební doba se počítala ode dne, kdy byl úředník provinciální kapitulou přijat a končila dnem, kdy vystoupil ze služebního poměru. V případě, že byl na maximálně dvouletém dočasném odpočinku (quiescenci), který následně přešel v odpočinek trvalý, byly mu do služební doby přičteny i tyto dva roky.

Základ pro výpočet zaopatřovacích požitků sestával z ročního služného a z pevných vedlejších příjmů (které byly zohledněny do výše 40 %). Samotné roční služné se skládalo ze služného a přídavků po pěti, čtyřech nebo třech letech, případně z drahotních příplatků. Dále ze služebních (osobních) a starobních přídavků. Za pevné vedlejší příjmy se považovaly přídavky „příbytečné, aktivní a pracovní“, ale také všechny druhy naturálních a zaručených vedlejších příjmů.

Samotné naturální příjmy byly poměrně důležitou součástí benefitů, které řádoví úředníci čerpali. Jednalo se například o služební byty (oceněné na 15 % hotového služného bez přídavků), otop, osvětlení a podobně. Pro ocenění naturálních příjmů za účelem výpočtu výše penze se mělo vycházet z místních průměrných cen.¹⁴⁴⁰

Aby vznikl úředníkovi nárok na důchod, musel v řádových službách odsloužit alespoň 10 let. Tato lhůta mohla být zkrácena v případě, že úředník před jejím vypršením nadále nemohl v řádových službách působit pro nemoc nebo následkem jiných jím nezaviněných okolností, které ho učinily neschopným služby. V takovém případě s ním bylo zacházeno, jako by odpracoval 10 let, avšak jen v případě, že měl odpracováno alespoň 5 let. Jakýkoliv požadavek na odpracovanou dobu pak odpadal v případě, že neschopnost práce (či dokonce smrt zaměstnance) byla způsobena při výkonu služby nebo při úkonu se službou souvisejícím.

¹⁴³⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 556, sig. 28A/g, kart. č. 287, Služební pragmatiky pro úředníky souverenního rytířského řádu Maltézského ve velkopřevorátě českém a rakouském 1909.

¹⁴³⁹ Ibidem, Pensijní normál pro ustanovené zřízence Souv. řádu Maltézských rytířů v českém a rakouském velkopřevorství (1908).

¹⁴⁴⁰ Ibidem.

Výše invalidních penzí se počítala jako 40 % započitatelného základu v případě, že úředník s nárokem na invalidní důchod odpracoval alespoň 10 let. S každým dalším odpracovaným měsícem se výše započitatelného základu zvyšovala až do 35 odpracovaných let, kdy započitatelný základ tvořil celý výměr služného.¹⁴⁴¹

Ne každý řádový úředník však měl právo na invalidní důchod. Toto právo pozbyl v případě, že byl z řádových služeb vlivem trestu propuštěn, spáchal soudně dokázaný zločin nebo si pracovní neschopnost způsobil úmyslně. Nárok na invalidní důchod pozbyl také ten úředník, který se nechal jako invalida zaměstnat a v novém zaměstnání přiměřeném jeho pracovním silám si vydělával větší částku, než byl jeho invalidní důchod (nejméně však 600 Korun k roku 1908). Naopak benevolentně přistupoval Řád k těm úředníkům, kteří se stali služby neschopnými v důsledku branné povinnosti a vojenské služby. Pokud takto postižení úředníci dostali nějaké výslužné od státu, tak toto výslužné nijak negativně neovlivňovalo výši penzí, které jim platil Řád.

Zajímavá situace nastala v případě, že úředník nabyl dojmu, že není schopen vykonávat svěřenou práci, ale velkopřevorství mělo na celou situaci jiný názor. V takovém případě byl případ postoupen dvěma důvěryhodným lékařům, z nichž jednoho navrhl velkopřevorství a druhého nemocný úředník. Tito dva lékaři se pak měli dohodnout na třetím lékaři, a takto vybraný třetí lékař byl ustanoven za předsedu, který (po konzultaci s oběma lékaři) rozhodl, zda úředník je či není schopen vykonávat svěřenou práci. Pokud se oba lékaři nedokázali na třetím lékaři (předsedovi) shodnout, pak každý z nich navrhl jednoho a z těchto dvou navržených se předseda vybíral losem.

Nárok na důchod v řádových službách nastával dosažením věku 65 let života nebo v případě, že byl řádový zaměstnanec velkopřevorstvím zproštěn služby (bez provinění) a poslán na odpočinek (poté, co odpracoval alespoň 10 let). Plná výše vyměřovacího základu pro důchod pak byla dosažena ve chvíli, kdy bylo v řádových službách odpracováno alespoň 35 let. Jinými slovy, po 35 letech služby mohl úředník požádat o invalidní důchod jako odpočinkový požitok, aniž by musel dokládat neschopnost k práci. Pokud se některý z úředníků naopak rozhodl zůstat ve službě ještě v době, kdy měl nárok na odchod do penze, zvyšoval se jeho započitatelný základ a v tomto období pochopitelně mohl odejít do penze,

¹⁴⁴¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 556, sig. 28A/g, kart. č. 287, Pensijní normál pro ustanovené zřízeníce Souv. řádu Maltézských rytířů v českém a rakouském velkopřevorství (1908).

kdykoliv se rozhodl. Samotný roční důchod se pak vypočítal jako 40 % základu pro výměr výslužného.¹⁴⁴²

Například při prodeji velkostatku Obytce se rozhodli odejít do penze mimo jiné účetní Antonín Chlouba a zasloužilý řádový inspektor Karel Schmidt. Jejich penze byla vypočítána následovně:

Tabulka 27: Penze účetního Antonína Chlouby a inspektora Karla Schmidta dle výpočtu k 12. březnu 1925

	Antonín Chlouba	Karel Schmidt
Penze dle základního služného	8 700,00	11 208,00
Navýšení o drahotní příplatky	8 659,80	12 000,00
Byt a otop (20 % z gáže)	3 471,96	4 641,60
Deputát	5 148,00	3 954,00
Deputát do penze (40 %)	2 059,20	1 581,60
Srážky za neodslouženou dobu	- 824,07	0,00
Nárok na roční penzi	22 066,89	29 431,20

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 563, sig. 28A/o, kart. č. 290, Výpočet penze – Ant. Chlouba, účetní v Obytcích a Inspektor Karel Schmid.

Výše jejich roční penze vycházela ze služného, navýšeného o drahotní příplatky. Dále se zohledňovaly benefity, jako byt a otop a také deputát, který do výpočtu vstupoval s koeficientem 0,4. Pokud zaměstnanec neodsloužil maximální pracovní dobu (35 let), byla mu penze o každý měsíc zbývající do této lhůty ponížena.

Jak již bylo uvedeno, právo na finanční zajištění měli také rodinní příslušníci řádových zaměstnanců. Jasně vymezená byla především pravidla týkající vdovského důchodu. Na ten dosáhly pouze vdovy, které se zřízencem uzavřely zákonný církevní sňatek před dokončením 50 let věku a zároveň ode dne sňatku uplynul alespoň rok. Nárok na vdovský důchod také zanikal v okamžiku, když zesnulý úředník již v době sňatku pobíral invalidní důchod, nebo s ním byla vdova v době úmrtí rozvedena. Žádný nárok neměla vdova ani v hypotetickém případě, že by úmyslným činem zavinila manželovu smrt. Nárok

¹⁴⁴² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 556, sig. 28A/g, kart. č. 287, Pensijní normál pro ustanovené zřízence Souv. řádu Maltézských rytířů v českém a rakouském velkopřevorství (1908).

na vdovský důchod konečně zanikal v okamžiku, kdy se vdova znovu provdala, v takovém případě však měla právo na odbytné rovnající se trojnásobku její roční renty.

Výslužné se vztahovalo také na ženy, které se staly vdovami v době, kdy byl jejich manžel již na odpočinku. Podobně tak se výslužné vztahovalo i na manželské nezaopatřené děti v rodině úředníka. Děti byly standardně podporovány do 18 let věku (včetně), ale velkopřevorství mělo možnost (na základě svého úsudku), poskytovat výchovný příspěvek až do skončení 24. roku života dítěte. Dělo se tak především v případech, kdy dítě studovalo. Roční výchovný příspěvek na jedno manželské (či legitimizované) dítě obnášel k roku 1908 rovných 300 Korun ročně.¹⁴⁴³ Během prvorepublikového období se tato částka zvýšila.¹⁴⁴⁴

Samotné důchody byly vypláceny předem na měsíční bázi. Když během některého z měsíců právo na důchod nebo příspěvek skončilo, příjemci důchodu tuto platbu nemuseli vracet. Konečně Řád Maltézských rytířů počítal i s tím, že do svých služeb přijme někoho, kdo předtím pracoval v jiném zaměstnání, které bylo spojeno s právem na důchod. Anebo naopak ve službách Řádu předčasné skončil a poté pracoval u jiného zaměstnavatele s nárokem na penzi. V takovém případě jeho minulé nároky nezanikaly, ale Řádu byl přenesen obnos z dřívějšího pojištění, nebo naopak Řád tento obnos (za odpracovanou dobu), poskytl následujícímu zaměstnavateli.¹⁴⁴⁵

11.1.2. Ostatní řádoví zaměstnanci

Z výše uvedeného vyplývá, že česko-rakouské velkopřevorství mělo propracovaný systém pracovních vztahů se svými zaměstnanci na úřednických postech. Ve svém přístupu se snažilo zajistit svým zaměstnancům dobré pracovní podmínky, na druhou stranu požadovalo, aby za to dodržovali poměrně přísný pracovní řád, který však v té době nijak výrazně nevybočoval z obvyklého rámce.

Kromě úředníků a zřízců pracovali pro Maltézský řád v českých zemích ještě další zaměstnanci. Nejvíce z nich v dělnických profesích, a to jako zemědělstí pracovníci (nejčastěji čeledíni a děvečky), lesní dělníci, služebnictvo na zámcích a podobně. Mezi zřízence se pak počítali také porybní a správci rybníků, cihláři a tak dále, ale například také

¹⁴⁴³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 556, sig. 28A/g, kart. č. 287, Pensijní normál pro ustanovené zřízence Souv. řádu Maltézských rytířů v českém a rakouském velkopřevorství (1908).

¹⁴⁴⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 341, sig. C/1-4, kart. č. 178, Zpráva o podání Ústředního svazu úředníků a zřízců velkostatku ve příčině požadavku tří zaměstnanců na velkostatku v Měcholupech (asi 1925).

¹⁴⁴⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 556, sig. 28A/g, kart. č. 287, Pensijní normál pro ustanovené zřízence Souv. řádu Maltézských rytířů v českém a rakouském velkopřevorství (1908).

hrobníci či koláři.¹⁴⁴⁶ Někteří z těchto zaměstnanců byli najímáni dlouhodobě, většina dělnických profesí se však najímala sezónně. Kupříkladu v květnu 1925 bylo na relativně malé baillivě v Dožicích zaměstnáno 31 hospodářských dělníků, z toho 8 mužů a 23 žen. Tito zaměstnanci byli placeni hodinově: muži (s výjimkou jednoho, který měl mzdu sníženou na stejnou úroveň, jakou byly vypláceny ženy) dostávali 0,98 Kč na hodinu, ženy a jeden z dělníků pak za stejný čas 0,81 Kč. Ti, kteří byli placeni vyšší sazbou, v květnu odpracovali celkem 839 hodin, ostatní hospodářští dělníci, respektive s jedinou výjimkou dělnice, pak 2 657 hodin, za což jim vedení velkostatku celkem vyplatilo 2 974,39 Kč.¹⁴⁴⁷

Podobně jako u úředníků, i v případě ostatních řádových zaměstnanců bylo obvyklé ucházet se o pracovní pozici písemně, obzvláště jednalo-li se o pozici dlouhodobou a speciální (sezónní dělnické profese většinou najímal úředník či zřízenec z místních sil, k čemuž byl vybaven příslušnými pravomocemi). V rámci těchto dopisů se pak snažili uchazeči o pracovní místa představit v co možná nejlepším světle a tyto dopisy se do značné míry podobaly i v současnosti používaným životopisům. Když se například o místo vrátného ve Strakonických ucházel roku 1875 jistý Alois Hassler, napsal:

„Slavnému ředitelství velkostatku suveréného řádu rytířův Johanitův maltézských!

Já níže podepsaný prosím poníženě za udělení místa vrátného na velkostatku v Strakonících. Žádost svou podporuji následujícím: Jsem vysloužilý poddůstojník dle příl. A, měšťanem v Písku, barvířem, jsem ženat, otcem tří dětí, náboženství katolického, píšu i mluvím česky i německy, a příslibuju, že vždy, seč síly mé stačí se přičiním, aby uložené mi rozkazy s největší svědomitostí vyplnil, a poněvadž jsem mocen také písma, slibuji, že i k písemným pracím ochotně se zavazuji.

V Písku dne 4. listopadu 1875.“¹⁴⁴⁸

¹⁴⁴⁶ O uprázdněné místo hrobníka se například na strakonickém velkostatku roku 1883 ucházel jistý Rudolf Švec, ženatý, 28 let starý vyučený zahradník. SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1527, sig. IX-C-1, kart. č. 254, Žádost Rudolfa Ševce ze 21. března 1883. Místo koláře (respektive „mistra kolařského“) bylo na stejném panství obsazeno například roku 1888, náležel k němu, kromě ročního služného ve výši 80 zlatých, také deputát v podobě pšenice, žita, ječmene, hrachu, brambor, másla, sýra a zelí, oceněný na 77 zlatých. SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1523, sig. IX-A-9, kart. č. 254, Přidělení místa koláře panu Poštovi dne 1. srpna 1888.

¹⁴⁴⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 341, sig. C/1-4, kart. č. 178, Výplatní listina mzdy hospodářského dělnictva v měsíci květnu 25.

¹⁴⁴⁸ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1527, sig. IX-C-1, kart. č. 254, Žádost o místo vrátného z roku 1875.

Řád se se svými zaměstnanci snažil zacházet slušně a nabízel jim benefity nad rámec zákonných požadavků. A to i v době, kdy sám čelil značným hospodářským potížím. Tak například během prvorepublikového období měli řádoví zaměstnanci nárok na bezplatné léčení a léky. Lékařskou pomocí se v tomto ohledu myslely zákroky, ošetření a diagnózy prováděné praktickými lékaři, nikoliv zákroky specialistů. Proplácení výloh u specialistů musel daný zaměstnanec dopředu konzultovat s vedením velkostatku a vyžádat si k tomu povolení. I v takovém případě mu však byly proplaceny jen výlohy na odborného lékaře, nikoliv však například cestovné. Tento benefit se nevztahoval jen na zaměstnance samotné, ale také na jejich rodinné příslušníky, tedy manželky a nezaopatřené děti. Manželky zaměstnanců pak měly také nárok například na proplácení výloh souvisejících s porodem.¹⁴⁴⁹

Ostatně manželky některých řádových zaměstnanců mohly také v některých případech samy nalézt práci na řádových velkostatech. Například manželka měcholupského hajného Františka Sudy posluhovala na zámku v Měcholupech v době, kdy tam byl přítomen komtur a za tuto službu byla honorována částkou 150 Kč měsíčně.¹⁴⁵⁰

U neúřednických zaměstnanců neměl správce velkostatků povinnost vyplácet jim penze ani jim zřizovat penzijní pojištění.¹⁴⁵¹ Přesto se v mnoha případech Maltézský řád rozhodl i tyto své zaměstnance zaopatřit. Příkladem v tomto ohledu může být Josef Pražák, který byl od 1. listopadu 1899 Řádem zaměstnán jako koňák a čeledín, a proto nepodléhal pojištění. To se nezměnilo ani 1. května 1910, když byl povýšen na šafáře. Zákonný nárok na penzijní pojištění totiž získali šafáři až od 1. července 1920. K tomuto dni byl Josef Pražák Řádem okamžitě pojištěn a mu byla dodatečně u penzijního ústavu doplacena i pojistka až do 1. ledna 1909, tedy do doby, kdy ještě byl pouhým čeledínem.¹⁴⁵²

Podobný případ rozhodně nebyl ojedinělý a Řád se snažil svým zaměstnancům zajišťovat daleko lepší podmínky, než jaké mu v tomto ohledu stanovovaly zákony – což bylo okomentováno ve zprávě Ústřednímu svazu čsl. zemědělských a lesních úředníků a

¹⁴⁴⁹ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1517, sig. IX-A-3, kart. č. 253, Instrukce zasláná správě velkopřevorského panství ve Strakonících dne 4. května 1925 receptorským radou Westfalem.

¹⁴⁵⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/5-6, kart. č. 179, Zpráva o podání Ústředního svazu úředníků a zřízenců velkostatku ve příčině požadavku tří zaměstnanců na velkostatku v Měcholupech (asi 1925).

¹⁴⁵¹ Okruh osob, které podléhaly penzijnímu pojištění podle zákona ze dne 16. prosince 1907 č. 1. ř.z. V roce 1920 se zákonem ze dne 5. února 1920 č. 89 Sb. z. a n. okruh těchto osob rozšířil například o šafáře a hajné. Na čeledíny a další dělnické profese se však tento zákon nevztahoval a tyto osoby tak vůbec nepodléhaly penzijnímu pojištění. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/5-6, kart. č. 179, Zpráva Ústřednímu svazu čsl. zemědělských a lesních úředníků a zřízenců z března 1926.

¹⁴⁵² Ibidem.

zřízenců následovně: „Řád Maltézských rytířů ku svým zřízencům vykonal nejen svou zákonitou povinnost, nýbrž vykonal daleko více než-li to, čeho zákon mu ukládal jak níže bude uvedeno, - takže řád vyšel vůči svým zřízencům s takovou blahovůlí, že by si jen bylo přáti, aby všichni zaměstnavatelé na všech velkostatech vůči zřízencům byli vyšli vstříc takovým způsobem, jako se u nás stalo.“¹⁴⁵³

O tom, že byl Maltézský řád skutečně dobrým zaměstnavatelem, který myslel na blaho svých pracovníků, se přesvědčili například zaměstnanci na velkostatku v Dožicích poté, co Řád v polovině dvacátých let 20. století tento velkostatek prodal. Nový majitel se zaměstnanci zacházel daleko hůře než maltézští rytíři a některé z nich takřka okamžitě propustil, i když se tím ocitli takřka bez prostředků. Někteří bývalí zaměstnanci se proto snažili vrátit se zpět do řádových služeb.¹⁴⁵⁴

Velkopřevorství pro Čechy a Rakousko v prvorepublikovém období vyplácelo peníze také dělnickým zaměstnancům, případně jejich vdovám. Tyto peníze byly ale řádově výrazně nižší nežli důchody úředníků. Například děvečka Julie Hodková (narozena 1856), která dříve pracovala na velkostatku v Obytcích, dostávala k roku 1925 penzi ve výši 1 050 Kč. Anna Rendlová, vdova po tamním zahradníkovi, pak ročně dostávala jen příspěvek ve výši 559,10 Kč a měla k užívání svěřeno malé pole o rozloze 1 918 m².¹⁴⁵⁵

11.2. Shrnutí – Ve službách Maltézského řádu

Řád Maltézských rytířů platil na přelomu 19. a 20. století za poměrně velkého zaměstnavatele, který na svých velkostatech, v řádové kanceláři a prostřednictvím svých charitativních děl dával práci značnému počtu lidí. Svým zaměstnancům nabízel v řadě ohledů nadstandardní pracovní podmínky, v rámci nichž se kromě služného snažil poskytovat i další obvyklé i méně obvyklé pracovní benefity.

Uchazeč o místo řádového úředníka – ať již v řádové kanceláři nebo na řádovém velkostatku – musel splnit určité kvalifikační předpoklady, které se však svou úrovní příliš nelišily od požadavků, které na podobné zaměstnance byly kladeny například na

¹⁴⁵³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/5-6, kart. č. 179, Zpráva Ústřednímu svazu čsl. Zemědělských a lesních úředníků a zřízenců z března 1926.

¹⁴⁵⁴ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 189.

¹⁴⁵⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 563, sig. 28A/o, kart. č. 290, Výkazy o výslužném a darech k 1. květnu 1925 v Obytcích.

šlechtických velkostatků. Ostatně nebylo neobvyklé, že se tito zaměstnanci ucházeli o místo v řádových službách.¹⁴⁵⁶

Značný zájem byl také o službu v rámci řádových charitativních děl, obzvláště na řádových sanitních vlacích.¹⁴⁵⁷ Kromě slíbené, relativně vysoké mzdy, které se těmto zaměstnancům obvykle dostávalo, zde však fungovala ještě další motivační složka.¹⁴⁵⁸ Zaměstnanci řádových vlaků v době válečných konfliktů, především pak během první světové války, žili v mnohem lepších a přijatelnějších podmínkách, než jaké museli snášet mnozí vojáci na válečné frontě. Kromě pravidelné stravy, tepla a relativního pohodlí se těšili také většímu bezpečí, ačkoliv i sanitní vlaky se mnohdy dostaly do rizikových situací.

Maltézský řád ve svém přístupu k zaměstnancům nic nezměnil ani po rozpadu Rakouska-Uherska, ačkoliv se v této době musel potýkat s vážnými hospodářskými problémy, ale také s výrazným propadem prestiže v očích široké veřejnosti. Svým zaměstnancům se přesto snažil nabízet určité nadstandardní benefity. K nim patřilo například i to, že podle zákona o poplatku ze služebních smluv, který přijalo Národní shromáždění republiky Československé v roce 1921, musel každý úředník ve službách řádu platit roční paušál ve výši ½ % ze všech peněžitých i nepeněžitých požitků, které za výkon své funkce dostal.¹⁴⁵⁹ Z archivních pramenů velkopřevorství pro Čechy a Rakousko vyplývá, že Řád se rozhodl tento poplatek hradit za své úředníky a zřízence z výnosů panství. Pouze v případě velkopřevorského panství v Horní Libchavě se jeho správce – z blíže neznámého důvodu – rozhodl platit tento poplatek sám.¹⁴⁶⁰

V polovině dvacátých let se Řád uchýlil k prodeji několika svých velkostatků, což se pochopitelně promítlo do snížení počtu osob, které Řád v Československu zaměstnával. Ani v tuto chvíli na své zaměstnance nezapomínal a v při prodeji se snažil vymínit si, aby s nimi noví majitelé zacházeli za stejných podmínek, které na velkostatků panovaly v době, kdy je spravovali maltézští rytíři.¹⁴⁶¹

¹⁴⁵⁶ Například lesní na czerninském panství v Dymokurech Václav Noháček v roce 1924 přijal místo lesního adjunkta na velkopřevorském velkostatku ve Strakonících. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 561, sig. 28A/m, kart. č. 289, Prohlášení Václava Noháčka ze dne 24. října 1924.

¹⁴⁵⁷ O řádových vlacích a službě na nich pojednává kapitola 9.3. *Sanitní vlaky*.

¹⁴⁵⁸ Během první světové války se mzda ošetřovatelů na řádových vlacích stávala občas předmětem sporu, když bylo některým ošetřovatelům vypláceno méně, než bylo původně dohodnuto. Srov. J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 53.

¹⁴⁵⁹ Srov. Zákon č. 295/1921 Sb. z. a n. *O poplatku ze služebních smluv*, schválený 12. 8. 1921, účinný od 1. 10. 1921.

¹⁴⁶⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 575, sig. 28B/III, kart. č. 295, Verzeichnis jener Angestellten für welche das ½ % Gebürenpauschal durch die Renten der betreffenden Ordensgüter entrichtet wurde von 1920–1925.

¹⁴⁶¹ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 189.

Tento propad byl navíc záhy kompenzován nákupem velkostatku v Dohé na Podkarpatské Rusi, díky kterému počet zaměstnanců česko-rakouského velkopřevorství opět výrazně narostl. Kromě stálých zaměstnanců našly na tomto rozlehlém velkostatku ve třicátých letech pracovní uplatnění stovky dělníků. Tato skutečnost měla dokonce i politický přesah, protože v oblasti, kde se velkostatek nacházel, byl v minulosti nedostatek pracovních příležitostí, což vedlo tamní obyvatelstvo do určité míry k inklinaci ke komunistickým myšlenkám. Tím, že Řád vytvořil na velkostatku mnoho pracovních míst, a kromě toho na své náklady zajistil v zimních měsících tamnímu obyvatelstvu stravování, výrazně přispěl ke konsolidaci tamních politických poměrů a k – alespoň dočasnému – ustání „komunistických pokusů“ mezi tamním obyvatelstvem.¹⁴⁶²

¹⁴⁶² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství.

12. Dohled nad majetkem velkopřevorství

Držitelé řádových beneficí měli (při respektování základních pravidel) skutečně velikou volnost při nakládání se svěřeným majetkem, museli ale strpět, že byl tento majetek podrobován neobvykle pečlivým kontrolám. Potřeba těchto kontrol přitom vycházela ze dvou zdrojů: Jednak aby bylo zajištěno, že bude dané beneficium řádně odvádět všechny dávky, jak je předepisují statuta, dále aby bylo beneficium po předání dalšímu nástupci zachováno v dobré hospodářské kondici.

12.1. *Kabreum*

Za tímto účelem vznikla celá řada různých spisů. Detailním popisem panství se zabývalo takzvané *kabreum* (někdy též psáno jako *cabraeum*). Jednalo se o velmi podrobný popis panství, který obsahoval jakýsi urbář panství, dále informace o jeho historii, správní struktuře, hospodářské kondici, poddanské správě, inventáře majetku, patronátní záležitosti a podobně. Údaje v tomto dokumentu se mohly týkat také popisů objektů na panství, ale i údajů o skladování archiválií.¹⁴⁶³ Ke kabreu pak byly přiloženy takzvaná „melioramenta“, čili informace o hospodářských výsledcích panství a případné nálezy, které během melioračního procesu učinila vizitační komise.¹⁴⁶⁴

Kabreum se dochovalo například u komendy v Obytcích (z roku 1807), v Měcholupech (z roku 1717 a dále také podrobný popis komendy z roku 1800, který kabreum do značné míry připomíná) či ve Strakonících z roku 1802.¹⁴⁶⁵ Od počátku 19. století však kabrea již sestavována nebyla.

12.2. *Separční účty a přejímací (předávací) protokoly*

Důležitým dokumentem byly také takzvané *separační účty* (nazývané též *conto separate, konto separato* či *Separations-Ausweis*). Smyslem těchto účtů bylo oddělit osobní majetek řádového hodnostáře (komtura, baillioho či velkopřevora) od majetku velkostatku, který mu byl svěřen. Dělo se tak především za účelem správného vyčíslení poplatku zvaného *spolium*.

¹⁴⁶³ Inventář a informace o archivu obsahuje např. kabreum komendy v Obytcích z roku 1807. Kabreum je uloženo v SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20093 Vs Obytce, inv. č. 1, kniha 1.

¹⁴⁶⁴ Václav ČERNÝ, *Slovníček archivní terminologie II: Názvosloví pro zemědělsko-lesnické archivy*, Praha 1955.

¹⁴⁶⁵ Uloženo v SOA v Třeboni, fond č. 178 VS, inv. č. 201, sig. H-VII-9, kniha 201.

Separáční účty se tedy nesestavovaly pravidelně (jako například výkazy melioračních procesů), ale jen v případě úmrtí držitele řádového panství. Jejich podobu lze demonstrovat na příkladu separačních účtů velkopřevorské domény ve Strakonících, které byly sestaveny podle stavu k 15. červnu 1874, tedy k datu, kdy zemřel velkopřevor Frā František Kolowrat-Krakowský.¹⁴⁶⁶

První oddíl separačních účtů se týkal vrchnostenských důchodů (*Obrigkeitliche Renten*), které v podrobném rozdělení po jednotlivých typech příjmů rozdělával na ty, které byly vykázány do konce dubna 1874 (tedy do konce klasického řádového roku) a poté na ty, které se objevily v intervalu od 1. května až do úmrtí velkopřevora dne 15. června.

Druhý oddíl se nazývá *Kastenamt*, čili „obroční úřad“ a zabývá se stavem obilovin. A to jak obilovin určených ke mletí mouky, tak stavem obilovin určených k osetí. Ve třetím oddíle, nazvaném *Brauhaus* bylo pojednáno o záležitostech strakonického panského pivovaru. Následující oddíl *Stand des Fundus instructus an Pferden, Rind, Schaf und Geflügelvich* se věnoval stavu dobytka, pátý oddíl *Gewölb-Amt* pak sklepnímu úřadu. V šestém oddíle – *Kalk und Ziegelofen* – byly popsány vápenka a cihelna, které k velkostatku náležely, poté byl v sedmém oddíle *Waldamt* popsán stav lesů, a nakonec v osmém oddíle, nazvaném *Fischzucht*, se řešil chov ryb na velkostatku. Následovala sumarizace všech rubrik a vyčíslení *spolia* vzhledem k danému velkostatku. Poté se vyčíslo, jak velká pohledávka se bude na *spolio* vázat ve vztahu k poplatku *mortuorium* (viz typy jednotlivých poplatků výše).¹⁴⁶⁷

Samotný separační účet byl však sám o sobě jen výtahem z daleko podrobnější výkazních dokumentů, které byly k tomuto separačnímu účtu přiloženy. Jedná se především o dokument nazvaný *Ausweis über die von 1 Mai 1868 bis 30 April 1874 von den Renten der obigen Domäne geleisteten baren Abfahren dann die Aufrechnungen auf Anschaffung Sr. Excellenz des hochwürdigsten Herrn Grosspriors Franz Grafen von Kolovrat-Krakowský.*, který obsahuje výkaz hotovostních plateb od 1. května 1868 do 30. dubna 1874 vyplacených z důchodů strakonické domény velkopřevoru Kolowrat-Krakowskému a jeho nabývací účty.¹⁴⁶⁸

Velmi významný a poměrně podrobný je další dokument účetního charakteru, nazvaný *Rentamts-Liquidation auf den Rechnungsschluss mit 15 Juni 1874 als dem*

¹⁴⁶⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 395, sig. H/12, kart. č. 220, Separations-Ausweis – Grosspriorats-Domäne Strakonice (k roku 1874).

¹⁴⁶⁷ Ibidem.

¹⁴⁶⁸ Ibidem, Dokumenty přiložené k Separacímu účtu velkostatku Strakonice z roku 1874.

Sterbetage Sr. Excellenz des Hochwürdigsten Herrn Grosspriors Grafen Franz Kolovrat Krakovský, který v podrobném členění uvádí stav aktiv a pasiv strakonické domény k datu úmrtí velkopřevora, dokument nazvaný *Wintergetreid-Anbau Consignation 1873* a *Sommer-Anbau Consignation 1874*, které udávají informace o pěstování na jednotlivých dvorech a podobně.¹⁴⁶⁹

Další separační účty ve Strakonících sestavovaly v roce 1887, konkrétně k 13. únoru tohoto roku, což byl den, kdy zemřel jeden z nejvýznamnějších velkopřevorů v historii česko-rakouského velkopřevorství Othenio Lichnowsky-Werdenberg. Struktura dokumentů je do značné míry podobná, v archivu se navíc dochoval inventář majetku (s oceněním a výkaz o daních předepsaných pro rok 1887).¹⁴⁷⁰

Zajímavé je, že v případě separačních účtů po knížeti-velkopřevorovi Otheniovi Lichnowském se dochovaly také kovářské účty dvoru Blatsko s údaji od 1. listopadu 1883, které jsou vedené v češtině.¹⁴⁷¹ Pro stejné období – a opět v češtině – jsou vedeny účty Blatského dvora a dvora Mutěnice.¹⁴⁷²

V podobném duchu se nesou i další separační protokoly, a to nejen ve vztahu ke Strakonícím (kde další separace probíhaly a jsou dochovány ještě v letech 1904 a naposledy 1914), ale i na všech ostatních řádových velkostatech.¹⁴⁷³ Pokud bychom se přidrželi velkopřevorských statků, které se nacházely v řádovém držení ještě po vzniku první Československé republiky, pak se jedná o separační protokoly k doméně v Horní Libchavě.¹⁴⁷⁴

Separace se samozřejmě týkala i jiných než velkopřevorských velkostatků, takže bychom separační protokol nalezní například i v případě komendy v Dívčím Hradě, jejíž komtur Karl Henrich hrabě Thun-Hohenstein zemřel 28. července 1927.¹⁴⁷⁵

Na separační protokoly navazovaly **přejímací protokoly** (či *předávací protokol*), které zachycovaly stav komendy k datu převzetí novým komturem. Přejímací protokoly obsahovaly mimo dalších hospodářských údajů také inventář majetku komendy, který byl

¹⁴⁶⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 395, sig. H/12, kart. č. 220, Dokumenty přiložené k Separacionímu účtu velkostatku Strakonice z roku 1874.

¹⁴⁷⁰ Ibidem, Separacioní účty a přiložené dokumenty velkostatku Strakonice k roku 1887.

¹⁴⁷¹ Ibidem, Blatskýmu dvoru od 1. listopadu 1883 (a pro další roky)

¹⁴⁷² Ibidem, Blatskýmu dvoru Kočárová práce od 1. listopadu 1883 (a pro další roky).

¹⁴⁷³ Viz Ibidem, Separacioní účty a přiložené dokumenty velkostatku Strakonice k roku 1914.

¹⁴⁷⁴ Viz např. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 394, sig. H/11, kart. č. 219, Separacioní účty a přiložené dokumenty velkostatku Horní Libchava k roku 1874.

¹⁴⁷⁵ Koncept separacioního protokolu je dochován v NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/5-6, kart. č. 179, Concept II – Maidelberg – Separation, dochoval se též protokol o pozůstalosti komtura Thuna, viz ibidem, Protokol o pozůstalosti Karla Heinricha hraběte Thun-Hohensteina z 3. 4. 1929.

pro nového komtura závazný. Pokud s obsahem inventáře nevyslovil nesouhlas, byl v něm zanesený majetek považován za stav komendy k datu převzetí a za odchylky inventárního stavu od skutečné situace byl nadále zodpovědný nový komtur.

Řádové archivy obsahují značné množství přejímacích protokolů, a to jak centrální řádový archiv, tak také archivy jednotlivých velkostatků. Přidržíme-li se posledně jmenovaného příkladu komendy v Dívčím Hradě, tak k ní existují přejímací protokoly například k roku 1892 a k roku 1916.¹⁴⁷⁶ Dochoval se rovněž například předávací protokol (*UibergabsProtocoll*) z roku 1867 z komendy v Měcholupech, když ji přebíral pozdější kníže-velmistr Othenilo Lichnowský-Werdenberg.¹⁴⁷⁷

12.3. Meliorační proces (vizitace řádových velkostatků)

Rozhodnutím generální kapituly z roku 1337 měli být držitelé jednotlivých řádových velkostatků každoročně podrobováni vizitaci ze strany místního řádového představeného, který měl přijet na řádové panství s příslušným doprovodem a kontrolovat dodržování statutů, především pak stav velkostatku, jeho inventáře a jeho příjmů a výdajů.¹⁴⁷⁸ Toto nařízení však, zdá se, nebylo v českých zemích příliš reflektováno a v průběhu doby se měnily také časové intervaly, po které měla být vizitace prováděna.¹⁴⁷⁹ Například v roce 1501 nařídil velmistr Pierre d'Aubusson (1476–1503) českému generálnímu převoru Janu za Švamberka, aby se ve zdejší řádové provincii konaly vizitace každé čtyři roky.¹⁴⁸⁰

Vizitacemi se zabýval také velmistr Claude de la Sengle (1553–1557). Roku 1555 generální kapitula stanovila povinnost provádět meliorační zkoušky každých 5 let na veškerých řádových velkostatech. Byla také stanovena forma těchto vizitací, která jen s drobnými obměnami vydržela až do 20. století.¹⁴⁸¹

Podle těchto pravidel měli vizitaci provádět stanovení komisaři, určení převorem (nebo jiným nejvyšším místním představeným Řádu) nebo receptorem a provinciální kapitulou, kteří – vázáni přísahou – podrobili velkostatek „na vlastní oči“ důkladné vizitaci, při které kontrolovali veškeré k němu náležející objekty, zhodnotili, zda došlo ke zlepšení či

¹⁴⁷⁶ Zemský archiv v Opavě, fond č. 174 Vs Dívčí Hrad, inv. č. 47, sig. 7, kart. č. 1, Přejímací protokol komendy Dívčí Hrad (k roku 1892) a Zemský archiv v Opavě, fond č. 174 Vs Dívčí Hrad, inv. č. 48, sig. 8, kart. č. 1, Inventář majetku komendy a přejímací protokol (k roku 1916).

¹⁴⁷⁷ SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 14, sig. Fach XII, Fasc. III, Nro. 15, unk 14, Uibergabs Act der Commende Miecholup.

¹⁴⁷⁸ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 126.

¹⁴⁷⁹ M. SVOBODA, *Majetek johanijského řádu v Čechách ve 12.–16. století*, s. 302–305.

¹⁴⁸⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 1208.

¹⁴⁸¹ B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, s. 186.

zhoršení situace řádového panství (a také, zda k případnému zhoršení došlo vinou jeho držitele či nikoliv) a posoudili působení držitele velkostatku, a to ve vztahu k místní lokalitě, ve věci vedení sporů a podobně.¹⁴⁸² Bylo také (opětovně) stanoveno, že z vizitace musí být sepsán protokol, který měl být vždy řádně archivován.¹⁴⁸³

Zajímavé bylo rovněž opatření, které se týkalo propachtování velkostatku (nebo jeho částí). V případě, že byl velkostatek propachtován, pak komisaři pochopitelně zkoumali příslušné smlouvy. Pokud však propachtován nebyl, měli komisaři prozkoumat, za jakou cenu by mohl být propachtován a měli se k této otázce vyjádřit v melioračním protokolu. Držitelé vizitovaných panství pak také měli povinnost komisaře „skrovně“ pohostit, nicméně samotné náklady vizitace hradit nemuseli.¹⁴⁸⁴

Důvodů, proč byly meliorační vizitace prováděny, bylo hned několik. Zásadní je v tomto ohledu skutečnost, že jednotlivé řádové velkostatky byly svým držitelům svěřeny jen s minimem omezení, takže jednotliví komtuři, bailli či velkopřevor měli při správě tohoto majetku skutečně volnou ruku. V případě, že byli schopnými hospodáři, tak měli prostor pro to, aby hospodářský stav svěřeného panství vylepšili. To byl velmi žádoucí jev, který se přímo promítal do kariéry jednotlivých členů Řádu: Pokud bylo během melioračního procesu shledáno, že stav řádového velkostatku se oproti stavu zaznamenanému při předchozí vizitaci zlepšil, otevírala se tím možnost pro jeho držitele, aby mu v rámci Řádu byl přidělen významnější majetek v případě, že se uvolnil (například smrtí nebo povýšením předchozího držitele). Meliorační proces tak nelze chápat jen jako kontrolu, ale také jako vítanou příležitost pro schopné držitele prokázat své schopnosti a v případě, že učinil svým povinností zadost, nabýt práva k obdržení výnosnějšího majetku.¹⁴⁸⁵ Meliorační řízení pak bylo prostředkem Řádu, který toto zlepšení stavu řádového panství mohl objektivně posoudit.

Pokud nový komtur obdržel svou první komendu, označovala se tato jeho komenda v řádových výkazech jako „de justitia“ (na znamení, že profesní rytíř splnil řádové právní požadavky na přidělení komendy), případně „de cabimente“ či „cabimento“. Pokud dosáhl díky svým dobrým výsledkům při melioračních zkouškách na lepší komendu, byla tato

¹⁴⁸² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 553, sig. 28/A/d, kart. č. 287, Von der Art der Besichtigung der Kommenden für die Aufbesserungen. F. Claudio della Sange (německý překlad příslušných částí statutu).

¹⁴⁸³ Ibidem.

¹⁴⁸⁴ Ibidem.

¹⁴⁸⁵ A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 295.

komenda v řádrových výkazech označována jako „de melioramento“ či „migliramento“.¹⁴⁸⁶
 Situace k roku 1877 v českých zemích vypadala následovně:

Tabulka 28: Rozdělení velkostatků velkopřevorství pro Čechy a Rakousko k roku 1877

Majetek	Typ	Držitel	Titul	Datum uvedení do úřadu
Strakonice*	Velkopřevorská doména – reálná	Velkopřevor Othenio Lichnowský-Werdenberg	Velkopřevorské statky	2. července 1874
Horní Libchava*				
Dětenice*				
Kurima				
Sv. Josef v Dožicích*	Bailliva – reálná	Bailli anziano Adolf Podstatzky-Lichtenstein	Bailliva náležející k tituly <i>Bailli anziano</i> ¹⁴⁸⁷	1. května 1876
Mailberg	Komenda – reálná		Migliramento	1. května 1876
Sv. Jan ve Vídni	Komenda – reálná	Bailli Frā Sigismund Reischach	Migliramento	1. května 1877
Opava a Makov*	Komenda – reálná	Alexander Attems-Heiligenkreuz	Migliramento	1. května 1877
Obytce*	Komenda – reálná	Antonín Kottulinsky	Migliramento	1. května 1869
Sv. Ferdinand	Komenda – peněžní	Ladislav Pergen	Migliramento	1. května 1871
Dívčí Hrad*	Komenda – reálná	Hugo Schaffgotsche	Migliramento	1. května 1871

¹⁴⁸⁶ A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 295.

¹⁴⁸⁷ Pozn. autora: hodnost „bailli anziano“ patřila nejstaršímu profesnímu rytířskému členu velkopřevorství z hlediska data jeho vstupu do Řádu (takzvané „ancienity“).

Brno a Královice*	Komenda – reálná	František Meraviglia-Crivelli	Cabimento	1. května 1876
Fürstenfeld	Komenda – reálná	Goffredo Andrian Werbung	Migliramento	1. května 1877
Měcholupy*	Komenda – reálná	Antonín Skrbenský	Migliramento	1. května 1876
Sv. Petr	Komenda – peněžní	Quidobald Thun- Hohenstein	Cabimento	1. května 1876
Sv. Oktavián	Komenda – peněžní	Jan Vernier- Rougemont	Cabimento	1. května 1874
Vratislav	Komenda – peněžní	Ludvík Risenfels	Cabimento	1. května 1876
Sv. Michal	Komenda – peněžní	Karel Thun- Hohenstein	Cabimento	1. května 1877
Maria Pulst	Komenda – reálná	Jan Jasesch	Komenda převora kněžského konventu	18. února 1860
Ebenfurth	Komenda – peněžní			
Hailenstein	Komenda – peněžní			
Motol*	Velkostatek	-	Kněžský	-
Březiněves*	konventu	-	konvent	-

* velkostatek nacházející se v českých zemích

Zdroj: Ruolo Generale del Sov.o S. M. Ordine Gerosolimitano, Roma 1877, s. 99–103, vlastní zpracování.

Celý proces samozřejmě mohl fungovat i obráceně. V případě, že se držitel řádového velkostatku projevil jako velmi špatný hospodář, hrozilo mu, že mu bude svěřený majetek v krajním případě odebrán. To nastalo především ve chvíli, kdy se zjistily nějaké nesrovnalosti ohledně odváděných poplatků řádové pokladně. Ačkoliv tyto případy byly velmi vzácné, přece jen k nim čas od času docházelo. Například Engellard Schenk, komtur komendy sv. Petra, byl z rozhodnutí velmistra a Konventu na Rhodu roku 1452 zbaven své komendy a všech práv v českém převorství právě z důvodu špatného hospodaření a

dlužených platů.¹⁴⁸⁸ Většinou však byl trest špatně hospodařícího komtura nižší – v řádové hierarchii (respektive při přidělování výnosnějších komend) ho předešli mladší členové Řádu, ačkoliv jinak byla ancienita hlavním hierarchickým kritériem.¹⁴⁸⁹

Neméně důležitým aspektem melioračních procesů tak byla snaha Řádu mít o svém majetku co možná nejlepší přehled, a to právě s ohledem na to, aby jednak do budoucna špatným hospodářům nepřiděloval důležité řádové komendy, ale také, aby se ujistil, že všechny předepsané platy budou náležitě odvedeny.

Meliorační procesy jsou tedy starým a významným kontrolním instrumentem Řádu, který zároveň umožňuje historikům detailní a komplexní vhled do hospodaření řádových komend v různých historických obdobích. V některých případech se dokonce v řádových archivech dochovaly protokoly z melioračních zkoušek, které na sebe navazují, což umožňuje i přímé hodnocení hospodářského vývoje řádových beneficí v daném období.

12.3.1. Podoba melioračních zkoušek

Jakkoliv meliorační zkoušky vycházely z řádových statutů, byly k nim v česko-rakouském velkopřevorství sestavovány prováděcí instrukce (*Weisungen über den Vorgang bei Meliorations-Visiten der Fürst-Grosspriorats Domäne und Realkommenden*), které přesně popisovaly podobu, jak mají meliorační zkoušky vypadat.¹⁴⁹⁰ Podle instrukcí z dubna 1914 měl celý proces následující podobu:

Povinnost meliorace byla nahlášena provinciální kapitule, která zvolila dva členy meliorační Komise v souladu se statutem a ti pak neprodleně určili datum provedení kontroly. Zároveň generální receptorát určil svého zástupce (který měl být v dané oblasti odborníkem), jenž měl na starosti přípravu samotné meliorační zkoušky a zároveň sloužil jako poradce zvolených komisařů.

Tento odborník z generálního receptorátu byl poté pověřen provedením přípravných prací, které byl povinen vykonat v dostatečném předstihu před samotnou kontrolou tak, aby byly k datu jejího začátku hotové. Při přípravných pracích vycházel z předchozího melioračního nebo předávacího protokolu (tzn. nejaktuálnější dostupné zprávě o stavu velkostatku) a na jeho základě měl povinnost provést následující úkony:

¹⁴⁸⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, listina č. 3096.

¹⁴⁸⁹ A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 295.

¹⁴⁹⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. č. 473, *Weisungen über den Vorgang bei Meliorations-Visiten der Fürst-Grosspriorats Domäne und Realkommenden*. Duben 1914.

1. Ověřit, zda byly provedeny všechny pokyny uvedené v tomto posledním vydaném protokolu a pokud provedeny nebyly, důkladně prošetřit příčinu tohoto zanedbání a podat o tom zprávu Komisi.

2. Porovnat předložené listy vlastnictví a katastrální listy s listy vlastnictví a katastrálními listy v posledním zápisu a vyjasnit případné nesrovnalosti ve vyměření a ocenění ploch.

3. Porovnat soupisy budov, hospodářských zvířat, vybavení, jakož i inventáře zámku (vybavení, prádlo, servis atd.) se soupisem učiněným v posledním dostupném protokolu a skutečným inventářem a zjistit vzniklé rozdíly, jakož i stav budov, hospodářských zvířat a inventáře. Dále měl povinnost ověřit, zda byly prostředky utržené z případných prodejů půdy vyplaceny generálnímu receptorátu a objasnit případné materiální rozdíly.

4. Porovnat majetek náležející k velkopřevorské doméně nebo komendě na základě stavu majetku vydaného generálním receptorátem k 30. dubnu roku prováděné vizitace se stavem uvedeným v nejaktuálnějším dostupném protokolu a vyjasnit případné rozdíly.

5. Prověřit peněžní a naturální účetnictví, pokud již nebylo podrobena odbornému přezkoumání, z hlediska správnosti údajů. Zjistit a ověřit existenci aktiv a pasiv, přesvědčit se, že byly zaplacený všechny daně a poplatky, zjistit čistý příjem (hotovostní platby, zápočty), porovnat všechny výkazy a dokumenty, které mají být předloženy Komisi, s finančními výkazy a přesvědčit se o jejich správnosti.

6. Provést podrobnou kontrolou zemědělské hospodářství, a to při zohlednění, zda jde o pacht nebo vlastní režii. Dále prověřit okolnosti zaměstnanců a služebnictva, střídání plodin (tzn. osevní postupy), obdělávanou půdu, hnojení, a využití zemědělských produktů. Stejně tak u lesního hospodářství se měl pověřenec generálního receptorátu zajímat o záležitosti lesních zaměstnanců a dělníků, systemizaci ročních rozpočtů, kultury lesa, druhy dřeva, lesní školky, prořezávky, zvěř a sněhové polomy, které proběhly, a také zjistit, jak je nakládáno s produkcí lesa, s přihlédnutím k místním poměrům a podmínkám.

7. V případě, že byl na velkostatku vinohrad, byl pověřenec generálního receptorátu povinen provést průzkum stavu vinné révy, stavu podnoží, stavu hnojení a využití produktu. U sklepního hospodářství pak stavu sklepů, stávajících zásob a způsobu, jak je s nimi nakládáno.

8. U rybníčního hospodářství byl rovněž povinen zkontrolovat způsob hospodaření, výběr druhů ryb, krmení a údržbu vodních ploch.

9. V případě průmyslových provozů měl za úkol podrobit tyto provozy důkladné kontrole a zaměřit se také na ukazatele prodeje a ziskovost.

10. Inkorporované nebo patronátní kostely a farnosti patřící k panství nebo komendě se rovněž podrobovaly zevrubnému přezkoumání na základě předkládaných majetkových a katastrálních rejstříků, inventářů a kostelních účtů a musela být přesně stanovena případná patronátní břemena.

Během těchto přípravných prací byl tento pověřenec určený generálním receptorátem také povinen se zevrubně seznámit se stavem velkostatku a jeho hospodářství, aby byl schopný poskytnout členům Komise přesné a vyčerpávající informace o všech otázkách, které mu při samotné kontrole pokládali ohledně předložených dokumentů a všech okolností týkajících se nemovitostí velkostatku.

Přípravné práce musely být dokončeny před samotnou meliorační zkouškou, která měla do značné míry ceremoniální podobu, ovšem – jakkoliv většina prací již byla reálně odvedena – rozhodně se nejednalo jen o formální akt, ale členové Komise museli v souladu se statuty stav velkostatku a předpřipravené informace o jeho hospodářské situaci skutečně „na vlastní oči“ ověřit.

Členové komise a řádoví úředníci ve stanovený den přijeli na nejbližší vlakové nádraží u daného řádového majetku, kde je přivítali určení zástupci velkostatku a doprovodili je do jejich ubikací. Pokud byl v místě, kde členové Komise vystoupili z vlaku, kostel inkorporovaný k řádovému velkostatku nebo nacházející se pod jeho patronátem, pak se měly na přivítání Komise rozeznít jeho zvony. Pokud Komise při své cestě do svého dočasného ubytování kolem tohoto kostela projížděla, pak měl administrátor farnosti nebo farář čekat u vchodu do kostela a Komise se v tomto kostele zastavila ke krátké modlitbě. Pokud však okolo kostela neprojížděla, čekal dotyčný duchovní spolu s ostatními zástupci velkostatku na Komisi již na nádraží.

Vlastní meliorační řízení začínalo mší svatou, celebrující kněz Komisi při vstupu (a poté i při opuštění kostela) vysvětil svěcenou vodou. Poté přišlo na řadu složení přísahy členy Komise, pověřence generálního receptorátu a zástupce kontrolovaného velkostatku (jeho správce). Členové Komise pak začali provádět vlastní kontrolu. Po celou dobu museli nosit na oděvu řádový profesní kříž.

Jako první byla provedena prohlídka kostela a jeho inventáře. Další postup meliorační návštěvy stanovovali členové Komise, a to s ohledem na návrh pověřence generálního receptorátu, který měl na základě provedení přípravných prací o stavu velkostatku detailní informace.

Po očitě kontrole všech nemovitostí velkostatku a podrobném přezkoumání všech dokumentů, inventářů a dalších podkladů bylo na členech Komise, aby zhodnotili, zda došlo k *melioraci* – tedy ke zlepšení stavu velkostatku, a to na základě skutečného zvýšení jeho hodnoty. Za minimální melioraci se považovalo zhodnocení alespoň o 5 % z hodnoty výnosů velkostatku za zkoumané období („meliorační epochu“). Pokud tohoto zhodnocení dosaženo nebylo, musel držitel velkostatku pro splnění meliorační povinnosti doplatit rozdíl v hotovosti.

Zástupce generálního receptorátu poté sepsal protokol o provedeném melioračním řízení a jeho výsledcích, obsahující také případné nálezy, připomínky a návrhy Komise, jakož i schválenou informaci o dosaženém zlepšení. Členové Komise, zástupce velkostatku i zástupce generálního receptorátu pak tento protokol podepsali a členové Komise byli povinni na příští provinciální kapitule předložit zprávu o provedené meliorační zkoušce.¹⁴⁹¹

12.3.2. Příklady konkrétních melioračních vizitací

Podrobný průběh meliorační vizitace a jeho vývoj od počátku sledovaného období (1874) až do jeho závěrečných fází (1938) lze demonstrovat na příkladu dvou melioračních procesů. První z nich proběhl v roce 1880 na komendě v Měcholupech a za cíl si kladl zhodnotit hospodářský vývoj této komendy za období od 1. května 1876 do 30. dubna 1880,¹⁴⁹² druhý pak na komendě sv. Jana v Opavě v roce 1926, a to pro období od 1. května 1916 do 30. dubna 1926.¹⁴⁹³

Podoba vizitačního protokolu byla ve sledovaném období ustálená. Jednotlivé náležitosti (jako je formální informace o zvolení a schválení Komise, představení jejích členů a jednotlivé úkony při prováděném melioračním řízení, jakož i povinné přílohy, bývaly v protokolu číslovány, jednak pro větší přehlednost, ale také pro snazší kontrolu, že byly

¹⁴⁹¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. č. 473, Weisungen über den Vorgang bei Meliorations-Visiten der Fürst-Grosspriorats Domäne und Realkommenden. Duben 1914.

¹⁴⁹² Protokol o této vizitaci je uložen v SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 18, sig. Fach [II], Fasc. I, Nro. 15, unk 18, Commende Miehcolup Visitations Protocoll für die Zeit vom 1^{en} Mai 1876 bis 30. April 1880.

¹⁴⁹³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/5-6, kart. č. 179, Protokoll aufgenommen in der Kanzlei der Commende St. Johann in Troppau am 23. September 1926 in Anwesenheit der Gefertigen.

splněny všechny statuty předepsané náležitosti – čísla jednotlivých bodů a příloh však v protokolu nemusela být vždy řazena ve vzestupném pořadí).

Protokol začínal (*bod 1–8*) informací o tom, jaké komendy se vizitace týkala a pro jaké období byla prováděna. Většinou protokoly obsahují v této části také informaci o tom, kdo byl aktuálním držitelem komendy (či jiného typu řádového velkostatku), ale nejednalo se o nutnou podmínku, takže některé protokoly tuto informaci na tomto místě neuvádějí. Naopak nutný údaj, který úvod protokolu zmiňuje, se týká vizitační Komise. Tuto Komisi zvolila provinciální kapitula, ale konečné schválení bylo vyhrazeno úřadu velmistra v Římě.

Nejdůležitějšími členy vizitační Komise¹⁴⁹⁴ byli dva řádoví profesní rytíři, kteří sami nabyli zkušeností v oblasti správy velkostatků jakožto držitelé některého z řádových panství. Jinými slovy dva z vizitačních komisařů byli členy Řádu s přinejmenším s hodností komtura. Bývalo pravidlem, že jeden z této dvojice byl dlouholetý a zkušený člen Řádu, který své schopnosti ohledně správy majetku prokázal jako komtur na více řádových velkostatech. Ten druhý pak býval mladší a méně zkušený, avšak k vizitacím zpravidla byli vybíráni jen ti komtuři, kteří některý z velkostatků měli svěřen již několik let a sami na svém velkostatku meliorační zkoušky zažili. Zpravidla ten zkušenější člen Řádu byl vybrán za vedoucího Komise. Oba tito zvolení členové Komise pak měli právo požádat, aby je při vizitaci v opodstatněných případech nahradil jiný způsobilý člen Řádu.

Komisi dále doplňoval zástupce generálního receptorátu. V 19. století to byl obvykle řádový úředník s hodností „hospodářský rada“ (*Wirtschaftsrath*), v průběhu první třetiny 20. století se ustálil pro tuto pozici pojem „inspektor“. Tento úředník byl především odborným garantem Komise, a jako takový nebyl z pochopitelných důvodů ustanovován kapitulou a potvrzován z Říma, ale vizitace se účastnil z titulu své funkce. Zpočátku se jednalo zpravidla o zkušeného správce významného řádového velkostatku, často o vrchní správce velkopřevorské domény ve Strakonících, později pak o úředníky centrály. Jak již bylo uvedeno v obecném propisu melioračního řízení, zástupce generálního receptorátu byl také zodpovědný za přípravu podkladů a předběžné provedení všech kontrol.

Vizitační Komisi doplňoval ještě správce kontrolovaného velkostatku, který měl za úkol především Komisi spolu se zástupcem generálního receptorátu poskytnout a připravit všechny potřebné podklady, seznámit ji s místními poměry a specifiky a být schopen

¹⁴⁹⁴ Pozn. autora: V užším významu tvořili členy Komise jen vizitující členové Řádu, v širším významu lze pak do jejího složení počítat i odborného úředníka z generálního receptorátu a také zástupce kontrolovaného velkostatku.

zodpovídat dotazy v případě, že se během melioračního procesu objevily nějaké nesrovnalosti. Také on se vizitace účastnil z titulu své funkce.

Komisi pak ještě ve většině případů doplňoval samotný držitel kontrolovaného velkostatku, ovšem jeho osobní účast na melioračním procesu nebyla bezpodmínečně vyžadována (z pochopitelných důvodů se například vizitace své komendy neúčastnil velmistr Řádu Frā Galeazzo von Thun-Hohenstein, jak bude znázorněno u druhého prezentovaného příkladu). Nicméně to jej nezbavovalo odpovědnosti za správnost podkladů předložených k potřebám vizitace. Již od roku 1555 musel on, nebo jím určený zmocněnec složit přísahu, že před komisaři nic nezatají a že byl vizitaci skutečně podroben veškerý majetek daného velkostatku. Pokud by se poté zjistilo, že něco bylo zatajeno, pak se výsledky této vizitace nesměly použít pro zlepšení postavení jejího držitele (tzn. k tomu, aby mu na jejich základě bylo přiřazeno prestižnější panství).¹⁴⁹⁵

12.3.2.1. Meliorační zkoušky komendy v Měcholupech roku 1880¹⁴⁹⁶

Meliorační vizitace komendy v Měcholupech v roce 1880 probíhala pod vedením zkušeného komtura Frā Alexandra hraběte Attems-Heiligenkreuz (narozený 1814, člen Řádu od roku 1833), toho času komtura v Opavě (od roku 1877), který se předtím osvědčil jako komtur ve Fürstenfeldu (od roku 1862).¹⁴⁹⁷ Jednalo se o jednoho z nejzkušenějších členů českého velkopřevorství, vždyť byl členem Řádu již bezmála padesát let. Jelikož se jednalo o aristokrata starého ražení, kromě své služby Řádu byl činný také při císařském dvoře (k roku 1880 působil jako nejvyšší komoří arcivévody Karla Salvátora Toskánského) a jednalo se též o zkušeného vojáka, který prošel řadou bitev v severní Itálii a armádu opouštěl v hodnosti polního podmaršálka.¹⁴⁹⁸

Jako druhý člen Řádu jej při vizitaci doprovázel Frā Rudolf Maximilián hrabě Hardegg zu Glatz und im Machlande (narozený 1851, členem Řádu od roku 1867), jenž byl krátce před vizitací (od 1. května 1880) ustanovený komturem v nedalekých Obytcích.¹⁴⁹⁹

¹⁴⁹⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 553, sig. 28/A/d, kart. č. 287, Von der Art der Besichtigung der Kommenden für die Aufbesserungen. F. Claudio della Sange (německý překlad příslušných částí statutu).

¹⁴⁹⁶ SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 18, sig. Fach [II], Fasc. I, Nro. 15, unk 18, Commende Miecholup Visitations Protocoll für die Zeit vom 1^{en} Mai 1876 bis 30. April 1880.

¹⁴⁹⁷ *Ruolo Generale* (1877), s. 100. Pro informaci o jeho hodnosti komtura ve Fürstenfeldu viz např. *Ruolo Generale* (1871), s. 71

¹⁴⁹⁸ Pro službu u arcivévody Karla Salvátora viz *Hof- und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1880.*, Wien 1880, s. 51; pro vojenskou hodnost Victor SILBERGER, *Militär-Zeitung, Neunundzwanzigster Jahrgang*, Wien 1876, s. 326.

¹⁴⁹⁹ *Ruolo Generale* (1905), s. 100–110.

Dalším členem Komise byl justiční donát a hospodářský rada Alois Černohorský (Czernohorský), který se osvědčil jako schopný správce velkopřevorské domény ve Strakonících. Ten byl do Komise jmenován rozhodnutím generálního receptorátu z pozice své funkce hospodářského rady. Vizitace se z pochopitelných důvodů účastnil také správce komendy řádový donát Leopold Miltner (správce komendy v letech 1865–1894, předtím od roku 1852 hospodářský adjunkt a po dva roky též obroční. Pravděpodobně jeho syn Emilián Miltner, taktéž řádový donát, pak vykonával funkci ředitele panství ve Strakonících až do své smrti v roce 1921).¹⁵⁰⁰ Konečně byl vizitaci přítomen i držitel komendy Frā Antonín svobodný pán Skrbensky (člen Řádu od roku 1858, předtím od roku 1869 komtur ve Sv. Petru v Korutanech, komturem v Měcholupech od roku 1876). Nečekala jej jednoduchá vizitace, protože předchozím držitelem měcholupské komendy byl od roku 1867 Othenio Lichnowsky-Werdenberg, mimořádně schopný člen Řádu a od roku 1874 dokonce český velkopřevor.¹⁵⁰¹

Samotná vizitace začala dne 14. srpna 1880 mší svatou slouženou v zámecké kapli v Měcholupech. Poté byla přečtena bula velmistra ohledně této vizitace (bula byla vždy připojena v příloze melioračního protokolu) a složena přísaha jednotlivých členů Komise. Tato přísaha měla následující podobu (pro Frā Alexandra Attemse, přísaha Frā Rudolfa Hardegga byla obsahově totožná):

„Já, Frā Alexander hrabě Attems, komtur vysokého rytířského Maltézského řádu, bulou Jeho Eminence a Excelence nejváženějšího velmistra z 19. července 1880 ustanovený a zplnomocněný vizitační komisař komendy Měcholupy přísahám všemohoucímu Bohu, že nastávající vizitaci komendy Měcholupy chci vykonat pravdivě, pečlivě, upřímně a v souladu s rytířskými řádovými statuty. K tomu mi dopomáhej Bůh.“¹⁵⁰²

Pečlivost, pravdivost a soulad s postupem vyžadovaným v řádových statutech sliboval také Alois Černohorský, který zároveň v přísaze uváděl, že vizitaci vykonává z pozice hospodářského rady. V podobném duchu se nesla také přísaha správce komendy,

¹⁵⁰⁰ V. ČERVENKA, *Velkostatek Měcholupy 1588–1938*, s. 39. Pro Emiliána Miltnera viz SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1517, sig. IX-A-3, kart. č. 253, Úmrtní oznámení Emiliána Miltnera z 15. října 1921.

¹⁵⁰¹ V. ČERVENKA, *Velkostatek Měcholupy 1588–1938*, s. 36.

¹⁵⁰² SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 18, sig. Fach [II], Fasc. I, Nro. 15, unk 18, Commende Miecholup Visitations Protocoll für die Zeit vom 1^{en} Mai 1876 bis 30. April 1880.

který přísahal, že nic nezatají a podá pravdivý obrázek o hospodářském stavu a účtech komendy, a také držitel komendy, který dosvědčoval, že byl o vizitaci dopředu spraven a že v souladu s řádovými statuty předložil k meliorační vizitaci pravdivé podklady.

Poté, co byla vizitace tímto způsobem formálně zahájena, přišel na řadu samotný proces kontrol. Jelikož každá vizitace začínala v kostele, byla tato sakrální stavba prvním objektem, na který se zaměřil zájem vizitační Komise. Hodnotil se stav objektu a změny v jeho inventáři, které se udály od poslední vizitace. Jelikož sakrální stavby mívaly většinou vlastní finanční a kapitálové zdroje (například obligace), došlo také na jejich kontrolu. Žádoucí byla pochopitelně rozmnožení majetku, přípustná byla také jeho stagnace. V případě úbytku majetku se muselo podat řádné vysvětlení (kterým mohla být například rekvizice zvonů během války pro potřeby armády). I v případě řádného vysvětlení úbytku však byla tendence uvést kostelní majetek co nejdříve do odpovídajícího stavu.

Bod 8. Inventura kostela byla provedena velmi pečlivě. V případě měcholupské komendy je u popisu zámecké kaple svaté Apolonie uvedeno, že byla v roce 1870 renovována na náklady předchozího držitele komendy Frā Othenia Lichnowského, což se promítlo do jejího dobrého stavu. Následoval popis jednotlivých částí kaple (včetně sakristie), jejích oltářů, freskové výzdoby a dalšího pevného příslušenství. Poté se sepisovalo movité vybavení komendy, u kterého se navíc uvádělo, jestli je v dobrém či špatném stavu.

Dozvídáme se tak, že v sakristii byl starý obraz Matky Boží, který byl v dobrém stavu, v kapli pak byly dvě malé olejomalby s náměty *Salvator mundi* a *Mater amabilis*, oba rovněž v dobrém stavu. Naopak ze tří římských misálů (*Missale Romanum*), byl v dobrém stavu jen jediný a v kapli byly jen jedny pohřební texty (*Missale Requiem*), rovněž ve špatném stavu. Podobným způsobem bylo zhodnoceno i zbývající vybavení sloužící k bohoslužbám, včetně pláten na oltáře, pozitivu, na který se bohoslužby hudebně doprovázely a podobně.

Zvláštní pozornost byla věnována několika vybraným kategoriím: Cínovému vybavení (například konvičky a ták), zvonům, mešním rouchům (ze 13 rouch v inventáři kaple jich bylo 5 označeno za „nepoužitelné – *unbrauchbar*“, jedno z nich dokonce za „zcela nepoužitelné“), bílým kostelním tkaninám (alby, rochet, humerály apod. – velká část této výbavy byla ve špatném stavu) a rouchům pro ministranty ty naopak až na dvě rochet byly shledány bez závad.

Bod 9. S podobnou pečlivostí byly prozkoumány také pohyby *kapitálového majetku kaple*, a to v rozdělení na příjmy a výdaje. Z příjmů kaple byl zhodnocen jak aktuální stav

pokladny (v hotových zlatých), tak především příjmy z obligací, které kaple držela. Tyto obligace byly v rámci doplňující poznámky detailně popsány v rozdělení na státní a soukromé obligace. Nejstarší obligace pocházely z roku 1814, nejmladší pak byly emitovány v roce 1874.

Sledovány byly pochopitelně také výdaje, které však v případě zámecké kaple svaté Apolonie nebyly příliš velké. Kromě příjmové daně z výnosu státních dluhopisů (za období od 1. února 1879 do konce ledna 1880) a jednoho drobného nákupu to bylo jen vydání na faráře, kterému se platilo za odsloužení bohoslužby v den svátku sv. Apolonie. Nakonec byl vyčíslen stav finančního majetku kaple a srovnán se stavem zjištěným během poslední vizitace. V námi sledovaném případě došlo k zvýšení finančního majetku kaple přibližně o 8,5 %. Uvedena byla také informace o tom, že k velkostatku nenáleží žádný patronát.

Bod 10 a 11. Následoval oddíl nazvaný **Stav majetku a ekonomie** (*Besitzstand und Oekonomie*), v rámci něhož (*bod 10*) se Komise nejprve zaměřila na kontrolu výměr pozemků, které k danému velkostatku patří. V roce 1880 se jako plošné míry stále ještě užívaly jitra, záhy však byly nahrazeny hektarovými výměrami. Stav pozemků se hodnotil v rozdělení do jednotlivých dvorů a také podle typů pozemků (zde existovaly kategorie: stavební parcely, pole, louky, zahrady, pastviny, rybníky, lesy a neproduktivní půda). V rámci kontroly půdního fondu velkostatku se Komise zaměřila také na výnosy, které mu generují propachtované pozemky. Prošla všechny pachtovní smlouvy (propachtovávaly se pole, louky a pastviny) a ověřila jejich přiměřenost. Výnosy k datu vizitace pak opět porovnála s předcházející hodnotou. V případě Měcholupské komendy došlo v roce 1880 ke zlepšení o více než 19 %.

Bod 16. Následovalo **zhodnocení stavu koní a hovězího dobytka** (volí, býci, krávy a telata), a to v rozdělení podle věku, přičemž existovaly kategorie od narození do jednoho roku, poté každý další rok tvořil samostatnou kategorii a zvířata starší než 4 roky byly ve skupině starých zvířat (*alte*). Celkem bylo k roku 1880 napočítáno 6 koní a 111 kusů hovězího dobytka. Kromě toho byla sledována také drůbež, kterou reprezentovalo především 120 slepic.

Bod 12. V rámci následující kontroly byla sledována takzvaná „**Melioramenta**“, tedy konkrétní investice do komendy, které vedly ke zlepšení jejich nemovitostí. Tyto investice byly v příloze 12 konkrétně vyjmenovány, a to v členění po typu pozemku (pole a louky, lesy) a po jednotlivých letech od poslední vizitace. Kromě vyjmenování těchto investic k nim byl vždy připsán také konkrétně vyčíslený výdaj, který s nimi byl spojen.

V rámci protokolu pak pokračoval oddíl nazvaný *Pivovar a palírna (Brauhaus und Brandweinhaus)*, který opět v podrobném členění hodnotil příjmy plynoucí z těchto provozů. Hodnotila se úroveň produkce a v případě, že byl provoz propachtován (což byl napříč řádovými velkostatky velmi častý jev), došlo také ke zhodnocení pachtovní smlouvy. V rámci kontroly pivovaru byly zhodnoceny také náklady na stavební práce, které s ním byly v průběhu sledovaného období spojeny (detailní informace jsou součástí přílohy číslo 18, která se zabývá všemi investicemi do oprav a nových staveb na velkostatku).

Protokol pokračoval oddílem *Činže a kapitál (Zinsungen und Kapitalien)*, který byl navázaný na přílohy číslo 13, 14 a 15. V bodě 13 byly uvedeny činže především od mlynářů, kteří na velkostatku působili (uvedeno v rámci výpisu nazvaného *An standhaften Wasserzins*). Výše těchto činží však byla zcela zanedbatelná a komise jim z toho důvodu nevěnovala příliš pozornosti.

Řádově daleko větší obnosy byly obsaženy v rámci přílohy číslo 14, která se zabývala kapitálem a příjmy, které velkostatku plynuly na základě vyvazování z roboty. Poddanství bylo s definitivní platností zrušeno 7. září 1848 a s ním byla zrušena i veškerá naturální břemena, která se doposud vázala na rustikální půdu. Dosavadní uživatelé této půdy se tak stali jejími právoplatnými majiteli (na úkor bývalé vrchnosti, které zůstala pouze dominikální půda). Na druhou stranu tato transakce neproběhla bez náhrady, ale bývalí robotníci předchozím majitelům museli své robotní závazky uhradit (prostřednictvím takzvaného „vyvazovacího poplatku“). Tyto závazky umořovali splátkami až do roku 1886, ačkoliv část této zátěže bývalých poddaných na sebe převzal stát. Vyvazovací poplatky bývalí poddaní spláceli čtvrtletními splátkami, přičemž majiteli velkostatku měli nahradit jednu třetinu z dvanáctinásobku odhadnuté ceny ročních platů, dávek a robot. Druhou třetinu platil stát a poslední třetina byla odečtena jako ekvivalent daňové zátěže, která se na tyto robotní povinnosti vázala.¹⁵⁰³ V rámci příloh protokolu se operovalo s pojmy, které by se daly volně přeložit jako *odškodňovací a nahrazovací dluh* (či povinnost – *Entschädigungs Schuldigkeit a Ablösungs Schuldigkeit*). V případě měcholupské komendy byl k roku 1880 vyčíslen tento kapitál na 23 623 zlatých a 55 krejcarů a roční renta z něj plynoucí na 1 181 zlatých a 12 krejcarů.

¹⁵⁰³ I. JAKUBEC, Z. JINDRA, *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, s. 161; též L. PÁŤAL, *Česká šlechta ve II. polovině 19. století Šlechtický velkostatek v Čechách na přelomu věků*, s. 28.

Konečně poslední část tohoto oddílu se týkala daní (příloha číslo 15). Zde se rozlišovaly kategorie **pozemková daň** (*Grund Steuer*), **domovní daň** (*Hausclassen Steuer*), **daňový ekvivalent** (*Acquivalentsteuer*), **daň z příjmu** (*Einkommensteuer*) a **přirážky na potřeby země, okresu a školství** (*An Zuschlägen für Landes, Bezirk Schul Bedürfnisse*). Suma daní byla vyčíslena na 3 362 zlatých a 77 krejcarů a bylo konstatováno jejich zvýšení.

Vizitační Komise pokračovala kontrolou budov, které náležely k měcholupské komendě, a to v rámci oddílu nazvaného **Ke komendě Měcholupy náležející budovy** (*Zur Commende Miecholup gehörigen Gebäude*). Obzvláštní pozornost byla věnována budovám starého zámku, který sloužil pro potřeby správy velkostatku a nového zámku (postaveného v letech 1800–1801 komturem Frā Leopoldem hrabětem von Strasoldo), který sloužil pro potřeby majitele komendy. Dále se pozornost Komise zaměřila na budovu pivovaru a palírny (jejichž hodnocení bylo zahrnuto již v předchozí části protokolu) a také na židovský dům. Pozornosti Komise neunikly ani správní budovy na všech čtyřech dvorech komendy, cihelna a lesovna. Kromě samotného popisu stavu těchto budov byly v rámci *přílohy 18* podrobně sledovány investice do oprav a novostaveb, které na velkostatku ve sledovaném období proběhly. Tyto výdaje byly dopodrobna sledovány v rozčlenění na jednotlivé úkony, po jednotlivých nemovitostech a v jednotlivých letech (od 1. května roku 1876 až do 30. dubna 1880). Dozvídáme se tak, že na opravu střešní krytiny nového zámku bylo v roce 1876 vynaloženo 1 zlatý a 98 krejcarů a podobně. Pro ilustraci uvádíme přehledovou tabulku o investicích do jednotlivých nemovitostí:

Tabulka 29: Investice do nemovitostí na komendě Měcholupy v rozmezí 1876–1880

Nemovitost	Zlatých	Krejcarů
Poplužní dvůr Měcholupy	499	2
Poplužní dvůr Makov	3 346	34
Poplužní dvůr Pečetín	222	78
Poplužní dvůr Újezdec	607	85 ½
Lesovna	171	45
Pivovar	1 103	78 ½
Palírna	32	65
Židovský rodinný dům	7	10
Starý zámek	364	9 ½
Nový zámek	120	83
Cihelna	50	60
Rybníky	179	97
Celkem	6 706	47 ½

Zdroj: SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 18, sig. Fach [III], Fasc. I, Nro. 15, unk 18, Commende Miecholup Visitations Protocoll für die Zeit vom 1^{en} Mai 1876 bis 30. April 1880.

K těmto výdajům pak bývaly ještě připočteny náklady na práce probíhající v letošním roce atd. (v případě komendy Měcholupy vyčísleny na 1 500 zlatých). Obhlídka a zhodnocení stavu nemovitostí byly velice detailní a v rámci protokolu i v rámci příloh byla těmto kontrolním úkonům věnována značná pozornost.

Následovalo zhodnocení stavu lesa v oddíle *Les (Wald)*, jemuž se věnovala příloha číslo 19. V rámci ní byly popsány jednotlivé úseky lesa (v případě měcholupské komendy jich bylo celkem 11), zhodnocen stav (respektive zdraví) stromů a popsáno jejich rozdělení do věkových tříd (dle následujícího schématu: třídu I tvořily stromy staré 60–80 let, třídu II stromy staré 40–60 let, třídu III stromy ve věku 20–40 let a konečně nejmladší třídu IV stromy staré 1–20 let). Výměry (pro jednotlivé věkové třídy i pro jednotlivé části lesa) byly uváděny v jitrech, které však ve 20. století nahradily hektary.

V rámci hodnocení se sledovalo především to, jak se daří plnit hospodářské plány, které byly pro lesy připraveny. Doba obmýti byla stanovena v rámci tohoto plánu na 80 let (čemuž odpovídalo i rozdělení stromů do věkových tříd). Kromě hospodářských výkazů,

informujících o úrovni těžby, však Komise lesy také přímo navštívila a hodnotila zdraví a celkový stav stromů. V případě, že k němu měla nějaké připomínky (či jen doporučení), neváhala je uvést ve vizitačním protokolu.

Poslední výrazný oddíl se týkal **odvodů renty** (*Rentabfuhren*), tedy peněz, které byly z výnosů komendy vyplaceny, a to buď v hotových penězích nebo jiným způsobem. Tyto výdaje byly sledovány v delší časové řadě (v uvedeném příkladu se jedná o časovou řadu od 1. května 1872 do 30. dubna 1880), takže bylo možné sledovat i trend a případně snadno identifikovat extrémní hodnoty. V tomto ohledu byl zaznamenán nárůst, protože údaje pro období 1872–1876 dosahovaly výše 16 016 zlatých a 13 krejcarů, zatímco v následujícím sledovaném období (1876–1880) se toto číslo zvýšilo na 26 778 zlatých a 99 krejcarů. Komise však v tomto ohledu pravděpodobně žádné pochybení nezaznamenala, protože se rostoucími výdaji ve svém protokolu příliš nezabývala a vysvětlila je tím, že byly částečně způsobeny melioračními investicemi.

V rámci protokolu pak následovaly jen odkazy na přílohy 21 až 26, které tvořily následující dokumenty:

Příloha 21 – hlavní sumarizace **melioramentů** (*Haupt Summarium der Melioramente*), která vyčíslovala investice komendy do oprav a novostaveb, do polí a luk a do lesů. Celková výše těchto investic za sledované období dosáhla hodnoty 7 507 zlatých a 45 krejcarů.

Příloha 22 – informace o **zarybnění rybníků** (*Teichbesatzung*) se stavem k 30. dubnu 1880. V rámci tohoto dokumentu byly sledovány štiky a kapři v jednotlivých rybnících. U štik byly kategorie pouze „velké“ a „malé“, zato u kaprů se také sledovala jejich násada v rozdělení podle věku kaprů (1–3 roky).

Příloha 23 – **sklepní úřad** (*Gewölbamts Liquidation*) se stavem ke konci dubna 1880. Tyto výkazy uváděly například informace o zásobách soli pro vaření a soli pro dobytek (chlorid sodný, který slouží jako krmná přísada), úrovni hašeného vápna a podobně.

Příloha 24 – **lesní úřad** (*Waldamts Liquidation*) – v rámci těchto výkazů byly uvedeny stavy stavebního dřeva, dřeva na šindele, palivového dříví, prken a podobně, vše opět v podrobném členění a ve stavu k 30. dubnu 1880. Uváděné jednotky byly ve většině případů počet kusů, pouze u palivového dříví a dříví určeného na výrobu šindelů se množství uvádělo v metrech krychlových (*Raum Meter*).

Příloha 25 – **inventář** (*Inventarium*) ve smyslu inventáře nábytku a vybavení sídla držitele komendy, nazývaného nový zámek. V rámci tohoto inventáře bylo popsáno jak

dekorativní a reprezentativní vybavení zámku (obrazy, knihovna), ale také ložní prádlo, stav dřevěného nábytku, kuchyňského vybavení a podobně. Informace o inventáři se uváděly v počtu kusů, u některých konkrétních položek je pak připsáno „unbrauchbar“, což odráží jejich špatný stav. Jednotlivé položky v inventáři pak byly rozříděny podle svého typu, a nikoliv podle míst, kde byly na zámku umístěny.

Příloha 26 – hospodářský inventář (Wirtschafts Inventar). V rámci této přílohy byl dopodrobna popsán zbývající inventář komendy. Také tento inventář byl uveden ve stavu ke konci dubna 1880, zároveň byl porovnáván stav s datem poslední vizitace v roce 1876. Inventář byl členěn po jednotlivých objektech a začínal vybavením starého zámku, který sloužil jako sídlo správy komendy a byt jejího vrchního správce. Na rozdíl od nového zámku bylo v tomto případě popisováno vybavení jednotlivých místností, a to včetně chodeb, kuchyní, sklepa, pudy a dalších technických místností. Podobně detailně bylo popsáno také vybavení pivovaru (včetně sladovny, spilky atd.), bytů jednotlivých zaměstnanců (například bytu koňáka – „Pferdknechtwohnung“ nebo zahradníka „Gartnerswohnung“), palírny, židovského domu, budov jednotlivých dvorů, stájí, maštálí, chlévů a cihelny.

Samotný protokol pak býval zakončen závěrečným shrnutím, které však samo o sobě nebylo nutnou podmínkou. Směrodatné v tomto ohledu byly především komentáře připojené k jednotlivým částem protokolu, které popisovaly vývoj od poslední vizitace, stejně jako uváděly pochybení či náměty, které se vázaly k danému předmětu kontroly. Z výše uvedeného je patrné, že Měcholupská komenda v roce 1880 v rámci melioračních zkoušek obstála velmi dobře.¹⁵⁰⁴

12.3.2.2. Meliorační zkoušky komendy v Opavě roku 1926¹⁵⁰⁵

Formální požadavky na meliorační proces byly na konci 19. století a na začátku století následujícího totožné. Pokud se tedy vizitační zprávy například v prvorepublikovém období nějakým způsobem lišily od těch, pocházejících jako výše uvedený příklad ze století 19. (konkrétně z jeho 80. let), bylo to dáno ne změnou řádových předpisů, ale změnou podmínek. Ve 20. století se již například neplatil vyvazovací poplatek z roboty, změnila se struktura daní a podobně. Pochopitelně také záleželo na konkrétním řádovém velkostatku – na jeho velikosti, struktuře pozemků, provozech a tak dále.

¹⁵⁰⁴ Pro meliorační protokol viz SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 18, sig. Fach [II], Fasc. I, Nro. 15, unk 18, Commende Měcholup Visitations Protocoll für die Zeit vom 1^{en} Mai 1876 bis 30. April 1880.

¹⁵⁰⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/5-6, kart. č. 179, Protokoll aufgenommen in der Kanzlei der Commende St. Johann in Troppau am 23. September 1926 in Anwesenheit der Gefertigen.

Za příklad melioračního procesu z 20. století může posloužit stručné představení závěrů vizitace komendy v Opavě, která se uskutečnila v roce 1926.

Podobně jakou každou meliorační vizitaci, také tuto prováděla za tím účelem speciálně sestavená Komise. V případě vizitace komendy sv. Jana v Opavě, která proběhla v září roku 1926, určila provinciální kapitula za komisaře bailliho anziana Frā Karla von Thun-Hohenstein (narozeného 3. dubna 1842, tedy tou dobou již více než osmdesátiletého) a komtura v Měcholupech Frā Karla von Salis-Samaden (narozeného 17. října 1863).¹⁵⁰⁶ Nominace těchto vizitátorů byla potvrzena bulou z Říma ze dne 30. června 1926 (Nr.Rep. 6378), ve které bylo zároveň uvedeno, že zvolení vizitátoři mají právo substituce (v souladu s řádovými statuty). Tohoto práva se rozhodl využít bailli anziano a svůj mandát předal svému příbuznému Frā Heinrichu Karlu von Thun-Hohenstein, který byl komturem v Dívčím Hradě.¹⁵⁰⁷

Za předsedu vizitační Komise byl vybrán Frā Karl von Salis-Samaden. Pražský receptorát dekretem ze 6. září 1926 jmenoval do Komise jako svého zástupce a zároveň jako odborného poradce inspektora Karla Schmida. Vizitační Komise byla ještě v souladu se statuty doplněna o správce velkostatku, kterým byl Alois Ritschny, naopak držitel komendy, jímž byl velmistr řádu Frā Galeazzo von Thun-Hohenstein se vizitace osobně neúčastnil.

Samotný proces meliorační vizitace, která se netypicky prováděla až po deseti letech (dle stavu k 1. květnu 1916 a 30. dubnu 1926) vypadal následovně. Komise se ráno 22. září 1926 odebrala do řádového kostela sv. Jana v Opavě, kde pro ni sloužil mše svatou provinciál minoritů otec Wendelin Obertl. Následně členové Komise v souladu s předpisem řádových statutů složili příslušné přísahy. Poté již začal samotný proces vizitace, který trval i následující den. Během této vizitace byly kostel, pozemkový majetek opavské komendy a všechny její budovy a inventáře podrobeny důkladné prohlídce. Dále byly prozkoumány dostupné účetní výkazy a z těchto kontrol byly učiněny závěry ohledně:

- a) změn v rozloze pozemků komendy, důvodů těchto změn a správy finančních prostředků získaných z prodejů pozemků;
- b) budov patřících komendě a výdajů spojených s jejich údržbou;
- c) pachtu pozemků komendy společnosti *Austerlitzer-Zuckefabrik Hermann Redlich &*

¹⁵⁰⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/5-6, kart. č. 179. Pro údaje o datech narození viz Rangsk-Liste (1916), s. 7–8.

¹⁵⁰⁷ Ibidem, Protokoll aufgenommen in der Kanzlei der Commende St. Johann in Troppau am 23. September 1926 in Anwesenheit der Gefertigen.

Comp. (Slavskovské cukrovarny), která měla pozemky dvora v Hruškách (113,1380 ha, dříve náležejícímu k zaniklé komendě na Starém Brně) propachtované do konce února roku 1934;

d) mrtvého inventáře komendy;

e) živého inventáře komendy;

f) lesa a stavu plnění hospodářského plánu, který byl pro les vypracován pro období 1919–1923 lesním odborníkem Ing. Dr. Želískem;

g) pohybu kapitálu komendy;

h) patronátních povinností komendy a jejích nadačních povinností vůči špitálu Sv. Jana;

i) výběrů hotovosti za posledních deset let.

V případě opavské komendy došla komise k závěru, že za zkoumané období se hospodářský stav komendy zlepšil o 54 924 Kč a 66 haléřů, což odpovídalo 5,44 % jejího výnosu. Protokol samozřejmě obsahoval k jednotlivým položkám relevantní údaje a také různé informace, vzešlé přímo z vizitace (které byly sestaveny v podobném duchu, jako bylo prezentováno v předchozím uvedeném příkladu). Například při prohlídce lesů komise zjistila, že některé porosty 2. a 3. věkové třídy jsou silně ohroženy mniškou, a tak dala pokyn lesní správě, aby postiženým porostům věnovala zvýšenou pozornost a snažila se situaci všemi dostupnými prostředky co nejdříve vyřešit.

Zhodnocení stavu komendy v Opavě bylo následující: *„Komise poté, co provedla vizuální kontrolu, po přezkoumání všech okolností, mimořádně pečlivě vedeného účetnictví a předložených výkazů dospěla k závěru, že komenda se nachází ve velmi dobrém stavu, a to zásluhou vzácné velkorysosti jejího nejváženějšího beneficienta, jeho mimořádného zájmu o komendu a cílevědomého vedení kompetentních a svědomitých úředníků“*.¹⁵⁰⁸

Na závěr komise připojila následující doporučení: *„Komise tak dospěla k závěru: Nejváženější provinciální řádová kapitula by měla vzít na vědomí zprávu o příznivém stavu komendy a Jeho Eminenci, nejváženějšímu, nejjasnějšímu knížeti a velmistrovi Frã Galeazzovi von Thun und Hohenstein, jakožto beneficientovi komendy sv. Jana oznámit plné uznání a poděkování vysokého Řádu“*.¹⁵⁰⁹

¹⁵⁰⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/5-6, kart. č. 179, Protokoll aufgenommen in der Kanzlei der Commende St. Johann in Troppau am 23. September 1926 in Anwesenheit der Gefertigen.

¹⁵⁰⁹ Ibidem

Samotný meliorační protokol obsahoval v tomto případě 21 příloh, na které se také odkazoval (ve skutečnosti byl protokol sám o sobě jakousi sumarizací údajů obsažených v příložených dokumentech). Jakkoliv celá vizitace trvala pouze dva dny, nelze Komisi podezřívat z toho, že by se zpronevěřila své přísaze a vizitaci nějakým způsobem zanedbala.

Ostatně předseda Komise Frā Salis-Samaden byl již od roku 1898 komturem v komendy St. Michael a od 1. května 1912 byl komturem v Měcholupech.¹⁵¹⁰ Se správou řádových komend měl tedy bezmála třicetileté zkušenosti. Druhý z vizitátorů, Frā Heinrich Karl Thun-Hohenstein sice takové zkušenosti neměl, ale i tak stál takřka deset let v čele komendy v Dívčím Hradě, kterou navíc převzal právě po svém příbuzném, toho času velmistrovi Maltézského řádu, jenž byl beneficentem komendy v Opavě. Jakýmsi garantem odborné způsobilosti byl pak inspektor Schmid, který předtím, než nastoupil do funkce inspektora, pracoval jako správce komendy v Obytcích a ve 20. letech 20. století a bezpochyby patřil k největším znalcům hospodářských poměrů česko-rakouského velkopřevorství. Poslední z vizitátorů, Alois Ritschny, jinak sloužící právě jako vrchní správce opavské komendy, měl v Komisi na starost především obstarání příslušných podkladů ke kontrole, vysvětlování nejasností a zasvěcování ostatních členů Komise do specifik správy komendy. Vzhledem k rychlosti vizitace lze předpokládat, že Komise skutečně nenalezla vážnější nedostatky a veškeré podklady byly pečlivě připraveny předem.

Skutečnost, že beneficentem komendy byl právě kníže-velmistr Řádu, sice mohla na členy Komise vyvíjet určitý tlak, ale nelze předpokládat, že by je tento tlak donutil zpronevěřit se přísaze řádné kontroly. Navíc samo složení Komise, jíž předsedal velmi zkušený komtur a druhý z vizitujících členů Řádu byl příbuzný velmistra (který nahradil jiného původně vybraného velmistra příbuzného – dokonce s titulem *bailli anziano*) byly dostatečnou zárukou nestrannosti posudku. Roli na rychlost provedení vizitace jistě hrála také skutečnost, že hospodářská struktura zkoumané komendy nebyla příliš složitá.

Výše uvedené příklady jednoznačně demonstrují, že se v případě melioračních procesů rozhodně nejednalo pouze o nějakou formální povinnost, ale že byly prováděny velmi profesionálně, pečlivě a detailně, a to i v případě, že držitelem řádového benefícia byl sám kníže-velmistr. Do určité míry se tak meliorační procesy Maltézského řádu podobaly dnešním auditům.

¹⁵¹⁰ Viz Rangs-Liste (1916), s. 9.

13. Hospodářské strategie

Hospodaření česko-rakouského velkopřevorství Řádu Maltézských rytířů bylo až na výjimky poměrně konzervativní. Hlavním zdrojem příjmů velkopřevorství bylo pozemkové vlastnictví, rozdělené do samostatně hospodařících komend, baillivy v Dožicích a velkopřevorských domén. Na jejich hospodářské výsledky měly v poslední třetině 19. a v prvních desetiletích 20. století značný vliv přísná řádová pravidla, která značně omezovala možnosti jakéhokoliv „zatížení“ (zadlužení) řádového majetku. To na jednu stranu bylo výhodné s ohledem na skutečnost, že v řadě případů docházelo ke střídání držitelů velkostatků po 5 až 10 letech (s tím, jak jednotliví členové Řádu stoupali v rámci řádové hierarchie, získávali nárok na výnosnější velkostatky, pokud byly v danou chvíli k dispozici), ale zároveň to představovalo nevýhodu, protože těmto velkostatkům chyběly prostředky na větší investice do moderních provozů (např. cukrovarů či lihovarů), a proto se podobné investice realizovaly jen ve velmi omezené míře.

V poslední třetině 19. století pomalu přestávaly řádové velkostatky držet krok s dravějšími podnikateli, což se projevilo postupnou změnou strategie – namísto obhospodařování ve vlastní režii začalo velkopřevorství na přelomu 19. a 20. století spíše inklinovat k propachtování zemědělské půdy.

Naopak lesní hospodářství zůstávalo (téměř) vždy ve vlastní režii velkostatků a tvořilo jejich nejdůležitější hospodářskou součást. Provozy, rybníční hospodářství ani ovocnářství v řádovém hospodaření nikdy příliš velkou roli nehrály.

Vedle příjmů z velkostatků velkopřevorství také pronajímalo některé své budovy. Před první světovou válkou pocházel významný příjem z nájmu bloku domů ve Vídni (součást tamní komendy sv. Jana), ovšem po válce byly prakticky nepronajaté a ve třicátých letech došlo k jejich prodeji v souvislosti s řešením hospodářských potíží velkopřevorství. V prvorepublikovém období se naopak pronajímal velkopřevorský palác v Praze. Nejprve za symbolické nájemné, později za, pokud možno, tržní ceny.

Konečně poslední součástí stabilního majetku velkopřevorství, který generoval příjem, bylo kapitálové vlastnictví. To bylo rozděleno na samostatné „peněžní komendy“ a na finanční prostředky a cenné papíry, které byly v majetku „reálných komend“. Katastrofou se v tomto ohledu stala první světová válka. Velká část disponibilních finančních prostředků byla vynaložena na provozování *Dobrovolné sanitní služby*, další finance byly vloženy do válečných půjček Rakousku-Uhersku, které po válce muselo velkopřevorství odepsat jako nedobytné.

13.1. Zemědělství

Zemědělství a lesnictví, soustředěné do velkostatků, tvořilo již od středověku hlavní příjem velké části rodové aristokracie a řady církevních institucí. Otázkám rentability a celkově ekonomické efektivnosti se po dlouhou dobu nevěnovala příliš pozornost, převládal extenzivní způsob hospodaření a až na výjimky do značné míry primitivní správní postupy. Také z hlediska zemského byla evidence jednotlivých panství spíše jen povrchní. Od počátku 17. století lze ale pozorovat opatrné snahy panovníka o ucelené a podrobné mapování pozemkového fondu. Netřeba zdůrazňovat, že hlavní motivy pro to byly daňového charakteru. V polovině 17. století byl proto popsán poddanský majetek, a to v rámci takzvané berní ruly a její následné „revizitace“. Od 18. století pak byly sestavovány katastry, které ve druhé polovině 18. století nově popisovaly také dominikální půdu.¹⁵¹¹

Stát se v katastrech kromě samotné půdy (její rozlohy a bonity) zajímal i o rozsah robotních povinností poddaných; například v rámci svých snah o určitou reformu robotních povinností rozhodla Marie Terezie v roce 1771, že jednotlivé české vrchnosti mají předložit zvláštní „urbární komisi“ soupisy povinností svých poddaných, aby mohla být posouzena jejich přiměřenost. Kamil Krofta ve svém *Přehledu dějin selského stavu v Čechách a na Moravě* k tomu píše: „Ze všech českých pánů jediný hrabě Trautmannsdorff předložil urbáře svých panství, jak se o nich dohodl s poddanými (první koncem r. 1772, ostatní na podzim 1773). Císařovna potvrdila tyto urbáře, prohlašujíc, že veřejnost i ona pro vždy přiznávají hraběti čest, že »první jednal tak dobře a křesťansky«“. ¹⁵¹²

Nejpropracovanějším katastrem pak byl takzvaný stabilní katastr, vzniklý v první polovině 19. století. Pro zkoumání hospodářské stránky velkostatků v předmoderní době jsou urbáře, katastry a později vzniklé schematismy neocenitelným zdrojem informací, a to jak o poddaných, tak o rozloze a kvalitě půdy jednotlivých pozemků na panstvích, výši berně a podobně.

Co se vývoje přístupu k hospodaření na šlechtických i církevních velkostatech týče, tak je nutné zmínit, že v roce 1848 došlo k vyvrcholení již několik desetiletí trvajících procesu postupných společensko-politicko-správních změn, což se v roce 1848 projevilo

¹⁵¹¹ Problematice katastrů se věnuje celá řada odborné literatury. Za všechnu lze uvést rozsáhlé dílo klasika české historiografie, Josefa PEKAŘE: *České katastry 1654–1789: se zvláštním zřetelem k dějinám hospodářským a ústavním*, Praha 1932.

¹⁵¹² Kamil KROFTA, *Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě*, Praha 1919, s. 180–181.

například zánikem patrimoniální správy (patrimoniální úřady byly nahrazeny úřady samosprávnými).¹⁵¹³

Z hlediska hospodaření velkostatků však bylo pravděpodobně nejdůležitější, že dne 7. září 1848 bylo s definitivní platností zrušeno poddanství a s ním veškerá naturální břemena, která se doposud vázala na rustikální půdu.¹⁵¹⁴ Dosavadní uživatelé této půdy se tak stali jejími právoplatnými majiteli (na úkor vrchnosti, které zůstal pouze dominikál). Na druhou stranu tato transakce neproběhla bez náhrady, ale bývalí robotníci předchozím majitelům museli své robotní závazky uhradit (prostřednictvím takzvaného „vyvazovacího poplatku“). Tyto závazky umořovali splátkami až do roku 1886, ačkoliv část této zátěže bývalých poddaných na sebe převzal stát.¹⁵¹⁵

Jak již bylo zmíněno, bývalé vrchnosti zůstal pouze dominikál, takže její dosavadní panství značně zmenšila svou rozlohu a změnila se v ryze hospodářské jednotky – velkostatky. Tyto okolnosti měly pro hospodaření šlechtických i církevních velkostatků zcela zásadní význam: Jejich majitelé přišli jednak o levnou pracovní sílu, ale také o tažná zvířata, které dříve museli bohatší poddaní v rámci svých robotních povinností vrchnosti poskytovat. Na druhou stranu díky kompenzacím za ztracený rustikál a robotní povinnosti bývalých poddaných získali majitelé velkostatků poměrně značný kapitál (v úhrnu téměř 57 milionů zlatých), který mohli investovat do mechanizace, chemizace a celkové modernizace svých velkostatků. A také do reorganizace jejich správy, která se v průběhu 19. století značně racionalizovala a ve většině případů zprofesionalizovala.¹⁵¹⁶

Všechny výše popsané změny se dotkly také velkostatků, které v českých zemích náležely Maltézskému řádu. Se ztrátou rustikálu se výrazně snížila rozloha zemědělské plochy, která k těmto velkostatkům patřila. Přesto, dle stavu k roku 1890 (pro Slezsko a Moravu), respektive 1891 (pro Čechy), tvořily jen polnosti více než 43 % celkové rozlohy řádových panství v českých zemích, dalších 8 % pak tvořily pastviny a louky:

¹⁵¹³ Pozn. autora: Tuto problematiku řešil především císařský patent číslo 170/1849 Ř.Z. z 17. března 1849.

¹⁵¹⁴ Karel KADLEC, *O poddanství a robotě v zemích českých*, Brno 1899, s. 46.

¹⁵¹⁵ Pozn. autora: Vyvazovací poplatky bývalí poddaní spláceli čtvrtletními splátkami, přičemž majiteli velkostatku měli nahradit jednu třetinu z dvanáctinásobku odhadnuté ceny ročních platů, dávek a robot. Druhou třetinu platil stát a poslední třetina byla odečtena jako ekvivalent daňové zátěže, která se na tyto robotní povinnosti vázala.

¹⁵¹⁶ L. PÁŤAL, *Česká šlechta ve II. polovině 19. století Šlechtický velkostatek v Čechách na přelomu věků*, s. 28, který čerpal z Milan MYŠKA, *Der Adel der Böhmischen Länder. Seine wirtschaftliche Basis und ihre Entwicklung*. In: Armgard von REDEN-DOHNA, Ralph MELVILLE (Eds.), *Der Adel an der Schwelle des bürgerlichen Zeitalters 1780-1860*, Stuttgart 1988, s. 178.

Tabulka 30: Zemědělský popis velkostatků velkopřevorství k roku 1890 (Morava a Slezsko) a 1891 (Čechy)

Velkostatek	Rozloha velkostatku (ha)	Rozloha polí (ha)	Rozloha luk a pastvin (ha)	Dvory	Zemědělské produkty	Chovaný dobytek
Strakonice a Radomyšl	2 008,00		835,00 ¹⁵¹⁷	Blatsko, Krty, Mutěnice, Slaník	Obiloviny, luštěniny, okopaniny	Ovce (180 kusů ovčí ve dvoře Mutěnice), hovězí dobytek
Dětenice a Osenice	1 463,35	603,38 ¹⁵¹⁸	115,59	Dětenice, Filipův dvůr, Nový dvůr, Osenice	Obiloviny, řepka olejná, cukrová řepa	Hovězí dobytek
Horní Libchava	1 075,80	271,80	140,10	Horní Libchava, Stružnický horní dvůr, Stružnický střední dvůr ¹⁵¹⁹	Pšenice, žito, ječmen, oves, řepka olejná, vikev, brambory	Neuvedeno
Dožice	422,55	153,16	50,21	Dožice, Budislavice*	Řepka olejná, pšenice, žito, ječmen, oves, hrách, vikev, krmná řepa, brambory	Hovězí dobytek
Měcholupy	738,08	326,89	137,92	Měcholupy, Makov, Újezdec*	Obiloviny, luštěniny, okopaniny, krmné rostliny	Hovězí dobytek
Obytce	1 109,65	412,84	171,15	Obytce, Hoštice, Kydliny, Myslovice*, Kvaslice*	Pšenice, žito, ječmen, oves, hrách, brambory, zelí	Neuvedeno
Brno (Kreuzhof) a Hrušky	118,31	115,75	0,00	Hrušky*	Neuvedeno	Neuvedeno

¹⁵¹⁷ Pozn. autora: Rozloha zemědělské půdy celkem. Samotná rozloha polí neuvedena.

¹⁵¹⁸ Pozn. autora: Žádný z poplužních dvorů nebyl k roku 1891 propachtován, ale odděleně bylo propachtováno 40 ha zemědělské půdy.

¹⁵¹⁹ Pozn. autora: Všechny dvory na velkostatku Horní Libchava byly z menší části obhospodařovány ve vlastní režii, ale z větší části propachtovány.

Dívčí Hrad	755,18	423,27	87,09	Dívčí Hrad, Hlinka*, Vrbno*	Neuvedeno	Neuvedeno
Sv. Jan v Opavě	511,48	133,77	10,98	Vávrovice*, další neuvedeny ¹⁵²⁰	Neuvedeno	Neuvedeno
Motol (konvent)	378,30	327,00		Motol ¹⁵²¹	Obiloviny, řepa, řepka olejná, víno	Hovězí dobytek
Březiněves (konvent)	210,45	207,00	0,00	Neuvedeno, kompletně propachtováno	Obiloviny, řepka olejná, brambory, fazole, řepa	Žádný
Celkem	8 791,15	3 809,86	713,03	-	-	-

* **propachtováno**

Zdroj: Pro Moravu a Slezsko viz Neuester Schematismus der Herrschaften, Güter und Zuckerfabriken, VI. Jahrgang, Brünn 1890, s. 83, 102 a 226, pro Čechy Johann PROCHÁZKA, Topographisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, zugleich Adressenbuch sämmtlicher bei demselben angestellten Beamten, des Forstpersonals, u.s.w, Prag 1891, s. 374–379.

Po vzniku Československé republiky se vlivem pozemkové reformy rozloha zemědělské půdy v držení Maltézského řádu znatelně snížila, což se projevilo také na poklesu významu tohoto typu půdy v kontextu celého řádového hospodářství. V jeho případě však – na rozdíl od hospodářství lesního – Řád ve 20. století velmi často inklinoval spíše k využívání pachtu a ve vlastní režii příliš nehošpodařil.

Pro bližší popis hospodářských strategií v rámci zemědělského hospodaření na velkostatech náležejících k majetku Maltézského řádu poslouží především příklad velkopřevorské domény ve Strakoniciích – nejdůležitějšího řádového velkostatku v českých zemích, dále částečně komenda v Měcholupech, kterou před svým zvolením velkopřevorem spravoval Othenio Lichnowský, jenž dovedl české velkopřevorství k jednomu z jeho společenských a hospodářských vrcholů a konečně v některých případech také velkostatek Kurima, ležící na dnešním Slovensku, v jehož archivech se dochovala celá řada profesionálně zpracovaných osevních plánů z počátku poslední čtvrtiny 19. století. Tento velkostatek však byl v držení Řádu jen velmi krátce.

¹⁵²⁰ Pozn. autora: Významný byl rovněž dvůr Malé Hoštice.

¹⁵²¹ Pozn. autora: Z poplužního dvora Motol byla větší část, 321 ha, spravována ve vlastní režii, zbytek byl propachtován.

Z výše uvedené tabulky vyplývá, že nejdůležitějšími plodinami, které byly na řádových velkostatech v českých zemích pěstovány, byly obiloviny, luštěniny a okopaniny.

13.1.1. Polní hospodářství

Podobně jako v řadě dalších oborů, také v případě zemědělství se dlouhé 19. století neslo ve znamení zásadních změn. Tyto změny se dotkly téměř všech aspektů zemědělské produkce: Chovu zvířat, pěstovaných plodin, zavádění (a později zvyšování) úrovně mechanizace, zavádění chemizace a také zaváděním nových osevních postupů. Právě nahrazení tradiční trojhonné soustavy (úhor – jař – ozim), jež vládla českému polnímu hospodářství od středověku, modernějším střídavým hospodářstvím, které lépe využívalo půdní vlastnosti a díky tomu zvyšovalo úroveň zemědělské produkce, přineslo zásadní, pozitivní změnu.

Střídavé osevnické postupy se do českých zemí dostaly na počátku 19. století, když jsou v roce 1808 doloženy v Libochovicích v Čechách a v Kounicích na Moravě. Jejich rozšíření v českých zemích je neodmyslitelně spjata se jménem významného propagátora zemědělských inovací Františka Horského. Jeho zářná kariéra začala ve službách Lobkowiczů, záhy však přešel do služeb Schwarzenbergů, kde se mu dostalo potřebného vzdělání. Ve službách tohoto rodu se velmi osvědčil, takže dosáhl na nejvyšší úřednická místa ve správě schwarzenberských majetků. V roce 1838, jakožto správce jejich panství v Libějovicích, zavedl pro celý tamní velkostatek střídavé hospodářství. Právě velkostatky přitom byly nositeli inovací v zemědělské výrobě, odkud se inovace postupně šířily také do rolnického prostředí, kde se například střídavé hospodářství začalo prosazovat až od 70. let 19. století.¹⁵²²

Obecný vývoj v oblasti zemědělské produkce pochopitelně nezůstal stranou zájmu českého velkopřevorství Maltézského řádu, které vstupovalo do poslední čtvrtiny 19. století s rozsáhlým zemědělským majetkem. Řádové archivy z této doby dosvědčují, že úroveň profesionalizace správy polního hospodářství na jednotlivých velkostatech patřících česko-rakouskému velkopřevorství, byla na vysoké úrovni.

Za příklad může posloužit velkostatek Kurima v Horních Uhrách (dnešní Slovensko), který Řád získal v rámci „Wessenberského dědictví“ a který sloužil jako jedna

¹⁵²² I. JAKUBEC, Z. JINDRA, *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, s. 148.

z velkopřevorských domén. Pro tento velkostatek se dochovaly podrobné obhospodařovací a rotační plány, z nichž většina začíná rokem 1876.¹⁵²³

Plány byly vypracovány pro jednotlivé dvory na velkostatku a v rámci těchto dvorů pro jednotlivá pole, jejichž grafické znázornění bylo pro přehlednost k plánům vždy připojeno. Rotační plány byly vytvořeny pro různě dlouhá období – nejčastěji na 12 let, ale v případě některých dvorů byly vypracovány dokonce pro období 1876–1891.¹⁵²⁴

Sled plodin v jednotlivých osevních postupech respektoval racionální střídání zhoršujících (obiloviny, okopaniny) a zlepšujících (luskoviny, jeteloviny, směsky) plodin, čímž předcházel únavě půdy. V praxi byla jednotlivá pole rozdělena do přibližně stejně velkých honů (s velikostí většinou 12 jiter), přičemž každý hon měl svůj vlastní sled plodin.¹⁵²⁵

Jediná plodina, která se pravidelně osívala dvakrát po sobě, byl jetel. Ten se vyznačuje hlubokým kořenovým systémem, díky kterému vytahuje živiny z hlubších vrstev půdy, a platí tak za výrazně zlepšující plodinu. Poté následovala nějaká obilovina (klasicky například ozimý ječmen). Zhoršování půdy pak v následujícím roce pokračovalo setbou některé z okopanin (například cukrové řepy), která se obecně považuje za dobrou předplodinu pro ječmen jarní, jenž býval vysazován po ní. Následovat mohlo vysazení další okopaniny či luskoviny, dále žita, a opět okopaniny. Poté nastupoval opět zlepšující proces, trvající 2 až 3 roky, přičemž tento proces začínal většinou setbou směsky a následovaly opět dva roky, kdy byl na daném honu vysazen pouze jetel.¹⁵²⁶

Zvolený sled plodin v rámci osevního plánu polností, který do značné míry odpovídá moderním schématům osevních postupů, bylo nepochybně dílem kvalifikovaného agronoma.

Podobně propracované osevní postupy se objevují také na dalších řádivých velkostatcích. Jednotlivé plány samozřejmě musely respektovat charakter velkostatku, především zemědělskou výrobní oblast, typ a bonitu půdy a podobně. Jednoduchý osevní plán byl vypracován například pro dvůr Slaník na strakonické velkopřevorské doméně, a to pro roky 1903–1909. Tento plán (s výjimkou jetele), neuvádí konkrétní rostliny, ale zmiňuje pouze typy plodin. Ty jsou rozděleny na „jařiny“ (či „jař“ – *Sommerung*, *Smrg*), jetel (*Klee*),

¹⁵²³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1199, sig. 9, kart. č. 446, Feldbeställungs Pläne.

¹⁵²⁴ Ibidem, Fruchtfolge beim Hofe Nemetfaln.

¹⁵²⁵ Ibidem, Feldbestellungs Plan für den Maierhof Hrabocz – I. Rotation.

¹⁵²⁶ Ibidem.

ozimy (*Winterung, Wtrg*) a okopaniny (*Hackfrucht, Hackfr*). Z plánu je zřejmé, že se také počítalo s částečným využitím pozemků okolo Modlešovického rybníka.

Tabulka 31: Osevní plán pro dvůr Slaník (velkostatek Strakonice) pro roky 1903–1909

Hon	Jméno pole	Rozloha (jítra, sáhy)	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909
1	Novina	2,960	Jařina	Jetel	Ozim	Ozim	Jařina	Okop.	Jařina
2	Lučina	2,960	Okopanina	Jařina	Ozim	Jařina	Jetel	Ozim	Ozim
3	Novina, Lučina, Bezděkovská	2,960	Ozim	Ozim	Jařina	Okop.	Jařina	Ozim	Jařina
4	Bezděkovská	2,960	Ozim	Jařina	Okop.	Jařina	Jetel	Ozim	Ozim
5	Dtto	2,960	Jetel	Ozim	Ozim	Jařina	Okop.	Jařina	Jetel
-	Modlešovický rybník	10,000	Jetel	Ozim	-	-	-	-	-

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1421, sig. III-C-1, kart. č. 230, Fruchtfolge.

Z konkrétních plodin se pak na strakonickém velkostatku pěstovala řepka, řepa, ječmen, pšenice, brambory, žito, jetel (občas ve směsce v kombinaci s trávou), oves, vzácněji pak i len a kukuřice.¹⁵²⁷ Mezi pěstovanými plodinami na jiných velkostatcích bychom dále našli čočku, vikev, hrách a podobně.

Plodiny vypěstované na polích jednotlivých řákových velkostatků tvořily významnou položku v jejich příjmech, ačkoliv od 19. století, v souvislosti s rostoucí mírou globalizace, měly na chod velkostatků v českých zemích stále větší vliv makroekonomické události celosvětového charakteru. Například v 70. a v 80. letech zasáhla české země agrární krize, která se významně dotkla šlechtických i církevních velkostatků. Dalším – pro

¹⁵²⁷ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1421, sig. III-C-1, kart. č. 230, Fruchtfolge (různé rotační plány pro jednotlivé dvory na velkostatku Strakonice).

podnikání velkostatků negativním – aspektem byl rozvoj mezinárodní dopravy, kvůli němuž se zlevnil dovoz pšenice z USA, ale i obilí z jižní Ameriky a z Indie.¹⁵²⁸

Část výtěžků plodin však neputovala na trh, ale rozdělovala se zaměstnancům jednotlivých řádových velkostatků formou deputátu. Například úředníci a zaměstnanci komendy v Měcholupech měli nárok na přiděly pšenice, zrna, ječmene, hrachu a ovsa.¹⁵²⁹

Se zemědělskou produkcí bylo pochopitelně také spojeno riziko, že produkce bude postižena přírodními katastrofami či škůdci. Aby zmírnili potenciální dopady těchto rizik, neváhali správci jednotlivých řádových velkostatků krýt tato rizika pojistnými smlouvami, a to již v průběhu 19. století. V archivu měcholupské komendy je uschována nabídka vrchního jednatelství pro Čechy pojišťovny *Riunione Adriatica di Sicurtà*, založené roku 1838 v Terstu, ve které vyzývá „*Chvályhodnou správu domény v Měcholupech*“ (*Löbliche Domaine Verwaltung in Měcholup*) k uzavření pojištění polních plodin proti škodám z krupobití. Tato nabídka je datována dubnem roku 1887 a obsahuje mimořádně zajímavou informaci o maximálních pojistných cenách plodin:

Tabulka 32: Ceny pojištění jednotlivých plodin proti kroupám nabízené pojišťovnou *Riunione Adriatica di Sicurtà* k roku 1887

Druh plodiny	Za 1 měřici zrnitého výtěžku se slámou (zlatý, krejcar)	Za 1 hektolitr zrnitého výtěžku se slámou (zlatý, krejcar)
Řepka	8,00	13,00
Pšenice	8,00	13,00
Žito	7,00	11,00
Ječmen	5,50	9,00
Oves	4,50	7,00
Hrách	9,00	15,00
Vikev	5,00	9,00
Čočka	12,00	20,00
Řepové semeno za jeden metrický cent výnosu		20,00

Zdroj: SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 52, sig. Fach II, Fasc. II, kart. č. 2, Nabídka Riunione Adriatica di Sicurtà, Hagelversicherungs-Abtheilung, Prag, April 1887.

¹⁵²⁸ M. BERANOVÁ, A. KUBAČÁK, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, s. 277.

¹⁵²⁹ SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 52, sig. Fach II, Fasc. II, kart. č. 2, *Jährliche Geld und Naturalien Bezüge* (1886).

Výše uvedené ceny byly maximální možné, za jaké se daly jednotlivé typy produkce v daném roce pojistit. Zároveň však tyto maximální ceny vypovídaly o cenách tržních, které maximální možné pojistné ceny zpravidla výrazně aproximují. Pojistné ceny se totiž stanovovaly právě na základě tržních cen, ovšem jelikož musely odrážet ceny budoucí, snažily se pojišťovny predikovat následný cenový vývoj. V případě pojistné události pak byly pro pojišťovnu závazné právě ceny pojistné, a to i v případě, že byly aktuálně vyšší nežli ceny tržní.¹⁵³⁰

Zajímavé údaje poskytují deputátní tabulky, které obsahují cenové tarify, podle nichž se počítalo monetární vyjádření hodnoty deputátu. K 1. květnu 1900 byly tyto cenové tarify pro deputátníky na komendě v Měcholupech stanoveny následujícím způsobem:

Tabulka 33: Cenové tarify zemědělských produktů k 1. květnu 1900

Plodina (1 hektolitr)	Cena (Koruny, haléře)
Pšenice	12,00
Žito	5,00
Ječmen	9,00
Oves	4,00
Hrách	10,00

Zdroj: SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 87, sig. Fach II, Fasc. II, kart. č. 6, Besoldungs und Deputat Tabelle 1900.

Pokud si uvědomíme, že k 1. lednu roku 1900 platil směnný kurz 2 Koruny za 1 zlatý, tak se v případě ocenění deputátu jedná o poměrně výrazně nižší ceny, nežli jsou ceny uváděné jako maximální pojistné k roku 1887. Ceny obilovin totiž byly značně kolísavé a v rámci agrární krize, která v českých zemích trvala ve dvou fázích od roku 1873 až do roku 1904, výrazně klesly. Tato krize, zaviněná levným dovozem zemědělských produktů ze zahraničí, kulminovala v letech 1894–1895.¹⁵³¹

Právě tato agrární krize byla jednou z příčin úpadku významu zemědělské produkce na velkostatech. Tradičně vedený velkostatek, zaměřený primárně na zemědělskou

¹⁵³⁰ SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 52, sig. Fach II, Fasc. II, kart. č. 2, Nabídka Riunione Adriatica di Sicurtà, Hagelversicherungs-Abtheilung, Prag, April 1887.

¹⁵³¹ I. JAKUBEC, Z. JINDRA, *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, s. 163–164.

produkci a příjmy z lesního hospodářství, ve druhé polovině 19. století a o to více ve století následujícím, přestával stačit vysokému tempu, které v oblasti hospodaření nastavila vzrůstající se podnikatelská vrstva, vzešlá ze středostavovského prostředí. Tito lidé, kteří zbohatli díky obchodu, podnikání v průmyslu či v bankovníctví a podobně – tedy ne v tradičních doménách aristokracie – tak začali postupně spoluutvářet „Novou šlechtu rakouského císařství“.¹⁵³² Její příslušníci si z výnosu svého podnikání záhy byli schopni sami nakupovat velkostatky a snažili se svým způsobem života tradiční aristokracii napodobovat.¹⁵³³ Zároveň však samotné velkostatky nebyly primárním zdrojem jejich příjmů, na kterém by byli tito podnikatelé (na rozdíl od části rodové šlechty) bytostně závislí, a tento trend ovlivnil i aristokracii, takže ve 20. století začalo platit, že až na výjimky zemědělská a lesní produkce nebyla s to generovat dostatečné příjmy, načež majitelé velkostatků, kteří nediverzifikovali své podnikání a nerozšířili jej do dalších odvětví (průmysl, nákupy akcií železnic a podobně) začali často hospodářsky stagnovat či se přímo dostali do hospodářských potíží.¹⁵³⁴ Úpadek významu zemědělské produkce byl završen pozemkovou reformou, která velkostatkům odebrala značné množství zemědělské půdy.

Za příklad může posloužit řádový velkostatek Dožice, který měl k roku 1891 přes 153 ha polí, na nichž produkoval především obiloviny a brambory. Pozemková reforma však snížila výměru těchto polí přibližně na třetinu původního stavu, takže například v hospodářském roce 1924/1925 velkostatek osel jen necelých 53 hektarů, a to následujícím způsobem:

¹⁵³² Problematiku vzestupu nových elit a jejich postavení vedle tradiční aristokracie vyčerpávajícím způsobem popsal ve své knize prof. Jan Županič, srov. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*.

¹⁵³³ *Ibidem*, s. 23.

¹⁵³⁴ L. PÁŤAL, *Česká šlechta ve II. polovině 19. století Šlechtický velkostatek v Čechách na přelomu věků*, s. 216.

Tabulka 34: Ozimá a jarní setba (dohromady) a stav zásob na baillivě v Dožicích pro hospodářský rok 1924/1925

Osivo	Osetá výměra (ha)	Vyseto		Stav zásob	
		q ¹⁵³⁵	kg	q	kg
Žito	9,4619	22	22	35	21
Jetel	8,1918	1	21	0	0
Pšenice	7,6787	19	40	33	7
Ječmen	6,8054	19	25	11	45
Oves a peluška	13,7200	32	54	38 (oves) 6 (peluška)	65 (oves) 37 (peluška)
Řepa	1,5000	0	56	58	60
Brambory	5,1900	115	0	80	0
Celkem	52,5478	210	18	-	-

Zdroj: Martin POLA, Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty (rigorózní práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy), Praha 2017, s. 191–193.

Na příkladu stejného velkostatku ke stejné době lze také ukázat, v jakém množství a za jaké ceny byla nakupována umělá hnojiva:

Tabulka 35: Nakoupená hnojiva na baillivě v Dožicích pro hospodářský rok 1924/1925

Hnojivo	Množství (q, v případě zeminy „počet fůr“)	Cena (Kč)
Chilský ledek	300	744,50
Thomasova moučka (struska)	3 400	2 244,00
Superfosfát	1 500	1 005,00
Příkopová zemina	69	207,00
Cena celkem		4 200,50

Zdroj: Martin POLA, Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty (rigorózní práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy), Praha 2017, s. 192.

¹⁵³⁵ Pozn. autora: 1 q (metrický cent) = 100 kg.

Umělá hnojiva však nebyla pro použití na řádoých velkostatečích příliš doporučována a k hnojení polí se alespoň jednou za několik let používala chlévská mrva. Tu produkoval dobytek, který byl na velkostatečích chován. Standardně bylo vyžadováno, aby na jeden hektar polí připadalo alespoň 200 kilogramů živé váhy hovězího dobytka.¹⁵³⁶ Jeho stav na baillivě v Dožicích byl k roku 1924/1925 následující:

Tabulka 36: Stav hovězího dobytka na baillivě v Dožicích k roku 1924/1925

Hovězí dobytek	Počet kusů (ks)	Uvedená váha (kg)
Tažní voli	8	5 430
Voli jednoletí	2	500
Býci	1	750
Krávy	26	11 455
Jalovice dvouleté	3	1 060
Jalovice jednoleté	2	440
Jalovice letošní	4	8 00
Celkem	51	20 435

Zdroj: Martin POLA, Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty (rigorózní práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy), Praha 2017, s. 191.

Z tabulky vyplývá, že velkostatek doporučených 200 kilogramů živé váhy s velkou rezervou splňoval – vykazoval dokonce téměř 389 kilogramů hovězího dobytka na 1 hektar polí. Kromě produkce masa generoval hovězí dobytek velkostatku také příjmy z prodeje mléka a másla.

13.1.2. Pachtý zemědělských pozemků

Pod vlivem výše nastíněných problému zemědělské produkce se řada velkých majitelů půdy rozhodla do značné míry rezignovat na zemědělské hospodaření ve vlastní režii a zemědělskou půdu za pachtovné nabídnout menším nájemcům. Majiteli velkostatku tak bez práce, nákladů a s jen omezeným rizikem plynul pravidelný příjem, a

¹⁵³⁶ Viz např. SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1428, sig. IV-A-2, kart. č. 231, Nájemní smlouva mezi Maltézským řádem a Františkem Šaškem z 4. prosince 1916.

naopak pachtýři díky tomu mohli začít hospodařit na půdě, kterou by si často sami nemohli dovolit koupit.

Trend postupného propachtování pozemků je patrný také na majetku Maltézského řádu v českých zemích. Dle schematismů bylo k roku 1890/1891 propachtováno jen necelých 42 % zemědělské půdy na jednotlivých řádových velkostatech, a většina půdy tak byla obhospodařována ve vlastní režii.¹⁵³⁷ Například velkostatek Strakonice, největší řádový majetek v českých zemích, ještě do roku 1900 prakticky žádnou zemědělskou půdu nepropachtovával.¹⁵³⁸ To se však ve 20. století rychle změnilo, takže za období od 1. května 1921 do 30. dubna 1922 tento velkostatek nevykázal žádný příjem z vlastní zemědělské produkce.¹⁵³⁹

Podle stavu k 4. únoru 1920 strakonickému velkostatku náleželo 603,7042 ha půdy, rozdělené do poplužných dvorů Blatsko (179,8964 ha), Mutěnice (100,0212 ha), Krty (172,8598 ha) a Slaník (102,0750 ha). Zbytek zemědělských pozemků se nacházel přímo na statku Strakonice (48,8521 ha). Všechny tyto pozemky náležející k jednotlivým poplužním dvorům (celkem 554,8521 ha) jsou k roku 1920 uváděny jako obhospodařované v rámci velkopachtu, pozemky strakonického statku pak byly rozděleny mezi drobné pachtýře.¹⁵⁴⁰

K propachtování dvorů na strakonickém velkostatku došlo v roce 1905.¹⁵⁴¹ Smlouvou z 24. února 1917 byl pak poplužní dvůr Krty propachtován Josefu Babkovi. Ještě o něco dříve, dne 14. prosince 1916 byly dvory Blatsko, Mutěnice a Slaník (znovu)propachtovány Františku Šaškovi.¹⁵⁴² Ještě předtím měli půdu velkostatků pronajatou jiní pachtýři, dvůr v Krtech například jistý Josef Daška, kterého Josef Babka po převzetí dvora obvinil, že mu jej předal v zuboženém stavu, což Josef Daška v obšírné odpovědi odmítl.¹⁵⁴³ Sám Josef Babka se v pachtu dvora po celou dobu trvání smlouvy

¹⁵³⁷ Propachtovaná půda dosahovala výměry pravděpodobně 1 893 ha, rozloha polí, luk a pastvin pak dohromady zabírala 4 532 ha. Pro Moravu a Slezsko viz *Neuester Schematismus der Herrschaften (1890)*, s. 83, 102 a 226, pro Čechy J. PROCHÁZKA, *Topographisch-statistischer Schematismus (1891)*, s. 374–379.

¹⁵³⁸ Ignatz TITTEL, *Schematismus des Grossgrundbesitzes und grösserer Rustikalgüter mit einer agronomischen und Eisenbahnkarte des landtäflichen Besitzes im Königreiche Böhmen*, Praha 1900, s. 642.

¹⁵³⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1239, sig. 236,237,239, kart. č. 466, Bilance příjmů a vydání velkopřevora souver. Řádu Maltských rytířů Bailli Frā Jana Rudolfa Hardegga z 1/V. 1921–1922/30/IV.

¹⁵⁴⁰ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1346, sig. I-E-3, kart. č. 212, Soupis veškerého majetku pozemkového dle stavu k 4. únoru 1920.

¹⁵⁴¹ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1428, sig. IV-A-2, kart. č. 231, Podmínky ku pronájmu dvorů na velkostatku Strakonickém (1905).

¹⁵⁴² Ibidem, Dodatky pachtovních smluv z 30. května 1921.

¹⁵⁴³ Ibidem, Dopis Josefa Dašky ze dne 18. července 1917.

neudržel a dvůr byl od 1. října 1923 propachtován Františku Vachovi s časovým určením buď do převzetí dvora Státním pozemkovým úřadem nebo do 31. října 1928.¹⁵⁴⁴

Klíčovým nájemcem v rámci strakonického velkostatku byl František Šašek. Smlouvou ze dne 4. prosince 1916 mu držitel strakonické domény, kníže-velkopřevor František von Hardegg od 1. května 1917 na 12 let pronajal poplužní dvory Blatsko, Mutěnice a Slaník. Součástí této pachtovní smlouvy bylo i právo na užívání celé řady obytných a hospodářských budov, včetně rozsáhlého bytu ve strakonickém zámku (sestavajícího ze sedmi pokojů, kuchyně, vlastního sklepa a části půdy), který měl František Šašek pronajatý již dříve. Především šlo ale o pronajaté pozemky, jejichž rozloha byla úctyhodná a směle mohla konkurovat řadě samostatných velkostatků:

Tabulka 37: Výměra pronajatých strakonických dvorů k roku 1916 v členění dle typu půdy

Typ půdy	Blatsko (ha)	Mutěnice (ha)	Slaník (ha)	Celkem (ha)
Pole	162,0405	89,2373	70,5690	321,8468
Louky	21,1059	10,3289	31,4990	62,9338
Zahrady	0,2025	0,1550	0,0070	0,3645
Pastviny	13,1871	4,3725	1,8564	19,4160
Stavební pozemky	0,7273	0,7557	0,5026	1,9856
Neplodná půda	0,0000	1,0165	0,3014	1,3179
Ostatní plochy	0,1417	0,0000	0,4848	0,6265
Celkem	197,4050	105,8659	105,2202	408,4911

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1428, sig. IV-A-2, kart. č. 231, Nájemní smlouva (nepodepsaný návrh, prosinec 1916).

Z tabulky je patrné, že rozloha jednotlivých dvorů do roku 1920 klesla přibližně o 7 %. Ostatně Řád si v pachtovní smlouvě vymínil, že může propachtované pozemky prodávat, ačkoliv změny o více než 5 % rozlohy již musel s Františkem Šaškem konzultovat. Zajímavé bylo také ustanovení ohledně počtu dobytka. Dle smlouvy musel nájemce na každých 2,5 ha orné půdy držet alespoň jeden kus velkého hovězího dobytka (případně musel vykázat 200 kg živé váhy na každý pronajatý hektar orné půdy). Chlévskou mrvou

¹⁵⁴⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 562, sig. 28A/n, kart. č. 289, Pachtovní smlouva uzavřená s Františkem Vachem dne 16. listopadu 1923.

pak měl povinnost hnojit pole, a to nejméně jednou za 4 roky v rozsahu na 1 ha 50 vozů po 6 q, tedy celkem 300 q chlévské mrvy na hektar. Alternativně mohl v některých případech k hnojení využít umělá hnojiva, a to v rozsahu 100 kg fosfátů na 1 ha, případně (ovšem jen na některých typech půd) použít hnojení vápnem s dávkou 5 q na 1 ha za rok. Umělými hnojivy však směla být hnojena jen 1/3 výměry pronajatých polností.¹⁵⁴⁵

Roční pachtovné bylo stanoveno ve výši 80 korun za každý ha pronajaté plochy. Při uzavření smlouvy byla vykázána rozloha 408 ha 4911 m², takže roční pachtovné, splatné předem ve čtvrtletních intervalech (k prvnímu dni měsíců května, srpna, listopadu a února) činilo 32 679,29 korun.¹⁵⁴⁶

Popisy nemovitostí pronajatých Františku Šaškovi, které vznikly roku 1917, nám dovolují poznat podobu řádových poplužních dvorů na počátku 20. století, tedy krátce poté, co přešly z vlastní režie do pachtu. Výměry jednotlivých dvorů v popisu jsou stejné, jako je uvedeno v tabulce 37.

Dvůr Blatsko (někdy též nazývaný „Dvůr Strakonice“) byl považován za hlavní a nejdůležitější zemědělské středisko na strakonickém velkostatku, proto za něj také platil František Šašek nejvyšší roční nájemné, celkem 15 792,40 korun. Kromě takřka dvou set hektarů rozlohy zde stálo také mnoho budov, mimo jiné mnohapokojové obytné stavení, dva čeledníky, byt sluhů a řada hospodářských budov (chlévy, drůbežárny, stodoly, velký špýchar, sklepy) včetně kravína pro 70 kusů hovězího dobytka. K tomuto dvoru též patřil již výše popsáný byt ve strakonickém zámku. Všechna stavení byla vesměs v dobrém stavu, v souladu s pachtovní smlouvou je František Šašek nechal vybílit a rovněž do nich na jeho náklad bylo zavedeno elektrické osvětlení. Budovy byly také náležitě pojištěny proti požáru. Na dvoře se také nacházelo velké množství různých ovocných stromů. Na daních (přímá daň, daň činžovní a přírážky) dvůr odvedl za rok 1917 přibližně 3 756,72 Korun.¹⁵⁴⁷ Z dobytka se na dvoře nacházelo 20 koní, 8 tažných volů, 2 býci, 60 dojných krav a 3 telata.¹⁵⁴⁸

Dvůr Mutěnice měl jen něco málo přes polovinu rozlohy dvora Blatsko a platilo se z něj roční pachtovné ve výši 8 469,27 Korun. Na dvoře se nacházelo sedm budov: obytné

¹⁵⁴⁵ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1428, sig. IV-A-2, kart. č. 231, Nájemní smlouva mezi Maltézskými řádem a Františkem Šaškem z 4. prosince 1916.

¹⁵⁴⁶ Ibidem.

¹⁵⁴⁷ Pozn. autora: Údaj k přírážkám – pravděpodobně 1 752,92 Korun – byl z podkladu dodatečně vymazán a je špatně čitelný.

¹⁵⁴⁸ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1370, sig. II-B-2, kart. č. 218, Dvůr Strakonice (Blatsko) – popis (pravděpodobně z roku 1917 nebo 1918).

stavení se třemi pokoji a kuchyní, kravín pro 60 kusů, stodolu, ovčín a kůlna na nářadí. Budovy se nacházely v dobrém stavu a byly čistě vybělené a pojištěné proti požáru. Na daních se v roce 1917 ze dvora platilo 2 350,27 Korun. Na dvoře se nacházely také ovocné stromy. Kromě toho se na dvoře chovali 2 koně, 8 tažných volů, 11 býků, 4 dojně krávy, 28 odstavených telat a 3 hříbata. Součástí dvora byla rovněž cihelna, kterou měl František Šašek v rámci nájmu dvora také propachtovanou. V cihelně byla pec na 26 tisíc cihel a 12 tisíc tašek, patřily k ní rovněž dvě kůlny na výrobky a obydlí cihláře. K roku 1917 však byla kvůli nedostatku uhlí mimo provoz.¹⁵⁴⁹

Dvůr Slaník byl ze všech dvorů pronajatých Františku Šaškovi nejmenší a platil za něj roční pachtovné 8 417,62 Korun. Na dvoře se nacházelo celkem šest budov: obytné stavení se čtyřmi pokoji a kuchyní, stodola, stáj přestavěná na chlév pro vepře, kravín pro 40 kusů hovězího dobytka, další stodola a konečně kůlna na nářadí. Taktéž tato stavení byla vesměs v dobrém stavu, čerstvě vybělené, opatřené elektrickým osvětlením a dokonce vodovodem. Dvůr byl pojištěn a daně z něj placené dosahovaly za rok 1917 souhrnné výše 2 256,54 Korun. Na dvoře se nenacházely ovocné stromy. Z dobytka zde byly chováni 4 koně, 4 voli, 18 krav, 6 býků, 10 jalovic, 8 prasnic, 8 běhounů (selat) a 8 prasat.¹⁵⁵⁰

Vztahy s Františkem Šaškem se však zhruba v polovině 20. let zhoršily. Ještě v roce 1924, když se rozbila pumpa ve mlýně, která zásobovala vodou zámeckou kašnu, nabídl František Šašek, že pořídí novou pumpu za 4 000 Kč, přičemž polovinu zaplatí on a druhou polovinu velkostatek.¹⁵⁵¹ Poté však dosavadní patrně harmonický vztah narušila pozemková reforma, která výrazně zasáhla zemědělské pozemky strakonického velkostatku.¹⁵⁵²

Vznikl spor o určení výše náhrad za orbu, osetí a zásoby u dvorů Mutěnice a Slaník, které byly převzaty státem. Spor nejdříve řešil rozhodčí soud pod předsednictvím centrálního ředitele na statcích Karla Schwarzenberga pana Vladimíra Ortla (Řád zde zastupoval advokát JUDr. Pavel Parkus), později se případ dostal před okresní soud v Jihlavě, po němž byla proti Františku Šaškovi vedena exekuce na uspokojení pohledávky Řádu ve výši

¹⁵⁴⁹ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1370, sig. II-B-2, kart. č. 218, Dvůr Mutěnice – popis (pravděpodobně z roku 1917 nebo 1918).

¹⁵⁵⁰ Ibidem, Dvůr Slaník – popis (pravděpodobně z roku 1917 nebo 1918).

¹⁵⁵¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 561, sig. 28A/m, kart. č. 289, Dopis Nadlesního Pilky za dne 5. března 1924.

¹⁵⁵² František Šašek byl pachtýřem na řádových majetcích dle svého vyjádření 24 let a po celou dobu, jak uvádí, nezavdal Řádu důvod ke sporu a vždy hájil řádový majetek, „i když úřednictvo ve Strakonících selhalo“. Také uznává, že nedodržel smluvní ustanovení, ovšem dodává, že se tak stalo kvůli záboru dvorů Slaník a Mutěnice a že tato ustanovení „*mocí zákona nemohly být smluvně dodrženy*“. Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Dopis Františka Šaška, nedatováno (pravděpodobně 1931).

120 648 Kč.¹⁵⁵³ František Šašek reagoval dopisem, ve kterém žádal o zrušení exekuce a odkazoval se na dlouhodobou a bezproblémovou spolupráci s Řádem.¹⁵⁵⁴ Vedení Řádu ale tuto argumentaci odmítlo. Potvrdilo sice, že během 24leté spolupráce s Františkem Šaškem nezaznamenalo žádné spory mezi ním a vedením velkostatku, důvodem však podle jeho názoru bylo lajdáctví ze strany úředníků velkostatku a nedostatečná kontrola ze strany vedení Řádu ve dvacátých letech 20. stol. Výsledkem bylo, že v době záboru se dvory propachtované Františku Šaškovi nacházely v hrozivém stavu, který zdaleka neodpovídal podmínkám stanoveným v pachtovní smlouvě. Františku Šaškovi také neprospělo to, že odmítal jakkoliv komunikovat s rozhodčím soudem.¹⁵⁵⁵

Většina velkopachtů se však obešla bez podobných nežádoucích jevů, ačkoliv různé stížnosti (jak ostatně dokazuje mimo jiné dopis Josefa Babky) na stav pozemků a objektů převzatých po předchozím pachtýři, nebyly ojedinělé.

Kromě pachtů celých poplužních dvorů Řád propachtovával také menší pozemky drobným pachtýřům. Například na komendě v Měcholupech se drobným pachtýřům pozemky pronajímaly zpravidla na tři roky. Pachtovné se platilo dopředu v pololetních splátkách k 1. květnu a k 1. listopadu. S pachtýři nebyly uzavírány oddělené smlouvy, ale vždy se připravila jedna smlouva pro všechny drobné pachtýře, která obsahovala jejich seznam s uvedením výměry propachtovaných pozemků a výší ročního pachtu. Jednotliví pachtýři pak stvrzovaly svými podpisy údaje, které byly v tomto seznamu uvedené.

V průběhu 20. století se ceny pachtovného pozvolna zvyšovaly. Tabulka 38 uvádí ceny na přelomu 19. a 20. století a poté ceny během první světové války a po vzniku první Československé republiky:

¹⁵⁵³ Pro rozhodčí soud viz NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, An das Schiedsgericht nach § 582 Z.P.O., pro soud v Jihlavě viz ibidem, Dopis J.U.Dr. Alfreda Schwarze ze dne 28. února 1931.

¹⁵⁵⁴ Ibidem, Dopis Františka Šaška, nedatováno (pravděpodobně 1931).

¹⁵⁵⁵ Ibidem, Dopis adresovaný řádové kanceláři do Vídně ze dne 7. března 1931.

Tabulka 38: Drobné pachty na komendě Měcholupy v letech 1898–1901 a 1914–1920

Období	Rozloha drobných pachtů (ha)	Cena za drobné pachty (Korun / Kč)	Průměrné pachtovné (Korun / Kč za 1 ha)
1. října 1898 – 30. září 1901	93,98 ¹⁵⁵⁶	3 404,80 ¹⁵⁵⁷	36,23
1. října 1901 – 30. září 1904	71,73	3 938,90	54,91
1. října 1914 – 30. září 1917	37,89	2 499,00	65,95
1. října 1917 – 30. září 1920	42,13	3 676,00	87,25

Zdroj: SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 78, sig. Fach II, Fasc. II, kart. č. 5, Dokumenty nazvané Pacht Protokoll nebo Verpachtungs Vertag z let 1898, 1901, 1914 a 1917.

Zajímavé je, že mezi cenami v malopachtu a velkopachtu nebyly dle těchto údajů žádné velké rozdíly. Jestliže na strakonickém velkostatku se v roce 1917 v rámci velkopachtu pronajímal 1 ha za 80 Korun, měcholupská komenda pronajímala svým drobným pachtýřům hektar jen přibližně o 7 Korun draž. V roce 1919 pak byla s pachtýři s ohledem na očekávanou pozemkovou reformu uzavřena další smlouva, podle které trvala doba pachtu od 1. října 1919 až do doby, než nájemce na základě rozhodnutí Státního pozemkového úřadu nabude k pozemkům vlastnická práva.¹⁵⁵⁸

Vedle drobných pachtýřů a velkopachtýřů z řad soukromých osob propachtovávalo česko-rakouské velkopřevorství v některých případech také právníkům osobám, především cukrovarům. Významným nájemcem v tomto ohledu byla například společnost *Slavkovské cukrovary*, známá také jako *Austerlitzer-Zuckerfabrik Hermann Redlich & Comp.*, která si pronajímala dvůr v Hruškách u Slavkova, a to od 1. ledna 1901.¹⁵⁵⁹ Před ní si dvůr

¹⁵⁵⁶ Pozn. autora: Hodnota uvedena v korcích: 326,6 korců = 93,98 ha.

¹⁵⁵⁷ Pozn. autora: Hodnota uvedena ve zlatých: 1 702,40 zlatých = 3 404,80 korun.

¹⁵⁵⁸ SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 78, sig. Fach II, Fasc. II, kart. č. 5, Dokumenty nazvané Pacht Protokoll k 1. říjnu 1919.

¹⁵⁵⁹ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 155.

pronajímal nejméně od roku 1884 Heinrich Jirků.¹⁵⁶⁰ Pachtovné sjednané *Slavkovskými cukrovary* činilo 11 000 Korun ročně, splatných ve dvou platbách k 1. lednu a 1. červenci. Při rozloze dvora 113,1384 ha tak pachtovné již v této době dosahovalo výše přes 97 Korun za hektar ročně. Pachtovní smlouva pak byla několikrát prodloužena a zároveň se v důsledku pozemkové reformy mírně změnila rozloha dvora, jež klesla na 111,8348 ha. V důsledku toho bylo pachtovné – dle smlouvy platné do 31. prosince 1931, vyčísleno na 16 775,22 Kč, což odpovídalo částce 150 Kč ročně za jeden hektar propachtované půdy.¹⁵⁶¹

Cukrovarnickým společnostem propachtovávaly své pozemky také zbývající dvě moravsko-slezské řádové komendy. Komenda v Dívčím Hradě propachtovávala přibližně 110 ha *Osoblažské cukrovarnické akciové společnosti* a část dvoru Hlinka *Opavské cukrovarské akciové společnosti*. Dvůr Dívčí Hrad o rozloze přes 109 ha byl pak v letech 1927–1939 rovněž propachtován, a to jistěmu Evženu Smekalovi.¹⁵⁶² Komenda sv. Jana v Opavě propachtovávala část svých pozemků (přibližně 40 ha) *Opavské cukrové rafinerii*.¹⁵⁶³

Stanovování cen především velkopachtu se většinou řídilo standardními tržními mechanismy. Když některému z pachtýřů končila smlouva, zpravidla se na vedení příslušného řádového velkostatku obrátili noví zájemci se svými nabídkami. Velké množství těchto nabídek obsahuje archiv kněžského konventu Maltéžského řádu v Praze.¹⁵⁶⁴ Kromě cenových nabídek zájemci zpravidla upozorňovali na své zkušenosti a kompetentnost, finanční zajištění (důležité například pro prvotní investice do propachtovaných pozemků), svou křesťanskou výchovu a víru (případě, pokud se jednalo například o Židy, se zástupcům Řádu dostalo alespoň ujištění, že „nedělní klid zachovává“) a podobně. Také neváhali využít přímluvy vlivných osobností ze světského i církevního prostředí, které měly svými dopisy dodat zájemci patřičnou vážnost a potvrdit ho jako ideálního uchazeče o propachtování řádové půdy.¹⁵⁶⁵

¹⁵⁶⁰ Srov. *Neuester Schematismus der Herrschaften, Güter und Zuckerfabriken, IV. Jahrgang*, Brün 1884, s. 79.

¹⁵⁶¹ M. POLA, *Působení řádu Maltéžských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 150.

¹⁵⁶² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 557, sig. 28A/h, kart. č. 288, Gutsbeschreibung der Ordenskommende Maidelberg des souveränen Malteser Ritter Ordens (z roku 1928).

¹⁵⁶³ Blíže k pachtům cukrovarnických společností viz M. POLA, *Působení řádu Maltéžských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 154–157.

¹⁵⁶⁴ Například NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1239, sig. 236,237,239, kart. č. 466.

¹⁵⁶⁵ Pro podrobnější příklady nabídek na propachtování dvora v Březiněvsi viz M. POLA, *Působení řádu Maltéžských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 157–160.

Pachtovní smlouvy na zemědělské půdě, která Řádu v českých zemích zůstala po provedení pozemkové reformy, byly zpravidla uzavírány velmi racionálně, s cílem dosažení co nejvyššího výnosu. Jednou z komend, které i po pozemkové reformě zbylo relativně značné množství zemědělské půdy, byl Dívčí Hrad. K roku 1928 v rámci velkopachtu pronajímal ve dvorech Dívčí Hrad, Hlinka a Vrbno téměř 436 ha půdy, v malopachtu se pak nacházela půda v obcích Dívčí Hrad, Hlinka a Pitárné o celkové rozloze téměř 61 ha.¹⁵⁶⁶

Cena pachtovního nebyly fixně stanoveny, ale odvíjely se od ceny obilovin. Například pachtovné za dvory Hlinka a Vrbno (pachtýřem byl *Osoblažský cukrovar*) se dle smlouvy platné v letech 1926–1938 odvíjelo od ceny obilovin, konkrétně s cenou 300 kg pšenice na 1 pronajatý hektar. Dle propočtů z 1. února 1928 bylo cukrovaru propachtováno 326,5920 ha pozemků a roční pachtovné s ohledem na cenu pšenice dosahovalo výše 220 910,09 Kč, tedy lehce přes 676 Kč za hektar. Kromě toho musel pachtýř platit paušál na opravy ve výši 7 % pachtu, veškeré daně, pojištění proti požáru, podílet se na patronátních výdajích a podobně.¹⁵⁶⁷ Pacht zbývajících dvora v Dívčím Hradě (s rozlohou 109,3601 ha, pronajato v letech 1927–1939 Evženu Smekalovi) byl stanoven jako 225 kg žita za pronajatý hektar, což v roce 1928 znamenalo částku 57 578,04 Kč, tedy téměř 527 Kč za hektar. Také s tímto pachtem se pojily další povinnosti, například udržování zámecké cesty.¹⁵⁶⁸

Podobný postup byl zvolen i u drobných pachtů, kde byly ceny za hektar dokonce v některých případech ještě vyšší. U malopachtů v obci Hlinka odpovídaly hodnotě 500 kg pšenice za každý propachtovaný hektar, na území obcí Dívčí Hrad a Pitárné se pak cena pohybovala v intervalu hodnoty 200–250 kg žita za hektar za rok. V roce 1928 tak malopachty vygenerovaly celkem 23 164 Kč.¹⁵⁶⁹

Velmi specifický pacht se týkal konventního velkostatku v Motole, který si od roku 1908 pronajala armáda. Smlouva byla uzavřena až do roku 1938, přičemž pachtovné, splatné ve dvou stejných pololetních splátkách, bylo pro roky 1908–1912 stanoveno na 31 000 Korun, následně se zvýšilo na 38 200 Korun. S břemenem armádního pachtu byl nakonec v roce 1922 velkostatek Motol prodán městu Praha.¹⁵⁷⁰

¹⁵⁶⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 557, sig. 28A/h, kart. č. 288, Gutsbeschreibung der Ordenskommende Maidelberg des souveränen Malteser Ritter Ordens (z roku 1928).

¹⁵⁶⁷ Ibidem.

¹⁵⁶⁸ Ibidem.

¹⁵⁶⁹ Ibidem.

¹⁵⁷⁰ Pro podrobnější příklady nabídek na propachtování dvora v Březiněvsi viz M. POLA, *Působení řádu Maltežských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 161–162.

13.1.3. Shrnutí hospodaření se zemědělskou půdou na řádových velkostatech

Význam zemědělské produkce v kontextu celkových příjmů řádových velkostatků postupem času klesal a dominantní roli hrály tržby generované lesním hospodářstvím. Jestliže na konci 19. století bylo ve vlastní režii obhospodařováno přibližně 58 % zemědělské půdy na jednotlivých řádových velkostatech, a například na velkopřevorské doméně ve Strakonících nebyly propachtovány takřka žádné pozemky, ve 20. století se situace výrazně změnila.

Například v řádovém roce 1921/1922 se na velkopřevorské doméně ve Strakonících vůbec nehospodařilo ve vlastní režii a příjmy z pachtu zemědělských pozemků dosáhly výše 89 971,40 Kč, což představovalo pouze něco málo přes 14 % celkových příjmů tohoto velkostatku (624 131, 96 Kč). O něco lepší situace byla na druhém ze statků česko-rakouského knížete velkopřevora v Horní Libchavě, kde příjmy z vlastní zemědělské činnosti, dosahující výše 82 833,62 Kč, spolu s příjmy z pachtů, které byly vyčísleny na 38 951,62 Kč, tvořily více než 21 % celkových výnosů domény, které v roce 1921/1922 dosahovaly výše 567 617,54 Kč.¹⁵⁷¹

Odklon od zemědělství souvisel mimo jiné a agrární krizí, která v českých zemích probíhala v letech 1873–1904 a během ní výrazně klesly ceny řady zemědělských produktů. Značná část velkostatků v této situaci rezignovala na zemědělskou velkoprodukcí a svou zemědělskou půdu raději v rámci pachtů rozdělila na menší jednotky, které obhospodařovali drobní i velcí pachtýři a velkostatkům z této půdy plynula renta, aniž by se musely samy zabývat zemědělským hospodařením.

Jiří Pořízka uvádí, že po smrti významného knížete-velkopřevora Othenia Lichnowského nastal pozvolný úpadek řádového hospodářství.¹⁵⁷² Minimálně s ohledem na zemědělskou produkci se jistě nemýlí. Ostatně za příklad mohou posloužit i samotné Strakonice. Řád zde na počátku 20. století na zemědělskou činnost rezignoval a veškeré poplužní dvory propachtoval. Tři z těchto dvorů o celkové rozloze přesahující 408 ha si pak propachtoval jediný nájemce, který zde dokázal úspěšně hospodařit až do doby, než byla řádová držba zemědělské půdy ve Strakonících výrazně zredukována během pozemkové reformy.

¹⁵⁷¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1239, sig. 236,237,239, kart. č. 466, Bilance příjmů a vydání velkopřevora souver. Řádu Maltských rytířů Bailli Frã Jana Rudolfa Hardegga z 1/V. 1921–1922/30/IV.

¹⁵⁷² J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 51.

Právě v událostech první čtvrtiny 20. století pak lze hledat konečnou příčinu toho, proč jednotliví držitelé řádových beneficí na zemědělskou produkci (až na výjimky) takřka úplně rezignovali. Rozpad Rakouska-Uherska zapříčinil, že většina z řádových hodnostářů musela svůj život dělit mezi dva státy: Rakousko, kde žili a Československo, kde drželi některý z velkostatků. Kromě toho pozemková reforma značně snížila rozlohu zemědělské půdy na těchto velkostatkách a tyto okolnosti vedly k tomu, že v polovině dvacátých let byla celá řada řádových velkostatků prodána.

13.2. Lesní hospodářství

Nedílnou součástí velkostatků bylo lesní hospodářství. Lesní půda ve většině řádových panství zaujímal větší rozlohu než půda zemědělská a v roce 1890/1891 tvořila téměř 46 % řádového pozemkového vlastnictví (včetně kněžského konventu) v českých zemích. Na rozdíl od zemědělských pozemků, které správa velkostatků velmi často propachtovávala, bývaly lesy spravovány ve vlastní režii. K roku 1890 (pro Moravu a Slezsko), respektive k roku 1891 (pro Čechy) byly údaje lesního hospodářství Řádu Maltézských rytířů v českých zemích následující:

Tabulka 39: Popis lesního hospodářství velkostatků velkopřevorství k roku 1890 (Morava a Slezsko) a 1891 (Čechy)

Velkostatek	Rozloha velkostatku (ha)	Rozloha lesů (ha)	Revíry	Skladba lesa; produkce	Lovná zvěř
Strakonice a Radomyšl	2 008,00	1 173,00	Zámecký, Hubenov, Srpská	Jehličnaté a listnaté stromy; palivové a užitkové dříví	Zajíci, koroptve, bažanti
Dětenice a Osenice	1 463,35	639,20	Brodek, Viničky	Duby, břízy, buky, javory, jasany, borovice, smrky; stavební, palivové a užitkové dříví	Srnčí a dančí zvěř, bažanti, zajíci, tetřevi, koroptve atd.
Horní Libchava	1 075,80	637,50	Stružnice, Slunečná	Smrky, jedle, borovice, buky, olše; 2/3 produkce stavební dříví, 1/3 produkce palivové dříví	Zajíci, koroptve, kachny

Dožice	422,55	204,66	Dožice	Smíšené lesy, listnaté i jehličnaté stromy; užitkové a palivové dřevo	Zajíci, koroptve
Měcholupy	738,08	229,56	Měcholupy, Makov, Pečetín, Újezdec	Borovice, smrky, jedle, modříny, olše; užitkové a palivové dříví	Zajíci, koroptve
Obytce	1 109,65	500,25	Obytce, Hoštice, Myslovice, Vítkovice	Borovice a smrky; užitkové a palivové dříví	Zajíci, koroptve
Brno (Kreuzhof) a Hrušky	118,31	0,00	Žádný	Žádný	Žádný
Dívčí Hrad	755,18	228,17	Neuvedeno, hlavní část lesů náležela do katastrální obce Pitárné ¹⁵⁷³	Neuvedeno	Neuvedeno
Sv. Jan v Opavě	511,48	355,63	Neuvedeno, hlavní část lesů náležela k lesnímu statku Vršovice	Neuvedeno	Neuvedeno
Motol (konvent)	378,30	44,00	Neuvedeno	Duby, buky, javory, břízy, akácie, smrky, břízy; neuvedeno	Zajíci, koroptve
Březiněves (konvent)	210,45	0,00	Žádné	Žádné	Žádné
Celkem	8 791,15	4 011,97	-	-	-

Zdroj: Pro Moravu a Slezsko viz Neuester Schematismus der Herrschaften, Güter und Zuckerfabriken, VI. Jahrgang, Brün 1890, s. 83, 102 a 226, pro Čechy Johann PROCHÁZKA, Topographisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, zugleich Adressenbuch sämtlicher bei demselben angestellten Beamten, des Forstpersonals, u.s.w, Prag 1891, s. 374–379.

Význam lesního hospodářství dále narostl po vzniku republiky Československé, a to z důvodu pozemkové reformy, která se dotkla především zemědělské půdy velkostatků, takže se podíl lesů na celkové rozloze v relativním vyjádření znatelně zvýšil. Na druhou

¹⁵⁷³ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 134.

stranu v polovině dvacátých let byla značná část těchto velkostatků prodána (Strakonice, Horní Libchava, Dožice, Měcholupy a Obytce). Dětenice byly prodány již na počátku 20. století a Motol v roce 1922.¹⁵⁷⁴ Na konci dvacátých let 20. století pak česko-rakouské velkopřevorství realizovalo nákupy velkostatků Ligist ve Štýrsku, a především Dohé na Podkarpatské Rusi, přičemž u obou těchto velkostatků tvořily lesy převážnou část jejich půdy, čímž vzrostla výměra lesních ploch česko-rakouského velkopřevorství o přibližně 25 tisíc ha.¹⁵⁷⁵ Žádný z těchto velkostatků se však nenacházel v českých zemích.

Nejvýznamnější lesní majetek tak měl Řád Maltézských rytířů v českých zemích na velkopřevorské doméně ve Strakonici, a to až do jejího prodeje ve druhé polovině dvacátých let 20. století. K 18. srpnu 1926, tedy po provedení pozemkové reformy, tomuto velkostatku zůstalo 1 130,3334 ha lesní půdy, rozdělené do třech revírů. Lesy tak tvořily téměř 76 % celkové rozlohy strakonické domény v této době (její celková výměra byla 1 489,9807 ha).¹⁵⁷⁶ Vzhledem ke svému významu v řádovém hospodaření bude právě strakonická doména sloužit jako hlavní ilustrativní příklad, popisující hospodářské strategie Maltézského řádu při správě lesních majetků.

13.2.1. Správa lesa dle lesních hospodářských plánů

Lesní hospodářství je mimořádně specifické vzhledem ke svému dlouhodobému charakteru. Zatímco v případě zemědělství lze s produkcí operativně pracovat v rámci jednotek let (uzpůsobováním osevních plánů při respektování vlastností půdy) a v průmyslu je v tomto ohledu ještě flexibilnější, doba obmýtlí lesa je 80 nebo i více let. Z toho důvodu byl od druhé poloviny 19. století při správě lesního majetku vyžadován odpovědný přístup a dohled erudovaného správce. To bylo dáno jednak vnitřní potřebou majitelů lesů, kteří těžili z plodů práce předchozích generací a sami do lesů investovali s vědomím, že tyto investice přinesou zisk až generacím následujícím. O zachování dobrého stavu lesů měl však pochopitelně zájem i stát, který od poloviny 19. století začal dohlížet i na soukromé lesy.

¹⁵⁷⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1240, sig. 238, kart. č. 467, Trhová smlouva – Motol.

¹⁵⁷⁵ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 195–196.

¹⁵⁷⁶ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1348, sig. I-E-5, kart. č. 212, Soupis všech katastrálních ploch panství Strakonice (k 18. srpnu 1926). Jak vyplývá z rozpadů lesních pozemků do jednotlivých parcel, jsou k lesní půdě v rámci jednotlivých revírů počítány také některé nezalesněné plochy – pastviny, zahrady, stavební pozemky, na nichž stojí myslivny, stodoly a podobně. Za lesní půdu se dokonce považují v těchto výměrech také polnosti (role), které slouží jako deputátní pozemky hajného. Skutečná výměra lesů byla o něco nižší. Dle stavu k roku 1924 je zaznamenána výměra lesů (včetně holin, ale bez zahrad, polí, stavebních pozemků atd.) celkem 1 098,00791 ha. Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Ocenění lesů (velkostatek Strakonice) – Ministerstvo financí, odbor VI./revisní/, ze dne 23. července 1924.

Klíčový je v tomto ohledu takzvaný „lesní zákon“, vydaný císařským patentem z 3. prosince 1852 (číslo 250 ř. z.).¹⁵⁷⁷

Jedním z hlavních cílů tohoto zákona bylo dosažení trvale udržitelného lesního hospodářství, a to prostřednictvím neustálé obnovy lesa a jeho profesionální správy. Tento zákon, doplněný v relevantních oblastech o další zákony (či jiné právní předpisy), pak zůstal v platnosti i během celého prvorepublikového období.¹⁵⁷⁸

Lesní zákon měl dopad na hospodářské plány lesů (byly v něm například stanovena pětiletá lhůta, během níž musel být vymýcený úsek lesa znovu osazen apod.), a také kladl nároky na lesní zaměstnance. Tak například na Moravě musel být od roku 1853 soukromý lesní majetek přesahující rozlohu 575 ha, obhospodařován zkušeným lesním správcem, který absolvoval náležité vzdělání a složil odpovídající zkoušky.¹⁵⁷⁹ Nařízení místodržitelství pro království České (čs. 32-414) ze dne 9. června 1911 zavádělo v českých lesích povinnost náležitě kvalifikovaných a přezkoušených lesních správců u soukromých lesů o výměře přesahující 700 ha.¹⁵⁸⁰ Na druhou stranu zákon nestanovoval soukromým vlastníkům lesů žádnou povinnost ohledně tvorby lesních hospodářských plánů.

Tato legislativa se vztahovala také na majetky, které v českých zemích vlastnilo česko-rakouské velkopřevorství. Jednotliví držitelé a správci řádových beneficí si uvědomovali mimořádný význam a specifický charakter lesního hospodářství, a tak za účelem správy lesů sestavovali profesionální hospodářské plány, podle nichž se při správě lesů řídili. K vyhotovení plánů neváhali najímat i externí specialisty, takže například bailliva v Dožicích najala v roce 1901 renomovaného lesního inženýra Ing. Antonína Holuba z Plzně.¹⁵⁸¹

Mimořádný význam lesů pro řádové hospodářství si uvědomoval také receptorát. Ten se snažil na centrální úrovni monitorovat především to, zda nedochází (zanedbáním či cíleně) k úpravám výměr jednotlivých velkostatků a jejich lesů, a poté, zda lesní hospodaření probíhá v souladu s lesními hospodářskými plány a jestli se udržována dostatečná kvalita a zdraví lesního porostu. Podle ustanovení provinciální kapitoly z roku 1907 musely všechny řádové velkostatky nejpozději do konce dubna každého roku podávat zprávu o stavu hranic

¹⁵⁷⁷ Srov. Martin CEMPÍREK, *Vývoj lesního zákonodárství s akcentem na zákon lesní z roku 1852* (rigorózní práce na Právnické fakultě Masarykovy univerzity), Brno 2011/2012, s. 24–25.

¹⁵⁷⁸ Ibidem, s. 25.

¹⁵⁷⁹ Srov. Josef NOŽIČKA, *Přehled vývoje našich lesů*, Praha 1957, s. 367.

¹⁵⁸⁰ Srov. SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1373, sig. III-A-1, kart. č. 218, Dopis C.k. okresního hejtmantství ve Strakonících Č. 10.245. ze dne 9. března 1912. Viz také kapitolu 11. *Správa velkostatků a řádoví zaměstnanci*.

¹⁵⁸¹ V. ČERVENKA, *Velkostatek Dožice 1660–1948*, s. 9.

pozemkového majetku a o událostech, které se přihodily v lesích. V souladu s tím bylo nařízeno provést průzkum a revizi hranic velkostatků a zjistit, zda jsou všechny hraniční značky přítomny a na správném místě, případně zaznamenat ty, které jsou zfalšované nebo pochybné, a podat o těchto zjištěních zprávu. Bylo také doporučeno, aby byly hraniční kameny obíleny vápnem a tím zvýrazněny v krajině a aby kolem nich byla odstraněna přerostlá tráva nebo křoviny. Dále musely velkostatky pravidelně informovat receptorát o stavu lesů a uvádět zásoby dřeva v třídění podle kvality (užitkové dříví, řezivo, palivové dříví) a jeho množství, a také v porovnání s předepsaným hospodářským plánem. Dále rozsah vykácených a probraných ploch a rozsah zalesnění v členění na přirozený proces a cílenou výsadbu. Nakonec byla zavedena povinnost nahlásit škody způsobené větrem, tlakem sněhu, námrazou nebo hmyzem, a to vždy s ohledem na jejich rozsah.¹⁵⁸²

Přístup ke správě lesa lze demonstrovat na již výše zmiňovaném příkladu strakonické domény. Její lesy se pro hospodářské účely dělily do tří revírů, respektive čtyř oddělených územně-správních celků. Jedná se o revíry Hubenov, Srpská a Zámecký revír, správně rozčleněný na dvě různě velké části. Klíčovým parametrem, který se v rámci struktury lesních porostů sledoval, bylo rozdělení stromů do věkových tříd. Nejen v rámci maltézských velkostatků se používalo celkem šest kategorií: holina (tzn. nezalesněná plocha) a věkové třídy I–V. Dle stavu k roku 1918/1919 bylo rozdělení lesů na strakonické doméně následující (výměry jsou uváděny v ha):

¹⁵⁸² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 553, sig. 28/A/d, kart. č. 287, Dopis kancléře Hartiga správě komendy Maria Pulst ze dne 26. března 1928.

Tabulka 40: Věková struktura lesů na velkostatku Strakonice dle stavu k roku 1918/1919

Revír	Holin	I. třída (1–20 let)	II. třída (21–40 let)	III. třída (41–60 let)	IV. třída (61–80 let)	V. třída (81 a více)	Celkem
Hubenov	0,8825	43,7193	54,6056	53,4562	38,0995	54,0707	<i>244,8338</i>
Srpská	1,2797	56,5549	114,4966	84,2504	67,6018	57,9812	<i>382,1616</i>
Zámecký I.	2,2600	72,9544	106,6158	106,3838	61,1488	90,3579	<i>439,7207</i>
Zámecký II.	0,0000	3,0792	6,4295	2,3630	2,5180	4,5300	<i>18,9197</i>
Celkem	4,4222	176,3048	282,1475	246,4534	169,3681	206,9398	1 085,6358

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Ocenění lesů (velkostatek Strakonice) – Ministerstvo financí, odbor VI./revisní/, ze dne 23. července 1924.

Pro každé z výše uvedených polesí byly sestavovány lesní hospodářské plány. Například plán z roku 1908 počítal pro všechny revíry¹⁵⁸³ s dobou obmýti 100 let. Lesní hospodářské plány (nejen v případě strakonické domény) bývaly vypracovávány většinou pro 10leté období.¹⁵⁸⁴

Při vypracování nových plánů se zpravidla provedla kontrola současného stavu lesa a zhodnotila se úspěšnost, s jakou se dařilo plnit předchozí plány. Na základě takto získaných údajů se pak provedla revize jednotlivých postupů, aby se plány vždy co nejvíce blížily skutečnému stavu a potřebám lesa. Tato revize lesních hospodářských plánů proběhla ve Strakonících roku 1917 a následně došlo k vypracování nových plánů, tentokrát pro období 1918–1927.

¹⁵⁸³ Pozn. autora: Tento údaj se týká pravděpodobně všech revírů, ačkoliv plán pro polesí Srpská z roku 1908 se nepodařilo dohledat.

¹⁵⁸⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Ocenění lesů (velkostatek Strakonice) – Ministerstvo financí, odbor VI./revisní/, ze dne 23. července 1924.

Revize starších plánů odhalila potřebu změny doby obmýetí, která se u většiny lesů snížila z původních 100 let na 80 let. Důvodem byla jednak vyzorovaná úroveň přírůstku lesů, dále také zavedení takzvané „kultury přirozeného zmlazování“ – tedy využívání přirozených přírůstků lesa, vznikajících prostřednictvím nalétaných a napadaných semen, případně výmladků. Jiná situace byla pouze v Zámeckém revíru, který se rozdělil na dvě části – větší část měla stanovenou dobu obmýetí 80 let, v případě menší části (později nazývané „Bažantice“) pak zůstala doma obmýetí 100letá.¹⁵⁸⁵

V lesních hospodářských plánech sestavených roku 1917 se počítalo se dvěma typy těžby, a sice s těžbou pasečnou a mimotní.¹⁵⁸⁶ Pasečná těžba pracovala s věkovými třídami lesů a cíleně se těžily lesní plochy v rámci V. věkové třídy. U mimotní těžby se pak sledovalo, zda tímto způsobem vytěžené dřevo pochází z porostů starších či mladších 40 let (tedy poloviny stanovené doby obmýetí u většiny lesů). V rámci pasečné těžby plány stanovovaly, jak velká plocha může být ročně vymýcena a kolik dřevní hmoty (takzvaného hroubí) bude na této ploše vytěženo. Pro jednotlivá strakonická polesí byla pasečná těžba v roce 1917 naplánována následovně:

Tabulka 41: Pasečná těžba na velkostatku Strakonice dle hospodářského plánu k roku 1917

Revír	Vytěžená plocha (ročně, ha)	Výtěž hroubí (ročně, m ³)
Hubenov	3,0226	735
Srpská	4,8160	870
Zámecký I.	4,8858	1 262
Zámecký II.	0,1891	43
Celkem	12,9135	2 910

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Ocenění lesů (velkostatek Strakonice) – Ministerstvo financí, odbor VI./revisní/, ze dne 23. července 1924.

¹⁵⁸⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Ocenění lesů (velkostatek Strakonice) – Ministerstvo financí, odbor VI./revisní/, ze dne 23. července 1924.

¹⁵⁸⁶ Pozn. autora: *Pasečná* těžba je typ těžby dřeva koncentrovaný na konkrétní území, které je zcela vytěženo, takže na něm vznikne takzvaná „holoseč“, neboli holá, nezalesněná plocha (paseka). Tato plocha poté musí být uměle zalesněna výsadbou. Výhoda pasečné těžby spočívá především v lepším plánování a sdružování vytěžených oblastí. Oproti tomu *mimotní* těžba není koncentrována do konkrétních úseků, ale jde o těžbu stromů rozptýlených po celém polesí, pokud tyto stromy splňují určitá kritéria, například věk. Často se jedná o těžbu stromů napadených škůdci, poničených klimatickými živly a podobně. V rámci mimotní těžby se v daleko větší míře využívá přirozeného zmlazování lesa.

Matematicky vzato, vychází průměrná doba obmýtí všech lesů na strakonickém velkostatku na přibližně 84 let, což je dáno právě delšími časovými intervaly, se kterými se počítalo u obou částí Zámeckého revíru. Mimotní těžba s vytěženou plochou z pochopitelných důvodů nepočítala, takže v rámci ní jsou uváděny pouze předpokládané objemy vytěženého dřeva:

Tabulka 42: Mimotní těžba na velkostatku Strakonice dle hospodářského plánu k roku 1917

Polesí	Z porostů starších 40 let (m ³)	Z porostů mladších 40 let (m ³)
Hubenov	82	35
Srpská	138	70
Zámecký I.	600	205
Zámecký II.	40	
Celkem	860	310

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Ocenění lesů (velkostatek Strakonice) – Ministerstvo financí, odbor VI./revisní/, ze dne 23. července 1924.

Z tabulky vyplývá, že roční úroveň mimotní těžby dosahovala dle plánu jen asi 40 % úrovně pasečné těžby. Celkem se počítalo, že se z lesů náležejících strakonické doméně ročně vytěží 4 080 m³ hrubí. Z toho důvodu byl klíčový ukazatel také průměrný přírůstek lesů (respektive příbytek hmoty určené k těžbě, nazývaný též „mýtný přírůstek hrubání“). Pro tyto potřeby se v lesních hospodářských plánech vycházelo z plochy určené k pasečné těžbě a výtěže, která se na této ploše očekávala (během celého plánovaného období). Tato plocha i výtěž se následně zmenšily vyloučením takzvaných redukováných ploch, takže pro potřeby „mýtného přírůstku hrubání“ se počítalo s následujícími údaji:¹⁵⁸⁷

¹⁵⁸⁷ Údaje uvedené v tabulce vycházejí z hospodářského plánu dle NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Ocenění lesů (velkostatek Strakonice) – Ministerstvo financí, odbor VI./revisní/, ze dne 23. července 1924. Ve skutečnosti obsahují drobné početní nepřesnosti, které však mají na celkový výsledek pouze zanedbatelný vliv.

Tabulka 43: Těžba a mýtný přírůstek hrubání na velkostatku Strakonice k roku 1924

Polesí	Vytěžená plocha (ha, celý plán)	Výtěž (m ³ , celý plán)	Střední stáří mýtných porostů (let)	Mýtný přírůstek hrubání (ročně, m ³ na ha)
Hubenov	23,3700	6 330	109	2,4000
Srpská	36,0510	7 250	88	2,3000
Zámecký I.	18,9700	5 983	103	3,0600
Zámecký II.	Nahodilá těžba, bere se údaj ze Zámecký I.			3,0600

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Ocenění lesů (velkostatek Strakonice) – Ministerstvo financí, odbor VI./revisní/, ze dne 23. července 1924.

Na základě těchto údajů se pak stanovil plánovaný objem dřevní hmoty určené k těžbě, kterou byly jednotlivé revíry schopné za rok vygenerovat. V roce 1924, v souvislosti s oceňováním lesů pro účely revizního šetření dávky z majetku, proběhla kontrola, během níž byly porovnány plánované údaje s reálně dosaženými hodnotami. Výsledky byly následující:

Tabulka 44: Porovnání přírůstku lesů velkostatku Strakonice dle plánu z roku 1917 a dle skutečného stavu k roku 1924

Polesí	Plocha (ha)	Roční přírůstek (plán, m ³)	Součin (plán, m ³)	Roční přírůstek (reálný, m ³)	Součin (reálný, m ³)	Součin rozdíl (reálný-plán) (m ³)
Hubenov	244,8338	2,4000	587,6000	2,5000	612,0800	24,4800
Srpská	382,1616	2,3000	878,9700	2,350	898,0800	19,1100
Zámecký I.	439,7207	3,0600	1 345,5400	3,00	1 376,2500	-
Zámecký II.	18, 9197	3,0600	58,8900			28,1800
Celkem	1 085,6358	2,6400	2 871,00	2,6500	2 886,4100	16,4100

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Ocenění lesů (velkostatek Strakonice) – Ministerstvo financí, odbor VI./revisní/, ze dne 23. července 1924

Následující údaje (i přes drobné matematické nepřesnosti) dokazují, že lesní hospodářské plány na velkostatku Strakonice byly pro období 1918–1927 vypracovány

mimořádně přesně. Vždyť rozdíl skutečného stavu oproti plánu v myšném přírůstku hrubání za zhruba 7 let byl jen něco málo přes 16 metrů krychlových, tedy naprosto nepatrný.

Lesní hospodářské plány lze díky jejich komplexnosti podrobit také analýze a hodnocení s využitím alternativního metodologického přístupu, a sice ekonometrického modelování.¹⁵⁸⁸ Za příklad v tomto ohledu poslouží řádová komenda v Měcholupech, která měla k roku 1918 výměru lesních ploch 372,01 ha. Také správa tohoto lesa (byť jeho výměra byla oproti strakonické doméně výrazně nižší), probíhala podle lesního hospodářského plánu, který přesně stanovoval, jak velká plocha lesa má být ročně vytěžena.¹⁵⁸⁹ Postrádáme však explicitní informaci o opětvném zalesňování vykácených ploch.¹⁵⁹⁰

Mezi vymýcenou a obnovenou plochou lze ovšem zcela jistě očekávat regresní vztah, a proto lze tuto informaci přinejmenším aproximovat pomocí ekonometrických postupů. Jelikož z praktických důvodů nemohla obnova lesa následovat ihned po vymýcení, ale vytěžené plochy bylo zapotřebí nejprve připravit, lze očekávat při znovuosazování určité zpoždění. Tento vztah lze zapsat ve formě ekonometrického modelu následujícím způsobem:

$$Z_{1t} = \gamma_{10} + \gamma_{11}T_{1t-1} + \varepsilon_{1t},$$

kde Z_t je rozloha znovuzalesněné plochy v hektarech v daném roce (závisle proměnná), T_{t-1} je rozloha vymýceného lesa v roce předcházejícím (nezávisle proměnná), parametr γ_0 reprezentuje konstantu, γ_1 je strukturální parametr nezávislé proměnné a ε_t představuje náhodou složku.¹⁵⁹¹

Pro výpočet byly použity hodnoty proměnných z období 1912–1926. Pomocí běžné metody nejmenších čtverců lze pak dopočítat, že vymýcení jednoho hektaru lesa v předcházejícím roce zapříčiňuje 0,74 ha cíleně obnoveného lesa v daném roce.¹⁵⁹² Zalesnění zbylé plochy pak bylo nejspíše výsledkem přirozeného zmlazování.¹⁵⁹³

¹⁵⁸⁸ Pro podrobnější rozpracování tohoto tématu a pro jeho zasazení do problematiky využitelnosti ekonometrického modelování v historiografii viz studii Martin POLA, *Ekonometrické modelování a možnosti jeho využití v dějinách podnikání. Úvaha o zkoumání hospodaření moderního velkostatku*. In: *Hospodářské dějiny – Economic history*, roč. 35, č. 1, Praha 2020, s. 61–74.

¹⁵⁸⁹ Pro potřeby modelu bylo zapotřebí časovou řadu částečně extrapolovat. Data pocházejí z NA Praha, fond č. 198 RM, inv. č. 342, sig. C/5-6, kart. č. 179.

¹⁵⁹⁰ M. POLA, *Ekonometrické modelování a možnosti jeho využití v dějinách podnikání*, s. 66.

¹⁵⁹¹ V úvahu byly brány i další možné proměnné, například vliv světové války nebo rozpad Rakouska-Uherska. Při pokusných výpočtech však tyto dummy proměnné neobstály při statistické verifikaci. (Dummy proměnná = pomocná proměnná, která slouží, mimo jiné, pro zohlednění různých specifických vlivů – v tomto případě například válečného období nebo rozpadu monarchie).

¹⁵⁹² M. POLA, *Ekonometrické modelování a možnosti jeho využití v dějinách podnikání*, s. 68.

¹⁵⁹³ Pro podkladová data a postup výpočtu a verifikace viz přílohu 3.

O tom, že správa lesů neprobíhala na velkopřevorských majetcích vždy racionálním způsobem, svědčí skutečnost, že konzervativní, ale neracionální přístup ke správě lesů byl jedním z důvodů, proč na velkostatek Strakonice byla po první světové válce uvalena vnucená správa. Velkostatku bylo především vyčítáno, že nemá kvalifikovaného lesního hospodáře. Poté, co byl na toto místo dosazen nadlesní Josef Pilka, tato závada odpadla.¹⁵⁹⁴ Nicméně dle názoru velkopřevorství byla úřední správa na velkostatek Strakonice, trvajíc od 7. srpna 1919 až do 15. května 1921, uvalena spíše z politických důvodů.¹⁵⁹⁵

13.2.2. Nástin ekonomických aspektů lesního hospodářství

Lesy na velkostatech měly několik úloh. K nejoblíbenějším aktivitám aristokracie na přelomu 19. a 20. století patřil bezesporu lov.¹⁵⁹⁶ Nejednalo se však jen o nějakou kratochvíli, vhodnou pouze ke krácení volného času, ale hony pořádané na velkostatech měly zároveň velmi významnou reprezentativní funkci. Vedle plesů se jednalo o jednu z nejexkluzivnějších aristokratických událostí, během které se mohli setkávat příslušníci „první společnosti“, k níž patřili v této době také všichni profesní rytíři Maltézského řádu.¹⁵⁹⁷ Ve skutečnosti účast na podzimních honech (a možnost je pořádat) byla jedním z atributů této první společnosti, a proto k pronájmu lesů docházelo jen ve velmi vzácných případech.¹⁵⁹⁸ Hony na řádových velkostatech sice k těm nejvyhlášenějším v rámci monarchie nepatřily, přesto například kníže-velkopřevor Othenio Lichnowský platil za vášnivého myslivce, jenž především v Dětenicích do lesů vyrazil pokaždé, když se mu k tomu naskytla příležitost.¹⁵⁹⁹

I přes to, že reprezentativní úloha lesů na velkostatech hrála významnou roli, jejich úloha jakožto pozemků generujících hospodářský užitek byla ještě významnější. Lesy produkovaly dřevo jak pro vlastní potřebu velkostatků, tak především k prodeji, a to ve formě užitkového (stavebního)¹⁶⁰⁰ a palivového dříví.

¹⁵⁹⁴ Oficiálním důvodem pro uvalení úřední správy na velkostatek ministerstvem zemědělství byla podpora znovuzřízení hospodářského života, zamezení hospodářských škod a zásobování obyvatelstva potravinami a jinými produkty velkostatku. SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1364, sig. II-A-1, kart. č. 213, Zrušení úřední správy velkostatku Strakonice k 15. květnu 1921.

¹⁵⁹⁵ Srov. např. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. č. 473, Dopis adresovaný převoru pražského konventu Frā Hammerschmiedovi z 16. února 1920.

¹⁵⁹⁶ L. PÁŤAL, *Česká šlechta ve II. polovině 19. století Šlechtický velkostatek v Čechách na přelomu věků*, s. 91.

¹⁵⁹⁷ *Ibidem*.

¹⁵⁹⁸ *Ibidem*, s. 223–224.

¹⁵⁹⁹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 37.

¹⁶⁰⁰ Pozn. autora: Kategorie „užitkové“ a „stavební“ dříví bývají zpravidla vykazovány dohromady, v některých případech se však lze setkat i s oddělenou evidencí.

Produkce velkopřevorských lesů byla velmi důležitou součástí také námi sledovaného hospodářství strakonické domény. Tržby z lesů byly generovány díky prodeji dříví z pasek (pasečná těžba) a probírek (mimotočná těžba), dále z prodeje kamene, který se v lesích v omezeném rozsahu těžil a konečně z prodeje lesních sazenic. U prodeje dřeva se rozlišovalo, zda je dřevo určeno k použití jako stavební či palivové dříví, zvláště se také rozlišovaly kategorie „pařezy“ a „chvoj“ (či „chvojí). Relevantní údaje pro velkostatek Strakonice za období 1910–1919 vypadají následovně:

Tabulka 45: Tržby lesního hospodářství na velkostatku Strakonice v letech 1910–1919

Rok	Stavební dříví (Korun)	Palivové dříví (Korun)	Pařezy (Korun)	Chvojí (Korun)	Lesní sazenice (Korun)	Kámen (Korun)	Celkem (Korun)
1910/1911	18 026,95	21 525,45	73850	9 149,27	0,00	18,22	49 458,39
1911/1912	8 671,16	22 369,25	91,80	9 538,98	18,22	67,73	40 757,14
1912/1913	8 601,94	17 569,60	828,20	6 335,39	8,00	18,22	33 361,35
1913/1914	7 759,28	18 446,70	1 778,80	7 295,12	187,20	3801	35 505,11
1914/1915	11 637,18	19 768,75	2 70840	5 124,26	95,00	1004	39 343,63
1915/1916	18 514,74	15 973,50	3 282,00	8 863,30	0,00	18,22	46 651,76
1916/1917	22 300,41	22 799,60	10 369,00	17 267,40	0,00	18,16	72 754,57
1917/1918	20 596,28	60 033,30	18 228,00	29 281,40	92,00	0,00	128 230,98
1918/1919	30 369,54	50 576,00	12 367,20	25 744,32	0,00	27,14	119 08420
Celkem	146 477,48	249 062,15	50 391,90	118 599,44	400,42	215,74	565 147,13

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1365, sig. II-A-2, kart. č. 213, Tržba každoročně za dříví z pasek, probírek, kámen, lesní sazenice v roce 1910/19.

Tržby ve vykázaném období (stejně jako náklady) byly realizovány pod vlivem makroekonomických a celkově globálních událostí, jimiž byly zcela jistě významně ovlivněny. Jednalo se především o změny cenové hladiny během první světové války a po jejím skončení, dále personálními otázkami (odvody mužů do války apod.) a dalšími souvisejícími faktory.¹⁶⁰¹ Proto je vhodné vyhodnocovat čísla spíše v relativním vyjádření, z něhož vyplývá, že jednoznačně nejdůležitějším artiklem produkovaným ve velkopřevorských lesích bylo palivové dříví (více než 44 % celkových tržeb). Přibližně čtvrtinu tržeb pak vygenerovalo dříví užitkové (stavební) a poněkud překvapivě více než jedna pětina tržeb pocházela z prodeje chvojí, který v letech 1911/1912 a znovu 1917/1918 dokonce vygeneroval větší tržby než prodej užitkového dříví. S velkým odstupem pak

¹⁶⁰¹ Pozn. autora: Možnost, že by uvedené údaje byly vyjádřeny ve stálých cenách, považuje autor vzhledem k charakteru podkladů za takřka vyloučenou.

následují příjmy z prodeje pařezů. Ostatní artikly, tedy lesní sazenice a kámen, hrály v hospodaření strakonické domény pouze zcela marginální roli.

Zatímco dostupné podklady dovolují z hlediska tržeb pozorovat kompletní údaje, ovšem agregované za celé lesní hospodářství, na straně nákladů se sice dochovalo pro stejné období podrobnější členění podle jednotlivých revírů, ale naopak některé nákladové položky zcela chybí. Dochované nákladové položky jsou následující: služné lesního personálu, režijní výlohy a „kulturní výlohy“ (neboli výlohy na kultivaci a obnovování lesa). Kromě toho se z pramenů dozvídáme také informaci o mzdě drvoštěpů a cenu dopravních výloh.

Služné lesního personálu, v členění po jednotlivých revírech, bylo pro období 1910–1919 následující:

Tabulka 46: Služné lesního personálu na velkostatku Strakonice v letech 1910–1919

Rok / Revír	Revír Zámecký (Korun)	Revír Hubenov (Korun)	Revír Srpská (Korun)	Celkem (Korun)
1910/1911	5 900,00	2 080,00	2 040,00	10 020,00
1911/1912	5 900,00	2 880,00	2 320,00	11 100,00
1912/1913	6 056,00	2 880,00 ¹⁶⁰²	2 370,00	8 426,00
1913/1914	6 440,00	2 880,00	2 400,00	11 720,00
1914/1915	2 503,33	2 880,00	2 400,00	7 783,33
1915/1916	3 440,00	2 880,00	3 200,00	9 520,00
1916/1917	3 440,00	2 880,00	3 920,00	10 240,00
1917/1918	3 440,00	2 880,00	3 920,00	10 240,00
1918/1919	4 200,00	920,00	4 120,00	9 240,00
Celkem	41 319,33	20 280,00	26 690,00	88 289,33

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1366, sig. II-A-3, kart. č. 213, Služné lesního personálu.

Na rozdíl od tržeb, jejichž úroveň v absolutním vyjádření v letech 1916–1919 znatelně stoupla (přibližně na trojnásobek předválečného stavu), u mezd lesních pracovníků podobný nárůst nepozorujeme, a tyto mzdy oscilují okolo částky 10 000 Korun ročně. To lze vysvětlit nasmlouvanými cenami práce, čemuž odpovídá i poměrně stabilní úroveň mezd na jednotlivých revírech v jednotlivých letech. Ostatně pro pracovníky během války měly jistě větší význam platby v naturáliích než hotové peníze, za které si mnohdy neměli co koupit (především v závěrečných fázích války).

¹⁶⁰² Pozn. autora: Rok 1912/1913 není v podkladech uveden, částka je doplněna interpolací na základě sousedních hodnot a trendu.

Zajímavé ovšem je, že se ve stejném období nezvýšily ani režijní výlohy, což lze nasmlouvanými cenami vysvětlit jen stěží. Na druhou stranu samotná režie lesů (bez započtení mezd lesních pracovníků) není obecně příliš vysoká a je proto možné, že správa lesních majetků ve Strakonících dokázala v tomto ohledu nalézt možné úspory. Lze totiž předpokládat, že úroveň investic do lesního hospodářství během první světové války byla nižší, než před jejím propuknutím a po válce se nezvýšila kvůli nejistotám spojeným s připravovanou pozemkovou reformou. Níže uvedená čísla tyto domněnky do určité míry potvrzují:

Tabulka 47: Režijní výlohy na velkostatku Strakonice v letech 1910–1919

Rok / Revír	Revír Zámecký (Korun)	Revír Hubenov (Korun)	Revír Srpská (Korun)	Celkem (Korun)
1910/1911	7 298,07	1 340,47	1 466,79	10 105,33
1911/1912	5 536,19	1 235,62	1 804,23	8 576,04
1912/1913	5 249,53	1 474,38	1 918,80	8 642,71
1913/1914	5 781,34	1 093,00	1 711,61	8 585,95
1914/1915	2 846,33	718,63	1 534,37	5 099,33
1915/1916	2 367,89	671,75	1 419,97	4 459,61
1916/1917	2 573,16	1 364,20	1 826,34	5 763,70
1917/1918	3 821,40	3 399,90	4 308,30	11 529,60
1918/1919	4 092,90	2 668,10	2 538,40	9 299,40
Celkem	39 566,81	13 966,05	18 528,81	72 061,67

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1366, sig. II-A-3, kart. č. 213,

Výlohy režijní.

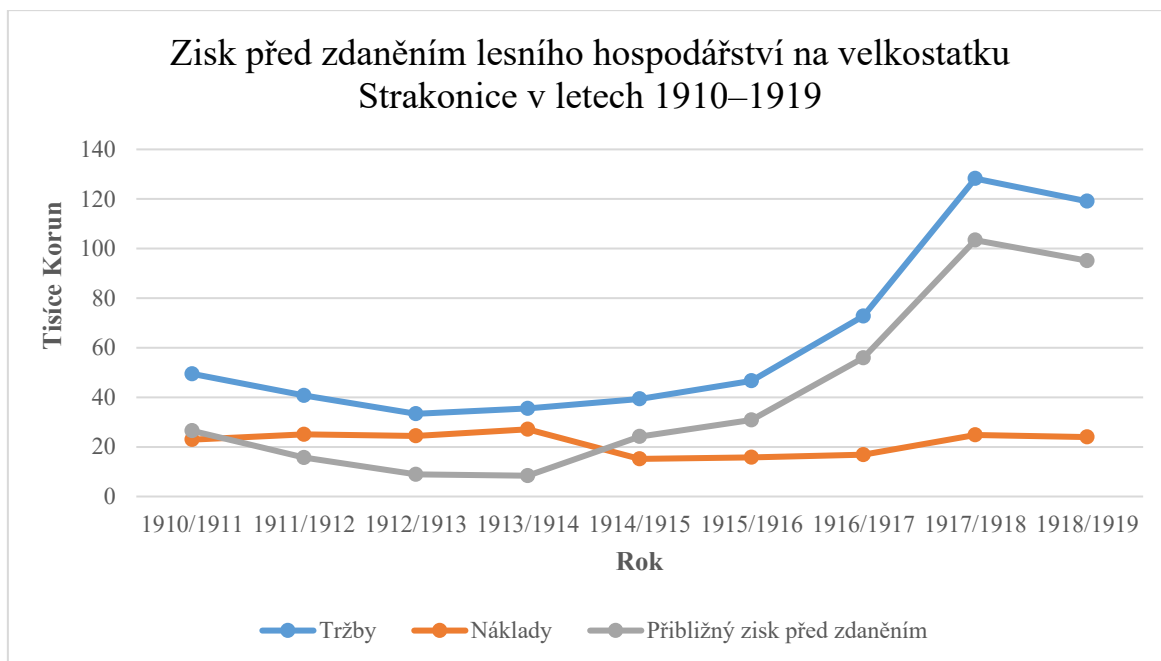
Totéž, co pro režijní výlohy platí také pro výlohy kulturní, u kterých lze zároveň předpokládat, že ve skutečnosti mohly být do značné míry zajišťovány produkcí vlastních lesů (například při obstarávání sazenic).

Tabulka 48: Kulturní (či kultivační) výlohy na velkostatku Strakonice v letech 1910–1919

Rok / Revír	Revír Zámecký (Korun)	Revír Hubenov (Korun)	Revír Srpská (Korun)	Celkem (Korun)
1910/1911	1 008,00	704,90	1 117,37	2 830,27
1911/1912	1 544,75	1 696,82	2 135,51	5 377,08
1912/1913	2 767,29	2 028,04	2 565,44	7 360,77
1913/1914	2 754,06	1 593,65	2 456,14	6 803,85
1914/1915	1 212,82	358,13	716,32	2 287,27
1915/1916	1 002,05	257,95	547,25	1 807,25
1916/1917	278,15	56,00	511,20	845,35
1917/1918	1 057,06	185,00	1 830,77	3 072,83
1918/1919	1 916,70	1 579,70	1 942,20	5 438,60
Celkem	13 540,88	8 460,19	13 822,20	35 823,27

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1366, sig. II-A-3, kart. č. 213, Výlohy kulturní.

Pokud bychom výše uvedené údaje agregovaly a porovnali je s tržbami, které velkopřevorské lesy generovaly, aproximujeme přibližně hrubý zisk z těchto lesů před zdaněním. Daněmi však v tuto chvíli není myšlena pouze daň příjmová, ale také daň pozemková a daň čínžovní. Také není zřejmé, zda v režijních nákladech jsou zahrnuty i náklady na pojištění či nikoliv. Přesto lze konstatovat, že rentabilita lesního hospodářství se na velkostatku Strakonice během první světové války významně zvýšila. Zatímco vykázané náklady (tedy mzdové, režijní a kultivační) stagnovaly či dokonce klesaly, tržby se od roku 1916 velmi výrazně zvýšily.

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1365, sig. II-A-2, kart. č. 213, Tržba každoročně za dříví z pasek, probírek, kámen, lesní sazenice v roce 1910/19, Služné lesního personálu, Výlohy režijní a Výlohy kulturní.

Dle výše uvedeného grafu bylo lesní hospodářství ve sledované době vždy ziskové. Klíč ke skutečnému hospodářskému výsledku se však skrývá v těch nákladech, které tento graf nezohledňuje.

Pokud se týká neuvedených nákladů, tak například v roce 1926 – při předání velkostatku novému majiteli, tvořily náklady na daně a přírážky 30 777,11 Kč, tedy více než pětinu celkových nákladů (147 286,66 Kč), a hned po nákladech na služné tvořily druhou největší nákladovou položku. Významné položky byly také penze personálu a náklady na deputát, u nichž není zřejmé, zda jsou ve mzdových nákladech zahrnuty, ale pravděpodobně nikoliv. Separátně je také uváděna výkonnostně nastavená mzda drvoštěpů, která byla stanovena fixně na 0,30 Korun za plnometr a 3,00 Korun za prostorový (krychlový) metr a také dopravní výlohy, které za 1 plnometr ze všech revírů dosahovaly výše 3,00 Koruny před válkou, ale za války stouply cena až na 25,00 Koruny.¹⁶⁰³ Obecně lze ale předpokládat, že lesy skutečně zisk generovaly.

V rámci režijních nákladů pak jistě byly obsaženy také náklady na vybavení lesů. Vzhledem ke svému odchodu ze služeb velkostatku Strakonice sestavil jeho dosavadní

¹⁶⁰³ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1366, sig. II-A-3, kart. č. 213, Mzda drvoštěpů a výlohy dopravní.

správce Josef Pilka předací protokol dle stavu k 4. září 1926, který se mimo jiné umožňuje podrobněji seznámit také s inventářem potřebným pro péči o lesy. Na velkostatku byly celkem tři Hackerovy školkovací stroje, vynález českého lesníka Rudolfa Hackera, sloužící k výsadbě sazenic v řadách do otevřené rýhy.¹⁶⁰⁴ Dále čtyři Göhlerovy číslovačky s náhradními čísly.¹⁶⁰⁵ Na jednotlivých revírech pak byly ještě další potřebné zařízení, jako například revírní cejchy, železné svěrky, šňůry ke školkování, školkovací pravítka, trasníky či škrabačka na kmeny při probírkách.¹⁶⁰⁶ Ke správě lesa pak samozřejmě sloužily také standardní nástroje, jako pily, sekery a podobně.

13.2.3. Zvěř

Kromě produkce dřeva a případně těžby nerostných surovin (kamene) jsou lesy nerozlučně spjaty také s myslivostí. Jakožto majitel lesů měl Maltézský řád (respektive jeho jednotlivé velkostatky) ve svých lesích honební právo, které mohl sám využívat, ale také jej dále pronajímat. Kromě samotného lovu však bylo jeho povinností se také o zvěř řádně starat a v neposlední řadě byl Řád povinen hradit škody, které zvěř z jeho lesů napáchala na soukromých majetcích v jejich okolí. Ulovená zvěř pak sloužila jako další artikl, který velkostatku generoval zisk, jakkoliv byl jeho význam v rámci kompletního hospodaření velkostatků více či méně zanedbatelný.

Od 19. století byl lov v lesích do určité míry regulován státem. Dle zákona o myslivosti z 1. června 1866 byl každý držitel lesních pozemků, na nichž měl právo myslivosti, povinnost opatřit si honební lístek, pro „pána myslivosti“ či též „pána honitby“. Vymáhání tohoto zákona, zdá se, nebylo příliš striktní, protože až v srpnu roku 1875 vybídl Okresní výbor ve Strakonících ředitelství tamní velkopřevorské domény, aby si onen lístek zařídilo.¹⁶⁰⁷ Právo myslivosti pak ve velkopřevorských lesích vykonávali odpovědní zaměstnanci, ale také další osoby, kterým to správa velkostatků povolila.

Podobně tak začalo být regulováno také nošení zbraní. Na základě nejvyššího patentu ze dne 24. října 1852 byl nositel zbraně povinen opatřit si zbrojní pas, který musel mít při sobě pokaždé, když měl u sebe zbraň. Zbrojní pasy byly vydávány na omezenou dobu, po

¹⁶⁰⁴ Kolektiv autorů, *Encyklopedie strojů a náradí. Lesnictví, myslivost a rybářství*, Praha 2011, s. 41.

¹⁶⁰⁵ Nástroj k označování dřeva složený z číselné části a rukojeti. Göhlerova číslovačka byla konstruována tak, že na konci rukojeti číslovačky je upevněno několik soustředných železných kotoučů na obvodu s číslicemi 0–9. Zmáčknutím páky se otočí kotouč vždy o jedno číslo a vytvoří tak řadu čísel. Srov. ibidem, s. 8.

¹⁶⁰⁶ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1366, sig. II-A-3, kart. č. 213, Inventáře revírů Srpská (včetně polesní Lipovice, Hubenov, Zámecký a Bažantice).

¹⁶⁰⁷ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 3020, sig. III-A-29, kart. č. 226, Jagdkarten-Anschaffung (z 23. srpna 1875).

jejímž uplynutí se obnovovaly. Byl v něm také uveden důvod vystavení a typ zbraně, kterou je jeho držitel oprávněn nosit. Kromě toho zbrojní průkazy v 19. století také obsahovaly poměrně detailní popis svého držitele, jelikož ještě nebylo možné jej identifikovat prostřednictvím průkazové fotografie. V archivu strakonického velkostatku se dochoval zbrojní pas jistého domkáře Jana Bartoše, vystavený 18. července 1877. Dozvídáme se z něj, že se držitel průkazu narodil v roce 1839, má velkou postavu, rusé vlasy a modré oči. Jeho ústa jsou souměrná, nos podlouhlý a nemá žádné zvláštní znamení. Zbrojní pas mu byl vystaven c.k. okresním hejtmanstvím ve Strakonících na dobu tří let a povoloval mu „*nošení dvou dvojek na honbách*“.¹⁶⁰⁸

Ulovená zvěř byla pečlivě evidována a zpravidla prodávána na maso či kožešiny. Část zvěře pak sloužila i na vlastní spotřebu, případně se (většinou okolo Vánoc), používala jako vítaný dar pro různé osoby uvnitř i vně Maltéžského řádu. Při evidenci se rozlišovalo, zda se v případě ulovené zvěře jednalo o zvěř „škodnou“ či „užitečnou“. Následující tabulka uvádí počty ulovené zvěře na velkostatku Strakonice v roce 1899:

Tabulka 49: Výkaz ulovené zvěře na velkostatku Strakonice k roku 1899

Revír	Škodná zvěř (kusů)											Užitečná zvěř (kusů)					
	Tchoři	Kočky	Lasičky	Veverky	Králici	Lišky ¹⁶⁰⁹	Krahuji	Sovy	Vrány	Straky	Sojky	Srnčí	Zaječčí	Bažanti	Koroptve	Křepelky	Kachny
Záme-cký	27	50	72	273	34	24	78	10	119	88	2	4	170	249	727	1	29
Srp-ská	8	11	8	92	77	8	5	1	19	11	10	0	28	0	388	0	0
Hube-nov	26	40	42	359	13	13	38	16	191	70	28	1	53	0	137	0	0
Celkem	61	101	122	724	124	45	121	27	329	169	40	5	251	249	1 202	1	29

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 3020, sig. III-A-29, kart. č. 226, Ausweis über das auf der Fürst. Grossspr. Dom. Im Jahre 1899 abgesch. Wild (z 4. března 1900).

¹⁶⁰⁸ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1938, sig. III-A-27, kart. č. 226, Zbrojní pas. Nr. 33 W.P., 1877.

¹⁶⁰⁹ V originálním výkazu, uloženém v SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 3020, sig. III-A-29, kart. č. 226, Ausweis über das auf der Fürst. Grossspr. Dom. Im Jahre 1899 abgesch. Wild (z 4. března 1900), je použito slovo „Hunde“, čili „psi“. Jelikož v méně podrobných výkazech za rok 1898 psi nefigurují, a naopak je zde oproti výkazům z roku 1899 uvedena kategorie „lišky“ a s přihlédnutím k počtu odstřelených kusů (45) lze předpokládat, že autor výkazů měl ve skutečnosti na mysli lišky a nikoliv psy.

Poněkud překvapí absence očekávaných druhů zvířat ze spárkaté zvěře, především zvěř černá a parohatá. Je možné, že tato zvěř měla oddělené evidence, které se však v žádném výkazu nepodařilo dohledat. Je také možné, že přinejmenším černá zvěř v lesích hojně zastoupená nebyla, protože dle honebního zákona směla být chována pouze v uzavřených a zabezpečených oborách.¹⁶¹⁰ Ostatně tato zvěř se často neobjevuje ani v loveckých výkazech jiných velkostatků. Například v Měcholupech bylo k roku 1886 uloveno pouze 159 zajíců, 152 koroptví, 3 sluky lesní, 1 liška, 6 tchořů, 16 divokých koček a 157 škodných ptáků.¹⁶¹¹

Jak již bylo uvedeno, zvěř ulovená ve velkopřevorských lesích se většinou prodávala. Na základě honebního zákona z 1. června 1866 (č. 49 Sb. z. a n.) museli mít obchodníci ze zvěří k prodávané zvěřině takzvaný „dodací lístek“, který vydával „pán myslivosti“ (tzn. majitel honitby), ze které zvěř pocházela, a uváděl na něm honební okrsek, v němž byla zvěř ulovena, její druh, počet kusů a datum vydání lístku. Pokud obchodník nemohl zvěřinu tímto způsobem doložit, byla mu zkonfiskována ve prospěch „fondu chudých místních“.¹⁶¹² V roce 1905 se okresní hejtmánství obrátilo na ředitelství velkostatku ve Strakonících s žádostí, aby se k této tématice vyjádřilo. Obchodníci si totiž velmi stěžovali na skutečnost, že tyto lístky působí neúměrnou administrativní zátěž, že je na nich uvedeno jméno pána myslivosti, ačkoliv by jej v některých případech raději neuváděli a „zatajili pramen svého nákupu“ (z obchodních důvodů). Na druhou stranu toto opatření mělo zabránit podloudnému obchodu (a skrze to například omezit pytláctví). V tomto duchu se ostatně také vyjádřila správa strakonického velkostatku.¹⁶¹³

Obchod se zvěřinou byl významným způsobem změněn po vypuknutí první světové války. Kvůli omezení vývozu zvěře se koncem roku 1914 na mnoha honitbách omezil odstřel, což se nelíbilo úřadům, které se obávaly větších škod na polním hospodářství v důsledku možného přemnožení zvěře. Kromě toho také apelovaly na majitele honiteb, aby zvěř zásobovali města. Ve Vídni vznikla s přispěním ministerstva orby akce, která měla „obecenstvo a nemocnice“ zásobovat zvěřinou. Majitelé lesů byli vyzváni, aby nahlásili, zda se do akce zapojí a pokud ano, jaké druhy zvěře a v jakém množství mohou dodat. Správa strakonického velkostatku na výzvu odpověděla dopisem, podle něhož se

¹⁶¹⁰ Srov. Zákon 49/1866 čes.z.z. *Honební zákon pro Čechy* ze dne 1. června 1866, § 38.

¹⁶¹¹ SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 52, sig. Fach II, Fasc. II, kart. č. 2, Ausweis über das im Jahre 1886 zum Abschusse gelangte Wild.

¹⁶¹² Zákon 49/1866 čes.z.z. *Honební zákon pro Čechy* ze dne 1. června 1866, § 35.

¹⁶¹³ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1397, sig. III-A-26, kart. č. 226, Dopis C.k. Okresního hejtmánství ve Strakonících ze 22. února 1905 a odpověď velkostatku.

z velkopřevorských lesů prodává do měst obecně jen velmi málo zvěře s výjimkou koroptví.¹⁶¹⁴

Apel na prodej zvěřiny do měst zesílil v následujícím roce, a to z důvodu, „*aby byla v nynějších dobách válečných jednak obyvatelstvu levnějšími druhy zvěřiny vůbec poskytnuta náhrada za drahé maso domácích zvířat, jednak aby se toho času ještě poměrně levnější druhy masa, jež byly dosud i zámožnějším obyvatelstvem konzumovány, ..., pro méně zámožné obyvatele uvolnily*“.¹⁶¹⁵ Zároveň byli majitelé lesů vybízeni, aby městům neprodávali zvěřinu za válečné ceny, ale za ceny, které byly obvyklé v dobách míru.¹⁶¹⁶

Jelikož se však apely na jednotlivé majitele honiteb míjely účinkem, rozhodlo se místodržitelství výnosem z 25. května 1916 stanovit pevné ceny za zvěřinu v roce 1916, které platily jak pro majitele honiteb, tak pro obchodníky se zvěřinou. Ceny měly zajišťovat jak majitelům honiteb, tak obchodníkům slušný a přiměřený zisk.¹⁶¹⁷ Majitelům honiteb také byla uložena povinnost poslat evidenci ulovené zvěře za rok 1916. Ze strakonického velkostatku přišla odpověď, že kníže-velkopřevor není milovníkem lovu, a proto odstřel za tento rok obnáší jen 18 zajíců a 30 koroptví.¹⁶¹⁸

Na základě směrných cen pro rok 1916 by tak na lovu zvěře velkostatek za rok 1916 utřžil pouze několik stovek korun, a to v závislosti na stáří a stavu zvěře a datu jejího ulovení. Silní, velcí (nad 3 kg váhy) a dobře střelení zajíci se prodávali za 1,6 koruny za kilogram, koroptve v cenovém rozmezí 1,4–1,8 koruny za kus.¹⁶¹⁹

V roce 1917 již probíhalo rekvírování zvěře, kterou velkostatek Strakonice za předem stanovené ceny povinně dodával Zvěřinářství Brož, hlavnímu komisionáři přejímacího místa pro zvěřinu v Budějovicích. Nařízení se vztahovalo původně jen na vybrané druhy zvěře, takže například zvěř pernatá byla ponechána volnému obchodu, nicméně dopisem ze srpna 1917 je velkopřevorství vybízeno, aby za stanovené ceny prodalo i tuto zvěř.¹⁶²⁰ Dodávaná zvěř měla být rozdělována „*lidumilným ústavům, válečným kuchyním a nemajetným*“.¹⁶²¹

¹⁶¹⁴ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1397, sig. III-A-26, kart. č. 226, Dopis C.k. Okresního hejtmanství ve Strakonících ze 12. října 1914 a odpověď velkostatku.

¹⁶¹⁵ Ibidem, Výnos Cís. král. Místodržitelství pro království České, ze dne 27. srpna 1915. Zásobování měst zvěřinou; utváření cen zvěřiny.

¹⁶¹⁶ Ibidem.

¹⁶¹⁷ Ibidem, Dopis C.k. Okresního hejtmanství ve Strakonících z 6. června 1916 a odpověď velkostatku.

¹⁶¹⁸ Ibidem, Dopis C.k. Okresního hejtmanství ve Strakonících z 26. listopadu 1916 a odpověď velkostatku.

¹⁶¹⁹ Ibidem, Směrné ceny pro prodej zvěřiny v Čechách, mimo potravní daně (ro rok 1916).

¹⁶²⁰ Ibidem, Dopis Hlavního komisionáře přejímacího místa pro zvěřinu v Budějovicích Brože správě velkostatku Strakonice ze dne 17. srpna 1917.

¹⁶²¹ Ibidem.

Velkopřevorství se rozhodlo zásobovat ulovenou zvěří město Strakonice. Například za období 1. srpna 1917 až do 31. ledna 1918 slíbily velkopřevorské lesy ve Strakonících dodat 15 divokých kachen, 20 bažantů, 80 zajíců a 120 koroptví. Potřeba zásobování zesílila v roce 1918, ve kterém již vládl v Rakousku-Uhersku všeobecný nedostatek potravin. Obecní úřad města Strakonice proto 4. července 1918 prosil velkostatek, aby dodalo zvěřinu ihned, jak to bude možné a s odstřelem neváhal, a to z důvodu naprostého nedostatku všech potravin ve městě.¹⁶²²

Ani v době poválečné strakonický velkostatek nepatřil k velkým producentům zvěřiny. Z let 1923 a 1924 jsou doloženy pouze prodeje koroptví (a to včetně živých), kterých bylo ve velkopřevorských lesích pravděpodobně vždy dostatek.¹⁶²³ V omezené míře je doložen rovněž prodej zajíců.¹⁶²⁴

Jakkoliv lov zvěře mohl velkostatku přinášet určitý zisk, s vlastnictvím honiteb se též pojila odpovědnost za škody, které způsobila zvěř na okolních pozemcích. Jednání o uznání škody a přiznání náhrady mohlo probíhat buď přímo mezi poškozenou stranou a správou velkostatku, nebo se za tímto účelem strany obrátily na rozhodce, který měl situaci nestranně posoudit. Takový případ je ve Strakonících zaznamenán například k roku 1883. 1. července toho roku informoval Honební výbor obce Přední Ptákovice strakonický velkostatek, že zvěř napáchala velké škody na majetku soukromých osob a odvolává se na smlouvu s velkostatkem, platnou od 1. srpna 1882 oznamoval, že za účelem posouzení a vyčíslení škody budou přizváni k tomu určení znalci a odhadci.¹⁶²⁵

Na základě tohoto oznámení pak například „vrchní rozsudý“ Franz Papírník vyzval inspektora panství Strakonice Ludvíka Dolanského, aby byla jistému Janu Čížkovi z Nebřechovic nahrazena škoda, kterou zvěř z velkopřevorských lesů napáchala na jeho polích. Výše škody k úhradě, jež měla být vyrovnána do 14 dnů, byla vyčíslena v naturáliích

¹⁶²² SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1397, sig. III-A-26, kart. č. 226, Dopis Obecního úřadu města Strakonice ze dne 4. července 1918.

¹⁶²³ Viz např. SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 3561, sig. III-A-30, kart. č. 226, Dopis Ředitelství velkostatků Piňovany a Ulice ze dne 22. října 1924.

¹⁶²⁴ Jedná se například o prodej zajíců s váhou nad 3 kg Železničnímu nákupnímu družstvu v Nuslích, a to za cenu 8 Kč za 1 kg. Velkostatek nabízel dodat až 300 kusů. Ibidem, Dopis Železničního nákupního družstva v Nuslích ze dne 23. října 1923.

¹⁶²⁵ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 4102, sig. III-A-31, kart. č. 226, Dopis Honebního výboru obce Ptákovice Předních dne 1. července 1883.

na 3 mandele¹⁶²⁶ pšenice, případně mohla být splatná v penězích, a v tom případě se škoda rovnala 18 florinů, z čehož 2 floriny měly připadnout jako poplatek právě rozhodci.¹⁶²⁷

V některých případech se jednání ohledně náhrady škod dostaly dokonce před soud. Takový případ je zaznamenán ve Strakonících k roku 1900. Jan a Marie Vaňkovi spolu s Karlem Pacurkem žádali o náhradu škody a obrátili se se svou žádostí na rozhodčí soud, který jim nálezem učiněným vrchním sudím Šimonem Vonáškem dal za pravdu. S rozhodnutím ale nesouhlasilo vedení velkostatku, které proto podalo stížnost k c.k. okresnímu soudu ve Strakonících, který usoudil, že rozhodčí soud nejednal v souladu se zákonem a jeho rozhodnutí zrušil, neboť strana, která se domáhala náhrady škody, nesešla o škodě žádný protokol a škodu tedy nebylo možné jakkoliv dokázat. Navíc rozhodčí soud ve svém nálezu v několika bodech překročil své pravomoci.¹⁶²⁸ Právě vyplnění příslušného protokolu a jeho ověření nezávislým znalcem tak bylo nejlepší možností, jak se mohly poškozené strany domoci náhrady škody. V opačném případě se totiž dělo, že se často nepojištění soukromí majitelé zemědělských pozemků, jejich úroda utrpěla například vlivem přírodních živlů, snažili tuto svou újmu snížit právě tím, že ze škod obvinili zvěř z velkostatku.

V některých případech se velkostatek rozhodl řešit náhradu škod způsobených zvěří alternativním způsobem: Františkou Koubkovi ze Zadních Ptákovíc tak bylo v roce 1907 povoleno „*střílení a chytání lovné a škodné zvěře v lese Lipnici*“, za což on náhradou souhlasil, že po velkostatku nebude požadovat náhrady za škody, které zvěř způsobí na jeho pozemcích.¹⁶²⁹

Škody způsobené zvěří se velkostatek pochopitelně snažil eliminovat již v zárodku, a to udržováním odpovídajících stavů zvěře. V případě nějakých potíží se pak správa velkostatku neváhala obrátit s žádostí o radu či inspiraci na ředitelství jiných panství, a to nejen těch řádových. Když se například v roce 1915 přemnožily ondatry, radil ředitel velkostatku ve Lnářích na jejich hubení používat želízka a takzvaný „ondratolap“, což byl jakýsi přístroj v podobě „plovoucích želez na zvláštním dřevěném spodku“. Ředitel

¹⁶²⁶ Mandel je stará početní jednotka, ve vztahu k obilí se jeden mandel rovnal 15 snopům. Srov. Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce: přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.–XIX. století*, Praha 1930, s. 149.

¹⁶²⁷ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 4102, sig. III-A-31, kart. č. 226, Wildschäden, ze dne 2. září 1883.

¹⁶²⁸ Ibidem, Rozsudek c.k. okresního soudu ve Strakonících ze dne 18. května 1900.

¹⁶²⁹ Ibidem, Rozhodnutí lesní správy kníž. Velkopřevorského panství Strakonice ze dne 13. července 1907.

velkostatku Lnáře připisuje také informaci, kde a za kolik tyto pomůcky nakupují a chlubí se, že s jejich pomocí „letos jsme u nás zničili již více než 1000 ondater“.¹⁶³⁰

Krátce na to, v roce 1917, se zase řešil problém s přemnoženými divokými králíky.¹⁶³¹ Již na začátku tohoto roku se přitom strakonický velkostatek rozhodl řešit problém přemnožené škodné zvěře pomocí jedu, na který bylo řediteli panství Emilovi Miltnerovi 9. února 1917 vydáno zvláštní povolení.¹⁶³²

13.2.4. Shrnutí lesního hospodaření

Lesní hospodaření hrálo ve správě majetků náležejících česko-rakouskému velkopřevorství zcela zásadní roli. V případě strakonické domény za maltézský rok 1921/1922 tvořily příjmy generované lesním hospodářstvím, které dosáhly výše 314 947,47 Kč (včetně příjmů z prodeje kamene a z pronájmu honitby), lehce přes 50 % celkových příjmů této domény.¹⁶³³ Jeho již tak veliký význam ještě narostl po provedení pozemkové reformy, která zasáhla především zemědělskou půdu a dále poté, co na konci 20. let 20. století velkopřevorství zakoupilo velkostatek Ligist ve Štýrsku, a především velkostatek Dohé na Podkarpatské Rusi, čímž získalo více než 20 000 ha nové lesní půdy.¹⁶³⁴

Z těchto důvodů byla lesní správa na jednotlivých velkostatech náležejících česko-rakouskému velkopřevorství na velmi vysoké úrovni. Ostatně profesionalizaci lesní správy od druhé poloviny 19. století u větších lesních celků vyžadovaly také zákonné předpisy. Dalším důvodem velkého zájmu jednotlivých řádových beneficí o lesy byla skutečnost, že na rozdíl od polí či provozů na velkostatech, byly lesy téměř bez výjimky spravovány ve vlastní režii.

Kromě samotné těžby dřeva, případně rozšířené ještě o těžbu nerostných surovin (kamení), se s vlastnictvím lesů také pojila práva a povinnosti provozovatele honitby. Příjmy generované z prodejů zvěřiny nehrály v celkovém kontextu hospodářství velkostatků příliš velkou roli. Na velkostatku ve Strakonících nebývaly ani odděleně vykazovány. Na druhé velkopřevorské doméně – v Horní Libchavě, činily v roce 1921/1922 celkem 18 130,00 Kč,

¹⁶³⁰ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 4102, sig. III-A-31, kart. č. 226, Dopis z velkostatku Lnáře ze dne 31. července 1915.

¹⁶³¹ Ibidem, Dopis C.k. Okresního hejtmanství ve Strakonících z 29. října 1917.

¹⁶³² Ibidem, List k odebrání jedu. Vydalo C.k. Okresního hejtmanství ve Strakonících 9. února 1917.

¹⁶³³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1239, sig. 236,237,239, kart. č. 466, Bilance příjmů a vydání velkopřevora souver. Řádu Maltských rytířů Bailli Frä Jana Rudolfa Hardegga z 1/V. 1921–1922/30/IV.

¹⁶³⁴ Viz kapitolu 15. *Investice jako nástroj konsolidace majetku velkopřevorství.*

tedy jen něco přes 3 % příjmů tohoto velkostatku. Oproti tomu příjmy z lesů zde dosahovaly výše 356 628,16 Kč, což bylo téměř 63 % celkových příjmů domény (567 617,54 Kč).¹⁶³⁵ Honební právo tedy bylo v řadě případů především benefitem, který mohl využívat držitel velkostatku, pokud byl příznivcem lovu – obecně velmi oblíbené aktivity ve šlechtických kruzích. Za zapáleného myslivce platil například kníže-velkopřevor Othenio Lichnowský, který si oblíbil především honitbu na velkopřevorské rezidenci v Dětenicích.¹⁶³⁶ Naopak, pokud držitel velkostatku lovu příliš neholdoval, jako například kníže-velkopřevor Jan Rudolf z Hardeggu, pak byl lov zvěře na velkostatech skutečně marginální záležitostí. Povinností velkostatku také vždy bylo nahrazovat škody, které způsobila zvěř na pozemcích v okolí jeho lesů.

¹⁶³⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1239, sig. 236,237,239, kart. č. 466, Bilance příjmů a vydání velkopřevora souver. Řádu Maltských rytířů Bailli Frā Jana Rudolfa Hardegga z 1/V. 1921–1922/30/IV.

¹⁶³⁶ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 37.

13.3. Provozy, rybníční hospodářství a ovocnářství

Vedle zemědělství a průmyslu generovaly velkostatkům tržby také další podnikatelské aktivity. Ty mnohdy závisely na charakteru krajiny, v níž se velkostatky nacházely, a také na jejich bohatství v oblasti nerostných surovin. Velmi často se na velkostatech vyskytovaly pivovary, mlýny a cihelny. V případě, že to umožňovala přítomnost nerostných surovin, pak velkostatky zřizovaly také lomy. V průběhu 19. století se portfolio provozů na velkostatech často rozrostlo o cukrovary, lihovary, škrobárny, sladovny, sušárny, mlékárny a podobně. K lesnímu hospodářství bývaly připojeny také pily. Kromě těchto provozů měla řada velkostatků větší či menší příjmy ještě z rybníkářství a z pěstování ovoce v sadech. Tabulka 50 uvádí přehled těchto typů podnikání na řádových majetcích v českých zemích k roku 1890/1891:

Tabulka 50: Popis průmyslu, rybníkářství a pěstování ovoce a zeleniny na velkostatech velkopřevorství k roku 1890 (Morava a Slezsko) a 1891 (Čechy)

Velkostatek	Rozloha velkostatku (ha)	Rozloha zahrad (ha)	Rozloha rybníků (ha)	Průmysl (* pacht)	Rybníkářství	Sady / zeleninové zahrady
Strakonice a Radomyšl	2 008,00	Neuvedeno	207,00	Pivovar*, zámecký mlýn*	32 rybníků na kapry	Všechna pole ohraničena ovocnými stromy.
Dětenice a Osenice	1 463,35	33,89	61,02	Pivovar*, 2 cihelny, mlýn (mimo provoz), pískovcový lom	Kapři, štiky, okouni, líni, úhoři	Pěstování ovoce a zeleniny silně zastoupeno.
Horní Libchava	1 075,80	3,40	4,90	Pivovar*, cihelna	5 rybníků*; štiky, kapři	Třešně, švestky a jablka
Dožice	422,55	3,90	7,74	Pivovar*, cihelna	Kapři	Neuvedeno
Měcholupy	738,08	3,65	26,17	Pivovar*, cihelna	13 rybníků, kapři	Nevýznamné, jablka, hrušky, třešně a švestky
Obytce	1 109,65	10,03	11,25	Pivovar*, cihelna, pila	Neuvedeno	Ovocné stromy na dvorech a v alejích

Brno (Kreuzhof) a Hrušky	118,31	0,33	0,00	Neuvedeno	Neuvedeno	Neuvedeno
Divčí Hrad	755,18	1,39	2,67 (řeky)	Neuvedeno	Neuvedeno	Neuvedeno
Sv. Jan v Opavě	511,48	0,77	6,35	Neuvedeno	Neuvedeno	Neuvedeno
Motol (konvent)	378,30	Neuvedeno		Pivovar*	Žádné	3 000 ovocných stromů: jablka, hrušky, švestky, višně, ořechy, vinohrad (1,30 ha: Ryzlink).
Březiněves (konvent)	210,45	3,00	0,45	Neuvedeno	Neuvedeno	Neuvedeno
Celkem	8 791,15	60,36	327,55	-	-	-

Zdroj: Pro Moravu a Slezsko viz Neuester Schematismus der Herrschaften, Güter und Zuckerfabriken, VI. Jahrgang, Brün 1890, s. 83, 102 a 226, pro Čechy Johann PROCHÁZKA, Topographisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, zugleich Adressenbuch sämtlicher bei demselben angestellten Beamten, des Forstpersonals, u.s.w, Prag 1891, s. 374–379.

Tyto seznamy provozů, jak je uvádí dobové schematismy, nejsou zcela vyčerpávající. V Dožicích byl na sklonku 19. století kromě pivovaru a cihelny provozován ve vlastní režii ještě mlýn, který někdy před první světovou válkou vyhořel a uvažovalo se o jeho přeměně na válcový mlýn (pravděpodobně nerealizováno). Historicky zde byla také vinopalna, vápenná pec, pila a flusárna, ty však pravděpodobně nejpozději po polovině 19. století zanikly.¹⁶³⁷ Pivovar v Dožicích byl provozován nejspíš jen do roku 1897 nebo 1898 (posledním pachtýřem byl Jan Benetka, který ho měl propachtovaný v letech 1895–1898).¹⁶³⁸

Podobně tak na komendě v Měcholupech fungovala k roku 1880 palírna (vinopalna), která je zde poprvé doložena již v roce 1696.¹⁶³⁹ Co se pivovaru na měcholupské komendě týče, tak ten byl většinou propachtován a jeho výstav byl minimální (k roku 1886 je doložen

¹⁶³⁷ V. ČERVENKA, *Velkostatek Dožice 1660–1948*, s. 7.

¹⁶³⁸ Ibidem.

¹⁶³⁹ SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy, inv. č. 18, sig. Fach [II], Fasc. I, Nro. 15, unk 18, Commende Miecholup Visitations Protocoll für die Zeit vom 1^{en} Mai 1876 bis 30. April 1880, pro vinopalnu viz V. ČERVENKA, *Velkostatek Měcholupy 1588–1938*, s.7.

výstav 360 hl piva). Pivovar pravděpodobně zanikl do roku 1900, stejně jako cihelna v Makově, kterou již schematismus z tohoto roku mezi provozy velkostatku nezmiňuje.¹⁶⁴⁰ Dříve zde bývaly také mlýny, o ty však velkostatek přišel nejpozději v polovině 19. století.

Historicky míval vlastní provozy také velkostatek Dívčí Hrad. K roku 1852 je zde zaznamenán pivovar a lihovar, které byly v dubnu toho roku propachtovány.¹⁶⁴¹ Později však nejspíše zanikly nebo byly odprodány, neboť například ve výkazu budov z roku 1929 nejsou tyto objekty vůbec uváděny.¹⁶⁴²

Komenda sv. Jana v Opavě, zbytky řádové komendy v Brně ani konventní velkostatek v Březiněvsi pravděpodobně žádné vlastní provozy v námi sledovaném období neměly.

13.3.1. Pivovary

Z výše uvedeného je zřejmé, že nejčastěji zastoupenými provozy na jednotlivých řádových velkostatech byly pivovary a cihelny. Význam řádových pivovarů však ve druhé polovině 19. století znatelně upadal. V dřívějších dobách byly jejich produkcí zásobovány panské krčmy, později však nemohly konkurovat velkým průmyslovým pivovarům. Roční výstav pivovarů na řádových velkostatech se pohyboval od několika set hektolitřů (např. 360 hl v pivovaru v Měcholupech), až po několik tisíc hektolitřů (například pivovar v Dětenicích k roku 1900 uváděl roční výstav 5 000 hl).¹⁶⁴³

Všechny pivovary, které se nacházely na řádových velkostatech, byly na konci 19. století propachtovány a značná část jich na přelomu 19. a 20. století zcela zanikla. Tento osud potkal i takzvaný panský pivovar ve Strakonících, který fungoval až do roku 1909. V roce 1925 se na vedení strakonického velkostatku obrátila skupina zájemců (v čele s velkopachtýřem Františkem Šaškem), kteří žádali o pronájem prostor starého panského pivovaru v zámku za účelem zřízení „Družstevní mlékárny“.¹⁶⁴⁴

Správa strakonického velkostatku se v případě pronájmu obávala především většího provozu a úrovně nečistot v prostorách hradu, což si vyžádá dodatečné náklady na jeho

¹⁶⁴⁰ I.TITTEL, *Schematismus des Grossgrundbesitzes und grösserer Rustikalgüter mit einer agronomischen und Eisenbahnkarte des landtäflichen Besitzes im Königreiche Böhmen*, s. 643.

¹⁶⁴¹ Zemský archiv v Opavě, fond č. 174 Vs Dívčí Hrad, inv. č. 50, sig. 12, kart. č. 1, Inventář pivovaru a palírny k roku 1852.

¹⁶⁴² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/5-6, kart. č. 179, Kommende Maidelberg – Verzeichnis der Gebäude (z 30. dubna 1929).

¹⁶⁴³ I.TITTEL, *Schematismus des Grossgrundbesitzes und grösserer Rustikalgüter mit einer agronomischen und Eisenbahnkarte des landtäflichen Besitzes im Königreiche Böhmen*, s. 640.

¹⁶⁴⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 553, sig. 28/A/d, kart. č. 287, Dopis lesního správce Pilky za dne 25. února 1925.

údržbu. Dále uváděla, že část prostor, které měly být pronajaty (varna, štoky, spilka, lednice a stáje na “sládkově dvoře“), je zaplněná inventářem sanitního vlaku. Zároveň však přiznávala, že na hradě jsou i jiné prostory, kam by se mohl tento inventář přemístit. Samotná nabídka nájmu na 12 nebo 20 let zněla na 16 000 Kč ročně (v roce 1921/1922 byl příjem z pronájmu tohoto pivovaru jen 572,40 Kč)¹⁶⁴⁵ a k tomu by nájemce opravil střechy nad pronajatými prostory a lednici. Tato částka se správně velkostatku nezdála být dostatečná, ovšem v dopise na receptorátu byla uvedena klíčová věta: „*Jak se nám zdá, stojí za věci pan poslanec Beran.*“¹⁶⁴⁶ To pravděpodobně rozhodlo, protože prostory byly nakonec skutečně pronajaty za nabízené nájemné, a to na dobu 20 let.¹⁶⁴⁷ Ostatně byly to právě lidé z Beranova okolí, kteří za nedlouho celý strakonický velkostatek získali. Pivovar se ve dvacátých letech udržel ještě v Horní Libchavě, ovšem byl propachtovaný za zanedbatelných 980 Kč ročního pachtovného. Dalších 800 Kč pak velkostatku plynulo z pronájmu hostince, který pivo z tohoto pivovaru odebíral.¹⁶⁴⁸

13.3.2. Cihelny

O něco větší význam měly pro řádové hospodaření cihelny, které byly často provozovány ve vlastní režii jednotlivých velkostatků. Cihelna v Myslovicích na velkostatku Obytce dokázala na přelomu 19. a 20. století dodat na trh přibližně 30 až 36 tisíc cihel a 50 až 60 tisíc tašek. Produkce strakonické cihelny pak dosahovala výše okolo 100 tisíc cihel a tašek ročně.¹⁶⁴⁹

Stará strakonická cihelna byla později nahrazena cihelnou v Mutěnicích, k jejímuž zprovoznění došlo v roce 1920 s hlinišťem o výměře 3 726 m², jak dokazuje situační plán z roku 1919.¹⁶⁵⁰ Po zavedení cihelny byly odhadnuty náklady na 1 vyprodukovaný kus na 46 haléřů. Zajímavé je, že se při kalkulacích počítalo s minimální marží, protože cena za 1 000 kusů cihel byla stanovena na 480 Kč.¹⁶⁵¹ Pro Řád Maltézských rytířů představovala

¹⁶⁴⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1239, sig. 236,237,239, kart. č. 466, Bilance příjmů a vydání velkopřevora souver. Řádu Maltských rytířů Bailli Frā Jana Rudolfa Hardegga z 1/V. 1921–1922/30/IV.

¹⁶⁴⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 553, sig. 28/A/d, kart. č. 287, Dopis lesního správce Pilky za dne 25. února 1925.

¹⁶⁴⁷ Kolektiv autorů, *Strakonice – Vlastivědný sborník, díl 1: Kapitoly z historie*, Strakonice 2002, s. 70.

¹⁶⁴⁸ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 182.

¹⁶⁴⁹ I.TITTEL, *Schematismus des Grossgrundbesitzes und grösserer Rustikalgüter mit einer agronomischen und Eisenbahnkarte des landtäflichen Besitzes im Königreiche Böhmen*, s. 642.

¹⁶⁵⁰ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1425, sig. III-C-5, kart. č. 231, Dopis technické kanceláře Inž. St. Matyáš & Inž. Alf. Moučka ze dne 24. června 1919.

¹⁶⁵¹ *Ibidem*, Výlohy od zavedení cihelny v roce 1920, kalkulace nákladů a ceny.

cihelna s výjimkou hospodářského roku 1923/1924 ztrátovou položku, jak uvádí tabulka 51, jež vychází z výkazů sestavených roku 1930, tedy již v době, kdy byl velkostatek včetně cihelny v polovině dvacátých let prodán novým majitelům.

Tabulka 51: Výkazy cihelny v Mutěnicích v období 1920–1930

Rok	Tržby (Kč, h)	Náklady (Kč, h)	Čistý výnos/ztráta (Kč, h)
1920/1921	29 037,82	62 719,09	-33 681,27
1921/1922	1 632,07	28 164,18	-26 532,11
1922/1923	40 265,56	40 273,29	-7,73
1923/1924	36 333,18	5 569,08	30 764,10
1924/1925	30 780,34	35 757,70	-4 977,36
1925/1926	32 664,92	22 581,55	10 083,37
1926/1927	60 941,00	38 416,22	22 524,78
1927/1928	31 965,44	34 900,06	-2 934,62
1928/1929	31 999,30	51 497,31	-19 498,01
1930	18 733,82	51 036,87	-32 303,05
Celkem	314 353,45	370 915,35	-56 561,90

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1367, sig. II-A-4, kart. č. 213, Výpis čistých výnosů při cihelně v Mutěnicích od r. 1920/21 až do roku 1930 při velkostatku Strakonice.

Dlužno dodat, že tato čísla úplně nekorespondují s výkazem příjmů a výdajů velkostatku Strakonice za období od 1. května 1921 do 30. dubna 1922, podle kterého byl výtěžek z prodejů cihelny pouze 918 Kč. Rozdíl je s nejvyšší pravděpodobností skryt v metodice výpočtu. Hodnoty uváděné v tabulce totiž pravděpodobně uvádějí i hodnoty zásob, které zůstaly ke konci každého hospodářského roku a s nimi spojené náklady. Alternativně vznikl také výkaz uvádějící na straně příjmů pouze prodané cihly a zpeněžené cihlářské výrobky (tedy nikoliv zásoby a ty, které případně byly využity pro vnitřní potřebu velkostatku) a na straně výdajů výlohy související s udržováním podniku. Tato čísla pak odpovídají příjmům a výdajům velkostatku Strakonice vykázaným v roce 1921/1922, ačkoliv ve skutečnosti méně reflektují skutečný stav. Tyto výkazy pro období, kdy byl velkostatek v majetku Maltézského řádu, včetně hlavních nákladových položek, uvádí tabulka 52.

Tabulka 52: Tržby a náklady cihelny na velkostatku Strakonice v letech 1920–1925

Rok	Tržby (Kč)	Náklady (Kč)	Čistý výnos (Kč)	Hlavní nákladové položky
1920/1921	25 560,00	60 826,05	-35 266,05	Nákup uhlí (28 190,15 Kč) Vypálení pecí (19 290,70 Kč) Stavební opravy (10 121,58 Kč)
1921/1922	918,00	23 921,62	-23 003,62	Nákup uhlí (7 439,50 Kč) Vypálení pecí (13 193,30 Kč)
1922/1923	39 790,90	34 954,50	4 536,40	Pojištění (1 687,43 Kč) Nákup uhlí (12 753,17 Kč) Vypálení pecí (20 083,90 Kč)
1924/1925	29 476,78	33 251,40	-3 774,62	Pojištění (1 010,70 Kč) Nákup uhlí (14 896,41 Kč) Vypálení pecí (13 013,20 Kč) Daně (672,23 Kč) Údržba pecí (2 408,22 Kč) Rozličná vydání (1 250,64 Kč)

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1367, sig. II-A-4, kart. č. 213, Výkaz příjmů a vydání cihelny v roce (1920–1925).

Tabulka 52 bohužel neuvádí údaje pro rok 1923/1924, ve kterém měla cihelna generovat díky výrazně nižším nákladům poměrně značný zisk. Stejná situace nastala v hospodářském roce 1925/1926, kdy však snížení nákladů nebylo tak razantní. Každopádně uvedené výkazy demonstrují, že z hlediska tržeb se v případě cihelen nejednalo o zanedbatelné podniky, ovšem jejich reálný dopad na hospodaření velkostatků byl s ohledem na vysoké výrobní náklady a nízké marže často záporný.

Jelikož byla cihelna v Mutěnicích ve vlastní režii velkostatku, platily se z jejich výnosů také odměny cihláři. Ve staré cihelně u Mutěnic pracoval v letech 1891–1896 cihlář František Lenemajer. Dle smlouvy se správou velkostatku měl nárok na 4 zlaté za každých tisíc jím zhotovených a vypálených cihel, za stejný počet vypálených tašek mu náležela odměna 5 zlatých. Za tisíc vypálených prežů si pak mohl nárokovat 10 zlatých a pokud vyrobil žlab, tak za každý dostal 20 zlatých. Během své služby si zasloužil odměnu v celkové výši 2 909 zlatých a 57 krejcarů. Velkostatek mu za některá díla platil předem, a proto mu za stejné období zaplatil 2 979 zlatých a 90 krejcarů, tedy o 79 zlatých a 33 krejcarů více, než na co měl nárok. Jelikož v srpnu roku 1896 neočekávaně opustil službu, požadoval

velkostatek, aby tuto sumu vrátil. Bývalý cihlář však na výzvy nereagoval, a tak celý případ skončil před soudem.¹⁶⁵²

Když se v roce 1919 sháněl cihlář do nové cihelny v Mutěnicích, byly platové podmínky přece jen o něco jiné. Zkušený cihlář Prokop Snětivý z Netolic žádal za tisíc vypálených cihel 100 Kč, za tašky ve stejném množství 105 Kč a k tomu 3 Kč „výstavné“. Dlaždice měly být honorovány stejně jako cihly. Výrazně zdražily prejzy, u nichž požadoval 1 Kč a 50 haléřů za každý zhotovený kus, což byla stejná částka, jakou si cihlář nárokoval také za velkou pekařskou dlaždici. Dále požadoval, aby mu bylo přiděleno pole k sázení brambor a jedna kráva, která bude krmena na náklady velkostatku. Konečně chtěl jako deputát dostávat ještě 56 litrů piva ročně na každou pec v cihelně a k tomu 3 kg petroleje.¹⁶⁵³

V archivu velkostatku Strakonice se dochoval také inventář cihelny z roku 1921. Kromě běžných, užitných položek, jako jsou stoly, káry, vědra na vodu, motyky, hrábě a podobně se zde nacházely především formy na tašky a cihly, místa na sušení tašek, 2 kůlny, rozvodná koryta na vodu do hlinišť, pec se čtyřmi kamny opatřenými plechovými dvířky a podobně.¹⁶⁵⁴

13.3.3. Mlýny

Podstatně méně než cihelny, byly na řádových velkostatecích zastoupeny mlýny. Přitom ještě v první polovině 19. století jich byl na některých velkostatecích dokonce vyšší počet. K roku 1900 zbyl v podstatě jen mlýn ve Strakonících, který byl propachtován Františku Svobodovi.¹⁶⁵⁵ V roce 1906 je navíc uváděn mlýn v Dožicích, nacházející se ve vlastní režii velkostatku a v majetku Řádu byl rovněž velkopřevorský mlýn v Praze na Malé Straně, propachtovaný od 1. ledna roku 1930 po dobu tří let za roční pachtovné ve výši 2 200 Kč.¹⁶⁵⁶ U těchto mlýnů však není zřejmé, zda byly v této době ještě aktivně využívány ke svému původnímu účelu.

Nejdůležitější z řádových mlýnů v českých zemích ve 20. století tak zůstal mlýn ve Strakonících, který byl od 1. dubna 1920 propachtován na dobu 12 let Hynku Hynkovi, a

¹⁶⁵² SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1522, sig. IX-A-8, kart. č. 254, Vymáhání přeplatku bývalému cihláři (1896).

¹⁶⁵³ Ibidem, Pracovní nabídka cihláře Prokopa Snětivého z 4. srpna 1919.

¹⁶⁵⁴ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1425, sig. III-C-5, kart. č. 231, Inventář cihelny k 8. listopadu 1921.

¹⁶⁵⁵ I. TITTEL, *Schematismus des Grossgrundbesitzes und grösserer Rustikalgüter mit einer agronomischen und Eisenbahnkarte des landtäflichen Besitzes im Königreiche Böhmen*, s. 642.

¹⁶⁵⁶ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 138 a 265.

to za roční pachtovné ve výši 16 000 Kč, splatných předem k prvnímu dni měsíců dubna, července, října a ledna. Jako vratnou kauci na začátku pachtu navíc pachtýř složil částku 8 000 Kč. Z této kauce mu – v případě zaplacení pachtovného – plynuly úroky.¹⁶⁵⁷

Hlavní význam strakonického Zámeckého mlýna však nespočíval v jeho zemědělsko-zpracovatelské činnosti, nýbrž ve výrobě elektrické energie. V mlýně totiž byla vybudována elektrárna a správa strakonického velkostatku si vymínila, že „vzhledem k historickým vztahům rádu k městu Strakonici chce přispěti k tomu, aby mu bylo umožněno alespoň částečné zavedení elektrického osvětlení a tím zvelebení jeho“.¹⁶⁵⁸ Pachtýř proto musel na vlastní náklady udržovat elektrárnu v provozu a vyrábět proud ve stanoveném rozsahu 20 kW. Tento proud pak měl sloužit jak k osvětlení Strakonice, tak k prodeji strakonickému obyvatelstvu (tarifní ceny podléhaly schválení velkostatkem). Povinnost dodávat všech vyrobený proud do Strakonice měla trvat po celou dobu smlouvy, anebo do doby, kdy by město Strakonice oznámilo, že dodávky proudu z mlýna již nepotřebuje. Zároveň měl mlýn zdarma zajistit osvětlení vybraných částí strakonického hradu. Za každý den, kdyby mlýn bez objektivních příčin proud nedodával, měl platit pokutu ve výši 50 Kč.¹⁶⁵⁹

Měsíční paušální poplatky za soukromé osvětlení pro obyvatelstvo byly k roku 1920 stanoveny následujícím způsobem:

Tabulka 53: Měsíční paušál za elektrický proud ze Zámeckého mlýna ve Strakonících (1920)

Za žárovku 16 svíčekovou	3,00 Kč
Za žárovku 25 svíčekovou	3,80 Kč
Za žárovku 32 svíčekovou	4,00 Kč
Za žárovku 50 svíčekovou	5,80 Kč
Za žárovku 60 svíčekovou	7,00 Kč
Za žárovku 75 svíčekovou	8,00 Kč
Za žárovku 100 svíčekovou	10,00 Kč

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1428, sig. IV-A-2, kart. č. 231, Smlouva pachtovní (Zámecký mlýn, 1920).

¹⁶⁵⁷ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1428, sig. IV-A-2, kart. č. 231, Smlouva pachtovní (Zámecký mlýn, 1920).

¹⁶⁵⁸ Ibidem.

¹⁶⁵⁹ Ibidem.

V případě, že by proud z mlýna přestal být dodáván, měla správa velkostatku právo požadovat zvýšené pachtovné a pokud by se na něm s nájemcem nedohodla, pak by pachtovní smlouva byla ukončena k 31. březnu 1926, případně do roka od nejbližšího termínu splatného pachtovného, během kterého by se velkostatek na pachtovném s nájemcem nedohodl.¹⁶⁶⁰

13.3.4. Ostatní provozy

Ostatní provozy na řádových velkostatech měly pro řádové hospodaření zcela zanedbatelný význam. Za zmínku stojí pouze pila v Obytcích, která byla přinejmenším v letech 1891–1900 provozována ve vlastní režii velkostatku. Zato pískovcový lom v Dětenicích již v roce 1900 provozován nebyl.¹⁶⁶¹

Důvodem, proč se česko-rakouské velkopřevorství v průběhu 19. století (s jedinou výjimkou) nepokusilo vybudovat významný průmyslový podnik, jako například velký pivovar či cukrovar, mohou být ekonomická pravidla Řádu, která byla velmi striktní v otázce zadlužování jednotlivých beneficí. Klasické šlechtické velkostatky 19. století na rozdíl od majetků náležejících Maltézskému řádu úvěry hojně využívaly. Jako problematické se v tomto ohledu jeví být pouze šlechtické fideikomisy, neboť i u nich byla možnost opatřit si potřebný kapitál pomocí úvěru do značné míry limitována zákonem. I proto se na konci 19. století začaly stále častěji objevovat snahy o jejich zrušení (ačkoliv k tomu reálně došlo až roku 1924).¹⁶⁶²

Z hlediska Maltézského řádu představoval určitou výjimku velkostatek Kurima, ležící na území dnešního Slovenska. Tento majetek připadl Řádu v rámci wessenberského dědictví (spolu s českými Dětenicemi). V sedmdesátých letech 19. století se zde velkopřevor František Xaverský Kolowrat-Krakowský rozhodl nechat vybudovat lihovar. Vyjednávání vedl především správce velkostatku ve Strakoncích Alois Czernohorský a stavbou byla pověřena firma Wilhelm Melzer & Comp. z pražského Smíchova, kterou zastupoval Franz Meltzer a firemní inženýr Carl Gnotz. Smlouvu z 2. května 1872 podepsal ve Strakoncích mimo jiné velkopřevor Kolowrat-Krakowský.¹⁶⁶³

¹⁶⁶⁰ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1428, sig. IV-A-2, kart. č. 231, Smlouva pachtovní (Zámecký mlýn, 1920).

¹⁶⁶¹ I. TITTEL, *Schematismus des Grossgrundbesitzes und grösserer Rustikalgüter mit einer agronomischen und Eisenbahnkarte des landtäfflichen Besitzes im Königreiche Böhmen*, s. 640 a 642.

¹⁶⁶² Srov. L. PÁTAL, *Česká šlechta ve II. polovině 19. století Šlechtický velkostatek v Čechách na přelomu věků*, s. 36.

¹⁶⁶³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1194, sig. 4, kart. č. 445, Smlouva na stavbu lihovaru z roku 1872.

Jednalo se o poměrně nákladný podnik. Jen výbava lihovaru vyšla na 5 923 zlatých. Celková cena byla ještě podstatně vyšší.¹⁶⁶⁴ Lihovar byl dokončen nejpozději do roku 1875, hlavní práce, zdá se, byly hotové již v červnu roku 1873.¹⁶⁶⁵ Řádu však příliš dlouho hospodářský užitek nepřinášel, protože celý velkostatek byl nedlouho poté prodán.

13.3.5. Rybníční hospodářství

Větší význam než provozy si na přelomu 19. a 20. století udrželo rybníční hospodářství. Není přitom překvapivé, že tak jako v případě ostatních typů hospodaření, i v případě rybníkářství hrála z velkostatků náležejících Maltézskému řádu v českých zemích hlavní roli právě řádová doména ve Strakonících, tedy v jižních Čechách, všeobecně proslulých rybníkářstvím již od dob Rožmberků. K roku 1891 bylo na tomto velkostatku vykázáno 32 rybníků, které se rozprostíraly na ploše 207 ha a sloužily primárně k chovu kaprů.¹⁶⁶⁶ Podle údajů z roku 1900 se výměra rybníků na strakonickém velkostatku snížila na 191 ha a jejich produkce byla vyčíslena na 150 q kaprů, štik a candátů.¹⁶⁶⁷

Konečně k roku 1919 došlo k dalšímu snížení rozlohy rybníků na velkostatku, a to na necelých 189 ha. Na velkostatku se v této době nacházelo 34 rybníků o celkové rozloze 188,9207 ha, z nichž největší byly Mnichovský rybník (23,1131 ha), Velké jezero (21,1670 ha), Velkoholský rybník (14,6884 ha), rybníky Hrádek (13,7466 ha), Blatsko (11,4704) a Nahošín (10,9410). Naopak nejmenší evidovaný rybník Blaláček měl výměru pouze 1101 m². Jednalo se o rybník umístěný „ve dvoře“, který se aktuálně zavážel.¹⁶⁶⁸

V rámci evidence osazení jednotlivých rybníků byl sledován stav štik, línů, potěrných ryb a kaprů, přičemž u kapří násady bylo dále sledováno její stáří ve třech věkových kategoriích od jednoho do tří let. Násada kaprů přitom byla prováděna racionálně po jednotlivých rybnících, jejichž výlovy měly právě tříleté intervaly. Jedinou výjimku v tomto ohledu představoval Petánský rybník (1,9904 ha), kde bylo nasazeno dle výkazů 320 tříletých a 240 dvouletých kaprů. Jinak byly jednotlivé věkové kategorie kaprů nasazeny do rybníků odděleně. Stav zarybnění byl k roku 1919 následující:

¹⁶⁶⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1194, sig. 4, kart. č. 445, Smlouva na stavbu lihovaru z roku 1872.

¹⁶⁶⁵ Ibidem, Výkaz prací z 16. června 1873.

¹⁶⁶⁶ J. PROCHÁZKA, *Topographisch-statistischer Schematismus (1891)*, s. 374.

¹⁶⁶⁷ I. TITTEL, *Schematismus des Grossgrundbesitzes und grösserer Rustikalgüter mit einer agronomischen und Eisenbahnkarte des landtäflichen Besitzes im Königreiche Böhmen*, s. 642.

¹⁶⁶⁸ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1370, sig. II-B-2, kart. č. 218, Velkostatek Strakonice – Výkaz rybníků a osazení rybníků (datováno srpen 1919).

Tabulka 54: Násada ryb v rybnících náležejících strakonickému velkostatku k roku 1919

Druh	Štika	Lín	Potěrné ryby	Kapří násada		
				3 roky	2 roky	1 rok
Počet (ks)	220	2 820	93	6 140	11 346	900

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1370, sig. II-B-2, kart. č. 218, Velkostatek Strakonice – Výkaz rybníků a osazení rybníků (datováno srpen 1919).

Z tabulky vyplývá, že nejhojněji chovaným druhem byly kapři, kterých bylo v jednotlivých rybnících celkem 18 386 kusů. Nejvíce jich bylo chováno v rybníku Hrádek (2 400 tříletých kaprů), naopak hned v šesti rybnících, včetně druhého největšího rybníka Velkého jezera, nebyli překvapivě evidováni žádní nasazení kapři. Štíky byly chovány především v rybníku Hrádek (190 ks), líni pak v Novokrtském a Pracovském rybníku (v obou 900 ks).¹⁶⁶⁹

Velkou výhodou rybníků byla poměrně vysoká míra jejich rentability. V případě, že zrovna neprobíhaly nákladné práce související s odbahněním rybníků, opravami či zpevňováním hrází, přítoků, odtoků a podobně, byly roční náklady na údržbu rybníků relativně nízké. Oproti tomu příjmy, které rybníky generovaly, mohly v rámci hospodářských výkazů jednotlivých velkostatků představovat velmi významnou položku, pochopitelně v závislosti na tom, jak velké množství vodních ploch se na daném velkostatku nacházelo.

Například k roku 1921/1922 tvořily příjmy z rybnického hospodářství více než 18 % z celkových příjmů velkostatku Strakonice a po výnosech z lesního hospodářství (50 %) tak byly druhou nejvýznamnější příjmovou položkou, která převýšila i výnosy z propachtované půdy (14 %).¹⁶⁷⁰ Informace o příjmech, výdajích a čistém výnosu (tzn. zisku) z rybnického hospodářství ve Strakonících za období 1919–1930 obsahuje tabulka 55:

¹⁶⁶⁹ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1370, sig. II-B-2, kart. č. 218, Velkostatek Strakonice – Výkaz rybníků a osazení rybníků (datováno srpen 1919).

¹⁶⁷⁰ Vypočteno na základě údajů z NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1239, sig. 236,237,239, kart. č. 466, Bilance příjmů a vydání velkopřevora souver. Řádu Maltských rytířů Bailli Frā Jana Rudolfa Hardegga z I/V. 1921–1922/30/IV.

Tabulka 55: Výkazy rybníčního hospodářství na velkostatku Strakonice

Rok	Příjmy (Kč, h)	Vydání (Kč, h)	Čistý výnos (Kč, h)
1913/1914	23 478,04	11 492,90	11 985,14
1914/1915	9 345,26	5 796,92	3 548,34
1915/1916	36 746,25	4 760,81	31 985,44
1916/1917	67 241,73	6 778,31	60 463,42
1917/1918	89 858,91	9 753,59	80 105,35
1918/1919	67 811,14	7 441,87	60 369,27
1919/1920	46 678,44	8 877,87	37 800,57
1920/1921	90 093,45	10 902,76	79 190,69
1921/1922	113 488,05	15 629,24	97 858,81
1922/1923	116 889,75	27 688,98	89 200,77
1923/1924	97 670,95	26 147,00	71 523,95
1924/1925	85 977,10	38 606,86	47 373,24
1925/1926	103 646,63	47 912,47	55 734,16
1926/1927	143 329,39	55 566,62	87 762,77
1927/1928	181 890,97	82 925,54	98 965,43
1928/1929	199 230,02	124 298,30	74 931,72
1930	146 838,83	86 770,69	60 068,14
Celkem	1 620 214,91	571 350,73	1 048 867,21

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1367, sig. II-A-4, kart. č. 213, Výpis čistých výnosů z rybníků na velkostatku Strakonice.

Pokud se zaměříme na klasický ukazatel nákladové rentability (zisk ku investovaným nákladům) za celé vykázané období, dopočítáme se velmi pozitivní hodnoty 1,84, tedy že každá koruna nákladů, investovaná do rybníčního hospodářství, vygenerovala téměř dvě koruny zisku. V případě, že budeme sledovat pouze čísla do hospodářského roku 1925/1926, tedy časovou řadu redukuje pouze na období, kdy velkostatek vlastnil Maltézský řád, jsou výsledné hodnoty ještě pozitivnější. Celkové tržby za toto období dosáhly výše 948 925,70 Kč, náklady 221 789,58 Kč a zisk 727 139,15 Kč. Nákladová rentabilita v tomto případě dosahuje výše 3,28, tedy více než tři korun zisku na každou korunu nákladu. To svědčí o tom, že správa strakonického velkostatku v tomto období do rybníků příliš neinvestovala.

V rámci majetkových držav Maltézského řádu v českých zemích však byly Strakonice z hlediska množství a významu rybníků výjimkou. Rybníky zde tvořily přibližně 10 % celkové výměry velkostatku, což bylo výrazně více než na ostatních řádových majetcích. V Dětenicích a v Měcholupech tvořily rybníky přibližně 4 % výměry, v Dožicích to byla pouhá 2 % a u ostatních velkostatků ještě méně.

Řada velkostatků tak ani neměla vždy zavedený úřad rybničního správce či stálého porybného, takže se třeba jeden čas o rybníky na komendě v Měcholupech staral zahradník Antonín Krokus.¹⁶⁷¹ Příjmy z rybníků pak u těchto velkostatků nebyly v rámci výkazů uváděny samostatně, ale většinou se schovaly pod položku „Různé příjmy“.

Přitom Měcholupská komenda patřila k těm, kde mělo rybniční hospodářství přece jen alespoň nějaký význam. K roku 1925 na přibližně 25 ha rybníků dokázala vyprodukovat okolo 2 150 kilogramů kaprů za rok, což odpovídá 86 kg na jeden hektar.¹⁶⁷² Samotné rybaření zde bylo „vedeno způsobem racionálním“.¹⁶⁷³ Z měcholupských vodních ploch vynikal především rybník Rokos, který kromě produkce ryb sloužil ve 20. století také jako oblíbené koupaliště a rostl zde „velmi dobrý stavební rákos“.¹⁶⁷⁴

Jako doplňková činnost bylo rybníkářství provozováno také na baillivě v Dožicích, kde se v tamních rybnících chovali především kapři. Jejich stav k roku 1925 znázorňuje následující tabulka:

Tabulka 56: Výkaz kaprů na velkostatku Dožice dle stavu k 1. květnu 1925

Stáří kaprů	Potěr	1 rok	2 roky	Starší
Počet kusů	420	690	900	660

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 341, sig. C/1-4, kart. č. 178, Dožice – výkaz o stavu živého inventáře k 1. květnu 1925.

Ve zdejších rybnících tedy žilo jen 2 670 kusů kaprů (včetně potěru), což bez potěru odpovídá zhruba 12 % počtu kaprů ve strakonických rybnících k roku 1919. V ojedinělém případě Strakonice tak rybniční hospodářství skutečně představovalo velmi významný zdroj příjmů, u ostatních velkostatků se však jednalo pouze o marginální položku.

¹⁶⁷¹ V. ČERVENKA, *Velkostatek Měcholupy 1588–1938*, s. 12.

¹⁶⁷² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/5-6, kart. č. 179, Komenda Měcholupy – ocenění ze dne 20. února 1925.

¹⁶⁷³ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 190.

¹⁶⁷⁴ *Ibidem*.

13.3.6. Sady

Ovocnářství nepatřilo k oblastem, kterým by na statcích česko-rakouského velkopřevorství byla věnována velká pozornost. Výjimku tvořil velkostatek Dětenice, který byl ovšem na počátku 20. století prodán. Ovocné stromy byly v hojnější míře pěstovány také na velkostatech Strakonice, Horní Libchava, Obytce a Motol, nikde však netvořily podstatnější část příjmů z těchto velkostatků.¹⁶⁷⁵

Ovocné stromy byly vysazovány s ohledem na klimatické a geografické podmínky. Ve Strakonících se například pěstovala především jablka. Z ostatních ovocných stromů zde byly zastoupeny ještě hrušně, švestky, třešně, višně a slívy. Stav ovocných stromů k roku 1905 na jednotlivých strakonických dvorech uvádí tabulka 57:

Tabulka 57: Počty ovocných stromů na velkostatku Strakonice k roku 1905

Dvůr	Jabloně	Hrušně	Švestky	Třešně	Višně	Slívy
Blatsko	1 360	80	394	132	311	31
Krty	345	11	278	0	208	14
Mutěnice	354	20	244	0	0	15
Celkem	2 029	111	916	132	519	60

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1370, sig. II-B-2, kart. č. 218, Ausweis über die auf dem Grosspriorats Domaine Strakonice befindlichen Obstbäume (1. května 1905).

13.3.7. Palác v Praze a další pronájmy budov

Řád Maltézských rytířů vlastnil v českých zemích na přelomu 19. a 20. století celou řadu více či méně významných budov, z nichž svou polohou a architektonickou hodnotou vyniká pražský velkopřevorský palác, stojící nedaleko Karlova mostu. Na jeho současné podobě se podepsali věhlasní architekti, jako byl Carlo Lurago, Bartolomeo Scotti a snad také Maximilián Kaňka.¹⁶⁷⁶

Velkopřevorský palác měl sloužit jako hlavní rezidence nejvyššího představeného Maltézského řádu v českém velkopřevorství, ačkoliv z důvodu blízkosti císařského dvora se

¹⁶⁷⁵ Pro Moravu a Slezsko viz *Neuester Schematismus der Herrschaften (1890)*, s. 83, 102 a 226, pro Čechy J. PROCHÁZKA, *Topographisch-statistischer Schematismus (1891)*, s. 374–379.

¹⁶⁷⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 586, sig. 28B/X, kart. č. 301, The initiative for the memorial plaque to Ivan Hribar at Velkopřevorský palác.

faktickou hlavní rezidencí pro řadu velkopřevorů staly řádové majetky ve Vídni. Výjimku v tomto ohledu učinil nejslavnější a nejvýznamnější velkopřevor 19. století Othenio Lichnowský, který zařadil Prahu opět na první místo a svolával sem (oproti svým předchůdcům) provinciální kapituly. Sám však sídlil především na zámku v Dětenicích, pokud mu to okolnosti dovolovaly.¹⁶⁷⁷

Význam paláce jako rezidence velkopřevorů po jeho smrti nadále postupně upadal a po rozpadu Rakouska-Uherska byl tento proces završen. Hned v roce 1919 byl palác pronajat smlouvou na 10 let vyslanectví království Srbů, Chorvatů a Slovinců.¹⁶⁷⁸ Jako první vyslanec zde v letech 1919–1921 působil také známý politik Ivan Hribar. Právě jeho blízké vztahy s Maltézským řádem byly hlavním důvodem, proč vyslanectví palác získalo. Ivan Hribar byl palácem fascinován a když se dozvěděl, že je po rozpadu monarchie prakticky nevyužíván, odjel ke knížeti-velkopřevorovi do Vídně, aby dohodl jeho pronájem pro potřeby vyslanectví.¹⁶⁷⁹ Kníže-velkopřevor s tím souhlasil i z důvodu, že se velkopřevorství snažilo poskytnutím svých prostor pro diplomatické zastoupení spřáteleného státu učinit vstřícný krok vůči nově vzniklé republice Československé, na což bylo ostatně již na počátku roku 1920 poukazováno při jednání s československým ministerstvem zahraničí o přiznání suverenity Maltézskému řádu.¹⁶⁸⁰

Vzhledem k velmi nízkému – symbolickému – nájmu, který vyslanectví za rezidenční palác v Praze platilo, plynul z něj Řádu ve dvacátých letech jen zanedbatelný příjem, zcela neodpovídající potenciálu této budovy. Řád se proto rozhodl nájemní smlouvu s vyslanectvím neprodloužit a obrátil se na československé ministerstvo zahraničí, aby pro něj pomohlo sehnat jiné prostory. V dopise adresovanému ministerstvu zahraničí doslova stojí:

„Dne 3. listopadu 1919 uzavřel náš řád nájemní smlouvu s velvyslanectvím Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, jíž pronajal posléze uvedenému velvyslanectví palác residenční v Praze III, Velkopřevorské nám. č. 4.

¹⁶⁷⁷ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 36.

¹⁶⁷⁸ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 165.

¹⁶⁷⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 586, sig. 28B/X, kart. č. 301, The initiative for the memorial plaque to Ivan Hribar at Velkopřevorský palác.

¹⁶⁸⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. č. 473, Dopis adresovaný převoru pražského konventu Frä Hammerschmiedovi z 16. února 1920.

Tuto smlouvu uzavřel náš řád jen z toho důvodu, aby umožnil umístění velvyslanectví spojeneckého státu, aniž by sledoval jakékoliv účele výdělečné, jak nejlépe vysvítá ze smluvené uznávací činže roční per 400 Kč.

*Vzhledem k tomu, že dnešní situace řádová, zejména nesmírné zatížení, které nastalo v důsledku uložení dávky z majetku a provádění pozemkové reformy, znemožňuje řádu tuto smlouvu prodloužit, oznamuje řád již nyní, že nebude mu možno dále palác pronajmouti. Proto žádá řád slušně, aby ministerstvo zahraniční vzalo toto sdělení na vědomí a laskavě ve své kompetenci postaralo se o získání jiného náhradního objektu pro velvyslanectví, aby umožněno bylo pokud možno urychlené vyklizení našeho paláce.*¹⁶⁸¹

Vyslanectví království Srbů, Chorvatů a Slovinců se však ve stanoveném termínu nepodařilo najít a přizpůsobit si nový objekt, a tak byly podepsány nové nájemní smlouvy, ovšem tentokrát za výrazně jiných podmínek. Nejprve byla podepsána smlouva platná od 1. září 1929 do 28. února 1930, přičemž nájemné za toto období bylo stanoveno na 30 000 Kč a za užívání inventáře (zvláště pak unikátních gobelínů, které byly oceněny na 1,2 miliony Kč) zaplatilo vyslanectví dalších 70 000 Kč. Nájemné a 20 000 Kč z náhrad za inventář paláce byly splatné k datu uzavření smlouvy, zbývajících 50 000 Kč náhrad pak k 30. září 1929.¹⁶⁸²

Vzhledem k tomu, že se vyslanectví nevystěhovalo ani v tomto termínu, následovala další nájemní smlouva, tentokrát platná od 1. března 1930 do 31. srpna téhož roku. Samotné půlroční nájemné bylo stanoveno na 40 000 Kč, za využívání inventáře (zvláště pak unikátních gobelínů, které byly k tomuto roku oceněny dokonce na 3 miliony Kč) platilo velvyslanectví pololetní náhradu 45 000 Kč a konečně za užívání zahrady muselo připlácet dalších 5 000 Kč. Dohromady tedy za pololetní nájem paláce zaplatilo 90 000 Kč, splatných po 15 000 Kč měsíčně.¹⁶⁸³

Za těchto podmínek se pochopitelně postoj Maltézského řádu k pronájmu paláce vyslanectví výrazně změnil. Nespokojenost však zjevně panovala tentokrát na druhé straně, a tak bylo Řádu dne 29. července 1930 oznámeno, že vyslanectví palác opustí k 1. říjnu

¹⁶⁸¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 586, sig. 28B/X, kart. č. 301, Dopis na Ministerstvo zahraniční republiky Československé ze dne 10. května 1928.

¹⁶⁸² Ibidem, Nájemní smlouva s velvyslanectvím království Srbů, Chorvatů a Slovinců, 1930.

¹⁶⁸³ Ibidem.

téhož roku s tím, že se odstěhuje do vlastního objektu.¹⁶⁸⁴ Řád vzal tuto informaci oficiálně na vědomí dne 7. srpna.¹⁶⁸⁵

Z interní komunikace Řádu vysvítá, že byl tímto ukončením nájemní smlouvy překvapen a za rozhodnutím o vystěhování se hledal intriky nového jugoslávského vyslance, který nahradil dosavadního vyslance Budislava Grgara Andjelinoviče. Zástupci Řádu totiž zjistili, že někdy v polovině srpna roku 1930 byl do Bělehradu z vyslanectví odeslán telegram následujícího znění: „*Žádám o urychlené vyřízení kreditu na koupi nebo pronájem nového vyslanectvého paláce, jinak od 1. října bez domova.*“¹⁶⁸⁶ To bylo pochopitelně v rozporu s tím, co vyslanectví sdělilo Řádu, a naopak informace zaslané do Bělehradu naznačovaly, že Řád nutí vyslanectví k vystěhování. To jednak nebyla pravda, protože Řád byl naopak s pronájmem paláce za těchto podmínek velmi spokojen, a také podobné kontroverze na diplomatické úrovni hrozily mít negativní dopad na snahu Maltézského řádu o uznání své suverenity, kterou v této době vyvíjel mezi evropskými státy.

Proto bylo knížeti-velkopřevorovi z Prahy doporučeno, aby se obrátil na bývalého vyslance Andjelinoviče s žádostí, aby v Bělehradě uvedl věci na pravou míru, případně aby úřad kancléře napsal „pěkný francouzský dopis“, ve kterém by uvedl, že Řád rozhodně neusiluje o vystěhování vyslanectví z velkopřevorského paláce a nenamítá nic proti tomu, aby zde i nadále zůstalo. U této příležitosti se připomínalo, že palác hned dvakrát navštívil samotný král a velmi se mu líbil.¹⁶⁸⁷ Tato intervence však kýženého výsledku dosáhla jen částečně. Vyslanectví zůstalo v paláci zhruba o rok déle, než plánovalo, ale v září roku 1931 se již Řád dozvěděl, že Jugoslávské království (jak se od roku 1929 Království Srbů, Chorvatů a Slovinců nazývalo) zakoupilo palác v Mostecké ulici (Kounický palác), do kterého se nejpozději do konce listopadu téhož roku přestěhuje.¹⁶⁸⁸ Samotný proces stěhování se ještě o něco protáhl, takže nebyl dokončen ani v prosinci roku 1931, ale počítalo se, že se vše stihne do 1. ledna následujícího roku.¹⁶⁸⁹ Tím byl definitivně ukončen nájem paláce vyslanectví.

Zajímavé je, že kromě samotného paláce pronajal kníže-velkopřevor Hardegg na počátku dvacátých let vyslanectví Království Srbů, Chorvatů a Slovinců také budovu

¹⁶⁸⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 586, sig. 28B/X, kart. č. 301, Dopis Legation Royale de Yougoslavie Prague No 1020/30 ze dne 29. července 1930.

¹⁶⁸⁵ Ibidem, Dopis adresovaný Královskému Jugoslávskému vyslanectví ze dne 7. srpna 1930.

¹⁶⁸⁶ Ibidem, Dopis adresovaný knížeti-velkopřevorovi ze dne 19. srpna 1930.

¹⁶⁸⁷ Ibidem.

¹⁶⁸⁸ Ibidem, Dopis adresovaný kancléřskému úřadu ve Vídni ze dne 22. září 1930.

¹⁶⁸⁹ Ibidem, Dopis hospodářskému inspektorovi ze dne 16. prosince 1931.

velkopřevorského zámku v Horní Libchavě s parkem, které byly v následujících letech (až do prodeje velkostatku v roce 1925) využívány jako letní sídlo vyslanec.¹⁶⁹⁰

V roce 1932 uvažovalo o pronájmu paláce pro své vyslanectví Japonsko, ale vláda v Tokiu tento záměr nakonec odmítla. Stejně tak probíhala jednání s vyslanectvím Nizozemí a také s ministerstvem školství a národní osvěty, nicméně ani v těchto případech nebylo dosaženo dohody.¹⁶⁹¹

Jelikož se nedařilo nalézt nájemce, který by měl zájem o celý palác, uvažovalo velkopřevorství, jak s ním dále naloží. V létě roku 1932 se dokonce zabývalo také možností jeho prodeje.¹⁶⁹² K 31. prosince 1930 byla hodnota paláce úředně vyčíslena za účelem stanovení poplatkového ekvivalentu na 1 869 858 Kč, zatímco dle vyjádření receptorátu byla hodnota nemovitosti jen 1 681 000 Kč, a to s ohledem na její stáří a technický stav.¹⁶⁹³ Dá se ale předpokládat, že skutečná tržní cena byla vyšší.

Nakonec se ovšem velkopřevorství rozhodlo palác neprodávat, ale pronajímat jednotlivé jeho části jako byty a skladové prostory.¹⁶⁹⁴ Podařilo se jej obsadit jen přibližně z poloviny, zatímco druhá polovina paláce zůstala nevyužitá.¹⁶⁹⁵ Důvod spočíval především ve výši nájemného, kterou velkopřevorství požadovalo. Ta byla mimořádně vysoká hlavně u nejvíce lukrativní části paláce, kterou představoval velkopřevorský byt. Jenže situace na pražském trhu s nemovitostmi těmto cenám příliš nepřála – podle statistik magistrátu bylo v Praze k 1. lednu 1933 přibližně 6 800 volných bytů a velké množství nájemců proto dávalo ve stávajících nájmech výpovědi, což nutilo majitele nemovitostí výrazně snižovat nájemné. Vicekancléř Arco proto požádal o svolení pronajmout velkopřevorský byt za částku v rozmezí 35–40 tisíc Kč ročně, méně reprezentativní byt ve třetím patře paláce pak nabídnout k pronájmu za 750 Kč měsíčně.¹⁶⁹⁶

¹⁶⁹⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 566, sig. 28A/s, kart. č. 291, Dopis Charge d'Affaires z 8. ledna 1923.

¹⁶⁹¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 586, sig. 28B/X, kart. č. 301, Dopis vicekancléře hraběte Arca adresovaný kancléřství ve Vídni z 20. ledna 1932.

¹⁶⁹² Vicekancléř hrabě Arco žádal, aby v případě prodeje paláce byla část jeho mobiliáře (postel, skříň, noční stolek, stůl, sofa a 6 křesel) věnováno nebo levně odprodáno špitálu sv. Markéty ve Strakonici. Ibidem, Dopis vicekancléře hraběte Arca z 27. července 1932.

¹⁶⁹³ Ibidem, Oznámení Úřadu pro vyměňování poplatků v Praze II z 19. května 1933.

¹⁶⁹⁴ Dopis Jaroslava Dudka ohledně pronajmutí skladových prostor a přenosu nájemního práva na jeho syna Jaroslava Dudka z 1. července 1933. Dudek měl v paláci pronajatý i byt, a to za 850 Kč měsíčně. Ibidem, Dopis Karla hraběte Belcrediho vicekancléři Camillu hraběti Arcovi z 16. listopadu 1932. Byt zde měl dále pronajatý také úředník královského jugoslávského vyslanectví Ivo Leverič, a to za cenu 200 Kč měsíčně (platnou od 1. října 1932). Ibidem, Dopis Ivu Leveričovi, informující o zvýšení nájemného z 1. července 1932.

¹⁶⁹⁵ Ibidem, Dopis Magistrátu hlavního města Prahy – vodárenský odbor.

¹⁶⁹⁶ Ibidem, Dopis vicekancléře Arca ze 17. ledna 1933.

Reprezentativní velkopřevorský byt se nakonec pronajal ještě levněji, a sice za 30 tisíc Kč ročního nájemného řediteli Pražské železářské společnosti Dr. Josefu Kašparovi, a to od 1. května 1933.¹⁶⁹⁷ Ten zde zůstal až do července roku 1937, poté byl velkopřevorský byt rozdělen na tři části, z nichž první byla pronajata reprezentaci Švýcarské národní pojišťovací společnosti za 14 tisíc Kč ročně, druhá židovskému manažerovi Jiřímu Baschovi-Věrohradovi (který zemřel za druhé světové války v koncentračním táboře) za 10 tisíc Kč ročního nájemného a garáž patřící k bytu byla pronajata firmě Bratři Löschnerové za 3 600 Kč ročně.¹⁶⁹⁸ Pronajaty byly také některé další byty, ovšem za daleko nižší nájemné.¹⁶⁹⁹

Kromě paláce pronajímalo velkopřevorství také takzvaný Velkopřevorský mlýn s číslem popisným 488, stojící nedaleko pražského paláce. Nicméně výnosy z tohoto nájmu byly poměrně malé, například v roce 1930 byl mlýn pronajat za 2 200 Kč ročně.¹⁷⁰⁰

Výnosy z pronájmů budov patřících velkopřevorství pro Čechy a Rakousko tak tvořily sice nezanedbatelný, přesto však v celkovém měřítku nepříliš významný příjem. Nebylo tomu tak však vždy, protože především během rakousko-uherského období velkopřevorství výhodně pronajímalo část budov náležejících ve Vídni tamní komendě sv. Jana, které před válkou generovaly výnosy ve výši 89 650 Korun. Ve dvacátých letech však zůstaly tyto prostory nepronajaté a většina z nich byla ve třicátých letech prodána v souvislosti s řešením hospodářských problémů velkopřevorství.¹⁷⁰¹

13.4. Kapitálové výnosy

Jednou z cest, kterými se velkopřevorství pro Čechy a Rakousko snažilo diverzifikovat svou hospodářskou základnu, byly investice do cenných papírů. Vedle toho drželo zpravidla také značné finanční prostředky ve formě depozit na termínovaných vkladech.

Většina kapitálových prostředků byla uskupena v takzvaných „peněžních“ či „finančních“ komendách („Geld-Commende“). Ty tvořily alternativu reálných komend

¹⁶⁹⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 586, sig. 28B/X, kart. č. 301, Dopis adresovaný kancléřství do Vídně ze dne 16. února 1933.

¹⁶⁹⁸ Ibidem, Zpráva zasláná Berní správě v Praze dne 13. července 1937.

¹⁶⁹⁹ Ibidem, Zpráva Berní správě z 10. září 1937.

¹⁷⁰⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1239, sig. 236,237,239, kart. č. 466, Potvrzení nájemní smlouvy panem Františkem Rybářem na byt v č. p. 488 ze dne 1. června 1929.

¹⁷⁰¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy) a článek v Deutsche Presse 7/II 1933, uloženo např. v NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 233, sig. d/1, kart. č. 129.

sestavajících z pozemkového vlastnictví a svému držiteli namísto renty z půdy generovaly zisk z kapitálových výnosů. Peněžní komenda mohla vzniknout dvěma způsoby. Buď se historicky jednalo o reálnou – pozemkovou – komendu, která ovšem byla prodána a výnos z tohoto prodeje byl uložen ve formě depozit nebo investován do bezpečných cenných papírů; nebo byla přímo jako peněžní komenda již založena. Příkladem přímo založené peněžní komendy v českém velkopřevorství je komenda sv. Michaela, kterou zřídil roku 1763 bailli v Dožicích (pozdější velkopřevor od roku 1771) Michael Ferdinand říšský hrabě von Althann, který za tímto účelem věnoval kapitál ve výši 50 tisíc zlatých a komendu pojmenoval po svém křestním patronu.¹⁷⁰²

K roku 1878 disponovalo velkopřevorství následujícími peněžními komendami: někdejší kolowratskou rodinnou komendou ve *Vratislavi* (Slezsko, dřívější reálná komenda ve Vratislavi),¹⁷⁰³ komendou v *Královicích* (Čechy, dřívější reálná komenda, kapitalizována a spojena s komendou sv. Ducha v Brně),¹⁷⁰⁴ sv. *Petra* v Lublani v Kraňsku (dřívější reálná komenda, kapitalizována), komendou sv. *Ferdinanda* (Německo, dříve reálná komenda ve Frankfurtu nad Mohanem, náležející německému velkopřevorství, prodána městu Frankfurt v roce 1842 a tedy kapitalizována – následná volba jména nově vzniklé peněžní komendy byla uskutečněna na počest císaře Ferdinanda I.),¹⁷⁰⁵ komendou sv. *Michala* (založena jako peněžní komenda roku 1763 Michaelem Ferdinandem říšským hrabětem von Althann) a komendou sv. *Oktaviána* (založena jako peněžní rodinná komenda Oktaviánem říšským hrabětem von Sinzendorf roku 1769, po vymření rodu roku 1822 uvolněna pro celé velkopřevorství).¹⁷⁰⁶ K peněžním komendám se roku 1903 přidala také velkopřevorská doména v Dětenicích, která byla prodána za 1 150 000 Korun a z tohoto kapitálu byl vytvořen fond, který nadále příslušel knížatům-velkopřevorům.

Vedle toho existovaly ještě dvě původně reálné, později peněžní komendy, které se automaticky pojily k úřadu infulovaného převora pražského konventu. Jedná se o peněžní

¹⁷⁰² M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 169.

¹⁷⁰³ Ibidem, s. 175; A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 283.

¹⁷⁰⁴ Komenda v Horních Královicích v Čáslavském kraji byla koupěna roku 1571 za peníze utržené z prodeje komendy v Žitavech (10 500 tolarů). Srov. A. Č. LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, s. 278 a 279. V roce 1667 byla spojena s komendou na Starém Brně. Konečně roku 1803 (někdy je zmiňován rok 1805) byla řádový majetek v Horních Královicích prodán a přetvořen na peněžní komendu, která nadále byla spojena s brněnskou komendou. Srov. M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 149 a 173.

¹⁷⁰⁵ Ibidem, s. 176–177.

¹⁷⁰⁶ Ibidem, s. 169.

komendy *Ebenfurth* (Dolní Rakousko, prodána 1748) a *Hailenstein* (dnes Hallenstein ve Štýrsku – původně reálná komenda prodaná roku 1779).¹⁷⁰⁷

Výše jmenované peněžní komendy zůstaly v majetku velkopřevorství do první světové války. V jejím průběhu však byly vesměs rozpuštěny za účelem hrazení výdajů souvisejících s provozováním *Dobrovolné sanitní služby* a poskytnutím (po válce bezcenné) válečné půjčky Rakousku-Uhersku. K roku 1916 se tak již uvádí pouze fond vzniklý z prodeje Dětenic, Vratislav a peněžní komendy infulovaného převora.¹⁷⁰⁸ I ty však během války zanikly, takže po válce zůstaly jen zbytek z Dětenického fondu.¹⁷⁰⁹

Cennými papíry disponovaly také reálné komendy a další velkostatky náležející velkopřevorství pro Čechy a Rakousko. K roku 1914 bylo kapitálové jmění těchto reálných i peněžních komend následující (uvedeny jsou jen ty z majetků, které existovaly i po válce):

¹⁷⁰⁷ M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 167 a 170.

¹⁷⁰⁸ Rangs-Liste (1916), s. 7–11.

¹⁷⁰⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/l, kart. č. 289, Odvolání proti platebnímu rozkazu berní správy v Praze II ze dne 29. března 1926 číslo 912 na dávku z majetku.

Tabulka 58: Cenné papíry v majetku velkopřevorství pro Čechy a Rakousko k roku 1914 (pro majetky existující i v roce 1918)

Typ	Majetek	Cenné papíry (hodnota v Korunách)
Velkopřevorská doména	Strakonice	73 666,99
Velkopřevorská doména	Horní Libchava	23 397,78
Velkopřevorská doména – peněžní	Dětenice	500 812,48
Bailliva	Dožice (sv. Josef)	15 400,00
Komenda	Brno	681 500,00
Komenda	Fürstenfeld	431 355,23
Komenda	Dívčí Hrad	118 275,09
Komenda	Mailberg	781 521,36
Komenda	Měcholupy	73 297,80
Komenda	Obytce	57 102,97
Komenda	Opava (sv. Jan)	85 833,76
Komenda	Vídeň (sv. Jan)	647 532,57
Komenda	Maria Pulst	67 553,49
Hodnota cenných papírů celkem		3 557 289,52

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

Tento kapitál byl k roku 1914 schopný generovat roční rentu ve výši 140 000 Korun (tedy přibližně 4 % p.a.). Po pádu monarchie se prakticky celý tento kapitálový majetek rozplynul (především kvůli znehodnocení cenných papírů, do kterých byl investován), čímž velkopřevorství přišlo o jeho kapitálové výnosy.¹⁷¹⁰

Nicméně především prodej pozemkového vlastnictví po první světové válce dal vzniknout novým peněžním komendám, a sice peněžní komendě *Strakonice*, *Horní Libchava* (bývalé velkopřevorské domény), *Dožice* (bývalá bailliva), *Měcholupy* a *Obytce* (bývalé komendy). Kromě toho zbývala ještě část z prostředků z prodeje Dětenic, které byly

¹⁷¹⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

vesměs investovány do Dluhopisů Společnosti národů.¹⁷¹¹ Značná část z těchto financí (respektive peněžních komend) byla použita na vnitrořádovou půjčku za účelem nákupu panství Ligist, nominálně rovněž úročenou úrokem ve výši 4 % p.a.¹⁷¹²

Velkopřevorství pro Čechy a Rakousko bylo při správě kapitálového majetku – podobně jako při správě svých nemovitostí – většinou poměrně konzervativní. Finanční prostředky proto investovalo do méně rizikových cenných papírů, především do státních dluhopisů a podobných obligací.

Méně konzervativně, zato více emotivně jednalo velkopřevorství na počátku první světové války. Dne 17. listopadu 1914 poslal kníže-velkopřevor Hardegg všem členům provinciální kapituly výzvu následujícího znění:

„Stát se obrací na své občany, aby mu poskytli prostředky nezbytné pro další vedení války, a vyzývá je, aby upsali válečné dluhopisy, které mají být vydány.

Povinností každého Rakušana je podílet se na tom podle svých možností, a tato povinnost tím spíše náleží suverénnímu Řádu, který je prostřednictvím česko-rakouského velkopřevorství úzce spojen s habsburskou monarchií. Podle hesla našeho vznešeného panovníka "Viribus unitis" musíme spojit síly, abychom válku, která nám byla tak hanebně vnucena, slavně ukončili.

Proto se cítím být povinen použít část majetku Řádu k upsání válečných dluhopisů. Vedle rozhodujícího, vlasteneckého důvodu účasti Řádu, představuje válečná půjčka také výhodnou kapitálovou investici, neboť je emitována v kurzu 97,50, zatímco splaceno bude 100 dne 1. dubna 1920, (navíc) s úrokovou mírou 5 ½ % ročně, se úročí (celkem) ve výši 5,64 %, přičemž prémiový zisk ve výši 2,5 % splatný 1.4. 1920 nebyl do výpočtu zahrnut.

Termín pro úpis (24. listopadu 1914) je příliš krátký na to, aby bylo možné svolat shromáždění (provinciální kapitulu – pozn. autora).

Žádám Vás proto o udělení souhlasu s upsáním válečné půjčky v hodnotě 500 000 K, a to podpisem přiloženého potvrzení, které by mělo být neprodleně zasláno do řádové kanceláře.

*Vídeň, 17. listopadu 1914.*¹⁷¹³

¹⁷¹¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Dopis receptorátu v Praze z dubna 1928 vyčísující náklady na dávku z majetku a jejich rozdělení do jednotlivých komend a majetků.

¹⁷¹² Ibidem, Dopis generálního receptora adresovaný receptorátu v Praze ze dne 14. listopadu 1928.

¹⁷¹³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. č. 473, Zirkulare (17. listopadu 1914).

Velkopřevorství tak na výzvu knížete-velkopřevora investovalo značné prostředky do válečných půjček. Nebylo v tom ostatně samo – do rakouských válečných dluhopisů během války hojně investoval také kníže-velmistr Galeazzo von Thun-Hohenstein (1905–1931), který pocházel z česko-rakouského velkopřevorství, a i během doby, kdy stál v čele celého Řádu, zůstal držitelem komendy sv. Jana v Opavě a značnou část války trávil ve Vídni. Podobně jako kníže-velkopřevor, i on byl rakouský vlastenec, navíc skálopevně přesvědčený o vítězství rakouských a německých zbraní a s tímto přesvědčením neváhal do rakouských válečných půjček vložit takřka veškerý finanční majetek Maltézského řádu. V roce 1918, když Rakousko-Uhersko válku prohrálo a půjčky se staly bezcenné, se tak ve finanční krizi ocitlo nejen velkopřevorství pro Čechy a Rakousko, ale celý Maltézský řád.¹⁷¹⁴ V roce 1928 se sice konala v Římě konference, na které se mohli jednotliví věřitelé dovolávat práva na proplacení svých půjček a znehodnoceného kapitálového majetku od nástupnických států, nicméně velkopřevorství v tomto ohledu nebylo téměř úspěšné.¹⁷¹⁵

Při svých investicích se velkopřevorství neváhalo poradit s odborníky, kteří mu na základě preferencí a zadaných specifík připravovali seznamy obligací, do nichž bylo možné investovat. Tento typ služeb velkopřevorství poskytla například v roce 1927 Česká eskomptní banka a úvěrový ústav (filiálka v Krnově), která kromě investic do státních (nebo městských) půjček nabídla také možnost investovat do obligací soukromých společností obchodovaných na newyorské nebo londýnské burze – mezi nimi byly například také obligace plzeňské Škodovky s proklamovaným výnosem 7,4 % p.a.¹⁷¹⁶

Vedle velkopřevorství, respektive jeho velkostatků, investovaly do cenných papírů také některé z inkorporovaných far a kostelů. Například děkanství v Horažďovicích a Radomyšli, spolu s farou v Podsrpu, držely k roku 1924 státní dluhopisy v hodnotě 89 500 Kč a k tomu měly uloženo téměř čtvrt milionu Kč na spořitelních knížkách.¹⁷¹⁷ Kapitálový majetek používaly farnosti pro financování své činnosti, takže v předválečné době byly často soběstačné a nepotřebovaly dostávat subvence od Řádu. Ovšem i jich se

¹⁷¹⁴ Srov. Ernst STAEBLE, *Geschichte der Johanniter und Malteser: Die Malteserritter: Schild der Christenheit im Mittelmeer*, Sv. 3, Gnas 2002, s. 209; L. CALL, G. GATSCHER-RIEDL, *Weißes Kreuz auf rotem Grund*.

¹⁷¹⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Instrukce zaslané právníku Dr. Antonínu Schauerovi dne 13. dubna 1928.

¹⁷¹⁶ Ibidem, Nabídka Bömische Escompte-Bank und Credit-Anstalt, Filiale in Jägerndorf z 21. září 1927.

¹⁷¹⁷ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1366, sig. II-A-3, kart. č. 213, Jmění kostelů koncem roku 1924.

výrazně dotklo válečné znehodnocení cenných papírů, takže během prvorepublikového období se jejich finanční situace výrazně zhoršila.¹⁷¹⁸

Cenné papíry se používaly také pro dobročinné fondy a nadace, které velkopřevorství zřizovalo. Například Jubilejní nadace císaře Františka Josefa I., zřízená roku 1898, měla základní kapitál 100 000 Korun, investovaný do několika státních dluhopisů s výnosem 4 % p.a.¹⁷¹⁹ Výnos z tohoto kapitálu pak nenáležel velkopřevorství, ale rozděloval se mezi beneficiáře nadací – v tomto případě mezi válečné invalidy a rekonvalescenty.

Z výše uvedeného vyplývá, že v čase před první světovou válkou tvořil kapitál – byť konzervativně investovaný – důležitou součást majetku velkopřevorství pro Čechy a Rakousko. Kapitálové výnosy měly dvojí účel – jestliže byl kapitál uskupený do podoby takzvané „peněžní komendy“, pak výnosy sloužily jejímu komturovi jako osobní příjem, ze kterého ovšem musel odvádět předepsané řádové dávky (především response). Druhým typem kapitálu byly finanční prostředky náležející k jednotlivým řádovým velkostatkům, které se zpravidla ukládaly na termínované vklady, spořitelní knížky nebo se investovaly do konzervativních cenných papírů. Výnosy pak sloužily rovněž jako osobní příjem komtura dané komendy (nebo jiného držitele řádového velkostatku), mnohdy také ale pokrývaly náklady na její provoz, například v souvislosti s výkonem patronátních práv. Ostatně za tímto účelem řada kostelů a inkorporovaných far sama disponovala nezanedbatelným kapitálovým jměním.¹⁷²⁰ Z financí, které mělo velkopřevorství k dispozici, pak byly příležitostně zakládány i různé dobročinné fondy a nadace.

První světová válka znamenala pro velkopřevorství i celý Řád finanční pohromu. Jako krajně nevýhodné se ukázaly především investice do válečných půjček Rakousku-Uhersku, které se po prohrané válce staly bezcennými. První světová válka také znamenala zánik tradičních peněžních komend, ovšem v polovině dvacátých let došlo k jejich náhradě v souvislosti s prodejem pozemkového vlastnictví v českých zemích.

¹⁷¹⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

¹⁷¹⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Stifbrief (pravidla nadace dle podoby uvedené k 17. prosinci 1898).

¹⁷²⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

14. Hospodářská situace česko-rakouského velkopřevorství v prvorepublikovém období

Jestliže se pozemkový majetek česko-rakouského velkopřevorství Řádu Maltézských rytířů v českých zemích budoval po několik staletí, k rozpadu jeho podstatné části došlo během necelých deseti let, následujících po vzniku první Československé republiky. Ještě k roku 1918 se maltézské velkostatky v českých zemích rozprostíraly na ploše přesahující výměru 7,3 tisíce hektarů. O deset let později čítala výměra těchto řádových domén jen něco málo přes 1,4 tisíc hektarů. Velkostatky ve Strakonících, Horní Libchavě, Měcholupech, Dožicích, Obytcích a v Motole byly prodány, a i rozloha většiny ze zbývajících držav byla znatelně snížena.¹⁷²¹

Ztráta pozemkového vlastnictví pochopitelně zapříčinila také velmi výrazný pokles příjmů. Podle dopisu sepsaného v roce 1936, v němž vrcholila hospodářská krize velkopřevorství, v důsledku čehož se snažilo najít podporu a pomoc u vysokých státních představitelů včetně prezidenta republiky, dosahovaly výnosy z prodaných panství výše 320 tisíc zlatých korun. Celkový propad příjmů v porovnání se situací před první světovou válkou byl vyčíslen dokonce na 500 tisíc zlatých korun.¹⁷²² Ačkoliv se jedná jen o hrubý odhad, který navíc nezohledňuje válečné a poválečné změny cenové hladiny, propad příjmů v řádu statisíců potvrzují také dochované archivní záznamy a je neoddiskutovatelné, že tento propad měl velmi negativní vliv na hospodářský chod a celkové financování aktivit velkopřevorství.¹⁷²³

Prodeje velkostatků, které byly realizovány v letech 1922–1927, navíc probíhaly poměrně výrazně pod cenou. Důvodem pro to byla velká nejistota ohledně dalšího vývoje pozemkové reformy, a také skutečnost, že velkopřevorství relativně v krátkém čase potřebovalo získat finanční prostředky v hotovosti, mimo jiné na úhradu závazků vůči státu,

¹⁷²¹ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 202.

¹⁷²² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství (Videň, 16. listopadu 1936). K roku 1928 se uvádělo, že výnos z prodaných komend dosahoval výše 370 000 rakouských Korun, tedy asi 520 000 Kč, NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

¹⁷²³ Explicitní vyčíslení propadu příjmů, zaviněnému prodejem velkostatků (a snížením rozlohy zbývajících panství vlivem pozemkové reformy) se autorovi v dochovaných archivních pramenech nepodařilo dohledat. K dispozici jsou však zprávy o výnosech jednotlivých držav v době, kdy je velkopřevorství vlastnilo. O válečné a poválečné inflaci, měnové reformě a následných deflačních tendencích české měny pak velmi zasvěceně pojednává Z. KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918–1938). I. díl: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*.

kteřé vznikly kvůli takzvané dāvce z majetku. Ve výše zmiňovaném dopise je odhadováno, že ztráta vzniklá těmito rychlými prodeji dosahovala výše 35 milionů Kč. Odvolává se při tom na odhad „*vysokého státního úředníka v ministerstvu školství a národní osvěty*“.¹⁷²⁴ Tento odhad lze částečně verifikovat porovnáním s údaji, které figurují u výpočtu dāvky z majetku. Podle příslušného předpisu byla finanční situace dotčených velkostatků následující:

Tabulka 59: Ocenění majetku rytířské větve velkopřevorství pro Čechy a Rakousko pro potřeby dāvky z majetku v Kč

Velkostatek	Aktiva (celkový majetek)	Pasiva (závazky)	Ocenění (čistý majetek)	Prodáno za
Strakonice	10 400 844	1 153 889	9 246 955	2 000 000
Horní Libchava	5 906 758	172 756	5 734 002	980 000
Měcholupy	3 081 593	88 217	2 993 376	1 214 000
Dožice	2 179 476	27 381	2 152 095	1 633 000
Obytce	5 574 211	248 155	5 326 056	2 200 000
Celkem	27 142 882	1 690 398	25 452 484	8 027 000

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Vermögensabgabe-Vorschreibung.

Uvedená čísla sice ztrátu z prodeje ve výši 35 milionů Kč jednoznačně nedokládají, nicméně je zapotřebí mít na paměti, že ocenění čistého majetku pro účely dāvky z majetku nelze považovat za tržní cenu. V praxi bývá tržní cena poměrně výrazně vyšší nežli cena odhadní, navíc citovaný dopis pochází z roku 1936, zatímco samotné ocenění z počátku let dvacátých, takže opět je třeba brát v potaz také změny cenové hladiny, a také dopady velké hospodářské krize a změněné situace na trhu nemovitostí. Z těchto důvodů lze hrubý odhad ztráty z prodeje velkostatků dle mínění autora této práce považovat za přiměřený.

Vedle pozemkového vlastnictví a z něho plynoucích příjmů ztratilo velkopřevorství také značnou část svých finančních prostředků. Příčin pro to bylo hned několik. Nesmírné výdaje představovaly především rozsáhlé zdravotnické aktivity, které velkopřevorství

¹⁷²⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství (Víděň, 16. listopadu 1936).

realizovalo během první světové války. Patří sem provoz sanitních vlaků, charitativních ústavů, sanitních domů a polních špitálů, v nichž bylo ošetřeno více než 800 tisíc nemocných a raněných. V citovaném dopise je uvedeno, že na tyto aktivity „bylo bez rozpaků obětavě vyčerpáno skoro celé jmění řádové“.¹⁷²⁵

Vzhledem k rozsahu těchto aktivit není důvod o tomto tvrzení pochybovat. Řád rovněž poskytoval Rakousku-Uhersku válečné půjčky a tyto jeho pohledávky se po rozpadu monarchie a vzniku nástupnických republik staly prakticky nedobytné.¹⁷²⁶ Ohromnou zátěž pro řádové finance představovala také dávka z majetku, kterou muselo velkopřevorství zaplatit. Podle prvotního určení – proti němuž se velkopřevorství nakonec úspěšně odvolalo – byla stanovena ve výši přesahující pět milionů Kč.¹⁷²⁷ Skutečný dopad této částky na řádové finance si uvědomíme, když ji porovnáme s prodejními cenami jednotlivých velkostatků, uvedenými v tabulce výše. Konečně nezanedbatelné výdaje, které v průběhu let dosáhly výše řádově milionů Kč představovaly rovněž náklady na právní zástupce, kteří řešili prodeje majetků, a především měli na starosti vyjednávání s úřady ve věci pozemkové reformy a dávky z majetku.¹⁷²⁸

Situaci neprospěla ani skutečnost, že místní řádová provincie byla po rozpadu Rakouska-Uherska rozdělena mezi více států, což pochopitelně komplikovalo správu řádového majetku, která se musela potýkat s dvojí legislativou, různými daňovými sazbami a celní politikou.

Velkopřevorství se snažilo důvody ztrát svého předválečného majetku pečlivě analyzovat. Přitom došlo k závěru, že na něj měly zdrcující dopad hospodářské události globálního charakteru (snížení kupní síly peněz; pokles renty z půdy kvůli zvýšení daní, sociálních břemen a reálné mzdy; pokles ceny půdy kvůli nejistotě ohledně pozemkové reformy a další uvažované legislativy; další zvýšení závislosti ceny zemědělských produktů na mezinárodním trhu, a tedy potýkání se s větší konkurencí ze strany Kanady, Indie, Argentiny a dalších velkých zemědělských producentů) a události, které se dotkly nástupnických států Rakouska-Uherska (téměř úplné znehodnocení předválečných cenných papírů; absence důchodů z vlastnictví domů – kvůli zavedení ochrany nájemců v Rakousku;

¹⁷²⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství (Vídeň, 16. listopadu 1936).

¹⁷²⁶ Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. č. 473, Zirkulare (17. listopadu 1914); E. STAEBLE, *Geschichte der Johanniter und Malteser*, s. 209; L. CALL, G. GATSCHER-RIEDL, *Weißes Kreuz auf rotem Grund*.

¹⁷²⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Vermögensabgabe-Vorschreibung.

¹⁷²⁸ Srov. např. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Zápis ze zasedání kapituly roku 1928.

citelné zvýšení daní; rozpad velkého hospodářského prostoru a trhu mezi menší státy; nejistota v otázce celní politiky a vzájemné uzavírání se jednotlivých nástupnických států mezi sebou; hospodářské zaostávání téměř všech podniků kvůli nedostatku kapitálu).¹⁷²⁹

Poté, co byla ve druhé polovině dvacátých let prakticky vyřešena otázka pozemkové reformy a rovněž tak otázka daně z majetku, rozhodlo se velkopřevorství investovat kapitál získaný z prodejů velkostatků v českých zemích (výrazně rozšířený o úvěrové financování) do nákupu nových majetků. Právě velké zatížení nevýhodnými úvěry, spolu s propadem výnosů způsobených hospodářskou krizí a dalšími faktory však zapříčinilo, že česko-rakouské velkopřevorství prakticky po celá třicátá léta bojovalo o své ekonomické přežití. Před tím byl ještě změněn systém správy řádového majetku, který byl podroben centrálnímu řízení.¹⁷³⁰ Nejdůležitější aspekty eroze předválečného majetku velkopřevorství v českých zemích – tedy dávka z majetku a pozemková reforma (a s nimi spojené enormní právní výdaje), jakož i následná špatná investiční strategie velkopřevorství jsou představeny v následujících kapitolách.

14.1. Dávka z majetku

Mezi klíčová opatření nově vzniklé Československé republiky patřil zákon 309/1920 Sb. z. a n. *O dávce z majetku a dávce z přírůstku na majetku* ze dne 8. dubna 1920. Na základě tohoto zákona museli všichni občané a naprostá většina právnických osob (včetně církevních institucí) vyplnit daňové přiznání, do kterého zahrnovali údaje o svém majetku k 1. lednu 1914 a k 1. březnu 1919.¹⁷³¹

Od této *dávky z majetku* byly osvobozeny především hlavy cizích států a jejich diplomatické sbory, ale také majetky, které byly „*trvale, výhradně a bezprostředně věnovány a je-li jich skutečně užíváno k účelům bohoslužebným, veřejným, dobročinným, vzdělávacím nebo kulturním*“.¹⁷³² Dále byl od této jednorázové daně osvobozen majetek, jehož hodnota (jako celku) nepřesahovala 10 tisíc Kč.¹⁷³³ Zákon se zaměřoval na majetek zemědělský a lesní, majetek domovní, jmění výtěžné (movitý majetek, který nesloužil k osobní potřebě

¹⁷²⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

¹⁷³⁰ Viz kapitolu 10.4. *Držitelé řádových velkostatků*.

¹⁷³¹ Zákon 309/1920 Sb. z. a n. *O dávce z majetku a dávce z přírůstku na majetku* ze dne 8. dubna 1920, § 2.

¹⁷³² *Ibidem*, § 4.

¹⁷³³ *Ibidem*, § 5.

ale k výdělečným účelům) a ostatní, zvláště kapitálové jmění.¹⁷³⁴ Většina majetků měla být oceněna obecnou (prodejní, tržní) cenou, platnou k roku 1919.¹⁷³⁵

Naopak základem pro výpočet *dávky z přírůstku na majetku* byl rozdíl v hodnotě majetku nahlášené k roku 1914 a k roku 1919.¹⁷³⁶ Je zjevné, že smyslem této daně tak bylo především zdanit „válečné zbohatlíky“. Obecně však měly obě daně jednoznačně za cíl odčerpat z oběhu hotovost, a lze je tak považovat za jedno z protiinflačních opatření, souvisejících s československou měnovou reformou.

I z toho důvodu byla dalším společným rysem obou těchto jednorázových daní skutečnost, že měly výrazně progresivní charakter. Procentuální sazba se určovala podle hodnoty majetku k březnu roku 1919 v případě dávky z majetku nebo z výše rozdílu „počátečního“ a „konečného“ jmění v případě dávky z přírůstku majetku. Zatímco drobné majetky byly daně relativně mírně – počínaje jednoprocenní sazbou z celkové hodnoty majetku, velký, mnohamilionový majetek, patřil-li jednomu vlastníkovi, byl daněn až 40% sazbou.¹⁷³⁷

Ačkoliv zákonem 6/1924 Sb. z. a n. ze dne 21. prosince 1923, kterým se měnil a doplnil výše uvedený zákon ze dne 8. dubna 1920, čís. 309 Sb. z. a n. *O dávkce z majetku a z přírůstku na majetku*, došlo k určitému zmírnění výše dávky – především pro nižší majetkové kategorie, přesto byl dopad této daně, která v sobě nesla takřka vyvlastňovací rysy, pro mnohé právnické a fyzické osoby fatální. Vedle samotné výše daně, která byla enormní, byla totiž zásadní také skutečnost, že daň byla vypočítána na základě hodnoty celého majetku, který však kromě samotné hotovosti a obecně majetku finančního charakteru tvořil také movitý a nemovitý majetek s výrazně nižším stupněm likvidnosti. V tomto ohledu se stávaly neúnosným břemenem především nemovitosti (budovy i zemědělské pozemky), které měly relativně vysokou tržní hodnotu, ale zároveň generovaly jen relativně nízký příjem. To často donutilo postižené majitele podobných majetků, k nimž se řadilo také česko-rakouské velkopřevorství, k prodeji těchto nemovitostí. Vlivem probíhající pozemkové reformy a s ní spojených nejistot se tak často dělo výrazně pod cenou.

Dávku z majetku tak lze chápat i druhým způsobem. Kromě její protiinflační role v rámci měnové reformy je nezanedbatelná také její úloha v rámci přerozdělování

¹⁷³⁴ Zákon 309/1920 Sb. z. a n. *O dávkce z majetku a dávkce z přírůstku na majetku* ze dne 8. dubna 1920, § 9.

¹⁷³⁵ Ibidem, § 10. Pozn. autora: Jelikož však skutečná prodejní cena může být zjištěna pouze při střetu nabídky a poptávky, jednalo se ve skutečnosti o cenu odhadní.

¹⁷³⁶ Ibidem, § 20.

¹⁷³⁷ Ibidem, § 30.

pozemkového vlastnictví. Jednoduše z důvodu, že velcí pozemkoví vlastníci často nedisponovali potřebnými financemi pro uhrazení těchto vysokých daní. Platby sice bylo možné v čase rozložit, ovšem splátkové kalendáře byly poměrně krátkodobé a mnoho pozemkových majetků nebylo s to na splácení z výnosů majetku vydělat. Za ilustrativní příklad může posloužit významný rod Fürstenbergů, který vlastnil mimo jiné hrad Křivoklát a zámek v Lánech. V případě této rodiny (respektive v případě hlavy rodu, která byla faktickým majitelem výše uvedených nemovitostí), byla dávka z majetku vyčíslena ve výši 62 970 800 Kč, přičemž v první splátce mělo být vyplaceno 9 445 545 Kč a následně v deseti splátkách každý půlrok 5 325 476 Kč.¹⁷³⁸ Tak značnými finančními prostředky, navíc při paralelně probíhající pozemkové reformě, Fürstenbergové nedisponovali, a tak se museli uchýlit k rozprodeji majetků. Nejprve prodali zámek v Lánech, který si jako své letní sídlo vyhlédl prezident republiky, později i hrad a panství Křivoklát.¹⁷³⁹ Podobně se musela s nastalou situací vypořádat celá řada velkých pozemkových vlastníků a česko-rakouské velkopřevorství nebylo výjimkou.

Ačkoliv Řád Maltézských rytířů historicky disponoval suverenitou, o jejíž uznání usiloval také od Československé republiky (k čemuž došlo až roku 1939), na jeho majetky v Československu v žádném případě nemohlo být pohlíženo jako na majetky zahraniční hlavy státu. Stejně tak nemohly být z daňové povinnosti vyjmuty s odůvodněním, že by sloužily k účelům bohoslužebným, veřejným, dobročinným, vzdělávacím nebo kulturním. Ačkoliv výnosy z těchto majetků byly skutečně z části pro tyto účely věnovány, zákon měl v tomto ohledu na mysli především nadace (nebo obdobné formy právnických osob) určené k těmto účelům již při svém založení, a to se týkalo jen vybraných, marginálních majetků velkopřevorstvím. V principu však majetky velkopřevorství, ať už se jednalo o komendy, baillivu v Dožicích nebo statky velkopřevora, generovaly primárně příjmy svým konkrétním držitelům, tedy komturům, baillimu a velkopřevorovi, kteří z těchto příjmů pak jen odváděli určité poplatky, směřující do společné řádové pokladny.

K česko-rakouskému velkopřevorství byly v Československé republice přičteny berní správou následující majetky: Velkopřevorský palác v centru Prahy, Dětenický fond (tedy finanční majetek z prodaného zámku a velkostatku v Dětenicích) a velkostatky Strakonice, Horní Libchava, Obytce, Měcholupy, Dožice, Brno (respektive dvůr Hrušky),

¹⁷³⁸ Kristýna KAUCKÁ, *Pozemková reforma na velkostatku Křivoklát* (diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy), Praha 2013, s. 103.

¹⁷³⁹ *Ibidem*, s. 63.

Opava a Dívčí Hrad. Pochopitelně další dávky byly vypočteny jednotlivým rytířům jako soukromým osobám, měli-li majetek splňující zákonné podmínky.

Na jednotlivých majetcích pak probíhalo oceňovací řízení, které mělo stanovit hodnotu těchto nemovitostí. Jak takové ocenění vypadalo, si můžeme nastínit na příkladu ocenění lesů na velkopřevorské doméně ve Strakonících a komendě v Měcholupech.

Strakonický velkostatek disponoval dle oceňovacího řízení (skončeno bylo dne 23. července 1924) lesy o celkové výměře 1 098,0791 ha, které byly rozděleny do polesí Hubenov (250,8847 ha), Srpská (382,8900 ha) a Zámecký (464,8044 ha). Lesy byly obhospodařovány na základě hospodářských plánů, které byly roku 1908 vypracovány zvlášť pro každé polesí a počítaly s intervalem obmýtí v délce 100 let. Později, roku 1917, byly tyto plány revidovány a obmýtí bylo sníženo na 80 let „z důvodů menšího přírůstku a zavedení kultury přirozeného zmlazování“.¹⁷⁴⁰ Následně se plány ještě dále upravovaly. Počítaly každopádně s těžbou „pasečnou“ (hlavní těžba) a „mimotoční“ (vedlejší těžba), která se dále dělila do dvou skupin, podle toho, jestli probíhala z porostů starších nebo mladších čtyřiceti let.¹⁷⁴¹

Roční těžba pasečná byla pro všechny tři polesí dohromady stanovena na výměru 12,9135 ha s výtěží ve výši 2910 metrů krychlových. Mimotoční těžba pak počítala s roční výtěží 860 metrů krychlových pro porosty starší čtyřiceti let a 310 metrů krychlových pro mladší porosty.¹⁷⁴² Celkově se tedy počítalo s roční výtěží 4 080 metrů krychlových hroubí.¹⁷⁴³

Dále se uvažovalo, jakou metodou se mají lesy ocenit. Nabízela se metoda „výnosové hodnoty“, ovšem zde se narazilo na dvě překážky. První z nich bylo, že těžba podle plánů převyšovala hodnoty, které by pro výše uvedená polesí stanovovaly směrnice. Podle nich mělo být ročně vytěženo pouze 2 834 metrů krychlových hroubí. Druhou překážkou pro použití této standardní metody byla částečná absence hospodářských záznamů z předválečné doby a nemožnost oddělit výrobní náklady, které směřovaly do lesnictví, od ostatních výrobních nákladů. Proto se ocenění lesa provádělo podle směrnic ministerstva financí pro oceňování lesů střední velikosti,¹⁷⁴⁴ která brala jako základ pro ocenění „mýtný přírůstek hrubání.“ Ten byl vypočten na základě porovnání reálných výsledků a hospodářských plánů,

¹⁷⁴⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Ocenění lesů (velkostatek Strakonice) – Ministerstvo financí, odbor VI./revisní/, ze dne 23. července 1924.

¹⁷⁴¹ Ibidem.

¹⁷⁴² Ibidem

¹⁷⁴³ Pozn. autora: Hroubí zahrnuje dřevní hmotu nadzemní části stromu s šířkou v průměru od 7 cm s kůrou.

¹⁷⁴⁴ Pozn. autora: Stanoveno výnosem ministerstva financí ze dne 10. dubna 1923.

načež byl stanoven na 2,64 metrů krychlových na hektar. Následně se dle tabulkových hodnot stanovila cena půdy za 1 ha – roli v tomto ohledu hrálo, zda se jedná o holinu nebo o I.–V. věkovou třídu dle stavu k 1918/1919. Touto metodou byla stanovena cena lesa ve výši 1 765 463 Kč. K takto vypočtené hodnotě pak byla přičtena přírážka ve výši 110% odhadnuté hodnoty, tedy 1 942 009 Kč. Hodnoty lesních budov (tři myslivny a jedna hájovna) byly stanoveny na 60 000 Kč a opět byly navýšeny o přírážku, tentokrát ve výši 60 % odhadní ceny těchto nemovitostí, což se rovnalo 36 000 Kč. Nakonec byla vypočtena hodnota práva honebního, která byla stanovena jako 25 Kč na každý celý hektar lesa, tedy úhrnem 27 450 Kč a hodnota zásob poraženého dříví (na základě údajů převzatých z účetnictví), která byla vyčíslena na 14 078 Kč. Dohromady tak měly lesy na velkostatku Strakonice hodnotu 3 845 000 Kč.¹⁷⁴⁵

Podobný způsobem se postupovalo při oceňování lesů, které náležely komendě v Měcholupech. V jejich případě byla celková výměra 252,0438 ha, z nichž 243,7250 ha náleželo k „lesu vysokému“ a zbývajících 8,3188 ha k „lesu nízkému“.¹⁷⁴⁶ Většinu porostu tvořily smrk a borovice, listnatých stromů v oceňovaném lese příliš mnoho nebylo. Podobně jako ve Strakonicích, i v Měcholupech probíhalo obhospodařování lesa podle hospodářského plánu, který byl sestaven v roce 1907 a revidován v roce 1918. Doba obmýtí byla stanovena na 80 let. Také v případě měcholupských lesů nebyla stávající účetní evidence dostačující pro ocenění dle výnosové hodnoty, a tak se použila výše uvedená směrnice ministerstva financí.

Na rozdíl od Strakonic však v případě Měcholup došlo k rozdílu mezi mýtným přírůstkem hrubání dle jeho teoretické hodnoty (tj. dle hospodářských plánů – zde vyšel na 2,85 metrů krychlových na hektar) a dle skutečné těžby, realizované v letech 1917/1918–1923/1924 – reálná hodnota vycházela na 3,60 metrů krychlových na hektar. Jelikož byl rozdíl mezi teoretickou a reálnou hodnotou větší než 10 % odhadu (tj. než 0,28 metru krychlového na hektar), byla pro stanovení ceny lesa použita (pro Řád nevýhodná) reálná hodnota přírůstku, tedy 3,60 metrů krychlových na hektar.¹⁷⁴⁷ Následující postup byl stejný jako v případě Strakonic, a to včetně výše přírážky (110 %). Hodnota jediné myslivny byla vyčíslena na 8 000 Kč (v tomto případě se přírážka neuplatňovala) a hodnota honebního

¹⁷⁴⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/l, kart. č. 289, Ocenění lesů (velkostatek Strakonice) – Ministerstvo financí, odbor VI./revisní/, ze dne 23. července 1924.

¹⁷⁴⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 565, sig. 28A/r, kart. č. 290, Ocenění lesů (velkostatek Měcholupy) – Ministerstvo financí, odbor VI./revisní/.

¹⁷⁴⁷ Ibidem.

práva na 6 000 Kč. Hodnota poraženého dřeva byla zahrnuta v rámci jiného ocenění, takže celková cena lesa byla vyčíslena na 915 387 Kč.¹⁷⁴⁸

Jednotlivá ocenění – pro lesy i další majetky – museli podepsat jak zástupci velkostatků, tak zástupci ministerstva financí. V případě Strakonice podepsal oceňovací protokol za stranu majitele nadlesní Josef Pilka, v případě komendy v Měcholupech pak na protokolu figuruje podpis jejího vrchního správce Viléma Zeise. Za ministerstvo financí podepsal oba výše popsané oceňovací posudky revizní úředník ministerstva financí Ing. Karel Kolář.¹⁷⁴⁹

Prakticky oceňování probíhalo tak, že jej nejprve udělal majitel pozemků sám a odevzdal v přiznání, následně byla provedena revize ze strany ministerstva financí. V praxi tak pochopitelně často docházelo k tomu, že se mezi vlastním oceněním a revizí objevovaly více či méně významné rozdíly. Ty však nemusely vznikat jen z přirozené snahy majitelů nemovitostí, aby jejich vlastnictví bylo pro daňové účely oceněno na co možná nejnižší hodnotu, ale roli mohl hrát i časový interval mezi vlastním přiznáním a revizí a události, které během něj nastaly. Za příklad v tomto ohledu může posloužit řádová komenda v Opavě.

Ta byla rozdělena do čtyř celků (dvorů), kterými byly Vávrovice, Malé Hoštice, Vršovice a samotná Opava. Své jmění na dvoře (někdy se též označuje za „velkostatek“) Vávrovice ocenila v přiznání správa opavské komendy následovně: budovy na 69 915 Kč, půdy v úhrnu na 756 375 Kč, ovocné stromy na 600 Kč a honební právo na 4 292 Kč.¹⁷⁵⁰ Jelikož však došlo smlouvou ze dne 15. června 1923 k záboru celého tohoto majetku Státním pozemkovým úřadem za náhradu ve výši 511 890,68 Kč, byla výše této náhrady uznána ministerstvem financí za ocenění Vávrovic.¹⁷⁵¹ V tomto případě tedy hodnota uvedená v přiznání převyšovala hodnotu revizní.

Stejně tak tomu bylo v případě dvora Malé Hoštice. Podle přiznání byla hodnota budov, které se na něm nacházely, vyčíslena na 57 806 Kč, hodnota půdy na 633 386 Kč a hodnota ovocných stromů na 300 Kč. Revize zvýšila cenu budov na 81 914 Kč, přičemž vycházela z předpisových tabulek vydaných ministerstvem financí 14. července 1921

¹⁷⁴⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 565, sig. 28A/r, kart. č. 290, Ocenění lesů (velkostatek Měcholupy) – Ministerstvo financí, odbor VI./revisní/.

¹⁷⁴⁹ Viz NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/l, kart. č. 289, Ocenění lesů (velkostatek Strakonice) – Ministerstvo financí, odbor VI./revisní/, ze dne 23. července 1924 a NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 565, sig. 28A/r, kart. č. 290, Ocenění lesů (velkostatek Měcholupy) – Ministerstvo financí, odbor VI./revisní/.

¹⁷⁵⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 568, sig. 58A/u, kart. č. 291, Protokol o rozdílech mezi přiznáním a oceněním.

¹⁷⁵¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 568, sig. 58A/u, kart. č. 291, Protokol ze dne 12. dubna 1924.

(samotné ocenění bylo provedeno na základě zaměření zastavené plochy a prohlídky jednotlivých objektů), zatímco v přiznání byly budovy oceňovány dle paušálu, který byl přípustný pouze pro objekty s výměrou do 10 ha.¹⁷⁵² Naopak hodnotu půdy revizní komise výrazně snížila, a to na 375 835 Kč. K tak významnému snížení došlo mimo jiné z důvodu, že původní rozloha dle stavu k 1. březnu 1919, jež činila 127,4057 ha, byla dne 15. listopadu 1919 snížena na 115,4153 ha, a to vlivem říšskoněmeckého osídlovacího zákona. Další ztráta pozemků nastala na základě smlouvy s pozemkovým úřadem ze dne 30. ledna 1924, když byla vyvlastněna plocha 75,4081 ha. Část zbývající plochy, konkrétně 0,7760 ha, byla navíc označena za neproduktivní. Cena za zbývající půdu tak byla stanovena na 168 684 Kč, náhrada za pozemkovou reformu a říšskoněmecký zákon pak dohromady činila 207 151 Kč.¹⁷⁵³ Ovocné stromy revizní komise ocenila na 1 270 Kč a právo honitby (které v přiznání původně vůbec nebylo uvažováno) bylo oceněno na 280 Kč.¹⁷⁵⁴

Výrazně v neprospěch opavské komendy byl naopak oceněn její majetek ve Vršovicích. Dle přiznání měla být hodnota půdy 1 009 526 Kč, budov 120 000 Kč, živého inventáře 6 000 Kč a mrtvého inventáře 530 Kč. Revize se však v tomto případě dopočítala zcela jiných částek. Půdu ocenila pouze na 12 714 Kč, protože zbývající půdu zahrнула do položky „lesy“, které dle jejího výpočtu (analogického k výše uvedeným příkladům Strakonic a Měcholup) ocenila na 1 686 392 Kč. S přiznáním se závěry komise shodovaly v případě ocenění budov a živého inventáře, mrtvý inventář však byl oceněn na 1 270 Kč a nově se objevilo také ocenění honebního práva, jehož hodnota dle revizní komise dosahovala výše 2 509,22 Kč.¹⁷⁵⁵

V případě samotné Opavy pak v přiznání figurovaly jen dvě položky, a sice půda v hodnotě 24 530 Kč a budovy v hodnotě 80 000 Kč. S hodnotou budov revizní komise souhlasila, ovšem hodnotu půdy vynulovala s odůvodněním, že tato půda již byla započítána v případě dvora Malé Hoštice.¹⁷⁵⁶

Z ostatního majetku byla v přiznání uvedena jen pokladní hotovost ve výši 11 754 Kč (k datu revize se zvýšila na 21 754 Kč). Revize pak nově započítala také pohledávky ve výši 2 318,80 Kč a hodnotu nájemní smlouvy s Opavským cukrovarem ocenila na 40 000 Kč.¹⁷⁵⁷

¹⁷⁵² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 568, sig. 58A/u, kart. č. 291, Protokol ze dne 12. dubna 1924.

¹⁷⁵³ Ibidem, Ocenění zemědělských pozemků – Dvůr Malé Hoštice.

¹⁷⁵⁴ Ibidem, Protokol o rozdílech mezi přiznáním a oceněním.

¹⁷⁵⁵ Ibidem.

¹⁷⁵⁶ Ibidem.

¹⁷⁵⁷ Ibidem.

Celkově tak dle přiznání byla hodnota aktiv (majetku) komendy v Opavě 2 773 014 Kč, zatímco revizní komise stanovila hodnotu těchto aktiv na 2 944 127,70 Kč. Podobně tak se rozcházel i výpočet pasiv (závazků), které dle přiznání dosahovaly výše 989 060,50 Kč, zatímco revizní komise uznala závazky ve výši pouze 40 744,07 Kč.¹⁷⁵⁸ Mimo tento majetek byly identifikovány ještě další majetky, především cenné papíry, deponované u receptorátní pokladny ve Vídni. Revizní komise, kterou vedl přednosta Vojtěch Nový, za pomoci Josefa Krále a Františka Karáska si nebyla jistá, jestli tento majetek dávce podléhá a rozhodnutí nechala na berní správě. Jak bude uvedeno v tabulce níže, celková výše aktiv komendy v Opavě byla pro potřeby dávky z majetku vyčíslena na 3 332 020 Kč, zatímco pasiva byla ponechána ve výši, jak je ocenila komise.¹⁷⁵⁹

Ještě výrazně větší rozdíl mezi přiznáním (dle cen k 1. 3. 1919) a cenou stanovenou od revizní komise lze pozorovat v případě velkopřevorské domény v Horní Libchavě. Revizi prováděli ve dnech 1. až 11. července 1924 Ing. Karel Kolář a Ing. Emanuel Kašpárek, stranu majitele zastupoval správce velkostatku Maxmilián Vach. Majetek velkostatku sestával ze zemědělské půdy, lesů s parkem a ze zařízení vedlejších podniků, k nimž patřila cihelna, sušárna na ovoce a ovocné školky. Dále samozřejmě k velkostatku patřil zámek a další budovy (pivovarské budovy, hostinec apod.) a majetek finančního charakteru ve formě hotovosti, vkladů a cenných papírů.¹⁷⁶⁰ Srovnání hodnoty dle přiznání a dle revize je pak následující:

¹⁷⁵⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 568, sig. 58A/u, kart. č. 291, Protokol o rozdílech mezi přiznáním a oceněním.

¹⁷⁵⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/l, kart. č. 289, Vermögensabgabe-Vorschreibung.

¹⁷⁶⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 566, sig. 28A/s, kart. č. 291, Protokol o rozdílech mezi přiznáním a oceněním – Horní Libchava.

Tabulka 60: Srovnání hodnoty velkostatku Horní Libchava dle přiznání a dle revize (k roku 1919)

Majetek	Dle přiznání (Kč)	Dle revize (Kč)
Zemědělský	4 595 189	5 611 348
Domovní	277 000	228 000
Jinaký	11 303	55 440
Pasiva	-80 863	-156 818
Srážky	-1 680 344	-15 939
Čisté jmění	3 122 285	5 722 031

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 566, sig. 28A/s, kart. č. 291, Protokol o rozdílech mezi přiznáním a oceněním – Horní Libchava.

Z výše uvedené tabulky vyplývá, že ocenění se nejvíce rozcházel v případě „zemědělského majetku“, který reprezentoval veškerou půdu, včetně půdy lesní a příslušných budov. Pokud bychom se do této kategorie podívali o něco podrobněji, zjistili bychom, že zemědělská půda byla v přiznání oceněna na 1 328 552 Kč, zatímco revize stanovila její cenu na 1 657 287 Kč. Podobně tak došlo dle názoru revizní komise k podhodnocení ceny lesa, který byl oceněn v přiznání na 3 082 488 Kč, ale dle zástupců ministerstva financí měl hodnotu 3 380 000 Kč. Statistické rozdíly vyčíslila komise také o ocenění rostlin a budov. Naopak ve svém hodnocení zamítla původně uplatňované srážky na velikost dvorů (dle přiznání 287 912 Kč), penzijní břemena (667 943 Kč) a na břemena sanitní (724 489 Kč).¹⁷⁶¹

Také v případě Horní Libchavy dala berní správa komisi za pravdu, a dokonce její výpočet ještě o pár tisíc Kč navýšila, když ocenila aktiva velkostatku na 5 906 758 Kč, čisté jmění pak na 5 734 002 Kč.¹⁷⁶² Správce velkostatku Maximilan Vach příslušný revizní oceňovací protokol podepsal, ovšem vymínil si, že u jeho podpisu je uvedena výhrada námitek. Z výše uvedeného vyplývá, že stanovisko revizní komise bylo pro berní správu určující, majiteli velkostatku pak zbývala jen možnost odvolání.

Podobným způsobem probíhalo oceňování a jeho následná revize u všech ostatních majetků česko-rakouského velkopřevorství. Jelikož byl celý proces relativně zdlouhavý

¹⁷⁶¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 566, sig. 28A/s, kart. č. 291, Protokol o rozdílech mezi přiznáním a oceněním – Horní Libchava.

¹⁷⁶² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Vermögensabgabe-Vorschreibung.

(vlastní oceňování se prováděla v letech 1919–1921, v následujících letech pak probíhaly revize), postupovalo se tak, že se nejprve odhadla provizorní výše dávky z majetku, která byla po skončení revizního řízení upřesněna (ve většině případů formou doplatku). Česko-rakouskému velkopřevorství byla provizorně předepsána dávka z majetku ve výši 2 244 794 Kč a v letech 1921–1924 byly provedeny následující platby:

Tabulka 61: Splátky dávky z majetku česko-rakouským velkopřevorstvím v letech 1921–1924

Datum	Částka (Kč)
27.12.1921	336 719,10
25.03.1922	315 206,50
26.09.1922	312 054,43
26.03.1923	312 059,00
24.09.1924	157 631,42
Celkem	1 433 670,45
<i>V tom platba za bonifikace</i>	<i>9 871,68</i>

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Dopis Dr. Antonína Schauera ze dne 29. dubna 1926.

Platebním rozkazem č. 912 z 29. března 1926 pak byla pro česko-rakouské velkopřevorství Řádu Maltézských rytířů stanovena výše dávky z majetku 5 214 435 Kč. K provizorně předepsaným (a částečně již splaceným) 2 244 794 korunám tak byl přidán ještě doplatek ve výši 2 969 641 Kč. Jako základ pro vyměření této daně byla vypočtena čistá hodnota majetku (tedy aktiva – pasiva) velkopřevorství ve výši 33 886 500 Kč. Z této dávky mělo být dle platebního rozkazu 15 % splaceno do 30 dnů od doručení rozhodnutí, zbývající částka pak měla být zaplácena v šesti pololetních splátkách, z nichž první byla splatná 4 měsíce po doručení platebního rozkazu.¹⁷⁶³

Jednotlivé majetky česko-rakouského velkopřevorství byly pro stanovení základu pro výpočet dávky z majetku oceněny následujícím způsobem:

¹⁷⁶³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Platební rozkaz čís. 912. Ze dne 29. března 1926.

Tabulka 62: Výpočet dávky z majetku pro česko-rakouské velkopřevorství

Majetek	Aktiva (Kč)	Pasiva (Kč)	Koeficient	Dávka (Kč)	Již zapláceno
Palác v Praze	1 122 800	0	0,1538795	172 775,90	686 164,18
Dětenický fond	227 264	0		34 971,27	
Strakonice	10 400 844	1 153 889		1 422 914,81	
Horní Libchava	5 906 758	172 756		882 345,36	
Obytce	5 574 211	248 155		819 570,83	223 779,57
Měcholupy	3 081 593	88 217		460 619,20	125 769,69
Dožice	2 179 476	27 381		331 163,30	90 422,42
Brno (Hrušky)	684 400	0		105 315,12	28 755,75
Opava	3 332 020	40 744		506 459,90	138 286,25
Dívčí Hrad	3 141 532	33 246		478 301,49	130 597,74
Celkem	35 650 898	1 764 388		5 214 437,18	1 423 775,60

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Vermögensabgabe-Vorschreibung.

Tento výměr, obsahující velmi významný doplatek k provizorně předepsané dávce, představoval pro velkopřevorství šok a ihned začalo být připravováno odvolání. Základním sporným bodem bylo, zda se má při určení koeficientu počítat majetek jednotlivých komend, jak to činila berní správa, nebo zda mají být jednotlivé komendy posuzovány jako samostatné právní, a tedy i daňové subjekty, což byl názor právního zástupce velkopřevorství Dr. Antonína Schauera. Zodpovědného referenta berní správy Dr. Trierera však advokát Schauer nepřesvědčil a majetek velkopřevorství byl ohodnocen jako celek s tím, že se dopředu počítalo, že velkopřevorství podá proti platebnímu rozkazu odvolání.¹⁷⁶⁴ Hrál se celkem o dost. Jak bylo nastíněno výše, dávka z majetku měla velmi progresivní charakter a v případě, že by se velkopřevorství podařilo prokázat, že jednotlivé komendy jsou samostatné právní subjekty, vztahovala by se na ně podstatně nižší daňová sazba.

¹⁷⁶⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Dopis Dr. Antonína Schauera ze dne 29. dubna 1926.

Z toho důvodu se Řád prostřednictvím Dr. Antonína Schauera proti platebnímu rozkazu berní správy skutečně odvolal pro nezákonnost a podstatné vady. V rámci tohoto odvolání předně upozorňoval na fakt, že při vyměřování dávky z majetku nebyl brán zřetel na skutečnost, že jednotlivé komendy (a jiné majetky) jsou samostatnými právními subjekty, a tedy je zapotřebí vyměřit pro ně dávku z majetku separátně, nýbrž základna pro výpočet dávky z majetku byla dána prostým součtem jmění všech subjektů, což dalo výslednou hodnotu pro celý Řád, a tedy k použití – vzhledem k progresivnímu charakteru daně – vyšší daňové sazby.¹⁷⁶⁵ Právní zástupce Řádu si stěžoval, že na tuto skutečnost upozorňoval již 2. října 1924 a znovu 21. ledna 1926, ovšem vyměřující úřad se touto otázkou blíže nezabýval. Pouze 3. února 1926 požádal, aby mu Řád dodal své stanovy, platné k 1. březnu 1919, ale jelikož nikdy nebyly pořizovány výtisky řádové ústavy (která má svůj počátek ve 13. století), nemohlo v tomto ohledu česko-rakouské velkopřevorství vyhovět. Namísto toho dodalo velkopřevorství dne 20. března 1926 alespoň ověřený překlad prohlášení velkokancléře Řádu bailliho Bernarda Lambertinghiho ze dne 29. prosince 1922 a nabídlo doplnit i další doklady, bude-li to technicky možné. Dále velkopřevorství doložilo výtah z řádové ústavy z roku 1872. Tyto podklady však berní správa nerefletovala.¹⁷⁶⁶

Velkopřevorství však mělo v tomto ohledu hned dva velké trumfy, které berní správa zprvu ignorovala, ale poté, co byly uvedeny v odvolání, je již ignorovat nemohla. Zaprvé všechny dosavadní daně byly vyměřovány jednotlivým komendám, respektive jejich držitelům. To, že bylo na řádový majetek pohlíženo jako na celek, tedy odporovalo dosavadní daňové praxi. A za druhé, právní samostatnost se již dříve řešila se Státním pozemkovým úřadem v souvislosti s pozemkovou reformou, který rovněž k majetku Řádu přistupoval z počátku jako k celku, což ve svém nálezu ze dne 4. října 1922 (č.j. 13781), učiněném na podnět Řádu, zamítl Nejvyšší správní soud.¹⁷⁶⁷ Nicméně svým nálezem přímo nedeklaroval právní samostatnost individuálního řádového majetku, jelikož rozhodnutí Státního pozemkového úřadu zrušil pro nezákonnost, tedy pro procesní chyby.¹⁷⁶⁸

Další bod, který právní zástupce česko-rakouského velkopřevorství v odvolání rozporoval, bylo ocenění majetku. Dle zákona se mělo jednat o „prodejní“ cenu, tedy takovou cenu, za kterou bylo možné dotyčný předmět (nebo nemovitost) v rozhodný den

¹⁷⁶⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/l, kart. č. 289, Odvolání proti platebnímu rozkazu berní správy v Praze II ze dne 29. března 1926 č. 912.

¹⁷⁶⁶ Ibidem.

¹⁷⁶⁷ Ibidem, Nález Nejvyššího správního soudu v Praze č. 13781/22 z 4. října 1922 (opis).

¹⁷⁶⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 553, sig. 28/A/d, kart. č. 287, Dopis advokáta Řádu Dr. Antonína Schauera adresovaný rectorátnímu radovi Janu Westfálovi ze dne 12. ledna 1926.

(tedy 1. března 1919) prodat na volném trhu. Naopak výslovně se zamezuje „*cena mimořádná, které lze za předmět docíliti pouze vzhledem k užitku, který by mohl dáti za zvláštních okolností, tedy že není rozhodnou přechodná cena konjunkturální, nýbrž konstantní a dle zásad řádného hospodaření vzhledem k očekávatelnému stabilnímu výnosu určená hodnota*“.¹⁷⁶⁹ Jak jsme však mohli pozorovat u výše uvedených příkladů rozdílů mezi přiznáním a revizním posudkem (a také u dvou příkladů ocenění lesního majetku ve Strakonících a v Měcholupech), ve skutečnosti se cena prodejní při revizi určovala podle tabulkových hodnot ministerstva financí. Přitom prováděcí nařízení výslovně uvádělo, že „*násobky čistého katastrálního výnosu dle tabulek v příloze uváděných, mají býti pouze pomůckou, která však nikterak nemění princip, že konečně vždy rozhodnou jest cena obecná /prodejní/*“.¹⁷⁷⁰ Kromě toho bylo také zřejmé, že k 1. březnu 1919 již reálně volný prodej zemědělské a lesní půdy neexistoval, a to s ohledem na zákon o obstavení velkostatků.¹⁷⁷¹

Dalším bodem odvolání bylo, že při ocenění se takřka nebral zřetel na skutečnost, že nemovitý majetek byl zatížen penzijními a sanitními břemeny. Ta byla při oceňování zohledňována jen velmi málo, často však vůbec, jak jsme to mohli pozorovat na příkladu revize ocenění velkostatku v Horní Libchavě. Podobně tak revizní komise neuznaly sanitní břemena ani v případě dalších komend, ačkoliv se jedná o povinné a trvalé platby, dosahující výše jedné pětiny čistých výnosů komendy.¹⁷⁷²

V odvolání dále následoval rozbor ocenění jednotlivých položek s poukazem na řadu faktických chyb, které toto ocenění obsahovalo. Těmito chybami bylo z hlediska velkopřevorství například vyměření dávky za majetek náležející kostelům a farám, což bylo dle právních zástupců velkopřevorství (i dotčených řádových duchovních) v přímém rozporu se zákonem.¹⁷⁷³

Naděje česko-rakouského velkopřevorství, které se odmítalo smířit s vyměřenou výší dávky z majetku, se ukázala být oprávněná. Dne 18. května 1929 proběhla v Praze (v budově kněžského konventu) provinciální kapitula, během níž mohlo být s úlevou konstatováno, že celková dávka z majetku byla snížena na 2 700 500 Kč, z nichž 2 546 977,08 Kč již bylo zaplaceno.¹⁷⁷⁴ Pokud vezmeme v potaz, že původní výše dávky z majetku byla vyčíslena na

¹⁷⁶⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Odvolání proti platebnímu rozkazu berní správy v Praze II ze dne 29. března 1926 č. 912.

¹⁷⁷⁰ Ibidem.

¹⁷⁷¹ Zákon č. 32/1918 Sb. z. a n., *O obstavení velkostatků* ze dne 9. listopadu 1918.

¹⁷⁷² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/I, kart. č. 289, Odvolání proti platebnímu rozkazu berní správy v Praze II ze dne 29. března 1926 č. 912.

¹⁷⁷³ Ibidem a ibidem, Komunikace mezi řádovými kněžími a receptorátem ohledně vyměřené dávky z majetku.

¹⁷⁷⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Zápis z kapituly ze dne 18. května 1929.

5 214 435 Kč, podařilo se dosáhnout jejího snížení o 2 513 935 Kč, což jistě není zanedbatelné (obzvláště vezmeme-li v úvahu ceny, za něž muselo velkopřevorství v letech 1925 a 1926 prodávat řadu svých velkostatků). Navíc k roku 1929 ještě nebyla dořešena otázka beneficí, takže velkopřevorství očekávalo, že má dokonce mírný přeplatek.¹⁷⁷⁵

Na druhou stranu ani toto „právní vítězství“ nebylo zadarmo. Česko-rakouské velkopřevorství muselo právníkům, kteří jej zastupovali – především tedy Dr. Parkusovi a Dr. Schauerovi – za jejich služby ve spojitosti s dávkou z majetku vyplatit přibližně 450 000 Kč.¹⁷⁷⁶

14.2. Pozemková reforma

První pozemková reforma patří bezesporu k nejvýznamnějším opatřením hospodářsko-sociálního charakteru, ke kterým první Československá republika během své relativně krátké existence přistoupila. Vždyť sám prezident Masaryk o ní řekl, že pozemková reforma je „vedle převratu největším činem nové republiky; je dovršením a vlastním uskutečněním převratu“.¹⁷⁷⁷

I z těchto jeho slov vyplývá, že je zapotřebí posuzovat první pozemkovou reformu nejen z hlediska hospodářského, ale také z hlediska politického, společenského a do určité míry i národnostního. Tak například byla pozemková reforma často prezentována (a nezanedbatelnou částí veřejnosti chápána) jako „odčinění křivd“, které se českému národu udály po bitvě na Bílé hoře.¹⁷⁷⁸

Rovněž tak je ale třeba mít na paměti, že téma pozemkové reformy nebylo spjata jen československým územím a s prvorepublikovým obdobím, ale ve společnosti (nebo alespoň v její části) toto téma rezonovalo již dříve a mimo Československa zasáhlo i celou řadu dalších států.¹⁷⁷⁹

14.2.1. Uvedení do problematiky pozemkové reformy vykonávané na majetku církevních institucí

První pozemková reforma se ve větší či menší míře dotkla všech majitelů velkého pozemkového majetku, který přesahoval rozlohu 150 ha zemědělské nebo 250 ha celkové

¹⁷⁷⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Zápis z kapituly ze dne 18. května 1929.

¹⁷⁷⁶ Ibidem.

¹⁷⁷⁷ Tomáš Garrigue MASARYK, *Poselství*, Praha 1930, s. 86.

¹⁷⁷⁸ Srov. např. Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, Praha 2003, 2 sv., s. 545.

¹⁷⁷⁹ Srov. např. Milan OTÁHAL, *Zápas o pozemkovou reformu v ČSR*, Praha 1964, str. 7–8.

půdy.¹⁷⁸⁰ K největším pozemkovým vlastníkům na území první Československé republiky patřila bezesporu římskokatolická církev, která vlastnila jen v českých zemích v souhrnu téměř 400 tisíc hektarů půdy.¹⁷⁸¹

Na římskokatolickou církev však nebylo pohlíženo jako na jednoho vlastníka tohoto majetku; pozemky ve skutečnosti patřily jednotlivým církevním institucím – řádům, arcibiskupstvím a biskupstvím, farnostem a podobně. Díky tomu se na nezanedbatelnou část církevního pozemkového majetku reforma nevztahovala, protože tato pozemková držba nedosahovala minimální rozlohy určené záborovým zákonem (215/1919 Sb. z. a n.). Především jednotlivé farnosti zpravidla vlastnily pozemky jen v řádu nízkých desítek hektarů rozlohy a jelikož byla každá farnost považována za samostatného vlastníka, pozemková reforma se drtivě většiny z nich nedotkla. Do záboru tak bylo převzato „jen“ 234 119 ha církevní půdy, z níž bylo 36 975 ha (tj. asi 16 %) přiděleno drobným nabyvatelům, 67 629 ha bylo ze záboru vyňato a zbytek zůstal v záboru. To znamená, že hrozilo jeho pozdější opětovné nabídnutí zájemcům (za peněžitou náhradu).¹⁷⁸²

Ačkoliv rozloha pozemkového majetku, o který římskokatolická církev v důsledku první pozemkové reformy přišla, jistě není zanedbatelná (jednalo se přibližně o desetinu celkového pozemkového majetku římskokatolické církve), dopady první pozemkové reformy na církev jako na celek neměly z celkového hlediska fatální hospodářský charakter. Částečně díky tomu, že se římskokatolické církvi a příslušným úřadům podařilo nalézt v řadě případů pozemkového záboru kompromisní řešení, přijatelné pro obě strany.¹⁷⁸³ Vedle rozlohy zabraných pozemků totiž pro další racionální hospodářské fungování (nejen) církevních velkostatků hrála podstatnou roli také struktura pozemků, které tomuto velkostatku po reformě zůstaly. Důležitý byl tedy také samotný proces parcelace, který byl do značné míry závislý na postupu a přístupu příslušného úředníka pozemkového úřadu. Zatímco v mnoha případech probíhala parcelace tak, že výrazně nenarušila hospodářskou strukturu dotčených velkostatků (v případě řádového majetku je citlivý přístup zmiňován

¹⁷⁸⁰ Zatímco v otázce vyvlastnění panovnického domu vládl napříč československým politickým spektrem takřka jednoznačný konsensus, názory na postup proti ostatním velkým pozemkovým vlastníkům byly značně rozdílné. Výsledkem politických jednání jednotlivých politických stran byl takzvaný *záborový zákon* (Zákon č. 215/1919 Sb. z. a n., *O zabrání velkého majetku*) ze dne 16. dubna 1919, doplněný ještě v následujících letech například zákonem přidělovým (Zákon č. 81/1920 Sb. z. a n., *O přidělu zabrané půdy a úpravě právních poměrů k ní*), zákonem náhradovým (Zákon č. 329/1920 Sb. z. a n., *O převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový*). Srov. např. Jan BUMBA, *České katastry od 11. do 21. století*, Praha 2007, s. 95.

¹⁷⁸¹ M. KALNÝ, *Církevní majetek a restituce*, s. 16.

¹⁷⁸² J. R. TRETERA, *Stát a církev v České republice* a M. KALNÝ, *Církevní majetek a restituce*, s. 16–17.

¹⁷⁸³ J. R. TRETERA, *Stát a církev v České republice*.

například ve Strakoncích),¹⁷⁸⁴ v jiných případech – ku příkladu na velkopřevorské doméně v Horní Libchavě – i relativně malý zábor tuto funkční strukturu rozbil a donutil církevního vlastníka neefektivní velkostatek prodat.¹⁷⁸⁵

Názory na první pozemkovou reformu, na její výsledky a na dopady na hospodaření (někdejších) majitelů zabrané půdy se liší a lišily se i v době jejího provádění. Na jedné straně stál její propagátor (a do jisté míry i iniciátor) Masaryk, především levicové strany pak požadovaly co nejradikálnější postup (takže padaly návrhy i na úplné vyvlastnění bez náhrady), na druhé straně stálo konzervativní křídlo, reprezentované například Josefem Pekařem, který působil – když ne jako vyložený odpůrce – tak alespoň jako kritik zvolené formy první pozemkové reformy.¹⁷⁸⁶

V tomto ohledu se však nesmí zapomínat na skutečnost, že vedle zjevných politických, sociálních a ideologických důvodů stály za první pozemkovou reformou rovněž hospodářské aspekty. A je třeba objektivně přiznat, že tyto aspekty mluvily jak pro, tak proti pozemkové reformě a nelze je tedy hodnotit v globálním měřítku. Při pokusu o spravedlivé zhodnocení hospodaření velkostatků se totiž musíme zaměřit na konkrétní velkostatky jednotlivě, protože se od sebe mnohdy značně lišily. Na jedné straně se někteří majitelé o chod svých panství živě zajímali a realizovali ho (alespoň z větší části) ve vlastní režii, v důsledku čehož mělo jejich hospodaření úhrnem jednoznačně pozitivní hospodářský charakter (a to i navzdory značné rozloze velkostatků – viz například hospodaření rodu Schwarzenbergů). Na druhé straně však stáli majitelé, kteří většinu svých velkostatků propachtovali a jejich hospodářský přínos – z objektivního hlediska – rozhodně nelze považovat za optimální.

Při hodnocení pozemkové reformy (a její oprávněnosti) na majetku římskokatolické církve je také třeba mít na paměti, že první pozemková reforma byla jen jedním z „uměňujících“ opatření, která během historie tento církevní majetek v českých zemích zasáhla. Základy církevního majetku v našich končinách spadají do 9. století, ve kterém zde začaly vznikat první církevní stavby. Z právního pohledu však tyto stavby (a k nim náležející pozemkové majetky) patřily nikoliv církvi, která je užívala, ale panovníkovi, jenž byl univerzálním majitelem veškeré půdy v zemi. Tato vlastnická disharmonie se později

¹⁷⁸⁴ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1344, sig. I-E-1, kart. č. 212, Dopis nadlesního Pilky receptorskému radovi Westfalovi ze dne 14. února 1924.

¹⁷⁸⁵ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 119.

¹⁷⁸⁶ Viz jeho dílo: Josef PEKAŘ, *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*, Praha 1923.

objevila i u církevních staveb a jejich hospodářského a pozemkového zázemí, které vznikaly na panstvích jednotlivých velmožů a tento problém se zdaleka netýkal jen českých zemí.

Proto se od 2. lateránského koncilu (1139) objevila snaha vymanit se z majetkové závislosti na světské vrchnosti, což postupem času jednak vedlo ke vzniku patronátního práva a především, jak dokládají nejstarší zápisy ze zemských desek, byly jednotlivé církevní instituce v českých zemích již ve 13. století nespornými majiteli svých pozemkových držav. Ty se postupem času rozrůstaly, a to díky mnoha faktorům. Velký vliv měla kolonizační činnost klášterů, dále dary panovníka, šlechty a jiných zámožných osob, sbírky, věna (když šlechtic či šlechtična vstupoval do některých z řádů nebo klášterů, mnohdy bývalo zvykem s sebou přinést nějaký majetek jako své „věno“) a v neposlední řadě se zvětšoval také prostřednictvím koupě.¹⁷⁸⁷ Zde může za příklad posloužit sedlecký klášter, patrně nejbohatší v předhusitských Čechách, který na své půdě našel stříbro (v oblasti dnešní Kutné Hory), díky němuž nesmírně zbohatl a mohl si dovolit přikupovat ke svému panství mnoho nových lokalit.¹⁷⁸⁸

Pravděpodobně vrcholu svého bohatství dosáhla církev na našem území za doby vlády Karla IV. Avšak husitské války, které vypukly jen několik desetiletí po jeho smrti, s sebou přinesly první z mnoha restrikcí namířených proti církevnímu majetku. Uvádí se, že vypáleno a vypleněno bylo na 170 klášterů a světské osoby (tedy šlechta a města) zabraly velkou část církevní půdy. „Poválečná“ restituce ze strany církve pak nebyla příliš úspěšná, ačkoliv církev své nároky na ztracené majetky vznášela velmi dlouho. Až roku 1630 se dohodl císař Ferdinand II. s papežem Urbanem VIII., že jako náhrada za zabraný církevní majetek během husitských válek bude sloužit finanční zabezpečení pražského arcibiskupství (které v důsledku husitských bouří přišlo o největší majetky).¹⁷⁸⁹

Ačkoliv se obecně soudí, že jelikož byli Habsburkové katolické církvi nakloněni, církev za jejich vlády nerušeně majetkově prosperovala, není tomu tak. Císařský dvůr různými omezeními znesnadňoval církevním institucím nabývání nemovitého majetku (viz např. nařízení Karla VI. z roku 1723), což nakonec vyústilo v druhou velkou akci namířenou proti majetku církve, která proběhla za vlády císaře Josefa II. V roce 1781 došlo ke zrušení velkého množství klášterů, což sice bylo kompenzováno zakládáním nových farností, ale

¹⁷⁸⁷ M. KALNÝ, *Církevní majetek a restituce*, s. 8–11.

¹⁷⁸⁸ Jaroslav ČECHURA, *Kláštevní velkostatek v předhusitských Čechách – základní tendence hospodářského vývoje a metodologická východiska dalšího studia*. In: *Archeologia historica* 10, Praha 1985, s. 395–407, s. 403.

¹⁷⁸⁹ Srov. např. Klement BOROVÝ, *Dějiny diecése pražské. Na památku 900 letého jubilea, etc*, Praha 1874, s. 353.

půdní majetek církve v českých zemích podle odhadů klesl z přibližně 10 % na 3 % veškerého půdního fondu země.¹⁷⁹⁰ První pozemková reforma tak byla v pořadí již třetí velkou, celostátní akcí, která církevní pozemkový majetek negativně a nenávratně zasáhla (úmluva z roku totiž 1630 nemůže být považována za skutečnou restituční náhradu za majetek zabraný během husitských bouří).

Při popisech a hodnocení výsledků pozemkové reformy se zpravidla uvádějí výměry zabrané půdy, popisuje se zakládání a následné prodeje takzvaných „zbytkových statků“, hodnotí se generální dohody uzavírané mezi majiteli půdy a Státním pozemkovým úřadem a podobně. Již méně (respektive takřka vůbec) se však zohledňuje dopad pozemkové reformy na tržní prostředí. Přitom psychologické dopady a nejistota hrály – jistě nejen v případě Řádu Maltézských rytířů – velmi důležitou roli pro jeho ekonomické rozhodování. Možná ještě větší než výměra zabrané půdy.¹⁷⁹¹

Pro pochopení tohoto aspektu pozemkové reformy je zapotřebí si uvědomit, že její právní pozadí tvořilo několik zákonů, které byly více méně kompromisem požadavků různých politických sil působících v nově vzniklé Československé republice.¹⁷⁹² Levicově orientované strany rozhodně považovaly uzákoněný rozsah pozemkové reformy za nedostatečný, což se ostatně plně projevilo ve chvíli, kdy se po druhé světové válce chopily vlády.

Postavení církevního majetku v jejich očích pak bylo ještě specifitější v tom, že otevřeně zastávali názor, že se nejedná o majetek církve, nýbrž o majetek státu, který je možné bez náhrady vyvlastnit. Tuto tezi hájí ve svém dílku *Církevní velkostatky v naší republice* z roku 1926 například levicový autor a pozdější poslanec Národního shromáždění za Československou stranu národně socialistickou Jaroslav Motyčka.¹⁷⁹³ Je celkem lhostejné, že se v řadě argumentů uvedených ve své knize mýlí, klíčové kapitoly hodnotící dosavadní průběh pozemkové reformy prováděné na církevních velkostatkách, její dopady

¹⁷⁹⁰ M. KALNÝ, *Církevní majetek a restituce*, s. 14–15.

¹⁷⁹¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

¹⁷⁹² Pozn. autora: Jedná se především o následující zákony: Zákon č. 215/1919 Sb. z. a n. *O zabrání velkého majetku pozemkového* ze dne 16. dubna 1919 (zákon záborový); Zákon č. 318/1919 Sb. z. a n. *O zajištění půdy drobným pachtýřům* ze dne 27. května 1919 (zákon o výkupu dlouhodobých pachtů); Zákon č. 593/1919 Sb. z. a n. *O ochraně drobných zemědělských pachtýřů* ze dne 30. října 1919; Zákon č. 330/1919 Sb. z. a n. *O pozemkovém úřadě* ze dne 11. června 1919; Zákon č. 81/1920 Sb. z. a n. *O přidělu zabrané půdy a úpravě právních poměrů k ní* ze dne 30. ledna 1920 (zákon přidělový); Zákon č. 166/1920 Sb. z. a n. *O úvěrové pomoci nabyvatelům půdy* ze dne 11. března 1920 (zákon úvěrový); Zákon č. 329/1920 Sb. z. a n. *O převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový* ze dne 8. dubna 1920 (zákon náhradový). Pojem „zábor“ byl používán na návrh právníka a politika prof. Jana Krčmáře.

¹⁷⁹³ Jaroslav MOTYČKA, *Církevní velkostatky v naší republice*, Praha 1926, s. 8–19.

na církevní majetek i podporu a politickou oporu, kterou měla (nejen) dle jeho pojednání církev ve Straně lidové (které přidává přízvisko „strana kněžského majetku“), jistě odrážely přesvědčení, které bylo vlastní převážné části levicově orientovaných občanů Československa.¹⁷⁹⁴ A postavení levice v Československu rozhodně nebylo slabé, byť za nejsilnější stranu první republiky lze považovat pravicové agrárníky.

Byly to právě obavy z dalšího možného průběhu pozemkové reformy, které donutily řadu majitelů půdy k jejímu prodeji.¹⁷⁹⁵ A v souladu s klasickými „Marshallovými nůžkami“ vyjadřujícími chování nabídky a poptávky, při rostoucím množství velkostatků nabízených k prodeji jejich cena výrazně klesala. To bylo umocněno také skutečností, že ani noví nabyvatelé si nemohli být jisti, že na velkostatku nebude pozemková reforma pokračovat, a proto byla jejich investice do určité míry riziková. Z toho důvodu byly velkostatky v polovině 20. let zpravidla prodávány výrazně pod svou reálnou cenou.

Samotná první pozemková reforma se řídila celou řadou zákonů. Ještě v roce 1918 přijal Národní výbor zákon č. 32/1918 Sb. z. a n. *O obstavení velkostatků*, kterým bylo znemožněno majitelům velkostatků zapsaných v zemských deskách tyto majetky zcizovat, zadlužovat a podobně.¹⁷⁹⁶ Smyslem tohoto zákona především bylo, aby se majitelé nesnažili nějakým způsobem vyhnout dopadům připravované pozemkové reformy a aby zůstaly velkostatky i v tomto období příprav, pokud možno, řádně spravovány.

Rok nato byl přijat klíčový zákon o zabránění velkého majetku pozemkového (též „záborový zákon“, č. 215/1919 Sb. z. a n.), který mimo jiné stanovoval hraniční výměry pozemků, na něž se reforma vztahovala.¹⁷⁹⁷ Základní struktura zákonů k pozemkové reformě se finalizovala v následujícím roce, přijetím takzvaného přidělového zákona (č. 81/1920 Sb. z. a n.), jenž určoval podmínky přidělu půdy novým nabyvatelům a náhradového zákona (329/1920 Sb. z. a n.), který se zabýval výší odškodnění, na něž měli nárok původní majitelé zabraných pozemků.¹⁷⁹⁸ Výše náhrad podle druhého z těchto zákonů vycházela z průměrných cen pozemků nad 100 ha z let 1913–1915, kterých bylo dosahováno při volném prodeji. Vzhledem ke změnám cenové hladiny tyto ceny zdaleka neodpovídaly

¹⁷⁹⁴ J. MOTYČKA, *Církevní velkostatky v naší republice*, s. 62–95.

¹⁷⁹⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

¹⁷⁹⁶ Srov. Zákon č. 32/1918, o obstavení velkostatků, ze dne 9. listopadu 1918.

¹⁷⁹⁷ Zákon č. 215/1919 Sb. z. a n. ze dne 16. dubna 1919, *O zabránění velkého majetku pozemkového*.

¹⁷⁹⁸ Jedná se o Zákon č. 81/1920 Sb. z. a n., *O přidělu zabrané půdy a úpravě právních poměrů k ní* ze dne 30. ledna 1920 a Zákon č. 329/1920 Sb. z. a n., *O převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový* ze dne 8. dubna 1920.

podmínkám platným v roce 1920. Navíc pro pozemky s rozlohou nad 1 000 ha byly vytvořeny ještě systémy srážek, a to v rozmezí 5–20 %.¹⁷⁹⁹

Prováděním pozemkové reformy byl pověřen za tím účelem založený Státní pozemkový úřad, který podléhal přímo ministerské radě, a byl tak pod kontrolou více politických subjektů, čímž se mělo zamezit přílišnému vlivu agrární strany.¹⁸⁰⁰

Jedním z prvních opatření pozemkové reformy bylo uvedení vnučeného pachtu na část nemovitých pozemků zabraných velkostatků. Následoval odprodej pozemků drobným dlouhodobým pachtýřům, pokud splňovali podmínku, že měli daný pozemek propachtovaný alespoň od 1. října roku 1901.

Za těmito opatřeními následovaly akce R, která se týkala prodejů rozptýlené půdy velkostatků a její význam v celkovém charakteru reformy byl zcela marginální a akce S, v rámci níž docházelo k prodejům půdy, která byla využita jako stavební parcely pro rodinné domy, hospodářské a živnostenské provozy apod. Tato akce byla dokončena v únoru 1925 a většinou probíhala na bázi přímého vyjednávání uchazeče o půdu s jejím dosavadním majitelem a výsledek jednání se pak předkládal Státnímu pozemkovému úřadu jen ke schválení.¹⁸⁰¹

Hlavní průběh pozemkové reformy byl pak zajištěn řádným přidělovým řízením, během něhož převzal Státní pozemkový úřad půdu do záboru, vybranému nabyvateli ji prodal za přidělovou cenu a nižší částku vyplatil původnímu majiteli jako náhradu za zabranou půdu. Velmi často však docházelo ke „zkrácenému přidělovému řízení“, během něhož se nabyvatel dohodl s původním majitelem a Státní pozemkový úřad zde vystupoval opět pouze v pozici schvalovatele dohodnuté transakce.¹⁸⁰²

14.2.2. Pozemková reforma realizovaná na majetcích Řádu Maltézských rytířů v českých zemích

Většina historických prací, které se vztahují k pozemkové reformě, se zabývají jejími výsledky nebo popisem jejího průběhu. Na základě analýzy dobových pramenů, uložených v archivu česko-rakouského velkopřevorství, se však zdá, že pro Maltézský řád byla jedním

¹⁷⁹⁹ Na základě Nařízení vlády republiky Československé ze dne 21. ledna 1921 č. 53/1921 Sb. z. a n., *jímž vydávají se předpisy závazné pro určování a vypočítávání přejímací ceny za zabraný majetek pozemkový státěm převzatý*.

¹⁸⁰⁰ Státní pozemkový úřad byl vytvořen zákonem č. 330/1919 Sb. z. a n., *O pozemkovém úřadě* ze dne 11. června 1919.

¹⁸⁰¹ Kristýna KAUCKÁ, *První pozemková reforma na velkostatkách Křivoklát, Plasy a Radnice* (disertační práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy), Praha 2016, s. 47.

¹⁸⁰² *Ibidem*, s. 48.

z nejdůležitějších aspektů pozemkové reformy nejistota, která se s ní pojila. Výsledná podoba pozemkové reformy, která si kladla za cíl omezit rozsah jednotlivých majetků (v řadě případů se jednalo o jednotlivé dvory, a ne celé velkostatky) na 150 ha zemědělské či 250 ha veškeré půdy, totiž v první polovině dvacátých let 20. století nebyla vůbec zřejmá.¹⁸⁰³

Levicová část prvorepublikového politického spektra prosazovala daleko razantnější průběh reformy, která dle jejích představ měla omezit půdní fond velkých majitelů nemovitých majetků ve výrazně větším rozsahu, než jak to stanovovaly výsledné, do značné míry kompromisní zákony, a to ideálně bez náhrady. Zvláště církevní půdu pak levicové strany považovaly za půdu státní a vystupovaly proti jakýmkoliv požadavkům církve / mrtvé ruky / o náhradu za zábor této půdy.¹⁸⁰⁴

Ačkoliv prakticky po celé prvorepublikové období udávala politické noty Agrární strana, která se snažila držet nápady levicových stran patřičně na uzdě, přesto nedokázala zabránit pocitu nejistoty, který se k vlastnictví půdy vázal. Z interních zpráv česko-rakouského velkopřevorství vyplývá reálná obava, že realizovaná podoba pozemkové reformy není definitivní, ale jen dočasné řešení otázek spojených s vlastnictvím půdy a že v případě změny politické konstelace reálně hrozí další výrazné kroky namířené proti velkým držitelům pozemků. Vývoj po druhé světové válce dal těmto obavám ostatně za pravdu. K pozemkové reformě byl Maltézským řádem nahlášen následující nemovitý majetek, splňující zákonná kritéria:

¹⁸⁰³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

¹⁸⁰⁴ Srov. dílo J. MOTYČKA, *Církevní velkostatky v naší republice*.

Tabulka 63: Rozlohy řádových velkostatků nahlášené za účelem pozemkové reformy

Velkostatek	Nahlášená výměra (ha)
Strakonice	1 953,3424
Horní Libchava	1 084,0927
Dožice	425,5261
Měcholupy	730,8193
Obytce	1 093,6506
Opava	638,2608
Dívčí Hrad	741,5189
<i>Celkem</i>	6 667,2108
<i>Konvent – Březiněves</i>	200,9762
<i>Konvent – Motol</i>	331,6746
<i>Konvent – celkem</i>	532,6508
Celkem (včetně konventu)	7 199,8616

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 343, sig. C/7, kart. č. 179, Dopis Presidia Státního pozemkového úřadu za dne 27. listopadu 1928; NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1239, sig. 236,237,239, kart. č. 466, Soupis zabraného majetku pozemkového, který předkládá dle nařízení vlády republiky Československé ze dne 9. ledna 1920 č. 61 Sb. z. a n. (knihovní vlastník: „Konvent kněží řádu maltéského“) a ibidem, Hlášení změn zabraného majetku č. j. 7863/23 – VI/1 ze dne 21. března 1923.

Vedle těchto majetků náležel česko-rakouskému velkopřevorství na území republiky Československé ještě dvůr v Hruškách, který byl posledním pozemkovým pozůstatkem historické řádové komendy v Brně. Vzhledem ke své rozloze přibližně 113 ha ale nesplňoval zákonná kritéria pro zábor v rámci pozemkové reformy, a tak jí byl ušetřen. Klíčové v tomto ohledu bylo rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ze dne 4. října 1922. Státní pozemkový úřad totiž původně považoval Maltézský řád za jediného vlastníka všech majetků náležejících česko-rakouskému velkopřevorství na území Československa. Tím pádem by byl dvůr v Hruškách přičten ke zbyvajícím majetku a reforma by se vztahovala i na něj.

Receptorát proto podal 15. prosince 1921 u Státního pozemkového úřadu žádost, aby jeho majetky byly posuzovány samostatně (jako na sobě nezávislé subjekty, každý velkostatek zvlášť), a to s ohledem na skutečnost, že každý tento objekt má svého uživatele a receptorát nedisponoval reálnými právy, která by mu umožňovala operativně zasahovat do

vnitřních záležitostí těchto velkostatků. Jelikož úřad tento požadavek nerefletoval, dostala se celá záležitost před Nejvyšší správní soud, který uznal stanovisko Řádu, že na území Československé republiky existuje celkem osm na sobě nezávislých účelových jmění, která je z hlediska Státního pozemkového úřadu nutno posuzovat odděleně.¹⁸⁰⁵ Aniž by to kdokoliv věděl, bylo toto stanovisko soudu klíčové i při pozdějším vyjednávání ohledně snížení dávky z majetku, která byla česko-rakouskému velkopřevorství původně předeepsána.

Kromě velkostatků, které patřily k rytířské větvi řádu, se na území Československa nacházely ještě dva statky, které v okolí Prahy držel kněžský konvent. Konkrétně se jednalo o velkostatek Březiněves s rozlohou 200,9762 ha (zabraný dne 16. dubna 1921) a velkostatek Motol o rozloze 331,6746 ha, jenž však byl záhy prodán městu Praha.¹⁸⁰⁶

Jednotlivých řádových velkostatků se ve větší či menší míře dotkly všechny výše uvedené typy přidělů. Řád také hojně využíval možností prodejů z volné ruky, které mu Státní pozemkový úřad následně schvaloval a v rámci vyjednávání s úřadem pak často přistupoval k uzavírání dohod o přejímací ceně, v nichž souhlasil s postoupením zabraných pozemků za ceny, které byly často vyšší, nežli je stanovoval náhradový zákon.

Průběh první pozemkové reformy na řádových majetcích bude představen především na příkladu nejdůležitějšího řádového velkostatku v českých zemích, jímž byla velkopřevorská doména ve Strakonících. Zároveň budou nastíněny také četné dílčí příklady z jiných velkostatků v místech, kde to dává smysl pro porozumění, jakým způsobem byla pozemková reforma na řádových statcích prováděna a k jakým mohla vést výsledkům.

Strakonický velkostatek se v době počátků pozemkové reformy (konkrétně od 7. srpna 1919) nacházel v nucené správě, o jejímž uvalení rozhodlo ministerstvo zemědělství. Důvodem pro sekvestraci byla obava, že by konzervativně spravovaný velkostatek (především z hlediska lesního hospodářství) nebyl s to adekvátně přispívat k obnovení hospodářského života a zásobování obyvatelstva potravinami a jinými potřebami (např. otopem). Jako hlavní důvod – a právní záminka – byla uváděna skutečnost, že velkostatek v této době nezaměstnával zkušeného a kvalifikovaného lesního hospodáře, jak to vyžadovala legislativa. To se změnilo navržením Josefa Pilky, který byl ustanoven nadlesním (a později zároveň administrátorem celého velkostatku), čímž důvody pro

¹⁸⁰⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 560, sig. 28A/1, kart. č. 289, Rozhodnutí Nejvyššího správního soudu č. 13781/22 ze dne 4. října 1922.

¹⁸⁰⁶ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 146.

vnucenou správu pominuly. Navíc byl rozvázán problémový kontrakt s velkopachtýřem Josefem Babkou, jenž se projevoval jako špatný hospodář. Díky těmto změnám byl vnucený správce Antonín Preis v roce 1921 odvolán, přičemž do 15. května tohoto roku měl provést kompletní vyúčtování a předat správu velkostatku zpět do rukou majitele.¹⁸⁰⁷

Dne 1. září 1920, tedy v období, kdy byl velkostatek spravován vnucenou správou, adresoval prezident Státního pozemkového úřadu Dr. Viškovský majitelům velkých pozemkových majetků dopis s formulářem, ve kterém měli vyplnit údaje o existujících velkopachttech nebo pozemcích, které v následujících dvou letech měly být do velkopachtů převedeny a vyplněný formulář odeslat nejpozději do 15. listopadu téhož roku zpět.¹⁸⁰⁸

V rámci formuláře se vyplňovaly informace o výměrách jednotlivých typů půdy (pole, louky, zahrady, pastviny a podobně), která byla propachtována v rámci velkopachtů. Dále se zde měla vyplnit celá řada doplňujících informací, například technický stav budov na propachtovaných dvorech, kdo je majitelem inventáře těchto dvorů, na jak dlouhou dobu jsou pachtý uzavřeny a jaká je výše pachtovného. Dlužno dodat, že v případě velkostatku Strakonice se vnucená správa v tomto ohledu příliš nevyznamenalala. Formulář byl vyplněn se zpožděním (22. listopadu 1920) a řadu z požadovaných informací vůbec neobsahoval.¹⁸⁰⁹

Na počátku pozemkové reformy, v roce 1919, měl strakonický velkostatek rozlohu 1 953,3424 ha.¹⁸¹⁰ Dle stavu ke dni 4. února 1920 pak byl v souladu s nařízením vlády republiky Československé ze dne 9. ledna 1920, Sb. z. a n. č. 61 zhotoven soupis veškerého pozemkového majetku, který patřil ke strakonickému velkostatku. Její rozsah uvádí tabulka 64:

¹⁸⁰⁷ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1364, sig. II-A-1, kart. č. 213, Velkostatek Strakonice: Zrušení úřední správy (ze dne 28. dubna 1921).

¹⁸⁰⁸ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1345, sig. I-E-2, kart. č. 212, Anmeldung des Grosspachtes (z 1. září 1920).

¹⁸⁰⁹ Ibidem.

¹⁸¹⁰ Jedná se o rozlohu, která byla nahlášena Státnímu pozemkovému úřadu. Někdy se objevují mírně odlišné údaje, např. je uváděna rozloha 1 957 ha (srov. J. HANESCH, *Velkostatek Strakonice 1575–1949*, s. 8). Rozdíl je však zanedbatelný.

Tabulka 64: Soupis veškerého pozemkového majetku velkostatku Strakonice dle stavu k 4. únoru 1920

Jméno zemědělského závodu	Výměra půdy (ha)			Hospodaři se (výměra celkové půdy, ha)		
	Země- dělské	Jiné	Celkem	Ve vlastní režii	Velko- pacht	Drobný pacht
Dvůr Blatsko	179,8961	14,0561	193,9522	0,0000	193,9522	0,0000
Dvůr Mutěnice	100,0212	6,1447	106,1659	0,0000	106,1659	0,0000
Dvůr Krty	172,8598	2,7619	175,6217	0,0000	175,6217	0,0000
Dvůr Slaník	102,0750	3,1452	105,2202	0,0000	105,2202	0,0000
Statek Strakonice	48,8521	179,7703	228,6224	200,9283	0,0000	27,6941
Revír Holá ¹⁸¹¹	0,0000	470,1460	470,1460	470,1460	0,0000	0,0000
Revír Srpská	0,0000	387,1537	387,1537	387,1537	0,0000	0,0000
Revír Hubenov	0,0000	250,8847	250,8877	250,8847	0,0000	0,0000
Celkem	603,7042	1 314,0626	1 917,7668	1 309,1127	580,9600	27,6941

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1346, sig. I-E-3, kart. č. 212, Soupis veškerého pozemkového majetku velkostatku Strakonice dle stavu k 4. únoru 1920.

Z uvedených čísel je patrné, že již v této době v této době docházelo k prodejm půdy ze strakonického velkostatku. Příkladem může být prodej pozemků ze dvora Blatsko, jímž se jeho výměra oproti stavu nahlášenému k 28. říjnu 1918 snížila o 3,4528 ha. Tato transakce byla dne 9. května 1919 schválena ministerstvem zemědělství.¹⁸¹²

Již 20. května 1920 odeslala Okresní správa politická ve Strakonících rozhodnutí o části zabrané půdy, která měla být z pozemků strakonického velkostatku přidělena do zatímního vnuceného pachtu několika obcím v okolí Strakonice (které pak měly rozhodnout o přidělu konkrétním osobám). Celkem se jednalo o 49,35 ha polí a 26,55 luk. Roční pachtovné se dle instrukce vydané za tímto účelem pozemkovým úřadem mělo pohybovat v rozmezí 90–200 Kč v závislosti na bonitě půdy.¹⁸¹³

¹⁸¹¹ Pozn. autora: Zvaný též „Zámecký revír“.

¹⁸¹² SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1346, sig. I-E-3, kart. č. 212, Soupis veškerého pozemkového majetku velkostatku Strakonice dle stavu k 4. únoru 1920

¹⁸¹³ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1374, sig. I-E-4, kart. č. 212, Dopis Okresní správy politické ve Strakonících ze dne 20. května 1920.

Proti tomu s ohradil především nájemce tří poplužních dvorů František Šašek, který postup politické správy označil za nezákonný a sám k zatímnímu pachtu nabídl přibližně 45 ha polí a necelých 10 ha luk. Zároveň dodával, že pokud mu bude pronajatá půda odebrána v rozsahu stanoveném politickou správou, utrpí tím jeho zaměstnanci, ale i celé město Strakonice, protože mu již nebude schopný za těchto poměrů dodávat dostatek dobytka a mléka.¹⁸¹⁴

Vnucený pacht – jedno z prvních opatření pozemkové reformy – se pochopitelně nedotkl jen strakonické domény. Například komenda Obytce musela do vnuceného nájmu odevzdat celkem 86,0741 ha polí a luk.¹⁸¹⁵ V Horní Libchavě se pak nacházelo v nuceném nájmu k 11. listopadu 1922 celkem 18,4128 ha půdy.¹⁸¹⁶

Své plány s nejdůležitější velkopřevorskou doménou mělo také město Strakonice, které již v dubnu 1920 podalo na Státní pozemkový úřad žádost, aby mu byl po náležitém šetření přidělen celý strakonický velkostatek „*řádu Maltánského / mrtvá ruka /*“.¹⁸¹⁷ Město plánovalo, že do prostor strakonického hradu umístí úřad, muzeum a všechny školy, které byly doposud roztroušeny po Strakonících v různých soukromých domech. Navrch zde mělo sídlit také reálné gymnázium, k jehož zřízení město dostalo souhlas. Na celou záležitost zástupci Strakonice velmi spěchali, protože chtěli, aby na strakonickém hradě začalo být vyučováno již od 1. září 1920.¹⁸¹⁸

Této žádosti však Státní pozemkový úřad nemohl vyhovět s odůvodněním, že o přidělu velkostatku bude možné jednat teprve tehdy, až bude velkostatek pozemkovým úřadem převzat k definitivnímu provádění pozemkové reformy, což se doposud nestalo. Zároveň ale městu slíbil, že své nároky může uplatnit ve zvláštním řízení, které bude v tomto okrese zavedeno za účelem kolonizace. Městská rada se však dohodla, že na tento proces nechce čekat, a tak se na schůzi ze dne 23. srpna 1920 usnesla na zahájení jednání s majitelem velkostatku o jeho odkoupení.¹⁸¹⁹

¹⁸¹⁴ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1374, sig. I-E-4, kart. č. 212, Dopis Františka Šaška ze dne 22. května 1920.

¹⁸¹⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 557, sig. 28A/h, kart. č. 288, Komenda Obytce: výkaz o výměře ve vlastní režii obhospodařovaných, vyvlastněných a v nájmu se nacházejících pozemků.

¹⁸¹⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 559, sig. 28A/k, kart. č. 288, Dopis správce velkostatku Vacha z 11. listopadu 1922.

¹⁸¹⁷ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1374, sig. I-E-4, kart. č. 212, Dopis Obce města Strakonice Státnímu pozemkovému úřadu ze dne 11. dubna 1920.

¹⁸¹⁸ Ibidem, Dopis Obce města Strakonice Státnímu pozemkovému úřadu ze dne 14. srpna 1920.

¹⁸¹⁹ Ibidem, Dopis Obce města Strakonice Vnucené správě velkostatku Strakonice ze dne 24. srpna 1920.

I v tomto případě však narazila na odmítavé stanovisko. Generální receptor sice vyjádřil určitou ochotu odprodat některé pozemky na stavební parcely, nicméně prodej celého velkostatku nepřicházel v úvahu. Obzvláště pak byl nemožný termín, který městská rada požadovala – případný prodej by totiž muselo schválit Velké magisterium a jeho vyjádření se vzhledem k onemocnění knížete-velmistra nedalo očekávat dříve než v říjnu roku 1920. Kromě toho bylo stanovisko velkopřevorství ještě v roce 1920 zcela jasné: Strakonice považovalo za nejstarší a nejdůležitější řádové panství v Čechách, navíc historicky sloužící jako sídlo velkopřevorů, z nichž celá řada zde byla i pochována. Proto – z pietních důvodů – Řád prodej Strakonice zcela odmítal. Byl však ochotný odprodat městu – v případě schválení v Římě – některé parcely, a to až do rozsahu všech zemědělských parcel na velkostatku. Lesy a rybníky, stejně jako hrad, si však chtěl ponechat.¹⁸²⁰ Snahy města Strakonice však nakonec nedošly ani tohoto částečného naplnění a celé panství bylo o pět let později prodáno soukromým osobám.

Dalším z opatření, které strakonickou doménu potkalo, vycházelo ze zákona č. 318 Sb. z. a n. ze dne 27. května 1919 *O zajištění půdy drobným pachtýřům*. Právo na odkup se týkalo těch, kteří měli drobné pozemky (do 8 ha půdy) propachtovány nejméně od 1. října 1901. Vzhledem k tomu, že až do roku 1905 se správa velkostatku ve Strakonících snažila hospodařit na pozemcích ve vlastní režii, zde příliš dlouhodobých pachtýřů nebylo. Celkově bylo v rámci tohoto opatření prodáno pouze 9,434 ha půdy.¹⁸²¹ Přejímací cena pro dlouhodobé pachtě byla stanovena většinou na 2 000 Kč za ha, v některých případech však vystoupala až ke 4 000 Kč za ha.¹⁸²²

Další pozemky byly rozděleny v rámci akcí R a S. V roce 1922 byl správě velkostatku zaslán seznam oprávněných uchazečů v souvislosti s akcí S (žádosti o pozemky využitelné jako stavební parcely). Požadované rozměry se pohybovaly od několika desítek až po několik tisíc metrů čtverečních. Cena za metr čtvereční (včetně přírážky pro SPÚ) se přitom pohybovala v rozmezí od 1,00–1,25 Kč.¹⁸²³ S některými prodeji velkostatek

¹⁸²⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1246, sig. 253/5, kart. č. 473, Information. (Informace o záměru koupě velkostatku Strakonice městem, jednání s SPÚ a stanovisku velkopřevorství).

¹⁸²¹ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1353, sig. I-E-10, kart. č. 212, Usnesení Okresního soudu ve Strakonících ze dne 4. února 1922, ibidem, Odpověď nadlesního Pilky na dotaz přídělového komisaře ze dne 7. května 1924.

¹⁸²² Ibidem, Seznam pozemků k prodeji.

¹⁸²³ Viz např. SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1356, sig. I-E-13, kart. č. 213, Návrh přidělu zabrané půdy v akci S – Dvůr Blatská (z 16. listopadu 1922).

souhlasil, u některých pozemků však chtěl, aby mu v majetku z různých důvodů zůstaly a snažil se se zájemci (často i s přispěním SPÚ) dohodnout na alternativním řešení.¹⁸²⁴

Co do rozlohy o něco větší pozemky byly velkostatku odebírány v rámci akce R (nucený odprodej rozptýlených pozemků velkostatku). V tomto případě se jednalo o pozemky v rozmezí od několika tisíc metrů čtverečních po několik hektarů, přičemž prodejní cena se v závislosti na typu půdy a dalších parametrech pohybovala okolo 2 000 Kč za hektar.¹⁸²⁵ Pozemků v rámci akce R bylo prodáno jen velmi málo a celkově byl dopad obou akcí zanedbatelný – velkostatek kvůli nim nakonec přišel jen o necelé 3 ha své rozlohy.¹⁸²⁶

Prodeje staropachtýřům měly daleko větší dopad na jiném z řadových velkostatků, konkrétně na komendě v Obytcích. Dohromady zde bylo v rámci tohoto opatření pozemkové reformy rozprodáno více než 98 ha pozemků, a to za průměrnou cenu 1 561 Kč za hektar. Prodeje v rozdělení do jednotlivých katastrálních obcí a náhrady, které za ně držitel komendy inkasoval, uvádí tabulka 65. Ta také pro ilustraci znázorňuje, jak na této komendě probíhaly akce R a S.

Tabulka 65: Pozemky prodané v rámci staropachtů a akcí R a S na komendě v Obytcích

Katastrální obec	Staropachty (ha)	Cena (Kč)	Akce R a S (ha)	Cena (Kč)	Celkem (ha)	Celkem (Kč)
Obytce	15,3636	52 287,48	0,2302	894,56	15,5938	53 215,84
Myslovice	15,1352		0,0169	33,80	15,1521	
Hoštice	11,2790	19 338,82	0,1200	2 574,00	11,399	21 912,82
Kydliny	18,6200	29 737,78	0,3351	2 334,30	18,9551	32 072,08
Kvášlice	38,0732	52 364,28	0,1659	741,90	38,2391	53 106,18
Celkem	98,4710	153 728,36	0,8681	6 578,56	99,3391	160 306,92

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 563, sig. 28A/o, kart. č. 290, Dopis inspektora Schmida ze dne 30. března 1925.

¹⁸²⁴ Viz např. SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1356, sig. I-E-13, kart. č. 213, Dopis Obvodové úřadovně SPÚ ze dne 19. listopadu 1924.

¹⁸²⁵ Viz např. ibidem, Smlouva tržová, uzavřená dne 1. listopadu 1923 na pozemek o rozloze 1,1965 ha za 2 275,64 Kč.

¹⁸²⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 559, sig. 28A/k, kart. č. 288, Ausweis über verkaufte Grundstücke der einzelnen Ordensgüter in der Zeit vom 1 Mai 1919 bis 30 April 1925.

Hlavní část pozemkové reformy začala na velkostatku ve Strakonících v roce 1922. Dne 13. listopadu 1922 byl správě velkostatku adresován dopis, podle něhož Státní pozemkový úřad dokončil oceňovací řízení dvora Slaník o rozloze přibližně 97 ha.¹⁸²⁷ Tento dvůr byl poté celý rozparcelován. Následně byly převzaty pozemky ze dvorů Krty, Mutěnice a Blatsko – jednalo se o více než 279 ha půdy.

Samotný zábor a parcelaci velkostatku měl na starosti přidělový komisař Ing. Jan Franc. Dle vyjádření lesního správce velkostatku Josefa Pilky „*jmenovaný pán postupuje velice ohleduplně, a běře se velký zřetel na to, aby zbytek byl co možno snadno a účelně obhospodařován*“.¹⁸²⁸ Správa velkostatku měla právo se vyjadřovat k výsledkům oceňovacího řízení a také k tomu, jaké pozemky nakonec budou nabídnuty k přidělu. Její hlas byl v tomto ohledu však nanejvýš poradní.

Některé z pozemků byly prodány „z volné ruky“. Dohody se zde uzavíraly přímo mezi oprávněným zástupcem velkostatku a zájemcem o pozemek, následně je pak schvaloval Státní pozemkový úřad, který se v tomto ohledu v případě Strakoníc snažil vycházet vstříc. Celkem tímto způsobem bylo rozprodáno z pozemků velkostatku za dobu trvání pozemkové reformy téměř 85 ha půdy.¹⁸²⁹

O největší díl půdy velkostatek přišel v rámci dvou dohod, které uzavřel se Státním pozemkovým úřadem. Již na sklonku roku 1922 uzavřel generální dohodu ohledně poplužního dvora Slaník, na jejímž základě Státní pozemkový úřad převzal pozemky o rozloze 96,0859 ha, za cenu 185 895,32 Kč (tedy téměř 1 935 Kč za hektar). Sjednaná náhrada byla splatná v hotovosti ve dvou rovnoměrných splátkách, a to k prvnímu dni února a dubna roku 1923.¹⁸³⁰

Následně probíhala parcelace na zbývajících třech dvorech. Například dne 27. ledna 1925 došlo k převzetí zbytkového statku Mutěnice. Za Státní pozemkový úřad se převzetí zúčastnili ministerský místotajemník Dr. Vladimír Matoušek a přidělový komisař Ing. Jan Franc. Stranu majitele pak zastupovali nadlesní Josef Pilka (vybavený plnou mocí od

¹⁸²⁷ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1349, sig. I-E-6, kart. č. 212, Dopis SPÚ v Praze ze dne 13. listopadu 1922 a protokol ohledně ocenění dvora Slaník ze dne 11. října 1922.

¹⁸²⁸ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1344, sig. I-E-1, kart. č. 212, Dopis nadlesního Pilky receptorskému radovi Westfalovi ze dne 14. února 1924.

¹⁸²⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 559, sig. 28A/k, kart. č. 288, Ausweis über verkaufte Grundstücke der einzelnen Ordensgüter in der Zeit vom 1 Mai 1919 bis 30 April 1925.

¹⁸³⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 562, sig. 28A/n, kart. č. 289, Dohoda o přejímací ceně, velkostatek Strakonice, Dvůr Slaník.

receptorského rady Frā Jana Westfala ze dne 26. května 1924) a dosavadní pachtýř dvora František Šašek.¹⁸³¹ Rozloha zbytkového statku v Mutěnicích byla 17,3947 ha.¹⁸³²

V témže roce byla uzavřena mezi Státním pozemkovým úřadem a Maltézským řádem dohoda o přejímací ceně na půdu o rozloze 279,1350 ha pocházející ze dvorů Krty, Mutěnice a Blatsko. Náhrada byla v tomto případě vyčíslena na 434 761,17 Kč (tedy jen necelých 1 558 Kč za hektar).¹⁸³³

Dlužno dodat, že výše náhrad stanovená v dohodách neměla definitivní podobu. Tu získala až poté, co byly pozemky reálně převzaty a jejich výměry podrobeny kontrole. Na základě toho pak mohla být dohodnutá výše náhrad upravena. Bylo tomu tak i v případě výše uvedené dohody z 18. března 1925, ke které byl dne 3. prosince 1926 uzavřen dodatek, jímž byla stanovena výše náhrady na 422 088,86 Kč, z čehož se vyloučilo 13 000 Kč jako kapitál zajišťující patronátní břemena. Majiteli velkostatku tak byla vyplacena náhrada v konečné výši 409 088,86 Kč, navýšená o 5% úrok ode dne převzetí (1. listopadu 1924). V hotovosti však Maltézský řád tyto peníze nezískal, protože celá částka byla poslána berní správě na umoření nedoplatků na dávce z majetku.¹⁸³⁴

Dohody se Státním pozemkovým úřadem o přejímací ceně nebyly v rámci Řádu nijak neobvyklé ani u jiných velkostatků. Například ohledně pozemků baillivy v Dožicích byla roku 1923 uzavřena dohoda o převzetí pozemků s celkovou rozlohou 71,9396 ha (později upřesněno na 71,5377) za 78 188,50 Kč, tedy necelých 1 087 Kč za hektar.¹⁸³⁵ Výrazně výhodnější dohoda byla uzavřena u dvora Malé Hoštice, náležejícího komendě v Opavě. V tomto případě bylo převzato 75,4153 ha pozemků za náhradu ve výši 206 945,19 Kč, což představuje částku 2 744 Kč za hektar.¹⁸³⁶ Rozhodující v tomto ohledu byla vyšší kvalita půdy. Za dvůr Vávrovice o rozloze 145,1042 ha pak tato komenda obdržela náhradu ve výši dokonce 511 890,68 Kč, což odpovídá částce téměř 3 528 Kč za každý postoupený hektar pozemků.¹⁸³⁷

¹⁸³¹ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1350, sig. I-E-7, kart. č. 212, Protokol sepsaný komisí Státního pozemkového úřadu v Praze dne 27./I.1925 ve Strakonících.

¹⁸³² Ibidem.

¹⁸³³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 562, sig. 28A/n, kart. č. 289, Dohoda o přejímací ceně a náhradě za strojená hnojiva, velkostatek Strakonice, Dvory: Krty, Mutěnice, Blatsko.

¹⁸³⁴ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1352, sig. I-E-9, kart. č. 212, Dopis zemského civilního soudu v Praze I ze dne 14. března 1928.

¹⁸³⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 559, sig. 28A/k, kart. č. 288, Dohoda o přejímací ceně, velkostatek Dožice (ze dne 24. května 1923).

¹⁸³⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 568, sig. 58A/u, kart. č. 291, Velkostatek Opava: Dohod o přejímací ceně – Dvůr Malé Hoštice. Ze dne 15. ledna 1924.

¹⁸³⁷ Ibidem, Velkostatek Opava: Dohod o přejímací ceně – Dvůr Vávrovice. Ze dne 27. června 1923.

V některých případech velkostatky souhlasily, že se pozemků o malých rozlohách zřeknou ve veřejném zájmu zcela bez náhrady. Velkopřevorská doména ve Strakonících tak například darovala nemovitosti o výměře 0,8966 ha, které byly určeny na stavbu okresních silnic.¹⁸³⁸

Pozemková reforma byla na strakonickém velkostatku dokončena v roce 1925. Po jejím skončení měl velkostatek rozlohu 1 495,2027 ha a reforma se dotkla především dvora Slaník, o který velkostatek zcela přišel. Výrazné ztráty utrpěl rovněž na pozemcích náležejících ke zbývajícím třem dvorům Mutěnice, Krty a Blatsko, z nichž pozemková reforma dohromady odebrala 279,1350 ha půdy.¹⁸³⁹

Velkostatku zůstaly nedotčené revíry Zámecký, Hubenov a Srpská s celkovou výměrou 1 112,7404 ha. Dále dvůr Blatsko o výměře 155,2023 ha, zámek a průmyslové objekty (žárová cihelna v Mutěnicích, nepoužívaný pivovar a pronajatý mlýn), které zabíraly rozlohu 5,5614 ha. Zachováno zůstalo rovněž rybníční hospodářství, které se rozprostíralo na ploše 188,5664 ha. Konečně na deputátní pozemky připadlo 33,1319 ha.¹⁸⁴⁰ V rozdělení na konkrétní typy pozemků byla struktura velkostatku po provedení pozemkové reformy následující:

¹⁸³⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 561, sig. 28A/m, kart. č. 289, Velkostatek Strakonice: věnováno na stavbu okresních silnic zdarma.

¹⁸³⁹ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1352, sig. I-E-9, kart. č. 212, Dopis správy velkostatku ze dne 30. května 1925.

¹⁸⁴⁰ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1350, sig. I-E-7, kart. č. 212, Dopis správy velkostatku přidělovému komisari SPÚ ze dne 27. února 1926.

Tabulka 66: Struktura pozemků velkostatku Strakonice po provedení pozemkové reformy (ha)

Typ	Lesní půda	Rybniční půda	Zbytek dvorů Blatsko a Mutěnice	Deputátní pozemky	Zámek	Dvůr Blatsko	Celkem (ha)
Pole	0,0000	0,4539	116,5823	24,2119	0,0000	0,0000	141,2483
Louky	0,8297	3,5257	27,4669	6,0101	0,5377	0,0000	38,3701
Zahrady	0,1846	0,0000	0,1348	0,6788	3,1124	0,0000	4,1106
Pastviny	4,4036	6,9168	9,6072	2,1318	0,0734	0,0000	23,1328
Lesy	1 106,9218	0,0000	0,3629	0,0000	0,0000	0,0000	1 107,2847
Vodní plocha	0,0816	177,2873	0,1101	0,0000	0,0000	0,0000	177,4790
Stavby	0,3191	0,0000	0,1558	0,0993	1,8314	0,6406	3,0462
Ostatní	0,0000	0,3827	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,3827
Celkem	1 112,7404	188,5664	154,5617	33,1319	5,5614	0,6406	1 495,2027

Zdroj: SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1348, sig. I-E-5, kart. č. 212,

Soupis celkové rozlohy velkostatku po provedení pozemkové reformy.¹⁸⁴¹

Velkostatek Strakonice tak v rámci pozemkové reformy přišel o takřka čtvrtinu své rozlohy. Ztráta se dotkla především zemědělské půdy, která ovšem byla od počátku 20. století takřka celá propachtována.

Okolo poloviny dvacátých let byla dokončena pozemková reforma také na řadě dalších řádivých velkostatků. Kupříkladu bailliva v Dožicích byla propuštěna ze záboru dne 27. ledna 1926 na základě žádosti ze dne 30. listopadu 1925.¹⁸⁴² Stalo se tak v souvislosti s prodejem velkostatku manželům Šťastným, který byl realizován hned 1. února 1926.¹⁸⁴³

Dlužno podotknout, že prodeje jednotlivých velkostatků byly se Státním pozemkovým úřadem konzultovány a podléhaly jeho svolení, které rozhodně nemělo formální, automatický charakter. Příkladem neudělení souhlasu může být zamýšlený prodej komendy Obytce manželům Václavu a Pavle Malým. Prodej byl zamítnut, protože rozloha velkostatku byla příliš velká a očekávalo se, že lesní půda na velkostatku ještě bude převzata státem.¹⁸⁴⁴

¹⁸⁴¹ Pozn. autora: Tabulka 66 je přesně převzata z podkladů velkostatku, včetně drobných chyb v součtech jednotlivých rozloh (max. v řádu stovek metrů čtverečních). Jelikož byla čísla v rámci jednotlivých typů půd ve výkazu manuálně opravována a celková čísla byla uváděna při komunikaci se SPÚ, má autor za to, že nepřesnosti jsou obsaženy u výměr jednotlivých typů půd, a ne v celkových součtech.

¹⁸⁴² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 559, sig. 28A/k, kart. č. 288, Velkostatek Dožice: rozhodnutí o propuštění ze záboru.

¹⁸⁴³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 557, sig. 28A/h, kart. č. 288, Smlouva trhová – velkostatek Dožice (ze dne 1. února 1926).

¹⁸⁴⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 563, sig. 28A/o, kart. č. 290, Velkostatek Obytce: Neudělení souhlasu s prodejem Václavu a Pavle Malým ze dne 15. října 1925.

V dubnu roku 1925 byla pozemková reforma na většině řádových velkostatků prakticky dokončena. Změny, které se v jejich rozlohách děly po tomto datu, měly více méně pouze kosmetický charakter bez reálného dopadu na jednotlivé rozlohy. Údaje o dopadu pozemkové reformy (v rozdělení na jednotlivá opatření, v rámci nichž velkostatky o půdu přicházely) uvádí tabulka 67.

Tabulka 67: Výkaz úbytků půdy na jednotlivých řádových velkostatech (bez konventu) v důsledku pozemkové reformy za období od 1. května 1919 do 30. dubna 1925 (ha)

Velkostatek	Prodej z volné ruky	Staropacht	Akce R+S	Příděly, dohody se SPÚ	Celkem (ha)
Strakonice	84,5806	9,1434	2,9360	367,7503	464,4103
Horní Libchava	0,0000	86,6866	0,0000	0,0000	86,6866
Dožice	0,0000	38,1685	0,8206	71,5377	110,5268
Obytce	0,0000	98,4710	0,8681	267,0810	366,4201
Měcholupy	0,0000	184,1255	6,1503	115,7579	306,0337
Opava	11,9904 ¹⁸⁴⁵	3,7092	0,0000	221,4793	237,1789
Dívčí Hrad	0,0000	3,0817	0,0000	0,0000	3,0817
Celkem	96,5710	423,3859	10,7750	1 043,6062	1 574,3381

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 559, sig. 28A/k, kart. č. 288, Ausweis über verkaufte Grundstücke der einzelnen Ordensgüter in der Zeit vom 1 Mai 1919 bis 30 April 1925.

Z tabulky je patrné, že na jednotlivé velkostatky měla pozemková reforma různý dopad. Relativně nejvíce zasažena byla komenda v Měcholupech, která přišla o 42 % své rozlohy. V pořadí nejvíce zasažených velkostatků ji následovaly komendy v Opavě a v Obytcích, které ztratily 37 %, respektive 34 % svých pozemků. Bailliva v Dožicích pak ztratila 26 % a doména ve Strakonících 24 % rozlohy, kterou tyto velkostatky vykázaly před pozemkovou reformou. Relativně velmi málo – alespoň co do rozlohy – naopak byla

¹⁸⁴⁵ Pozn. autora: Prodáno na základě německého sídelního zákona.

pozemkovou reformou postižena velkopřevorská doména v Horní Libchavě, která ztratila pouze necelých 87 ha své půdy, což se rovnalo přibližně 8 % její celkové rozlohy. Pozemková reforma na této řádové državě sice ne byla k roku 1925 ještě dokončena, ale do léta roku 1926, kdy ji odkoupil Bedřich Stava, klesla výměra velkostatku jen nepatrně na přibližně 996 ha.

Konečně komenda Dívčí Hrad vyšla z pozemkové reformy prakticky nedotčená. Přitom její situace ještě v roce 1925 vůbec tak optimisticky nevypadala. Dopisem z 18. března 1925 si správce komendy Karl Peinel stěžoval na vnucené pachty, které byly často umístěny do středů velkých parcel, takže velmi komplikovaly možnost racionálního obhospodařování pozemků komendy. Správa komendy se proto rozhodla, že nabídne k parcelaci o 10 ha více, než bylo původně plánováno, pokud se při parcelaci vezme v potaz potřeba řádného hospodaření na zbývajících pozemcích, a k parcelaci tak budou využity pozemky, které komenda dobrovolně nabídla.¹⁸⁴⁶

Ve skutečnosti z interní řádové komunikace vyplývá, že komenda byla ochotná v případě nutnosti učinit ještě větší ústupky a byla připravena nabídnout ještě dalších 20 ha zemědělské půdy a 30–50 ha lesních parcel v případě, že by se tím docílilo vynětí zbytku pozemků ze záboru. V těchto kalkulacích komenda počítala, že jí po skončení pozemkové reformy zůstane 434,8437 ha zemědělské půdy a 232,1292 ha lesní půdy, celkem tedy 666,9729 ha pozemků.¹⁸⁴⁷ Nakonec se ukázalo, že to nebude zapotřebí.

O propuštění ze záboru komenda požádala poprvé dne 24. dubna 1923, následně své žádosti několikrát upravovala a doplňovala, přičemž naposledy se tak stalo 15. září 1925. Vyhověno jí bylo dne 29. ledna 1926, a to především s podmínkou, že bude náležitě udržovat zámek a v případě zájmu do něj umožní vstup badatelům a orgánům Státního pozemkového úřadu.¹⁸⁴⁸

Komenda tak nakonec v rámci pozemkové reformy přišla jen o minimum svých pozemků – od zahájení pozemkové reformy do data jejího ukončení v lednu roku 1926 celkem jen o 3,9592 ha půdy.¹⁸⁴⁹ Roli v tomto ohledu hrálo více faktorů. Primárně se z dostupných archiválií zdá, že o pozemky relativně odlehlé nebyl valný zájem. Situace komendy v Dívčím Hradě byla také oproti jiným řádovým velkostatkům mírně specifická

¹⁸⁴⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 567, sig. 58A/t, kart. č. 291, Dopis správce komendy Dívčí Hrad ze dne 18. března 1925.

¹⁸⁴⁷ Ibidem, Dopis komendy Dívčí Hrad receptorskému radovi Janu Westfálovi ze dne 30. března 1925

¹⁸⁴⁸ Ibidem, Velkostatek Dívčí Hrad: rozhodnutí o propuštění ze záboru (ze dne 29. ledna 1926).

¹⁸⁴⁹ Ibidem, Kommende Maidelberg: Grundverkäufe und Abgaben (ze dne 3. února 1929).

osobou svého držitele. Její komtur Jindřich Karel hrabě von Thun–Hohenstein si zdejší zámek velice oblíbil a využíval jej jako svou rezidenci. Přitom ještě v roce 1917 byl zámek ve špatném technickém stavu – dle vyjádření správce „skoro zřícenina“ a nový komtur Thun-Hohenstein, který se stal držitelem komendy v roce 1918, se jej rozhodl opravit z vlastních prostředků. K roku 1925 za rekonstrukce utratil více než 600 000 Kč.¹⁸⁵⁰ S odvoláním na podmínku péče o zámek, která byla obsažena v propuštění ze záboru, je tak možné, že se péči komtura o zámek v tomto případě dostalo svým způsobem náležitého uznání.

Ani zde však neprobíhala pozemková reforma zcela bez komplikací. Problematickým místem se ukázalo být propachtování dvora Hlinka *Opavské cukrovarské akciové společnosti*. Pacht měl být prodloužen do roku 1939, na čemž se dohodlo vedení cukrovaru i vedení velkostatku. Státní pozemkový úřad však novou smlouvu zamítl s tím, že komendě v souladu se zákonem navrhne jiné pachtýře. Když správa velkostatku se svou žádostí nepochodila ani v Praze, akceptovala nastalou situaci a začala vyjednávat s jiným zájemcem. Vedení cukrovaru však na dodržení smlouvy trvalo s odůvodněním, že jí Státní pozemkový úřad zcela nezamítl, pouze ji „jako předčasnou nevzal v úvahu“.¹⁸⁵¹ Celá záležitost se pak dostala až před soud a nová pachtovní smlouva byla kvůli tomu uzavřena až v roce 1927, s platností do roku 1937.¹⁸⁵²

Pozemková reforma se částečně dotkla také majetku kněžského konventu. Její přímý vliv však byl v tomto případě jen okrajový. Velkostatek v Motole byl k pozemkové reformě nahlášen s finální výměrou 331,6746 ha, z čehož na zemědělskou půdu připadalo 271,3190 ha.¹⁸⁵³ Nicméně ještě předtím, než byla na tomto velkostatku pozemková reforma provedena, byl celý velkostatek prodán městu Praha. Stalo se tak poté, co bylo infulovanému převoru Hammerschmiedovi naznačeno, že pokud konvent velkostatek neprodá, přijde o něj vyvlastněním.¹⁸⁵⁴ Konvent proto zvolil strategii, že nabídl velkostatek Praze k prodeji za příznivou cenu, na oplátku však žádal o benevolentní přístup při pozemkové reformě v Březiněvsi.¹⁸⁵⁵

¹⁸⁵⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 567, sig. 58A/t, kart. č. 291, Dopis správce komendy Dívčí Hrad ze dne 18. března 1925.

¹⁸⁵¹ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 156 a 157.

¹⁸⁵² Ibidem.

¹⁸⁵³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1239, sig. 236,237,239, kart. č. 466, Hlášení změn zabraného majetku č. j. 7863/23 – VI/1 ze dne 21. března 1923.

¹⁸⁵⁴ Ibidem.

¹⁸⁵⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1240, sig. 238, kart. č. 467, Dopis Rady hlavního města Prahy ze dne 22. července 1920, v němž je potvrzen příjem nabídky na prodej velkostatku v Motole. Srov též M. POLA,

Navzdory tomu však pozemková reforma na velkostatku v Březiněvsi vyloženě vstřícná nebyla. Z nahlášené plochy 200,9762 bylo rozparcelováno přibližně 10 %, což je lepší, než je průměr v rámci všech církevních institucí (16 %),¹⁸⁵⁶ nicméně v absolutních číslech se plocha velkostatku snížila o více než 20 ha, takže jestliže konvent před pozemkovou reformou disponoval půdou o celkové rozloze 535,65 ha, po jejím skončení mu zůstalo jen 180,62 ha půdy.¹⁸⁵⁷

Pozemková reforma se pochopitelně dotkla také zaměstnanců na řádových velkostatcích. Náhradový zákon sice počítal se zabezpečením těch trvalých zaměstnanců (tzn. lidí zaměstnaných na velkostatku před srpnem 1914), kteří by v důsledku pozemkové reformy přišli o práci, nicméně reálné náhrady postiženým zaměstnancům rozhodně nedokázaly suplovat propad příjmů a vzhledem k obtížím na trhu práce se pak řada z nich dostala do svízelné hospodářské situace.¹⁸⁵⁸

Běžným postupem v obecné rovině bylo, že zaměstnance, u nichž náplň jejich práce vlivem pozemkové reformy skončila, přesunul majitel velkostatku na jinou pozici (případně na jiný velkostatek, měl-li ho k dispozici). Pokud to nebylo možné, byla jim jako náhrada přidělena půda nebo jim vznikl nárok na odstupné, vyplácené Fondem pro zaopatření zaměstnanců velkostatků, fungujícím při Všeobecném penzijním ústavu. Tento fond ve svých měsíčních příspěvcích zohledňoval délku služby a přispívali do něj (vedle státu) vlastníci zabrané, ale dosud nerozparcelované půdy, a to částkou 1 až 5 Kč za hektar, základně 3 Kč/ha.¹⁸⁵⁹ V teoretické rovině se tak stát o zaměstnance postižené pozemkovou reformou „postaral“, skutečnost ovšem byla mnohdy odlišná. Pokud dostali náhradou půdu, v mnoha případech zdaleka nestačila na zajištění jejich obživy. Podobně nedostatečná bývala také renta, vyplácená zaměstnancům z fondu. A jelikož pro mnohé zaměstnance bylo obtížné nalézt novou práci, dostávala se celá řada rodin do vážných ekonomických potíží.

Výše uvedené se týkalo také zaměstnanců na velkostatcích Maltézského řádu v českých zemích. Například komenda v Obytcích uvedla, že se pozemková reforma dotkne

Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty, s. 148–153.

¹⁸⁵⁶ J. R. TRETERA, *Stát a církev v České republice* a M. KALNÝ, *Církevní majetek a restituce*, s. 16–17.

¹⁸⁵⁷ Srov. M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 144–147.

¹⁸⁵⁸ Zákon č. 329/1920 Sb. z. a n., *O převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový*, část I. c) O výpovědi (§ 12–25) a část V. Zabezpečení zaměstnanců na zabraném a přejímaném pozemkovém majetku (§ 72–75).

¹⁸⁵⁹ 329/1920 Sb. z. a n. *O převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový*, § 73. Povinnost hradit příspěvek za hektar mohl majitel přenést na pachtýře. V letech 1920–1933 tento fond přerozdělil částku ve výši 258 milionů Kč, srov. Antonín PAVEL, *Pozemková reforma Československá*, Praha 1937, s. 8.

celkem 79 jejich zaměstnanců (3 úředníků, 14 zřízenců, 23 deputátníků a 39 stálých dělníků).¹⁸⁶⁰ Podobná čísla vykázaly i ostatní velkostatky, větší dopad pak měla pozemková reforma v případě velkostatku ve Strakonících.

Maltézský řád již v době, kdy probíhala pozemková reforma na většině velkostatků, uvažoval o jejich prodeji. Proto v jeho případě odpadala možnost přesunu zaměstnanců na jiný majetek.¹⁸⁶¹ Zaměstnanci, obzvláště dobře placení úředníci, kteří již na to měli nárok, se většinou snažili odejít do penze.¹⁸⁶² U ostatních zaměstnanců, kterým měly být přiznány náhrady, se pak vedení správy velkostatků (a receptorská kancelář v Praze, která výkazy kontrolovala a doplňovala) snažili, aby jejich nárok byl co nejvyšší.¹⁸⁶³ V případě, že to bylo v jeho možnostech, se pak Řád snažil některým zaměstnancům alespoň prostřednictvím svého vlivu pomoci s nalezením jiného pracovního uplatnění.¹⁸⁶⁴

Celkově však měla pozemková reforma na zaměstnance řádových velkostatků negativní dopad. Ten byl umocněn skutečností, že řada z velkostatků byla vlivem pozemkové reformy prodána, a ačkoliv se Řád snažil, aby se podmínky stávajících zaměstnanců nezhoršily, toto přání noví majitelé mnohdy nerefletovali.

Jak již bylo uvedeno, pro Maltézský řád v českých zemích představovala první pozemková reforma majetkovou pohromu. Přímo přišel přibližně o 22 % svého zdejšího pozemkového majetku, který byl rozparcelován a rozprodán v rámci různých typů přidělu, případně z něj byly utvořeny nepříliš významné zbytkové statky (např. zbytkový statek Mutěnice měl celkovou výměru 17,3947 ha).¹⁸⁶⁵ Velkopřevorství se snažilo v rámci svých možností uzavírat se Státním pozemkovým úřadem dohody o přejímací ceně, díky kterým dosahovalo při parcelaci o něco lepších finančních výsledků, než byly minimální zákonem přípustné ceny. Zároveň však vliv těchto dohod nelze v případě Maltézského řádu přeceňovat. Pozemková reforma také tvrdě dopadla na zaměstnance velkostatků, z nichž mnozí museli řešit finanční potíže vzniklé právě kvůli pozemkové reformě.

¹⁸⁶⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 341, sig. C/1-4, kart. č. 178, Rejstřík velkostatků podrobených přidělovému řízení – Velkostatek Obytce – Výkaz zemědělských zaměstnanců celého velkostatku dotčených přidělovým řízením.

¹⁸⁶¹ Srov. např. Ibidem, Dopis bývalého hajného z Dožic Františka Eichlera.

¹⁸⁶² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/5-6, kart. č. 179, Výpočet nároku na penzi vrchního správce komendy Měcholupy Viléma Zeise.

¹⁸⁶³ Srov. např. SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1351, sig. I-E-8, kart. č. 212, Dopis Frā Jana Westfála, ve kterém upravuje a doplňuje údaje o některých zaměstnancích velkostatku Strakonice.

¹⁸⁶⁴ Srov. např. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 553, sig. 28/A/d, kart. č. 287, Dopis Václava Lukeše ze dne 28. listopadu 1924.

¹⁸⁶⁵ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1350, sig. I-E-7, kart. č. 212, Protokol Státního pozemkového úřadu o převzetí zbytkového statku Mutěnice z 27. ledna 1925.

Pocit nejistoty a nedůvěry v pevné právní prostředí, který kvůli tomuto opatření první Československé republiky v mezinárodně působícím Řádu vznikl, pak spolu s hospodářskými potížemi a nejistotou ohledně dávky z majetku zapříčinil, že se velkopřevorství pro Čechy a Rakousko rozhodlo v polovině dvacátých let prodat značnou část svých pozemkových majetků v českých zemích, včetně starobylé velkopřevorské domény ve Strakoniciích, jednoho z největších a historicky nejdůležitějších majetků Řádu.

14.3. Výdaje na právní služby

Pro komplikovaná jednání a spory se státními úřady ohledně dávky z majetku a pozemkové reformy, jakož i pro přípravu prodejů řádových majetků velkopřevorství pro Čechy a Rakousko najalo renomované právní zástupce. Hlavním advokátem Řádu v Československu byl takřka po celé prvorepublikové období Dr. Antonín Schauer (jinak advokát a obhájce ve věcech trestních se sídlem Žitná ulice 2 v Praze), který řešil především prodeje majetků v polovině dvacátých let a záležitosti týkající se pozemkové reformy. Z počátku se zabýval také dávkou z majetku, ovšem v tomto ohledu jeho působení pravděpodobně nevedlo ke spokojenosti velkopřevorství, a to se tak rozhodlo využít služeb dalšího právníka. Dr. Schauer se o tom dozvěděl značně nešťastným způsobem, když mu úředníci berní správy při jednání o dávce z majetku sdělili, že již velkopřevorství nezastupuje, a proto mu nevydají požadované dokumenty, které si už beztak vyzvedl nový právní zástupce Řádu Dr. Parkus.¹⁸⁶⁶

Dr. Schauer pochopitelně zaslal velkopřevorství rozhořčený dopis, ve kterém napsal, že se ocitl ve velmi trapné a nepříjemné situaci, když si musel vyslechnout od úředního referenta, že si jeho klient vybral jiného právního zástupce, aniž by jej o tom informoval. V německy psaném dopise uvedl, že sice na podobné jednání mělo velkopřevorství právo, ale že se s podobným přístupem během své 36leté kariéry právního zástupce doposud nesetkal a od velkopřevorství by podobný přístup nikdy neočekával, a to i s ohledem na skutečnost, že velkopřevorství doposud vždy bezchybně zastupoval.¹⁸⁶⁷ Následná komunikace mezi velkopřevorstvím a Dr. Schauerem se nedochovala, z pramenů však

¹⁸⁶⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Dopis Dr. Schauera adresovaný receptorátu v Praze ze dne 26. září 1928.

¹⁸⁶⁷ Ibidem.

vysvítá, že spolupráce neustala, protože Dr. Schauer řešil různé právní – ale například i daňové – záležitosti velkopřevorství minimálně do roku 1937.¹⁸⁶⁸

Ve věcech dávky z majetku však velkopřevorství skutečně nadále zastupoval právník JUDr. Pavel Parkus (narozený 1888), který jednání dovedl do zdárného konce, když se mu podařilo významným způsobem snížit předepsanou dávku z majetku.¹⁸⁶⁹ Řád pak zastupoval i v následujících letech, a to až do roku 1932. Spojení s Dr. Parkusem však posléze způsobilo Řádu určité komplikace. Dr. Parkus totiž zastupoval více církevních institucí a jednou z nich byl také konvent řádu Dominikánů u sv. Jiljí v Praze, který Dr. Parkuse v roce 1934 obvinil ze zpronevěry částky okolo 1 milionu Kč. Později byla částka upřesněna na 1,6 milionu Kč a tomuto případu, o který „*jeví hlavně zájem advokáti a soudcové, kteří o přestávkách při líčení zaplňují jednací síň*“, informovaly v březnu 1937 i tehdejší noviny.¹⁸⁷⁰

Velkopřevorství pro Čechy a Rakousko stavělo toto soudní řízení do značně nepříjemné situace. Řádový vicekancléř v Praze hrabě Arco napsal kancléřství ve Vídni, že v souvislosti s Dr. Parkusem dochází k zatýkání i dalších osob a budou znovu prověřovány jím řešené případy. Tím by hrozilo, že Řád (i konvent, který rovněž svého času Dr. Parkus zastupoval) budou vtaženy do vyšetřování, což v době, kdy probíhala jednání ohledně možností řešení hospodářských nesnází velkopřevorství prostřednictvím koupě řádového velkostatku Dohé ze strany československé vlády, mohlo Řádu způsobit závažné komplikace. Proto vicekancléř hrabě Arco vyzýval, aby se Řád dopředu připravil na možné eventuality.¹⁸⁷¹ Již předtím totiž Dr. Parkus uvedl, že za zastupování Řádu Maltézských rytířů dostal v letech 1928–1932 zaplacený honorář ve výši přibližně 1 milion Kč a ukázalo se, že tento příjem nepřiznal pro daňové účely.¹⁸⁷² Nakonec však soudní řízení s Dr. Parkusem na záležitosti Řádu žádný negativní dopad nemělo. Sám Dr. Pavel Parkus zahynul – jakožto Žid – během druhé světové války v koncentračním táboře.

Náklady na právní zastoupení velkopřevorství v Československu nejsou v řádovém archivu souhrnně vyčísleny.¹⁸⁷³ Vzhledem k uvedenému honoráři Dr. Parkuse a při

¹⁸⁶⁸ Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Dopis receptorátu adresovaný Dr. Schauerovi z 26. října 1937.

¹⁸⁶⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Zápis ze zasedání kapituly roku 1928.

¹⁸⁷⁰ Srov. např. *Expres*, ročník X., číslo 49 (pondělí 1. března 1937), s. 1 a 2.

¹⁸⁷¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 574, sig. 28B/II, kart. č. 295, Dopis vicekancléře hraběte Arca kancléřství ve Vídni ze dne 10. března 1937.

¹⁸⁷² *Ibidem*, Dopis obsahující informaci o tom, kolik přibližně vyplatilo velkopřevorství Dr. Parkusovi (z 1. března 1937).

¹⁸⁷³ Například náklady za právní zastoupení ve věci dávky z majetku byly odhadnuty v roce 1928 na 450 tis. Kč. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Zápis ze zasedání kapituly roku 1928.

zohlednění skutečnosti, že Dr. Schauer zastupoval velkopřevorství po celé prvorepublikové období (převážně v první polovině dvacátých let) a – až na výjimky – platil za jeho hlavního advokáta, lze předpokládat, že s ním spojené náklady byly ještě vyšší.¹⁸⁷⁴

15. Investice jako nástroj konsolidace majetku velkopřevorství pro Čechy a Rakousko

V průběhu dvacátých let 20. století přišlo česko-rakouské velkopřevorství o značnou část svého nemovitého majetku v českých zemích. Na začátku roku 1922 byl prodán městu Praha konventní velkostatek v Motole s rozlohou téměř 332 ha půdy, a to za 3,3 milionů Kč.¹⁸⁷⁵ Následoval prodej komendy v Měcholupech v květnu 1925 a separátní prodej k ní původně patřícího polesí Těšnice. V rámci těchto prodejů přišel Řád o pozemky s celkovou výměrou necelých 400 ha, a to za poměrně nízkou cenu, která celkem dosáhla výše 1,2 milionů Kč.¹⁸⁷⁶ Prodána byla také velkopřevorská doména v Horní Libchavě, a to již v červnu 1925, ačkoliv transakce byla schválena až v červenci 1926. Při prodeji měla rozlohu 996 ha a Řád za ní získal necelý 1 milion Kč.¹⁸⁷⁷

V rozmezí jednoho roku mezi 19. prosincem 1925 a 7. prosincem 1926 pak byla prodána velkopřevorská doména ve Strakonících s rozlohou 1 495 ha (s výjimkou kostela sv. Prokopa a nemovitostí sloužících potřebám tamního děkanství) a to celkem za 2 miliony Kč, z čehož Řád obdržel v hotovosti pouze 1 milion Kč a zbývající část byla ponechána kupujícím jako úročená zápůjčka.¹⁸⁷⁸ Finálního schválení celé transakce Řádem se dostalo v roce 1930, ve kterém byl prodej potvrzen i státními a církevními úřady.¹⁸⁷⁹

Následoval prodej baillivy v Dožicích s výměrou 315 ha, jenž byl uskutečněn v lednu roku 1926, a to za částku 1,6 milionu Kč, která byla při prodeji zaplácena jen částečně a její

¹⁸⁷⁴ Např. v roce 1928 byly výlohy na Dr. Schauera v souvislosti s dávkou z majetku vyčísleny na 367 031,60 Kč. Ibidem, Akta daně z majetku. Za rok 1929 pak zaslal Dr. Schauer velkopřevorství palmární účet ve výši 33 853,03 Kč. Ibidem, Dr. Schauer, palmární a expensní účet za období 1.1.1929–31.12.1929.

¹⁸⁷⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 1240, sig. 238, kart. č. 467, Trhová smlouva – Motol.

¹⁸⁷⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 557, sig. 28A/h, kart. č. 288, Měcholupy, též NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 565, sig. 28A/r, kart. č. 290, Trhová smlouva – Měcholupy a NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/6-5, kart. č. 179, Dopis inspektora Schmidta ze 2. srpna 1926 receptorství Řádu.

¹⁸⁷⁷ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 129.

¹⁸⁷⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 557, sig. 28A/h, kart. č. 288, Dodatek kupní smlouvy k velkostatku Strakonice ze dne 19. prosince 1925, uzavřený dne 7. prosince 1926 a ibidem, Strakonice, Trhová smlouva ze dne 7. prosince 1926.

¹⁸⁷⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Dopis Zemskému úřadu v Praze ze dne 13. února 1931.

zbývající část ve výši 1 milion Kč zůstala ve formě zápůjčky.¹⁸⁸⁰ Jako poslední velkostatek v českých zemích byla prodána komenda v Obytcích s rozlohou 727 ha, a to v září roku 1926 za 2,2 milionu Kč.¹⁸⁸¹ Všechny tyto prodeje jsou pro přehlednost uvedeny v tabulce 68.

Tabulka 68: Prodeje velkostatků česko-rakouského velkopřevorství v českých zemích ve dvacátých letech 20. století

Velkostatek	Prodej (datum trhové smlouvy)	Výměra (ha)	Prodejní cena (Kč)
Motol	17. února 1922	332	3 300 000
Měcholupy a Polesí Těšnice	1. května 1925 (Měcholupy) 2. dubna 1926 (Těšnice)	398 (z toho 370 ha připadá na Měcholupy) ¹⁸⁸²	1 114 000 (Měcholupy) 1 00 000 (Těšnice)
Horní Libchava	1. června 1925 ¹⁸⁸³	996	980 000
Strakonice	19. prosince 1925 (1. část) 7. prosince 1926 (2. část)	1 495	1 600 000 (1. část) 400 000 (2. část)
Dožice	1. ledna 1926	315	1 633 000
Obytce	24. září 1926	727	2 200 000
Celkem	1922–1926	4 263	11 327 000

Zdroj: Vlastní zpracování, pro zdroje viz jednotlivé odkazy na prameny k jednotlivým velkostatkům v předcházejícím textu.

V letech 1922–1926 tak česko-rakouské velkopřevorství přišlo v důsledku prodejů přibližně o 4 263 ha půdy, rozloha zbývajících velkostatků (Opava, Dívčí Hrad a Březiněves) se v důsledku pozemkové reformy snížila přibližně o 281 ha, drobné změny rozlohy potkaly v této době také dvůr v Hruškách, takže v rozmezí let 1922 a 1926 ztratilo

¹⁸⁸⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 564, sig. 28A/p, kart. č. 290, Trhová smlouva – Dožice, též NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 557, sig. 28A/h, kart. č. 288, Trhová smlouva – Dožice.

¹⁸⁸¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 563, sig. 28A/o, kart. č. 290, Trhová smlouva – Obytce.

¹⁸⁸² Dle údajů uvedených NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/5-6, kart. č. 179, Ocenění ze dne 20. února 1925. V trhové smlouvě je sice uvedena výměra „asi 398 ha“, ta je zjevně nesprávná.

¹⁸⁸³ Prodej definitivně schválen na ministerské schůzi až 16. července 1926. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 566, sig. 28A/s, kart. č. 291, Okresní úřad v České Lípě, Výměr čís. 24000 ze dne 25. května 1930.

velkopřevorství celkem 4 550 ha půdy a v českých zemích mu jí zůstalo necelých 2 500 ha. Na druhou stranu, jen z prodejů utržilo přes 11 milionů Kč, další prostředky pak získalo v rámci náhrad za nemovitosti ztracené během pozemkové reformy. Značná část těchto náhrad byla vynaložena na umoření dávky z majetku (například celá náhrada z prosince 1926 za půdu zabranou ze strakonických dvorů Krty, Mutěnice a Blatsko ve výši 409 088,86 Kč byla přímo poslána na umoření nedoplatků této daně).¹⁸⁸⁴ Dávka z majetku se jako příslovečný Damoklův meč vznášela nad česko-rakouským velkopřevorstvím prakticky po celá dvacátá léta 20. století. V březnu roku 1926 byla vyměřena ve výši přibližně 5 214 000 Kč, což se rovnalo například téměř polovině finančních prostředků, které Řád utržil za všechny výše popsané prodeje. Navíc, vzhledem k datu vyměření dávky, a také s ohledem na to, že majetek konventu byl spravován zcela odděleně, byl potenciální dopad dávky ještě tvrdší – k březnu 1926 bylo z prodejů nemovitostí (vyjma náhrad za pozemkovou reformu) získáno pouze 4 347 000 Kč a další necelý milion Kč se očekával v případě schválení prodeje Horní Libchavy. To pochopitelně do značné míry blokovalo finanční možnosti velkopřevorství. Až na sklonku dvacátých let začalo být pravděpodobné, že dávka z majetku bude snížena a že její značná část již byla zaplacena (mimo jiné z náhrad z pozemkové reformy). Nakonec byla dávka v roce 1929 skutečně snížena na 2 700 500 Kč, z nichž téměř 2 547 000 Kč již bylo v té době uhrazeno.¹⁸⁸⁵

Zároveň konec dvacátých let přinesl přece jen větší míru jistoty v souvislosti s držbou půdy v Československu, kterou Řád především v první polovině dvacátých let považoval za riskantní vzhledem k nejasnostem ohledně dalšího možného průběhu pozemkové reformy.

Finance, které Řád z prodejů utržil a které mu zbyly po zaplacení všech závazků vůči státu, utvořily takzvané „finanční“ komendy a představovaly poměrně slušný kapitál, jenž sám o sobě dokázal generovat nezanedbatelné úrokové výnosy.¹⁸⁸⁶ Na druhou stranu si Řád uvědomoval nestálost tohoto typu aktiv, vždyť v živé paměti byly mimo jiné inflace až hyperinflace, které postihly během první světové války a v následujícím období řadu států a měn. Riziko spojené s pozemkovým vlastnictvím bylo přece jen nižší, navíc tento způsob

¹⁸⁸⁴ SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice, inv. č. 1352, sig. I-E-9, kart. č. 212, Dopis zemského civilního soudu v Praze I ze dne 14. března 1928.

¹⁸⁸⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Zápis z kapituly ze dne 18. května 1929.

¹⁸⁸⁶ Ibidem, Popis hospodářské situace velkopřevorství k roku 1928 a návrh na změnu správního systému (německy).

hospodaření byl Řádu vlastní po celou jeho dosavadní existenci a svým způsobem odpovídal i jeho aristokratickému charakteru.

Ačkoliv mělo česko-rakouské velkopřevorství stále ještě několik komend mimo území českých zemí, pohybovaly se majetky velkopřevorství mimo české země pouze v řádu nízkých stovek hektarů rozlohy. Navíc „české“ velkostatky se v rámci hierarchie řádových majetků řadily na přední místa – bývaly zde obě velkopřevorské domény, bailliva v Dožicích a prestižní komendy v Měcholupech a Obytcích. Z těchto důvodů se Řád na sklonku dvacátých let rozhodl, že nakoupí za tento ztracený majetek adekvátní pozemkovou náhradu.¹⁸⁸⁷

Tyto „politicko-makroekonomicko-společenské“ důvody však nebyly jediným impulsem, který vedl ke klíčovým investičním rozhodnutím česko-rakouského velkopřevorství. Neméně důležité bylo, že se v lednu roku 1927 rozhodl na svůj úřad rezignovat dosavadní kníže-velkopřevor Johann Rudolf hrabě zu Hardegg auf Glatz und im Machlande.¹⁸⁸⁸ Do úřadu nastoupil v roce 1914 a na jeho bedrech leželo řešení všech obtíží spojených s působením velkopřevorství během války, jakož i hospodářských problémů, se kterými se potýkalo po jejím konci. To ho jistě stálo mnoho sil a energie, obzvláště s ohledem na to, že v roce 1927 mu bylo již 76 let. K rezignaci jej údajně také vedlo znechucení nad poměry v Čechách.¹⁸⁸⁹ Ještě 28. ledna stihla kapitula svolaná do Prahy zvolit jeho nástupce, kterým se stal téměř o dvacet let mladší Frā Carl von Ludwigstorff, svobodný pán von Goldlamb.¹⁸⁹⁰

Jeho pozice nebyla jednoduchá. Poslední lednový den mu bylo velmistrem Řádu uloženo, aby vypracoval zprávu o chybách a nesrovnalostech ve velkopřevorství. Svůj požadavek velmistr ještě vystupňoval dopisem z 16. dubna 1928, podle něhož chtěl detailní zprávu o hospodářském stavu každé komendy a o celkové hospodářské a morální situaci velkopřevorství, kterou měl nově zvolený kníže-velkopřevor adresovat přímo velmistrovi (toho času shodou okolností držiteli řádové komendy v sv. Jana v Opavě). V odpovědi byl

¹⁸⁸⁷ Otázkám investic velkopřevorství se především ve vztahu k nákupu panství Dohé a následných hospodářských problémů věnuje J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, 68–72 a 141–159, Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltézských rytířů* a Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař a navázání diplomatických styků řádu maltézských rytířů s Československem*, a to především z hlediska rozboru pramenů ministerstva Zahraničí. M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty* pak z hlediska popisu velkostatku v Dohé. Zde budou tyto investice řešeny více na základě rozboru informací dohledaných v řádovém archivu.

¹⁸⁸⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 553, sig. 28/A/d, kart. č. 287, Zirkulare (ze dne 20. ledna 1927).

¹⁸⁸⁹ M. BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, s. 126.

¹⁸⁹⁰ A. F. GATNAR, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden im Großpriorat von Böhmen und Österreich von 1918 bis 1937*, s. 230.

velmistr mimo jiné informován o přetrvávajících potížích s daňovými úřady v Praze (kvůli dávce z majetku), které působí velkopřevorství velké hospodářské problémy.¹⁸⁹¹

15.1. Ligist

Bylo zřejmé, že nastalou hospodářskou situaci, ve které velkopřevorství mělo jen zlomek svého původního pozemkového majetku, ale na druhou stranu disponovalo nezanedbatelnými prostředky z prodejů, je zapotřebí nějakým způsobem vyřešit. Velkopřevorství se rozhodlo investovat své finance zpět do půdy a dne 17. července 1928 byla podepsána kupní smlouva na velkostatek Ligist ve Štýrsku.¹⁸⁹²

Toto panství koupilo velkopřevorství od bratrů Antona a Leopolda, pocházejících z původně portugalské šlechtické rodiny von Goëss, která byla v roce 1693 povýšena do říšského hraběcího stavu.¹⁸⁹³ Kromě architektonicky nepříliš významného zámku z přelomu 18. a 19. století a romantické zříceniny středověkého hradu získalo velkopřevorství tímto nákupem především 2 900,5876 ha půdy, z níž podstatnou část tvořily lesy.¹⁸⁹⁴

Jednalo se o velmi důležitou transakci, která více než zdvojnásobila stávající pozemkový majetek česko-rakouského velkopřevorství (nepočítáme-li konventní statek Březiněves). Ten díky tomuto nákupu dosáhl k roku 1928/1929 rozlohy 5 736,7112 ha.¹⁸⁹⁵

Jistě není náhoda, že jako náhrada za ztracené pozemky v Československu byl vybrán statek ležící v Rakousku. Dřívější umístění většiny majetků velkopřevorství do českých zemí bylo dáno historickými okolnostmi a skutečností, že Praha, poté Strakonice a posléze opět Praha byly hlavním sídlem a rezidencí místního řádového představeného. Význam Prahy však postupně upadal s tím, jak narůstala důležitost další z rezidencí velkopřevora, umístěné na Kärntnerstraße ve Vídni. Jiří Pořízka uvádí, že zatímco velkopřevor Hardegg své rezidence i po rozpadu Rakouska-Uherska střídal a „*Prahu z mnoha důvodů preferoval, nedá se totéž uvést o jeho nástupci Frā Karlovi von Ludwigstorff (1927–1938). Byl šlechticem starého ražení, připoutaný svými společenskými styky a majetkem k rakouským zemím. K ČSR měl velmi rezervovaný postoj a Praha ho sama o sobě*

¹⁸⁹¹ A. F. GATNAR, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden im Großpriorat von Böhmen und Österreich von 1918 bis 1937*, s. 230.

¹⁸⁹² Ibidem.

¹⁸⁹³ Melville Henry MASSUE, *The Titled Nobility of Europe: An International Peerage, Or "Who's Who," of the Sovereigns, Princes, and Nobles of Europe*, London 1989, s. 705.

¹⁸⁹⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Protokoll über die Verhandlungen des hochwürdigsten Provinzialkapitels aufgenommen in Prag am 18.Mai 1929.

¹⁸⁹⁵ Ibidem.

*nelákala. Okázale se zde nudil. Za své hlavní sídlo zvolil Vídeň a do Čech zavítal jen sporadicky“.*¹⁸⁹⁶

Je otázkou, nakolik jsou informace o vztahu velkopřevora k hlavnímu městu Československa přesné. Již to, že kapitula, která jej zvolila, jakož i následující kapituly (třeba v květnu roku 1929) byly svolány do Prahy, vypovídá o tom, že přinejmenším její historický význam i velkopřevor Ludwigstorff uznával. Zároveň je ale pravda, že většina členů rytířské větve česko-rakouského velkopřevorství žila v Rakousku, kde měla rodinné i společenské vazby, ovládala řeč a pravděpodobně též cítila větší jistoty ohledně majetkových záležitostí. Jiří Pořízka dále uvádí, že bezprostředně po 28. říjnu 1918 sílily hlasy volající po rozdělení česko-rakouského velkopřevorství.¹⁸⁹⁷ V tomto ohledu dávalo smysl, že byl prosazen nákup velkostatku v Rakousku, kde působila většina rytířů, byť finance na jeho nákup pocházely převážně z prodejů českých majetků.

Dne 9. srpna 1928, tedy krátce poté, co byla uzavřena kupní smlouva na tento statek, poslal kníže-velkopřevor vybraným členům Řádu dopis, ve kterém nákup zdůvodňoval. V dopise píše, že již delší dobu přemýšlel nad tím, jakým způsobem investovat kapitál získaný z prodejů majetků v Československu a zahájil za tímto účelem v různých směrech řadu jednání. Z nich nakonec vyplynulo, že nejvýhodnější bude investovat tyto prostředky do nákupu panství Ligist, protože rozsah této investice odpovídá kapitálovým možnostem velkopřevorství a zároveň tato investice slibuje přiměřenou návratnost.¹⁸⁹⁸

Velkostatek Ligist s rozlohou 2 900 ha, jejíž převážná část je tvořena lesním majetkem, stál včetně souvisejících nákladů 1 850 000 rakouských šilinků (dle aktuálního kurzu to odpovídalo částce 8 832 108,77 Kč). Předtím, než byl velkopřevorstvím koupen, prověřili jeho stav řádoví odborníci, kteří konstatovali, že se jedná o přiměřenou cenu. Navíc díky plánované stavbě okresní silnice, vedoucí z Köflachu do Klagenfurtu, se očekávalo, že se cena velkostatku ještě výrazně zvýší.¹⁸⁹⁹

Pokud se týká budov na tomto panství, tak ty dle názoru velkopřevora odpovídaly potřebám Řádu a kvitoval rovněž skutečnost, že je na velkostatku jen jeden zámek, který nebude vyžadovat příliš velké náklady. Z provozů se na velkostatku nacházely především dvě plně mechanické pily a lesní hospodářství bylo založeno převážně na produkci řeziva.

¹⁸⁹⁶ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 64.

¹⁸⁹⁷ *Ibidem*.

¹⁸⁹⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Dopis knížete-velkopřevora vybraným členům Řádu ze dne 9. srpna 1928.

¹⁸⁹⁹ *Ibidem*.

To do určité míry snižovalo náklady na dopravu, protože nejbližší železnice byly od velkostatku poměrně vzdálené a doprava nezpracovaného dřeva tam byla velice nákladná.¹⁹⁰⁰

Většina část kupní ceny byla zaplacená při koupi, ovšem na velkostatku zůstal ještě dluh vůči původním majitelům, a to ve výši 530 000 šilinků, splatný k 31. červenci 1932.¹⁹⁰¹ Jak vyplývá z výše uvedeného, převážná část finančních prostředků využitých na tuto transakci pocházela z prodejů majetků v Československu. Peníze však nebylo možné využít přímo – prodejem nemovitého majetku totiž byly vytvořeny takzvané finanční komendy a z kapitálových výnosů uložených financí plynuly jednotlivým držitelům těchto komend příjmy (například prostředky uložené v bance v Praze byly úročeny 3, 75 % p.a.).¹⁹⁰² Dalším problémem, který se musel vyřešit, byla skutečnost, že se obecně československá vláda stavěla proti tomu, aby se finanční prostředky vyváděly z Československa.¹⁹⁰³

Z těchto důvodů bylo rozhodnuto, že jednotlivé finanční komendy vloží peníze do investice formou vnitrořadové půjčky. Z Československa mělo být poskytnuto 6 000 000 Kč. Dopisem z 14. července 1928 urgoval generální receptor Frā Nikolas Chorinský, aby transakce těchto financí, kterou v Praze vyřizoval pan Hayden, byla provedena co nejdříve.¹⁹⁰⁴ Následně byl celkový příspěvek z Československa navýšen na konečných 6 250 000 Kč a ještě k 31. říjnu 1928 nebylo zřejmé, jakým způsobem bude půjčka amortizována a jaké (a kdy) se z ní budou platit úroky. Po vzoru bank se předpokládalo, že úroky se budou připisovat dvakrát ročně, a to vždy k 30. červnu a 31. prosinci. Poté budou vypláceny jednotlivým komturům.¹⁹⁰⁵

Definitivní rozhodnutí o podobě této půjčky padlo v následujícím měsíci. Na částečnou úhradu kupní ceny původního panství hrabat Leopolda a Antona von Goëss byla poskytnuta československými komendami půjčka ve výši 6 250 000 Kč, která byla úročena 4% úrokem. Jednotlivé finanční komendy poskytly peníze celkem ve třech tranších a podílely se na této investici způsobem, který uvádí tabulka 69:

¹⁹⁰⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Dopis knížete-velkopřevora vybraným členům Řádu ze dne 9. srpna 1928.

¹⁹⁰¹ Ibidem.

¹⁹⁰² Ibidem.

¹⁹⁰³ Srov. Prager Tagblatt, Sonntag, z 24. října 1926, s. 3 (Die Güter des Maltheserordens in der Tschechoslowakei.)

¹⁹⁰⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Dopis generálního receptora adresovaný receptrátu v Praze ze dne 14. července 1928.

¹⁹⁰⁵ Ibidem, Dopis Kancléře velkopřevorství hraběte Hartiga adresovaný receptrátu v Praze ze dne 31. října 1928.

Tabulka 69: Finanční prostředky na nákup velkostatku Ligist pocházející z Československa

Finanční komenda	Částka (Kč)	Částka (šilinky)	Datum platby
Měcholupy	1 650 000	345 613,95	17. července 1928
Obytce	750 000	157 097,25	17. července 1928
Velkopřevorské domény (I. tranše)	2 600 000	544 603,80	17. července 1928
Velkopřevorské domény (II. tranše)	1 000 000	209 462,84	19. července 1928
Velkopřevorské domény (III. tranše)	250 000	52 506,18	27. října 1928
Celkem	6 250 000	1 309 284,02	červenec–říjen 1928

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Dopis generálního receptora adresovaný receptorátu v Praze ze dne 14. listopadu 1928.

První platba úroků byla splatná k 2. lednu 1929 a dle navrhovaného schématu byl přijat model pololetního úročení. Úroky byly vypláceny v rakouských šilincích a jejich umořování se předpokládalo z výnosů velkostatku. Ten generoval zisk především prostřednictvím svého lesního hospodářství.¹⁹⁰⁶ Ostatní výnosy tohoto velkostatku byly jen doplňkové a patřilo k nim například pronájem práva rybaření, za který velkostatek inkasoval 585 šilinků ročně (tedy přibližně 2 793 Kč).¹⁹⁰⁷

Na panství se nacházel také menší vinohrad s výměrou 7 ha, který byl původně propachtován, ale kvůli špatnému hospodaření pachtýře byla smlouva v roce 1930 vypovězena a vinohrad byl převzat do vlastní režie. S tím také souvisela nutnost investic, takže vinohrad v tomto roce nevygeneroval žádný příjem.¹⁹⁰⁸

Ze zpětného hlediska se investice do velkostatku Ligist ukázala být úspěšná a velkostatek se dodnes (2022) nachází v majetku rakouského velkopřevorství.

¹⁹⁰⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Dopis Kancléře velkopřevorství hraběte Hartiga adresovaný receptorátu v Praze ze dne 31. října 1928.

¹⁹⁰⁷ Ibidem, Protokoll über die Verhandlungen des hochwürdigsten Provinzialkapitels aufgenommen in Prag am 18. Mai 1929.

¹⁹⁰⁸ Ibidem, Zápis z kapituly ze dne 5. června 1930.

15.2. Dohé

Daleko kontroverzněji se z dnešního pohledu jeví druhá výrazná investice česko-rakouského velkopřevorství, kterou byla koupě velkostatku Dohé (někdy též Dolha, Dolhé nebo Dohoje) na Podkarpatské Rusi. Je otázkou, co stálo za rozhodnutím velkopřevorství o této transakci. Jak bylo ukázáno, značná část z prostředků, které velkopřevorství získalo prodejem velkostatků v českých zemích, byla vynaložena na nákup majetků ve Štýrsku, který byl z větší části financován z vlastních zdrojů, částečně však byl zakoupen na dluh.

Zdá se, že za nákupem velkostatku Dohé stála souhra několika okolností. Panství Dohé, které ještě nedávno mělo jediného vlastníka, jímž byl Julius hrabě Teleki, se po jeho smrti stalo dědictvím hned sedmi příbuzných, a sice Josefa, Ladislava, Tiberia, Dominika, Gezy, Alexandra a Julia Teleki. Ti se rozhodli velkostatek prodat. Katolická větev rodiny Teleki měla tradičně blízké vazby k Maltézskému řádu.¹⁹⁰⁹ Z dochovaných pramenů se zdá, že jednání o koupi velkostatku začali již v roce 1926 a v témže roce byla snad i uzavřena mezi oběma stranami dohoda o koupi.¹⁹¹⁰ Tím by tato investice spadala ještě do období působení velkopřevora Hardegga.

Po personální změně ve vedení velkopřevorství pro Čechy a Rakousko se nový velkopřevor, spolu se svými spolupracovníky, rozmýšlel, jakým způsobem nahradí ztrátu majetků v českých zemích a kam investuje peníze, které z jejich prodeje velkopřevorství získalo. Volba padla na velkostatek Ligist ve Štýrsku. Zároveň zde však zůstávala nabídka na velkostatek Dohé, která se zdála být příliš výhodná, než aby ji bylo možné ignorovat.

Celková výměra nabízeného velkostatku dosahovala výše 40 392,1274 katastrálních jiter, což odpovídá rozloze 23 244,2152 ha. Velkostatek byl rozdělen na dvě různě veliké části. První měla rozlohu 22 686,5905 ha, z níž přes 92 % tvořily lesy, druhá, podstatně menší část, měla rozlohu 555,6247 ha a lesy zde tvořily 60 % této výměry. Celková plocha převážně bukových lesů na velkostatku dosahovala výměry 21 289,1290 ha.¹⁹¹¹

Na velkostatku byly také zavedeny provozy a hospodářská infrastruktura různé úrovně. Jednoznačnou předností velkostatku byla lesní dráha o délce 23 km, která byla

¹⁹⁰⁹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 70.

¹⁹¹⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství. V archívních pramenech se jiný doklad o uzavření dohody ohledně nákupu velkostatku Dohé v roce 1926 nepodařilo dohledat.

¹⁹¹¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 570, sig. 58A/w, kart. č. 291, Die Berechnung des Gesamtwertes des ganzen Dolha-Besitzes. Wert 1913/25 u. 1929. Pro podrobnější popis celého velkostatku viz M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 196–201.

vybudována v roce 1908 a v době prodeje byla v dobrém technickém stavu. Kromě toho zde byly následující propachtované provozy: pila v Dohé, vápenka Klobúk, nevyužívaná železárna v Dohé, mlýny Kušnice, Suchá Broňka, Zadnoje, Lisičevo a mlýn v Dohé.¹⁹¹² K roku 1935 je pak zmiňován také hostinec v Dohé a kantýna v Lipové, oba provozy však pravděpodobně založil až Maltézský řád.¹⁹¹³

Cena, kterou požadovali dědici po Juliu Telekim, nebyla vzhledem k výše uvedeným charakteristikám velkostatku příliš vysoká. Stanovena byla na celkových 19 000 000 Kč, z čehož 11 milionů Kč tvořila cena za nemovitosti, 6 milionů Kč za průmyslové vybavení velkostatku a zbývající 2 miliony Kč představovaly náhradu za veškerá práva, která se pojila k prodáváním nemovitostem.¹⁹¹⁴

Jelikož měl velkostatek přibližně osminásobnou rozlohu oproti panství Ligist, zdálo se, že je jedná o velmi výhodnou koupi. Jenže velkopřevorství na ni nemělo k dispozici vlastní finanční prostředky, a to obzvláště poté, co vynaložilo téměř veškeré finance z peněžních komend utvořených z bývalých velkopřevorských domén a komend Měcholupy a Obytce na financování nákupu velkostatku Ligist.

Proto bylo rozhodnuto, že nákup panství Dohé bude financován pomocí úvěru. Finanční plán celé investice byl postaven na získání půjčky na krytí kupní ceny velkostatku, která by byla splácena po dobu čtyřiceti let, přičemž zdrojem splácení se měly stát výnosy ze smlouvy na těžbu dřeva na velkostatku Dohé. Kromě toho se předpokládalo, že se do celé transakce zapojí blíže nespecifikovaný „presumptivní peněžní dodavatel“, který se zavázal, že bude velkopřevorství ročně vyplácet rentu ve výši 500 000 Kč.¹⁹¹⁵ Je otázkou, kdo měl tímto dodavatelem být. Jiří Pořízka se zmiňuje o kontaktech „pravicového ortodoxního křídla“ politického katolicismu, k němuž mělo patřit právě i česko-rakouské velkopřevorství, na odborníky agrární strany a finanční kruhy kolem Živnobanky (skupina Jan Scheinost, Dr. Jindřich Hatlák, Gustav Mazanec a František Kliment).¹⁹¹⁶ Jestli se jednalo o někoho z této oblasti, však není zřejmé. Možné také je, že jím byl některý ze členů Řádu, nicméně tato osoba v archivních pramenech nikde konkretizována není.

¹⁹¹² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Dodatek k výzvě ze dne 19. prosince 1935 č.j. I.27 Joza z. r. 1931.

¹⁹¹³ Ibidem, Dopis berní správě ve věci daně důchodové za rok 1935 z 10. července 1936.

¹⁹¹⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 557, sig. 28A/h, kart. č. 288, Dohé – tržová smlouva (podepsaný originál ze dne 29. prosince 1928).

¹⁹¹⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství.

¹⁹¹⁶ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 70 a 73.

Ke získání úvěru byl nicméně zapotřebí souhlas ministerské rady, jenž se však velkopřevorství nedařilo získat. Prodávající strana byla pravděpodobně znepokojena průtahy v jednání a nejspíš hrozilo, že bude velkostatek nabídnut jinému zájemci. Velkopřevorství proto začalo hledat alternativní řešení, které našlo v jednáních s Moravskou bankou v Praze. Ta se zavázala, že na nákup velkostatku poskytne garanci ve výši 12 milionů Kč, která umožní transakci realizovat, a to až do 31. března 1929, do kdy se všeobecně očekávalo, že bude získán souhlas ministerské rady s přijetím řádného, dlouhodobého úvěru. Ostatně sama banka údajně přislíbila, že tento souhlas vymůže.¹⁹¹⁷

Kupní smlouvou ze dne 29. prosince 1928 tak česko-rakouské velkopřevorství, zastoupené generálním receptorem Frā Mikulášem Chorinským, zakoupilo velkostatek Dohé na Podkarpatské Rusi. Na velkostatku leželo v době nákupu břemeno v podobě dluhu u Hypotéční banky v Praze ve výši 3 700 000 Kč, které velkopřevorství převzalo, takže původním majitelům po schválení trhové smlouvy Státním pozemkovým úřadem vyplatilo pouze 15 300 000 Kč.¹⁹¹⁸

Z finančního hlediska se zdálo, že velkopřevorství udělalo dobrý obchod. Podle ocenění z roku 1929 dosahovala hodnota panství k tomuto roku výše 23 418 313,71 Kč, a to i s přihlédnutím ke skutečnosti, že na velkostatku doposud nebyla provedena pozemková reforma. Tato skutečnost jeho oceňovací hodnotu výrazně snižovala, takže značná část půdy byla ohodnocena dle cen z roku 1914 v konzervativním očekávání, že toto bude cena, kterou za pozemky případně zaplatí Státní pozemkový úřad při provádění pozemkové reformy.¹⁹¹⁹

Na druhou stranu velkopřevorství rovnou počítalo s tím, že celkové výdaje na nákup velkostatku budou – i kvůli nutným investicím – podstatně vyšší nežli jen zaplacení jeho kupní ceny. V roce 1930 se počítalo s tím, že celková investice dosáhne výše 7 000 000 rakouských šilinků, tedy přibližně 35 000 000 Kč, z čehož 5 697 000 šilinků (tedy přibližně 28 485 000 Kč) bude pocházet z externích zdrojů.¹⁹²⁰

Plán byl postaven na očekávání, že po získání souhlasu ministerské rady bude Moravská banka v Praze z ručení propuštěna, dojde k načerpání úvěru, za nějž by ručil onen „presumptivní dodavatel peněz“, který by zároveň získal smlouvu na kácení dřeva na

¹⁹¹⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství.

¹⁹¹⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 557, sig. 28A/h, kart. č. 288, Dohé – trhová smlouva (podepsaný originál ze dne 29. prosince 1928).

¹⁹¹⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 570, sig. 58A/w, kart. č. 291, Die Berechnung des Gesamtwertes des ganzen Dolha-Besitzes. Wert 1913/25 u. 1929.

¹⁹²⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Zápis z kapituly ze dne 5. června 1930.

velkostatku. Z výnosů této smlouvy by se pak splácel samotný úvěr. Navzdory slibům banky se ale nepodařilo do stanoveného termínu svolení ministerské rady s úvěrem získat. Na základě toho se zamýšlený ručitel – „presumptivní dodavatel peněz“ – rozhodl nadále se na obchodu nepodílet. Moravská banka v Praze tak byla nucena splatit garanci ve výši 12 milionů Kč a tuto částku pak začala vymáhat po česko-rakouském velkopřevorství s tím, že ji považovala za půjčku úročenou 13% úrokem. Kromě toho dostala od velkopřevorství v hotovosti 240 000 Kč.¹⁹²¹

Svým způsobem tak velkopřevorství přece jen na úvěr dosáhlo, ačkoliv rozhodně ne v podobě, jaká byla zamýšlena. Později, jelikož tato vysoce úročená půjčka, kterou Moravská banka velkopřevorství poskytla, rovněž nebyla schválena ministerskou radou, prohlásilo ji velkopřevorství za právně neexistující.¹⁹²²

Na konci dvacátých let se však zdálo, že velkopřevorství celou situaci přece jen finančně ustojí a prozatím ji nepovažovalo za závažný problém. Ostatně na kapitule v květnu roku 1929 se téma Dohé téměř neřešilo, pouze bylo oznámeno, že nákup byl schválen v Římě a velkopřevorství obdrželo mandát, aby učinilo všechny nezbytné kroky k dokončení transakce.¹⁹²³

Velkopřevorství vyjednalo poskytnutí úvěru s Credit-Anstalt, která byla připravena poskytnout mu úvěr na 50 let ve výši 7 000 000 šilinků (tedy asi 35 000 000 Kč), z toho polovinu přímo a polovinu prostřednictvím své dceřiné společnosti v Praze.¹⁹²⁴

Zároveň byla uzavřena smlouva na těžení dřeva s podnikem pocházejícím z finančně velmi silného Rakouského úvěrového ústavu pro obchod a živnosti (Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe).¹⁹²⁵ Dle této smlouvy, uzavřené na pět let, měla být ročně z lesů na panství vytěžena dřevní hmota o objemu 100 000 prostorových metrů za cenu 2,5 milionů Kč, což bylo dostačující ke krytí úroků i splátek Moravské bance, které byl ostatně úrok předplacen až do roku 1931.¹⁹²⁶ Celková výše nákladů na panství (včetně

¹⁹²¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství.

¹⁹²² Ibidem.

¹⁹²³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Protokoll über die Verhandlungen des hochwürdigsten Provinzialkapitels aufgenommen in Prag am 18.Mai 1929.

¹⁹²⁴ Ibidem, Zápis z kapituly ze dne 5. června 1930.

¹⁹²⁵ Pozn. autora: Tato skupina byla také věřitelem velkopřevorství při nákupu velkostatku.

¹⁹²⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství.

splátek) podle propočtů z roku 1930 dosahovala výše 3 500 000 Kč, zatímco disponibilní příjmy velkostatku měly činit 3 765 000 Kč.¹⁹²⁷

Vzápětí se ale začaly objevovat první potíže. Po většinu doby, kdy velkostatek vlastnila rodina Teleki, nebyl příliš využíván k hospodářským účelům, ale pouze jako exkluzivní revír, ve kterém byla lovena vysoká, černá a medvědí zvěř. Až v roce 1908, kdy zde byla vybudována pila, a především lesní dráha (k roku 1931 oceněna na 3 446 948 Kč),¹⁹²⁸ začal generovat výnosy, které v roce 1914 dosáhly výše přibližně 200 000 Korun.¹⁹²⁹

Ostatní hospodářsko-správní infrastruktura však byla zastaralá či zcela neexistující, stav lesů nebyl dobrý a uspokojivá nebyla ani odborná úroveň personálního zajištění velkostatku, který velkopřevorství v rámci tržní smlouvy převzalo do svých služeb.¹⁹³⁰

Podoba správy velkostatku v době převzetí byla následující: V čele velkostatku stál ředitel, lesní hospodářství měli na starosti nadlesní, lesní adjunkt, 4 lesní a 21 hajných. Sídlo ústřední a lesní správy bylo na starém zámku v Dohé, další sídlo lesní správy se pak nacházelo v Lisičevu a oddělení Lopušná mělo svou vlastní správu. Hospodářsky nepříliš významné poplužní dvory byly spravovány ve vlastní režii.¹⁹³¹ Vedení velkostatku pak bylo podřízeno v době, kdy jej vlastnila rodina Teleki, ústřednímu ředitelství v relativně vzdáleném Užhorodě. Poté, co statek získalo velkopřevorství, bylo sídlo ústředního ředitelství dokonce v ještě podstatně vzdálenější Bratislavě.¹⁹³² Nepříliš pozitivní zkušenost s podobnou správou „na dálku“ přitom již velkopřevorství mělo – na konci 19. století nějaký čas podobným způsobem spravovalo panství Kurima, které je od Dohé vzdálené vzdušnou čarou přibližně 165 km.

Tyto nedostatky si velkopřevorství samozřejmě uvědomovalo. Nechalo proto vypracovat odborný hospodářský plán na péči o lesy a zároveň údajně požádalo Karla

¹⁹²⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Zápis z kapituly ze dne 5. června 1930.

¹⁹²⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Odpověď k výzvě č.j. I.27 Joza ze dne 15. prosince 1935 za rok 1932.

¹⁹²⁹ M. POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty*, s. 198.

¹⁹³⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 557, sig. 28A/h, kart. č. 288, Dohé – trhová smlouva (podepsaný originál ze dne 29. prosince 1928).

¹⁹³¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 570, sig. 58A/w, kart. č. 291, Die Berechnung des Gesamtwertes des ganzen Dolha-Besitzes. Wert 1913/25 u. 1929.

¹⁹³² J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 71.

knížete Schwarzenberga, aby na velkostatek vyslal některé ze svých lesních odborníků za účelem zlepšení odborné úrovně lesního personálu. Ten však prý tuto pomoc odepřel.¹⁹³³

Kromě vnitřních problémů se záhy začaly objevovat také komplikace, které velkopřevorství nebylo schopné žádným způsobem ovlivnit. Vládním nařízením ze dne 26. června 1930 byla snížena úroveň roční povolené těžby v československých lesích z původní jedné šedesátiny na jednu osmdesátinu lesa, což výrazným způsobem ovlivnilo velikost ročního etátu z lesů v Dohé. Kromě toho začala na obchod se dřevem od počátku roku 1930 dopadat světová hospodářská krize. Problémem především bylo, že evropský trh s touto komoditou byl zaplaven dřevem z SSSR, které bylo nabízeno za ceny, jimž domácí producenti nebyli schopni konkurovat. Konečně hospodářskou situaci velkostatku Dohé stěžovaly i zhoršené vztahy mezi Československem a Maďarským královstvím, které významně omezily obchod mezi oběma státy. To se přímo dotklo i velkostatku v Dohé, protože do té doby vyváželo do Maďarského království významnou část své produkce palivového dříví.¹⁹³⁴

Aby toho nebylo málo, v květnu roku 1931 došlo ke zhroucení Rakouského úvěrního ústavu pro obchod a živnosti, jehož dceřiná firma měla na starosti těžbu dřeva v Dohé. Tato firma pak nebyla schopna dodržet smlouvu uzavřenou s česko-rakouským velkopřevorstvím a tomu se vzhledem k velmi nízkým cenám dřeva nedařilo najít adekvátní náhradu.¹⁹³⁵ Výsledkem bylo, že v letech 1930–1937 dosahovala průměrná roční těžba na velkostatku výše jen 42 000 plnometrů dřeva, což bylo daleko méně, než bylo původně plánováno.¹⁹³⁶ Nastalá situace začala ohrožovat také další majetky velkopřevorství v Československu, neboť v květnu 1931 Moravská zemská banka potvrdila, že zápůjčka ve výši 12 000 000 Kč je kryta budovou paláce, dvorem Vršovice, velkostatkem Hrušky a velkostatkem v Dívčím

¹⁹³³ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 70 a 73 – Jiří Pořízka se odvolává na ústně sdělené vzpomínky Fr̄a Karla Viléma Horkého, který vstoupil do kněžského konventu Maltézského řádu 1. srpna 1928, profesní sliby složil v srpnu roku 1932 a na kněze byl vysvěcen v únoru roku 1936. V době, kdy velkopřevorství zakoupilo velkostatek a řešilo jeho první hospodářsko-správní potíže, byl členem Řádu relativně krátce a je otázkou, nakolik se k němu skutečně donesly aktuální informace. Je také možné, že se k němu tyto informace dostaly až později ve zkreslené podobě. Nezdá se totiž příliš pravděpodobné, že by Karel Schwarzenberg, pozdější dlouholetý regent českého velkopřevorství, pomoc apriori bez pádného důvodu neposkytl.

¹⁹³⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství.

¹⁹³⁵ Ibidem.

¹⁹³⁶ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 70.

Hradě. Tyto majetky by tedy mohla začít vymáhat v případě, že by velkopřevorství nebylo schopno splácet.¹⁹³⁷

Jen výše úroků, které muselo velkopřevorství v této době platit, pro něj byla značně zatěžující. Podle dostupných výkazů zaplatilo k roku 1931 velkopřevorství na úrocích 45 497,50 Kč řádovému konventu v Praze (v rámci blíže nespecifikované zápůjčky), 170 471,11 Kč Hypoteční bance české v Bratislavě, 550 000 Kč Moravské bance a 1 041 370 Kč Credit-Anstalt ve Vídni. Dohromady tedy dosáhly roční náklady na úroky výše 1 807 338, 61 Kč.¹⁹³⁸

Kritické hospodářské potíže velkostatku v Dohlé tedy nastaly hned z kraje třicátých let. To, že se projeví až v polovině roku 1933, kdy Moravská banka v Praze zažalovala jak velkopřevorství, tak celý Řád, vzhledem k tomu, že jí nebyly placeny úroky z půjčky, bylo v podstatě dáno jen tím, že velkopřevorství část úroků zaplatilo po koupi velkostatku předem.¹⁹³⁹ Z počátku se velkopřevorství také snažilo vyřešit problémy v zárodku dojednáním dvouletého splátkového moratoria u svých dvou největších věřitelů: Moravské banky a Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe.¹⁹⁴⁰ Doufalo, že mu tento odklad pomůže konsolidovat hospodářskou situaci a především zlepšit rentabilitu velkostatku v Dohlé, aby odpovídala původním předpokladům.

Tato přání se však nepodařilo naplnit, a tak v roce 1933 dolehly hospodářské potíže na velkopřevorství v plné výši a bylo jisté, že bude zapotřebí učinit nějaké radikální řešení. Z toho důvodu došlo k prodeji dvora Blaustaudenhof, který byl součástí řádové komendy v Mailbergu, společnosti Hohenauer Zuckerfabrik, kterou vlastnila původně česko-židovská podnikatelská rodina Strakosch. Tím však prodeje nekončily, následoval blok domů ve Vídni, takzvaný „Johanneshof“, ležících na rohu ulic Kärntnerstraße a Johannesgasse, jenž byl prodán pojišťovně Assicurazioni Generali. O prodejích, které byly největší za poslední léta a sloužily k finanční reorganizaci Řádu, informovaly v roce 1933 také noviny Deutsche Presse.¹⁹⁴¹ Příjem z těchto transakcí dosáhl výše okolo 1,8 milionu rakouských šilinků, díky nimž se podařilo splatit úvěr ve výši 1,5 milionu šilinků vůči Credit-Anstalt, což bylo

¹⁹³⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Dopis Moravské banky ze dne 26. května 1931.

¹⁹³⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Dodatek k výzvě ze dne 19. prosince 1935 č.j. I.27 Joza z. r. 1931.

¹⁹³⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství.

¹⁹⁴⁰ A. F. GATNAR, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden im Großpriorat von Böhmen und Österreich von 1918 bis 1937*, s. 234.

¹⁹⁴¹ Deutsche Presse 7/II 1933. Uloženo např. v NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 233, sig. d/1, kart. č. 129.

potvrzeno 21. února 1933. Závazek vůči tomuto institutu se tak snížil na 1 milion šilinků, a hlavně se snížilo riziko, že budou v rámci vymáhání kolaterálu postiženy další rakouské majetky, především Ligist a Fürstenfeld.¹⁹⁴²

Horší situace nastala v Československu, kde Moravská banka zažalovala velkopřevorství (a později i samotného velmistra) o zaplacení částky 5 253 250 Kč a částky 12 576 900 Kč. Soudní spory se poté protáhly téměř na celá třicátá léta. Zpočátku je mimo jiné zdržovala námitka, že Řád požívá v Československu práva exterritoriality, a proto proti němu nemohou být soudní spory vůbec zahájeny.¹⁹⁴³ Poté začal být uplatňován také argument, že půjčka od počátku nedosáhla ministerského souhlasu, což banka celou dobu věděla, a proto byly její kroky v rozporu s ministerským nařízením z 24. ledna 1886 ř.z. č. 17 a doplňujícího nařízení z 25. července 1920 z. a n. č. 156, podle kterého jakékoliv zadlužení česko-rakouského velkopřevorství podléhá schválení příslušných orgánů veřejné moci.¹⁹⁴⁴

V této době se velkopřevorství snažilo velkostatek Dohé prodat, ovšem nepodařilo se mu najít vhodného zájemce, který by byl ochoten zaplatit za něj požadovanou cenu. Tíha jednání ležela především na bedrech pražského vicekancléře Camilla hraběte Arca a z počátku též generálního receptora Frā Mikuláše Chorinského. V roce 1932 se však zdravotní stav druhého jmenovaného výrazně zhoršil, což mu mimo jiné znemožnilo cestování. Odebral se proto na odpočinek na rodové sídlo ve Veselém nad Moravou a do celé záležitosti se již příliš nezapojoval. Z toho důvodu byl plnou mocí pro zastupování česko-rakouského velkopřevorství v hospodářských záležitostech vybaven Karel hrabě Belcredi, majitel panství v Líšni a viceprezident (později předseda) Svazu moravských velkostatkářů.¹⁹⁴⁵

Jelikož se situaci stále nedařilo vyřešit, zkusilo v červenci 1933 velkopřevorství nabídnout panství Dohé ke koupi ministerstvu školství a národní osvěty. Podle jeho původního návrhu mělo ministerstvo převzít velkostatek Dohé i se závazky vůči Moravské

¹⁹⁴² A. F. GATNAR, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden im Großpriorat von Böhmen und Österreich von 1918 bis 1937*, s. 234.

¹⁹⁴³ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 147.

¹⁹⁴⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství.

¹⁹⁴⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Odpověď k výzvě č.j. I.27 Joza ze dne 15. prosince 1935 za rok 1932.

bance, pohledávku Hypoteční banky a další dluhy pak chtělo velkopřevorství vyřešit prodejem paláce v Praze nebo prodejem vzácných gobelínů.¹⁹⁴⁶

Gobelíny uložené v pražském řádovém paláci přitom patřily k nejhodnotnějším aktivům, jimiž velkopřevorství disponovalo. Jednalo se celkem o šest gobelínů, které kolem roku 1720 vyrobil Peter van den Hacke v Bruselu a v paláci tvořily výzdobu dvou sálů. Dle posudku, jenž na ně byl ve třicátých letech vypracován, jejich textura i barvy byly v dobrém stavu a jedinou vadou gobelínů bylo, že byly trochu zaprášené.¹⁹⁴⁷

Již v roce 1930 začalo velkopřevorství uvažovat, že by mohlo gobelíny prodat. V listopadu toho roku se na něj obrátil Státní památkový úřad s tím, že zjistil, že jsou gobelíny v cizině nabízeny neznámými osobami k prodeji, a to jménem jistého pražského starožitníka. Úřad se domníval, že se jedná o podvod.¹⁹⁴⁸ Ve skutečnosti však velkopřevorství zjišťovalo, zda by o gobelíny byl zájem a jakou mají na trhu hodnotu.¹⁹⁴⁹

Ta byla, jak se zdá, poměrně značná. Podle údajů z prosince 1932 dosahovala výše přibližně 4 miliony Kč.¹⁹⁵⁰ V prosinci 1933 již byla stanovena velkopřevorstvím nejnižší přípustná prodejní cena na 5 milionů Kč.¹⁹⁵¹ Krátce nato, v červnu stejného roku se již operovalo s částkou dokonce 8 milionů Kč.¹⁹⁵² Po celou dobu se při tom objevovali více či méně seriózní zájemci o jejich koupi.¹⁹⁵³ Tu však zakázal kníže–velmistr řádu Galeazzo von Thun-Hohenstein.¹⁹⁵⁴ Smutnou ironií osudu je, že ačkoliv se velkopřevorství podařilo nakonec tento velmi kulturně i historicky cenný majetek udržet, po příchodu nacistů byly gobelíny „darovány“ Adolfu Hitlerovi (kvůli osobnímu zájmu Goebelse) a již se do Prahy nikdy nevrátily.¹⁹⁵⁵

Další jednání ohledně vládní pomoci velkopřevorství probíhala v roce 1934. Za vládní představitele se jich účastnil především referent II. sekce ministerstva zahraničí JUDr. Eduard Jelen, který měl s církevním prostředím poměrně bohaté zkušenosti. V letech

¹⁹⁴⁶ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 147, NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství.

¹⁹⁴⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 586, sig. 28B/X, kart. č. 301, Dobré zdání o stavu gobelínů z majetku ryt. řádu Maltézů v Praze (z 10. února 1932).

¹⁹⁴⁸ Ibidem, Dopis Státního památkového úřadu ze dne 24. listopadu 1930.

¹⁹⁴⁹ Ibidem, Dopis adresovaný pražskému receptorátu ze dne 3. července 1931.

¹⁹⁵⁰ Ibidem, Dopis adresovaný pražskému receptorátu ze dne 14. prosince 1932.

¹⁹⁵¹ Ibidem, Dopis adresovaný pražskému receptorátu ze dne 21. ledna 1933.

¹⁹⁵² Ibidem, Dopis adresovaný pražskému receptorátu ze dne 26. června 1933.

¹⁹⁵³ Srov. např. Ibidem, Dopis na receptorátu ze dne 17. března 1932.

¹⁹⁵⁴ Srov. např. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis adresovaný kancléřství do Vídně ze dne 24. února 1934.

¹⁹⁵⁵ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 89.

1925–1928 vedl československou legaci ve Vatikánu a účastnil se jednání o *modu vivendi*. Poté působil jako vrchní oborový rada na politické sekci ministerstva zahraničí.¹⁹⁵⁶

Během lednové schůzky mezi vicekancléřem hrabětem Arcem a Dr. Jelenem (který však v tuto chvíli vyjednával z obecného hlediska vlády, protože velkostatek byl nabízen ministerstvu školství) bylo konstatováno, že prodej gobelínů ani paláce v Praze, který se původně zamýšlel na vyrovnání dluhu vůči Hypotéční bance, již nepřipadá v úvahu, a to s ohledem na přímý zákaz velmistra Řádu. To mělo také vliv na jednání o možnosti převzetí velkostatku Dohé, protože referent Jelen sdělil, že náklady na něj jsou příliš vysoké a že ministerstvo školství v tuto chvíli nedisponuje dostatečným množstvím volných finančních prostředků.¹⁹⁵⁷

Z následujícího průběhu jednání vyplynulo, že – k překvapení vicekancléře – má vláda k dispozici velice přesné informace o finanční situaci velkopřevorství a investicích, které na velkostatku Dohé realizovalo. Z toho vyplývá, že se problémem skutečně intenzivně zabývala. Vicekancléř tyto informace doplnil o aktuální údaje ohledně probíhajících jednáních s Moravskou bankou, jejichž výsledek ještě nebyl znám, ale sliboval docílit výrazné slevy na úrocích, což by podle referenta Jelena situaci rozhodně prospělo.¹⁹⁵⁸

Na konci února se vicekancléř česko-rakouského velkopřevorství Camillo hrabě Arco sešel s referentem Jelenem znovu. Zástupce vlády na tomto setkání oznámil, že Dohé samo o sobě nemá dostatečnou hodnotu pro pokrytí závazků velkopřevorství, a proto k němu musí velkopřevorství přidat také budovu pražského paláce a již zmíněné gobelíny. S tím vicekancléř nemohl souhlasit, a to především s ohledem na zákaz velmistra. Navíc argumentoval tím, že palác není příliš cenný a rozhodně tak při umořování závazků nemůže hrát významnou roli.¹⁹⁵⁹ Naopak pro Řád je významný jako historické sídlo českého velkopřevorství a v případě, že by vláda trvala na ustanovení samostatné české řádové provincie (což bylo téma, které více či méně intenzivně rezonovalo již od vzniku Československé republiky), tak má přirozeně sloužit jako její hlavní ústředí a rezidence

¹⁹⁵⁶ Stručný životopis Dr. Jelena je zveřejněn na stránkách Ministerstva zahraničních věcí České republiky [online]. [cit. 11.7.2021]. Dostupný z WWW: <https://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/organizacni_struktura/utvary_mzv/specializovany_archiv_mzv/kdo_byl_kdo/jelen_eduard.rss.>.

¹⁹⁵⁷ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis adresovaný kancléřství do Vídně ze dne 22. ledna 1934.

¹⁹⁵⁸ Ibidem.

¹⁹⁵⁹ Hodnota paláce byla úřady k roku 1933 odhadnuta na 1 869 858 Kč. Receptorát trval na hodnotě 1 681 000 Kč a byl ochotný jednat o částce 1 700 000 Kč, Srov. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 586, sig. 28B/X, kart. č. 301, Dopis na kancléřský úřad ve Vídni ze dne 24. března 1933.

jejího představeného. S tím referent Jelen souhlasil, a tak dále trval jen na gobelínech. O tom bylo velkopřevorství ochotno dále jednat v případě, že pokud tuto transakci velmistr přece jen schválí, tak by velkopřevorství za postoupení gobelínů bylo vyplaceno alespoň 1 500 000 Kč v hotovosti.¹⁹⁶⁰

Z pohledu velkopřevorství se jednání zbytečně protahovala. Proto se Řád rozhodl do vyjednávání zapojit zkušeného italského politika a diplomata, jímž byl Alberto markýz Theodoli di Sambuci. Řád očekával, že kromě jeho nesporných zkušeností a diplomatických dovedností bude mít na vyjednávání pozitivní dopad také skutečnost, že se z válečných dob osobně znal s ministrem zahraničí Benešem.¹⁹⁶¹ Informace o jeho vyslání jakožto delegáta Magisteria byla pražskému vicekancléři oznámena 24. února 1934.¹⁹⁶²

Ještě v únoru se markýz Theodoli setkal s ministrem zahraničí Edvardem Benešem, který na jednání pozval i zástupce ministerstva školství a ministerstva financí. Řád a velkopřevorství zastupoval kromě markýze Theodoliho a vicekancléře Arka také Karel hrabě Belcredi.¹⁹⁶³ Dle vyjádření ministra Beneše by vláda byla ochotná velkostatek koupit za 20 milionů Kč v případě, že se velkopřevorství zaváže samo vypořádat jeho dluhy. Hrabě Belcredi namítl, že na takový obchod by velkopřevorství mohlo přistoupit pouze v případě, že by od vlády dostalo částku 28 milionů Kč.¹⁹⁶⁴

Markýz Theodoli se v Čechách zdržel do Velikonoc (v polovině března 1934) a ještě opakovaně se setkal se zástupci ministerstva zahraničí, především s Dr. Jelenem. Při jednom z těchto setkání mu referent Jelen naznačil, že by bylo vhodné, aby se projednání účastnil také právník znalý řádové problematiky. Konkrétně doporučil Dr. Antonína Schauera, který Řád již velmi dlouho zastupoval a zastupoval i velmistra ve sporu s Moravskou bankou. Dr. Jelen by rovněž uvítal, kdyby byl alespoň na některých jednáních přítomen také ředitel velkostatku v Dohé Dr. Matyáš. Z dostupných pramenů se však nezdá, že by se tak skutečně stalo, ačkoliv s oběma muži byly samozřejmě záležitosti velkostatku Dohé konzultovány.¹⁹⁶⁵

¹⁹⁶⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis adresovaný kancléřství do Vídně ze dne 24. února 1934.

¹⁹⁶¹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 146.

¹⁹⁶² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis adresovaný generálnímu receptorovi ze dne 24. února 1934.

¹⁹⁶³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství.

¹⁹⁶⁴ *Ibidem*.

¹⁹⁶⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis markýze Theodoliho ze dne 10. března 1934.

Dosazení Dr. Matyáše do funkce ředitele velkostatku v Dohé totiž rozhodně patřilo k těm šťastnějším rozhodnutím velkopřevorství. Jednalo se o zkušeného odborníka, který byl v polovině třicátých let dokonce jmenován profesorem na Vysokém učení technickém. Velkostatek jím byl nově uspořádán a jeho správa se díky tomu výrazně zlepšila.¹⁹⁶⁶ Mimo jiné z toho důvodu se mohlo velkopřevorství odvolávat na výrazně pozitivní vliv v lokalitě, kde se velkostatek nalézal. V Dohé se totiž podařilo zajistit práci pro mnoho set dělníků, díky čemuž – dle vyjádření velkopřevorství – ustaly „komunistické pokusy“ mezi tamním obyvatelstvem. V polovině třicátých let zde měl panoval „klid a pokoj“. Velkostatek také zajistil v zimních měsících obyvatelstvu stravování a tímto charitativním počinem zde přispěl ke „konsolidaci politických poměrů,“ což mu mělo v jednáních přispět k dobru.¹⁹⁶⁷

Původně se očekávalo, že se markýz Theodoli po Velikonocích do Prahy opět brzy vrátí, ovšem mezitím byl dne 5. května zvolen senátorem Italského království, což jeho příjezd oproti původnímu plánu výrazně opozdilo.¹⁹⁶⁸ V mezidobě referent Dr. Jelen požádal vicekancléře, aby mu poskytl statuta polské a německé asociace Řádu k posouzení, jakým způsobem by mohla fungovat samostatná česká řádová provincie – jejíž vznik byl jednou z hlavních podmínek pomoci, aby stát Řádu pomohl. Vicekancléř mu v tomto ohledu dne 25. dubna 1934 vyhověl.¹⁹⁶⁹

V květnu 1934 však začalo být stále víc zřejmé, že jednání s ministerstvem školství (vedená paradoxně skrze referenta ministerstva zahraničí) ke kýženým výsledkům nepovedou. Proto se velkopřevorství rozhodlo využít přímých kontaktů, které mělo na profesora Kamila Kroftu (v té době zástupce ministra zahraničí), jemuž bylo sděleno, že by velkopřevorství, potažmo Řád, mohlo v případě kladného vyřízení své žádosti o sanaci na oplátku pomoci se zprostředkováním vztahů Československa s Italským královstvím. O tom, že se nejednalo jen o nějaký planý návrh svědčí skutečnost, že do celé záležitosti byl zapojen i řádový syndikus ve Vídni Dr. Leopold Hayden a zástupci velkopřevorství v té záležitosti dokonce odjeli do Říma jednat s velmistrem. Prof. Krofta sice při osobním rozhovoru ujistil členy Řádu o své podpoře a během jednání se zajímal především o vztahy s Vatikánem, pak

¹⁹⁶⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství.

¹⁹⁶⁷ Ibidem.

¹⁹⁶⁸ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis adresovaný vicekancléři Camillo Arcovi ze dne 19. dubna 1934.

¹⁹⁶⁹ Ibidem, Dopis adresovaný Magisteriu v Římě ze dne 25. dubna 1934.

ale celá záležitost, která zpočátku vypadala pro velkopřevorství nadějně, znenadání zcela utichla.¹⁹⁷⁰

V červnu toho roku byl proto elitní řádový vyjednávač a novopečený italský senátor markýz Theodoli opět v Praze, tentokrát ve společnosti významného člena řádové vlády hraběte Rzyszczewského. Zdá se však, že jeho přítomnost byla spíše na škodu, protože se tento potomek polského šlechtického rodu, který však disponoval italským občanstvím, měl pohrdavě vyjadřovat o českém národě a nepokrytě obdivovat Mussoliniho, což české straně neušlo.¹⁹⁷¹

Dne 14. června toho roku se v pražském řádovém paláci konala schůzka členů Řádu, které se účastnili markýz Theodoli, hrabě Rzyszczewski, hrabě Belcredi a hrabě Arco, aby projednali hospodářské otázky, a především, aby připravili postup pro další jednání s vládními představiteli ve věci řádové suverenity a řešení hospodářských potíží velkopřevorství.

Na této schůzce byla především projednána finanční a hospodářská situace, k čemuž byl sestaven přesný seznam závazků, ovšem bez zohlednění naběhlých úroků. Na základě něho bylo shledáno, že existují dvě možné varianty, jak hospodářskou situaci velkopřevorství vyřešit. Pokud by velkopřevorství k tomuto datu (červen 1934) chtělo uspokojit všechny věřitele, které mělo v souvislosti s nákupem velkostatku Dohé a investicemi do něj, byl by k tomu nutný výdaj ve výši 23 855 193 Kč. Naopak v případě, že by se věřiteli vypořádal stát (respektive veřejnoprávní instituce, která by velkostatek Dohé včetně závazků převzala), pak by potřebné náklady dle propočtů velkopřevorství dosáhly výše pouze 16 420 983 Kč, neboť by tím došlo nejen k výraznému zkrácení soukromých věřitelů, ale odpadla by i nemalá daňová a jiná břemena.¹⁹⁷²

Reálná situace však byla taková, že zatímco velkopřevorství od československého státu požadovalo ústy hraběte Belcrediho za velkostatek Dohé alespoň 28 milionů Kč, stát byl dle údajů z jednání ochoten nabídnout pouze 12 milionů Kč (v tomto ohledu tedy muselo dojít ke snížení nabídky, protože ministr Beneš přibližně před čtyřmi měsíci hovořil o částce 20 milionů Kč). Možné řešení tohoto výrazného rozporu mezi nabídkou a poptávkou představil markýz Theodoli, který řekl, že by se vůbec nemělo jednat o nějaké „ceně

¹⁹⁷⁰ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis hraběti Belcredimu ze dne 9. května 1934.

¹⁹⁷¹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 149.

¹⁹⁷² NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Gedächtnis-Protokoll (ze dne 16. června 1934).

prodeje“, nýbrž že by celá transakce měla být postavena tím způsobem, že by stát převzal majetek v Dohé se všemi jeho závazky. Mimo to pak měl dle tohoto návrhu stát poskytnout národnímu shromáždění Maltézských rytířů, které se v tomto případě mělo založit (aby se vyhovělo státnímu požadavku na zřízení řádové provincie, která by nepřekračovala hranice Československé republiky), příspěvek ve výši přibližně 4 miliony Kč. Tyto peníze totiž měly umožnit nově zřízenému řádovému národnímu shromáždění, aby v souladu se svým posláním mohlo rozvíjet charitativní a dobročinnou činnost, na kterou by se mu jinak nedostávalo prostředků.¹⁹⁷³

S Theodoliho návrhem souhlasil i hrabě Belcredi. Tím spíše, že uznal, že trvání na stanovené kupní ceně by nepochybně představovalo značné technické obtíže. Vzhledem k výše uvedeným kalkulacím by pak tato varianta vyšla stát v přímých nákladech přibližně na 20 milionů Kč, tedy o 8 milionů Kč méně, než byl cenový požadavek velkopřevorství za panství Dohé, přitom konečný výsledek by zůstal stejný.¹⁹⁷⁴

S tímto plánem tedy přišli zástupci velkopřevorství na ministerstvo zahraničí, kde jej markýz Theodoli představil referentu Dr. Jelenovi a dalším zástupcům vlády, mezi nimiž byl i dlouholetý úředník ministerstva zahraničí JUDr. Karel Moser, jenž se v roce 1933 vrátil z kanadského Montrealu, kde tři roky vedl tamní generální konzulát. Od ledna 1934 pak působil jako ministerský rada v národohospodářské sekci ministerstva zahraničí. Při jednání se však ukázalo, že názory vládních zástupců a reprezentace Maltézského řádu se výrazně rozcházejí a Dr. Jelen i Dr. Moser se proti návrhu markýze Theodoliho razantně postavili. Oba shodně trvali na řádném odkupu, nikoliv převzetí velkostatku, a to za cenu, která by se výrazně nelišila od předešlé vládní nabídky.¹⁹⁷⁵

Vládní funkcionáři se přitom odvolávali na skutečnost, že jako kupující nepřichází v úvahu ministerstvo zahraničních věcí, ale jiná instituce, která však pro takovou transakci nebude mít dostatečné prostředky. Markýz Theodoli oponoval, že z jeho pohledu nejde ani tak o to, které ministerstvo bude v kupní smlouvě figurovat, ale spíše o to, zda má vláda zájem o velkostatek a o fungující nové převorství, které by mohlo řádně plnit své poslání. V reakci na to zástupci vlády namítli, že Řád vlastně nechce uzavřít s vládou obchod, ale požaduje od ní velmi štědrý dar. S tím se však zcela neztotožnil markýz Theodoli, který prohlásil, že je to nikoliv záměr Řádu, ale požadavek a přání vlády, aby vzniklo samostatné

¹⁹⁷³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Gedächtnis-Protokoll (ze dne 16. června 1934).

¹⁹⁷⁴ Ibidem.

¹⁹⁷⁵ Ibidem.

české převorství, které by v Československu rozvíjelo charitativní činnost a pokud se toto má realizovat, bude zapotřebí také ústupek ze strany státu. Proto tento ústupek nelze nazývat darem, jelikož celková částka, která by po splacení dluhového břemene na velkostatku Dohé a po udělení čtyř milionového příspěvku nově vzniklému národnímu převorství by tak jako tak zůstala v Československé republice, kde by se tyto peníze vynaložily na veřejné účely. Vládní představitelé se mu však přesvědčit nepodařilo. Ti pouze konstatovali, že trvají na poskytnutí kupní ceny (přitom zmínili, nanejvýš se bude jednat o 20 milionů Kč!), a to pod podmínkou, že Řád sám převezme všechny závazky na velkostatku.¹⁹⁷⁶

Následně se sešel markýz Theodoli (tentokrát pravděpodobně sám) s ministrem Benešem k dalším, spíše neformálním jednáním. Podle Theodoliho dojmů ministr Beneš stále projevoval dobrou vůli k nějakému řešení a dotazoval se na Řád jako takový i na italskou vládu. Nakonec konstatoval, že finanční otázky by se mohly vyřešit v dohledné době, neboť se ministr chystal odjet do Říma a při této příležitosti slíbil přinést definitivní odpověď na otázky týkající se Řádu, a to jak ve věci jeho suverenity, tak v hospodářských záležitostech, kde nabyl Theodoli přesvědčení, že se ministroví jím navržený postup zamlouvá.¹⁹⁷⁷

Dlužno dodat, že z vládní strany zůstalo pouze u slibů, ale reálně celá situace začala spíše stagnovat. Oficiálně s odůvodněním, že ministerstvo školství (ani jiné instituce, které připadaly v úvahu), údajně nemají na celou transakci dostatek prostředků. Stát také nechtěl Řád sanovat, s poukazem na to, že podle jeho názoru Řád na velkostatku Dohé špatně hospodařil, hospodářské potíže si zavinil sám a nebyl objektivní důvod pro jakoukoliv státní intervenci.¹⁹⁷⁸

Situaci se v roce 1935 snažil opět rozpohybovat Karel hrabě Belcredi, ovšem bez valného úspěchu. Možná se tak dělo také z důvodu, že dosavadní hlavní styčný bod na ministerstvu zahraničí, JUDr. Jelen, nastoupil na diplomatickou misi v Lisabonu.¹⁹⁷⁹ Předtím ještě vypracoval zprávu o průběhu jednání mezi ministerstvem zahraničí a velkopřevorstvím, podle které „*zástupcové řádu sami promeškali vhodný okamžik (na výrazné majetkové ústupky – například nabídnutí veškerých svých aktiv na úhradu dluhů, pozn. autora), neboť se zprvu dožadovali toho, aby řád byl zcela sanován ze státních peněz, a žádali přemrštěnou*

¹⁹⁷⁶ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Gedächtnis-Protokoll (ze dne 16. června 1934).

¹⁹⁷⁷ Ibidem.

¹⁹⁷⁸ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 148–149.

¹⁹⁷⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis adresovaný kancléřství do Vídně ze dne 7. listopadu 1935 a dopis ze dne 27. listopadu 1935.

cenu za svůj majetek“.¹⁹⁸⁰ Velmistr řádu se proto obrátil s žádostí o pomoc na pražského arcibiskupa Karla kardinála Kašpara, od kterého si sliboval, že by mohl mít na vládní špičky patřičný vliv. Kardinál Kašpar poté, co se s celou záležitostí důkladně seznámil, navrhl tři možné scénáře, jak by se dle jeho názoru mohlo postupovat.

Dle prvního scénáře, který nejvíce vycházel z dosavadních jednání, by měl ministerský předseda s odvoláním na významné historické humanitární zásluhy českého velkopřevorství nařídit některé z veřejnoprávních institucí, aby velkostatek Dohé koupila za cenu 20 milionů Kč, jak původně navrhoval ministr Beneš. Celkové výdaje velkopřevorství na tento velkostatek přitom dosáhly výše 42 milionů Kč, ovšem velkopřevorství doufalo, že by bylo možné najít s Moravskou bankou nějaké smířčí řešení ohledně výše úroků, protože banka údajně vyjádřila ochotu „ku velikému odpisu“. Nespornou výhodou rovněž bylo, že stát Moravskou banku sám v nedávné době sanoval, takže se předpokládalo, že by se celá transakce mohla obejít bez finanční hotovosti. Kardinál zároveň uvedl, že cena velkostatku byla Zemskou finanční správou v Mukačevu údajně oceněna na více než 100 milionů Kč. Veřejnoprávní institucí, která by dle jeho názoru mohla velkostatek koupit, byl například Státní náboženský fond, Katolická družstva v Bratislavě nebo (díky exponované poloze panství) přímo ministerstvo národní obrany. V tomto scénáři se údajně dalo počítat také se součinností předsedy Moravské banky Dr. Kyjovského a s podporou (pozdějšího) prezidenta republiky Edvarda Beneše.¹⁹⁸¹

Druhý scénář navrhoval přímou intervenci ministerského předsedy v Moravské zemské bance za účelem stažení žaloby proti velkopřevorství a velmistrovství. V tomto případě by se banka zároveň zřekla své pohledávky a namísto toho by uzavřela s velkopřevorstvím dohodu, na jejímž základě by velkopřevorství poskytla úvěr. Tento úvěr, jenž by měl být ručený pouze velkostatkem v Dohé (kde by se Moravská banka zařadila v pořadí zástavních věřitelů na druhé místo za Hypotéční banku), by měl být poskytnut s „rozumným“ („skrovným“) úrokem na dobu 40 až 50 let.¹⁹⁸² V takovém případě by mohly být splátky realizovány z výtěžků panství v Dohé, které například k roku 1937 dokázalo celkem realizovat zisk ve výši 1 439 550 Kč.¹⁹⁸³ Nespornou výhodou tohoto scénáře byla skutečnost, že by velkopřevorství zůstalo majitelem velkostatku a z morálního pohledu se

¹⁹⁸⁰ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 148.

¹⁹⁸¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství.

¹⁹⁸² *Ibidem*.

¹⁹⁸³ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 70.

zdál být tento scénář nejčistší: Moravská zemská banka by tím odepsala – dle vyjádření velkopřevorství – nezákonně poskytnutou půjčku (navíc úročenou velmi vysokým úrokem) a namísto toho by poskytla úvěr, který by bylo velkopřevorství schopno řádně splatit.

Poslední scénář pak přenášel řešení těchto problémů přímo na Moravskou banku, která byla v polovině třicátých let pod silným státním vlivem. Podle tohoto scénáře by jako úhradu své pohledávky vůči velkopřevorství a celému Maltézskému řádu měla z nařízení ministerského předsedy převzít celý velkostatek Dohé „jak stojí a leží“, to znamená se všemi jeho břemeny.¹⁹⁸⁴

Návrhy kardinála sice měly díky síle jeho osobnosti a snahám agrárníků o kladné vztahy s katolickou církví značnou váhu, k reálným výsledkům však (alespoň prozatím) nevedly. Jednání také zdržela skutečnost, že v listopadu 1935 zemřel Dr. Karel Moser, který měl po odchodu Dr. Jeleny do Lisabonu záležitosti Maltézského řádu na ministerstvu zahraničí na starosti. Vzhledem ke zhroucení diplomatických vztahů s Portugalskem byl však Dr. Jelen následně povolán zpět do Prahy, aby po Moserovi převzal vedení církevně-politické sekce ministerstva.¹⁹⁸⁵

Na sklonku roku 1935 také došlo k další události, která jednání na nějaký čas oddálila. Dosavadní ministr zahraničí Edvard Beneš byl zvolen novým československým prezidentem. Kancelář velkopřevora mu sice hned 19. prosince 1935 poslala gratulaci, bylo však zřejmé, že rychlosti vyřízení záležitostí Maltézského řádu tato změna neprospěje.¹⁹⁸⁶ Zatímco z pozice ministra zahraničí měl Edvard Beneš přece jen větší prostor pro jednání se zástupci Řádu – a to i na osobní úrovni – po zvolení prezidentem tyto možnosti prakticky ustaly.¹⁹⁸⁷ K jeho nástupci v ministerském křesle, prof. Kamilu Kroftovi měl sice Řád také určité vazby, ty však, zdá se, nebyly příliš silné.¹⁹⁸⁸

Kromě toho se začaly řešit personální otázky také uvnitř českého velkopřevorství. V lednu roku 1936 se do kanceláře vicekancléře hraběte Arca neočekávaně dostavil arcibiskupský kancléř a kanovník Antonín hrabě Bořek-Dohalský, který vicekancléři řekl: „*Nemyslím si, že Belcredi byl pro vás ten správný člověk. V ničem nepomohl a jen vaši věc ještě více zamotal. Nechápu, proč jste ho ještě neodvolali, je vámi placený jako všichni*

¹⁹⁸⁴ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství.

¹⁹⁸⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Dopis adresovaný kancléřství do Vídně ze dne 7. listopadu 1935 a dopis ze dne 27. listopadu 1935.

¹⁹⁸⁶ Ibidem, Dopis receptorátu v Praze ze dne 19. prosince 1935.

¹⁹⁸⁷ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 146.

¹⁹⁸⁸ Další informace k Dr. Bruno Donathovi obsahuje kapitola 4.6.2. *Ostatní styky velkopřevorství se zástupci československé politické scény*.

*ostatní a není důvod ho neodvolat.*¹⁹⁸⁹ Překvapenému Arcovi dále naznačil, že se v Římě chystá vizitace rytířské větve Maltézského řádu a že přijímání noviců do jeho kněžské větve je v tuto chvíli pozastaveno, z čehož vyplývalo, že podpora Řádu ze strany Svatého Stolce nemusí být tak silná, jak by Řád potřeboval. Vicekancléř o jednání – u kterého připouštěl, že často vůbec nevěděl, o čem kanovník Dohalský mluví a řekl, že Dohalský musel být nejspíš někým instruován – obratem informoval velkopřevora.¹⁹⁹⁰

Ačkoliv se nezdá, že by tato schůzka měla bezprostřední dopad na personální složení vyjednávačů česko-rakouského velkopřevorství, pravdou je, že Belcrediho účasti na dalších jednáních již nebyly tak časté a v následujícím roce jak Arco, tak Belcredi přestali v této záležitosti vyjednávat úplně.

Rok 1936 přinesl alespoň úspěch za československými hranicemi, kde se především přispěním řádového zmocněnce, kterým byl Dr. Leopold Hayden, podařilo úspěšně vyřešit zadlužení velkopřevorství v Rakousku. Ve Vídni se tedy v březnu toho roku začala řešit otázka sporu v Československu, a to především z hlediska, zda by případný úpadek československého řádového majetku postihl také rakouské majetky velkopřevorství a rovněž majetky, které vlastnil kněžský konvent v Praze.¹⁹⁹¹ Z toho lze usuzovat, že v Rakousku již počítali s rozdělením velkopřevorství na dvě části, které dlouhodobě prosazovala československá vláda.¹⁹⁹²

Nicméně i na rakouské straně stále byla patrná snaha situaci v Československu vyřešit. Ačkoliv celkové zadlužení díky umoření rakouských dluhů stále ještě jednotného česko-rakouského velkopřevorství výrazně kleslo, byla jeho finanční situace nadále kritická. Moravská banka, která poskytla velkopřevorství v roce 1929 celkem 12 milionů Kč z titulu své garance a na úrocích a výlohách poté obdržela do roku 1936 celkem 2 375 000 Kč, totiž trvala na tom, že celkový dluh velkopřevorství narostl kvůli nezaplaceným úrokům a úrokům z prodlení na přibližně 25 milionů Kč.¹⁹⁹³ Po svých úspěších v Rakousku byl proto i jednáním v Československu pověřen Dr. Leopold Hayden.¹⁹⁹⁴

¹⁹⁸⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Dopis adresovaný velkopřevorovi (ze dne 28. ledna 1936).

¹⁹⁹⁰ Ibidem.

¹⁹⁹¹ A. F. GATNAR, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden im Großpriorat von Böhmen und Österreich von 1918 bis 1937*, s. 238.

¹⁹⁹² Viz kapitulu 8. *Suverenita*.

¹⁹⁹³ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 505, sig. 41, kart. č. 261, Hospodářské a majetkové záležitosti českého velkopřevorství.

¹⁹⁹⁴ A. F. GATNAR, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden im Großpriorat von Böhmen und Österreich von 1918 bis 1937*, s. 238.

Velkopřevor Ludwigstorff se v červenci roku 1936 zřekl na jeden a půl roku užívacího práva k paláci v Praze a k panství Dohé a předal jej plně do rukou generálního receptorátu, protože, dle svých slov, z nich neměl žádný užitek a jen starosti.¹⁹⁹⁵ Velkopřevorství následně – navzdory své mimořádně tíživé finanční situaci – odmítlo nabídku SSSR na dvanáctiletý pronájem paláce v Praze.¹⁹⁹⁶

V Československu v roce 1936 žádná výrazná akcelerace jednání nenastala. Na podzim tohoto roku sice kardinál Kašpar intervenoval u ministerského předsedy Hodži ve věci nákupu velkostatku v Dohé, načež byla v listopadu tato otázka otevřena na ministerské radě, ovšem bez jakéhokoliv výsledku. Poslední den roku 1936 byl ministru zahraničí Kamilu Kroftovi předložen posudek o Řádu, vypracovaný odborníkem na mezinárodní právo prof. JUDr. Vratislavem Buškem, který ovšem pro Řád nevyzníval příliš dobře. Podle tohoto posudku se v případě Maltézského řádu jednalo o „historický přežitek“.¹⁹⁹⁷

Poměrně neočekávaný zvrat v jednáních nastal až na jaře roku 1937, kdy se do celé záležitosti, spolu s Dr. Haydnem, vložil sekretář agrární strany a blízký spolupracovník jejího předsedy Rudolfa Berana Dr. Josef Pluhař. Ten se již dříve pohyboval v blízkosti kardinála Kašpara a je dost dobře možné, že jeho zapojení do celého problému bylo alespoň částečně právě Kašparovým dílem. Na každý pád se Dr. Pluhař již v březnu roku 1937 setkal v Praze s velkopřevorem Ludwigstorffem a následně doprovázel kardinála Kašpara na slavnostní snídani s velmistrem Řádu v Římě.¹⁹⁹⁸

Mezitím vypracoval přední český odborník prof. Dr. Ing. Karel Král na žádost řádové kapituly posudek hodnotící stav velkostatku v Dohé, za účelem zlepšení jeho hospodářského stavu. Ten, kromě kritiky, že doposud nebyla na velkostatku dokončena pozemková reforma, připojil pět doporučení, jakým způsobem by bylo možné výrazně zefektivnit tamní hospodaření.¹⁹⁹⁹ Je otázkou, proč tento posudek vznikl. Je možné, že velkopřevorství vzhledem k dosavadním nezdarům počítalo s tím, že si tento velkostatek ponechá a bude se snažit situaci řešit z jeho výnosů, pokud to půjde. Nebo naopak kalkulovalo, že v případě pozitivního výsledku o potenciálu velkostatku snáz přesvědčí

¹⁹⁹⁵ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 586, sig. 28B/X, kart. č. 301, Verzichtserklärung Seiner Durchlout des Fürst-Grosspriors.

¹⁹⁹⁶ A. F. GATNAR, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden im Großpriorat von Böhmen und Österreich von 1918 bis 1937*, s. 238.

¹⁹⁹⁷ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 150–153.

¹⁹⁹⁸ Viz Z. KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltézských rytířů*, s. 38 a NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Dopis knížete-velkopřevora Dr. Pluhařovi ze dne 7. března 1937.

¹⁹⁹⁹ J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 70–71.

vládní reprezentanty, že se státu převzetí tohoto majetku po finanční stránce vyplatí. Je také možné, že se znovu začalo uvažovat o prodeji velkostatku soukromému zájemci.

Mezitím Dr. Leopold Hayden, ve více či méně oficiální spolupráci s Dr. Pluhařem, dále vedl jednání, která v celé první polovině roku 1937 (respektive až do července) neměla jednoznačný výsledek.²⁰⁰⁰ Díky osobní angažovanosti Dr. Pluhaře a výhodě jeho těsných vazeb na špičky agrární strany však přece jen získala tato jednání úplně jinou dynamiku, nežli měla v minulých letech.

V polovině roku 1937 se kníže velkopřevor Ludwigstorff vážně rozstonal, ovšem 12. července 1937 kancléřství poslalo do Prahy informaci, že se jeho zdravotní stav výrazně zlepšil.²⁰⁰¹ K duševnímu klidu, tolik potřebnému pro fyzické zdraví, mu jistě výrazně přispěla zpráva, že na ministerské radě dne 9. července 1937 podalo ministerstvo zemědělství, v jehož čele stál v té době agrárník Josef Zadina, návrh na převzetí velkostatku v Dohé. A na rozdíl od předchozích pokusů, v tomto případě dosáhlo ministerstvo zemědělství při jednáních rady na souhlas se svým návrhem. Velkostatek v Dohé pak od Maltézského řádu převzalo k 1. lednu roku 1938, jakkoliv se o celé záležitosti informovalo až 28. ledna 1938. Pro velkopřevorství bylo rozhodující, že ministerstvo koupilo velkostatek i se všemi jeho závazky. Jejich dopad na vypořádání s velkopřevorstvím byl takový, že ze stanovené kupní ceny získalo velkopřevorství jen přibližně 1,8 milionu Kč v hotovosti, zbytek padl na umoření dluhů.²⁰⁰²

Tímto způsobem, nesporně díky značnému vlivu agrární strany, byla po mnoha letech konečně konsolidována hospodářská situace česko-rakouského velkopřevorství. Stalo se tak necelý rok předtím, nežli se Dohé dostalo do rukou Maďarska. Po válce pak bylo tamní území postoupeno Sovětskému svazu a dnes je součástí Ukrajiny.²⁰⁰³

15.3. Shrnutí investic

Po výrazných majetkových ztrátách, souvisejících s první světovou válkou a jejím výsledkem, se velkopřevorství pro Čechy a Rakousko rozhodlo na konci dvacátých let

²⁰⁰⁰ A. F. GATNAR, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden im Großpriorat von Böhmen und Österreich von 1918 bis 1937*, s. 239.

²⁰⁰¹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 571, sig. 28B/I, kart. č. 292, Dopis z 5. března 1937 o nemoci velkopřevora, Sdělení kancléře ze 12. července 1937 a Dopis kancléře adresovaný receptorátu v Praze ze dne 25. září 1937.

²⁰⁰² J. POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, s. 154.

²⁰⁰³ *Ibidem*, s. 72.

20. století konsolidovat svou hospodářskou základnou a krátce po sobě zakoupilo dva velkostatky jako náhradu za ztracené pozemkové vlastnictví v českých zemích.

I s ohledem na změny hospodářské struktury, které velkopřevorství zaznamenalo od přelomu 19. a 20. století byly vybrány velkostatky, na kterých převažovala lesní půda. Rakouský velkostatek Ligist se ukázal být dobrým obchodem. Jeho nákup byl financován především z prostředků pocházejících z prodejů českých majetků a velkostatek sám o sobě nevyžadoval příliš velké investice do své infrastruktury. Navíc se nacházel relativně blízko ústředí velkopřevorství.

Komplikovanějším případem je nákup velkostatku v Dohé na Podkarpatské Rusi. Velkopřevorství rozhodně mělo i jiné možnosti, ale rozhodujícím byl nejspíše ohromný potenciál rozlehlého velkostatku, který při tom velkopřevorství mohla získat za mimořádně příznivou cenu. Ačkoliv tento nákup od počátku provázely komplikace, zprvu se zdálo, že je tato operace pro velkopřevorství řešitelná. Paradoxně ještě na počátku třicátých let dostávalo nabídky na koupi dalších velkostatků, které již však nemohlo reflektovat.²⁰⁰⁴

V průběhu třicátých let se vlivem různých faktorů, jako byly dopady hospodářské krize, potřeba nepřiměřeně velkých investic, změna legislativy s dopadem na lesní produkci velkostatku a uspokojivě nevyřešená otázka financování změnila investice do velkostatku v Dohé v noční můru. Velkopřevorství ve třicátých letech reálně hrozil totální hospodářský kolaps. Aby mu zabránilo, muselo přistoupit k prodeji dalších majetků, především svých vídeňských budov.

Nakonec se podařilo řešení nalézt s přispěním kardinála Kašpara, Dr. Pluhaře a Dr. Haydena. Nedlouho před zánikem první Československé republiky byla hospodářská situace velkopřevorství konečně vyřešena, když se díky podpoře agrárníků podařilo velkostatek v Dohé prodat ministerstvu zemědělství. Většina kupní ceny padla na pokrytí dluhů, a velkopřevorství tak z této transakce získalo jen necelé dva miliony Kč.

²⁰⁰⁴ V roce 1931 obdrželo velkopřevorství nabídku na odkoupení velkostatku v Moravských Svatých Jánech (na Slovensku v blízkosti moravských hranic). Jeho výhodou bylo dobré spojení do Vídně, Bratislavy, Brna i Olomouce. Na velkostatku fungovalo prosperující hospodářství, moderně zařízený lihovar a byly zde rozsáhlé lesy. K prodeji byl nabízen z důvodu, že jeho hlavním spolujemitel již překročil věk 80 let života a chtěl před svou smrtí vypořádat své majetkové záležitosti. Velkopřevorství muselo nabídku z pochopitelných důvodů odmítnout. NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 572, sig. 28B/II, kart. č. 293, Dopis advokáta Dr. Kaplana ze dne 7. května 1931 a odpověď ze dne 12. května 1931; Nabídka České průmyslové banky na prodej kutacích komplexů na Moravě. Ze strany velkopřevorství rovněž zamítnuta, NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 573, sig. 28B/II, kart. č. 294, Nabídka České průmyslové banky na prodej kutacích komplexů na Moravě ze dne 9. prosince 1933 a odpověď z 12. prosince 1933.

16. Závěr

Předkládaná disertační práce si klade za cíl představit působení Řádu Maltézských rytířů v českých zemích v rozmezí let 1874–1938 ve všech jeho důležitých aspektech. Za 64 let, jimž se tato práce věnuje, se muselo místní velkopřevorství potýkat s řadou změn a překonávat množství překážek. V jeho čele se za tuto dobu vystříдалo pět velkopřevorů, v úřadu hlavy státu pak dva císařové (respektive – nekorunovaní – čeští králové) a dva prezidenti. Během prvních čtyř desetiletí mohlo velkopřevorství počítat s přízní panovnického dvora a podařilo se mu připravit, zorganizovat a realizovat rozsáhlé humanitární dílo, spočívající v provozu špitálů, příležitostných nemocnic, různých nadací, ale především sanitních vlaků. Toto dílo dosáhlo svého vrcholu během následujících let „Velké války“. Po rozpadu monarchie a vzniku republiky se ale pozice velkopřevorství výrazně zhoršila. Muselo se vypořádat s hospodářsko-společenskými opatřeními nově vzniklé Československé republiky, se závažnými ekonomickými potížemi, ale také se ztrátou politických kontaktů a opor. Zatímco tedy monarchistické období se neslo ve znamení rozkvětu řádové činnosti v českých zemích, nebo alespoň udržování stávajícího stavu, v období republiky čelilo velkopřevorství značnému úpadku, který hrozil jeho úplným hospodářským krachem. Situaci se podařilo zvládnout a stabilizovat až v předvečer druhé světové války. Obraz působení velkopřevorství se disertační práce snažila vykreslit hledáním odpovědí na otázky a teze, které se týkají různých oblastí řádových aktivit.

Již od založení Řádu sv. Jana ve Svaté zemi byla jeho posláním snaha o zmenšení utrpení chudých, nemocných a jinak trpících, které Řád nazývá „Naši Páni nemocní“. V duchu tohoto poslání se Řád zasloužil ve sledovaném období o celou řadu více či méně významných humanitárních projektů, které tato práce popisuje. Největší prostor je pochopitelně věnován provozování sanitních vlaků, jehož počátky spadají do sedmdesátých let 19. století, vrchol nastal během první světové války (během níž vlaky převezly statisíce raněných a nemocných osob) a labutí píseň tohoto projektu se odehrávala ještě na počátku dvacátých let, kdy řádový vlak pomáhal nově vzniklé republice především s repatriací vojáků.

Velký význam mělo rovněž provozování hospiců, nemocnic a dalších zdravotnických zařízení. I v zahraniční literatuře se věnuje značná pozornost zřízení hospicu v Tanturu u Jeruzaléma v sedmdesátých letech 19. století. Tento projekt měl pro Řád, který se v té době stále ještě vzpamatovával z otřesů z počátku 19. století, mimořádný význam. Symbolicky se vrátil do míst svého vzniku a navázal na své původní poslání, které zde –

ještě jako neformální bratrstvo – provozoval vlastně ještě před začátkem křížových výprav. Na důležitosti tohoto symbolického aspektu neubírala ani skutečnost, že se nakonec nepodařilo získat pro Řád objekt původního johanitského špitálu, takže byl Tantur zvolen jako náhradní lokalita bez přímé vazby na původní řádové působení ve Svaté zemi. Hospic v Tanturu byl jediné zdravotnické zařízení, které velkopřevorství provozovalo trvale – respektive jeho provoz financovalo, o správu objektu a péči o jeho pacienty se na základě dohody starali Milosrdní bratři. Ostatní zdravotnická zařízení byla provozována jen v případě potřeby. Kromě *špitálnictví* se Řád sv. Jana záhy po svém vzniku stal také řádem vojenským. Proto i v 19. a 20. století věnoval značnou pozornost válečným konfliktům a svá zdravotnická zařízení zřizoval v případě válečného stavu. Stalo se tak například v roce 1866 v souvislosti s rakousko-pruskou válkou, nicméně velkopřevorství neváhalo svou pomoc poskytovat také v zahraničí, o čemž svědčí opakované zřízení nemocnice v bulharské Sofii. Samostatnou kapitolu pak tvoří zřízení celé řady nemocnic, hospiců a ozdravoven v zázemí a také polních nemocnic a chirurgických skupin během první světové války. Po jejím skončení však ekonomické potíže znemožnily velkopřevorství v této činnosti výrazněji pokračovat.

Vedle toho se velkopřevorství snažilo zřizovat také dobročinné fondy a nadace, jako byl Althannův fond chudých, Jubilejní nadace císaře Františka Josefa I. a podobně. Tyto nadace fungovaly na principu, že do nich byl vložen (nejčastěji kapitálový) majetek, z jehož výnosů pak byla poskytována trvalá podpora určitým osobám. Tato podpora měla ve většině případů doživotní charakter. Na obdobném principu fungovaly také řádové špitály. V práci jsou blíže představeny špitál sv. Jana v Opavě, který byl financován z výnosů tamní řádové komendy (finanční podpora špitálu byla na ní od počátku vázána jako věčné břemeno) a špitál sv. Markéty ve Strakoncích, jehož provoz byl zajišťován výnosy z vlastního nadačního statku v Kozlově. Špitály měly určitý počet míst a svým „chovancům“ (respektive častěji chovankyním) poskytovaly většinou ubytování, zajištění základních životních potřeb, zdravotní péče a také určitou apanáž. Místo ve špitálu bylo zpravidla doživotní a určitou, méně známou skutečností je, že tyto špitály Řád provozoval také po vzniku Československé republiky.

Z rozsahu zdravotní pomoci a charitativní činnosti, kterou Řád (nejen) v českých zemích realizoval, se při povrchním pohledu nabízí jeho srovnání s významnými humanitárními organizacemi. Toto srovnání však ve skutečnosti není příliš namístě, protože Řád v žádném případě humanitární organizací není a nikdy nebyl. Dobročinnost pro jeho

profesní členy nebyla zaměstnáním, ale celoživotním posláním. Od humanitárních organizací (ať již státních či jiných) se také Řád odlišuje způsobem financování svých aktivit, vnitřní organizační strukturou, ale také skutečností, že charitativní činnost je jen jednou – byť kruciální – součástí jeho aktivit. Historicky neméně důležitá byla vojenská stránka Řádu a stranou zájmu například nesmí stát ani historické působení řádových kněží v rámci duchovní správy.

Mimořádná snaha Řádu o naplňování řádového poslání, spočívajícího ve službě trpícím, dává tušit, že si uvědomoval lidskou důstojnost v souladu s řádovými pravidly bez ohledu na pohlaví, sociální postavení, náboženské vyznání a podobně. Tento přístup se projevoval také na přístupu k řádovým zaměstnancům. To však neznamená, že by se Řád nechoval z hospodářského pohledu racionálně. Pro kvalifikované zaměstnance (úředníky a zřízence) mělo velkopřevorství vypracovaná přesná pravidla a směrnice, jimiž se museli tito zaměstnanci řídit. Na základě těchto pravidel pak dosahovali kariérního postupu, byla jim vyplácena mzda a další stanovené benefity. Také jim vznikal nárok na penzi, který se za určitých podmínek vztahoval i na nejbližší rodinné příslušníky (manželku a nezletilé děti). Důraz byl kladen především na jazykovou vybavenost zaměstnanců, přičemž se vyžadovala němčina a znalost jazyka místa, ve kterém úředník působil (v českých zemích tedy češtiny). Výhodou pak byla znalost i jiného jazyka, především francouzštiny a italštiny. Podmínky řádových zaměstnanců (kvalifikovaných i nekvalifikovaných) nevybočovaly z typických standardů druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století. Většina zaměstnanců si sice – jak se zdá – místa v řádových službách vážila, nicméně podobné pocity lze pozorovat také u zaměstnanců jiných církevních institucí nebo řady šlechtických rodin. Ostatně „práce na panském“ či „na zámku“ byla v českém prostředí tradičně vnímána jako prestižní a přinášející jistotu zabezpečení a sociálního postavení. Řád se snažil, aby se zaměstnanci bylo zacházeno spravedlivě a s respektem a aby za svou práci dostávali (včas) přiměřenou mzdu. Noví majitelé velkostatků, které Řád musel ve dvacátých letech 20. století prodat, tento přístup povětšinou neměli, takže se podmínky zaměstnanců (byť se Řád při vyjednáváních před prodejem snažil o opak) po prodeji většinou zhoršily.

Další oblastí, na kterou se práce zaměřuje, je působení řádových kněží. V tomto ohledu je důležité uvést, že Maltézský řád se vnitřně člení do dvou větví, a sice větve rytířské (jejíž profesní členové jsou celibatérní laici – tedy bez kněžského svěcení) a větev kněžskou. Dominantní úlohu v Maltézském řádu – na rozdíl od většiny jiných duchovních řádů – hraje větve rytířská. Nicméně i působení řádových kněží mělo svůj význam. A to obzvláště

v českých zemích, jelikož se v Praze zachoval jediný řádový kněžský konvent – ostatní zanikly nejpozději v souvislosti s napoleonskými válkami. V čele kněžského konventu v Praze stál infulovaný převor, který byl rovněž generálním vikářem velkopřevorství a komturem tří komend (jedné reálné, dvou peněžních). Řádoví kněží zajišťovali především duchovní správu řádového kostela *Panny Marie pod řetězem konce mosta* v Praze a *Panny Marie Vítězné* v Praze (tento kostel je známější pod označením „Pražské Jezulátko“). Kromě toho působili také na inkorporovaných farách při řádových velkostatech.

Specifičnost Maltézského řádu – i přes existenci kněžského konventu – znesnadňuje jeho porovnání s jinými duchovními řády a kongregacemi. Tato komparace je v zásadě možná jen s dalším významným rytířským řádem, který na území českých zemí působil, a sice s Řádem Německých rytířů. Počátky Německého řádu lze ostatně nalézt právě v Řádu sv. Jana, od kterého se však již v průběhu středověku oddělil a po odchodu ze Svaté země (kde vzhledem ke svému pozdnímu vzniku nehrál výraznou úlohu) založil řádový stát v Pobaltí (předchůdce pozdějšího Pruska). V 19. století a na počátku století následujícího však tento řád procházel řadou změn, které v zásadě vedly ke stále většímu potlačování jeho rytířské větve, takže dominantní roli v něm začala hrát větev kněžská, až rytířská větev nakonec zcela zanikla – tento vývoj u Maltézského řádu nepozorujeme. Nicméně svou historií, částečně též vnitřním působením a orientací na dobročinné aktivity, jakož i značně aristokratickým charakterem, se obě instituce do určité míry vzájemně podobají. O žádné jiné církevní instituci to však říct nelze.

Z výše uvedeného vyplývá, že Maltézský řád tvořil značně uzavřené – elitní – společenství, plně přístupné jen příslušníkům aristokracie. Pro plnoprávný vstup bylo zapotřebí složit takzvané *šlechtické zkoušky*, které ve zdejších podmínkách znamenaly vykázat alespoň šestnáct generací šlechtických předků. Pouze osoby s tímto původem mohly být *profesními rytíři*, kteří se pak stávali komtury, baillimi, velkopřevory či dokonce velmistry Řádu, případně *čestnými a devočními rytíři*, kteří rovněž mohli za určitých okolností vykonávat důležitější řádové funkce – například se stávali veliteli sanitních vlaků. Možnost vstupu do Řádu tak byla značně omezená pro v 19. století nově vznikající elity z řad úspěšných podnikatelů, finančníků, inteligence a podobně. Ačkoliv se Řád ve druhé polovině 19. století částečně této vrstvě obyvatel otevřel (byla jim vyhrazena hodnost *magistrální rytíř*, případně hodnost donátů), jejich možnosti „kariérního postupu“ v rámci Řádu byly velice omezené, a ještě v první polovině 20. století platilo, že rozhodně do Řádu nebyli přijímáni v masivní míře. Členství v Řádu tak bylo po celé zkoumané období

mimořádně exkluzivní záležitostí (což ostatně platí dodnes, ačkoliv v dnešní době je podíl magistrálních rytířů na celkovém počtu členů Řádu daleko vyšší). Z nearistokratických uchazečů o členství se Řád – v souladu se svým posláním – zaměřoval především na kapacity v oblasti medicíny.

Prestiž členů Maltézského řádu vyplývala z mimořádné historie a starobylosti této instituce, ušlechtilosti jejího poslání a v neposlední řadě z její značné exkluzivity. Členy Řádu byla celá řada příslušníků panovnické rodiny (včetně císařů Františka Josefa I. a Karla I.), hlavy a členové většiny z nejvýznamnějších aristokratických rodů monarchie (namátkou z rodin působících v českých zemích Fürstenbergové, Lichtensteinové, Lobkoviczové, Metternich-Winneburgové či Schwarzenbergové), později také další významné osobnosti, jako byla manželka admirála Horthyho Magdolna nebo druhý rakouský prezident Dr. Michael Hainisch. Rozpad monarchie se na prestiži Řádu ze strany aristokracie dle personálního vývoje nijak negativně neprojevil.

Tvrzení ohledně uzavřenosti Řádu se však týká jen jeho rytířské větve. Oproti tomu kněžská větev byla otevřena uchazečům o členství za podmínek, které byly obvyklé i u jiných duchovních Řádů. Nejvyššího kariérního postupu, kterého mohl řádový kněz v rámci řádové organizace v českých zemích dosáhnout, byla funkce infulovaného převora pražského konventu. Z pozice této funkce se také (jako jediný řádový kněz ve velkopřevorství) stal komturem, a to hned tří komend (byť dvě z nich již neexistovaly v pozemkové formě a jednalo se „jen“ o takzvané peněžní komendy). Z profesních kněží Řádu v českých zemích ve sledovaném období nepocházel žádný biskup, arcibiskup ani kardinál. Nicméně členem Řádu (a pozdějším prvním velkopřevorem samostatného českého velkopřevorství) se stal pražský arcibiskup Karel kardinál Kašpar.

Nejvíce kontroverzním představitelem kněžského konventu i celého Maltézského řádu u nás se stal bezesporu Franz Werner Bobe, který byl po druhé světové válce popravený jako nacistický kolaborant. Nacionální otázka (natož pak nacismus), se však velkopřevorství jako takového příliš nedotkla. To bylo dáno hned několika faktory. Za prvé měl Maltézský řád – podobně jako jiné duchovní instituce – nadnárodní charakter, který byl ostatně vlastní i velké části aristokracie. Komunikačním jazykem společenské vrstvy, ze které se rekrutovali příslušníci rytířské větve Řádu, byla němčina. Pokud se některý z rytířů považoval za českého patriota, pak tomu tak bylo ve smyslu zemském, nikoliv jazykovém. Naopak nižší úroveň znalosti českého jazyka u řádových rytířů a zvolení němčiny za hlavní komunikační jazyk nelze považovat za projev germanizujícího nacionalismu, nýbrž za praktické opatření,

protože němčina byla v té době jazykem vídeňského dvora, ke kterému měli rytíři svým původem blízko či k němu přímo patřili. Druhým faktorem je tedy praktičnost a pragmatismus v užívání jazyka. Česko-rakouské velkopřevorství svým rozsahem zasahovalo na území několika národů, mluvícími několika odlišnými jazyky. Němčina v tomto ohledu byla jazykem sjednocujícím, takže je logické, že se prosadila i v Maltézském řádu (podobně jako se třeba výrazně prosadila v armádě a dalších institucích, které neměly pouze lokální charakter).

O něco vyhraněnější postoje bychom mohli sledovat u kněžské větve Řádu, která byla – na rozdíl od větve rytířské – tvořena převážně českými roditelými mluvčími. Některé z nich – například převora Hammerschmieda – by s jistou dávkou opatrnosti snad bylo možné považovat za umírněné české vlastence, militantní nacionalismus však byl po většinu sledovaného období řádovým kněžím cizí. Výjimku v tomto ohledu tvoří až závěr třicátých let, kdy německý nacionalismus postihl marginální část německých členů konventu v čele se zmiňovaným Bobem. Ti své smýšlení však během námi sledovaného období buď dovedně skrývali, nebo se u nich podobné názory skutečně objevily až se vzestupem Adolfa Hitlera. Na základě analýzy pramenů se každopádně ve sledovaném období nepodařilo prokázat žádný příklad německého ani českého nacionalismu v rámci řádového rozhodování ani v dochované vnitrořádové komunikaci a korespondenci.

Skutečnost, že Řád jako takový rozhodně nepřivítal vznik první Československé republiky, tedy rozhodně nevycházela z německého nacionalismu jeho členů, ale z praktických důvodů. Maltézský řád byl bytostně propojený skrze své společenské vazby s císařským dvorem, který jeho činnost nejednou podpořil. Navíc působnost česko-rakouského velkopřevorství v době Rakouska-Uherska nepřekračovala státní hranice. To se pochopitelně s rozpadem monarchie změnilo. Především v Československu náhle neměl Řád na politické scéně žádného výraznějšího spojence a neměl ani žádné významnější vazby na nové politické (a obecně prvorepublikové) elity. Navíc majetky velkopřevorství se od té doby nacházely na území dvou samostatných států, takže při jejich správě bylo zapotřebí sledovat dvojí legislativu, různé daňové systémy, používat dvojí měnu, a vypořádat se tak s dvojí monetární politikou.

Je proto pochopitelné, že se Řád snažil o nalezení nových politických kontaktů, nicméně ve svých pokusech dlouho nebyl příliš úspěšný. Ve dvacátých letech se sice dostal do kontaktu s důležitou osobností agrárníků Rudolfem Beranem, ovšem v tomto období z tohoto kontaktu Řád nijak neprofitoval. Rudolf Beran se snažil ve Strakoncích a okolí –

tedy v místě svého původu – aktivně působit. Dá se říci, že si zde chtěl vybudovat takřka „vrchnostenskou“ pozici. Do tohoto konceptu pochopitelně zapadala i jeho snaha o získání strakonického velkostatku. Strategii Rudolfa Berana práce pozornost nevěnuje, nicméně strakonický velkostatek byl Řádem skutečně prodán, nikoliv však jemu, ale osobám z jeho okolí (v čele s Beranovou manželkou). Stalo se tak ve dvou fázích po polovině dvacátých let s tím, že se prodej vlivem schvalovacích procesů formálně protáhl až do konce třetího desetiletí. Rudolf Beran a jeho spolupracovníci se však o několik let později rozhodli velkostatek prodat. A to se ziskem, který však odpovídá dobovému kontextu – zatímco jejich nákup velkostatku proběhl v době probíhající pozemkové reformy a s ní související nejistoty, prodej velkostatku proběhl za zcela jiných hospodářských podmínek – nárůst prodejní ceny je tedy pochopitelný.

Nicméně Maltézský řád se přesto dostal do kontaktu s Rudolfem Beranem ještě jednou. Stalo se tak až ve druhé polovině třicátých let. Agráři se v té době sblížovali s pražským arcibiskupem kardinálem Kašparem (a skrze něj s katolickou církví). Důležitou roli v tomto procesu hrál Dr. Josef Pluhař. V podobné době se Řád obrátil na kardinála Kašpara s prosbou o pomoc při řešení hospodářských potíží vzniklých nevhodnou investicí do velkostatku v Dohé. Je pravděpodobné, že se tak kardinál Kašpar stal osobou, skrze kterou se dostal Dr. Pluhař do kontaktu s Maltézským řádem. Dr. Pluhař byl nejen mimořádně schopný úředník a politik, ale také ambiciózní člověk oplývající důvěrnými kontakty s vedením agráříků – tehdy nejvýznamnější československé politické strany. Rozhodl se Řádu v jeho svízelné situaci pomoci. Díky jeho mimořádnému vlivu tak Řád – snad poprvé během existence Československé republiky – získal významného zastávce na politické scéně. Ve spolupráci s řádovým syndikem Dr. Haydenem se Dr. Pluhařovi nejprve podařilo zajistit odkup velkostatku v Dohé státem, čímž bylo velkopřevorství hospodářsky zachráněno, následně pak dokázal prosadit v roce 1939 uznání suverenity Řádu ze strany Československé republiky a povolení zřízení diplomatického zastoupení Řádu v Praze – sám se pak stal prvním řádovým vyslancem v Československu, a ještě předtím také zdejší řádovým kancléřem.

Výše zmíněné přiznání suverenity Řádu Maltézských rytířů, ke kterému došlo zásluhou Dr. Pluhaře (ovšem až po námi sledovaném období), bylo úspěšným zakončením snah Řádu, trvajících po dvě desetiletí. Československá republika – na rozdíl od Rakouska a Maďarska, totiž řádovou suverenitu po svém vzniku oficiálně neuznala a po celou dobu její existence probíhaly více či méně intenzivní jednání mezi zástupci Řádu a (především)

zástupci ministerstva zahraničí. Práce předkládá jak stručný exkurz do historického vnímání řádové suverenity, tak se snaží popsat průběh jednání, která v meziválečném období probíhala a která nakonec vedla k úspěšnému cíli, jehož však bylo dosaženo až po získání politické podpory a změny orientace Československé republiky, která se namísto Francie a Anglie začala více soustředit na Itálii.

Konečně poslední – rozsáhlou – oblastí, na niž se tato práce soustředila, je oblast hospodářská. Hospodářské strategie Maltézského řádu byly vesměs konzervativní. Jejich základem byla pozemková držba, nicméně Řád investoval také do cenných papírů a inkasoval nezanedbatelné kapitálové výnosy. Naopak příliš se nesoustředil na investice do průmyslových provozů na svých velkostatkách. To do značné míry souviselo s hospodářskými pravidly Řádu. Jednotlivé velkostatky byly jako komendy, bailliva nebo velkopřevorské domény svěřovány konkrétním profesním členům velkopřevorství, kteří na nich hospodařili. Výnosy z těchto majetků pak mohli považovat za svůj osobní příjem, před tím z nich však museli odvést stanovené poplatky a část výnosů také museli investovat do meliorace, tedy zlepšení stavu velkostatku. Ten také nesměli (bez zvláštního svolení) zcizit ani zadlužit. Zdá se, že právě tento poslední faktor hraje roli v tom, že velkostatky neměly prostředky pro zásadnější investice. Ty navíc nedávaly příliš smysl ani z pohledu jednotlivých držitelů velkostatků – v případě, že hospodařili dobře a obstáli v takzvaných melioračních zkouškách (v podstatě důkladných auditech stavu velkostatku, prováděných většinou v pětiletých intervalech), měli nárok na zisk významnějšího majetku, pokud se uvolnil. V takovém případě stávající majetek opouštěli, a proto by o investice, které by do něj vložili, v podstatě přišli.

Nicméně pod vlivem vleklé agrární krize a při nástupu nových, podstatně dravějších podnikatelských elit, se konzervativní přístup Řádu ke správě majetku ukazoval být stále více nedostatečný. Na druhou stranu omezená možnost zadlužování řádového majetku měla i své kladné stránky. Sice jistě sloužila jako překážka pro investice, avšak zároveň nehrozilo, že by muselo docházet k prodeji velkostatků kvůli jejich předlužení, jak bylo jinak v té době poměrně běžné. Na počátku osmdesátých let 19. století přesto bylo prodáno neprosperující hornouherské panství Kurima, na počátku dvacátého století pak i velkopřevorský velkostatek Dětenice i se svou půvabnou rezidencí. Došlo k tomu však nikoliv z důvodu jejich zadlužení, ale proto, že se Řádu nedařilo zajistit, aby tyto velkostatky hospodářsky prosperovaly.

Změna strategie se dotkla také polního hospodářství. Na přelomu 19. a 20. století Řád stále častěji a ve větší míře volil strategii propachtování zemědělských pozemků, která mu zajišťovala konstantní rentu z půdy, aniž by nesl podnikatelské riziko spojené se zemědělskou produkcí. Tento trend se kromě zemědělské půdy dotkl také některých provozů na velkostatkách, především mlýnů a pivovarů. Naopak jiné provozy (především cihelny), lesy a rybníky bývaly spravovány a obhospodařovány ve vlastní režii. Nicméně hospodaření jednotlivých řádových velkostatků i nadále podléhalo důkladným kontrolám v rámci takzvaných „melioračních procesů“, které byly důkladným auditem daného velkostatku a jeho výsledky měly přímý dopad na řádovou kariéru držitele velkostatku. Jelikož byla melioračním procesům doposud věnována jen velice omezená pozornost, popisuje je tato disertační práce, podobně jako ostatní řádové správní nástroje (a poplatky), poměrně detailně.

Nelze tedy potvrdit tezi, že výrazný vzestup velkopřevorství v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století blíže souvisel s hospodářskou prosperitou monarchie. V této době se naopak začínaly stále více otevírat pomyslné nůžky mezi strategiemi nových podnikatelských a manažerských špiček a konzervativním přístupem Řádu. Nicméně přece jen měly okolnosti této doby na působení Řádu určitý vliv. Dokázal totiž pro realizaci svého poslání využít technologický pokrok, především pak železnice, které umožnily realizovat do té doby nemyslitelné projekty, které vyvrcholily přepravou stovek tisíc osob během velké války.

Za vzestupem Řádu ve druhé polovině 19. století tak stojí vhodně zvolená strategie jeho velkopřevorů a klíčových představených, kteří se rozhodli zaměřit svou pozornost na původní poslání Řádu, tedy humanitární činnost. K tomuto účelu neváhali využít řádové finanční prostředky a investovat je do moderních technologií a do poměrně velkých charitativních projektů. Tento přístup se setkal s podporou ze strany císaře, který finančně přispěl na výstavbu hospicu v Tanturu u Jeruzaléma a Řád (a jeho velkopřevora) morálně podporoval rovněž v projektu sanitních vlaků. Za své zásluhy v humanitární oblasti byl ostatně česko-rakouský velkopřevor roku 1881 povýšen do rakouského knížecího stavu.

Tento slibný vývoj (byť ohrožovaný stále se zhoršující ekonomickou situací velkopřevorství), byl zásadním způsobem přerušen první světovou válkou a následným rozpadem monarchie. Realizace mimořádně rozsáhlého humanitárního díla během války, spolu s nepřilíš šťastnou investicí do válečných půjček, velkopřevorství (i celý Řád) finančně naprosto vyčerpala. Navíc se po rozpadu monarchie muselo potýkat s výše zmíněnými

problémy hospodářského a legislativního charakteru, způsobenými jeho působením na území více států.

Největší ranou pro řádové hospodaření však byla opatření nově vzniklé Československé republiky. Jednalo se především o první pozemkovou reformu a dávku z majetku. První pozemková reforma měla na Řád v českých zemích negativní dopad hned ve dvou ohledech. Jednak přirozeně znamenala majetkové ztráty, které se pochopitelně také negativně promítaly do výnosů velkopřevorství. Řádu sice plynuly nějaké příjmy z prodejů půdy v rámci reformy, dokonce se mu dařilo uzavírat se Státním pozemkovým úřadem dohody o cenách, takže tyto příjmy byly vyšší, nežli byly minimální možné zákonem stanovené ceny, nicméně na druhé straně se v tomto ohledu Řád nechával zastupovat právním zástupcem a náklady s tímto zastupováním spojené byly rovněž relativně vysoké. Velmi negativní byl však také psychologický aspekt pozemkové reformy. Členové Řádu – kteří ve své většině pocházeli z Rakouska – si uvědomili, že majetky v Československé republice nejsou v bezpečí, protože se ukázalo, že se stát nezdráhá zasahovat do majetkových práv. Ačkoliv se první fáze pozemkové reformy týkala převážně zemědělské půdy, hrozilo, že v případných dalších fázích mohou být postihnuty ve větší míře také lesy.

Druhým zmiňovaným opatřením byla dávka z majetku. Jelikož velkopřevorství během první světové války přišlo takřka o celé své finanční úspory, a rovněž tak o většinu svého kapitálového vlastnictví (v podobě cenných papírů a válečných půjček), byl jeho majetek v Československu tvořen převážně nemovitostmi. Vyměřená dávka z majetku, kterou měl Řád v relativně krátkém termínu splatit, přesahovala jeho finanční možnosti. Ačkoliv se proti této dávce odvolal (a ve svém odvolání byl nakonec úspěšný, když mu byla dávka snížena přibližně na polovinu původního předpisu), přesto se musel snažit opatřit si potřebné finance, kterých se mu po světové válce nedostávalo.

Tuto hospodářskou situaci se velkopřevorství rozhodlo postupně řešit za pomoci tří konsolidačních nástrojů. Dávka z majetku byla částečně umořována z financí získaných z prodeje půdy v rámci pozemkové reformy. Zbylé prostředky si Řád zajistil prodejem některých svých českých majetků – a to i s ohledem na již zmiňovanou nejistotu ohledně budoucího vývoje tohoto vlastnictví. V polovině dvacátých let tak byly prodány obě zbývající velkopřevorské domény (Strakonice a Horní Libchava) a celá „enkláva“ v jihozápadních Čechách (Měcholupy, Obytce a Dožice). Již v roce 1922 byl pod nátlakem prodán konventuální velkostatek v Motole. Prodej historických majetků tak představuje první konsolidační nástroj, který Řád řešil své hospodářské potíže po vzniku Československé

republiky. Eroze řádového pozemkového vlastnictví byla velmi výrazná – jestliže v roce 1918 disponovalo velkopřevorství (včetně konventu) devíti velkostatky a dvorem v Hruškách, šest těchto velkostatků bylo v následujících letech ztraceno, přičemž výměra prodaných panství dosahovala rozlohy 4 263 ha a Řád z jejich prodeje utržil celkem 11 327 000 Kč.

V reakci na tyto změny přistoupilo velkopřevorství ke druhému konsolidačnímu nástroji, kterým byla změna správního systému. Zatímco doposud byly řádové majetky spravovány odděleně (vždy pod vedením konkrétního komtura či jiného řádového hodnostáře), od roku 1929 byla schválena a zavedena jejich centrální správa. Dosavadní držitelé velkostatků obdržely takzvané „prebendy“, jejichž výše závisela na jejich postavení v Řádu. Od zavedení centrální správy (která zpočátku měla mít jen dočasný charakter a která se týkala jak nemovitostí, tak i peněžních komend) si velkopřevorství slibovalo především možnost efektivnějšího a pružnějšího hospodářského rozhodování a racionálnějšího řízení.

Zavedení centrální správy majetku také souviselo se třetím konsolidačním nástrojem, který byla snaha zakoupit velkopřevorství nové nemovitosti, které by do budoucna zajistily nové, stabilní zdroje příjmů. Velkopřevorství investovalo do nákupu štyrského velkostatku Ligist a také do enormně rozlehlého velkostatku v Dohé na Podkarpatské Rusi. Investice do velkostatku Ligist se ukázala být správným rozhodnutím a tento velkostatek vlastní Řád dodnes. Totéž bohužel nelze tvrdit o druhém nákupu, který se ukázal být nad finanční možnosti velkopřevorství. To nemělo potřebné prostředky ani pro samotný nákup, který byl nakonec uskutečněn jen za pomoci bankovní garance, kterou byla banka – oproti původnímu očekávání – nucena vyplatit. Tato záruka ovšem byla mimořádně vysoce úročená, takže nákup velkostatku byl problematický již od samého počátku. Přesto se ze začátku zdálo, že výnosy z tohoto majetku budou dostačující, a to navzdory skutečnosti, že do jeho infrastruktury muselo velkopřevorství investovat další (půjčené) prostředky. K nákupu však došlo na počátku finanční krize a pod vlivem jejích dopadů (stejně jako některých politických a legislativních opatření) se situace začala obracet k horšímu. Hlavní artikl velkostatku – dřevo – ztrácel na hodnotě a jeho smluvní těžař a odběratel záhy zkrachoval. Navíc legislativní opatření snižovala maximální povolený rozsah ročního etátu. Tyto a další důvody vedly k tomu, že velkopřevorství nebylo schopné své závazky splácet, muselo přistoupit k částečnému prodeji svých (tentokrát rakouských) majetků a takřka po celá třicátá léta se snažilo v jednáních s československou vládou nalézt řešení svých hospodářských potíží. To se nakonec podařilo až s podporou agrárníků (za vydatné pomoci výše

zmiňovaného Dr. Josefa Pluhaře), díky níž byl velkostatek prodán ministerstvu zemědělství, a na konci třicátých let se tak podařilo hospodářskou situaci velkopřevorství definitivně stabilizovat.

Obraz velkopřevorství v letech 1874–1938 je tedy mimořádně dynamický, stejně jako byl dynamický celkový průběh dějin v tomto období. Na počátku vidíme velkopřevorství, pevně ukotvené ve strukturách habsburské monarchie, řízené konzervativními aristokraty starého ražení, kteří se sice nezdráhali využít ku prospěchu řádového díla tehdejší technologické vymoženosti, jinak však byli myšlenkově stále upoutáni ve staré době, ostatně stejně jako císař a celá dvorská společnost, ke které patřili. Svět kolem nich se však měnil, a tuto změnu museli chtě nechtě akceptovat.

Na první světovou válku zareagovalo česko-rakouské velkopřevorství Maltézského řádu obdivuhodným způsobem. Bez ohledu na enormní náklady realizovalo nesmírné množství humanitárních projektů, takže nezůstalo nic dlužné původnímu poslání Řádu sv. Jana. Nicméně toto úsilí si vyžádalo mimořádné oběti ekonomického charakteru, takže do nové epochy vstupovalo hospodářsky zcela vyčerpané. Přitom se muselo potýkat s bezprecedentními politickými a společenskými změnami, ale také s hospodářskými opatřeními nově vzniklé Československé republiky. Celá dvacátá a třicátá léta 20. století se tak nesla ve znamení snahy vyřešit hospodářské potíže, stabilizovat postavení Řádu a zajistit mu politickou podporu prostřednictvím kontaktů s politickou scénou a uznáním řádové suverenity. Tyto cíle se podařilo splnit na konci námi sledovaného období (v případě suverenity pak až v roce 1939). Ze svých úspěchů se však velkopřevorství neradovalo příliš dlouho. Během druhé světové války se jeho majetek dostal pod německou správu, plné obnovení činnosti velkopřevorství po válce pak bylo znemožněno nástupem komunistické diktatury, během níž velkopřevorství (poprvé ve svých dějinách), působilo převážně jen v exilu.

O tom, že se mu podařilo splnit svůj hlavní cíl, tedy nalézt své místo v nové společnosti, tak svědčí až události po roce 1989. Dne 20. dubna 1990, tedy den předtím, než do Československa přiletěl na svou první návštěvu papež Jan Pavel II., bylo české velkopřevorství obnoveno. Jestliže v 19. století a na počátku století následujícího platilo české (česko-rakouské) velkopřevorství za hegemonu celého (jinak většinou skomírajícího) Maltézského řádu, v roce 1990 se do jeho činnosti opětovně připojilo za zcela odlišné situace. Činnost Maltézského řádu se rozšířila takřka celosvětově, řádovou suverenitu uznalo

a diplomatické styky s Řádem navázalo 112 států (včetně České republiky, údaj k roku 2022) a rozsah pomoci, kterou Řád aktuálně poskytuje, je zcela bezprecedentní.

Českému velkopřevorství se podařilo připojit se k tomuto trendu – prostřednictvím svých organizací jako je Maltéžská pomoc, o.p.s., Česká maltéžská pomoc Suverénního řádu maltéžských rytířů, pod patronátem Velkopřevorství českého, středisko České Budějovice, obecně prospěšná společnost a Česká maltéžská mládež, z.s. realizuje řadu dobročinných aktivit. Účastní se také celořádové pouti do francouzských Lurd, zřizuje Vyšší odbornou školu zdravotnickou v Ječné ulici v Praze, základní školu na Kladně a gymnázium ve Skutči na Pardubicku. Kromě toho také spravuje půdu a lesy, které mu byly po roce 1989 navraceny, jakož i historické objekty kostela Panny Marie pod řetězem, paláce a budovy konventu v Praze. Rozsah těchto aktivit svědčí o tom, že si Maltéžský řád – navzdory proklamacím, že se jedná o „historický přežitek“ – své místo v nově vzniklé české společnosti našel.

17. Prameny a literatura

17.1. Seznam archivních pramenů

Archiv MZV, Diplomatický protokol 1.

Archiv Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef.

NA Praha, fond č. 198 ŘM.

NA Praha, fond č. 705 SPÚ-V3.

NA Praha, fond č. 1082 Předsednictvo ministerské rady.

SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20082 Vs Měcholupy.

SOA v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuka, fond č. 20093 Vs Obytce.

SOA v Třeboni, fond č. 178 Vs Strakonice.

SOkA Strakonice, fond č. 309 Archiv města Strakonice.

SOkA Strakonice, fond č. 44 Archiv obce Čestice.

Soukromý archiv rodiny Pola.

Zemský archiv v Opavě, fond č. 174 Velkostatek Dívčí Hrad.

Zemský archiv v Opavě, fond č. 273 Vs Johanitské komendy v Opavě.

Zemský archiv v Opavě, fond 805 Okresní úřad Krnov.

17.2. Literatura

Kateřina ADAMCOVÁ, Pavel ZAHRADNÍK, *Mariánský sloup na Hradčanském náměstí*, Praha 2017.

Rudolf AGSTNER, *Österreichs Vertretungsbehörden in Palästina und Israel*, Wien 1999.

Magdalena BERANOVÁ, Antonín KUBAČÁK, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2010.

Francesco BONAZZI, *Elenco dei cavalieri del S.M. Ordine di S. Giovanni di Gerusalemme: ricevuti nella veneranda lingua d'Italia dalla fondazione dell'ordine ai nostri giorni*, Bologna 1907.

Giovanni BONELLO, *Histories of Malta*, Svazek 1, Valletta 2000.

Klement BOROVÝ, *Dějiny diecése pražské. Na památku 900letého jubilea, etc.*, Praha 1874.

Ernle BRADFORD, *Řádoví rytíři*, Praha 1996.

Peter BROUCEK, *Die humanitären Leistungen der Mitglieder des Großpriorates von Böhmen und Österreich während des Ersten Weltkrieges*. In: Christian Steeb, Birgit Strimitzer (Eds.), *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich*, Graz 1999, s. 207–229.

- Milan BUBEN, *České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách*, Praha 2018.
- Milan BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. I. díl: Řády rytířské a křížovníci*, Praha 2002.
- Jan BUMBA, *České katastry od 11. do 21. století*, Praha 2007.
- Bernard BURKE, *A Genealogical and Heraldic History of the Landed Gentry of Great Britain & Ireland, Vol. II.*, London 1886.
- Frà Ludwig CALL, Gregor GATSCHER-RIEDL, *Weißes Kreuz auf rotem Grund: Der Malteserorden zwischen Mittelmeer und Mitteleuropa*, Innsbruck 2021.
- Edward Compton MACKENZIE, *Dr Beneš*, Praha 1947.
- Zuzana CZERNINOVÁ, *Suverénní řád maltézských rytířů*. In: *Církev a stát*. Jaroslav Benák (ed.), *Sborník příspěvků z 19. ročníku konference*. Brno 2013, s. 157–174.
- Eliška ČÁNOVÁ, *Slovník představitelů katolické církevní správy v Čechách v letech 1848–1918*, Praha 1995.
- Jaroslav ČECHURA, *Klášterní velkostatek v předhusitských Čechách – základní tendence hospodářského vývoje a metodologická východiska dalšího studia*. In: *Archeologia historica* 10, Praha 1985, s. 395–407.
- Miroslav ČERNÝ, *Fabrizio Turriziani Colonna, Sovranità e indipendenza nel Sovrano Militare Ordine di Malta*. In: *Právněhistorické studie*, 2012, roč. 41, s. 362–369.
- Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce: přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.–XIX. století*, Praha 1930.
- Václav ČERNÝ, *Slovníček archivní terminologie II: Názvosloví pro zemědělsko-lesnické archivy*, Praha 1955.
- Vladimír ČERVENKA, *Maltézští rytíři v jihozápadních Čechách. Komendy Měcholupy, Obytce, Dožice a specifika jejich obsazování, držby a správy*. In: *Západočeské archivy*, 2014, s. 26–40.
- Vladimír ČERVENKA, *Velkostatek Dožice 1660–1948*. Inventář, Klášter 2014.
- Vladimír ČERVENKA, *Velkostatek Měcholupy 1588–1938*. Inventář, Klášter 2015.
- Robert L. DAUBER, Michael GALEA, *Austrian Knights of Malta: Relations Malta-Austria, 1530–1798*, Valletta 2006.
- Engelbert DEUSCH, *Das k.(u.)k. Kultusprotektorat im albanischen Siedlungsgebiet: in seinem kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Umfeld*, Wien 2009.
- Mordechai ELIAV, Barbara HAIDER, *Österreich und das Heilige Land: ausgewählte Konsulatsdokumente aus Jerusalem 1849–1917*, Wien 2000.

- Josef EMLER, *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III*, Praha 1890.
- Mathias Maria FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, Nikolsburg (Mikulov) 1882.
- Zdeněk FIALA a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, IV. díl: Západní Čechy*, Praha 1985.
- Martin FLOSMAN, *S orlem i lvem 2: Příběhy českých vojenských duchovních v dramatickém dvacátém století*, Svazek 2, Praha 2019.
- Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005.
- Anton F. GATNAR, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden im Großpriorat von Böhmen und Österreich von 1918 bis 1937*. In: Christian Steeb, Birgit Strimitzer (Eds.), *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich*, Graz 1999, s. 230–240.
- Josef GEBAUER, *Velkostatek Johanitské komendy v Opavě 1652–1949. Inventář*, Opava 1980.
- Eagle GLASSHEIM, *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národnostní otázka v 1. pol. 20. století*, Praha 2012.
- Andrew GRAHAM-DIXON, *Caravaggio: A Life Sacred and Profane*, New York 2012.
- Maximilian GRITZNER, *Der Adel des Elsaß*, Nürnberg 1871.
- Josef HANESCH, *Velkostatek Strakonice 1575–1949, Inventář*, Třeboň 1963.
- Jiří HANUŠ, *Malý slovník osobností českého katolicismu 20. století*, Brno 2005.
- Zdeněk HAZDRA, *From the Imperial Period to the Era of Democracy and Totalitarianism Regarding the Changes in the Position of the Nobility in the Bohemian/Czech Society in the First Half of the 20th Century*. In: Jiří Brňovják, Jan Županič, (Eds.), *Changes of the noble society. Aristocracy and new nobility in the Habsburg Monarchy and Central Europe from the 16th to the 20th century. A collection of studies from sections P69 and P80 of the 11th Congress of the Czech Historians (14th–15th September 2017, Olomouc, Czech Republic)*, Ostrava 2018.
- Max HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen der Katholischen Kirche*, 2. svazek, Paderborn 1907.
- Bedřich HLAVÁČ, *František Josef I.: Život, povaha, doba*, Praha 1933.
- Hof- und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1880*, Wien 1880.

Hof- Und Staats-Handbuch Der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1892, Wien 1872.

Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 1938.

Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence*, Praha 1999.

Ivan JAKUBEC, Zdeněk JINDRA, *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, Praha 2016.

Drahomír JANČÍK, *Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu*. In: Drahomír Jančík, Eduard Kubů (Eds.), *Nacionalismus zvaný hospodářský. Sřety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*, Praha 2011.

Karel JECH, *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*, Praha 2008.

Karel KADLEC, *O poddanství a robotě v zemích českých*, Brno 1899.

Mojmír KALNÝ, *Církevní majetek a restituce*, Praha 1995.

Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918–1938). I. díl: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha 2003.

František KAŠIČKA, *Kostel sv. Markéty ve Strakonících*. In: *Průzkumy památek II*, 1996.

Hanna KILDANI, *Modern Christianity in the Holy Land: Development of the Structure of Churches and the Growth of Christian Institutions in Jordan and Palestine*, Bloomington 2010.

Hans KIRCHNER, George von TRUSZCZYNSKI, *Ordensinsignien und Auszeichnungen des Souveränen Malteser-Ritterordens*, Köln 1974.

Kolektiv autorů, *Encyklopedie strojů a náradí. Lesnictví, myslivost a rybářství*, Praha 2011.

Kolektiv autorů, *Pod císařským praporem: Historie habsburské armády 1526–1918*, Praha 2004.

Kolektiv autorů, *Strakonice – Vlastivědný sborník, díl 1: Kapitoly z historie*, Strakonice 2002.

Jiří KOŘALKA, *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815-1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996.

Kamil KROFTA, *Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě*, Praha 1919.

Antonín KUBAČÁK, *Provádění pozemkové reformy na majetku cizích státních příslušníků v období první republiky*. In: *Vědecké práce Národního zemědělského muzea 29*, Praha 1991–1992.

- Zlatuše KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař – kancléř a vyslanec řádu maltézských rytířů. (K navázání diplomatických styků s Československem v roce 1939)*. In: *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu 13 (2005), s. 32–80.
- Zlatuše KUKÁNOVÁ, *Dr. Josef Pluhař a navázání diplomatických styků řádu maltézských rytířů s Československem*. In: Pavel Marek, Jiří Hanuš (Eds.), *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*, Brno 2006, s. 217–228.
- Vlastislav LACINA, Lubomír SLEZÁK, *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*, Praha 1994.
- Fernando LARCHER, *Lettere dal fronte 1915-1918. Edina CLAM Gallas «Frieda» scrive alla famiglia dagli ospedali dell'ordine di Malta di Folgaria e Lavarone*, Monza 2015.
- Karl LECHNER, *Die Kommende Mailberg*. In: *Schriftenreihe des Maltesermuseums Mailberg* 3, Mailberg 1976.
- Milena LENDEROVÁ, Tomáš JIRÁNEK, Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, Praha 2020.
- Andreas LÖBBECKE, *Ordenstracht und Uniform*. In: Christian Steeb, Birgit Strimitzer (Eds.), *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich*, Graz 1999, s. 427–443.
- František LOBKOWICZ, *Encyklopedie řádů a vyznamenání*, Praha 1999.
- Augustin Česlav LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, Klatovy 1878.
- Maltézský řád na Strakonicku*, Strakonice 1991.
- Tomáš Garrigue MASARYK, *Poselství*, Praha 1930.
- Melville Henry MASSUE, *The Titled Nobility of Europe: An International Peerage, Or "Who's Who," of the Sovereigns, Princes, and Nobles of Europe*, London 1989.
- Petr MAŠEK, *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 2003.
- Rudolf Johann Graf MERAUVIGLIA-CRIVELLI, *Der Bömische Adel*, Nürnberg 1886.
- Jaroslav MOTYČKA, *Církevní velkostatky v naší republice*, Praha 1926.
- Jaromír von MUNDY, *Des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Freiwilliger Sanitäts-Dienst im Kriege. Anhang: Die Evacuationen im Jahre 1878 während der Occupation Bosniens und der Herzegowina. (Mit 4 tabellarischen Uebersichten und 7 Formularen)*, Wien 1879.
- Jaromír von MUNDY, *General-Bericht über die Evacuationen von Kranken und Verwundeten der K.K. Armee während der Occupation Bosnien und Herzegowina 1878*.

- Jaromír von MUNDY, Hugo ZIPPERLING, *Beschreibung der Sanitäts-Züge des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens, G. v. B. etc. Zweite vermehrte und veränderte Auflage*, Wien 1880.
- Jaromír von MUNDY, *Studien über den Umbau und die Einrichtung von Güterwaggonen zu Sanitätswaggonen. Mit 9 Tafeln*, Wien 1875.
- Milan MYSLIVEČEK, *Místopisný obrázkový atlas, aneb, Krasohled český: Čechy, Severovýchod*, Praha 1998.
- Milan MYŠKA, *Der Adel der Böhmischen Länder. Seine wirtschaftliche Basis und ihre Entwicklung*. In: Armgard von Reden-Dohna, Ralph Melville (Eds.), *Der Adel an der Schwelle des bürgerlichen Zeitalters 1780-1860*, Stuttgart 1988.
- Neuester Schematismus der Herrschaften, Güter und Zuckerfabriken, IV. Jahrgang, Brün 1884.
- Neuester Schematismus der Herrschaften, Güter und Zuckerfabriken, VI. Jahrgang, Brün 1890. (V textu jen „Neuester Schematismus der Herrschaften (1890)“).
- Milan NOVÁK, *Náš arcivévoda, císař a král Karel I. Rakouský v městě Brandýs nad Labem – Staré Boleslavi*, Brno 2011.
- Eliška NOVOTNÁ, *Sociologie organizace*, Praha 2008.
- Josef NOŽIČKA, *Přehled vývoje našich lesů*, Praha 1957.
- Jan ORTH, František SLÁDEK, *Topograficko-statistický slovník Čech: čili, podrobný popis všech měst, městysů, vesnic, pak zámků, dvorů, továren, mlýnů, hutí a podobných o samotě ležících stavení, jakož i všech zpustlých hradů a zaniklých osad království českého*, Praha 1870.
- Milan OTÁHAL, *Zápas o pozemkovou reformu v ČSR*, Praha 1963.
- Ottův slovník naučný, 10. díl*, Praha 1896.
- Ottův slovník naučný, 15. díl*, Praha 1900.
- Ottův slovník naučný, 24. díl*, Praha 1906.
- František PALACKÝ, *Popis Království Českého (etc.)*, Praha 1848.
- Antonín PAVEL, *Pozemková reforma Československá*, Praha 1937.
- Michal PEHR, *Jan Jiří Rückl – moderní katolický politik*. In: Pavel Marek, Jiří Hanuš (Eds.), *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*, Brno 2006, s. 323–328.
- Josef PEKAŘ, *České katastry 1654–1789: se zvláštním zřetelem k dějinám hospodářským a ústavním*, Praha 1932.
- Josef PEKAŘ, *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*, Praha 1923.
- Jiří PERNES, *František Josef I.: nikdy nekorunovaný český král*, Praha 2005.

Jiří PERNES, *O trůn a lásku: dramatický život a tragická smrt Františka Ferdinanda d'Este*, Praha 2007.

Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, Praha 2003.

Tomáš PETRÁČEK, *Sekularizace a katolicismus v českých zemích*, Ostrava 2013.

Thomas POHL, *Der Verlust von Malta 1798 und die daraus resultierenden Folgen für den Orden in Böhmen und Österreich*. In: Christian Steeb, Birgit Strimitzer (Eds.), *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich*, Graz 1999, s. 135–161.

Martin POLA, *Ekonomické modelování a možnosti jeho využití v dějinách podnikání. Úvaha o zkoumání hospodaření moderního velkostatku*. In: *Hospodářské dějiny – Economic history*, roč. 35, č. 1, Praha 2020, s. 61–74.

Jiří POŘÍZKA, *Maltézští rytíři u nás. Tři studie k historii českého velkopřevorství řádu maltézských rytířů*, Brno 1990.

Jiří POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998*, Olomouc 2002.

Jiří POŘÍZKA, *Řád maltézských rytířů. Z Palestiny na Via Condotti*, Praha 1997.

Robert PRANTNER, *Die völkerrechtliche Bedeutung der diplomatischen Beziehungen des Ordens und das Engagement seines diplomatischen Personals in historischer und zukünftiger Sicht*. In: Christian Steeb, Birgit Strimitzer (Eds.), *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich*, Graz 1999, s. 307–322.

Johann PROCHÁZKA, *Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen zugleich Adressenbuch sämtlicher dei demselben angestellten Beamten, des Forstpersonals u. s. w.*, Praha 1880.

Johann PROCHÁZKA, *Topographisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, zugleich Adressenbuch sämtlicher bei demselben angestellten Beamten, des Forstpersonals, u.s.w.*, Prag 1891. (V textu jen „J. Procházka, Topographisch-statistischer Schematismus (1891)“).

Jana PŠENIČKOVÁ, *Zbytkové statky v Čechách 1919–1948*, Praha 1998.

Georg REICHLIN-MELDEGG, *Das Sanitätswesen des Ordens im 19. Jahrhundert und die Entwicklung der Hilfszüge unter Dr. Jaromir Freiherr von Mundy*. In: Christian Steeb, Birgit Strimitzer (Eds.), *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich*, Graz 1999, s. 190–206.

Marcela RUSINKO, *Snad nesbíráte obrazy? Cesty soukromého sběratelství moderního umění v českých zemích v letech 1948–1965*, Brno 2018.

Jan RYCHLÍK, *Pozemková reforma v Československu 1919–1938*. In: Vědecké práce zemědělského muzea 27, Praha 1987–1988.

Félix de SALLES, *Annales de L'Ordre de Malte ou des Hospitaliers de Saint-Jean-De-Jérusalem Chevaliers de Rhodes et de Malte depuis son origine jusqu'à nos jours, du Grand-Prieuré de Bohême-Autriche et du Service de Santé Volontaire*, Vídeň 1889.

Antonio SCHMIDT-BRENTANO, *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816–1918*, Wien 1907.

Victor SILBERGER, *Militär-Zeitung, Neunundzwanzigster Jahrgang*, Wien 1876.

Michal SKLENÁŘ, Tomáš URBAN, *Odznaky a heraldika maltézského řádu*, Ústí nad Orlicí 2016.

František SKŘIVÁNEK, *Maltézský kostel Panny Marie pod řetězem na Malé Straně. Průvodce*, Praha 2000.

František SKŘIVÁNEK, *Rytíři svatého Jana Jeruzalémského u nás*, Praha 1998.

Lubomír SLEZÁK, *Tvůrci, kritikové a odpůrci pozemkové reformy*. In: Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století. Praha 1993.

Ernst STAEHLE, *Geschichte der Johanniter und Malteser: Die Malteserritter: Schild der Christenheit im Mittelmeer, Sv. 3*, Gnas 2002.

Strakonice: kapitoly z historie, Strakonice 2002.

Birgit STRIMITZER, *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich vom Wiener Kongreß bis zur Jahrhundertwende. „Né à Jérusalem, illustré à Rhodes, éclipsé à Malte, il mourrait à Vienne, s'il n'était utile à la Méditerranée...“*. In: Christian Steeb, Birgit Strimitzer (Eds.), *Der Souveräne Malteser-Ritter-Orden in Österreich*, Graz 1999, s. 162–189.

Rupert STUMMER, *Erzherzog Eugen 1863-1954: Feldmarschall, Hochmeister des Dt. Ritterordens*, Salzburg 2009.

Miroslav SVOBODA, *Majetek řádu johanitů v Čechách v husitské době. Podíl Zikmunda Lucemburského na likvidaci pozemkového majetku církve*. In: Český časopis historický, Ročník 103, číslo 2 (2005), s. 275–278.

Jaroslav ŠEBEK, *Der Tschechische Katholizismus im Spannungsfeld von Kirche, Staat und Gesellschaft zwischen den Weltkriegen*. In: Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918–1939, Stuttgart 2002, s. 145–156.

Luboš TARABA, *Ta zatracená skála: Obléhání Malty 1565*, Praha 2016.

Ignatz TITTEL, *Schematismus des Grossgrundbesitzes und grösserer Rustikalgüter mit einer agronomischen und Eisenbahnkarte des landtäflichen Besitzes im Königreiche Böhmen*, Praha 1900.

Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis*, Budweis 1862.

Jiří Rajmund TRETERA, *Stát a církev v České republice*, Kostelní Vydří 2002.

Pavel TRNKA, *Budování knihovny obnoveného konventu Panny Marie pod řetězem v Praze*. In: *Bibliotheca Antiqua* 2019. Sborník z 28. konference, 13.–14. listopadu 2019, Olomouc 2019.

Pavel TRNKA, *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálií jeho převorům v řádové historiografii*. In: *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu 27/1 (2019).

Pavel TRNKA, *Struktura a identifikace kněžské větve českého velkopřevorství řádu maltézských rytířů v letech 1732–1950*. In: *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu 29/2 (2021).

Fabrizio TURRIZIANI COLONNA, *Sovranità e indipendenza nel sovrano militare Ordine di Malta*, Vaticano 2006.

Otto URBAN, *František Josef I.*, Praha 1991.

Luciano VALENTINI DI LAVIANO, *Abiti, Uniformi e Decorazioni dell'Ordine di Malta / Robes, Uniforms and Decorations of the Order of Malta*, Roma 2010.

Jan VOŽENÍLEK, *Předběžné výsledky československé pozemkové reformy: země Česká a Moravsko-slezská*, Praha 1930.

Berthold WALDSTEIN-WARTENBERG, *Die Vasallen Christi. Kulturgeschichte des Johanniterordens im Mittelalter*, Wien 1988.

Berthold WALDSTEIN-WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, Wien–München 1969.

Berthold WALDSTEIN-WARTENBERG, *Řád johanitů ve středověku*, Praha 2008.

Marie WASKOVÁ, *Velkostatek Obytce 1732–1939, Inventář*, Klášter 2011.

Wochenblatt der Johanniter-Ordens-Balley Brandenburg. Dreizigster Jahrgang 1889, Nr. 1 bis 52, Berlin 1889. (příspěvek Thankmara Freiherr von Münchhausen nazvaný Von der Wiege unseres Ordens, s. 143–146). (V textu jen „Wochenblatt der Johanniter-Ordens-Balley Brandenburg“).

Carlo WORLICZEK, *Die Tschechoslowakische Bodenreform*. In: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, Bd. 80, 1925–1926, s. 447–499.

Marian WRBA, *Austrian Presence in the Holy Land in the 19th and Early 20th Century: Proceedings of the Symposium in the Austrian Hospice in Jerusalem on March 1–2, 1995*, Jerusalem 1996.

Constantin von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, svazek 15 (ročník 1866), Wien 1866.

Constantin von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, svazek 55 (ročník 1887), Wien 1887.

Hugo ZIPPERLING, *Technische Beschreibung des ersten österreichischen Sanitäts-Schulzuges des souveränen Malteser-Ritter-Ordens. Mit 9 Tafeln*, Wien 1876.

Jan ŽUPANIČ, Michal FIALA, František STELLNER, *Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české*, Praha 2001.

Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha 2006.

17.3. Kvalifikační práce

Martin CEMPÍREK, *Vývoj lesního zákonodárství s akcentem na zákon lesní z roku 1852* (rigorózní práce na Právnické fakultě Masarykovy univerzity), Brno 2011/2012.

Kristýna KAUCKÁ, *Pozemková reforma na velkostatku Křivoklát* (diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy), Praha 2013.

Kristýna KAUCKÁ, *První pozemková reforma na velkostatkách Křivoklát, Plasy a Radnice* (disertační práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy), Praha 2016.

Luboš PÁŤAL, *Česká šlechta ve II. polovině 19. století. Šlechtický velkostatek v Čechách na přelomu věků: Analýza ekonomických poměrů tří aristokratických rodů* (disertační práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy), Praha 2013.

Martin POLA, *Působení řádu Maltézských rytířů v českých zemích v období první republiky a jeho hospodářské aspekty* (rigorózní práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy), Praha 2017.

Miroslav SVOBODA, *Majetek johanitského řádu v Čechách ve 12.–16. století* (disertační práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity), Brno 2006.

Aneta ŠŤASTNÁ, *Cenová diskriminace v praxi* (Diplomová práce na Provozně ekonomické fakultě České zemědělské univerzity v Praze), Praha 2018.

Pavel ŽÁK, *Vztah Edvarda Beneše k římskokatolické církvi do roku 1918* (diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové), Hradec Králové 2016.

17.4. Seznam citovaných zákonů a nařízení

Císařský patent číslo 170/1849 Ř.Z. z 17. března 1849.

Zákon 49/1866 Sb. z. a n. *Honební zákon pro Čechy* ze dne 1. června 1866.

Ministerský výnos ze dne 24. ledna 1886, R.G.B1.No.17.

Doplňující ministerský výnos ze dne 25. července 1913, R.G.B1.No.156.

Zákon č. 32/1918 Sb. z. a n., *O obstavení velkostatků* ze dne 9. listopadu 1918.

Zákon 61/1918 Sb. z. a n. ze dne 10. prosince 1918, *jímž se zrušují šlechtictví, řády a tituly*.

Zákon č. 215/1919 Sb. z. a n. *O zabránění velkého majetku pozemkového ze dne 16. dubna 1919* (zákon záborový).

Zákon č. 318/1919 Sb. z. a n. *O zajištění půdy drobným pachtýřům ze dne 27. května 1919* (zákon o výkupu dlouhodobých pachtů).

Zákon č. 330/1919 Sb. z. a n. *O pozemkovém úřadě* ze dne 11. června 1919.

Zákon č. 593/1919 Sb. z. a n. *O ochraně drobných zemědělských pachtýřů* ze dne 30. října 1919.

Zákon č. 81/1920 Sb. z. a n. *O přidělu zabrané půdy a úpravě právních poměrů k ní* ze dne 30. ledna 1920 (zákon přidělový).

Zákon č. 166/1920 Sb. z. a n. *O úvěrové pomoci nabyvatelům půdy* ze dne 11. března 1920 (zákon úvěrový).

Zákon 309/1920 Sb. z. a n. *O dávce z majetku a dávce z přírůstku na majetku* ze dne 8. dubna 1920.

Zákon č. 329/1920 Sb. z. a n. *O převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový* ze dne 8. dubna 1920 (zákon náhradový).

Nařízení vlády republiky Československé ze dne 21. ledna 1921 č. 53/1921 Sb. z. a n. *jímž vydávají se předpisy závazné pro určování a vypočítávání přejímací ceny za zabraný majetek pozemkový státem převzatý*.

Zákon č. 295/1921 Sb. z. a n. *O poplatku ze služebních smluv*, schválený 12. 8. 1921, účinný od 1. 10. 1921.

Výnos Ministerstva financí ze dne 10. dubna 1923.

17.5. Ostatní prameny

Alban BENSA, *Od mikro-historie ke kritické antropologii*, Praha 2010, s. 4 [online]. Centre français de recherche en sciences sociales [cit. 11. 11. 2021].

Dostupný z WWW:

<https://www.cefres.cz/IMG/pdf/Bensa_2000_mikrohistorie_kriticka_antropologie.pdf>.

Der Freiwillige Sanitätsdienst des Souveränen Malteser-Ritterordens, Grosspriorat von Böhmen und Österreich im Kriege. Fünfte Auflage, Wien 1907. Uloženo např. v SOA v Třeboni, fond č. 178 VS, inv. č. 1510, sig. VIII-F-1, kart. č. 249. (V textu jen "Der Freiwillige Sanitätsdienst des Souveränen Malteser-Ritterordens (1907)").

Deutsche Presse 7/II 1933. Uloženo např. v NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 233, sig. d/1, kart. č. 129.

Epitaf na náhrobku Karla Hunky na hřbitově v Předslavi: „Karel Hunka, lesní řádu ryt. Maltéz. v Měcholupech, uštván zlobou lidskou zemř. 26.6.1920 stár 30 let“.

Expres, ročník X., číslo 49 (pondělí 1. března 1937).

Fra' Camillo Pola [online]. [cit. 14.8.2022]. Corte San Giovanni di Malta. Dostupný z WWW:< <https://www.sangiovanidimalta.com/lapidario/fra-camillo-pola/>>.

Gazzetta Ufficiale der Regno D'Italia, první část, 2. prosince 1929, č. 280, uloženo v NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 624, sig. LIV 186,187,189-191,193-196, kart. č. 318.

Gustav FRIEDRICH, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*, Praha 1904–1907. (V textu jen „CDB I“).

Il Ruolo generale, le insegne e le uniformi del Sovrano militare ordine di S. Giovanni di Gerusalemme detto di Malta, Řím 1929. Dostupný z NA Praha, fond č. 198 ŘM, kart. č. 17. (V textu jen „Ruolo Generale (1929)“).

Jak se provádí přidělové řízení (nové předpisy Státního pozemkového úřadu), 1923 Praha. Uloženo např. v NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 559, sig. 28A/k, kart. č. 288.

Kleine Chronik. Wiener Zeitung. 1905-07-27, čís. 196.

Neue Freie Presse, 24. August 1894, Nr. 10777.

Pamětní deska na II. nádvoří hradu ve Strakonících.

Pamiatkový – archeologický výskum Szirmayovského kaštieľa v Kurime [online]. [cit. 12.7.2021]. Obec Kurima. Dostupný z WWW:< <https://www.kurima.eu/kastiel.php>>.

Pavla MARADOVÁ, *Hospic sv. Markéty přinese chybějící službu pro lidi na konci cesty*, 2018 [online]. [cit. 24.11.2020]. Jižní Čechy Ted?. Dostupný z WWW:<<https://www.jcted.cz/hospic-sv-markety-prinese-chybejici-sluzbu-pro-lidi-na-konci-cesty/>>.

Petr ŠKOTKO, *Začal fungovat hospic sv. Markéty*, 2018 [online]. [cit. 24.11.2020].

Strakonický deník. Dostupný z WWW:<

https://strakonicky.denik.cz/zpravy_region/obrazem-zacal-fungovat-hospic-sv-markety-20181029.html>.

Prager Tagblatt, Sonntag, z 24. října 1926.

Rangs-Liste und Personal-Status des hohen souverainen Johanniter-Ordens im Grosspriorate von Böhmen für das Jahr 1866, Wien 1866. (V textu jen „Rangs-Liste (1866)“).

Rangs-Liste und Personal-Status des hohen souveränen Malteser-Ritter-Ordens im Groszpriorate von Böhmen und Österreich nach dem Stande vom 30. April 1910, Wien 1910. Dostupný z Archiv Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef, inv. č. 117–176, kart. č. 4. (V textu jen „Rangs-Liste (1910)“).

Rangs-Liste und Personal-Status des hohen souveränen Malteser-Ritter-Ordens im Groszpriorate von Böhmen und Österreich nach dem Stande vom 30. April 1912, Wien 1912. Dostupný z Archiv Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef, inv. č. 117–176, kart. č. 4. (Dále jen „Rangs-Liste (1912)“).

Rangs-Liste und Personal-Status des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens im Groszpriorate von Böhmen und Österreich nach dem Stande vom 1. Mai 1916, Wien 1916. Dostupný z Archiv Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef, inv. č. 117–176, kart. č. 4. (V textu jen „Rangs-Liste (1916)“).

Ruolo Generale del Sov. Mil. Ordine di S. Giovanni di Gerusalemme detto di Malta, Roma 1905. Uloženo v Archivu Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef, inv. č. 117–176, kart. č. 4. (V textu jen „Ruolo Generale (1905)“).

Ruolo Generale del Sov.o M.E Ordine Gerosolimitano, Roma 1871. Dostupná z Archiv Národního muzea, fond č. 160 Hammerschmied Josef, inv. č. 117–176, kart. č. 4. (V textu jen „Ruolo Generale (1871)“).

Ruolo Generale del Sov.o S. M. Ordine Gerosolimitano, Roma 1877. (V textu jen „Ruolo Generale (1877)“).

Schloss Maidelberg, Jägerndorf 1920. Uloženo v NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 567, sig. 58A/t, kart. č. 291.

Stručný životopis Dr. Jelena na stránkách Ministerstva zahraničních věcí České republiky [online]. [cit. 11.7.2021]. Dostupný z WWW:

<https://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/organizacni_struktura/utvary_mzv/specializovany_archiv_mzv/kdo_byl_kdo/jelen_eduard.rss>.

Wiener Zeitung, 21. Februar 1873, Nr. 44.

Wiener Zeitung, 24. August 1894, Nr. 194.

Zpravodaj obecního úřadu Předslav pro obce Hůrka, Makov, Měcholupy, Němčice, Petrovičky, Předslav a Třebíšov, č. 12, roč. 2009, Předslav 2009.

Příloha 1: Dobový text zmiňující pozitivní působení velkopřevora Khevenhüllera-Metsche v roce 1848

Následující text je českým překladem úryvku z díla Mathiase M. Feyfara *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens* z roku 1882, ve kterém pojednává o rozhodnutí velkopřevora Františka hraběte Khevenhüllera-Metsche, důstojníka císařské armády, který později zastával úřad zemského velitele v Čechách, v červnu revolučního roku 1848 nenechat pálit děla přímo do vzbouřené Prahy, ale nad hlavy povstalců, aby byly minimalizovány ztráty na životech i materiální škody.²⁰⁰⁵ Popsaný příběh však není možné přímo ověřit a může se jednat o pozdější legendu (zapsanou 34 let po popisovaných událostech).

Tajemství z roku 1848.

Světové dějiny netvoří vždy jen velcí a mocní tohoto světa! Opravdová lidskost a neohrožená odvaha prostého člověka nejednou zvrátily historickou událost. Důkazem toho je následující vyprávění c.k. střelmistra, který byl v bouřlivém roce 1848 se svou moždířovou baterií vyslán na Hradčany v Praze, aby 60librovými bombami zjednal pořádek ve vzbouřeném Starém Městě pražském.

„Přišel rozkaz připravit se na bombardování Starého Města“, vyprávěl (střelmistr). „Ztracen v myšlenkách jsem se díval dolů na Staré Město, ozářené večerním sluncem. Byly čtyři hodiny odpoledne – bohužel si nepamatuji den – a já stál u svého „šedesátíku“ a díval se lítostivě z výšky přes zábradlí zahrady ležící pod mým stanovištěm dolů na Prahu, která mi byla tak drahá, kde jsem sice nezažil mnoho dobrého, ale kde jsem prožil své mládí, kde žili moji příbuzní a kterou jsem měl nyní částečně zničit. Čtyři šedesátiliberní bomby stačily na zapálení a zničení velké části úzce vystavěného, křivolakého Starého Města a já jsem měl deset takových bomb, připravených ve skleníku v zahradě za baterií spolu se zápalnými rourami a dalším příslušenstvím.

Tato povinnost působila bolest mému srdci a sváděla těžký boj s mou láskou k otcovskému městu a jeho obyvatelům, ale můj smysl pro povinnost a poslušnost zvítězily a já bych byl svou povinnost splnil co nejprísněji a nejpřesněji, kdyby šťastná náhoda nezabránila tomuto neštěstí. Tato náhoda byla následující:

²⁰⁰⁵ Mathias Maria FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, Nikolsburg (Mikulov) 1882, s. 23–27.

Zatímco jsem stál opřený o zábradlí, ponořený do rozjímání, vyjel z Ústavu šlechtičen (pozn. autora: myšlen je Tereziánský ústav šlechtičen na Hradčanech) tehdejší prozatímní c.k. velící generál hrabě Khevenhüller-Metsch a za ním celá suita důstojníků. Hrabě jel kousek napřed, prohlédl si moje moždíře a zavolal si mě k sobě, já jsem stál nalevo od něj, a tak jsem s ním mohl mluvit, aniž by mě ostatní slyšeli.

„Jste připraven k palbě?“ zeptal se mě starý, dobrosrdečný a lidumilný generál.

„Ano, Excellence.“

„Kolik tady máte bomb?“

„Deset.“

„A kolik myslíte, že jich bude stačit?“

„Se čtyřmi zničím půlku Starého Města.“

„Tak?“

Viděl jsem na generálovi, že mu zničení Prahy působí stejné pocity jako mně; znal jsem ho jako dobrého a ušlechtilého člověka, s nímž je možné si promluvit, a tak jsem sebral odvalu a požádal o svolení mu povědět něco důvěrně. Generál ke mně sklonil hlavu a já jsem řekl následující slova, která jsem měl na srdci:

„Excellence, když pošlu bomby do domů, vybuchnou v nich, zničí, zapálí a zabijí všechno, co tam je a revolucionáři na ulicích budou ušetřeni, ostatně o tom ani moc neuslyší, tudíž je to nezastraší; vznikne velký požár, lůza bude krást a loupit a budou tím trpět jen měšťané.“

„Ano. Jak chcete zabránit tomu, aby se to stalo, když budete muset střílet?“

„Excellence“, řekl jsem „pokud bomby nevybuchnou v domech, ale nad nimi ve vzduchu, způsobí velkolepý efekt, který uvidí a pocítí jen revolucionáři, padající trosky bomb pro ně budou nebezpečné, domy ale budou ušetřeny a lidské životy nebudou při tomto experimentu nijak zvlášť ohroženy.“

„Ale jak toho chcete dosáhnout?“ ptal se dál přívětivý generál.

„Když trochu zkrátím zápalné roury, Excellence,“ odpověděl jsem.

„Udělej to!“ řekl generál a odjel ode mě.

Nikdo neslyšel náš rozhovor, nikdo kromě mě neslyšel poslední slova dobročinného generála, slova, která zabránila velké pohromě. Vběhl jsem do skleníku a přemluvil tam střelmistra, který měl na starosti munici, aby všechny zápalné roury nařezal podle mé míry, a připravil je tak k použití. Mému srdci se ulevilo; touto manipulací se mi podařilo odvrátit

bezmezné neštěstí mého rodného města, aniž bych porušil svou poslušnost a povinnost, neboť rozkaz k tomu, co jsem udělal, jsem dostal, byť důvěrně, od velícího důstojníka.

Dával jsem si velký pozor, abych své tajemství nezveřejnil, protože v té době se ve suitě a v mém nejbližším okolí praktikování lidskosti z vlastní iniciativy přísně odsuzovalo, ba dokonce to byl zločin, trestný čin neposlušnosti a tak dále. Poprava zastřelením či oběšením byla na denním pořádku a dodnes tak nikdo neví, komu má Praha děkovat za záchranu, které se jí tehdy dostalo.

Kolem šesté hodiny večer přišel rozkaz k palbě – dole od kasáren se už dlouho střílelo. Nechal jsem své dělostřelce přinést bomby a nabít moždíře se stále vystrašenou, ale již mnohem klidnější myslí.

„Pal!“ Prikázal jsem. První střela byla vystřelena; bomba se majestátně vznesla do závratných výšin a jak rotovala, vytvořil se kolem ní ohnivý věnec ze zápalné roury, přičemž všechny oči sledovaly její zdánlivě pomalý pohyb. Nedá se popsat, jaké pocity jsem tehdy cítil ve svém srdci. Sledoval jsem pohyb bomby, která měla přinést zkázu mému rodnému městu pohledem člověka šileného vzrušením. Kulminačního bodu bylo dosaženo a bomba začala v další části paraboly klesat, dostávala se stále více a více do vertikálního směru, čímž se přibližovala k mase domů. Obával jsem se, zda zápalná roura není stále příliš dlouhá; pak se zablesklo, ozvala se strašná rána a velká detonace, kterou by sotva dokázal vyvolat hrom, otřásla celým obzorem. Bomba vybuchla sto sáhů nad hlavami revolucionářů, přičemž velkou silou vrhla své trosky dolů. Vydechl jsem úlevou jako tonoucí, kterého zachraňují z vody; jen já sám jsem mohl jásat nad tímto zdrcujícím výbuchem.

Předčasný výbuch bomby vyvolal senzaci mezi několika přítomnými odborníky, ale potlesk mezi ostatními dělostřeleckými laiky; byla to krásná podívaná, se kterou byli nakonec spokojeni i ti odborníci.

„Pal!“ Rozkázal jsem podruhé – už s klidnější myslí. Do vzduchu vylétla druhá a třetí bomba, účinek byl stejný.

Po třetí bombě už bylo vidět, jak na kamenném mostě (pozn. autora: myšlen je Karlův most) vlaje bílá vlajka, a po čtvrté bombě bylo podmanění Starého a Nového Města dokončeno.“

Očitý svědek, který byl během tohoto bombardování ve Starém Městě, vypráví následující: „Výbuch první bomby ve vzduchu byl strašný a měl zničující účinek i na nejhorší tlučhuby z řad pouličních bojovníků. Nastalo ticho, už nebylo slyšet zpěv ani křik. Vše bylo otupeno účinkem prvního projektilu.

Najednou se ozval druhý výstřel z Ústavu šlechticů, bylo slyšet a vidět druhou ohnivou bombu, vznášející se nad hlavou a všichni se bezděčně, vyděšeně a sklíčeně rozprchli do domů, aby tam hledali úkryt. Tu a tam bylo vidět bledé tváře vykukující z domovních vrat, bylo slyšet nepřátelské výkřiky a bylo vidět, jak se vůdci navzájem nabádají k ukončení revoluce, k čemuž, jak již bylo zmíněno, došlo s výbuchem čtvrté bomby.“

Od té doby uplynulo 34 let, hrabě Khevenhüller také odešel, ale nikdo v Praze dodnes neví, za co mělo toto město děkovat tomuto šlechtnému muži, a nikdo také neslyšel o nenápadném střelmistrovi,²⁰⁰⁶ který přemluvil tohoto generála, aby ušetřil Prahu, a který tehdy z lásky k otcovskému městu vzal na sebe tak velkou odpovědnost.

²⁰⁰⁶ Podle informací autora popisu Mathiase Feyfara se onen střelmistr (respektive „vrchní ohněstrůjce“) jmenoval Josef Kraßer a v době sepsání díla (1882) žil v Budějovicích v Čechách jako c.k. major dělostřelectva ve výslužbě. Srov. M. M. FEYFAR, *Aus dem Pantheon der Geschichte des hohen Souveränen Johanniter-Ritter-Ordens*, s. 27, pozn. 1.

Příloha 2: Obsah knihovny sanitního vlaku

Standardizovaný obsah knihovny sanitního vlaku česko-rakouského velkopřevorství dle popisu z roku 1876.²⁰⁰⁷ První sloupec tabulky uvádí doslovný (německy psaný) přepis seznamu, druhý sloupec pak české překlady názvů jednotlivých položek.

Originální (německý) název	Český překlad názvu
1 Band Sydow's Schulatlas	1 svazek školního atlas E. von Sydowa;
2 Bände Weber's Weltgeschichte.	2 svazky Weberových světových dějin;
15 dto Göthe's Werke.	15 svazků díla Johanna Wolfganga Goethe;
1 Band Hoffmann's ausgewählte Werke.	1 svazek Vybraná díla Ernsta Theodora Wilhelma Hoffmanna;
1 dto. Kleist's Werke.	1 svazek díla Heinricha von Kleist;
4 Bände Lessing's Werke.	4 svazky díla Gottholda Ephraima Lessinga;
6 dto. Schiller's Werke.	6 svazků Schillerova díla;
13 dto. Herder's Werke.	13 svazků Herderova díla;
16 dto. Bulwer's Werke,	16 svazků díla Edwarda Bulwer-Lyttona;
12 dto. Dumas, Drei Muskeriere.	12 svazků Dumas, Tři mušketýři;
4 dto. Domas, Monte Christo, serbisch.	4 svazky Dumas, Monte Christo (srbsky);
5 dto. Jósika, Egy magyar család.	5 svazků Miklós Jósika, Egy magyar család (maďarsky);
1 Band Jambor, Párisi emlekék.	1 svazek Pál Jámber, Párisi emlekék (maďarsky);
1 dto. Rózsaági, A fertály ágnások.	1 svazek Antal Rózsaági, A fertálymágnások (maďarsky);
6 Bde. Jósika's, Franz Rakóczi II.	6 svazků Miklós Jósika, Franz Rakóczi II. (maďarsky);
5 dto. Dto. Stefan Jósika.	5 svazků Miklós Jósika, Stefan Jósika (maďarsky);
4 dto. Sue's, Geheimnisse der Volkes.	4 svazky Eugène Sue, Tajemství lidu;
4 dto. Gutzkow, Zauberer von Rom.	4 svazky Karl Gutzkow, Čaroděj z Říma;
17 dto, Dumas' Denkwürdigkeiten eines Arztes.	17 svazků Dumas, Vzpomínky lékaře;
6 dto Cervantes Werke.	
5 dto. Hugo, Oeuvres, 10 Theile.	

²⁰⁰⁷ Hugo ZIPPERLING, *Technische Beschreibung des ersten österreichischen Sanitäts-Schulzuges des souveränen Malteser-Ritter-Ordens. Mit 9 Tafeln*, Wien 1876, s. 33.

6 dto. Rousseau J. J., Oeuvres, 12 Theile.	6 svazků Cervatesových děl;
3 dto. Illustrierte Welt, Jahrgang. 1859, 1860 und 1861.	5 svazků Hugových děl (10 dílů, francouzsky);
6 dto. Fliegende Blätter.	6 svazků Rousseauových děl (12 dílů, francouzsky);
6 dto. Familien-Journal.	3 svazky Ilustrovaný svět, ročníky 1859, 1860 a 1861;
4 dto. Roman-Zeitung 1870.	6 svazků týdeníku Fliegende Blätter;
13 dto Militär-Bibliothek mit Gatti's Kriegsgeschichte.	6 svazků časopisu Familien-Journal;
1 Band Heyse's Fremdwörterbuch.	4 svazky Roman-Zeitung;
1 dto. Weber's deutsches Wörterbuch.	13 svazků Militär-Bibliothek s válečnou historií od Bertrama Gattiho;
1 dto. Kaltschmidt's englisches Wörterbuch.	1 svazek Heysova slovníku cizích slov;
1 dto. Dto. Französisches Wörterbuch.	1 svazek Weberova německého slovníku;
1 dto. Weber's italienischesch Wörterbuch.	1 svazek Kaltschmidtova anglického slovníku;
2 Bände Francosen's spanisechs Wörterbuch.	1 svazek Kaltschmidtova francouzského slovníku;
1 Band Ballagi's ungarisches Wörterbuch.	1 svazek Weberova italského slovníku;
1 dto. Dto. Bömisches Wörterbuch.	2 svazky Francosenova španělského slovníku;
1 dto. Dto. Polnisches Wörterbuch.	1 svazek Ballagiho maďarského slovníku;
1 dto. Dto. Russisches Wörterbuch.	1 svazek Ballagiho českého slovníku;
2 Bände Santovic's ungarisch-slavisches Wörterbuch.	1 svazek Ballagiho polského slovníku;
1 Band Jurasich italienisch-illyrisches Wörterbuch.	1 svazek Ballagiho ruského slovníku;
Erdglobus 21cm im Durchmesser.	2 svazky Santovičova maďarsko-slovanského slovníku;
	1 svazek Jurasichova italsko-illyrijského slovníku;
	Glóbus s průměrem 21 cm.

Příloha 3: Podklady k ekonometrickému modelu

Příklad ekonometrického modelu, který je zmíněn v kapitole 13.2.1 *Správa lesa dle lesních hospodářských plánů*, vychází z podkladových dat uvedených níže. Tento model autor tohoto díla publikoval v rámci příspěvku *Ekonometrické modelování a možnosti jeho využití v dějinách podnikání. Úvaha o zkoumání hospodaření moderního velkostatku* V periodiku *Hospodářské dějiny – Economic history* v roce 2020 jako příklad možného využití ekonometrického modelování v historiografii.²⁰⁰⁸ Vedle podkladových dat je níže rovněž uveden postup manuálního výpočtu modelu a jeho verifikace, provedená v software Gretl.

Podkladová data

Rok ²⁰⁰⁹	Obnovená plocha v ha (Z_t)	Vytěžená plocha v předešlém roce v ha (T_{t-1})
1912	3,87	3,51
1913	3,26	4,57
1914	4,57	5,11
1915	5,21	4,83
1916	4,85	3,41
1917	3,13	4,82
1918	4,82	4,42
1919	4,42	4,25
1920	5,37	2,72
1921	5,72	1,80
1922	1,80	1,80
1923	0,49	0,80
1924	0,80	0,74
1925	0,94	0,50
1926	1,55	2,02

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/6-5, kart. č. 179.

²⁰⁰⁸ Martin POLA, *Ekonometrické modelování a možnosti jeho využití v dějinách podnikání. Úvaha o zkoumání hospodaření moderního velkostatku*. In: *Hospodářské dějiny – Economic history*, roč. 35, č. 1, Praha 2020, s. 61–74.

²⁰⁰⁹ NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 342, sig. C/6-5, kart. č. 179.

Manuální výpočet

Je zapotřebí odhadnout parametry γ_0 a γ_1 . Přitom platí, že $t_{t-1} = T_{t-1} - \bar{T}$, $z_t = Z_t - \bar{Z}$ a $e_t = \varepsilon_t - \bar{\varepsilon}$. Výpočet je pak následující:

$$\begin{bmatrix} \hat{\gamma}_0 \\ \hat{\gamma}_1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \frac{\sum T_{t-1}^2}{n \sum t_{t-1}^2} & \frac{-\bar{T}}{\sum t_{t-1}^2} \\ \frac{-\bar{T}}{\sum t_{t-1}^2} & \frac{1}{\sum t_{t-1}^2} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \sum Z_t \\ \sum T_{t-1} Z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0.308614 & -0.080115 \\ -0.080115 & 0.026528 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 50.800000 \\ 181.440800 \end{bmatrix} =$$

$$\begin{bmatrix} 1.141459 \\ 0.743446 \end{bmatrix},$$

$$s^2 = \frac{\sum e_t^2}{n-2} = \frac{25.805602}{13} = 1.985046.$$

Následně lze otestovat statistickou významnost odhadnutého parametru $\hat{\gamma}_1$:

$$\frac{\hat{\gamma}_1}{\sqrt{\frac{s^2}{\sum t_{t-1}^2}}} \sim T(n-2) = \frac{0.743446}{\sqrt{0.052696}} = 3.239744, \text{ p-hodnota } 0,0065.$$

A parametru $\hat{\gamma}_0$:

$$\frac{\hat{\gamma}_0}{\sqrt{\frac{s^2 \sum t_{t-1}^2}{n \sum t_{t-1}^2}}} \sim T(n-2) = \frac{1.141459}{\sqrt{0.612613}} = 1.458368, \text{ p-hodnota } 0,1685.$$

Koeficient determinace vychází následovně $R^2 = 1 - \frac{S^2 e}{S^2 z} = 1 - \frac{1,985046}{3,587733} = 0,446713$.

Verifikace modelu

Testování statistické významnosti prostřednictvím konfidenčních intervalů:

$$t(13, 0,025) = 2,160$$

PROMĚNNÁ	KOEFICIENT	95% KONFIDENČNÍ INTERVAL	
const	1,14146	-0,549453	2,83237
Tt1	0,743446	0,247692	1,23920

Poznámka: Hodnoty obsažené v konfidenčním intervalu konstanty prochází nulou, takže konstantu nelze považovat za ověřenou v rámci statistické verifikace jednotlivých strukturálních parametrů.

Testování autokorelace reziduí:

Breusch-Godfreyův test pro autokorelaci prvního řádu
OLS, za použití pozorování 1912-1926 (T = 15)
Závisle proměnná: uhat

	koeficient	směr. chyba	t-podíl	p-hodnota
const	-0,0652477	0,789413	-0,08265	0,9355
Tt1	0,0151205	0,231109	0,06543	0,9489
uhat_1	0,268709	0,286488	0,9379	0,3668

Neadjustovaný koeficient determinace = 0,068304

Testovací statistika: LMF = 0,879731,
s p-hodnotou = $P(F(1,12) > 0,879731) = 0,367$

Alternativní statistika: $TR^2 = 1,024553$,
s p-hodnotou = $P(\text{Chí-kvadrát}(1) > 1,02455) = 0,311$

Ljung-Box $Q' = 1,17689$,
s p-hodnotou = $P(\text{Chí-kvadrát}(1) > 1,17689) = 0,278$

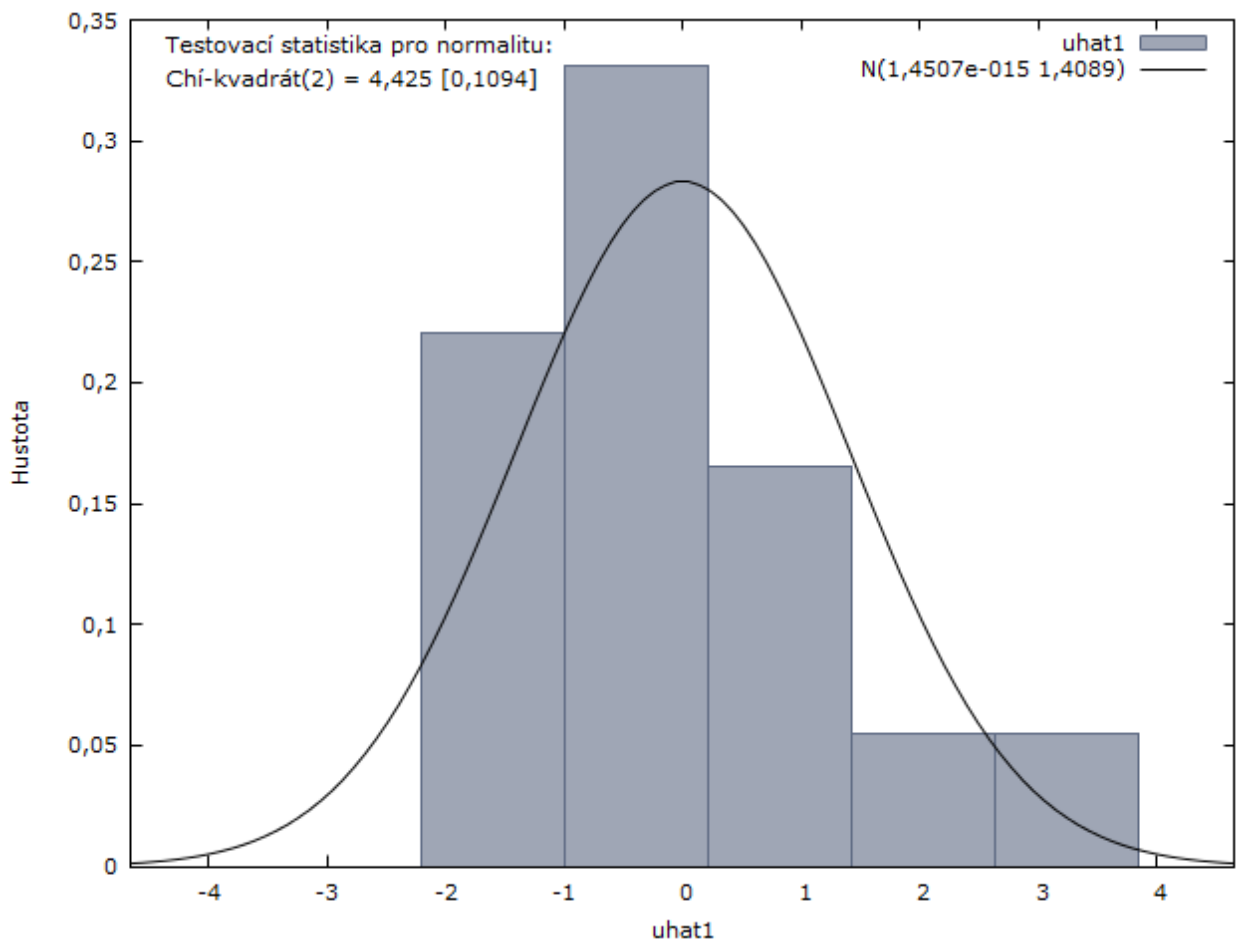
Poznámka: Dosažený výsledek znamená, že v modelu není přítomna autokorelace reziduí.

Testování normálního rozdělení (včetně grafického znázornění):

Frekvenční rozdělení pro uhat1, poz. 1-15
počet tříd = 5, střední hodnota = 1,45069e-015, so = 1,40892

interval	střed	frequence	rel.	kum.	
< -0,99047	-1,5949	4	26,67%	26,67%	*****
-0,99047 - 0,21833	-0,38607	6	40,00%	66,67%	*****
0,21833 - 1,4271	0,82273	3	20,00%	86,67%	*****
1,4271 - 2,6359	2,0315	1	6,67%	93,33%	**
>= 2,6359	3,2403	1	6,67%	100,00%	**

Test nulové hypotézy normálního rozdělení:
 $\text{Chí-kvadrát}(2) = 4,425$ s p-hodnotou 0,10941

Poznámka: Výsledek potvrzuje normální rozdělení.

Testování heteroskedasticity pomocí Whiteova a Breusch-Paganova testu:

Whiteův test heteroskedasticity
OLS, za použití pozorování 1912-1926 (T = 15)
Závisle proměnná: uhat²

	koeficient	směr. chyba	t-podíl	p-hodnota
const	0,138966	2,60678	0,05331	0,9584
Tt1	2,39667	2,23954	1,070	0,3056
sq_Tt1	-0,486229	0,387362	-1,255	0,2333

Neadjustovaný koeficient determinace = 0,156735

Testovací statistika: $TR^2 = 2,351025$,
s p-hodnotou = $P(\text{Chi-kvadrát}(2) > 2,351025) = 0,308661$

Breusch-Paganův test heteroskedasticity
OLS, za použití pozorování 1912-1926 (T = 15)
Závisle proměnná: škálované uhat²

	koeficient	směr. chyba	t-podíl	p-hodnota	
const	1,62989	0,898394	1,814	0,0928	*
Ttl	-0,208573	0,263398	-0,7919	0,4427	

Vysvětlený součet čtverců = 1,63987

Testovací statistika: LM = 0,819934,
s p-hodnotou = P(Chí-kvadrát(1) > 0,819934) = 0,365200

Poznámka: Oba testy potvrzují, že v modelu není přítomna heteroskedasticita.

Testování vhodné funkční formy:

Test RESET pro specifikaci (druhé a třetí mocniny)
Testovací statistika: F = 2,097297,
s p-hodnotou = P(F(2,11) > 2,0973) = 0,169

Test RESET pro specifikaci (pouze druhé mocniny)
Testovací statistika: F = 4,494453,
s p-hodnotou = P(F(1,12) > 4,49445) = 0,0555

Test RESET pro specifikaci (pouze třetí mocniny)
Testovací statistika: F = 4,318492,
s p-hodnotou = P(F(1,12) > 4,31849) = 0,0598

Poznámka: Na hladině významnosti $\alpha=0,05$ byla zvolena vhodná funkční forma.

Příloha 4: Uniformy personálu sanitních vlaků

Obrázek 1: Posádka vlaku A: (zleva) Dr. Redtenbacher, Fra František Meraviglia-Crivelli, Dr. Streer. 1878.

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 626, sig. 3/a,b, kart. č. 320, Posádka vlaku A. (1878).

Obrázek 2: Fra Karel Thun-Hohenstein, velitel vlaku B v roce 1878.

Zdroj: NA Praha, fond č. 198 ŘM, inv. č. 626, sig. 3/a,b, kart. č. 320, Das Commandant: Comthur Graf Thun. (1878).